

ЩОРІЧНИК СПІРІ 2010
ОЗБРОЄННЯ, РОЗЗБРОЄННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2010

Armaments, Disarmament and International Security

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2010

Щорічник СІПРІ 2010

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та
Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

КИЇВ
2011

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СІПРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем миру та конфліктів, насамперед процесів контролю над озброєннями та роззброєння. СІПРІ, заснований в 1966р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що ґрунтуються на відкритих джерелах.

Правління Інституту не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

Правління

Посол Рольф Екеус (Rolf Ekéus), голова Правління, Швеція
Доктор Деві Фортуна Анвар (Dewi Fortuna Anwar), Індонезія
Доктор Олексій Арбатов (Alexei G. Arbatov), Росія
Посол Лакхдар Брагімі (Lakhdar Brahimi), Алжир
Джаянта Дханапала (Jayantha Dhanapala), Шрі-Ланка
Доктор Набіл Еларабі (Nabil Elaraby), Єгипет
Посол Вольфганг Ішінгер (Wolfgang Ischinger), Німеччина
Професор Марі Калдор (Mary Kaldor), Велика Британія
Директор

Директор

Доктор Бейтс Гілл (Bates Gill), США

Редактор і видавець Щорічника – Бейтс Гілл

Головний редактор – Ян Ентоні (Ian Anthony)

Виконавчий редактор – Девід Крюкшанк (D.A. Cruickshank)

Редактори

Девід Крюкшанк, Джой Фокс (Joey Fox),

Джетта Гілліган Борґ (Jetta Gilligan Borg), Каспар Тріммер (Caspar Trimmer)

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9, SE-169 70 Solna, Sweden

Telephone: 46 8/655 97 00

Fax: 46 8/655 97 33

Email: sipri@sipri.org

Internet URL: <http://www.sipri.org>

OXFORD
UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide in

Oxford New York

Auckland Cape Town Dar es Salaam Hong Kong Karachi
Kuala Lumpur Madrid Melbourne Mexico City Nairobi
New Delhi Shanghai Taipei Toronto

With offices in

Argentina Austria Brazil Chile Czech Republic France Greece
Guatemala Hungary Italy Japan Poland Portugal Singapore
South Korea Switzerland Thailand Turkey Ukraine Vietnam

Oxford is a registered trade mark of Oxford University Press
in the UK and in certain other countries

Published in the United States
by Oxford University Press Inc., New York

© SIPRI 2010

*Before 1987 the Yearbook was published under the title
'World Armaments and Disarmament:
SIPRI Yearbook [year of publication]'*

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored
in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the
prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted by law, or under
terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries
concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to
SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 70 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other binding or cover
and you must impose the same condition on any acquirer

British Library Cataloguing in Publication Data
Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data
Data available

Typeset and originated by SIPRI
Printed in Great Britain on acid-free paper by
CPI Antony Rowe, Chippenham, Wiltshire

ISSN 0953-0282
ISBN 978-0-19-958112-2

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Людмила ШАНГІНА (*головний редактор*), Микола СУНГУРОВСЬКИЙ (*керівник проекту*),
редактори Алла ЧЕРНОВА, Олексій МЕЛЬНИК.

Дизайн і макет:

Олександр ШАПТАЛА

СППРІ 2010: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. інститут дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім.О.Разумкова; редкол. укр. вид.: Л.Шангіна (головний редактор) та ін. – К.: Заповіт, 2011. – 472с. ISBN 978-966-7272-97-5

У черговому 41-му випуску Щорічника СППРІ викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППРІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: конфлікти, запобігання конфліктам і регіональна безпека; військові витрати, виробництво та поставки озброєнь; зброя масового ураження, нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-7272-97-5

© Видавництво «Заповіт», 2011

Зміст

Звернення до читача	xvii
Передмова	xix
Слова подяки	xx
Вступ	
Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння у 2010р.	1
<i>Бейтс Гілл</i>	
I. Огляд	1
Оцінюючи минулий рік – Головні теми <i>Щорічника СІПРІ 2010</i>	
II. <i>Щорічник СІПРІ 2010</i> : головні аспекти та висновки	5
Безпека та конфлікти – Військові витрати та озброєння – Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння	
III. Висновки	12
1. Світ без ядерної зброї: фантазія чи необхідність?	13
<i>Джеймс Е.Гудбі</i>	
I. Вступ	13
II. Поетапне скорочення ядерної зброї Росією і США	15
III. Розширюючи коло: залучення інших держав, що володіють ядерною зброєю, до кампанії з її знищення	16
Початкові зобов'язання інших держав, що володіють ядерною зброєю – Перспективи багатостороннього скорочення ядерної зброї	
IV. Додаткові угоди, необхідні для підтримки та забезпечення стабільності світу без ядерної зброї	20
V. Стимування у світі без ядерної зброї	21
Ядерне стимування після “нуля” – Посилене стимування у світі без ядерної зброї	
VI. Управління та інституційний розвиток: наскільки масштабними мають бути зміни?	23
Управління на глобальному рівні – Вплив на РБ ООН – Регіональні домовленості	
VII. Як політичні та доктринальні зміни торують шлях до міжнародних домовленостей: приклад США	25
Ядерне роззброєння – Обмежена ядерна війна та “часткові заходи” – Контроль над озброєннями – Повернення до ідеї світу без ядерної зброї – Відступ і відновлення	
VIII. Висновки: дивлячись у майбутнє	29

Частина I. Безпека і конфлікти у 2009р.

2. Збройний конфлікт, злочинність і кримінальне насильство	33
<i>Катерина Степанова</i>	
I. Вступ	33
II. Злочинність і кримінальне насильство: дані, методологія і глобальні тенденції	34
Дані і проблеми методології вивчення глобальних тенденцій злочинності – Загальні тенденції у світовій злочинності – Недержавні комбатанти та організовані злочинні угруповання: подібне та відмінне – Зв’язки між військово-політичними і злочинними угрупованнями	
III. Транснаціональна злочинність у збройних конфліктах	42
Піратство та конфлікт у Сомалі – Незаконний наркобізнес і збройне насильство в Афганістані	
IV. Новий вид збройного конфлікту?	51
Пов’язане з наркотрафіком насильство в Мексиці	
V. Висновки	54
Додаток 2А. Розвиток крупних збройних конфліктів у 2000-2009рр.	58
<i>Лотта Харбом, Петер Валленштайн</i>	
I. Глобальна картина	58
II. Регіональна картина	59
III. Зміни в таблиці конфліктів за 2009р.	62
Нові конфлікти у 2009р. – Конфлікти, вилучені з таблиці у 2009р. – Зміни в інтенсивності конфліктів – Найбільш жорстокі конфлікти 2009р.	
Таблиця 2А.1. Кількість крупних збройних конфліктів за регіонами та видами протиріч у 2000-2009рр.	59
Таблиця 2А.2. Регіональний розподіл зон, де у 2000-2009рр. відбувся принаймні один крупний збройний конфлікт	57
Таблиця 2А.3. Крупні збройні конфлікти у 2009р.	64
Діаграма 2А.1. Регіональний розподіл і загальна кількість крупних збройних конфліктів у 2000-2009рр.	58
Діаграма 2А.2. Часові рамки крупних збройних конфліктів у 2000-2009рр.	59
Додаток 2Б. Глобальний індекс миролюбності 2010	68
<i>Тім Макінтай, Камілла Шінпа</i>	
I. Вступ	68
II. Головні результати та зміни	70
III. Методика і джерела даних	71
Показники – “Зважування” Індексу	
IV. Аналіз потенційних визначальних чинників	74

Таблиця 2Б.1.	Глобальний індекс миролюбності 2010	69
Таблиця 2Б.2.	Країни з найбільшими змінами в рейтингах ГІМ у 2009-2010рр.	71
Таблиця 2Б.3.	Показники триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів	72
Таблиця 2Б.4.	Показники громадської безпеки та соціальної захищеності	72
Таблиця 2Б.5.	Показники мілітаризації	73
Таблиця 2Б.6.	Кореляція між ГІМ, головними показниками та визначальними чинниками миру	75
3. Роль цивільних у миротворчих операціях		79
<i>Шарон Віхарта, Стефані Блер</i>		
I.	Вступ	79
II.	Аналіз браку цивільних спроможностей в миротворчих операціях Спільні виклики та інституційні відповіді – Організація Об'єднаних Націй – Цивільні спроможності ЄС: постійний та амбітний процес трансформації – Африканський Союз – Національні заходи	80
III.	Місія ООН у Судані Планування – Проблеми найму та розгортання – Чіткість та узгодженість мандатів місії	93
IV.	Висновки	97
Діаграма 3.1.	Число цивільних, задіяних у миротворчих операціях ООН у 2000-2009рр.	80
Додаток 3А. Багатосторонні миротворчі операції у 2009р.		
<i>Кірстен Зодер, Крістер Карлссон</i>		
I.	Вступ	98
I.	Глобальні тенденції Головні організатори операцій – Забезпеченість персоналом	98
II.	Регіональні тенденції	104
Таблиця 3А.1.	Кількість миротворчих операцій і чисельність розгорнутого персоналу у 2009р. за регіонами та організаціями	105
Діаграма 3А.1.	Кількість миротворчих операцій у 2000-2009рр. із зазначенням організацій, що їх проводили	99
Діаграма 3А.2.	Чисельність персоналу, розгорнутого в миротворчих операціях у 2000-2009рр.	100
Діаграма 3А.3.	10 країн - найбільших контрибуторів військ для миротворчих операцій у 2000-2009рр.	102
Діаграма 3А.4.	10 країн - найбільших контрибуторів цивільної поліції для миротворчих операцій у 2000-2009рр.	103

4. Євроатлантична безпека та інститути:

Відновлення балансу на фоні глобальних змін	107
<i>Елісон Дж.К.Бейлз, Ендрю Котті</i>	
I. Вступ	107
II. Організація Північно-Атлантичного Договору	108
Афганістан – НАТО і Росія – До нової Стратегічної концепції	
III. Європейський Союз	117
Розширення ЄС – Східні сусіди – Операції ЄС – Лісабонський договір	
IV. Поновлення співпраці заради загальноєвропейської безпеки?	124
Російська пропозиція договору європейської безпеки – “Процес Корфу” в рамках ОБСЄ – Перспективи	
V. Висновки	129
Таблиця 4.1. Надання особового складу окремими державами-членами ЄС до місії СІПБО	121

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2009р.

5. Військові витрати

	133
<i>Сем Перло-Фрімен, Олавейл Ісмаїл, Карина Солмірано</i>	
I. Вступ	133
II. Африка	134
Нігерія	
III. Латинська Америка	138
Чілі – Венесуела	
IV. Близький Схід	141
Ірак	
V. Азія та Океанія	144
Афганістан	
VI. Європа	147
Витрати на конфлікт в Афганістані – Велика Британія	
VII. Північна Америка	151
Сполучені Штати	
VIII. Висновки	155
Таблиця 5.1. Витрати та чисельність військ Великої Британії в Афганістані у 2003-2009рр.	150
Таблиця 5.2. Витрати МО США та загальні витрати на національну оборону у 2001, 2003, 2006-2010ф.рр.	154
Діаграма 5.1. Оцінка світових і регіональних військових витрат у 2000-2009рр.	134

Додаток 5А. Дані про військові витрати у 2000-2009рр.	157
<i>Сем Перло-Фрімен, Олавейл Ісмаїл, Ноел Келлі, Карина Солмірано</i>	
I. Вступ	157
II. Тенденції в регіонах і групі країн з найвищими рівнями військових витрат	157
Оцінка військових витрат Китаю	
III. Таблиці військових витрат	164
Мега збору даних – Змістовне наповнення – Обмеження даних – Методи – Джерела	
Врізка 5А.1. Світові тенденції військових витрат	158
Врізка 5А.2. Тенденції військових витрат у країнах Африки	160
Врізка 5А.3. Тенденції військових витрат у країнах Америки	160
Врізка 5А.4. Тенденції військових витрат у країнах Азії та Океанії	161
Врізка 5А.5. Тенденції військових витрат у країнах Європи	161
Врізка 5А.6. Тенденції військових витрат у країнах Близького Сходу	162
Таблиця 5А.1. 15 країн з найвищими рівнями військових витрат у 2009р.	159
Таблиця 5А.2. Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн за рівнем доходу у 2000-2009рр.	170
Таблиця 5А.3. Військові витрати країн у національній валюті у 2000-2009рр.	173
Таблиця 5А.4. Військові витрати країн у доларах США в постійних цінах 2000-2009рр. та в поточних цінах – у 2009р.	179
Таблиця 5А.5. Військові витрати країн у відсотках ВВП у 2000-2008рр.	185
6. Виробництво озброєнь	195
<i>Сьюзен Т.Джексон</i>	
I. Вступ	195
II. <i>Top 100</i> компаній - найкрупніших виробників озброєнь у 2008р.	196
<i>BAE Systems</i> – Компанії, які у 2008р. досягли найбільшого зростання продажу озброєнь	
III. Злиття та поглинання у 2009р.	206
Злиття та поглинання в оборонній промисловості країн ОЕСР – Консолідація і поглинання поза межами ОЕСР– Поглинання в індустрії безпеки	
IV. Обмежений вплив фінансової кризи на оборонну промисловість	208
Результати діяльності оборонної промисловості – Стратегії компаній – Політика урядів	
V. Висновки: стабільність попри кризу	214

Таблиця 6.1.	Тенденції продажу озброєнь компаніями-виробниками озброєнь з <i>Top 100</i> у 2002-2008рр.	196
Таблиця 6.2.	Регіональні та національні частки продажу озброєнь компаній-виробників озброєнь з <i>Top 100</i> у 2008р., порівняно з 2007р.	199
Таблиця 6.3.	Компанії з <i>Top 100</i> з найбільшим зростанням обсягів продажу озброєнь у 2008р.	200
Таблиця 6.4.	Найбільші поглинання в оборонній промисловості країн ОЕСР у 2009р.	205

Додаток 6А. Перелік СІПРІ 100 компаній - найкрупніших виробників озброєнь у 2008р. 216

Сьюзен Т.Джексон разом з Мережею СІПРІ з питань оборонної промисловості

I.	Критерії відбору та джерела даних	216
II.	Визначення	216
III.	Розрахунки	217
Таблиця 6А.1.	Перелік СІПРІ 100 компаній - найкрупніших виробників озброєнь (за винятком компаній Китаю) у 2008р.	219

7. Міжнародні поставки озброєнь 225

Пол Холтом, Марк Бромлі, Пітер Д.Веземан, Сімон Т.Веземан

I.	Вступ	225
II.	Події у країнах - крупних постачальниках озброєнь у 2009р. США – Росія – Німеччина, Франція і Велика Британія	227
III.	Поставки озброєнь до Північної Африки Алжир – Марокко – Лівія	235
IV.	Поставки озброєнь до Іраку Події у 2009р. і перспектива	241
V.	Висновки	244
Таблиця 7.1.	П'ять провідних постачальників основних видів звичайних озброєнь та їх головні отримувачі у 2005-2009рр.	227
Діаграма 7.1.	Тенденція міжнародних поставок основних видів звичайних озброєнь у 2000-2009рр.	226

Додаток 7А. Постачальники та отримувачі основних видів звичайних озброєнь 245

Проект СІПРІ з питань поставок озброєнь

I.	Вступ	245
II.	Джерела та методи отримання даних про поставки озброєнь Джерела – Критерії відбору – Тренд-індикатор СІПРІ	245
Таблиця 7А.1.	Отримувачі основних видів звичайних озброєнь у 2005-2009рр.	249

Таблиця 7А.2.	Постачальники основних видів звичайних озброєнь у 2005-2009рр.	253
Таблиця 7А.3.	10 найкрупніших отримувачів основних видів звичайних озброєнь та їх постачальники у 2005-2009рр.	255
Таблиця 7А.4.	10 найкрупніших постачальників основних видів звичайних озброєнь і місця призначення за регіонами у 2005-2009рр.	256
Додаток 7Б. Фінансова вартість торгівлі озброєннями у 1999-2008рр.		257
<i>Марк Бромлі</i>		
Таблиця 7Б.1.	Фінансова вартість світового експорту озброєнь у 1999-2008рр. за інформацією з урядових і промислових джерел	258
Додаток 7В. Поставки озброєнь і прозорість		260
<i>Марк Бромлі, Пол Холтом</i>		
I.	Вступ	260
II.	Реєстр звичайних озброєнь ООН	260
III.	Національні та регіональні звіти про експорт озброєнь	263
IV.	Видання інформації про ліцензії на брокерську діяльність	265
Таблиця 7В.1.	Кількість країн-членів ЄС, що подали повні дані до річних звітів ЄС у 2004-2009рр.	264
Таблиця 7В.2.	Держави, що у 2007-2009рр. брали участь у міжнародних, регіональних і національних механізмах звітування, спрямованих цілком або частково на підвищення якості відкритої інформації про міжнародні поставки озброєнь	264
Діаграма 7В.1.	Кількість звітів до <i>UNROCA</i> в 1999-2008рр.	267
8. Світові ядерні сили		271
<i>Шеннон Н.Кайл, Віталій Федченко, Барас Гонпаласвами, Ханс М.Крістенсен</i>		
I.	Вступ	271
II.	Ядерні сили США Стратегічні бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Нестратегічні ядерні озброєння – Управління запасами та модернізація ядерних боеголовок	272
III.	Ядерні сили Росії Стратегічні бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування – Нестратегічні ядерні озброєння	279
IV.	Ядерні сили Великої Британії	284
V.	Ядерні сили Франції	287
VI.	Ядерні сили Китаю	289

VII. Ядерні сили Індії	292
Ударні літаки – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
VIII. Ядерні сили Пакистану	295
Ударні літаки – Ракети наземного базування	
IX. Ядерні сили Ізраїлю	298
X. Ядерні військові спроможності Північної Кореї	299
XI. Висновки	301
Таблиця 8.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2010р.	272
Таблиця 8.2. Ядерні сили США, станом на січень 2010р.	273
Таблиця 8.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2010р.	280
Таблиця 8.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2010р.	286
Таблиця 8.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2010р.	288
Таблиця 8.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2010р.	290
Таблиця 8.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2010р.	293
Таблиця 8.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2010р.	296
Таблиця 8.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2010р.	299
Додаток 8А. Світові запаси розщеплюваних матеріалів у 2009р.	302
<i>Александр Гласер, Зі Мін</i>	
Таблиця 8А.1. Світові запаси високозбагаченого урану (ВЗУ) у 2009р.	302
Таблиця 8А.2. Світові запаси виділеного плутонію у 2009р.	304
Додаток 8Б. Ядерні вибухи протягом 1945-2009рр.	306
<i>Віталій Федченко</i>	
I. Вступ	306
II. Випробування ядерної зброї в Північній Кореї	306
III. Оцінка кількості ядерних вибухів протягом 1945-2009рр.	309
Таблиця 8Б.1. Дані про ядерний вибух, здійснений Північною Кореєю 25 травня 2009р.	308
Таблиця 8Б.1. Кількість ядерних вибухів протягом 1945-2009рр.	311
Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями, роззброєння у 2009р.	
9. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження	317
<i>Шеннон Н.Кайл</i>	
I. Вступ	317
II. Американо-російське співробітництво в контролі над стратегічною ядерною зброєю	318
Головні аспекти розбіжностей – Припинення чинності СНО-I	
III. Іран та занепокоєння ядерним розповсюдженням	323
Питання, що викликають занепокоєння МАГАТЕ – Поновлення переговорів між Іраном і державами групи “5+1”	

IV.	Патова ситуація навколо ядерної програми Північної Кореї	328
	Поновлення Північною Кореєю випробувань балістичних ракет і ядерної зброї – Міжнародна реакція на друге випробування ядерної зброї Північною Кореєю	
V.	Занепокоєння розповсюдженням у Сирії і М'янмі	331
	Сирія – М'янма	
VI.	Процеси, пов'язані з багатосторонніми договорами та ініціативами	333
	Переговори з питань Договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів – Сесія Підготовчого комітету Оглядової конференції ДНЯЗ 2010р. – Нові зобов'язання зі зниження ядерної небезпеки	
VII.	Нові зони, вільні від ядерної зброї	337
	Центральноазійська ЗВЯЗ – Африканська ЗВЯЗ	
VIII.	Висновки	340
Таблиця 9.1.	Зведені дані про граничну кількість стратегічних озброєнь відповідно до американо-російських договорів про їх скорочення	318
Таблиця 9.2.	Договори про зони, вільні від ядерної зброї	337
10. Контроль над звичайними озброєннями		341
<i>Ждіслав Ляховскі</i>		
I.	Вступ	341
II.	Контроль над озброєннями в Європі	342
	Європейська архітектура безпеки та контроль над звичайними озброєннями – Альтернативні погляди на відродження режиму ДЗЗСЄ – Дебати про “реадаптацію”: ключові моменти – Субрегіональний контроль над озброєннями на Західних Балканах	
III.	Зміцнення співробітництва в галузі військової безпеки в зоні ОБСЄ	352
	Заходи зміцнення довіри та безпеки – Стрілецька зброя, запаси боєприпасів і токсичне ракетне паливо – Кодекс поведінки з воєнно-політичних аспектів безпеки – “Практичне роззброєння”: допомога НАТО в утилізації боєприпасів	
IV.	Контроль над “негуманною” зброєю	358
	Касетні боєприпаси в контексті Конвенції про “негуманну” зброю – Вибухонебезпечні залишки війни – Міни	
V.	Висновки	361
Таблиця 10.1.	Загальні обсяги запасів звичайних озброєнь і техніки, обмежених ДЗЗСЄ, станом на 1 січня 2010р.	343

11. Контроль над міжнародними поставками, пов'язаними з безпекою	363
<i>Сібіл Бауер, Івана Мічіч</i>	
I. Вступ	363
II. Резолюції РБ ООН стосовно поставок продукції, чутливої з точки зору розповсюдження ЗМУ	364
III. Події в багатосторонніх режимах експортного контролю Цілі і структури – Взаємна еволюція режимів, тенденції і виклики – Проблеми розповсюдження ядерної зброї	367
IV. Заходи постачальників і спільні заходи в ЄС Зміни регуляторної бази ЄС у частині продукції подвійного використання – Боротьба з розповсюдженням зброї масового ураження – Співробітництво в галузі експортного контролю з країнами-партнерами, що не є членами ЄС	378
V. Висновки	383
Таблиця 11.1. Держави-учасниці багатосторонніх режимів контролю над поставками озброєнь і технологій, станом на 1 січня 2010р.	366
Додаток 11А. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь	384
<i>Пітер Д.Веземан, Ноел Келлі</i>	
I. Вступ	384
II. Зміни в ембарго ООН на поставки озброєнь Перевірки та випадки порушення ембарго	385
III. Інші багатосторонні ембарго на поставки озброєнь	388
Таблиця 11А.1. Чинні багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2009р.	390
Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння	393
<i>Ненне Боделл</i>	
Додаток Б. Міжнародні організації та міжурядові органи	425
<i>Ненне Боделл</i>	
Про авторів	445

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує до Вашої уваги 11 україномовне видання *Щорічника СІПРІ – Щорічник СІПРІ 2010: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ) з 1969р. з метою ознайомлення фахівців і громадськості з подіями, явищами та тенденціями у сфері міжнародної безпеки, насамперед – у її воєнно-політичних і воєнно-економічних аспектах. Від того часу *Щорічник* здобув статус авторитетного видання, що користується великим попитом фахівців з проблем міжнародної безпеки, науковців, політиків, державних діячів. Він видається англійською і перекладається китайською, арабською, російською, японською, а з 2000р. – українською мовами.

СІПРІ має розгалужені інформаційні та експертні мережі, потужні бази даних про різноманітні аспекти міжнародної безпеки, процесів озброєння та роззброєння, володіє ексклюзивною методологією опрацювання та аналізу інформації і статистичних даних. Це забезпечує високу якість його досліджень, достовірність фактів, адекватність висновків, а також виявлених закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки, зокрема: (а) зародження, ескалація та врегулювання збройних конфліктів; (б) запобігання загрозам міжнародній безпеці в її глобальному та регіональному вимірах; (в) динаміка інституційних засад міжнародних і національних систем безпеки; (г) виробництво та торгівля озброєннями; (д) контроль над озброєннями та роззброєння.

Міжнародна практика засвідчила високий ступінь збігу прогнозних оцінок, що їх пропонують у *Щорічнику* експерти СІПРІ, з подіями наступних років. Це стосується насамперед появи та посилення т.зв. “нових загроз”, поширення тероризму, конфліктів за участю недержавних суб’єктів, застосування у військових цілях, а також у терористичній діяльності продукції і технологій подвійного використання, загострення проблем нерозповсюдження. Значну увагу експерти СІПРІ надають аналізу нових тенденцій у сферах збройних конфліктів, миротворчості, військових витрат, виробництва озброєнь і контролю над ними, роззброєння.

Таким чином, матеріали СІПРІ є корисним підґрунтям для прийняття виважених політичних рішень і користуються попитом офіційних структур багатьох держав і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Вивчення цього досвіду, порівняння його з досвідом інших країн є корисними для України як з пізнавальної точки зору, так і з суто практичної – оскільки надає орієнтири для формування зовнішньої політики та політики безпеки, зокрема, в частині участі держави в миротворчій діяльності, розвитку оборонної промисловості, модернізації Збройних Сил, виробництва озброєнь і торгівлі ними.

Практика видання *Щорічника СІПРІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в ньому, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою. Таким чином, видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості в тих сферах, що донедавна були практично закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

За погодженням з редакцією *Щорічника СІПРІ*, він видається українською мовою у скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії. Цього року до видання не потрапили розділ про зменшення загроз, що походять від хімічних і біологічних матеріалів, а також довідкові дані про перелік миротворчих операцій і крупні поглинання у галузі оборонної промисловості.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макету й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо не зазначене інше). Географічні назви (а також назви грошових одиниць) подаються за виданням “Атлас світу” – Державна служба геодезії, картографії та кадастру Державного науково-виробничого підприємства “Картографія” (2007р.). В україномовних виданнях *Щорічника СІПРІ* кожного року вносяться уточнення в назвах державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб’єктів, відповідних документів – згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу.

Українські видання *Щорічника СІПРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях *Щорічника*.

Щорічник СІПРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Анатолій Рачок,
генеральний директор
Центру Разумкова

Микола Сунгуровський,
керівник проекту
україномовного видання
Щорічника СІПРІ

травень 2011р.

Передмова

З гордістю і трохи з жалем пишу я цю передмову до 41 видання *Щорічника СІПРІ*. Я мав честь 10 років очолювати Правління СІПРІ, і зараз, у 2010р., полишаю цю роботу через часові обмеження, передбачені статутом Інституту.

Упродовж минулих 10 років СІПРІ відстежував та аналізував буремні події на світовій арені. Глобалізація, давши людству численні блага, водночас загострила питання ліній поділу між цивілізаціями, культурами і спільнотами. Сьогодні ми із занепокоєнням спостерігаємо, як провідні країни світу намагаються подолати фінансові та економічні проблеми, які, однак, не завадили подальшому зростанню військових витрат та інвестицій у звичайні і стратегічні озброєння. В цьому виданні *Щорічника СІПРІ* розглядаються наслідки обох цих проблемних тенденцій, але починається він оптимістичною нотою – нарисом про реалістичність перспектив повного ядерного роззброєння. Крім того, в цьогорічному виданні *Щорічника* продовжується давня, корисна у глобальному масштабі традиція – аналіз минулорічних подій у питаннях міжнародної безпеки, озброєнь і роззброєння та надання оцінок, що заслуговують на довіру

Щорічник СІПРІ – це важливий, але, безумовно, не єдиний внесок Інституту, корисний для міжнародної спільноти. Упродовж останніх 10 років, за трьох різних директорів, СІПРІ рухався від успіху до успіху, урізноманітнюючи продукцію і діяльність, спрямовуючи дослідження та аналіз на користь дедалі ширшого спектру урядів, гуманітарних організацій і громадських діячів у всьому світі, які переймаються покращенням умов для створення більш стабільного та безпечного світу. Попри серйозні виклики, СІПРІ продовжує зміцнювати свої позиції як одного з провідних дослідницьких інститутів світу.

Я вдячний керівництву СІПРІ і всьому персоналу Інституту, як колишньому, так і нинішньому, за їх відданість і розуміння, які допомагали СІПРІ завжди залишатися лідером. Передаючи головування своєму наступнику, я хотів би також подякувати моїм колегам, членам Правління – справжньому міжнародному сузір'ю – за їх провідну роль і відданість справі. Нарешті, я дякую багатьом прихильникам і друзям СІПРІ, які визнають результати роботи цієї непересічної установи та користуються ними. Це була велика честь і справжній привілей – працювати з усіма Вами, і я сподіваюся продовжити наступними роками цю співпрацю в різні способи.

Рольф Екеус,
голова Правління СІПРІ,
травень 2010р.

Слова подяки

Підготовка та видання *Щорічника СІПРІ* є складним завданням, що виконується зусиллями команди непересічних особистостей. Я хотів би почати словами особливої подяки та пошани на адресу голови Правління СІПРІ Посла Р.Екеуса за його віддане служіння Швеції і світу, а також СІПРІ. Хоча він у 2010р. іде з посади Голови, але колектив СІПРІ сподівається на подальшу співпрацю з ним.

Дякую також усім авторам за їх фаховий внесок до цього видання. Окрема подяка прекрасним редакторам Д.Крюкшанку, Дж.Фокс, Дж.Г.Борг і К.Тріммеру за їх невтомну працю в ім'я досконалості *Щорічника*. За видатну підтримку діяльності СІПРІ я також окремо дякую заступнику директора Д.Норду, координатору досліджень Я.Ентоні, головному бухгалтеру СІПРІ Е.Рендерг, директору бібліотечно-документаційного відділу Н.Боделл, директору відділу інформатизації Г.Хагмаер-Гаверусу та помічнику-референту директора та голови С.Лу. Дякую А.Гелледей, яка в середині 2009р., після багатьох років відданої роботи в СІПРІ, пішла з посади голови фінансово-адміністративного відділу СІПРІ. Я щиро вдячний Правлінню СІПРІ та нашим численним інституційним спонсорам за їх поради і небайдужість.

Д-р Бейтс Гілл,
директор СІПРІ,
травень 2010р.

Вступ

Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння у 2010р.

Розділ 1. Світ без ядерної зброї: фантазія чи необхідність?

Вступ

Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння у 2010р.

БЕЙТС ГІЛЛ

I. Огляд

Оцінюючи минулий рік

Хоча минулий рік ознаменувався певними обнадійливими кроками в галузі ядерного роззброєння та у вирішенні ряду регіональних конфліктів, але світ загалом продовжує стикатися зі зростаючими викликами безпеці, стабільності та миру. Фінансова криза та економічна рецесія, що вразили більшу частину світу, мало вплинули на рівень військових витрат, виробництво та постачання озброєнь. З іншого боку, криза, ймовірно, обмежила бажання та здатність урядів провідних країн і багатосторонніх організацій вкладати інші, невійськові ресурси в подолання викликів і нестабільності, що загрожують суспільствам та окремим громадянам у всьому світі.

Продовжувалися конфлікти в Іраку та Афганістані. В червні 2009р., після певної стабілізації ситуації в Іраку, Сполучені Штати оголосили про вивід бойових сил з іракських міст і сіл. В Афганістані, навпаки, через погіршення ситуації США збільшили чисельність своїх військ більш ніж удвічі: з 32 тис. осіб наприкінці 2008р. до 68 тис. – наприкінці 2009р.; причому у грудні 2009р. Президент США Б.Обама схвалив відрядження ще 30 тис. військово-службовців.

Загалом, у світі тривало 17 крупних збройних конфліктів: у Колумбії, Демократичній Республіці Конго (ДРК), на Палестинських територіях, у Пакистані, на Філіппінах і в Сомалі. У 2009р. відновився крупний збройний конфлікт між Руандою та Угандою. Бої у Шрі-Ланці між урядовими силами та Тиграми визволення Таміл Еламу у 2009р. припинились, але близько 250 тис. цивільних опинилися в зоні бойових дій, наслідком чого стали чисельні жертви. У 2009р. зросли масштаби насильства в пакистанській Бавовняній долині, де урядові війська вели широкий наступ на повстанців Талібана; сотні тисяч цивільних були переміщені, сотні – загинули внаслідок бойових дій. Чи не найгостріші акти насильства, з тисячами загиблих, спостерігалися не у традиційних за визначенням конфліктах на політичному підґрунті, а між владою Мексики і кримінальними угрупованнями, що займаються наркоторгівлею.

У минулому році спостерігалось також погіршення ситуації у сфері контролю над озброєннями та роззброєння. Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, або Північна Корея) проігнорувала чітко висловлені

настанови ООН і занепокоєння сусідніх держав випробувальними пусками ракет у квітні, травні, липні та ядерним вибухом у травні. Північна Корея оголосила про остаточний вихід з шестисторонніх переговорів, повідомила МАГАТЕ про припинення співпраці, а інспекторів Агентства – про небажаність їх перебування у країні та заявила про намір розконсервувати частково демонтований ядерний центр в Йонгбені. Протягом року зростала стурбованість ядерними планами Ірану, особливо з огляду на повідомлення 2009р. про будівництво там раніше не заявленого уранового збагачувального заводу на одній із баз Корпусу стражів ісламської революції поблизу міста Кум.

Торік відбулись і деякі обнадійливі події. У квітні Б.Обама, виступаючи у Празі, пообіцяв рухатися до без'ядерного світу. Це створило фон для успіху американо-російських переговорів про подальше скорочення стратегічних арсеналів і допомогло ухваленню Радою Безпеки (РБ) ООН за участі 14 глав держав та урядів знакової Резолюції №1887. Резолюція підтвердила підтримку РБ цілей Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) 1968р., включно з ядерним роззброєнням і зміцненням режиму ДНЯЗ, і закликала до дій зі зменшення загрози ядерного тероризму. Схвалення Резолюції вперше із середини 1990-х років засвідчило, що РБ запровадила всеохопні та політично зобов'язуючі положення стосовно ядерного нерозповсюдження та роззброєння. Частково завдяки цим крокам, Б.Обама отримав Нобелівську премію миру 2009р. – за словами голови норвезького Нобелівського комітету, за його “далекоглядність і працю заради світу, вільного від ядерної зброї”. Крім того, у 2009р. набули чинності два договори про без'ядерні зони: Семіпалатинський договір у Центральній Азії і Договір Пеліндаба в Африці. Конференція з роззброєння в Женеві після 12 років застою також спромоглася схвалити проект програми дій, яка передбачає обговорення проекту договору про скорочення розщеплюваних матеріалів. Але, станом на кінець 2009р., Конференції не вдалося вжити процедурних заходів, необхідних для фактичного початку переговорів по суті. Серед інших успіхів відзначимо, що мирний процес, започаткований в Бурунді наприкінці 2008р., тривав у 2009р. без великих нових спалахів насильства.

Головні теми Щорічника СІПРІ 2010

У цьому, 41-му виданні *Щорічника СІПРІ* вміщені результати досліджень важливих подій минулого року, проведених 34 провідними експертами з 16 країн, у таких сферах, як міжнародна та регіональна безпека, збройні конфлікти, багатосторонні миротворчі операції, військові витрати, оборонна промисловість, продаж звичайних озброєнь, нерозповсюдження, контроль над озброєннями, заходи довіри та безпеки. Головну частину видання складають 11 розділів, зведених у три частини. Частина I розглядає ключові події, пов'язані з конфліктами, їх попередженням і регіональними безпековими відносинами, створює фон для наступних матеріалів. У частині II подається різноманітна інформація та аналіз глобальних, регіональних і національних тенденцій у сфері озброєнь: військові витрати, виробництво озброєнь, торгівля зброєю та ядерні сили. В частині III оцінюється прогрес

протягом минулого року у сфері роззброєння, включно з оцінками заходів з ядерного нерозповсюдження та контролю над озброєннями, в т.ч. звичайними, та контролю над передачами інших чутливих виробів і технологій, що можуть становити проблеми для безпеки.

Розділи цього видання доповнені додатками з докладнішими даними та відомостями про крупні збройні конфлікти, багатосторонні миротворчі операції, військові витрати, виробників озброєнь, продаж звичайних озброєнь, ядерні арсенали, міжнародні ембарго на поставки озброєнь, угоди про контроль над озброєннями та нерозповсюдження, багатосторонні організації безпеки. Як і в *Щорічнику СІПРІ 2009*, у цьогорічному виданні знову наводиться Глобальний індекс миролюбності, розроблений австралійським Інститутом економіки та миру (*Institute for Economics and Peace*) спільно з *Economist Intelligence Unit*.

З матеріалів *Щорічника СІПРІ 2010* впливають три важливі висновки:

1. Світову увагу дедалі більше привертають виклики та перспективи ядерного нерозповсюдження та роззброєння. Як сподівання, так і побоювання у сфері ядерної зброї підіграли, серед інших важливих подій, праясна промова Президента Б.Обами у квітні 2009р., ядерні випробування в Північній Кореї у травні 2009р., триваючі переговори з роззброєння між Росією і США, а також зростаюче занепокоєння ядерною діяльністю Ірану. Хоча є надія на продовження в майбутньому ядерного роззброєння, ядерна зброя зберігає центральне місце в безпековому плануванні тих держав, які нею володіють.

2. За умов численних безпекових викликів, багато з яких походять від недержавних суб'єктів і подальшого поширення засобів насильства, багатосторонні організації, що мають стримувати ці виклики, продовжують боротьбу за повноваження, здійснюють реформи і стикаються з новою реальністю. Як показано у виданні, цю тенденцію чітко ілюструють виклики та дилеми, що стосуються багатосторонніх миротворчих операцій, створення трансатлантичного безпекового альянсу, Європейської політики безпеки і оборони, міжнародного режиму нерозповсюдження та роззброєння, механізмів експортного контролю і багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь.

3. Попри фінансову кризу та її рецидиви в усьому світі у 2008р. та 2009р., тривалі тенденції збільшення військових витрат, обсягів виробництва та постачання озброєнь фактично не припинялися. Продовжується зростання військового тягаря – частки військових витрат у ВВП.

II. *Щорічник СІПРІ 2010*: головні аспекти та висновки

Щорічник СІПРІ 2010 починається нарисом одного з найбільших у світі авторитетів з питань контролю над озброєннями та роззброєння – Посла Дж.Гудбі (*James E. Goodby*). З огляду на зростаючу увагу до цих питань, його розділ містить своєчасний і глибокий аналіз багатьох нинішніх і майбутніх викликів і можливостей для ядерного роззброєння та нерозповсюдження, а також уявлення про світ, вільний від ядерної зброї. У розділі 1 досліджуються процедурні та політичні питання ядерного роззброєння, розглядаються

та аналізуються такі важливі питання, як американо-російське двостороннє скорочення ядерної зброї, майбутнє багатостороннє роззброєння, світові та регіональні угоди, необхідні для організації скорочення та ліквідації ядерної зброї, а також роль стримування в без'ядерному світі. В розділі наводиться також стисла історія розвитку американських підходів до ядерної зброї і контролю над озброєннями, яка дає можливість побачити зміни в поглядах у напрямі роззброєння та ліквідації ядерної зброї.

Розділ містить кілька стриманих, але обнадійливих висновків. Визнаючи, що ядерна зброя “не втратила своїх апокаліптичних властивостей”, Дж.Гудбі водночас вірить, що з часом відкриються нові можливості. На його думку, важливим є усвідомлення світовими лідерами тієї обставини, що недоліки ядерної зброї дедалі більше затьмарюють будь-які її переваги. Він підкреслює, що ліквідація ядерної зброї буде непростим завданням. Дж.Гудбі вважає, що, з точки зору руху до світу без ядерної зброї, міжнародна спільнота перебуває сьогодні у кращому становищі, ніж за часів ядерної ери – оскільки сьогодні питання “чи слід це робити?” змінене на “як це зробити?”.

Безпека та конфлікти

У трьох розділах частини I увага зосереджується на важливих подіях у сфері міжнародної безпеки. Цього року розглядаються зв'язок між злочинністю та конфліктами, цивільний вимір миротворчих операцій та євроатлантичні інститути безпеки.

У контексті розгляду взаємозв'язку злочинності та конфліктів у різних частинах сучасного світу, в розділі 2 робиться припущення, що злочинність і кримінальне насильство можуть становити таку ж загрозу стабільності, як і традиційні за визначенням збройні конфлікти на політичному підґрунті. Цілями розділу є дослідження та перевірка наявності зв'язку між злочинністю й конфліктами, а також заохочення до подальшого аналізу цього питання; розділ побудовано за наступною логікою: загальний огляд теми; світові тенденції у сферах злочинності і кримінального насильства; природа та масштаб зв'язків між злочинністю і збройними конфліктами. Крім того, з метою аналізу причин і наслідків організованої злочинності у збройних конфліктах (Афганістан, Сомалі), а також порівняння збройного конфлікту з інтенсивним кримінальним насильством подібного масштабу (Мексика) в розділі наведено ряд прикладів.

Підсумовуючи результати досліджень, автор робить висновок, що кримінальне насильство є набагато поширенішим за збройні конфлікти чи одностороннє насильство проти цивільних. Водночас, характер розвитку зв'язків між повстанськими угрупованнями та організованою злочинністю не є однозначним – у деяких випадках цього зв'язку немає. Крім того, масштабна кримінальна діяльність у конфліктних і постконфліктних районах може сприяти фінансуванню озброєних опозиційних угруповань, від неї можуть мати зиск й окремі політичні діячі, в т.ч. лояльні до визнаних органів влади. В багатьох випадках неефективність держави може бути більш важливим чинником посилення насильства та нестабільності, включно з кримінальним насильством, ніж власне злочинність. Боротьбу з організованою злочинністю

під час та після конфліктів неможливо відокремити від загальних зусиль з їх розв'язання. За цих умов, важливо принаймні зосередити більше уваги та ресурсів на вивченні зв'язків між кримінальною діяльністю і традиційними за визначеним збройними конфліктами та реагуванні на них.

Розділ 2 супроводжується двома важливими додатками. В першому, підготовленому Упсальською Програмою збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*), наводяться дані та аналіз тенденцій крупних збройних конфліктів у 2000-2009рр. До таблиці додатка внесені два конфлікти, яких не було у 2008р.: в Руанді та Уганді. Другий додаток – Глобальний індекс миролюбності. В Індексі, вперше наведеному в *Щорічнику СІПРІ 2009*, 149 країн розташовані за рейтингом миролюбності на підставі оцінки за 23 показниками. Очолює Індекс Нова Зеландія – як наймиролюбніша країна; найменш миролюбним вважається Ірак.

Автори розділу 3 подають глибокий аналіз і дані про багатосторонні миротворчі операції та миротворчу діяльність. Розділ супроводжується додатком, де розглядаються головні тенденції в цій сфері. Цього року увага зосереджена на зростаючій ролі цивільних у миротворчих операціях і побудові миру в усьому світі. Автори пояснюють чинники розширення цивільного виміру миротворчих операцій і зокрема описують відповідні заходи ООН, ЄС, Африканського Союзу (АС) та окремих держав, спрямовані на компенсацію зростаючого “браку цивільних” у миротворчих операціях та побудові миру. З метою ілюстрації системних викликів для цивільних операцій – не останньою чергою, у плануванні, наймі персоналу, розгортанні та узгоджені мандатів місій – в розділі наведено приклад Місії ООН у Судані (*UNMIS*).

Автори роблять висновок, що через 10 років після того, як у знаковій Доповіді Брагімі (*Brahimi Report*) була запропонована всебічна реформа миротворчої системи ООН із закликком до зміцнення цивільних спроможностей миротворчих операцій, реакція на неї міжнародної спільноти залишилася суперечливою. Число цивільних, призначених у місії ООН, зросло, як і кількість цивільних миротворчих місій регіональних організацій. Але миротворчим зусиллям досі бракує концептуальної єдності, внутрішньо- та міжорганізаційної співпраці; у штаб-квартирах і польових відділеннях місій існують суттєві перешкоди їх діяльності. Зазначивши, що проблема є набагато серйознішою, ніж “відрядити необхідних експертів у необхідній кількості”, автори попереджають: прагнення глибоко реформувати і вдосконалити цивільні операції є своєчасним і вкрай необхідним, але немає підстав очікувати на успіх без розв'язання ключових системних, бюрократичних і робочих проблем.

У розділі 4 розглядається стан євроатлантичних інститутів безпеки в умовах змін, переоцінки та переосмислення ситуації. Автори зазначають, що нинішня ситуація впливає з більш тривалих тенденцій, але поточне її осмислення євроатлантичними інститутами безпеки зосереджене на грузино-російському конфлікті в серпні 2008р., проблемах із врегулюванням конфліктів в Афганістані та Іраку та наслідках світової фінансової кризи 2008-2009рр. Зокрема, в розділі розглядаються останні події і проблеми в НАТО, ЄС та ОБСЄ.

На підставі цього аналізу автори пропонують ряд висновків і рекомендацій. Євроатлантичні інститути безпеки справедливо можуть вимагати пошани

за численні успіхи, зокрема за їх роль у мирному об'єднанні Європи та врегулюванні конфлікту на Західних Балканах. Але на них чекають нові виклики, не останньою чергою пов'язані з новими глобальними і транснаціональними загрозами безпеці, відносинами з Росією та іншими пострадянськими державами. Наступними роками всі три організації мають здійснити глибокий формальний і неформальний перегляд своїх стратегій безпеки на майбутнє. Хоч автори визнають, що нинішні виклики євроатлантичній безпеці – всередині, на його кордонах і в ширшому глобальному середовищі – вимагають більшого реалізму, але це не повинне призвести до послаблення солідарності чи, гірше того, до пораженьських тенденцій. Водночас автори відзначають, що не можна постійно зосереджуватися лише на євроатлантичній безпеці: трансатлантичні партнери повинні визнати реальний розподіл сил у світі та відповідним чином будувати свою діяльність, шукати розв'язання безпекових проблем у співпраці зі світовими організаціями, де представлені й інші, не західні інтереси.

Військові витрати та озброєння

У чотирьох розділах частини II наводиться чи не найглибший і найавторитетніший у світі, зроблений на основі відкритих джерел аналіз військових витрат, виробництва озброєнь, постачання звичайних озброєнь та ядерних сил, а також інформаційні матеріали з цих питань.

У розділі 5 окреслюються та пояснюються зміни у військових витратах у світі та регіонах; особлива увага надається подіям 2009р. Більш докладно розглядається вплив надходжень від експорту ресурсів на витрати Нігерії, Чилі, Венесуели та Іраку, а також вплив конфлікту в Афганістані на витрати Великої Британії, США та самого Афганістану. В додатку до розділу наводяться дані про військові витрати 165 країн у 2000-2009рр.

У розділі відзначається зростання світових військових витрат у 2009р. до \$1 531 млрд., що в реальних цінах на 6% перевищує показник 2008р. та на 49% – 2000р. Здається, що фінансова криза загалом не вплинула на військові витрати таких великих держав, як США (на які припало 54% світового зростання військових витрат у 2009р.) та Росії, а також нових регіональних лідерів – Бразилії, Китаю та Індії. Так, порівняно з 2008р., у 2009р. 14 із 15 країн-лідерів за рівнем військових витрат збільшили їх обсяги.

У розділі 6 розглядаються та аналізуються події у світовій оборонно-промисловій галузі. Особлива увага надається тенденціям злиттів і поглинань і глибокій оцінці впливу світової фінансової кризи та економічної рецесії на оборонну промисловість. Розділ супроводжується додатком з Переліком СІПРІ 100 найбільших компаній-виробників озброєнь за 2008р.

Світове виробництво озброєнь продовжує зростати разом із триваючим зростанням військових витрат, відзначеним у розділі 5, – попри фінансову кризу та економічну рецесію. Найкрупніші світові виробники озброєнь у 2008р. продали зброї на \$385 млрд., що на \$39 млрд. більше, ніж у 2007р. Починаючи з 2002р., продажі найкрупніших виробників озброєнь зростають щороку. Вперше за 20 років, відколи СІПРІ започаткував складання Переліку найкрупніших світових виробників озброєнь, рейтинг очолила

неамериканська фірма – *BAE Systems*. Непогані показники у 2008р. мали російські оборонно-промислові компанії. Цей рік виявився сприятливим для фірм, що постачають військові послуги, бронетехніку та безпілотні літальні апарати. Завдяки зростанню військових витрат, продовженню крупних конфліктів в Афганістані та Іраку, а також монополії на ринку озброєнь, оборонно-промислова галузь, імовірно, вийде відносно неушкодженою з фінансової кризи та економічної рецесії, які вразили більшу частину світу.

У розділі 7 наведено найповніший у світі, ґрунтовний, зроблений на основі відкритих даних аналіз світової торгівлі основними видами звичайних озброєнь. Крім розгляду головних тенденцій міжнародних постачань озброєнь, у розділі містяться також результати більш докладного аналізу головних країн-постачальників: США, Росії, Німеччини, Франції і Великої Британії, – на які разом припадає 76% світового експорту озброєнь. Особлива увага надається цьогорічним поставкам озброєнь до країн Північної Африки та Іраку. Додатки до розділу містять дані та інформацію про постачальників й отримувачів основних видів звичайних озброєнь, фінансову вартість міжнародної торгівлі озброєннями та деякі механізми – такі, як Реєстр звичайних озброєнь ООН та інші багатосторонні та національні системи звітності, – покликані збільшити прозорість торгівлі озброєннями.

У розділі підтверджується стала висхідна тенденція міжнародної торгівлі озброєннями: у 2005-2009рр. обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь зріс на 22%, порівняно з 2000-2004рр. У 2005-2009рр. п'ятьма найкрупнішими отримувачами були Китай, Індія, Південна Корея, Об'єднані Арабські Емірати і Греція, за ними – Ізраїль, Сінгапур, США, Алжир і Пакистан. Автори роблять висновок, що позиціям США і Росії – як лідерам у постачанні озброєнь – у найближчому майбутньому ніщо не загрожує. Проте, їх частка у світовому експорті озброєнь з часом зменшується на користь дедалі більшої кількості крупних постачальників другого ешелону. В розділі прогнозується, що Китай, який був головним імпортером озброєнь упродовж майже всіх попередніх 10 років, поступиться першим місцем, оскільки обсяги його імпорту мають негативну тенденцію. В розділі також відзначаються ознаки конкуренції у сфері державних закупівель у країнах Латинської Америки, Близького Сходу, Північної Африки та Південно-Східної Азії – регіонів, де останніми роками спостерігалось значне зростання імпорту озброєнь.

У розділі 8 оцінюються зміни в доктринах і розгортанні ядерних сил восьми ядерних держав: США, Росії, Китаю, Великої Британії, Франції, Індії, Пакистану та Ізраїлю, – та наводиться докладна інформація про військові ядерні можливості Північної Кореї. Окремо відзначається здійснення нею у травні 2009р. ядерного вибуху. В розділі наводяться змістовний аналіз і дані про наявні арсенали ядерної зброї і систем її доставки у восьми ядерних державах, а в додатках – дані про світові запаси розщеплюваних матеріалів і ядерні вибухи у 1945-2009рр.

У розділі зазначено, що на початку 2010р. вісім ядерних держав володіли понад 7 500 одиницями придатної до використання ядерної зброї, майже

2 000 з яких – у стані високої бойової готовності. Якщо підрахувати всі ядерні боєголовки – в режимах оперативної готовності, активного або неактивного зберігання, резервні та ті, що заплановані до демонтажу, але ще не демонтовані, то ці вісім країн разом мають понад 22 тис. боєголовок, понад 90% з яких – в арсеналах Росії і США. Незначне скорочення кількості боєголовок стало переважно наслідком роззброєння Росії і США згідно з Договором про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП) 2002р. Розділ завершується висновком про те, що попри зростання уваги до глобального роззброєння, ядерні держави прагнуть зберегти свої ядерні арсенали на перспективу і вживають заходів для їх модернізації.

Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння

Частина III видання стосується скорочення озброєнь і контролю над ними, збройових технологій та інших матеріалів і технологій, пов'язаних з озброєннями. Зокрема, у відповідних розділах розглядаються ядерне нерозповсюдження та контроль над озброєннями, контроль над звичайними озброєннями та заходи з контролю над передачами чутливих виробів і технологій, що можуть становити проблеми для безпеки.

У розділі 9 наводиться всебічний огляд та аналіз подій 2009р. у сфері контролю над ядерною зброєю та нерозповсюдження: американо-російських переговорів з питань контролю над озброєннями, ядерних програм Ірану та Північної Кореї, підозр стосовно неоголошених ядерних програм М'янми та Сирії, а також підготовки до Оглядової конференції ДНЯЗ у 2010р.

У висновках автор відзначає певну позитивну динаміку в контролі над ядерною зброєю у 2009р. – започаткування офіційних переговорів про скорочення стратегічних озброєнь між Росією і США та утворення двох нових без'ядерних зон. Проте, протягом року не спостерігалось значного прогресу у вирішенні проблем, пов'язаних з ядерними програмами Ірану та Північної Кореї. Крім того, Конференція з роззброєння в Женеві вперше за понад 10 років спромоглася схвалити проект програми дій, але не зуміла узгодити додаткові процедурні заходи, необхідні для фактичного початку переговорів по суті. Навіть американо-російські переговори про договір, що мав замінити Договір 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I, *Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, START I Treaty*), відбувалися не без труднощів. Каменем спотикання були механізми верифікації дотримання кількісних лімітів і стурбованість Росії з приводу перспективних американських систем звичайних озброєнь. Термін чинності СНО завершився у грудні 2009р., але заміни йому не було аж до підписання нового договору у квітні 2010р. Але загалом з 2009р. пов'язувалися більші очікування щодо контролю над ядерною зброєю, особливо через те, що політичні лідери в усьому світі почали надавати серйозну увагу подальшому скороченню ядерної зброї і навіть її можливій ліквідації в більш віддаленій перспективі. Ключове питання на 2010р. і наступні роки – як утілити ці очікування в життя.

Контроль над звичайними озброєннями є головною темою розділу 10, де міститься докладний аналіз важливих подій у сфері контролю над озброєннями в Європі, зокрема перспектив Договору про звичайні збройні

сили в Європі 1990р. (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*), розвитку започаткованого у 2009р. “Процесу Корфу” у сфері європейської безпеки та російських пропозицій стосовно нового пакту про європейську безпеку. Крім того, в розділі розглядаються події в ОБСЄ, з акцентом на заходах зміцнення довіри та безпеки і скороченні надлишкових запасів боєприпасів, стрілецької зброї і токсичного ракетного палива. У розділі наводиться також оцінка подій в галузі контролю над протипіхотними мінами (ППМ), вибухонебезпечними залишками війни та касетними боєприпасами.

У розділі зроблено висновок, що перспективи контролю над звичайними озброєннями в Європі є більш обнадійливими, ніж минулими роками, хоча стан ДЗЗСЄ та його перспективи залишаються невизначеними. Нового імпульсу контролю над звичайними озброєннями в рамках ОБСЄ надав “Процес Корфу”. Важливою подією стало також призначення Адміністрацією Б.Обами Спеціального представника з питань звичайних збройних сил у Європі, що свідчить про повернення США до зобов’язань консультиватися з НАТО, європейськими партнерами та Росією з питань контролю над звичайними озброєннями. Що стосується контролю над такою негуманною і нерозбірливою зброєю, як ППМ і касетні боєприпаси, то автор також з оптимізмом зазначає, що міжнародні органи, національні уряди, неурядові і громадські організації роблять вірні кроки, заперечуючи військову корисність такої зброї і розширюючи глобальні норми із заборони її використання.

У розділі 11 увага привертається до контролю над поставками проблемних з точки зору безпеки виробів, технологій тощо – переважно подвійного використання, але також і суто військового призначення. В розділі розглядаються заходи контролю, запроваджені ООН у контексті розповсюдження, згадуються та аналізуються події минулого року в рамках режимів експортного контролю з особливим акцентом на зміні їх завдань і деяких спільних викликах у цій сфері, в т.ч. на “передачах нематеріальних технологій” – ноу-хау та програмного забезпечення. В розділі також розглядається підхід країн ЄС до проблем контролю над транскордонними поставками продукції, пов’язаної з безпекою.

Як підкреслюють автори, хоч “експортний контроль” лишається загальноприйнятим терміном для контролю над озброєннями та іншою не військовою, але потенційно чутливою для безпеки продукцією, але термін “контроль над поставками (передачами)”, що охоплює транзит, доставку та посередництво, є точнішим і кращим для застосування. Автори наголошують, що головним питанням усіх заходів з виявлення та можливого припинення поставок пов’язаних з безпекою товарів, технологій, ноу-хау має бути “хто стоїть між постачальником та отримувачем?”. У додатку до розділу наведені дані, відомості та аналіз 29 обов’язкових багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь, чинних у 2009р.

III. Висновки

11 розділів *Щорічника СППІ 2010*, додатки та документи подають найповнішу та глибоку узагальнену оцінку минулорічних подій у сфері міжнародної безпеки, озброєнь і роззброєння. 2009р. для багатьох розпочався з надій,

пов'язаних з приходом нової американської Адміністрації. Певного прогресу було досягнуто в контролі над озброєннями, роззброєнні та нерозповсюдженні, що знайшло підтвердження у важливих заявах і конкретних діях з досягнення цих цілей.

Водночас минулий рік показав, як важко постійно рухатися вперед, долаючи численні глобальні виклики. Загалом, учасники цього річного видання *Щорічника СППРІ* засвідчують, що світ стоїть на роздоріжжі. В питаннях міжнародної безпеки спостерігаються подальші зміни в характері збройних конфліктів і нестабільність через значне збільшення засобів та учасників насильницьких дій. Попри розуміння необхідності цивільного внеску до миротворчих операцій, міжнародна спільнота досі сперечається, яким чином його краще забезпечити. Водночас, євроатлантична безпекова спільнота також намагається визначити нові ролі та відносини, що відповідають загрозам наступних десятиліть. Багато із сучасних викликів відбилися у триваючих труднощах стабілізації ситуації в Афганістані.

Перспективні напрями озброєння та роззброєння також перебувають у критичному стані. Подальше зростання військових витрат, виробництва та постачання озброєнь залежатиме від зміни світової фінансової ситуації наступного року, а також від перебігу конфліктів в Афганістані та Іраку. 2010р. буде важливим і для роззброєння та нерозповсюдження, адже світ спостерігатиме за перебігом двостороннього роззброєння Росії і США: триваючі розбіжності між двома сторонами з приводу розгортання американської ПРО цілком можуть зашкодити подальшому прогресу. Світ очікує також на прогрес у роззброєнні та зміцненні контролю над можливим розповсюдженням у контексті Оглядової Конференції ДНЯЗ. Конференція з роззброєння в Женеві має дати старт змістовним переговорам про договір з питань скорочення розщеплюваних матеріалів, до чого закликає схвалений у 2009р. проект програми дій, – але досі не зрозуміло, який орган може це зробити. Саміт світових лідерів з питань ядерної безпеки у квітні 2010р. у Вашингтоні приверне велику увагу також тим, що він дасть (або не дасть) відповідь на потребу захисту ядерних матеріалів від потрапляння в неналежні руки. Загалом, уже з'являються нові проблеми розповсюдження технологій подвійного використання, які вимагають від міжнародної спільноти розробки більш ефективних механізмів запобігання зловживанню ними.

СППРІ й надалі уважно стежитиме за наявними та новими тенденціями, аналізуватиме їх і пропонуватиме відповідні рекомендації. При цьому Інститут через видання *Щорічника СППРІ* та інші канали намагатиметься виконати свою місію – надавати на основі відкритих джерел інформацію, аналіз і рекомендації політикам, дослідникам, ЗМІ та небайдужій громадськості.

1. Світ без ядерної зброї: фантазія чи необхідність?

ДЖЕЙМС Е.ГУДБІ

I. Вступ

Історія ядерної ери свідчить, що іноді держави змінюють свої доктринальні підходи до ядерного стримування і способу поведження “з абсолютною зброєю”. З цього спостереження випливає, що перспективи утворення світу без ядерної зброї залежатимуть від військово-технічних міркувань, які виникатимуть у процесі знищення боеголовок і ракет, не менш ніж від змін у політичному мисленні. “Роздуми про неуявне” за часів Г.Кана (*Herman Kahn*) будувалися на аналізі ядерної війни¹. Нині “неуявне” для деяких експертів означає світ без ядерної зброї, але роздуми про цю мету набувають дедалі більшого пріоритету і їх не можна розцінювати як передчасні.

Небажання порушити *status quo* зменшилося після публікації у січні 2007р. та січні 2008р. двох статей, авторами яких були Дж.Шульц (*George Shultz*), Г.Кіссінджер (*Henry Kissinger*), У.Перрі (*William Perry*) та С.Нанн (*Sam Nunn*)². Автори стверджували, що світ стоїть перед небезпечною межею, але реакція міжнародного співтовариства на ядерну небезпеку не досягла рівня, адекватного загрозам. Статті закликали держави, що володіють ядерною зброєю, сприйняти як серйозну політичну ціль утворення без’ядерного світу та ухвалити термінові заходи, спрямовані на підвищення глобальної безпеки і створення відповідних умов для досягнення світу без ядерної зброї³.

Як це можна зробити? Росія і США значно скоротили свої арсенали ядерної зброї. Процес скорочення розпочався в 1980-х роках, за часів лідерства М.Горбачова в Радянському Союзі та президентства Р.Рейгана у США. У 2010р. цей процес продовжили Президент Росії Д.Медведев і Президент США Б.Обама. Чи вдасться домогтися подальшого прогресу на цьому шляху, – скажемо, досягти повного “нуля”? Обидва президенти стверджують, що вони виступають за світ без ядерної зброї. Багато аналітиків показують, яким чином Росія і США могли б скоротити кількість ядерних боеголовок до 1 000 з кожної сторони, обмеживши при цьому кількість засобів доставки до рівня кількох сотень. Кілька останніх досліджень пішли ще далі,

¹ Kahn, H., *Thinking about the Unthinkable* (Horizon Press: New York, 1962); Kahn, H., *Thinking about the Unthinkable in the 1980s* (Simon & Schuster: New York, 1984).

² Shultz, G.P. et al., ‘A world free of nuclear weapons’, *Wall Street Journal*, 4 Jan. 2007; Shultz, G.P. et al., ‘Toward a nuclear-free world’, *Wall Street Journal*, 15 Jan. 2008.

³ До ядерних держав і держав, що фактично володіють ядерною зброєю, належать США, Росія, Китай, Велика Британія, Франція, Індія, Пакистан, Ізраїль, а також, можливо, Північна Корея (див. розділ 8 цього видання).

визначивши заходи не лише з боку Росії і США, але й усіх інших держав, що володіють ядерною зброєю⁴. В цих дослідженнях передбачається, що на кінцевому етапі вся (або майже вся) ядерна зброя буде знищена.

Але розроблені гіпотетичні моделі є корисними переважно з теоретичної точки зору, а не для визначення практичних проблем, з якими доведеться стикнутися під час знищення всієї ядерної зброї. Проте, вони вказують, серед іншого, що процес знищення ядерної зброї не може відбуватись у відриві від інших заходів – насправді, він має супроводжуватись укладенням додаткових угод, що обмежуватимуть інші види озброєнь.

Крім того, уважного аналізу потребують ряд надзвичайно важливих політичних проблем, які можна вважати відносно незалежними та відокремленими від того, що нещодавно сер М.Кінлан (*Michael Quinlan*) назвав “механізмами роззброєння”⁵. Згадані проблеми пов’язані із самою сутністю питання про практичну можливість реалізації ідеї вилучення ядерної зброї з військових арсеналів у всьому світі. Ядерне стримування, очевидно, стало обов’язковою складовою сучасних міждержавних відносин. Процес роззброєння матиме шанси на успіх, якщо всі держави, що володіють ядерною зброєю, вважатимуть її знищення адекватним їх інтересам. Але незгода з цим навіть однієї держави може заблокувати процес у цілому.

У підрозділі II цього розділу аналізуються загальні підходи до американо-російського скорочення ядерної зброї в середньостроковій перспективі, розглядаються як “технічні”, так і “політичні” проблеми ядерного роззброєння на новому етапі розвитку контролю над озброєннями. Для надання процесу знищення ядерної зброї дійсно глобальних масштабів інші ядерні держави мають приєднатися до цих зусиль. Про це йдеться в підрозділі III, присвяченому аналізу змісту багатосторонніх переговорів. У підрозділі IV увага зосереджується на тому, що програми знищення ядерної зброї не можуть бути реалізовані у відриві від обмеження інших військових спроможностей. Ядерне стримування не зникне, якщо навіть вся ядерна зброя буде знищена – натомість воно здійснюватиме в інших формах. Ця концепція розглядається в підрозділі V. Наявність світового уряду не є обов’язковою умовою утворення світу без ядерної зброї – проблеми управління повинні бути розв’язані на різних рівнях, при цьому особливо важливу роль мають відігравати регіональні домовленості. Обидва ці аспекти аналізуються в підрозділі VI. Важливо зрозуміти, що політичні та доктринальні зміни, не менше, ніж розвиток технологій, впливають на сприйняття урядами ядерної зброї, а також на їх дії з її обмеження. З цієї точки зору, в підрозділі VII зроблено огляд досвіду США в цій сфері. Завершує

⁴ У вересні 2009р. п’ять постійних членів (P5) Ради Безпеки ООН взяли участь у нараді в Лондоні з метою обговорення широкого кола питань зі зміцнення довіри, верифікації і проблем дотримання державами зобов’язань, пов’язаних з подальшим прогресом у роззброєнні та нерозповсюдженні. Див.: British Foreign and Commonwealth Office, ‘P5 statement on disarmament and non-proliferation issues’, 4 Sep. 2009, <<http://www.fco.gov.uk/en/news/latest-news/?view=News&id=20804873#>>.

⁵ Quinlan, M., *Thinking about Nuclear Weapons: Principles, Problems, Prospects* (Oxford University Press: Oxford, 2009), pp.161-163.

обговорення підрозділ VIII, де розглядається ідея світу без ядерної зброї як необхідного компоненту політики забезпечення національної безпеки кожної відповідальної держави.

II. Поетапне скорочення ядерної зброї Росією і США

Росія і США разом володіють понад 90% світового арсеналу ядерної зброї. Тому зрозуміло, що саме ці держави відіграють головні ролі у процесі ядерного роззброєння за рахунок скорочення своїх ядерних арсеналів. Другий етап американо-російського скорочення ядерної зброї може розпочатися після імплементації нового Договору СНО від 2010р. (Нового СНО, *New START Treaty*), який є наступником попередніх договорів, а саме: Договору 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I, *Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, START I*) та Договору 2002р. про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, *Strategic Offensive Reductions Treaty, SORT*), у рамках яких відбувався перший етап скорочення⁶. Другий етап міг би бути завершений в середньостроковій перспективі, але більш доцільним виглядає поєднання передбачених цілей не з будь-якими часовими параметрами, а із завершенням необхідних функціональних заходів. Застосування такого підходу здається більш важливим, ніж спроби передбачити потреби в часі на цю роботу. В результаті завершення цього етапу російські та американські арсенали ядерної зброї досягнуть мінімально можливого рівня, який можуть допустити РФ і США, з огляду на відсутність зобов'язань інших держав щодо обмежень своїх ядерних сил.

Яким може бути цей рівень – це доволі суб'єктивне питання, але результати кількох закритих досліджень збігаються на цифрі в кілька сотень бомб і боєголовок для кожної сторони, а також засобів доставки в кількості, що становить приблизно половину від згаданої⁷. Більше невизначеності може залишитися в частині майбутніх правил підрахунку боєголовок, бомб і ракет. Важким завданням є перевірка виконання зобов'язань з обмеження кількості нерозгорнутих бомб і боєголовок. Тому спочатку ці обмеження можуть бути визначені менш жорстко. Додаткові труднощі у процес підрахунку систем доставки вносять врахування можливості використання вивільнених ракет і бомбардувальників для застосування звичайних озброєнь.

Новий СНО визначає структуру процесу скорочення, в т.ч. механізм верифікації, що сприятиме плідній роботі американських і російських

⁶ Стилий виклад змісту та інші подробиці СНО-I, СНП, а також Нового СНО див. у додатку А цього видання.

⁷ Global Zero Commission, 'Global Zero action plan', Feb. 2010, <http://static.globalzero.org/files/docs/GZAP_6.0.pdf>; Evans, G. and Kawaguchi, Y., *Eliminating Nuclear Threats: A Practical Agenda for Global Policymakers*, Report of the International Commission on Nuclear Non-proliferation and Disarmament (International Commission on Nuclear Non-proliferation and Disarmament: Canberra, 2009); Shultz, G.P. et al., *Reykjavik Revisited: Steps Toward a World Free of Nuclear Weapons* (Hoover Press: Stanford, CA, 2008); Drell, S.D. and Goodby, J.E., *A World Without Nuclear Weapons: End-State Issues* (Hoover Press: Stanford, CA, 2009).

переговорників, але вже зараз можна передбачити, що цей процес не буде легким. Розв'язання кількох складних проблем було відкладене на майбутнє; першим кроком буде узгодження рамок подальших детальних переговорів.

На другому етапі мають бути розв'язані кілька технічних проблем. Крім способу обчислення та перевірки кількості нерозгорнутих бомб і боєголовок, вони стосуються наступних питань: яким чином обмежити і скоротити кількість ядерної зброї малої дальності (тактичної); як перевірити демонтаж ядерних боєголовок і забезпечити незворотність цього процесу; нарешті, як поєднати системи захисту від балістичних ракет з подальшим скороченням наступальних систем озброєнь.

Ці проблеми не слід вважати непереборними. Способи їх розв'язання вже відомі й за оптимальних умов, напевне, можуть бути позитивно сприйняті обома сторонами. Складніше оцінити, чи мають Росія і США політичну волю продовжувати більш глибоке скорочення ядерної зброї. Відповідь на це питання залежатиме, головним чином, від двох чинників: (а) виконання положень Нового СНО; (б) підтримки іншими державами, що володіють ядерною зброєю, процесу американо-російських переговорів.

III. Розширюючи коло: залучення інших держав, що володіють ядерною зброєю, до кампанії з її знищення

Однією з перешкод для швидкого та надійного американо-російського скорочення ядерної зброї є наявність ядерних військових програм інших держав – про це неодноразово наголошувалось у критичних коментарях з приводу реалістичності кінцевих цілей. Якщо б інші держави, що володіють ядерною зброєю, приєдналися до програми її скорочення і знищення, то це було б катализатором для активізації зусиль Росії і США і, зрештою, повного знищення ядерної зброї.

Часи, коли інтереси двох наддержав визначали глобальні стратегічні проблеми в ядерній сфері, залишилися в минулому. На фоні скорочення російських та американських ядерних сил наміри інших держав зміцнити свої ядерні арсенали виглядають небезпечними. Регіональні конфлікти також негативно впливають на процеси прийняття рішень щодо ядерної зброї. В Азії та Європі відбуваються різноманітні політичні процеси, які за часів холодної війни були або не дуже помітними, або їх зовсім не було. Ліквідація загрози, яку становить ядерна зброя, вимагає участі багатьох держав у переговорах про повне скорочення всіх ядерних військових програм.

Проте, рівень ядерних сил, якого Росія і США могли б спробувати досягти на другому етапі, теоретично можна реалізувати без залучення інших держав, що володіють ядерною зброєю. Навіть після додаткових скорочень Росія і США мали б у своїх арсеналах значно більшу кількість ядерних боєголовок, ніж інші держави. Але на практиці, якщо не буде досягнуто універсального зобов'язання з поступового знищення всієї ядерної зброї, яке поділялося б відповідними державами, то сприятливий момент для підтримки подальших американо-російських переговорів стосовно цієї проблеми буде втрачено.

Початкові зобов'язання інших держав, що володіють ядерною зброєю

Резолюція №1887 Ради Безпеки (РБ) ООН закликає всі держави допомагати створенню умов, необхідних для реалізації ідеї світу без ядерної зброї⁸. Резолюція передбачає конкретні зусилля багатьох держав. Вона не розрахована на те, що лише Росія і США мають виконувати відповідні заходи зі скорочення ядерних потенціалів, тоді як інші держави займають позицію спостерігачів.

Широкий спектр заходів є доступним для виконання іншими державами, що володіють ядерною зброєю, і їх реалізацію можна розпочинати без будь-якого зволікання. Державам, що володіють ядерною зброєю, слід ухвалити політичні зобов'язання у формі угоди, виконання якої піддається верифікації. В цій угоді вони мають заявити, що “розщеплювані матеріали, вилучені з ядерної зброї, яка підлягає знищенню, і є зайвими з точки зору забезпечення національної безпеки, не будуть використані для виготовлення ядерної зброї; жодні нові виготовлені розщеплювані матеріали не будуть використані в ядерній зброї; розщеплювані матеріали, що використовувались або використовуються в мирних ядерних програмах не будуть використані для виробництва ядерної зброї”. Цей текст містився в декларації, оприлюдненій Президентом Росії Б.Єльциним і Президентом США Б.Клінтоном⁹. Домовленість стосовно цих пунктів, досягнута всіма державами, що володіють ядерною зброєю, була б потужним сигналом про те, що вони віддані справі створення необхідних умов для реалізації ідеї світу без ядерної зброї. Така домовленість могла б прискорити укладення угоди між Росією і США про більш глибоке скорочення їх ядерних арсеналів. Угода мала б бути відкритою для всіх держав, які виявили бажання приєднатися до неї, проте на них не має чинитися жодного цілеспрямованого тиску. Держав, що не володіють ядерною зброєю або установками для виробництва розщеплюваних матеріалів, стосувалися б не всі пункти такої угоди. Обговорення договору подібного призначення, який був би прийнятним для всіх держав, тривають у рамках Конференції з роззброєння в Женеві, яка протягом кількох років є спеціальним форумом ООН для проведення багатосторонніх переговорів з питань контролю над озброєннями. Ці обговорення слід продовжити, а текст договору потрібно узгодити якнайшвидше. Менш амбітна угода, яка могла б стати, як і в попередньому випадку, зобов'язуючим документом для держав, що володіють ядерною зброєю, повинна містити положення, згідно з якими кожна держава погоджується не збільшувати кількість ядерних боеголовки, які вона має. Угода має також забезпечувати більшу прозорість через обмін відповідними даними. Бажано також визначити заходи, спрямовані на збільшення проміжку часу, потрібного для прийняття рішення про застосування ядерної зброї.

До інших заходів, яких треба вжити найближчим часом, належать: (а) збільшення кількості без'ядерних зон; (б) обмін даними про будь-які ядерні програми та запаси розщеплюваних матеріалів; (в) скорочення ядерної

⁸ UN Security Council Resolution 1887, 24 Sep. 2009.

⁹ Woolley, J.T. and Peters, G., American Presidency Project, ‘Joint statement on the transparency and irreversibility of the process of reducing nuclear weapons’, 10 May 1995, <<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=51341&st=&st1=>>>.

зброї в односторонньому порядку або паралельно; (з) перетворення формату всіх програм зі збагачення урану на багатосторонній; (д) розміщення всіх елементів відпрацьованого ядерного палива на майданчиках тимчасового зберігання, які перебувають під міжнародним контролем; (е) зменшення регіональної напруженості, яка стимулює до здійснення ядерних військових програм.

Від керівництва Росії і США очікуватимуться заходи в зазначених вище напрямках, а від держав, розташованих в інших регіонах, – ініціативи на регіональному рівні. Якщо глобальні зусилля з ядерного роззброєння стануть реальністю, то інші три постійні члени РБ ООН – Китай, Франція і Велика Британія – мають перебрати функції лідерів; хоч і різною мірою, але їх національні інтереси можуть спонукати їх діяти в такий спосіб.

Перспективи багатостороннього скорочення ядерної зброї

Розроблені моделі, що передбачали глибоке американо-російське скорочення ядерної зброї до рівня значно нижчого за 1 000 боєголовок, виявилися, на жаль, корисними лише з теоретичної точки зору. Реальний зміст етапів таких скорочень може суттєво відрізнятись від запропонованого в цих моделях. Процес скорочень зумовлює потребу у зворотному зв'язку, що дозволяє накопичувати досвід виконання робіт. Усі моделі американо-російського скорочення повинні бути частиною багатосторонніх заходів. У перспективі можна передбачити, що ні Росія, ні США не будуть продовжувати скорочення своїх ядерних арсеналів, якщо на ядерні сили інших держав не буде накладено обмежень.

Одна з моделей передбачала процес скорочення у три головні етапи. На першому – Росія і США скорочують розгорнуті у військах ядерні боєголовки та бомби всіх типів до низького рівня (200-500 од.); Велика Британія, Китай і Франція приймають верхні рівні обмежень нижче 200 од.; Ізраїль, Індія і Пакистан “заморожують” свої запаси ядерної зброї на наявних на той час рівнях (вважається – не вище 100 од.). На другому етапі, кожна держава, що володіє ядерною зброєю, скорочує кількість розгорнутих боєголовок до нуля, а не розгорнутих – до рівня не вище 200 од.; потім остання категорія скорочується всіма державами до проміжного рівня 50-100 од. Сценарій цього етапу можна було б доповнити змішаним варіантом, який передбачає залишення в розпорядженні кожної держави 50-100 оперативних розгорнутих або заявлених резервних боєголовок, водночас інші боєголовки підлягають знищенню. Нарешті, на третьому етапі кожна держава, що володіє ядерною зброєю, скорочує кількість боєголовок до нульового рівня, дозволяючи в рамках узгоджених параметрів і впродовж узгодженого періоду часу проводити верифікацію на предмет наявності можливостей відновлення ядерної зброї.

Хоча наведені вище цифри є гіпотетичними, вони забезпечують підґрунтя для аналізу ключових проблем безпеки, які постануть перед країнами, коли ті наблизатимуться до кінцевого стану і, зрештою, досягнуть його.

Коли кожна держава здійснить скорочення до рівня 50-100 боєголовок або нижче, було б доцільно зробити паузу для проведення інвентаризації арсеналів. При цьому, серед іншого, слід виконати такі умови:

1. Мають бути встановлені та виконуватися належним чином процедури для проведення інспекцій на запит для виявлення прихованих боєголовок.

2. Для демонтажу запланованих до знищення боєголовок необхідно забезпечити умови, що гарантують їх реальний демонтаж і зберігання ядерних компонентів у надійно захищеному та постійно контрольованому сховищі, де вони будуть знаходитися до їх вилучення для остаточного розміщення.

3. Для демонтажу запланованих до знищення засобів доставки необхідно створити умови, які б дозволяли проводити верифікацію, а також запровадити процедури, призначені для підтвердження того, що системи подвійного призначення (ядерного і звичайного) не були оснащені ядерними боєголовками.

4. Для посилення ефективності угод з ядерних питань необхідно запровадити механізми перевірки їх дотримання.

5. Поза ядерною сферою, слід вжити необхідних заходів зі створення та підтримання регіональних режимів зміцнення довіри, а також обмеження звичайних озброєнь; досягти прогресу у врегулюванні регіональних спорів, які можуть спричинити застосування збройних сил; запровадити міжнародні інструменти верифікації і забезпечення більш ефективного дотримання державами угод у ядерній сфері.

Верифікація є головною проблемою, яка, проте, не є непереборною, як дехто може собі уявляти. Росія і США мають багаторічний досвід успішної перевірки значної кількості розгорнутих ядерних боєголовок. Кількість і місця розташування основних засобів їх доставки – бомбардувальників і ракет – можуть піддаватися моніторингу, який може також надати уявлення про стан нерозгорнутих боєголовок.

Мірою просування до повної відмови від ядерної зброї процес верифікації може спрощуватися. До того часу правила поведінки будуть вже достатньо укоріненими, що спростить виявлення відхилень від них і зробить такі випадки доступними для оприлюднення. Більш простим, порівняно з теперішніми умовами, стане застосування примусових заходів. Держави, що відмовилися від своїх ядерних арсеналів, не проявлятимуть зайвої толерантності до тих, хто ігнорує заборону на володіння ядерною зброєю. Превентивні заходи стануть більш реалістичним варіантом дій, ніж це є сьогодні.

Упродовж певного періоду, необхідного для переговорів і виконання заходів з досягнення бажаного стану, буде постійно накопичуватися життєво важлива інформація. Наприклад, з плином часу стане більш зрозуміло історія виробництва розщеплюваних матеріалів. За наявності такої інформації з'явиться можливість більш точно розрахувати верхні рівні обмежень для виготовлення боєголовок. Таким чином, до моменту досягнення кінцевого стану накопичиться база точних даних про створені арсенали, а також про матеріали, що підпадають під обмеження та підлягають знищенню.

У процесі верифікації в той чи інший спосіб братимуть участь усі держави, що володіють ядерною зброєю. Це не буде підходом за принципом “один розмір для всіх”. Наприклад, за певних умов, без’ядерні зони шляхом застосування ефективних процедур верифікації могли б перетворитися на більш дієвий інструмент, ніж глобальні підходи. При цьому слід забезпечити уніфікацію стандартів верифікації, хоча її методи можуть бути специфічними для кожної зони.

IV. Додаткові угоди, необхідні для підтримки та забезпечення стабільності світу без ядерної зброї

Є дві категорії додаткових угод, потрібних до і після того, як буде досягнута кінцева мета – знищення ядерної зброї. До першої категорії належать пов'язані з ядерною сферою угоди, що формуватимуть головні структурні елементи світу без ядерної зброї. До другої – ті неядерні угоди, які необхідно укласти для запобігання конфліктам і будь-якому використанню сили, наприклад, угоди з питань зміцнення довіри, а також обмежень звичайних озброєнь, біологічної і хімічної зброї.

До чинних угод, пов'язаних з ядерною сферою, належать Договір 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT*), Договір про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів (ДЗВРМ, *Fissile Material Cut-Off Treaty, FMCT*), а також механізми регулювання процесів збагачення урану та виділення плутонію¹⁰. Без таких угод зберігається шанс продовження програм розробки ядерної зброї, отже ускладнюється досягнення цілей скорочення світових арсеналів ядерної зброї. Необхідними будуть також угоди, які зміцнюють інфраструктуру ядерного нерозповсюдження. Серед них мають бути такі, що посилюють МАГАТЕ, дозволяють забезпечити моніторинг дотримання Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*), а також підсилюють заходи із запобігання незаконному обігу розщеплюваних матеріалів¹¹. Кожна з таких угод сприятиме підвищенню глобальної безпеки.

У контексті побудови світу без ядерної зброї, для підтримання базової домовленості про відмову від ядерних озброєнь потрібні заходи зміцнення довіри (ЗЗД). ЗЗД спрямовані на забезпечення прозорості, запровадження окремих видів обмежень, а також швидкого, захищеного обміну інформацією з питань військової діяльності. Вони є корисними для зменшення регіональної напруженості, яка підштовхує до рішень з набуття ядерної зброї.

Також очевидно, що за умов значного скорочення, не кажучи вже про знищення ядерної зброї, виникне потреба у збалансованих обмеженнях звичайних збройних сил. Договір 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) було укладено наприкінці холодної війни державами, які на той час ще залишалися противниками¹². Приблизно тоді ж були укладені американо-радянські договори про скорочення ядерної зброї. Європа є не єдиним регіоном, де необхідні такі дії. Якщо буде вирішено, що ядерна зброя повинна бути знищена, то з проблемою обмеження звичайних озброєнь майже напевно стикнуться країни Близького Сходу, Південної і Східної Азії. Предметом переговорів можуть стати також обмеження засобів доставки ядерної і звичайної зброї.

¹⁰ Стилий виклад змісту та інші подробиці ДВЗЯВ див. у додатку А цього видання. Про останні події на переговорах про ДЗВРМ див. підрозділ VI розділу 11 цього видання.

¹¹ Стилий виклад змісту та інші подробиці ДНЯЗ див. у додатку А цього видання.

¹² Стилий виклад змісту та інші подробиці ДЗЗСЄ див. у додатку А цього видання. Останні відомості про режим ДЗЗСЄ див. також у підрозділі II розділу 11 цього видання.

У світі без ядерної зброї, як ніколи, стане важливим забезпечення дієвості заборони розробляти, володіти та використовувати хімічну та, особливо, біологічну зброю. Біологічна зброя була названа “атомною зброєю бідних країн”, оскільки вона дешевша, а її виготовлення, порівняно з ядерною зброєю, є доступнішим. Держави, що погодяться відмовитися від ядерної зброї або утриматися від її розробки, можуть відчуті спокусу почати розробку біологічної зброї як останнього засобу стримування. Очевидно, що така ситуація підриватиме зусилля, спрямовані на досягнення без’ядерного світу. У зв’язку з цим, високопріоритетним завданням має стати якнайшвидше узгодження протоколу про верифікацію до Конвенції 1972р. про заборону біологічної та токсинної зброї (КБТЗ, *Biological and Toxin Weapons Convention, BTWC*), положення якого мають відповідати процедурам верифікації Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*)¹³. Механізми верифікації мають бути впроваджені у глобальному масштабі задовго до того, як країни, що володіють ядерною зброєю, розпочнуть останній етап програми скорочення ядерної зброї.

V. Стимування у світі без ядерної зброї

Ядерне стимування після “нуля”

Стимування в його первинному значенні існувало задовго до створення першої ядерної бомби. Воно завжди спиралося на володіння різноманітними дипломатичними, економічними та військовими засобами й можливостями. Ці інструменти нікуди не зникнуть після знищення ядерної зброї. Можна стверджувати, що на формування психологічного стану, який викликає стимування, невідчутні фактори та психологічні мотиви, що не піддаються розрахункам, впливають значно сильніше, ніж наявність зброї, в т.ч. ядерної.

Ядерне стимування не зникне навіть у тому випадку, якщо ядерна зброя буде знищена – факт, який дуже часто ігнорується. Ядерне стимування проявитиметься в новій формі – можливості відновити невеликі ядерні арсенали. Чверть століття тому Дж.Шелл (*Jonathan Schell*) і пізніше М.Мазарр (*Michael Mazarr*) зазначали, що ядерне стимування, засноване на “віртуальних” ядерних арсеналах існуватиме, навіть якщо ядерна зброя буде знищена¹⁴. Заборона готового до застосування ядерного арсеналу не усуває можливості його створення. Ця можливість буде діяти як стимулюючий фактор для спроб розв’язання великомасштабної війни із застосуванням звичайних озброєнь.

Це не просто гіпотетична модель ядерного стимування. У 2008р. міністри оборони та енергетики США підготували доповідь, в якій зробили припущення, що з часом “адаптивна ядерна інфраструктура” може забезпечити

¹³ Стилий виклад змісту та інші подробиці КБТЗ та КЗБЗ див. у додатку А цього видання.

¹⁴ Schell, J., *The Fate of the Earth* (Knopf: New York, 1982); Schell, J., *The Abolition* (Picador: London, 1984); Mazarr, M.J. (ed.), *Nuclear Weapons in a Transformed World: The Challenge of Virtual Nuclear Arsenals* (St Martin’s Press: New York, 1997).

США можливість меншою мірою покладатися на нерозгорнуті ядерні боеголовки¹⁵. Адаптивна ядерна інфраструктура передбачає працюючі ядерні лабораторії і певні виробничі потужності для термінового виготовлення ядерної зброї на випадок необхідності. Саме це може дати уяву – як виглядатиме ядерне стримування в майбутньому. Для пуристів, такий підхід не є ідеальним, але це набагато краще за те, що ми маємо наразі.

Таким чином, питання “що замінить ядерне стримування?” втрачає сенс, якщо його порушувати в тому контексті, в якому це часто робиться. Сучасна дворівнева система, створена на основі ДНЯЗ, зазнає дуже серйозних змін, але при цьому, як і завжди, зберігаються різного роду силові дисбаланси. Наприклад, країни, що виготовили ядерну зброю, матимуть переваги над тими, у яких її немає, але неминучі диспаритети в ядерних можливостях з часом будуть зменшуватися.

Чи можливо в такій ситуації створити умови стабільного стримування? Чи не перетвориться світова гонка озброєнь на гонку з відновлення ядерних арсеналів? Для зниження цього ризику необхідно розробити нові форми контролю над озброєннями. Мінімізація ризику нестабільності вимагатиме досягнення домовленості з п’яти ключових питань:

1. Які елементи належать до адаптивної ядерної інфраструктури, тобто системи, яка може забезпечити обмежене, але термінове приведення в дію факторів стримування; яким чином з часом можна буде поступово відмовитися від такої інфраструктури?

2. На які види діяльності, установки або товари, пов’язані з військовими програмами, слід накласти обмеження або заборону?

3. Що потрібне для забезпечення своєчасного та надійного оповіщення про спроби створення ядерної зброї?

4. Чи можуть бути розроблені і впроваджені ефективні та прийнятні інструменти примусу?

5. Якою мірою мирна ядерна програма може відповідати завданням адаптивної ядерної інфраструктури у випадку, коли держава не має попереднього досвіду створення ядерної зброї?

Посилене стримування у світі без ядерної зброї

Ідея ліквідації ядерної зброї досить часто піддається критиці, аргументованої тим, що за відсутності “ядерної парасольки” США окремі держави, які розраховують на неї в контексті національної безпеки, можуть дійти висновку про необхідність мати власну ядерну зброю. Часто саме в такому контексті згадують Японію, але іноді подібний сценарій розглядають і стосовно інших країн-союзників США.

Такий теоретичний посил має три помилкові аспекти. *По-перше*, як зазначалося вище, ядерне стримування “виживе”, навіть якщо ядерна зброя буде

¹⁵ US Department of Energy and US Department of Defence, ‘National security and nuclear weapons in the 21st century’, Sep. 2008, <<http://www.defense.gov/pubs/>>.

знищена. *По-друге*, стримування і гарантії від нападу можуть забезпечуватись і вже забезпечуються іншими засобами, а не лише ядерною зброєю. *По-третє*, на шляху до “повного нуля” не повинно бути “прогалини в ядерному стримуванні”: ядерні сили США продовжуватимуть існувати, доки будуть існувати ядерні сили інших держав.

Ці аспекти окреслюють низку проблем, які потребуватимуть вивчення та обговорення між союзниками. Одна з таких проблем стосується чіткого розуміння, що мається на увазі, коли йдеться про підтримання “віртуального” ядерного арсеналу. У світі без ядерної зброї підтримання у працездатному стані ядерної інфраструктури – як у цивільному, так і військовому секторах – може дати багатьом країнам можливість для розбудови або відновлення ядерного арсеналу. Реалізація цієї можливості буде обмежена кількома факторами: (1) наявністю або відсутністю попереднього досвіду створення ядерної зброї; (2) заборонаю певних видів діяльності, що робить неможливим швидке порушення укладених угод; (3) запобіганням порушенням через наявність у розпорядженні іншої держави адаптивної ядерної інфраструктури; (4) переконливими засобами примусу. Дж.Шульц, Г.Кіссінджер, У.Перрі та С.Нанн у своїй другій статті, опублікованій в січні 2010р., обґрунтовано показали необхідність для США мати захищену ядерну інфраструктуру та недвозначно заявили про можливість підтримання її готовності за умов виділення належних ресурсів¹⁶. Ця точка зору узгоджується з позицією, заявленою цими ж авторами в попередніх публікаціях, де вони закликали ліквідувати загрози, що походять від ядерної зброї. Адміністрація Президента Б.Обама запропонувала значне збільшення фінансування ядерної інфраструктури. Якщо союзники США погодяться з тим, що відновлювані ядерні сили США є суттєвою частиною американської системи посиленого стримування, то вони, очевидно, побажають мати гарантії їх своєчасного відновлення.

VI. Управління та інституційний розвиток: наскільки масштабними мають бути зміни?

Чи має світ кардинально змінитися до того, як буде ліквідована ядерна зброя? Відповідаючи на це питання, слід зазначити, що зміни в певних сферах міжнародних відносин, безперечно, будуть потрібні. Але це не означає створення в будь-якій формі чогось подібного до світового уряду або універсального визнання демократичних принципів та інститутів. Ці питання є цікавими для академічної дискусії. Загалом, досягнення мети – світу без ядерної зброї – потребуватиме в перспективі не одного року, але на цей час не визначено навіть точних контурів потрібних для цього угод у сферах політики та безпеки. Проте, корисним уже зараз буде стислий розгляд політичних змін – хоча б для того, щоб продемонструвати, що світ без ядерної зброї не є абсолютною фантазією.

¹⁶ Shultz, G.P. et al., ‘How to protect our nuclear deterrent’, *Wall Street Journal*, 19 Jan. 2010.

Управління на глобальному рівні

Дж.Шелл у своїй ґрунтовній праці 1984р. відзначив, що ядерне стримування, засноване або на спроможності відновити виготовлення, або на власне виготовленні ядерної зброї, не слід розглядати як вказівку для світового уряду. Це є вказівкою для окремих держав, які є провідними суб'єктами на міжнародній арені, та для системи, побудованої з таких держав.

З військової точки зору, світ без ядерної зброї означає, що ядерна зброя не зможе бути застосована негайно навіть тими державами, які мають доведені можливості для її створення. З політичної точки зору, не викликає сумнівів потреба досягнення значно вищого, порівняно з теперішнім, рівня співробітництва між постійними членами РБ ООН. Їх роль у світі без ядерної зброї полягатиме у примушенні дотримуватися вимог стосовно заборони виробництва ядерної зброї. Якщо така роль виявиться для них надто важкою, то досягнення “нульового рівня” доведеться відкласти на невизначений термін.

Очевидно, що мірою просування переговорів про забезпечення багатостороннього характеру скорочення ядерної зброї буде формуватися дедалі більша потреба в механізмах управління. Конференція з роззброєння не зможе забезпечити виконання багатьох завдань, що виникатимуть на шляху до світу без ядерної зброї. До таких завдань слід віднести: переговори з питань ядерної зброї на глобальному рівні, де домінують кілька наддержав; переговори на регіональному рівні в кількох різних частинах світу; розробку різноманітних міжнародних механізмів як складової глобальної інфраструктури нерозповсюдження (наприклад, моніторинг всеосяжної заборони ядерних випробувань) і контроль над їх використанням.

Напевно, в центрі нової системи ядерного управління перебуватиме РБ ООН, діяльність якої в цій сфері спирається наразі на дві важливі резолюції: №1540 і 1887¹⁷. Перша з них має на меті вдосконалення контролю над ядерними, біологічними та хімічними (ЯБХ) матеріалами на національному рівні. Запроваджені для її імплементації органи потребують значного посилення. Резолюція №1887 стала результатом засідання РБ ООН 24 вересня 2009р. під головуванням Президента Б.Обами. Ця Резолюція визначає ряд шляхів посилення міжнародного режиму нерозповсюдження. Заклик до створення умов для ліквідації ядерної зброї в усьому світі робить цей документ корисним доповненням до Резолюції №1540; як і в попередній резолюції, Резолюція №1887 закликає посилити контроль над ЯБХ матеріалами. Разом обидва документи надають РБ ООН переважне право виконувати управлінську роль, завдяки чому всі країни-члени отримують інструменти, потрібні для об'єднання їх зусиль, спрямованих на звільнення світу від ядерної зброї. Очевидно, що використання такого підходу навряд чи усуне певну напруженість – ряд держав, не представлених у РБ, неодноразово виступали проти домінування наддержав. Якщо може бути запропонована краща система, потрібно це зробити.

¹⁷ UN Security Council Resolution 1540, 28 Apr. 2004; та UN Security Council Resolution 1887 (посилання 8).

Вплив на РБ ООН

Скорочення світових запасів ядерної зброї буде болісним для ряду країн і, можливо, більшою мірою це стосуватиметься п'яти постійних членів РБ ООН, ніж тих держав, що набули ядерної зброї пізніше, – т.зв. де-факто ядерних держав. Особливий статус де-юре ядерних держав зумовлений як його визнанням згідно з ДНЯЗ, так і постійним представництвом цих держав у РБ. Болісне відчуття від втрати статусу де-юре ядерних держав посилюється очікуванням того, що за відмову від ядерної зброї Індія вимагатиме набуття постійного представництва в РБ. Якщо це станеться, то, очевидно, того ж вимагатиме і Японія, а також, імовірно, Бразилія. Останні дві держави, до речі, володіють технологіями збагачення урану.

Політичні заходи щодо набуття представництва в РБ демонструють, яким чином “єдині правила гри” впливатимуть на процес “вирівнювання” в інших сферах. Така ситуація формуватиме складний політично-психологічний виклик, адекватною політичною відповіддю на який буде певна компенсація у зв’язку з втратою високого статусу.

Регіональні домовленості

Попри тенденцію концентрації управління в РБ ООН, процес ліквідації ядерної зброї, насправді, значною мірою залежатиме від регіональних домовленостей, зокрема на Близькому Сході, в Південній та Північно-Східній Азії. Важливу роль у цьому відіграватимуть регіональні організації; тому, якщо сьогодні їх немає, то вони мають бути створені. Роль регіональних організацій на першому етапі буде, ймовірно, обмежена завданнями з локалізації і врегулювання конфліктів та управління заходами зміцнення довіри. З часом на такі організації буде покладене завдання з розробки механізмів моніторингу угод про без’ядерні зони. Очевидно, вони могли б також розвивати зв’язки з МАГАТЕ та РБ ООН з метою забезпечення підтримки процесів удосконалення на національному рівні контрольних механізмів із захисту розщеплюваних матеріалів, передбачених Резолюцією РБ №1540.

VII. Як політичні та доктринальні зміни торують шлях до міжнародних домовленостей: приклад США¹⁸

Ядерне роззброєння

На перспективі зменшення загроз, що походять від ядерної зброї, впливають зміни національних доктрин у цій сфері. Після перших випадків застосування ядерної зброї в 1945р. її ліквідація визначалася урядами як захід, необхідний

¹⁸ Декларована США політика іноді реалізується у формі внутрішньоурядових документів, ухвалених Президентом. Див., наприклад: ‘A report to the National Security Council on basic national security policy’, Washington, DC, 30 Oct. 1953, <<http://www.fas.org/irp/offdocs/nsc-hst/nsc-162-2.pdf>>. Окремі аспекти цієї політики можуть бути оприлюднені у промовах Президента. Див., наприклад: ‘Excerpts from major presidential speeches regarding missile defense’, Missilethreat.com, <<http://www.missilethreat.com/resources/pageID.264/default.asp>>. Політика Президента Б.Обами стосовно ядерної зброї викладена в доповіді Міністерства оборони США про огляд ядерного потенціалу: US Department of Defense, DOD, *Nuclear Posture Review Report* (DOD: Washington, DC, Apr. 2010).

для виживання людства. Багато вчених-атомників того часу – як радянських, так і американських – або вірили в це, або дійшли такого висновку після випробувань водневих бомб. Політичні лідери, щонайменше, пройшли через спроби щось зробити. В резолюціях ООН висловлювалася підтримка ліквідації ядерної зброї, а комітети ООН обговорювали методи і плани досягнення цієї цілі.

Було зрозуміло, що гонка у сфері ядерної зброї стала жахом, якого потрібно позбутися. Пропозиції з ліквідації ядерної зброї містили плани запобігання отриманню державами можливостей для виготовлення ядерної зброї. Найбільш відомі з цих пропозицій були розроблені на основі дослідження, започаткованого у США наприкінці Другої світової війни. Ця робота виконувалася під керівництвом заступника Державного секретаря США Д.Ачесона (*Dean Acheson*) та керівника Управління ресурсами басейну Теннессі Д.Лілієнталя (*David Lilienthal*)¹⁹. Головний науковий консультант цього дослідження, доктор Р.Оппенгеймер (*Robert Oppenheimer*), був провідним науковцем Манхеттєнського проекту, метою якого було створення в Лос-Аламосі (штат Нью-Мексіко) атомної бомби. Початок холодної війни між СРСР і США не призупинив обговорення проблеми ліквідації ядерної зброї, але вони перетворилися радше на своєрідні вправи з демонстрації позицій держав, ніж на серйозні спроби досягти згоди.

Смерть Й.Сталіна в 1953р. та прихід до влади в СРСР більш прагматичного лідера М.Хрущова збіглися з першим терміном (1953-1957рр.) перебування на посту Президента США Д.Ейзенхауера (*Dwight D.Eisenhower*), який під час Другої світової війни обіймав пост Верховного головнокомандувача експедиційними силами в Європі. Д.Ейзенхауер розглядав ядерну зброю як апокаліптичні пристрої, створення яких означає кінець широкомасштабної війни як раціонального інструменту політики. Крім того, він також розцінював ядерну зброю як ключ до скорочення оборонних бюджетів; виходячи з цього, Д.Ейзенхауер ухвалив доктрину превентивного застосування ядерної зброї у випадку війни з Радянським Союзом. “Масована відплата” – це не просто його вислів, а влучний опис прийнятої ним доктрини.

Обмежена ядерна війна та “часткові заходи”

До другого президентського терміну, який розпочався в 1957р., Д.Ейзенхауер переконався, що безплідна пропагандистська боротьба навколо ядерної зброї є хибним шляхом протидії загрози, яку вона спричиняє життю на всій планеті. В той період у військовій сфері розпочались експерименти з ядерною зброєю малої потужності (“тактичною”). Водночас, Д.Ейзенхауер доручає головному консультанту з питань роззброєння Г.Стассену (*Harold Stassen*) вивчити можливість перших кроків разом з Радянським Союзом на шляху до контрольованої гонки озброєнь (т.зв. “часткових заходів”). Радянські лідери виявили серйозний інтерес до цього підходу, але зробити вдалося дуже мало. Саме з тих часів ведуть історію окремі поточні заходи, що обговорюються або є темою

¹⁹ US Department of State, *Report on the International Control of Atomic Energy* (US Government Printing Office: Washington, DC, 16 Mar. 1946).

переговорів на міжнародних форумах. До них належать ДВЗЯВ, ДЗВРМ, а також ідея забезпечення прозорості військової діяльності як один із заходів зі зміцнення довіри.

Ще до передачі поста Президента від Д.Ейзенхауера до Дж.Кеннеді (*John F. Kennedy*) в січні 1961р. американо-радянська угода про всеосяжну заборону ядерних випробувань була майже готова до підписання, чому сприяла активна підтримка з боку М.Хрущова. На жаль, досягти успіху не вдалося, але через кілька років проведена робота послужила фундаментом угоди про укладення багатостороннього Договору про часткову заборону ядерних випробувань²⁰.

Контроль над озброєннями

До кінця 1950-х років парадигма ядерного роззброєння, сформована після Другої світової війни, була серйозно дискредитована як непрактична. У той час домінував підхід за принципом “усе або нічого”, внаслідок чого було заблоковано всі кроки з контролю над загрозою, викликаною нарощуванням кількості ядерної зброї. Часткові заходи Д.Ейзенхауера були реакцією на потребу започаткувати контроль над ядерною зброєю, але їм бракувало об’єднаної ідеї.

Інша парадигма “контролю над озброєннями” набула популярності завдяки дослідженню, проведеному американськими вченими влітку того року, коли до влади у США прийшов Дж.Кеннеді²¹. У дослідженні пропагувалися досягнення стабільності як найбільш важливої мети американо-радянських переговорів і, фактично, ядерних стратегій обох країн.

Ця парадигма зосереджувалася не на ідеї скорочення або знищення ядерної зброї, а на рекомендаціях радянському та американському урядам стосовно шляхів розвитку збройних сил і забезпечення надійного управління ними, – які б давали можливість мінімізувати спокусу завдати ядерного удару. Ідея полягала у збереженні можливості завдання ядерних ударів у відповідь, якщо ворог завдав такого удару першим. Це, як вважалося, мало бути міцним стримувальним чинником для будь-яких політичних або військових керівників, які розглядають ядерну війну, як засіб досягнення певних цілей.

Упродовж 1960-1970-х і більшої частини 1980-х років, парадигма контролю над озброєннями відігравала роль доктрини, що формувала позиції американських і, дещо меншою мірою, радянських переговорників. Але “стабільність” так ніколи і не стала корисною формулою, яка б давала змогу перевірити ефективність американо-радянських угод, оскільки кожна сторона мала власне уявлення про цю ефективність.

Повернення до ідеї світу без ядерної зброї

Навіть на піку популярності концепції класичного контролю над озброєннями та ідейно сумісної з нею ідеї “гарантованого знищення”, були ті, хто порушували питання про моральність і логічність доктрини, що базується на загрозі

²⁰ Стосовно Договору 1963р. про часткову заборону ядерних випробувань див. додаток А цього видання.

²¹ *Daedalus*, vol.89, no.4 (fall 1960).

спричинити взаємний суїцид держав. Президент Р.Рейган (*Ronald Reagan*), який прийшов до влади в 1981р., був одним із них. Він був не звичайним політиком. Йому подобалося висловлювання брата Президента Дж.Кеннеді, Роберта: “Деякі люди бачать речі такими, якими вони є, і питають, чому це так? Я мрію про те, чого ніколи не було й кажу собі, а чому б ні?”²².

Р.Рейгану пощастило отримати такого партнера на переговорах, як М.Горбачов, який виявився спроможним на революційні кроки в рамках радянської системи. Маючи багато спільного, вони разом розпочали процес анулювання найбільш шкідливих наслідків застосування доктрин контролю над озброєннями і взаємного гарантованого знищення, які призвели до накопичення величезних запасів ядерної зброї, а протягом 1977-1981рр., за часів президентства Дж.Картера (*Jimmy Carter*), – до супутнього процесу підготовки до “затяжної ядерної війни”²³.

Найбільш помітним серед американо-радянських самітів на вищому рівні під час холодної війни можна вважати саміт, що відбувся в Рейк’явіку в жовтні 1986р., на якому Р.Рейган і М.Горбачов серйозно розглянули та беззастережно підтримали ідею ліквідації всієї ядерної зброї. Держсекретар США Дж.Шульц активно підтримував і сприяв зусиллям Р.Рейгана започаткувати нову еру в американо-радянських ядерних відносинах. І дійсно, саме в Рейк’явіку розпочалася нова історія двосторонніх відносин.

Після цього саміту було укладено два важливі договори. Один із них – Договір 1987р. між СРСР і США про ліквідацію ракет середньої дальності та меншої дальності, згідно з яким знищенню підлягав цілий клас носіїв ядерної зброї, – було укладено перед тим, як Р.Рейган пішов з поста Президента²⁴. Другий – СНО-1 (1991р.), – набув конкретного наповнення саме під час президентства Р.Рейгана, а пізніше в його укладенні брав участь уже Президент США Дж.Буш (старший) (*George H.W.Bush*). Аж до цього часу положення цього Договору значною мірою забезпечували концептуальні засади американо-російських ядерних переговорів.

Відступ і відновлення

З моменту завершення президентського терміну Р.Рейгана у 1989р. і до кінця 2006р. ідея ліквідації ядерної зброї не була затребувана та не розглядалася ні Росією, ні США як можлива мета переговорів. Головною причиною цього була та обставина, що інтересу до цієї ідеї на найвищому політичному рівні з обох сторін не було. Поза сумнівом, у цей період існували інші серйозні проблеми, які володіли думками політичних лідерів цих країн,

²² Kennedy, R.F., Remarks, University of Kansas, 18 Mar. 1968, <<http://www.jfklibrary.org/historical+resources/archives/reference+desk/speeches/rfk/rfkspeech68mar18ukansas.htm>>.

²³ Presidential Directive/NSC-59, ‘Nuclear weapons employment policy’, 25 July 1980, <<http://www.fas.org/irp/offdocs/pd/index.html>>. Див. також: Goodby, J.E., *At the Borderline of Armageddon: How American Presidents Managed the Atom Bomb* (Rowman & Littlefield: Lanham, MD, 2006), pp.123-124.

²⁴ Стилий виклад змісту та інші подробиці згаданого Договору див. у додатку А цього видання.

але в основі лежав той факт, що їх сприйняття особливих характеристик та унікальності загрози, яка походить від ядерної зброї, ніколи не досягало рівня стурбованості, виявленого М.Горбачовим і Р.Рейганом.

У той час ні російська, ні американська суспільна думка не запропонували жодного запиту стосовно того, що у зв'язку з ядерною загрозою лідерам обох країн слід зробити дещо більше, ніж вони робили. Завершення холодної війни сприяло поширенню точки зору, що ядерна війна була проблемою вчорашнього дня. Фокус змістився на інші нерозв'язані проблеми. До факторів, що зумовили бездіяльність на цьому напрямі, можна додати те, що впродовж президентства Дж.Буша (молодшого) (*George W. Bush*), у 2001-2009рр., переговори з Росією розглядались як чинник, що може спричинити непотрібні та небажані обмеження в політиці та діяльності Уряду США.

Ця ситуація змінилася після публікації згаданих вище двох статей Дж.Шульца, Г.Кіссінджера, У.Перрі та С.Нанна. Реакція на ці статті здивувала навіть самих авторів. Висловлена там ідея отримала підтримку політичних і військових лідерів з усього світу. Президент Б.Обама сприйняв основні положення публікацій як власні. Головуючи на засіданні РБ ООН у вересні 2009р., він очолив процес одностайного ухвалення Резолюції №1887, яка містила заяву про те, що всі держави повинні працювати над створенням умов для досягнення кінцевої мети – світу без ядерної зброї.

VIII. Висновки: дивлячись у майбутнє

Способи, в які ядерна зброя досі відіграє суттєву роль, перевищують людську уяву. Наразі настав момент істини. В минулому за першої вимоги і без будь-якої раціональної причини ядерна зброя могла спричинити загибель мільйонів людей. Ядерна зброя не втратила своїх апокаліптичних якостей. Водночас, теперішній час може також стати моментом використання сприятливої можливості – глибоких і незворотних скорочень ядерних арсеналів Росії і США – і це може розблокувати шлях до скорочень ядерної зброї іншими державами.

З кінця 1980-х років Росія і США перебувають на спадній частині траєкторії змін обсягів ядерної зброї. Дискусії, що велися після Другої світової війни, завершилися протилежним результатом – величезним зростанням ядерних арсеналів. Партнерство Горбачова-Рейгана призвело до реальної зміни поглядів і суттєвих скорочень ядерної зброї. Їх наступники на президентських постах виявили брак старанності, можливостей або інтересу для того, щоб домогтися прогресу на прокладеному шляху. Але рух спадною траєкторією все ж продовжився. Ймовірно, ця тенденція збережеться. Однією з причин цього є радикальні зміни в політичній динаміці, продемонстровані на прикладі американо-російських відносин. Як день відрізняється від ночі, так нинішня ситуація відрізняється від тієї, що була на початку холодної війни. Після 1986р. – року проведення саміту в Рейк'явіку, де “стало можливим те, що раніше ніколи не траплялося”, – рух історії зазнав суттєвих змін.

Ще більші зміни очікують попереду. Нові загрози, особливо тероризм, викликають стурбованість як Росії, так і США. Біполярне суперництво, яке було рушійною силою нарощування ядерних арсеналів, досі існує, але в значно послабленому вигляді. Технології моніторингу ядерних можливостей досягли великого прогресу, якщо порівнювати з тим, що було чверть сторіччя тому, коли спостерігались останні серйозні спроби започаткувати рух до ліквідації ядерних озброєнь.

Інтерес до ідеї світу без ядерної зброї поширився далеко за межі Росії і США. В багатьох країнах серед людей, які відіграють вирішальні ролі у формуванні громадської думки, зростає переконання в тому, що які б переваги не надавала ядерна зброя її володарям за небезпечних часів холодної війни, сьогодні шкода від такої зброї переважає будь-які залишкові вигоди.

Така оцінка означає, що покладена в основу ДНЯЗ базова домовленість між державами, які володіють ядерною зброєю, і тими, які нею не володіють, повинна сприйматися цілком серйозно. Вона має відігравати роль оперативної настанови майбутньої політики стосовно ядерної зброї. У цьому сенсі, ідея світу без ядерної зброї повинна в перспективі розцінюватися не як фантазія, якою тішаться суспільні мрійники, а як реальний фактор і необхідний елемент політики у сфері національної безпеки кожної відповідальної держави.

Визнаючи те, що завдання ліквідації ядерної зброї є надзвичайно складним, у квітні 2009р. Президент Б.Обама відзначив, що “фаталізм є смертельним ворогом”²⁵. Шлях до “нуля” не буде легким: попереду нас очікують реальні та серйозні перешкоди. Але без справжньої глобальної підтримки цієї ідеї запобігання ядерному розповсюдженню приречене на провал. Ми повинні ставити питання “Як?”, а не “Чи треба?”.

²⁵ White House, ‘Remarks by President Barack Obama, Hradcany Square, Prague, Czech Republic’, 5 Apr.2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered/>.

Частина I. Безпека і конфлікти у 2009р.

**Розділ 2. Збройний конфлікт, злочинність
і кримінальне насильство**

Розділ 3. Роль цивільних у миротворчих операціях

**Розділ 4. Євроатлантична безпека та інститути:
відновлення балансу на фоні глобальних змін**

2. Збройний конфлікт, злочинність і кримінальне насильство

КАТЕРИНА СТЕПАНОВА

I. Вступ

Злочинність і кримінальне насильство можуть становити таку ж серйозну загрозу стабільності держави, як і збройний конфлікт з приводу влади чи території¹. Крім того, в окремих зонах збройних конфліктів розвинений злочинний бізнес може мати ширші транснаціональні наслідки та резонанс, ніж власне конфлікт; проте, обидва є проявами однакової слабкості, недієздатності чи відсутності державних структур. У багатьох конфліктних і постконфліктних ситуаціях фрагментація насильства, диверсифікація і різноманіття озброєних суб'єктів поєднуються із зростаючим залученням недержавних структур до тіньової – в т.ч. злочинної – економічної діяльності як джерела фінансування. Цей процес зумовлює розмивання межі між політичним і кримінальним насильством, а також між багатьма ідеологічними рухами та організованими злочинними угрупованнями.

Мета цього розділу – стимулювати поєднання досліджень організованої злочинності, особливо транснаціональної, і кримінального насильства в рамках ширшого дослідження колективного організованого збройного насильства, а також показати, що таке поєднання не повинне обмежуватись аналізом зв'язку злочинність–тероризм чи злочинність–повстанська діяльність у контексті збройних конфліктів.

У підрозділі II цього розділу пояснюється увага до кримінального насильства в конфліктній ситуації та поза нею. Розглядаються головні джерела даних і методологічні питання в цій сфері; окреслюються певні світові тенденції злочинності і кримінального насильства; аналізується характер і масштаб зв'язку між збройним конфліктом і злочинністю та кримінальним насильством. У підрозділі III аналізуються причини та наслідки організованої злочинності у 2009р. в умовах збройного конфлікту. На одому з прикладів демонструються схеми і транснаціональні наслідки піратства в Сомалі; на другому – ілюструється динаміка наркобізнесу і збройного конфлікту в Афганістані та зв'язок між ними. У підрозділі IV наводиться метод аналізу конфліктної ситуації, ширшого за класичний підхід, а також досліджуються спільні аспекти та відмінності між збройним конфліктом (у його звичайному визначенні) та інтенсивним кримінальним насильством подібного масштабу

¹ “Організована злочинність” визначається в цьому розділі як самоорганізована незаконна діяльність структурованої групи впродовж певного періоду з метою отримання матеріальної вигоди. “Кримінальне насильство” означає насильство структурованої злочинної групи в гонитві за матеріальною вигодою. Визначення “збройного конфлікту” див. у додатку 2А цього видання.

та інтенсивності, що загрожує безпеці і стабільності вражених ними країн. Наводиться приклад Мексики, де останніми роками насильство, пов'язане з наркотрафіком, стало головною формою організованого колективного насильства. У підрозділі V подані висновки. Додаток 2А містить дані *UCDP* про розвиток крупних збройних конфліктів у 2000-2009рр. У додатку 2Б наведено Глобальний індекс миролюбності за 2010р.

II. Злочинність і кримінальне насильство: дані, методологія і глобальні тенденції

Зв'язок між політичним насильством та організованою злочинністю, чи ширше – незаконною або нелегальною економікою – є складною темою для дослідження. Тут увага зосереджується на порівнянні динаміки збройного конфлікту – однієї з головних форм політичного насильства – та кримінального насильства, розглядаються новітні глобальні тенденції злочинності і кримінального насильства, наводяться конкретні приклади їх проявів у збройному конфлікті та поза ним.

Дані і проблеми методології вивчення глобальних тенденцій злочинності

Досить важко визначити кількісні рівні злочинності, особливо організованої, та зробити їх порівняння для різних країн. Даних про злочинність набагато менше, ніж про збройні конфлікти. Попри всі обмеження останніх, глобальні тенденції збройних конфліктів відомі значно краще, ніж тенденції злочинності².

Головним джерелом даних про злочинність у світі є Огляд ООН тенденцій злочинності та функціонування систем кримінального судочинства (*United Nations Survey of Crime Trends and Operation of Criminal Justice Systems, UNCJS*), що готується Управлінням ООН у справах наркотиків і злочинності (УНЗ ООН, *UN Office on Drugs and Crime, UNODC*)³. Ці дані доповнюються даними Міжнародного опитування жертв злочинів (*International Crime Victims Survey, ICVS*)⁴. Доступ до іншої статистики, зокрема даних Інтерполу, наданих безпосередньо національними поліцейськими органами, обмежений колом урядових установ⁵.

Точне кількісне та якісне порівняння країн за більшістю категорій злочинності є проблематичним через різну (та неповну) національну звітність про

² Про головні тенденції крупних збройних конфліктів у 2009р. див. додаток 2А цього видання.

³ Останні дослідження, що містять дані про злочинність з 86 країн, див.: UN Office on Drugs and Crime, 'The tenth United Nations Survey of Crime Trends and Operations of Criminal Justice Systems (Tenth CTS, 2005-2006)', <<http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/Tenth-United-Nations-Survey-on-Crime-Trends-and-the-Operations-of-Criminal-Justice-Systems.html>>. Деякі останні дані *UNODC* про кримінальне насильство див.: Geneva Declaration, *Global Burden of Armed Violence* (Geneva Declaration Secretariat: Geneva, Sep. 2008), pp.67-88.

⁴ Останні узагальнені дані *ICVS* див.: van Dijk, J., van Kesteren, J. and Smit, P., *Criminal Victimization in International Perspective: Key Findings from the 2004-2005 ICVS and EU ICS* (Boom Legal Publishers: The Hague, 2008). Оцінки злочинності на підставі результатів опитування жертв видаються вищими за дані урядів, але в обох випадках дані надходять переважно з розвинутих країн.

⁵ Interpol, *Annual Report 2008* (Interpol: Lyon, 2009), pp.15-17.

злочинність, а також розбіжності між даними з різних джерел. Ще менш надійною є статистика про більшість видів транснаціональної злочинності⁶. Тому наявні дані не відбивають реального рівня злочинності та лише допомагають визначити її головні довгострокові тенденції на національному, регіональному та міжнародному рівнях, частково наведені нижче.

Національні дані про вбивства є одним з небагатьох винятків. Національні показники вбивств найменшою мірою зазнають завищення чи заниження оцінок; це – найбільш достовірні наявні статистика злочинності та один з небагатьох показників, які дають можливість порівняння між країнами⁷. В більшості країн узагальнені дані про вбивства є точнішими, ніж про багато видів політичного насильства – за винятком, можливо, терактів. Показники вбивств використовуються як головний показник поширеності кримінального насильства, що є темою цього розділу.

Окремі резонансні види транснаціональної злочинності, тісно пов'язані з безпекою, також досить добре представлені порівняльними даними; наприклад, статистика про міжнародне піратство та дані ООН і національних урядів про вилучення наркотиків, площі під наркотичними культурами тощо. Крім того, в окремих країнах ведеться досить детальна, добре впорядкована та доступна національна статистика про злочинність. Саме наявність і порівнянність даних зумовили певною мірою вибір прикладів у цьому розділі.

Проблеми збору та обробки даних про злочинність є значно серйознішими, коли йдеться про оцінку та вимірювання рівнів кримінального насильства або масштабу організованої злочинної діяльності в контексті збройних конфліктів. Причина – не лише у природних проблемах звітності і збору даних у зонах збройного конфлікту, але й у складності розрізнення кримінального та політичного насильства. Наприклад, дані про масштабні акції як кримінального, так і антикримінального насильства іноді поєднують з даними про одностороннє насильство проти цивільних⁸.

Загальні тенденції у світовій злочинності

На відміну від збройних конфліктів, особливо крупних, кількість яких останнім десятиліттям стабільно зменшується, світові рівні злочинності загалом і кримінального насильства зокрема у країнах, що розвиваються, повільно, але постійно зростають принаймні з 1970-х років⁹. Хоч офіційні дані ООН про світову злочинність у 2008-2009рр. з'являється лише

⁶ “Транснаціональна злочинність” визначається в цьому розділі як злочинна діяльність, здійснювана організованим злочинним угрупованням, діяльність якого поширюється на більш ніж одну країну; або діяльність, яка планується, готується, контролюється або має прями чи непрямі наслідки в інших країнах, крім тієї, де вона коїться.

⁷ Убивство – кримінальне чи напівкримінальне навмисне позбавлення життя. Дані про вбивства не враховують втрати від бойових дій, тероризму та більшості інших видів одностороннього насильства.

⁸ Дані *UCDP* про одностороннє насильство див.: Harbom, L. and Wallenstein, P., ‘Patterns of major armed conflicts, 1999-2008’, *SIPRI Yearbook 2009*, pp.75-77.

⁹ UN Office for Drug Control and Crime Prevention, Centre for International Crime Prevention, *Global Report on Crime and Justice* (Oxford University Press: New York, 1999).

через кілька років, але УНЗ ООН уже зараз фіксує суттєве збільшення видів транснаціональної злочинності, пояснюючи це переважно впливом світової фінансово-економічної кризи¹⁰.

Наявні дані не свідчать про прямий зв'язок між соціально-економічним розвитком і рівнем злочинності. Зафіксовані рівні злочинності в окремих розвинутих країнах і регіонах у 1980-1990-х роках, стосовно яких є дані ООН, були вищими за середньосвітові, але рівні насильницької злочинності – нижчими за середні¹¹. Відмінності у статистиці пояснюють це лише частково. Крім того, це свідчить про те, що вищі рівні людського й соціально-економічного розвитку та інтеграції у світову економіку самі по собі не ведуть до зниження рівня злочинності та можуть навіть супроводжуватися зростанням її загального рівня.

Натомість, ті арабські мусульманські країни, де немає тривалих збройних конфліктів і є дієві уряди, мали загальні показники злочинності нижчі за середньосвітові – іноді набагато нижчі. Отже, рівень соціально-економічного розвитку є не єдиним – і часто не головним – фактором, що визначає рівень злочинності, та діє разом з іншими, такими, як культура, релігія і загальні спроможності держави. Про це свідчить і той факт, що, згідно з останніми даними УНЗ ООН, показники вбивств у Південній Азії є в шість разів нижчими, ніж в Африці, хоча ці регіони мають порівнянні показники валового внутрішнього продукту¹².

Згідно з останніми наявними загальносвітовими показниками вбивств (за 2004р.), від насильницької злочинності найбільшою мірою потерпають три субрегіони – Південна Африка, Центральна та Південна Америка, де фіксуються 25-35 вбивств на 100 тис. населення. До другої найбільш враженої насильством групи субрегіонів з показниками вбивств 15-25 на 100 тис. належать Карибський басейн і Східна Європа. До третьої – Північна Африка, Північна Америка, Центральна Азія і Закавказзя, з показниками 5-10 вбивств на 100 тис. На Близькому Сході, в Океанії, Південній Азії і Південно-Східній Європі показники вбивств є нижчими, ніж у Північній Америці; за ними йдуть Східна та Південно-Східна Азія. Найнижчим у світі є рівень вбивств у Західній і Центральній Європі¹³.

Середньосвітова частка насильницьких злочинів не перевищує 10-15% усіх злочинів. Порівняння відносно сталої світової тенденції вбивств з початку 1990-х років із загальним зростанням злочинності у світі за цей період дозволяє припустити, що злочинність загалом стає менш насильницькою.

Нарешті, порівняння загальної кількості вбивств у світі з числом жертв бойових дій свідчить, що кримінальне насильство є набагато поширенішим за організоване політичне насильство. Найяскравішим прикладом є Західна Африка у 2004р., де вбивств було в 10 разів більше – 180 тис., – ніж жертв

¹⁰ UN News Service, 'UN anti-crime tsar warns of global reach of organized crime, 16 Apr. 2009, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=30490>>.

¹¹ UN Office for Drug Control and Crime Prevention (посилання 9).

¹² Geneva Declaration (посилання 3), р.73.

¹³ Geneva Declaration (посилання 3), pp.70-71.

конфліктів¹⁴. Крім того, стале зменшення кількості збройних конфліктів з початку 1990-х років не супроводжувалося глобальним зменшенням числа вбивств. Навпаки, в більшості субрегіонів спостерігалися стабільні тенденції збільшення кількості кримінальних убивств¹⁵.

Недержавні комбатанти та організовані злочинні угруповання: подібне та відмінне

Найбільше спільного між організованими злочинними угрупованнями та недержавними військово-політичними суб'єктами, що використовують надходження від злочинної діяльності для ведення війни, – у джерелах і методах їх фінансування. Ті й інші можуть займатись або грабiжницькою (збройні пограбування, напади тощо), або паразитарною (наприклад, стягнення “революційних” податків, рекет) злочинною діяльністю. Ті й інші зацікавлені у слабких врядуванні і правопорядку, в максимальній свободі пересування, що полегшують їх діяльність.

І військово-політичні, і організовані злочинні угруповання є недержавними суб'єктами. Хоча вони мають різні організаційні форми і структури, але водночас їх структурна та організаційна гнучкість є кращою за державну. Попри те, що й ті, й інші мають певні ієрархічні структури – наприклад, великі наркокартелі чи партизанські підрозділи армійського зразка, як у Революційних збройних сил Колумбії (*FARC, Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia*) або маоїстських повстанців у Непалі наприкінці 2000-х років – існує спільна тенденція застосування гібридних і мережевих структурних елементів, поєднаних переважно горизонтальними та неформальними зв'язками¹⁶.

Попри зазначені подібні риси, між військово-політичними та організованими злочинними угрупованнями зберігаються й докорінні відмінності. Військово-політичне угруповання ставить за кінцеву мету здійснення – чи недопущення – зміни уряду в державі або на певній території, відповідно до певної політичної чи ідеологічної програми. Засобами досягнення цієї мети можуть бути й насильство та будь-яка злочинна діяльність, що приносить матеріальну вигоду, чи зв'язки із злочинними угрупованнями. Натомість організовані злочинні угруповання є загалом аполітичними; їх головним мотивом і сенсом буття є незаконний прибуток. Проникнення до державних структур і протидія правоохоронним органам спрямовані на досягнення лише цієї мети. Тож військово-політичні учасники збройного конфлікту офіційно воюють за територію чи владу, а злочинні угруповання – ні.

Політичне пристосовництво організованих злочинних угруповань виявляється в тому, що вони готові до нелегальної співпраці з корумпованими державними чиновниками чи союзними уряду збройними суб'єктами так само, як і до взаємодії з повстанськими угрупованнями. Це частково пояснює, чому

¹⁴ Geneva Declaration (посилання 3), p.72.

¹⁵ Geneva Declaration (посилання 3), pp.76-77.

¹⁶ Про тенденцію в напрямі запровадження мережевих структур див.: Arquilla, J. and Ronfeldt, D. (eds), *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy* (RAND: Santa Monica, CA, 2001); Stepanova, E., *Terrorism in Asymmetrical Conflict: Ideological and Structural Aspects*, SIPRI Research Report no.23 (Oxford University Press: Oxford, 2008), pp.100-150.

навіть у тих зонах конфліктів, де спостерігаються тісні зв'язки злочинності з повстанським рухом – в Афганістані, окремих регіонах Африки та Анд – до організованої злочинної діяльності чи співробітництва з організованими злочинними угрупованнями залучені не лише повстанці¹⁷. В житті організована злочинність на найвищих етапах розвитку прагне зрощення з державою і легальною економікою.

Іншу відмінність між військово-політичними та організованими злочинними угрупованнями можна помітити в тому, яким чином вони зазвичай використовують свої кошти – навіть коли джерела фінансування однакові. Військово-політичні угруповання намагаються використовувати фінансові ресурси переважно для підтримки або розвитку свого військового потенціалу; задоволення соціальних потреб груп населення, які підтримують угруповання, та адміністративних потреб “управління” контрольованою ними територією і загалом для просування своїх політичних та ідеологічних планів. Організовані злочинні угруповання більшою мірою схильні вкладати кошти в розширення бізнесу або використовувати прибутки від цього в непродуктивних цілях – наприклад, на купівлю великих маєтків чи азартні ігри.

Але ці відмінності не усувають можливості політичної чи ідеологічної деградації військово-політичних суб'єктів до суто кримінальних угруповань чи встановлення з організованими злочинними угрупованнями зв'язків, що не обмежуються суто прагматичними діловими стосунками. Відмінність між військово-політичними та кримінальними угрупованнями може бути менш помітною в зонах конфліктів у неієднатних чи слабких державах – з високим ступенем фрагментації збройного насильства, поширенням різного роду воєнізованих формувань і появою польових командирів (тобто впливових осіб, що воюють за владу та ресурси й користуються можливостями, які надають небезпека та економіка воєнного часу). В таких неоднозначних ситуаціях, у складному павутинні місцевого насильства часто неможливо визначити, які угруповання є більш політизованими чи криміналізованими¹⁸.

Зв'язки між військово-політичними і злочинними угрупованнями

Недержавні військово-політичні суб'єкти, що перебувають в озброєній опозиції до урядів, зазвичай мають обмежені можливості фінансування з легальних джерел. Більшість таких угруповань за визначенням діють переважно в секторі нелегальної економіки та змушені шукати кошти на утримання за рахунок насамперед участі в різних формах тіньової економічної діяльності, в т.ч. злочинної.

¹⁷ Наприклад, в Афганістані корумповані державні чиновники та регіональні союзники Уряду мають можливість брати участь у незаконному наркобізнесі не меншу, ніж озброєна ісламська опозиція. Див. підрозділ III нижче.

¹⁸ Reno, W., *Warlord Politics and African States* (Lynne Rienner: Boulder, CO, 1999); Mueller, J., “The banality of “ethnic war””, *International Security*, vol.25, no.1 (summer 2000). Про інтеграцію кримінального насильства у фрагментованому, пов'язаному з конфліктами контексті, див.: Степанова К. “Тенденції збройних конфліктів”. – *Щорічник СППІ 2008*, с.45-75.

Під час холодної війни великі недержавні збройні угруповання часто мали суттєву фінансову підтримку ззовні, зокрема від країн двох ворожих блоків. Коли збройні угруповання вдавалися до злочинної діяльності, вони дуже часто діяли через кримінальних посередників. Коли зовнішня підтримка припинилася, багато повстанських рухів та інших недержавних збройних угруповань були змушені частково чи повністю перейти на самофінансування. Вони активніше зайнялися тіньовою економічною діяльністю, зміцнили зв'язки з організованими злочинними угрупованнями та дедалі частіше почали відмовлятися від кримінальних посередників для збільшення фінансових надходжень від злочинної діяльності. Хоча феномен підтримки чи фінансування повстанців іноземними державами не зник, більшості повстанських угруповань, що виникли після холодної війни, з метою ресурсного забезпечення основної діяльності, довелося встановлювати тісніші зв'язки з організованими злочинними угрупованнями чи безпосередньо вдаватися до злочинів.

Хоча форми таких зв'язків та участі є досить різноманітними, можна помітити спільні етапи їх розвитку¹⁹. Більшість наведених прикладів стосуються угруповань, які починали з військово-політичної діяльності або публічно не відмовилися від неї – але згодом вдалися до наркобізнесу. Навіть яскраво виражені військово-політичні угруповання, в т.ч. пов'язані з державою, займаються різноманітною злочинною та іншою тіньовою економічною діяльністю²⁰.

1. *“Захоплення ніші” та обмежена співпраця.* Цей етап проходять усі воєнізовані угруповання, що вдаються до злочинної діяльності. Певні види грабіжницької злочинної діяльності не вимагають спеціальних навичок, структур чи мереж, що дозволяє військово-політичним суб'єктам вдаватися до такої діяльності, не встановлюючи зв'язків з кримінальними суб'єктами. Якщо певну нішу – наприклад, нелегальне перевезення наркотиків чи інших товарів з метою створення або відмивання капіталу – “привласнити” в такий спосіб неможливо, військово-політичні суб'єкти встановлюють обмежені тимчасові зв'язки зі злочинними угрупованнями. Іншим прикладом обмеженої співпраці з організованими злочинними угрупованнями може бути їх найм для охорони кур'єрів чи місцевих плантацій, для торгівлі з іншими військово-політичними угрупованнями, що розташовані на певній території чи контролюють її. Під цю категорію підпадає також обмежена участь військово-політичних угруповань у торгівлі забороненими товарами, в т.ч. наркотиками і зброєю, – як це

¹⁹ Класифікацію зв'язків між войовничістю і злочинністю див., зокрема: Shelley, L.I. et al., *Methods and Motives: Exploring Links between Transnational Organized Crime & International Terrorism*, Report by Transnational Crime and Corruption Center (TRACC) (National Institute of Justice: Rockville, MD, 2005), pp.34-39; Stepanova, E., ‘El negocio de las drogas ilícitas y los conflictos armados: alcance y límites de sus vínculos’, ed. J.G.Tokatlian, *Drogas y prohibición* (Libros de Zorzal: Buenos Aires, 2010), pp.313-344.

²⁰ De Koning, R., ‘Resource–conflict links in Sierra Leone and the Democratic Republic of the Congo’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2008/2, Oct. 2008, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=364>.

робила Ірландська республіканська армія (ІРА, *Irish Republican Army, IRA*) і робить баскська *ETA* (“Батьківщина і свобода”, *Euskadi Ta Askatasuna*)²¹.

2. *Глибока співпраця та симбіоз*. На цьому етапі злочинні та військово-політичні угруповання розвивають глибшу, ширшу та фактично необмежену співпрацю, іноді в масштабах країни. Як приклад часто наводять *FARC*. У Колумбії зв'язки між *FARC* і злочинними угрупованнями перетворилися на справжній розподіл праці, де повстанці контролювали вирощування, виробництво коки та торгівлю нею на місцевому рівні, а організовані злочинні угруповання – наркотрафік до країн-споживачів. Інший класичний приклад – Талібан в Афганістані в 1990-х роках. До 2000р. Талібан регулярно збирав десятину з вирощування маку у країні та намагався, хоч і не завжди успішно, оподаткувати місцеву наркаторгівлю, хоча діяльність нарколабораторій та міжнародний наркотрафік залишалися переважно поза його контролем.

3. *Злиття*. На наступному етапі збройне угруповання залучається до злочинної і тіншової економічної діяльності настільки, що його вже неможливо ідентифікувати як переважно військово-політичне чи суто кримінальне. Такими прикладами є Ісламський рух Узбекистану (ІРУ, *Islamic Movement of Uzbekistan, IMU*), окремі елементи *FARC* та Армія Мон-Тай (*Mong Thai Army*), що діяла в М'янмі до середини 1990-х років²².

4. *Повна криміналізація та ідеологічна деградація*. Окремі угруповання, що виникли як справжні соціально-політичні суб'єкти або їх елементи і фракції, фактично відмовилися від своїх ідеологічних цілей та зосередилися переважно на злочинній діяльності. Одним із прикладів є угруповання Абу Сайяф (*Abu Sayyaf*) на Філіппінах, що займається грабінництвом та іншою злочинною діяльністю такою мірою, що її відданість будь-яким справжнім політичним цілям видається вкрай сумнівною²³. Інший приклад – залишки перуанського повстанського руху “Сяючий шлях” (*Sendero Luminoso*), що бере участь у контролі над розповсюдженням наркотику *paco* в аргентинській столиці Буенос-Айресі²⁴. Цей етап стає більш імовірним, якщо збройна конфронтація у конфліктній ситуації затяглася, її інтенсивність стабілізувалася на відносно низькому рівні, а перспективи досягнення політичних цілей військово-політичного угруповання в осяжному майбутньому зникають. Хоч і не завжди, імовірність поступового досягнення криміналізацією угруповання

²¹ Federation of American Scientists, Intelligence Resource Program, ‘Irish Republican Army’, <<http://www.fas.org/irp/world/para/ira.htm>>; Labrousse, A. and Laniel, L. (eds), *The World Geopolitics of Drugs, 1998/1999* (Kluwer Academic Publishers: Dordrecht, 2002), pp.124-127.

²² Про ІРУ див.: Naumkin, V. V., *Militant Islam in Central Asia: The Case of the Islamic Movement of Uzbekistan* (University of California, Berkeley, Institute of Slavic, East European and Eurasian Studies: Berkeley, CA, 2003). Про Армію Мон-Тай див.: Stepanova, E., ‘Addressing drugs and conflict in Myanmar: who will support alternative development?’, SIPRI Policy Brief, June 2009, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=383>.

²³ Див., зокрема: Abuza Z., ‘The demise of the Abu Sayyaf group in the southern Philippines’, *CTC Sentinel*, vol.1, no.7 (June 2008), pp.10-12.

²⁴ International Crisis Group (ICG), *Latin American Drugs I: Losing the Fight*, Latin America Report no.25 (ICG: Bogotá/Brussels, 14 Mar. 2008), p.21.

цієї критичної точки зростає у випадку військової поразки, коли окремі підрозділи, що залишилися, можуть активізувати участь у кримінальній діяльності. Так само, навіть за відносно ефективного та широкого мирного процесу, радикальніші відгалуження військово-політичних угруповань можуть залишитися за його межами, втратити підтримку населення, опинитися в ізоляції і, заради виживання, криміналізуватися.

Це не означає, що кожен недержавний військово-політичний суб'єкт зрештою встановить міцні зв'язки з організованою злочинністю і криміналізується. Не означає це й того, що одне угруповання чи його частина можуть бути пов'язані з організованою злочинністю лише в один спосіб і в одній сфері незаконної діяльності. Отже, це лише приблизний, не повний і не універсальний опис деяких загальних видів зв'язків.

Важливо також відзначити певні особливості фінансування і зв'язки зі злочинністю багатьох масових ісламських збройних рухів – від Хамаса на Палестинських територіях до Союзу ісламських судів у Сомалі – які значною мірою фінансуються через перерозподіл регулярних релігійних пожертв (“закят”, *zakat*) і благодійних внесків від віруючих, груп підтримки та з джерел в інших мусульманських країнах і діаспорах у всьому світі. Ці кошти спрямовуються через мережу ісламських благодійних організацій, фондів і банківських установ. Частково їх використовують у шляхетних соціальних, гуманітарних і релігійних цілях – для чого, як вважають багато донорів, вони і призначались, – а частково спрямовуються на збройне насильство, іноді тероризм. Таку систему можна вважати протилежною відмиванню грошей. Крім неучасті в пограбуваннях і насильницьких злочинах, такі угруповання фактично намагаються запровадити елементарну законність і порядок на підконтрольних територіях, хоч іноді – дуже жорсткими засобами. Крім того, у власних країнах, громадах і діаспорах ці рухи часто мають кращу репутацію, ніж багато світських чи нефундаменталістських мусульманських організацій, – завдяки фінансовій ефективності та чесності їх дій²⁵. Проте, такі групи – особливо за умов слабкості чи відсутності державного контролю або в ситуації тривалого конфлікту – часто займаються паразитарною діяльністю, зокрема беруть данину з торгівлі всіма видами товарів і ресурсів: від споживчих товарів і палива до дорогоцінних металів, наркотиків і зброї²⁶.

²⁵ ІРУ, який з некримінального фундаменталістського ісламського угруповання перетворився на відверто кримінальне, що вдається до пограбувань і насильства, є одним з небагатьох винятків з цього загального правила.

²⁶ Stepanova, E., ‘Beyond “narcoterrorism”: illicit drug business and terrorist tactics in armed conflicts’, ed. J. Buxton, *The Politics of Narcotic Drugs: A Survey* (Routledge: London, 2010); Stepanova, E., ‘Illicit drug trafficking and Islamist terrorism as threats to Russia’s security: the limits of the linkage’, PONARS Policy Memo no.393, Center for Strategic and International Studies, Dec. 2005, <http://csis.org/files/media/isis/pubs/pm_0393.pdf>.

III. Транснаціональна злочинність у збройних конфліктах

Піратство та конфлікт у Сомалі

У 2009р., четвертий рік поспіль, кількість піратських нападів продовжувала зростати²⁷. Світовими епіцентрами піратства були узбережжя Сомалі, Аденська затока та суміжні акваторії Індійського океану. На сомалійських піратів припадають 47 із 49 суден, захоплених у 2009р. в усьому світі, та 867 з 1 052 заручників. Вони також здійснили 53% всіх піратських нападів у 2009р. – 217 з 406²⁸.

Сомалійські пірати захоплювали судна і тримали в заручниках екіпажі невибірково, зазвичай не завдаючи серйозної шкоди кораблям чи заручникам. Пірати контролювали багато прибережних сіл і містечок, а також сприяли відносному благополуччю великих портових міст, таких як Босасо. Їх катери та суденця діяли з наземних баз і “кораблів-маток” – часто викрадених арабських каботажних вітрильників чи рибачьких суден – що дозволяло піратам діяти далеко від берега²⁹. Якщо у 2008р. більшість нападів сомалійських піратів відбувалися в Аденській затоці, то у 2009р. вони поширилися далеко в Індійський океан, аж до Сейшельських островів³⁰. Частково це сталося внаслідок міжнародних антипіратських операцій, що забезпечили відносно безпечний міжнародний транзитний коридор уздовж узбережжя Сомалі та Африканського Рогу³¹.

Як окрема сила пірати постали біля узбережжя Сомалі після колапсу сомалійської держави на початку 1990-х років. Спочатку вони виконували переважно захисні функції з охорони незахищених сомалійських вод, багатих на тунець, креветки та омари, від незаконного комерційного промислу (обіг – до \$300 млн. на рік), змушуючи іноземні судна платити “податок”³². Пізніше піратство перетворилося на швидко зростаючу тінюву індустрію та один з небагатьох прибуткових міжкланових видів діяльності сомалійців у прибережних районах (за оцінками, у 2008р. її обіг склав до \$50-80 млн.)³³. Частина отриманого викупу відкладалася для купівлі зброї, палива тощо для наступних операцій, решта – розподілялася серед піратів, їх великих родин і членів

²⁷ У 2006р. сталося 239 піратських нападів, у 2007р. – 263, у 2008р. – 293, у 2009р – 406. Див.: International Maritime Bureau, Piracy Reporting Centre, ‘2009 worldwide piracy figures surpass 400’, 14 Jan. 2010, <http://www.icc-ccs.org/index.php?option=com_content&id=385>.

²⁸ International Maritime Bureau (посилання 27). У 2009р. 28 піратських нападів сталося біля берегів Нірепії, 15 – в Індонезії і 13 – у Південно-Китайському морі.

²⁹ Beckman, R. and Koh, T., ‘Pirates and the law’, *New York Times*, 21 Apr. 2009.

³⁰ International Maritime Bureau (посилання 27); ‘Somali pirates hit oil tanker in long-range attack’, Associated Press, 9 Nov. 2009. На час підготовки матеріалів видання найвіддаленіший напад сомалійських піратів стався 9 листопада 2009р. за 1 852 км на схід від сомалійської столиці Морадішо. Див.: EU NAVFOR Somalia, ‘Longest range pirate attack on crude oil tanker in Indian Ocean’, Press release, 9 Nov. 2009, <<http://www.eunavfor.eu/2009/11/page/3/>>.

³¹ International Maritime Bureau (посилання 27).

³² Hari, J., ‘You are being lied to about pirates’, *The Independent*, 5 Jan. 2009.

³³ Straziuso, J., ‘US drones protecting ships from Somali pirates’, Associated Press, 23 Oct. 2009; Gettleman, J., ‘Somalia’s pirates flourish in a lawless nation’, *New York Times*, 30 Oct. 2008.

кланів; часто здійснювалися відрахування для “босів” і місцевих чиновників³⁴. Загалом, сомалійське піратство у 2009р. характеризувалося майже непомітною межею між легальною і нелегальною діяльністю, між офіційними структурами влади та організованою злочинністю; найбільш поширеним воно було у хронічно слабких чи неспроможних державах, уражених конфліктами та нестабільністю. Сомалійські пірати часто називають себе морською піхотою чи береговою охороною і, за деякими повідомленнями, пов’язані зі структурами регіональної влади, високопосадовцями чи навіть “усіма провідними політичними силами в Сомалі”³⁵.

Зиск від піратства мають обмежені групи осіб, у т.ч. представники влади, які забезпечують “дах” у районах цього промислу; для решти населення воно не є ефективною стратегією виживання, навіть у прибережних районах³⁶. Хоча підвищена небезпека та застосування в Сомалі неофіційних систем переказу коштів ускладнюють відстеження використання коштів від викупу, очевидно, що ці кошти витрачаються переважно непродуктивно, зокрема на спорудження великих будинків серед халуп, купівлю дорогих машин чи влаштування розкішних весільних церемоній. Піратство, крім того, може бути пов’язане з підвищеною небезпекою викрадення заради викупу людей на березі, чим ще більше відлякало комерційні вантажні судна від сомалійських портів³⁷.

Хоча піратство в Сомалі є фрагментованим і розсіяним вздовж 3 025-км узбережжя Сомалі, його центри розташовані не в головних зонах збройного конфлікту у країні, а, наприклад, у напівавтономному Пунтленді, де воно отримує певну підтримку місцевої влади. Цікаво, що прямий зв’язок між піратством і збройним протистоянням виявляється в нападах піратів на кораблі, які всупереч ембарго ООН постачали озброєння сомалійському Уряду³⁸. Даних і достовірних свідчень про безпосередній вплив піратства на збройний конфлікт у Сомалі або про явні чи регулярні зв’язки піратів з ісламістськими повстанськими угрупованнями немає, хоч окремі південні бази піратів розташовані в контрольованих повстанцями районах³⁹. Як радикальні, так і більш помірковані ісламісти розглядають піратів як неісламські сили і звинувачують їх у “розбещуванні” правовірних мусульман і привнесенні до їх лав алкоголю, наркотиків та іншого “зла”. Здається, що пірати більше побоюються сил ісламістів на березі, ніж міжнародних військово-морських патрулів на морі⁴⁰.

Збройна конфронтація впливала на піратство переважно не безпосередньо, але водночас досить суттєво. Триваюча збройна конфронтація численних

³⁴ Gettleman, J., ‘Somalia’s pirates flourish in a lawless nation’, *New York Times*, 31 Oct. 2008.

³⁵ Gettleman (посилання 34); Hari (посилання 32).

³⁶ У 2008р. обіг коштів від піратства сягав \$50-80 млн. (див. вище), тоді як сума переказів від сомалійської діаспори, за повідомленнями, становила \$1 млрд. Див.: World Bank, ‘Somalia: country brief’, Aug. 2009, <<http://go.worldbank.org/79I6OT3500>>.

³⁷ Gettleman (посилання 34).

³⁸ Guled, A., ‘Somali pirates hijack two more ships’, Reuters, 11 Nov. 2009, <<http://www.reuters.com/article/idUSTRE5AA0VP20091111>>.

³⁹ Guled, A. and Sheikh, A., ‘Somali pirates seize weapons ship, attack tanker’, Reuters, 9 Nov. 2009, <<http://www.reuters.com/article/idUSL9062439>>.

⁴⁰ Gettleman, J., ‘The pirate chronicles: for Somali pirates, worst enemy may be on shore’, *New York Times*, 9 May 2009.

угруповань і фракцій підриває будь-які домовленості про врядування на національному рівні та заважає появі місцевих чи регіональних владних структур, що були б дієвими, не враженими корупцією і не фінансувалися транснаціональною злочинністю, – як це трапилося з автономною владою Пунтленда⁴¹. З певним припущенням можна сказати, що конфлікт відбувається переважно між урядовими силами, які отримують формальну підтримку ООН і зовнішню військову та розвідувальну допомогу (головним чином з Ефіопії і США⁴²), та ісламістськими повстанцями. Проте, межа протистояння є не завжди чіткою, – враховуючи ісламське походження багатьох посадовців в Уряді 2009р. та їх колишній союз з радикальним ісламістським повстанським угрупованням Аль-Шабаб. Насправді, жодна збройна фракція у 2009р. не була достатньо потужною, єдиною і популярною, щоб мати перевагу над іншими і припинити насильство. Легітимність Місії Африканського Союзу в Сомалі (*AMISOM*) – миротворчих сил з мандатом ООН – на місцевому рівні була підірвана, зокрема її зв'язками з ефіопськими військами, що окупували Сомалі з 2006р. по січень 2009р., а також участю в ряді найжорстокіших нападів на цивільних усередині країни⁴³.

Триваюче збройне насильство (переважно політичного, релігійного чи кланового характеру) на суші та піратство на морі можна вважати проявами надзвичайної слабкості чи недієздатності держави в Сомалі; водночас збройний конфлікт можна розглядати як важливий каталізатор слабкості держави, хоча його наслідки не мали транснаціонального характеру та були менш відомими за кордоном, ніж загроза сомалійського піратства для комерційного судноплавства. В ідеалі, зусилля з розв'язання проблем державотворення і врегулювання конфлікту в Сомалі мають бути скоординовані із силовими та дипломатичними заходами зовнішніх гравців з усунення загрози піратства. Але у 2009р. вони продовжували застосовуватися нарізно.

8 грудня 2008р. ЄС започаткував у регіоні першу військово-морську операцію в рамках Європейської політики безпеки і оборони – Операцію “Аталанта” (*Operation Atalanta*) військово-морського з'єднання ЄС у Сомалі (*EU NAVFOR Somali*) – з метою супроводу суден, у т.ч. зафрахтованих Всесвітньою продовольчою програмою (*World Food Programme*) для доставки гуманітарної допомоги до Сомалі⁴⁴. У 2009р. США, НАТО і ще кілька держав, у т.ч. Індія, Китай, Південна Корея, Росія та Японія, відрядили кораблі для патрулювання регіону та боротьби з піратством. Сусідня Кенія взаємодіяла

⁴¹ Єдиними винятками з цього загального правила є Сомаліленд на півночі та райони, контрольовані радикальними ісламістами, включно з Аш-Шабабом.

⁴² Крім того, у 2009р. Франція почала навчання 500 сомалійських солдатів на базі у Джибуті, а в січні 2010р. ЄС ухвалив рішення про забезпечення навчання 2 000 сомалійських військових. Див.: ‘EU agrees to train Somali troops’, BBC News, 25 Jan. 2010, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8479564.stm>>.

⁴³ Про природу насильства в Сомалі та насильство проти цивільних див.: Степанова К. “Тенденції збройних конфліктів: одностороннє насильство проти цивільних”. – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.44-50. Проти розширення *AMISOM* зараз виступають не лише антиурядові ісламістські повстанці, але й група релігійних діячів, які підтримують сомалійського Президента. Див.: ‘Somalia peacekeeping effort encounters country’s resistance to foreign intervention’, Voice of America, 23 Mar. 2009, <<http://www1.voanews.com/english/news/a-13-2009-03-23-voa26-68824977.html>>.

⁴⁴ EU NAVFOR Somalia, ‘Mission: European Union naval operation against piracy’, <<http://www.eunavfor.eu/about-us/mission/>>.

з іноземними силами у прийманні захоплених піратів для передачі їх до суду та підписала з ЄС, Великою Британією і США меморандуми про порозуміння, погодившись притягати до суду підозрюваних у піратстві, – в обмін на допомогу в реформуванні власної судової системи⁴⁵.

Отже, міжнародна протидія сомалійському піратству здійснювалась у 2009р. в напрямі збільшення кількості та покращення координації дій військово-морських патрулів, а також запровадження процедур кримінального переслідування сомалійських піратів, у т.ч. у співпраці з країнами регіону. Але цей підхід має свої обмеження. Попри певні успіхи міжнародної спільноти в боротьбі з піратством, помітного прогресу в державотворенні, в т.ч. у створенні (зміцненні) дієвого врядування на субнаціональному рівні та врегулюванні конфлікту, домогтися не вдалося. Головною умовою стійкої перемоги над піратством вздовж найдовшого узбережжя в Африці може бути лише відновлення в Сомалі хоча б подоби дієвого Уряду, що вимагає більшого представництва інших сил в ісламістському Уряді та завершення збройного протистояння з радикальними ісламістами.

Нинішній поміркований ісламістський Уряд шейха Шарифа Шейха Ахмеда (*Sharif Sheikh Ahmed*) має міжнародне визнання та, на відміну від попередників, певну легітимність усередині країни. Проте, ні Уряд, ні будь-яка інша фракція в Сомалі навіть за умови зовнішньої підтримки не може отримати військову перевагу. Завдання державотворення вимагає не лише – і навіть не першою чергою – продиктованого ззовні рішення, а стійкої внутрішньої домовленості про розподіл влади. Така домовленість дала б можливість використати зв'язки окремих ісламістів у нинішньому Уряді з частинами Аль-Шабаб з метою подальшого роз'єднання радикалів і приходу до Уряду ряду повстанських лідерів, таких як Абу Мансур (*Abu Mansur*) і шейх Хассан Дахір Авейс (*Hassan Dahir Aweys*), або, в разі невдачі, – навіть прямого залучення головних діячів збройної опозиції. Але проти такої угоди можуть виступити США – головний позарегіональний гравець у сомалійських справах, – що робить неможливим будь-яке політичне рішення за участю Аль-Шабаб.

Незаконний наркобізнес і збройне насильство в Афганістані

Афганістан є осередком одного з найкрупніших у світі збройних конфліктів і світовим лідером з вирощування маку та виробництва опіатів⁴⁶. Після інтервенції під проводом США у 2001р. та повалення Уряду Талібана виробництво опіатів в Афганістані збільшилося в рази. За даними УНЗ ООН, площі під маком у 2007р. збільшилися в понад 25 разів, порівняно

⁴⁵ Corder, M., 'Nations look to Kenya as venue for piracy trials', Associated Press, 17 Apr. 2009; Marquand, R., 'Sticky legal battles await for captured Somali pirates', *Christian Science Monitor*, 14 Apr. 2009.

⁴⁶ У 2008р. на Афганістан припадало понад 93% світового виробництва опіатів і 83% – вирощування маку. Див.: UN Office on Drugs and Crime (UNODC), *World Drug Report 2009* (UNODC: Vienna, 2009), pp.33-34.

з 2001р., коли вирощування опіумного маку було заборонене Талібаном⁴⁷. Хоч у 2008-2009рр. площі під маком зменшилися, вони досі є на 35% більшими, ніж у піковому 1999р.⁴⁸

Крім недостатньої, порівняно з Талібаном, дієздатності держави, важливими чинниками значного зростання опіумного бізнесу в Афганістані є: важливість цього бізнесу для соціально-економічної адаптації селян у пошматованій десятиліттями збройного конфлікту країні з домінуючою тінговою економікою; потенційний прибуток від наркотрафіку, що робить цей нелегальний бізнес найпривабливішим для багатьох контрабандних мереж, пов'язаних з племінними і клановими мережами; роль незаконного наркобізнесу у фінансуванні повстанців під проводом Талібана. Важливість останнього чинника суттєво зросла в перші роки після інтервенції – на фоні розширення територій, контрольованих повстанцями. За оцінкою УНЗ ООН, у 2006-2007рр. різні повстанські угруповання та польові командири отримували від наркобізнесу \$200-400 млн. на рік. Джерелами прибутків були: побори з селян, зайнятих виробництвом опіуму; плата за захист лабораторій з переробки опіатів; плата за пропуск наркокараванів; “оподаткування” ввезення хімічних прекурсорів⁴⁹. Водночас, УНЗ ООН обережно зауважує, що до отримувачів прибутку від наркобізнесу в Афганістані належить “широке коло перекупників у країні та за кордоном”, у т.ч. суто злочинні угруповання та навіть урядові чиновники⁵⁰. Більше того, в окремих польових дослідженнях ідеться про поширення на півдні Афганістану думки, що “корумповані чиновники залучені до наркобізнесу більшою мірою, ніж антиурядові елементи”, тоді як участь Талібана в наркаторгівлі, на думку місцевого населення, обмежена збором сільськогосподарської десятини (“ушр”, *ushr*), яка зазвичай розподіляється порівну між місцевим муллою і Талібаном⁵¹.

Афганський наркобізнес та його продукція зумовили драматичні транснаціональні наслідки. За словами керівника УНЗ ООН А.М.Коста (*Antonio Maria Costa*), афганські опіати у 2009р. живили всю світову торгівлю героїном, наслідком якої лише у країнах НАТО стало понад 10 тис. загиблих від наркотиків⁵². Це не лише підкреслює масштаб впливу наркотиків

⁴⁷ Вирощування маку в Афганістані досягло піку (193 тис. га) у 2007р., порівняно з 8 000 га у 2001р. Див.: UN Office on Drugs and Crime (UNODC), *Afghanistan Opium Survey 2008* (UNODC: Vienna, Nov. 2008), p.7.

⁴⁸ UN Office on Drugs and Crime (UNODC) and Afghan Ministry of Counter Narcotics, *Afghanistan Opium Survey 2009: Summary Findings* (UNODC: Vienna, Sep. 2009), p.1.

⁴⁹ UN Office on Drugs and Crime (UNODC), *Addiction, Crime and Insurgency: The Transnational Threat of the Afghan Opium* (UNODC: Vienna, 2009), p.2.

⁵⁰ УНЗ ООН також зазначає, що афганські селяни щороку отримують до \$1 млрд. від виробництва опіуму, тоді як щорічний обіг героїну на світовому ринку оцінюють приблизно в \$65 млрд. Див.: UN Office on Drugs and Crime (посилання 49), pp.2-3.

⁵¹ Mansfield, D., ‘Responding to risk and uncertainty: understanding the nature of change in the rural livelihoods of opium poppy growing households in the 2007/2008 growing season’, Report for the British Government’s Afghan Drugs Inter-departmental Unit, July 2008, <http://www.davidmansfield.org/field_work.php>, p. 47.

⁵² УНЗ ООН (посилання 49), p.1; MacFarquhar, N., ‘Report shows Afghan drugs reach deep in the West’, *New York Times*, 23 Oct. 2009.

афганського походження на зовнішнє середовище, але й акцентує увагу на цілях і підставах іноземної військової присутності в Афганістані. Ще серйознішими є наслідки буму афганського наркобізнесу для сусідніх країн, зокрема Ірану, та великих держав-транзитерів і споживачів, що межують з регіоном, зокрема Росії⁵³.

Попри постійне збільшення афганських сил безпеки, Міжнародні сили сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) під проводом США і НАТО були у 2009р. головним військовим гравцем в Афганістані, а Талібан – головною силою повстанського руху⁵⁴. Річні витрати США в Афганістані зараз перевищують їх витрати в Іраку – в бюджетному запиті на 2010ф.р. на Афганістан було запропоновано \$65 млрд., порівняно з \$61 млрд. на Ірак, – переважно на військові та безпекові цілі⁵⁵. Кінцевою метою США в Афганістані – уточненою у промові Президента США Б.Обами у грудні 2009р. – є “розтрощити, зруйнувати та завдати поразки Аль-Каїді в Афганістані та Пакистані, не дати їй можливості загрожувати Америці та нашим союзникам у майбутньому”⁵⁶. Операція проти Талібана в Афганістані вважається одним з головних засобів досягнення цієї мети. Американська стратегія передбачає відрядження ще 30 тис. американських військових до Афганістану, а згодом – вивід військ США з передачею функцій із забезпечення безпеки афганським силам.

Хоч афганські опіати й не загрожують США безпосередньо, але з 2001р. США роблять найбільший внесок у заходи боротьби з наркотиками в Афганістані, виділивши на це у 2001-2009ф.рр. \$2,9 млрд. Проте, в березні 2009р. Спеціальний представник США в Афганістані та Пакистані Р.Холбрук (*Richard Holbrooke*) назвав це “найбільш марнотратною і неефективною урядовою або неурядовою програмою, яку я бачив за 40 років”⁵⁷. У 2009р. Адміністрація Б.Обами закликала серйозно переглянути американську політику

⁵³ Іран повідомляв про найбільші обсяги конфіскації героїну у 2007р. (25% світового), маючи один з найвищих рівнів споживання опіатів (2,8% населення). До 2009р. Росія швидко перетворилася з переважно транзитера на найбільший європейський ринок споживання опіатів з рівнем наркоманії 1,6% населення та, за оцінками, найбільший у світі ринок героїну афганського походження. Див.: UN Office on Drugs and Crime (посилання 46), pp.42, 55; Viktor Ivanov, head of the Russian Federal Drug Control Service, quoted in ‘Russia is top heroin consumer, report finds’, Reuters, 7 Mar. 2009.

⁵⁴ Фоклі Т. “Безпека та політика в Афганістані: прогрес, проблеми та перспективи”. – *Щорічник СІПІ 2009*, с.153-169.

⁵⁵ Harrison, T., ‘Analysis of the FY 2010 defense budget request’, Presentation, Center for Strategic and Budgetary Assessments (CSBA), 12 Aug. 2009, p.4, <http://www.csbaonline.org/4Publications/PubLibrary/S.20090812.Press_Briefing_on_/S.20090812.Press_Briefing_on_.pdf>. Про військові витрати Афганістану та в Афганістані див. розділ 5 цього видання.

⁵⁶ White House, ‘Remarks by the President in address to the nation on the way forward in Afghanistan and Pakistan’, Press release, 1 Dec. 2009, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-address-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan>>.

⁵⁷ Blanchard, C. M., *Afghanistan: Narcotics and U.S. Policy*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL32686 (US Congress: Washington, DC, 21 Apr. 2009), p.i.

боротьби з наркотиками в Афганістані⁵⁸. В оновленій політиці Адміністрація США формально відмовилася від традиційного покладання на силові заходи та висунула на перший план комплекс заходів: ефективніше вилучення наркотиків, переслідування наркоторговців, контрабандистів і знищення героїнових лабораторій, разом з такими альтернативними заходами, як, зокрема заміщення маку іншими посівними культурами⁵⁹.

Але додаткові антинаркотичні заходи в Афганістані підпорядковані американській протиповстанській стратегії, зосередженій на “завданні ударів по тих цілях, де є міцний зв’язок між повстанською діяльністю та наркоторгівлею, – з метою позбавлення Талібана ресурсів”⁶⁰. Можливо, прив’язка боротьби з наркотиками до операції проти Талібана була необхідною для виправдання “національними інтересами” збільшення фінансової допомоги Афганістану (США опіати з Афганістану безпосередньо не загрожують), але вона була дуже сумнівною, через причини, наведені нижче.

НАТО, зі свого боку, у 2009р. намагався виконати ряд антинаркотичних завдань в Афганістані, переважно шляхом надання афганській владі допомоги в “підготовці кадрів, розвідці та тиловому забезпеченні, а також підтримки в екстремальних ситуаціях”⁶¹. Настанова, затверджена на зустрічі міністрів оборони НАТО в Будапешті в жовтні 2008р., вперше дозволила *ISAF* підтримувати дії проти нарколабораторій і кур’єрів – але лише тих, які “суттєво підтримують повстанців”⁶². Трансформація НАТО та пошук ним нової місії могли розширити сферу його діяльності за межі колективної оборони, але Альянс не перетворився та, можливо, й не міг перетворитися на ефективну поліцейську силу чи агенцію розвитку – тобто орган, більш придатний для боротьби з наркотиками. Хоч окремі члени НАТО, зокрема Велика Британія, чії внутрішні ринки суттєво залежать від торгівлі афганськими опіатами, були серйозно зацікавлені в боротьбі з наркотиками в Афганістані, але їх готовність до дій в конкретних країнах була досить різною.

Чи зможуть нові антинаркотичні заходи НАТО і США допомогти суттєвому і тривалому зменшенню виробництва опіатів в Афганістані – залишається сумнівним. Їх інтереси та можливості в цій сфері можуть мати хіба що обмежений вплив на глибоко вкоріненій афганський опіумний бізнес. Більш

⁵⁸ Про зміни в політиці вперше заявив Р.Голбрук під час конференції *G8* у Триєсті 27 червня 2009р. з питань стабілізації в Афганістані. Див.: ‘U.S. reverse Afghan drug policy’, Reuters, 27 June 2009; Blanchard (посилання 57), pp.7-8; Presidential Determination on Major Illicit Drug Transit or Major Illicit Drug Producing Countries for Fiscal Year 2010, US Presidential Determination no.2009-30 of 15 Sep. 2009, *Federal Register*, 23 Sep. 2009, pp.48369-48372.

⁵⁹ Про плюси та мінуси різноманітних антинаркотичних заходів і негативні наслідки силових заходів в Афганістані див.: Rubin, B.R. and Sherman, J., *Counter-Narcotics to Stabilize Afghanistan: The False Promise of Crop Eradication* (New York University, Center on International Cooperation: New York, Feb. 2008); Felbab-Brown, V., ‘Afghanistan: when counternarcotics undermine counterterrorism’, *Washington Quarterly*, vol.28, no.4 (autumn 2005).

⁶⁰ Michael G. Vickers, Assistant Secretary of Defense for Special Operations/Low-Intensity Conflict and Interdependent Capabilities, quoted in Shanker, T. and Bumiller E., ‘U.S. shifts Afghan narcotics strategy’, *New York Times*, 23 July 2009.

⁶¹ NATO, *Afghanistan Report 2009* (NATO Public Diplomacy Division: Brussels, 2009), p.29.

⁶² NATO (посилання 61), p.29.

важливим – як і у випадку заходів боротьби з піратством біля берегів Сомалі – є питання: чи можуть антинаркотичні заходи в Афганістані завершитись успіхом, якщо держава не здатна забезпечити навіть мінімальний дієвий контроль на великій території країни.

Глибоко вкоріненій наркоекономіці ніколи не вдавалось – і неможливо було – ефективно протидіяти зусиллями лише зовнішніх суб'єктів. У тих небагатьох випадках, коли опіумний бізнес вдавалось обмежити – маоїстський Китай, М'янма з середини 1990-х років, Таїланд у 1970-2000-х роках, – це сталося переважно завдяки діям ефективної національної влади, як правило, з мінімальною допомогою ззовні⁶³. Афганістан у 2000-2001рр. – є ще одним прикладом. У 2001р. – році інтервенції під проводом США через рік після повної релігійної заборони (“харам”, *haram*), запроваджені 27 червня 2000р. режимом Талібана, – виробництво опіуму в Афганістані скоротилося на 91%⁶⁴. Мотивів заборони було кілька. В 1996р., коли Талібан прийшов до влади, Афганістан уже був справжнім центром регіональної тіньової економіки. Талібан від початку намагався обмежити культивування опіуму з релігійних міркувань. Він запровадив спеціальний податок, створивши своєрідну державу-рантє, яка оподатковує всі види офіційної і неофіційної торгівлі та сільськогосподарського виробництва⁶⁵. Але надходження від оподаткування контрабанди споживчих товарів були більшими, ніж від культивування опіуму; так, у 1997р. від стягнень з регіональної торгівлі споживчими товарами Талібан зібрав \$75 млн., а від оподаткування вирощування маку – лише \$27 млн.⁶⁶ Можливо, заборона культивування опіуму у 2000р. мала почасті відвернути нові міжнародні санкції, що могли зашкодити прибуткам Талібана від оподаткування контрабанди. Отже, забороні культивування опіуму сприяли як потужний релігійний імператив, так і ринкові та політичні обставини.

Більш важливим може бути те, що у 2000р. Талібан перетворився де-факто на дієвий Уряд, що контролював більшу частину Афганістану, крім деяких північних районів. Він зміг запровадити елементарний (шаріатський) закон і порядок, забезпечити виконання його рішень на місцях. Принаймні з 1970-х років, коли розпочалася череда внутрішніх конфліктів із зовнішнім втручанням, та після інтервенції 2001р. жодна влада не спромоглася контролювати таку велику територію країни.

Досвід свідчить, що потужну наркоекономіку можна суттєво послабити лише за двох головних базових умов: сприятливої ситуації на світових і регіональних ринках та дієздатної держави, в т.ч. хоча б елементарно

⁶³ Степанова Е. Роль наркобизнеса в политэкономии конфликтов и терроризма. – Москва, “Весь мир”, 2005; Stepanova (посилання 22).

⁶⁴ UN International Drug Control Programme (UNDCP), *Afghanistan: Annual Opium Poppy Survey 2001* (UNDCP: Islamabad, 2001), p.ii.

⁶⁵ Докладніше див.: Rubin, B.R., ‘The political economy of war and peace in Afghanistan’, *World Development*, vol.28, no.10 (Oct. 2000).

⁶⁶ Naqvi, Z.F., *Afghanistan-Pakistan Trade Relations* (World Bank: Islamabad, 1999), pp.15-16. У той час найприбутковіші операції (переробка опіуму в героїн, збут) відбувалися переважно за межами Афганістану.

діючої влади в районах виробництва наркотиків. Поєднання різних стратегій боротьби з наркотиками чи розмір зовнішньої допомоги мають набагато менше значення⁶⁷.

Зменшення обсягів культивуції опіуму в Афганістані у 2008-2009рр. сталося переважно завдяки позитивній ринковій корекції. Перевиробництво опіуму у 2007р. обвалило ціни на опіати. Це, разом зі стрибком цін на пшеницю та неблагополучною для афганських селян продовольчою ситуацією, призвело до помітних змін в Афганістані на користь вирощування зернових – частково, за рахунок посівів маку⁶⁸.

Проте другої умови – дієвої держави – у 2009р. не було, про що свідчать: факти масштабного вирощування маку навіть у провінції Кабул поблизу від афганської столиці; дуже низький рівень вилучення наркотиків; участь у наркотогівлі в регіонах посередників з числа урядовців і співробітників служб безпеки, особливо поліції⁶⁹. Збройна конфронтація з повстанцями, що тривала протягом 2009р. та посилилася перед президентськими виборами в серпні, не сприяла відчутному покращенню або погіршенню дієвості держави. Суперечливе переобрання Президентом Х.Карзая ще більше зашкодило легітимності його Уряду всередині країни та за кордоном.

У 2009р. перспективи військової перемоги чи повстанців, чи афганського Уряду та його закордонних друзів залишалися неясними. Схоже, що конфронтація триватиме роками. За цих обставин жоден рецепт антинаркотичних заходів – жорстких чи м'яких – не принесе успіху.

Стійке зменшення виробництва опіуму в Афганістані цілком залежить від відновлення в будь-якій формі дієвої влади, здатної поновити певні громадські послуги, забезпечити мінімальну законність і порядок, неконфронтаційні відносини з місцевим населенням на територіях поза стабільним контролем національного Уряду або іноземних військ. Ця мета вимагає тривалого припинення вогню, чого важко домогтися за умов триваючого збройного протистояння з Талібаном. Лишається сподіватися, що дедалі гучніші та серйозніші заклики до переговорів принаймні з частиною повстанців, що лунали на початку 2010р., принесуть плоди⁷⁰. Це – не лише кращий спосіб завершити конфлікт, але й надія на створення більш дієвої і легітимної для місцевого населення влади в районах, найбільш постраждалих від вирощування маку та виробництва опіуму. Це – обов'язкова передумова справжнього і тривалого скорочення афганського опіумного бізнесу.

⁶⁷ Див., зокрема: Stepanova (посилання 19); Stepanova (посилання 22); Stepanova (посилання 26) та Степанова (посилання 63).

⁶⁸ UN Office on Drugs and Crime and Afghan Ministry of Counter Narcotics (посилання 48), p.25.

⁶⁹ UN Office on Drugs and Crime and Afghan Ministry of Counter Narcotics (посилання 48), p.31; Mansfield (посилання 51).

⁷⁰ Green, M., 'McChrystal sees Taliban role', *Financial Times*, 24 Jan. 2010; Tarling, S. and Reshad, F., 'Kabul seeks to reintegrate Taliban', *Financial Times*, 26 Jan. 2010; Filkins, D., 'U.N. seeks to drop some Taliban from terror list', *New York Times*, 24 Jan. 2010.

IV. Новий вид збройного конфлікту?

Навіть якщо збройного конфлікту у його класичному розумінні немає, насильство з боку, між і проти організованих злочинних угруповань може за масштабом та інтенсивністю досягати його рівня. Кримінальне насильство в таких країнах, як Бразилія, Мексика та Південна Африка, набуло хронічного, системного характеру й загрожує підірвати порядок у суспільстві на національному рівні та систему врядування в кількох регіонах.

Такі ситуації, навіть за подібної кількості жертв, не відповідають класичному визначенню збройного конфлікту з кількох причин. Найважливіше, що визначення збройного конфлікту передбачає наявність протиріччя з приводу влади чи політичного контролю над територією. Більшість організованих злочинних угруповань, що воюють проти урядових сил безпеки, не мають таких намірів. Проте, ряд найбільш запеклих і кривавих насильницьких акцій злочинних організацій чи уряду (зокрема, в рамках антикримінальних кампаній) вже потрапили до бази даних про одностороннє насильство проти цивільних – вид насильства, відмінний від збройного конфлікту, попри те, що воно часто трапляється у конфліктних ситуаціях⁷¹. В інших випадках насильство з боку злочинних організацій досі класифікується як суто кримінальне і враховується лише в національній статистиці вбивств.

Випадки поєднання високого рівня вбивств з тривалим, масштабним та інтенсивним збройним протистоянням між урядовими силами безпеки та організованими злочинними угрупованнями, що вдаються до насильства, вимагають аналізу – чи дійсно йдеться про появу нового виду збройного конфлікту в сенсі як сторін, так і виду протиріччя. Одним із таких прикладів є пов'язане з наркотрафіком насильство в Мексиці, що неослабно тривало у 2009р.

Пов'язане з наркотрафіком насильство в Мексиці

На відміну від Афганістану, який є провідним виробником наркотиків, Мексика є, насамперед, ключовим транзитером на маршруті постачання наркотиків. У Мексиці базуються ряд сумнозвісних у західній півкулі організацій-наркоперевізників, що практикують насильство. Хоча класичного збройного конфлікту там не було вже понад 10 років, зараз у Мексиці триває пов'язане з наркотрафіком насильство з бойовими діями, яке за інтенсивністю можна порівняти з крупним збройним конфліктом.

Число жертв організованої злочинності, особливо пов'язаної з наркотрафіком, стрімко зросло з 2 100 у 2006р. та 2 600 у 2007р. до принаймні 6 200 у 2008р. – лише один із 16 крупних збройних конфліктів у 2008р. приніс більше жертв бойових дій⁷². Хоча Мексика й раніше мала вищі показники злочинності, останніми роками відбулася різка ескалація кримінального та антикримінального насильства.

Роль мексиканських організованих злочинних угруповань у незаконному наркотрафіку суттєво зросла, порівняно з 2001р. Мексиканські угруповання традиційно контролювали торгівлю каннабісом (*cannabis*), який давно

⁷¹ Дані UCDP про одностороннє насильство див.: Harbom and Walensteen (посилання 8), pp.75-77. Про одностороннє насильство див.: Степанова (посилання 43).

⁷² Freedom House, 'Mexico', *Freedom in the World 2009* (Freedom House: Washington, DC, 16 July 2009); Harbom and Wallenstein (посилання 8), pp.81-83.

виробляють у Мексиці, а останніми роками вони перебрали від колумбійських наркоперевізників доставку кокаїну та його розповсюдження в Північній Америці. Цьому сприяв ряд чинників. Цікаво, що мексиканський маршрут набув особливого значення після ліквідації у 1990-х роках великих колумбійських картелів з наступною фрагментацією колумбійського наркобізнесу та “аутсорсингом” таких функцій, як перевезення. До 2009р. за обсягом наркотрафіку мексиканські організовані злочинні угруповання значно перевершили та потіснили кримінальні організації Колумбії та інших країн на Американському континенті. Останній етап цього процесу супроводжувався суперництвом за контроль над цими угрупованнями та війною за територію між ними.

Найвпливовіші та найбільші організовані злочинні угруповання Мексики – зокрема, картелі *Tijuana*, *Sinaloa*, *Gulf* і *Beltran Leyva* – останніми роками намагалися створити в підконтрольних їм районах власні квазідержави всередині держави з метою збільшення прибутків і контролю над найбільш криміналізованими містами, такими як Сьюдад-Хуаpec і Тіхуана⁷³. Мексиканські організовані злочинні угруповання характеризуються різноманітням організаційних структур – від вертикальних ієрархічних до мереж напівавтономних осередків. Усі великі угруповання мали воєнізовані формування чи сили або, як картель *Gulf*, що контролює територію вздовж східного узбережжя Мексики, працювали з найманими воєнізованими угрупованнями, такими, як *Las Zetas*⁷⁴. Хоча більшість картелів постачали контрабандою з Андського поясу кокаїн, каннабіс і дедалі більшою мірою опіати, кілька угруповань спеціалізуються на постачанні до США метамфетамінів. Одне з них, *La Familia Michoacana*, виникло як група борців з наркотиками. *La Familia* вирізняється своєю культовою організацією і псевдорелігійною ідеологією, а також широким залученням наркоманів. У жовтні 2009р. Міністерство юстиції США спланувало акцію проти розподільчої мережі *La Familia* у США в рамках найбільшої в історії операції проти мексиканських наркокартелів⁷⁵.

Після приходу до влади у грудні 2006р. мексиканський Президент Ф.Кальдерон ініціював жорсткий широкомасштабний наступ на організовану злочинність. Наступ на кримінал здійснювався з використанням військових методів і військової сили. Кампанія, ініційована Ф.Кальдероном, мала на меті збільшити його легітимність після невпевненої перемоги на виборах з дуже сумнівними результатами, заручившись підтримкою втомленого від злочинності населення. До 2009р. ця ініціатива зумовила цикл насильства: банди вдавалися до дедалі жорстокішого насилля, сподіваючись, що населення змусить владу припинити війну з ними. За оцінками, у 2008р. в Мексиці було скоєно понад 6 200 вбивств через наркотики – у понад 2 рази більше, ніж у 2007р., ще понад 1 100 вбивств – у I половині

⁷³ Хоча мексиканські організовані угруповання, задіяні в наркотрафіку, не є картелями в економічному сенсі – тобто організаціями, що взаємодіють з метою контролю над цінами та виробництвом – їх зазвичай називають саме так.

⁷⁴ Manwaring, M.G., *A 'New' Dynamic in the Western Hemisphere Security Environment: The Mexican Zetas and Other Private Armies* (US Army War College, Strategic Studies Institute: Carlisle, PA, Sep. 2009), p.18.

⁷⁵ ‘Mexico, U.S.: La Familia Michoacana’s increasing woes’, STRATFOR, 22 Oct. 2009, <<http://www.stratfor.com/memberships/147679/>>.

2009р.⁷⁶ Більшістю жертв у 2007-2009рр. були члени злочинних угруповань і правоохоронці (зокрема, діючий голова федеральної поліції), хоча цивільні також часто потрапляли під обстріли, а в окремих випадках були умисними цілями викрадень та інших злочинів⁷⁷. Пов'язане з наркотиками та інше кримінальне, а також антикримінальне насильство були у 2009р. головними формами збройного насильства в Мексиці, хоч іноді вони перетиналися з іншими формами, такими, як насильство через суперництво за права на землю в сільських районах⁷⁸.

Вражає подібність підходу мексиканського Уряду до “силового” компонента підтримуваної США стратегії боротьби з наркотиками в Колумбії – особливо широкомасштабним використанням Збройних сил для боротьби з організованими злочинними угрупованнями. У 2009р. мексиканський Уряд продовжував тримати в найнебезпечніших районах понад 25 тис. військових, які взаємодіяли з місцевою поліцією⁷⁹. У щільно населених районах – від прикордонного м.Тіхуана до столиці м.Мехіко – військам протистояли добре озброєні воєнізовані угруповання, які застосовували армійську зброю, в т.ч. протитанкові ракети і бронебійні снаряди. Залучення військових частково пояснювалося репутацією мексиканських Збройних сил, корумпованих значно меншою мірою, порівняно з поліцією, але вони виявилися не дуже придатними для виконання фактично правоохоронних завдань, особливо в щільно населених районах; за цих умов дедалі більше солдатів та офіцерів залишали армію і переходили на бік картелів⁸⁰.

США також підтримали наступ мексиканського Уряду, в т.ч. поставками техніки та підготовкою мексиканських сил безпеки в рамках Мерідської ініціативи (*Mérida Initiative*, відомої також як План “Мексика”), подібно, хоч і в меншому масштабі, до підтримки, наданої Колумбії (План “Колумбія”). Мерідська ініціатива планувалася спочатку як 2-3-річний план допомоги в боротьбі з наркотиками та фінансування в розмірі \$1,4 млрд. центрально-американських країн, насамперед Мексики⁸¹. При цьому, найбільшій критиці піддавалися брак уваги до першопричин поширення наркобізнесу – бідності в Мексиці та попиту на наркотики у США, – а також до проблем з правами людини, що відзначалися в попередній доповіді про антинаркотичні операції мексиканської армії⁸².

Іншою аналогією між Мексикою кінця 2000-х років і Колумбією 1990-х років була поява та поширення груп самооборони, які швидко перетворилися на серйозні злочинні організації, такі як *Familia Michoacana*. Хоча симетричні заходи протидії асиметричному виклику – використання груп пильнування

⁷⁶ Lacey, M., ‘In drug war, Mexico fights cartel and itself’, *New York Times*, 30 Mar. 2009. Ці оцінки є нижчими за число пов'язаних з наркаторгівлею вбивств, скоєних колумбійськими картелями у 1980-х роках, але, на відміну від Колумбії, в Мексиці не було крупного збройного конфлікту, який міг би загострити ситуацію.

⁷⁷ ‘Mexico security memo: May 12, 2008’, STRATFOR, 12 May 2008, <<http://www.stratfor.com/memberships/116374/>>.

⁷⁸ Malkin, E., ‘Gunmen kill union leader in Mexico’, *New York Times*, 1 Nov. 2009.

⁷⁹ Freedom House (посилання 72).

⁸⁰ Lacey (посилання 76).

⁸¹ US Department of State, ‘Merida Initiative’, <<http://www.state.gov/p/inl/merida/>>.

⁸² Наприклад, Witness for Peace, ‘Merida Initiative “Plan Mexico” fact sheet’, 2009, <<http://www.witnessforpeace.org/article.php?id=698>>.

картельного типу для боротьби з картелями – на практиці може бути більш ефективною стратегією, ніж широкомасштабне використання військової сили, вони водночас зумовлюють тривалі війни за територію, а також високий рівень насильства через наркотики.

Започаткована в Мексиці масштабна реформа поліції і судової системи в цілому може бути в довгостроковому плані найбільш обнадійливою відповіддю на триваюче насильство. Вжиті наразі заходи охоплюють реорганізацію під єдиним управлінням двох федеральних поліцейських відомств, а також створення нового інституту підготовки поліцейських кадрів і національної бази даних для обміну інформацією і розвідданими⁸³. Ці заходи є особливо актуальними, з огляду на поширену корупцію (зокрема, в поліції, що вимагає її чистки в загальнодержавному масштабі) й загальну неефективність та обмежену дієвість правоохоронної та судової системи – про що свідчить той факт, що з 50 тис. арештів з початку наступу на наркобізнес у грудні 2006р. лише невелика їх частка були наслідком ретельного професійного розслідування та завершилися вироком⁸⁴. У 2008р. за отримання грошей від наркокартелів були заарештовані головний прокурор у справах організованої злочинності Мексики та директор національного бюро Інтерполу⁸⁵.

V. Висновки

Головні світові тенденції збройних конфліктів та інших форм організованого політичного насильства дещо відрізняються від тенденцій кримінального насильства. Кримінальне насильство є явищем незрівнянно частішим і поширенішим за збройні конфлікти чи одностороннє насильство проти цивільних. Зменшення і стабілізація загальної кількості збройних конфліктів контрастують з повільним, але сталим зростанням останніми роками рівня загальної злочинності у світі, а також з майже непомітним зниженням світових, регіональних і субрегіональних показників кримінального насильства. Поширення кримінального насильства у світі свідчить також про те, що найвищі показники кримінального насильства не завжди спостерігаються у країнах і регіонах, найбільшою мірою вражених крупними збройними конфліктами, хоч інтенсивність і форми збройного насильства в цих регіонах наближаються до властивих класичному збройному конфлікту. Тривале та інтенсивне збройне протистояння між кримінальними організаціями та державою – незалежно від того, чи спрямоване насильство проти держави, інших недержавних угруповань або цивільних – вимагає подальшого емпіричного та теоретичного дослідження, потребує власної класифікації для аналізу злочинності та конфліктів. Акції кримінального насильства часто супроводжуються та навіть підбурюються інтенсивним антикримінальним насильством з боку поліції та інших державних сил безпеки. Навіть у найбільш вражених насильством регіонах рівні злочинності знижуються, якщо реакція на нього не обмежується

⁸³ Olson, E.L., *Police Reform and Modernization in Mexico, 2009* (Woodrow Wilson International Center for Scholars, Mexico Institute: Washington, DC, 2009).

⁸⁴ Lacey, M., 'In Mexican drug war, investigators are fearful', *New York Times*, 16 Oct. 2009.

⁸⁵ Ellingwood, K., 'Former anti-drug chief is arrested', *Los Angeles Times*, 22 Nov. 2008.

стримуванням чи жорстким придушенням. Це викликає сумніви стосовно доцільності застосування для боротьби з кримінальним збройним насильством збройних сил.

Як показано в цьому розділі, не варто наперед вважати, що між збройними угрупованнями опозиції та організованими злочинцями завжди, тим більше в умовах триваючих збройних конфліктів, виникають міцні зв'язки, особливо, якщо йдеться про ісламістських повстанців. В одних районах конфліктів зв'язок між транснаціональною злочинністю та недержавними військово-політичними суб'єктами може бути міцним, в інших – набагато слабшим. Навіть коли в нестабільних, пошматованих конфліктом країнах виникають високоприбуткові транснаціональні форми організованої злочинності (як, наприклад, піратство в Сомалі), вони можуть бути безпосередньо не пов'язані зі збройним повстанням.

Пануюча нелегальна економіка, яка є підґрунтям широкомасштабної і глибоко вкоріненої тіньової економіки регіону – наприклад, опіумний бізнес в Афганістані, – виконує різні функції у конфліктних чи постконфліктних ситуаціях: не лише фінансування збройних угруповань опозиції, але й поділ прибутків між багатьма провідними місцевими військово-політичними суб'єктами, в т.ч. лояльними до уряду, та контрабандними мережами. Елементи слабкої, корумпованої державної системи можуть бути залученими до незаконного бізнесу не менше, ніж збройні угруповання опозиції, а державні структури безпеки та пов'язані з урядом суб'єкти (в т.ч. колишні повстанці, частково інтегровані до державних сил безпеки) можуть бути активно задіяні у кримінальному насильстві.

Загалом, головний зв'язок між збройним конфліктом та організованою злочинністю в зонах конфліктів може бути більш глибоким (хоч і менш очевидним), ніж просто отримання надходжень від злочинної чи нелегальної економічної діяльності для фінансування збройних опозиційних угруповань. Можливо, правильніше розглядати згадані аспекти як ключові прояви загальної недієздатності держави. Водночас, як свідчать приклади Афганістану та Сомалі, затяжні збройні конфлікти, якщо немає перспектив їх однозначного врегулювання, можуть становити більшу перешкоду для відновлення законності, порядку та мінімально функціональної влади на національному та місцевому рівнях, ніж навіть широкомасштабна транснаціональна організована злочинність. Останню, своєю чергою, можна ефективно подолати лише за умов відновлення державою своєї дієздатності, зокрема здатності забезпечити елементарну законність і порядок. Це пояснює, чому боротьбу з організованою злочинністю, в т.ч. транснаціональною, в таких умовах не слід відокремлювати від спроб врегулювання конфлікту як такого. Це означає також, що в найбільш складних і затяжних конфліктних ситуаціях політичне врегулювання збройних конфліктів має бути пріоритетом, адже це є передумовою відновлення чи збільшення функціональних спроможностей держави – і тому має важливе значення для ефективної боротьби з організованою злочинністю.

Додаток 2А. Розвиток крупних збройних конфліктів у 2000-2009рр.

ЛОТТА ХАРБОМ, ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН*

I. Глобальна картина

У 2009р. було зафіксовано 17 крупних збройних конфліктів у 16 регіонах світу (таблиці 2А.1, 2А.2), а протягом останнього десятиліття – 30 таких конфліктів у 29 регіонах світу¹. Останнім десятиліттям спостерігалось також незначне зменшення загальної кількості крупних збройних конфліктів, однак ця тенденція не є стійкою (діаграма 2А.1). Починаючи з 2000р., коли конфліктів було 19, їх кількість до 2004р. неухильно зменшувалася до найнижчого показника – 13; наступними роками спостерігалось нестійке зростання.

У 2009р., вже шостий рік поспіль, не зафіксовано жодного міждержавного конфлікту. Протягом 2000-2009рр. лише три конфлікти точилися між державами: еритрейсько-ефіопський, індо-пакистанський, США та їх союзників проти Іраку. У перших двох предметом протиріч була територія, у третьому – влада. Решта 27 конфліктів, зафіксовані в цей період, були внутрішньодержавними: сім із них стосувалися територіальних питань, а 20 – влади. Домінування конфліктів з приводу влади є характерним і для річної статистики: протягом дев'яти років за 10-річний період, що розглядається, кількість конфліктів з приводу влади перевищувала кількість конфліктів за територію. У 2009р. 11 конфліктів точилися з приводу влади і лише шість – території.

Шість крупних збройних конфліктів у 2009р. були визначені як інтернаціоналізовані – тобто в них брали участь війська іншої країни, яка сама не була однією зі сторін конфлікту, але надавала допомогу одній з

¹ У рамках Упсальської Програми збору даних про конфлікти (UCDP) поняття “крупний збройний конфлікт” визначається як протиріччя з приводу влади та/або території, під час врегулювання якого дві сторони (принаймні одна з яких є урядом держави) використовували збройну силу, що призвело до загибелі внаслідок бойових дій не менше 1 000 осіб упродовж одного календарного року. Після того, як конфлікт досягає цього показника, він продовжує фіксуватися в базі даних про крупні збройні конфлікти за умови, якщо він спричиняє принаймні 25 смертей в результаті бойових дій протягом одного календарного року. UCDP використовує термін “війна” частіше за “крупний збройний конфлікт”. Війна визначається за такими ж критеріями, але на відміну від крупного збройного конфлікту має спричинити 1 000 загиблих протягом кожного року. Таким чином, крупні збройні конфлікти, зазначені в Щорічниках СППІ, можуть у певні роки в інших переліках, публікаціях і базах даних UCDP ідентифікуватися як невеликі збройні конфлікти.

* Упсальська Програма збору даних про конфлікти, Департамент дослідження миру та конфліктів Упсальського університету (Uppsala Conflict Data Program, UCDP).

За розробку таблиці 2А.3 відповідали: М.Алланссон (*Marie Allansson*) – дані про Шрі-Ланку; Й.Броше (*Johan Brosché*) – Судан; Х.Грузелл (*Helena Grusell*) – Колумбію і Перу; Л.Харбом (*Lotta Harbom*) – Уганду; С.Хьогبلاد (*Stina Högladh*) – Руанду; Е.Йоханссон (*Emma Johansson*) – Індію; Й.Кройц (*Joakim Kreutz*) – Ірак, М'янму, Пакистан і США; С.Ліндберг (*Sara Lindberg*) – Сомалі і США; Ф.Мьоллер (*Frida Möller*) – Ізраїль; Т.Петтерссон (*Therése Pettersson*) – Філіппіни; Р.Сундберг (*Ralf Sundberg*) – Афганістан і США; Н. фон Юксуль (*Nina von Uexkull*) – Туреччину.

Таблиця 2А.1. Кількість крупних збройних конфліктів за регіонами та видами протиріч у 2000-2009рр.

Видами протиріч, з приводу яких точиться конфлікт, є: влада (В); територія (Т).

Регіон	2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009	
	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т
Африка	7	1	7	0	7	0	5	0	3	0	3	0	3	0	1	0	3	0	4	0
Америка	0	0	1	0	2	0	1	0	2	0	2	0	2	0	3	0	3	0	3	0
Азія	2	5	2	5	2	4	2	5	2	2	3	4	3	3	2	4	3	4	3	4
Європа	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0
Близький Схід	1	2	1	2	0	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Всього	10	9	11	8	11	7	9	8	8	5	9	7	9	6	7	7	10	6	11	6
Загалом	19	19	18	18	18	17	13	16	16	15	15	14	14	14	16	16	16	16	17	17

Таблиця 2А.2. Регіональний розподіл зон, де у 2000-2009рр. відбувся принаймні один крупний збройний конфлікт

Регіон	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Африка	8	7	7	5	3	3	3	1	3	4
Америка	0	1	2	1	2	2	2	3	3	3
Азія	6	6	5	6	3	6	6	5	6	6
Європа	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0
Близький Схід	3	3	2	3	3	3	3	3	3	3
Всього	18	18	17	16	12	15	15	13	15	16

конфлікуючих сторін². У всіх шести випадках треті сторони надавали допомогу військами урядовій стороні конфлікту³. Чотири з них були певною мірою пов'язані з “глобальною війною проти тероризму” під проводом США. Такий характер конфліктів був найбільш очевидним у 2006-2008рр., коли він був притаманним усім інтернаціоналізованим конфліктам⁴.

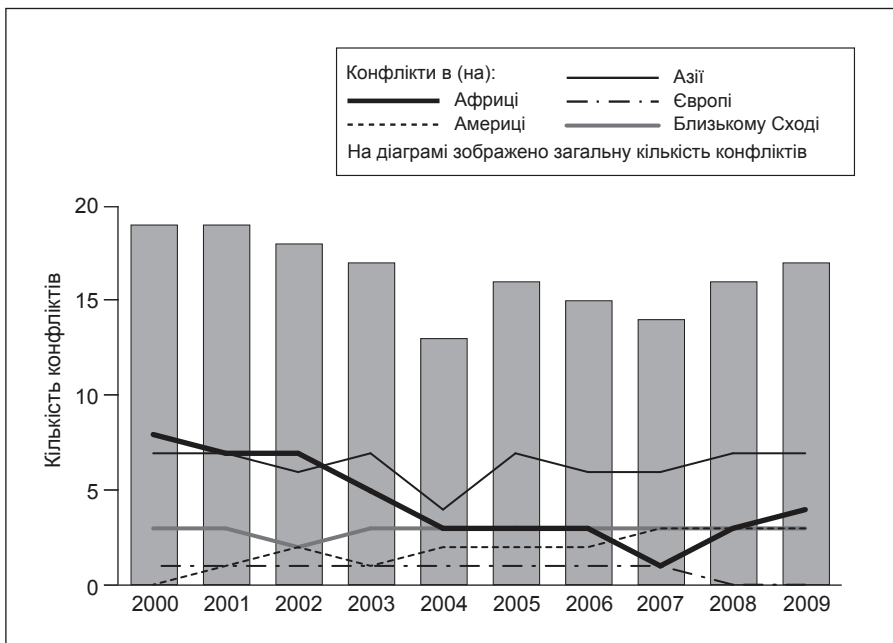
II. Регіональна картина

У 2009р. сім крупних збройних конфліктів було зареєстровано в Азії, і за цим показником вона посідає перше місце серед регіонів протягом останніх семи років. В Африці точилися шість крупних збройних конфліктів, по три – в Америці (Південній, Північній та Центральній) та на Близькому Сході; другий рік поспіль жодного конфлікту не було в Європі.

² До цих шести конфліктів належать: Уряд США проти Аль-Каїди; Уряд Афганістану проти Талібана та Ісламської партії (*Hezb-e-Islami*); Уряд Іраку проти численних угруповань повстанців; Уряд Сомалі проти ополчень Аль-Шабаб і Хізбул-Іслам; Уряд Руанди проти Демократичних визвольних сил Руанди (*Democratic Liberation Forces of Rwanda, FDLR*); Уряд Уганди проти Господньої армії опору (*Lord's Resistance Army, LRA*).

³ Про держави, що надають війська для участі в цих конфліктах, див. таблицю 2А.3 цього додатка.

⁴ Про конфлікт між Урядом США та Аль-Каїдою і труднощі з його класифікацією в базі даних *UCDP* див.: Еріксон М., Солленберг М., Валленштайн П. “Розвиток крупних збройних конфліктів у 1990-2001рр.”. – *Щорічник СИПІ 2002*, с.73-74.

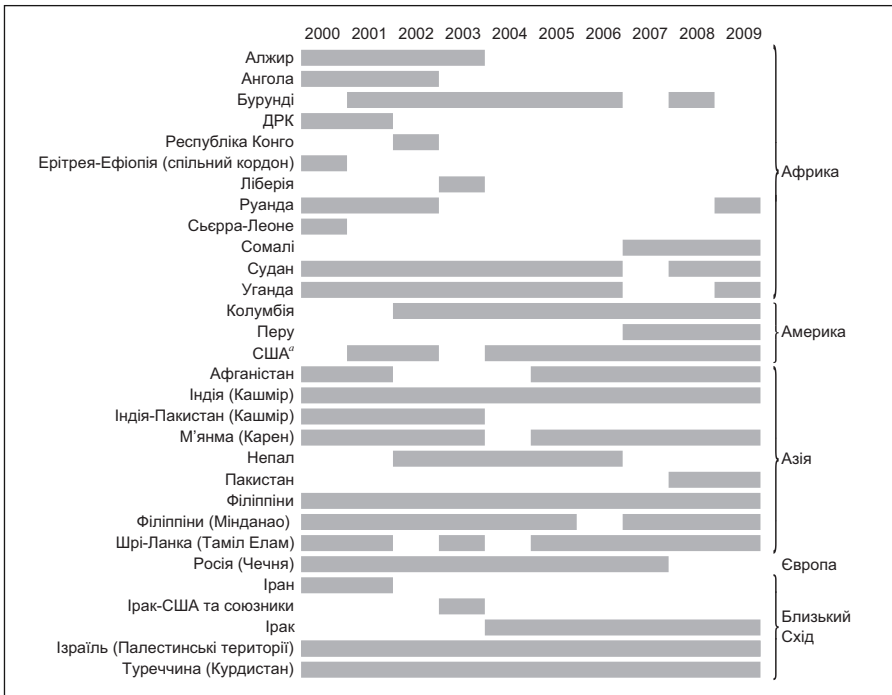

Діаграма 2А.1. Регіональний розподіл і загальна кількість крупних збройних конфліктів у 2000-2009рр.

Африка була регіоном з найбільшою кількістю конфліктів протягом 2000-2009рр., коли було зафіксовано 12 крупних збройних конфліктів (діаграма 2А.2). Протягом перших семи років, починаючи з 2000р., в регіоні спостерігалось різке зменшення кількості крупних збройних конфліктів – з восьми до одного. Однак у 2008-2009рр. відбулося зростання цього показника – до чотирьох протягом останнього року. Лише один із 12 конфліктів точився між державами – еритрейсько-ефіопський. Половина з внутрішніх конфліктів були на певних етапах інтернаціоналізовані, що відрізняє Африку від інших регіонів: там зовнішнє втручання фіксувалося на рівні від нульового (Європа) до 40% (Близький Схід). У всіх 12 крупних збройних конфліктах, крім одного, що точилися в Африці, причиною протиріч була влада.

Америка протягом 2000-2009рр. стала ареною трьох крупних збройних конфліктів. Їх кількість поступово зросла з нуля у 2000р. до трьох у 2009р. Усі три конфлікти були внутрішніми та точилися з приводу влади.

В *Азії* протягом 2000-2009рр. зафіксовано дев'ять крупних збройних конфліктів. Крім падіння у 2004р. (чотири конфлікти), середня щорічна кількість крупних збройних конфліктів коливалася від шести до семи протягом всього періоду, в т.ч. у 2009р. – сім конфліктів. Два з конфліктів у Азії – між Урядом Філіппін і повстанцями Комуністичної партії Філіппін, а також між Урядом Індії і повстанцями Кашміру – точилися протягом усього 10-річного періоду. В регіоні зафіксовано також один міждержавний конфлікт з приводу влади: індо-пакистанський. Інші вісім конфліктів мали внутрішній характер і розподілялися порівну за двома типами протиріч.

Діаграма 2А.2. Часові рамки крупних збройних конфліктів у 2000-2009рр.

Коли зазначається лише назва країни, це означає, що ведеться конфлікт за владу. У випадку конфлікту за територію назва спірної території зазначається в дужках після назви країни. Зазначені роки означають час, протягом якого конфлікт відбувався у період 2000-2009рр. (якщо в результаті бойових дій загинуло 25 і більше людей). Багато з цих конфліктів також відбувалися до 2000р. і можуть знову спалахнути в майбутньому.

^a Конфлікт між Урядом США та Аль-Каїдою.

Лише один із 30 крупних збройних конфліктів у 2000-2009рр. точився в Європі: між Урядом Росії і самопроголошеною Чеченською Республікою Ічкерія. З 2008р. в Європі не було зареєстровано жодного крупного збройного конфлікту⁵.

На *Близькому Сході* протягом 2000-2009рр. зафіксовані п'ять крупних збройних конфліктів. У цьому регіоні щорічно спостерігалось по три конфлікти, крім 2002р., коли їх було два. Три з п'яти конфліктів тривають з 2004р.: в Іраку, Ізраїлі (Палестинські території) і Туреччині (Курдистан). Конфлікт у Туреччині (Курдистан) триває протягом усього звітнього періоду. В регіоні зареєстровано один міждержавний конфлікт: між Іраком та Урядом США і його союзниками. Інші чотири – точилися всередині держав: два – з приводу влади і два – території.

⁵ Хоча бойові дії в Чечні та навколо неї продовжуються, це явище розглядається як подія, що відбувається в контексті нового конфлікту, що спостерігається на більшій території, яку повстанці називають Кавказькі Емірати. Інтенсивність цього конфлікту ще не досягла показника у 1 000 загиблих у результаті бойових дій протягом року, тому його не розглядають як крупний збройний конфлікт. Див. також: Харбом Л., Валленштайн П. "Розвиток крупних збройних конфліктів у 1999-2008рр.". – *Щорічник СПІРІ 2009*, с.69-70.

III. Зміни в таблиці конфліктів за 2009р.

Нові конфлікти у 2009р.

У цьогорічній таблиці з'явилися два конфлікти, яких не було у 2008р.: в Руанді та Уганді⁶. В обох випадках повстанські загони протягом років ховалися за межами своєї країни; активізація бойових дій у 2009р. у цих випадках була викликана наступом урядових військ на повстанські позиції в сусідній Демократичній Республіці Конго (ДПК)⁷.

20 січня 2009р. урядові війська Руанди перейшли кордон з ДПК та разом з підрозділами Сухопутних військ цієї країни розпочали операцію *Umoja Wetu* (“Наша єдність”). На момент виводу руандійських військ наприкінці лютого цілі операції були загалом досягнуті: знищення баз Демократичних визвольних сил Руанди (*Forces Democratiques de Liberation du Rwanda, FDLR*) у провінціях Північний і Південний Ківу та ослаблення ядра цієї організації в цілому. Однак, *FDLR* відновили свої сили раніше, ніж очікувалося. В березні конголезькі війська за підтримки Місії ООН у ДПК (*MONUC*) започаткували проти повстанців операцію *Kimia II*, яка розпочалася з Північного Ківу і протягом року поширилася на південь. Наприкінці 2009р. повстанці були суттєво послаблені, однак це далось значною ціною для місцевого цивільного населення, яке стало мішенню нападів з обох сторін конфлікту⁸.

У випадку Уганди, в середині грудня 2008р. урядові війська разом з військами Уряду Південного Судану та військами ДПК розпочали спільний наступ у рамках операції *Lightning Thunder* (“Блискавичний грім”) проти Господньої армії опору (*Lord's Resistance Army, LRA*). Інформація про те, що насправді відбувалося на сході ДПК протягом останніх двох тижнів 2008р., була досить обмеженою. На підставі оприлюднених документів і повідомлень неможливо підтвердити, чи перевищило число загиблих внаслідок бойових дій за цей період рубіж 25; тому у 2008р. конфлікт не фіксувався як активний⁹. Спільний наступ було подовжено у 2009р., але вже на фоні розгортання жорстоких репресій *LRA* проти цивільного населення. Операція “Блискавичний грім” офіційно завершилася 15 березня 2009р., після чого угандійські війська залишили ДПК. Проте, бойові дії, хоч і не такі активні, тривали до кінця року. Крім підрозділів конголезької армії, які продовжували переслідувати розпорошені загони повстанців, значні контингенти угандійських військ перебували

⁶ У збройному протистоянні між Урядом Ємену та угрупованням *Shabab al-Mu'mineen* у 2009р. загинули 1 200 осіб. Однак, ці події не враховуються як крупний збройний конфлікт, оскільки це угруповання ніколи не заявляло про протиріччя з Урядом з приводу влади або території, що становить невід'ємну частину класифікації *UCDP*. Попри критичне ставлення *Shabab al-Mu'mineen* до зовнішньої політики Уряду, це угруповання ніколи не проголошувало за мету повалення режиму.

⁷ *FDLR* базувалися на сході ДПК з кінця 1990-х років, а *LRA* – у південному Судані протягом значної частини 1990-х та на початку 2000-х років, а також на північному сході ДПК з 2005р.

⁸ Human Rights Watch (HRW), ‘*You Will Be Punished: Attacks on Civilians in Eastern Congo*’ (HRW: New York, Dec. 2009).

⁹ Крупний збройний конфлікт рахується як активний лише за умови, що в ньому протягом календарного року загинуло в результаті бойових дій понад 25 осіб. Див. підрозділ V нижче.

у стані готовності на території сусідніх країн. Протягом року багато повстанців відступили на північ і північний схід, перетнувши кордон східного Судану та Центральноафриканської Республіки. Наприкінці року було важко визначити, чи дійсно *LRA* припинила вважатися загрозою, як це стверджував Уряд Уганди, чи йшлося просто про її тактичний відступ.

Конфлікти, вилучені з таблиці у 2009р.

Один із крупних збройних конфліктів, зафіксованих у таблиці за 2008р., вийшов у 2009р. з активної фази – конфлікт у Бурунді. Після підписання угоди про перемир'я у грудні 2008р. бурундійське повстанське угруповання Партія визволення народу хуту – Сили національного визволення (*Parti pour la libération du peuple Hutu–Forces nationales de libération, Palipehutu-FNL*) у 2009р. не застосовувало зброю. Натомість, як перший крок з виконання угоди про перемир'я це угруповання 8 січня змінило назву на *FNL* – прибравши зі старої контрверсійне етнічне посилення – та започаткувало процес реєстрації вже як політична партія. 21 квітня Міністерство внутрішніх справ зареєструвало *FNL*¹⁰.

Зміни в інтенсивності конфліктів

У 2009р., порівняно з 2008р., інтенсивність п'яти із 17 крупних збройних конфліктів підвищилася: в Афганістані, Колумбії, Сомалі, Пакистані, а також у конфлікті між США та їх союзниками і Аль-Каїдою. Причому, в останніх двох – число жертв бойових дій зросло більш ніж на 50%.

У 2009р. спостерігалась ескалація конфлікту між Урядом Пакистану та Рухом Талібана в Пакистані (*Tehrik-i-Taliban Pakistan, TTP*). Попри кілька короткострокових місцевих угод про перемир'я з окремими командирами *TTP* (найважливіші з яких були укладені протягом березня-травня в долині Сват) і загибель у серпні лідера *TTP* Б.Мехсуда (*Baitullah Mehsud*) внаслідок ракетного удару США, протягом усього року у країні точились інтенсивні бої, в т.ч. під час п'яти масштабних урядових наступальних операцій та окремих спроб повстанців провести контрнаступ. Більше того, протягом року діючі до цього часу повстанці у провінціях поширили конфлікт на міські райони, скоївши ряд вдалих нападів у великих містах. Попри це, систематичні урядові операції наприкінці 2009р. змусили *TTP* перейти до оборони та дозволили відновити урядовий контроль над місцевостями, які до цього перебували під контролем повстанців.

У 2009р. різко зросла інтенсивність бойових дій США та їх союзників проти Аль-Каїди. Із самого початку конфлікту переважна частина зіткнень відбувалися в Афганістані. У 2009р. ситуація змінилася – значно більших втрат було завдано на території Пакистану, де війська США зі своїх баз в Афганістані вдалися до авіаційних ударів по схованках Аль-Каїди вздовж

¹⁰ Human Rights Watch (HRW), *Pursuit of Power: Political Violence and Repression in Burundi* (HRW: New York, May 2009).

кордону. Аль-Каїда відповіла нападами на цивільних – часто афганців – звинувачуючи їх у шпигунстві на користь США. Крім Пакистану, бойові дії США та їх союзників проти Аль-Каїди відбувалися в Афганістані та Сомалі¹¹.

Протягом 2008-2009рр. у п'яти крупних збройних конфліктах інтенсивність знизилася: в Індії (Кашмір), Перу, Іраку, Судані та Туреччині (Курдистан), – у трьох останніх більше ніж на 50%.

У випадку Іраку суттєве зниження інтенсивності конфлікту спричинене рядом тенденцій. Протягом багатьох попередніх років більша частина загиблих припадала на бойові дії між урядовими або коаліційними військами та Армією Махді (*Jaish al-Mahdi*). Однак у 2009р. боїв за участю цього угруповання не було. Іншим чинником, що вплинув на ситуацію, був вивід з країни іноземних військ – до серпня війська всіх членів коаліції, крім США, виведені з Іраку. Оскільки коаліційні війська були загалом головною мішенню іракських повстанців, це також вплинуло на зменшення числа загиблих.

У суданській провінції Дарфур у 2009р., порівняно з 2008р., інтенсивність конфлікту між Урядом Судану та повстанцями Суданського народного визвольного руху/Армії (*Sudan Liberation Movement/ Army, SLM/A*) значна зменшилася. *SLM/A*, вже до цього послаблений багатьма розколами, протягом року зазнав втрат через перехід повстанців до крупнішого угруповання – Руху за справедливість і рівність (*Justice and Equality Movement, JEM*)¹². Іншою причиною було розширення Спільної операції Африканського Союзу/ООН у Дарфурі (*African Union/United Nations Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*).

Бойові дії під час конфлікту між Урядом Туреччини та Робітничою партією Курдистану (*Partiya Karkerên Kurdistan, PKK*), який триває ще з 1980-х років, продовжувалися, хоч і в менших масштабах, у 2009р. Попри відмову Уряду від переговорів з повстанцями, було зроблено певні політичні кроки, що призвели до зростання сподівань на врегулювання конфлікту. Вперше відбулися переговори з про-курдською Партією демократичного суспільства (*Demokratik Toplum Partisi, DTP*), а в листопаді в Парламенті Туреччини був презентований пакет реформ, метою якого було надання турецьким курдам гарантій збільшення культурних і політичних прав. Наприкінці року спостерігалися також певні негативні події – Конституційний Суд заборонив *DTP* співпрацювати з *PKK*, а Уряд вдався до нападів на табори повстанців на території Іраку.

Найбільш жорстокі конфлікти 2009р.

У шести крупних збройних конфліктах 2009р. було вбито внаслідок бойових дій понад 1 000 осіб: у Шрі-Ланці (близько 7 500), Пакистані (понад 7 000), Афганістані (близько 5 100), Іраку (близько 2 000), Руанді (близько 1 800) і Сомалі (близько 1 500).

¹¹ У 2009р. в Сомалі сталася лише одна підтверджена сутичка. 14 вересня на півдні Сомалі підрозділи спеціального призначення США на вертольотах атакували машину і вбили Алі Салеха Набхана (*Ali Saleh Nabhan*), одного з найбільш розшукуваних ватажків Аль-Каїди на сході Африки, та разом з ним ще п'ятьох осіб. Див.: 'Raid said to kill top al Qaeda militant in Somalia', Reuters, 14 Sep. 2009, <<http://uk.reuters.com/article/idUKTRE58D3PW20090914>>.

¹² Бойові дії між урядовими силами та *JEM* ніколи не спричиняли 1 000 та більше загиблих протягом року, тому це угруповання не внесене до таблиці 2А.3 крупних збройних конфліктів.

В Афганістані і Талібан, і *Hezb-e-Islami* продовжували бойові дії проти урядових і дислокованих у країні міжнародних сил. Головними ознаками підвищення інтенсивності було зростання числа загиблих військових міжнародних сил, а також порівняно інтенсивні бої, що поширилися на майже спокійні до цього часу райони Афганістану. Як і попередніми роками, основними тактичними прийомами Талібана були мінування доріг, використання терористів-смертників і засідки. У 2009р. почастишали застосування саморобних вибухових пристроїв і раптові напади – кілька разів були тимчасово захоплені урядові об'єкти в адміністративних центрах провінцій.

У січні 2009р. із Сомалі було виведено війська Ефіопії, а пост Президента обійняв помірний ісламістський лідера Шейх Шариф Шейх Ахмед (*Sheikh Sharif Sheikh Ahmed*). Шейх Шариф не зміг заручитися підтримкою радикальних ісламістів. Двома найбільшими опозиційними до Президента угрупованнями були ополчення *al-Shabab* та новий альянс *Hizbul-Islam*¹³. У травні *al-Shabab* і *Hizbul-Islam* налагодили співпрацю і згодом організували загальний наступ на столицю м.Могадішо, який тривав протягом червня та мало не призвів до повалення Уряду. Саме під час цього наступу зафіксоване більше число загиблих унаслідок бойових дій¹⁴.

У Шрі-Ланці у 2009р. було остаточно розгромлено повстанців Тигрів визволення Таміл Еламу (*Liberation Tigers of Tamil Eelam, LTTE*). Після значних поразок у 2008р., початок 2009р. ознаменувався черговою поразкою повстанців, коли урядові війська захопили стратегічно важливий Слоновий шлях, що дає доступ до півострова Джаффа. Наступальні операції урядових військ увінчались успіхом – відступом повстанців. На початку травня залишки *LTTE* разом з тисячами цивільних було оточено в невеликому районі і піддано артилерійському обстрілу. 16 травня Президент Шрі-Ланки М.Раджапакса (*Mahinda Rajapaksa*) оголосив перемогу над повстанцями; наступного дня *LTTE* визнали поразку. Через два дні урядовими військами був вбитий лідер *LTTE* В.Прабхакарана (*Velupillai Prabhakaran*).

¹³ У 2009р. число загиблих внаслідок бойових дій між *Hizbul-Islam* та Урядом Сомалі було менше 1 000, тому це угруповання не внесене до таблиці 2А.3 крупних збройних конфліктів.

¹⁴ Про інші події в Сомалі у 2009р. див. підрозділ III розділу 2 цього видання.

Таблиця 2А.3. Крульні збройні конфлікти у 2009р.

Регіон, країна ^a	Протиріччя ^b	Рік початку/Рік внесення до бази ^c	Рік зародження/Рік визнання/ Сторони конфлікту ^d	Загальне число загиблих (вкл. з 2009р.) ^e	Число загиблих у 2009р. ^f	Зміни порівняно з 2008р. ^g
Африка						
Руанда*	Влада	1990/1997/1997/1998	Уряди Руанди та ДРК проти <i>FDLR</i>	<5 000	>1 800	н.д.
<i>FDLR – Forces democratiques de liberation du Rwanda</i> (Демократичні визвольні сили Руанди)						
* Бойові дії точилися в ДРК.						
Сомалі	Влада	1981/2006/2006/2008	Уряди Сомалі та Ефіопії проти <i>al-Shabab (The Youth)</i>	..	>1 400	+
Судан	Влада	1983/2003/2003/2003	Уряд Судану проти Суданського народного визвольного руху/Армії	>4 400	25-100	--
Уганда*	Влада	1971/1987/1988/1988	Уряд Уганди, ДРК, Судану проти Господньої армії опору визвольного руху/ДРК та Судані.	<9 550	>200	н.д.
* Бойові дії точилися в Центральноафриканській Республіці, ДРК та Судані.						
Америка						
Колумбія	Влада	1964/1964/1964/2002	Уряд Колумбії проти <i>FARC</i>	<45 800	<400	+
<i>FARC – Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia</i> (Революційні збройні сили Колумбії)						
Перу	Влада	1980/1980/1980/1981	Уряд Перу проти <i>Sendero Luminoso</i> (Сяючий шлях)	<28 100	25-100	-

США*	Влада	2001/2001/2001/2001	Уряд США, багатонаціональна коаліція** проти Аль-Каїди	>3 750	<550	++
* Бой точилися в Афганістані, Пакистані та Сомалі. ** У 2009р. очолювана США багатонаціональна коаліція складалася з військ наступних держав: Канади, Нідерландів, Румунії і Франції. Дані про чисельність військ держав-учасниць коаліції є чутливими та важкодоступними, тому цей перелік слід розглядати як оціночний.						
Азія						
Афганістан	Влада	1978/1978/1980/1980 1978/1995/1995/2005	Уряд Афганістану, ISAF* проти Ісламської партії проти Талібана	25-100 >5 000	+ +
* У 2009р. бойові підрозділи до очолюваних НАТО Міжнародних сил сприяння безпеці (<i>International Security Assistance Force, ISAF</i>) надали наступні держави: Австралія, Австрія, Азербайджан, Албанія, Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Велика Британія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Пакистан, Польща, Португалія, Румунія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, США, Туреччина, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція.						
Індія	Територія (Кашмір)	1977/1977/1984/1990	Уряд Індії проти кашмірських повстанців	>30 150	>350	-
М'яма	Територія (Карен)	1948/1948/1948/1949	Уряд М'ямни проти Національного союзу Карена	>15 400	25-100	0
Пакистан	Влада	2007/2007/2008/2008	Уряд Пакистану проти Руху Талібана в Пакистані*	>10 000	>7000	++
* Окремі лідери Руху Талібана в Пакистані (<i>Tehrik-i-Taliban Pakistan, TTP</i>) протягом частини року використовували назву Союз святих воїнів (<i>Union of Holy Warriors</i>). Частина заяв походила також від Патріотів Ісламу (<i>Fedayeen al-Islam</i>) – ще однієї підгрупи TTP.						
Філіппіни	Влада	1946/1968/1969/1982	Уряд Філіппін проти Комуністичної партії Філіппін	20 200-27 200	<200	0
Філіппіни	Територія (Мінданао)	1968/1981/1986/2000	Уряд Філіппін проти Ісламського фронту визволення Мора	>38 200	>300	0

Регіон, країна ^a	Протиріччя ^b	Рік початку/Рік внесення до бази ^c	Рік зародження/Рік визнання/ Сторони конфлікту ^d	Загальне число загиблих (вкл. з 2009р.) ^e	Число загиблих у 2009р. ^f	Зміни порівняно з 2008р. ^g
Шрі-Ланка	Територія (Таміл Елам)	1976/1976/1975/1987	Уряд Шрі-Ланки проти Тигрів визволення Таміл Еламу	>84 400	<7 550	0
Близький Схід						
Ірак	Влада	1963/2003/2003/2004	Уряд Іраку, багатонаціональна коаліція* проти повстанських сил Іраку**	<30 300	<2 000	--
* Очолювана США багатонаціональна коаліція складається з військ наступних держав: Австралії, Великої Британії, Естонії, Сальвадору, США. Наприкінці 2009р. залишилися лише війська США, а з 1 січня 2010р. коаліція була перейменована на Сили США в Іраку (<i>United States Forces-Iraq</i>).						
** До повстанських сил Іраку належали переважно Ісламська держава Ірак (<i>Dawlat al-Iraq al-Islamiya, ISI</i>) та безліч угруповань, що безпосередньо не стосувалися <i>ISI</i> чи Баскської партії (<i>Vaath Party</i>).						
Ізраїль	Територія (Палестинські території)	1964/1964/1965/1982	Уряд Ізраїлю проти Палестинських угруповань*	>16 700	>700	0
* До їх складу належали Хамас (Ісламський рух опору) та Палестинський ісламський джихад (<i>Palestinian Islamic Jihad, PIJ</i>).						
Туреччина*	Територія (Курдистан)	1974/1974/1983/1992	Уряд Туреччини проти Курдської робітничої партії	<31 750	<150	--
* Збройна боротьба точилася в Туреччині та Іраку.						

Примітки: Хоча в окремих країнах також відбувалися невеликі збройні конфлікти, в таблиці наведені дані лише про крупні збройні конфлікти в цих країнах.

У таблиці 2А.3 конфлікти наведені за географічними регіонами і країнами в їх алфавітному порядку: Африка – за винятком Єгипту; Америка – Північна, Центральна і Південна Америка та країни Карибського басейну; Азія – включно з Океанією, Австралією і Новою Зеландією; Європа – включно з країнами Кавказу; Близький Схід – Єгипет, Іран, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Сирія, Туреччина і країни Аравійського півострова.

^a “Регіон, країна” – місце знаходження уряду держави, проти якого повстала опозиційна організація. Якщо географічне місце бойових дій відрізняється від місцезнаходження уряду, проти якого повстала опозиція, то це відзначається у примітках.

^b Зазначені головні протиріччя. Поняття “Влада” та “Територія” стосуються протиріч з приводу влади (типу політичної системи, зміни центральних органів влади чи їх складу) та територій (контролю над територією, її відокремлення або автономії), відповідно. В одній країні можуть бути протиріччя з приводу однієї або кількох територій, але лише одне протиріччя – з приводу влади.

^c “Рік зародження” – рік, в якому сторона крупного збройного конфлікту (тобто конфлікту, де кілька сторін ведуть боротьбу з приводу певних протиріч) вперше заявила про протиріччя. Рік відповідає даті, коли була перша заява про протиріччя, навіть якщо та сторона конфлікту вже не бере в ньому участі. “Рік визнання” – рік, в якому одна з активних сторін конфлікту (див. пояснення *d*) визнала протиріччя. “Рік початку” – рік, коли хоча б одна з конфлікуючих сторін почала використовувати збройну силу. “Рік внесення до бази” – перший рік, в якому число жертв конфлікту між урядом і хоча б однією з ворогуючих сторін досягло 1 000 осіб протягом одного календарного року та, відповідно, конфлікт було внесено до бази даних крупних збройних конфліктів. Таким чином, “рік зародження” стосується початку збройного конфлікту як такого, а “рік визнання”, “рік початку”, “рік внесення до бази” визначають час залучення до нього хоча б однієї активної опозиційної сторони.

^d Початку зазначаються урядова сторона та її союзники, потім – опозиційні сторони, що можуть бути як організаціями, так і іншими державами. Опозиційні сторони зазначаються в таблиці лише у випадку, якщо людські втрати від бойових дій між ними та урядом перевищили протягом календарного року рівень 1 000 осіб. Опозиційними організаціями вважаються будь-які неурядові угруповання, що мають публічно оголошені назву, цілі та збройні сили для їх досягнення. В таблиці наведені лише ті конфлікуючі сторони та альянси, що вели активні бойові дії протягом 2009р. Сторони конфлікту – члени альянсу вказані через кому. У випадку, коли два уряди заявили про несумісні протиріччя, наприклад, стосовно спільного кордону, вони зазначені в алфавітному порядку.

^e Число загиблих охоплює всі втрати внаслідок бойових дій, спричинені конфліктом між ворогуючими сторонами, безпосередньо пов'язаним із зазначеним протиріччям. Тому ця величина може змінюватися, залежно від “року зародження”. У випадку внутрішньодержавних конфліктів враховуються лише ті бойові втрати, що викликані бойовими діями між урядом та опозиційними сторонами, вказаними в таблиці. Найменш достовірна інформація за річний період стосується останніх місяців року. Як свідчить практика, достовірність даних з часом зростає, тому вони шороку переглядаються.

^f Дані про втрати, що перевищують 100 осіб, округлюються до найближчої сотні. Тому числа від 101 до 150 наведені як >100, а від 151 до 199 – <200. Числа від 1 до 24 наведені як <25, а від 25 до 100 – 25-100.

^g “Зміни порівняно з 2008р.” відбивають збільшення або зменшення числа загиблих внаслідок бойових дій у 2009р., порівняно з числом загиблих у 2008р. Через недостатню надійність вихідних даних, зміни у стовпчику позначаються наступними символами:

“+ +” – число загиблих внаслідок бойових дій збільшилося більш ніж на 50%.

“+” – число загиблих внаслідок бойових дій збільшилося більш ніж на 10-50%.

“0” – число загиблих внаслідок бойових дій залишилося незмінним (± 10%).

“-” – число загиблих внаслідок бойових дій зменшилося більш ніж на 10-50%.

“- -” – число загиблих внаслідок бойових дій зменшилося більш ніж на 50%.

“н.д.” – даних немає, оскільки у 2009р. збройний конфлікт не класифікувався як крупний.

Додаток 2Б. Глобальний індекс миролюбності 2010

ТІМ МАКІНТАЙ, КАМІЛЛА ШППА*

I. Вступ

Загальновідомо, що поняття миру визначити важко. Найпростішим чином це можна зробити в термінах гармонії, забезпеченої відсутністю війни чи конфлікту. На рівні держави це означає, що стан миру досягається відсутністю насильницьких конфліктів із сусідніми державами і внутрішніх воєн. Це те, що Й.Галтунг (*Johan Galtung*) визначив як “негативний мир” (*negative peace*) – тобто відсутність насильства¹. Поняття негативного миру є суто інтуїтивним, визначається емпірично та може бути використане як точка відліку для детального розгляду парного поняття – “позитивного миру” (*positive peace*). Для цього треба визначити: в чому саме полягає відсутність насильства; які структури та інститути створюють і підтримують мир.

Складання Глобального індексу миролюбності (ГІМ, *Global Peace Index, GPI*) є кроком у цьому напрямі. Він є мірою, що сприяє визначенню культурних атрибутів та інститутів, які пов’язуються зі станом миру. Першочерговою метою ГІМ є створення за допомогою 23 показників моделі кількісної оцінки стану миру та ранжування за нею 149 країн. Ці показники були відібрані за принципом забезпеченості найбільш доступними даними, що відбивають наявність або відсутність миру. Показники оцінюються на підставі як кількісних, так і якісних даних, отриманих з достовірних джерел.

Крім кількісної оцінки негативного миру, метою проекту ГІМ є дослідження позитивного миру. Це робиться шляхом визначення кореляції з іншими індексами та базами даних і аналізу відносної значимості ряду потенційних детермінантів (визначальних чинників), що можуть впливати – як зсередини, так і ззовні – на створення та розвиток мирних суспільств.

Проект ГІМ був започаткований австралійським підприємцем і філантропом С.Кілелеа (*Steve Killelea*) і його результати публікуються Інститутом економіки та миру (ІЕМ, *Institute for Economics and Peace, IEP*) – новим аналітичним центром, що спеціалізується на дослідженнях та освітніх програмах у сфері зв’язків між економічним розвитком, комерційною діяльністю та миром². У розробці ГІМ брали участь ІЕМ, аналітичний підрозділ британського журналу “Економіст” (АІЕ, *Economist Intelligence Unit, EIU*), – який відповідає за збір та обчислення даних і рейтингів, – і міжнародна Консультативна група (*Advisory Panel*)³.

¹ Galtung, J., ‘Editorial’, *Journal of Peace Research*, vol. 1, no. 1 (1964).

² Докладніше про ІЕМ див.: <<http://www.economicsandpeace.org/>>.

³ Вибір показників і їх вагових коефіцієнтів був узгоджений після тривалих обговорень з Консультативною групою ГІМ, до якої у 2009-2010рр. увійшли: К.Клементс – голова (*Kevin Clements, University of Otago*), Я.Ентоні (*Ian Anthony, SIPRI*), С.Баракат (*Sultan Barakat, University of York*), Н.Гроно (*Nick Grono, International Crisis Group*), Р.Говард (*Ron Horvath, University of Sydney*), Т.Хосіно (*Toshiya Hoshino, Osaka University*), Л.Джемісон (*Linda Jamison, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC*), М.Меса (*Manuela Mesa, Centro de Educación e Investigación para la Paz, Madrid*), Д.Сміт та К.Степанова (*Dan Smith and Ekaterina Stepanova, IMEMO*), П. Тонгерен (*Paul van Tongeren, Global Partnership for the Prevention of Armed Conflict, The Hague*).

* Інститут економіки та миру.

Таблиця 2Б.1. Глобальний індекс миролюбності 2010

Рейтинг (місце)	Країна	Бал	Рейтинг (місце)	Країна	Бал
1	Нова Зеландія	1,188	50	Болгарія	1,785
2	Ісландія	1,212	51	Замбія	1,813
3	Японія	1,247	51	Малаві	1,813
4	Австрія	1,290	53	Сьєрра-Леоне	1,818
5	Норвегія	1,322	54	Латвія	1,827
6	Ірландія	1,337	55	Танзанія	1,832
7	Данія	1,341	56	Лівія	1,839
7	Люксембург	1,341	57	Буркіна-Фасо	1,852
9	Фінляндія	1,352	58	Марокко	1,861
10	Швеція	1,354	59	Намібія	1,864
11	Словенія	1,358	60	Боснія і Герцеговина	1,873
12	Чехія	1,360	61	Панама	1,878
13	Португалія	1,366	62	Греція	1,887
14	Канада	1,392	63	Гамбія	1,890
15	Катар	1,394	64	Нікарагуа	1,924
16	Німеччина	1,398	65	Албанія	1,925
17	Бельгія	1,400	66	Молдова	1,938
18	Швейцарія	1,424	67	Індонезія	1,946
19	Австралія	1,467	68	Екваторіальна Гвінея	1,948
20	Угорщина	1,495	68	Йорданія	1,948
21	Словаччина	1,536	70	Бахрейн	1,956
22	Малайзія	1,539	71	Аргентина	1,962
23	Оман	1,561	72	Куба	1,964
24	Уругвай	1,568	73	Швейцарія	1,966
25	Іспанія	1,588	74	Габон	1,981
26	Коста-Ріка	1,590	75	Руанда	2,012
27	Нідерланди	1,610	76	Кіпр	2,013
28	Чілі	1,616	77	Мадагаскар	2,019
29	Польща	1,618	77	Парагвай	2,019
30	Сінгапур	1,624	79	Сенегал	2,031
31	Велика Британія	1,631	80	Китай	2,034
32	Франція	1,636	81	Болівія	2,037
33	Ботсвана	1,641	82	Непал	2,044
34	Лаос	1,661	83	Бразилія	2,048
35	Тайвань	1,664	83	Македонія	2,048
36	Бутан	1,665	85	США	2,056
37	Туніс	1,678	86	Ангола	2,057
38	В'єтнам	1,691	87	Бангладеш	2,058
39	Кувейт	1,693	88	Чорногорія	2,060
40	Італія	1,701	89	Перу	2,067
41	Хорватія	1,707	90	Сербія	2,071
42	Литва	1,713	91	Гайана	2,095
43	Південна Корея	1,715	92	Монголія	2,101
44	ОАЕ	1,739	93	Домініканська Республіка	2,103
45	Румунія	1,749	94	Тринідад і Тобаго	2,107
46	Естонія	1,751	95	Казахстан	2,113
47	Мозамбік	1,779	95	Папуа-Нова Гвінея	2,113
48	Гана	1,781	97	Україна	2,115
49	Єгипет	1,784	98	Ямайка	2,138

Рейтинг (місце)	Країна	Бал	Рейтинг (місце)	Країна	Бал
99	Ліберія	2,148	125	Гондурас	2,395
100	Уганда	2,165	126	Туреччина	2,420
101	Еквадор	2,185	127	Ефіопія	2,444
102	Конго	2,192	128	Індія	2,516
103	Сальвадор	2,195	129	Ємен	2,573
104	Іран	2,202	130	Філіппіни	2,574
105	Білорусь	2,204	131	Бурунді	2,577
106	Камерун	2,210	132	М'янма	2,580
107	Мексика	2,216	133	Шрі-Ланка	2,621
107	Саудівська Аравія	2,216	134	Ліван	2,639
109	Малі	2,240	135	Зімбабве	2,678
110	Узбекистан	2,242	136	ЦАР	2,753
111	Камбоджа	2,252	137	Нігерія	2,756
112	Гватемала	2,258	138	Колумбія	2,787
113	Вірменія	2,266	139	Північна Корея	2,855
114	Гаїті	2,270	140	ДРК	2,925
115	Сірія	2,274	141	Чад	2,964
116	Алжир	2,277	142	Грузія	2,970
117	Туркменістан	2,295	143	Росія	3,013
118	Кот-д'Івуар	2,297	144	Ізраїль	3,019
119	Азербайджан	2,367	145	Пакистан	3,050
120	Кенія	2,369	146	Судан	3,125
121	Південна Африка	2,380	147	Афганістан	3,252
122	Венесуела	2,387	148	Сомалі	3,390
123	Маврітанія	2,389	149	Ірак	3,406
124	Таїланд	2,393			

У таблиці 2Б.1 наведено ГІМ за 2010р. У підрозділі II описуються головні результати та зміни в рейтингах ГІМ. У підрозділі III пояснюється методика обчислення ГІМ, а в підрозділі IV досліджуються потенційні детермінанти миру, які можуть бути визначені за допомогою ГІМ.

II. Головні результати та зміни

В індексі ГІМ 2010 перше місце другий рік поспіль посідає Нова Зеландія як найбільш миролюбна країна; за нею ідуть Ісландія та Японія. Невеликі, стабільні та демократичні країни постійно посідають у рейтингу найвищі місця: 15 країн з Топ-20 належать до західних чи центральноєвропейських демократій. Порівняно з минулим роком кількість таких країн збільшилася (тоді їх було 14), до переліку потрапила Угорщина. Катар і Австралія потрапили до Топ-20 (15 та 19 місця, відповідно). Всі п'ять скандинавських країн увійшли до Топ-10 індексу ГІМ 2010. Втім, рейтинги всіх країн, крім Ісландії, трохи погіршилися. Острівні країни загалом почуються добре, за суттєвим винятком – Шрі-Ланка.

Четвертий рік поспіль найнижчий рейтинг миролюбності має Ірак. За ним ідуть Сомалі, Афганістан і Судан. Ці чотири країни перебувають у стані конфлікту та заворушень. Рейтинг Афганістану виріс у порівнянні з минулим роком на одну позицію.

Середній бал для 149 країн, що досліджувалися в рамках ГІМ у 2010р., дорівнює 2,02 (за п'ятибальною шкалою) – незначне підвищення рейтингу в порівнянні з минулим роком, коли середній бал був 1,964. Різниця між балами перших 20 країн є невеликою (від 1,188 у Нової Зеландії до 1,495 в Угорщини), але розрив між останніми 20 країнами є набагато більшим – 0,832 бала (від 2,574 у Філіппін до 3,406 у Іраку). Перелік країн, рейтинги яких змінилися найбільшою мірою, порівняно з ГІМ 2009, наведено в таблиці 2Б.2⁴.

Таблиця 2Б.2. Країни з найбільшими змінами в рейтингах ГІМ у 2009-2010рр.

Країна	Рейтинг у 2010р.	Зміна рейтингу у 2009-2010рр.	Рейтинг у 2010р.	Зміна рейтингу у 2009-2010рр. ^a
<i>Топ 5 за найбільшим піднесенням</i>				
Ефіопія	2,444	-0,107	127	+1
Мавританія	2,389	-0,088	123	+1
Угорщина	1,495	-0,080	20	+7
Ліван	2,639	-0,078	134	-2
Гаїті	2,270	-0,060	114	+2
<i>Топ 5 за найбільшим падінням</i>				
Кіпр	2,013	+0,276	76	-28
Росія	3,013	+0,264	143	-7
Філіппіни	2,574	+0,247	130	-15
Грузія	2,970	+0,234	142	-8
Сірія	2,274	+0,225	115	-23

^a Якщо ГІМ 2009 охоплював лише 144 країни, то ГІМ 2010 – 149 країн, що впливає на різницю змін рейтингу у 2009р. і 2010р.

III. Методика і джерела даних

Показники

Консультативна група ГІМ обрала 23 показники наявності/відсутності миру за трьома ключовими тематичними групами⁵.

1. *Показники триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів.* Метою ГІМ є огляд стану миру у країнах за попередній рік, хоча багато показників ґрунтуються на доступних даних за два останні роки. Через наявність доступу до авторитетних джерел статистичних даних про триваючі внутрішні

⁴ Більш детальний аналіз змін рейтингів кожної країни див.: *Global Peace Index, 2010 Methodology, Results and Findings* (Institute for Economics and Peace: Sydney, 2010), annex A.

⁵ Точне визначення кожного показника див.: *Global Peace Index* (посилання 4).

та міждержавні війни, Консультативна група вирішила не враховувати в ГІМ даних, що відбивають історичний досвід участі країн у внутрішніх або міждержавних конфліктах. Оцінці підлягають п'ять з 23 показників, два з яких оцінює АПЕ (таблиця 2Б.3).

Таблиця 2Б.3. Показники триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів

Показник	Ваговий коефіцієнт	Джерело
Кількість зовнішніх і внутрішніх воєн	5	База даних <i>UCDP/PRIO</i> про збройні конфлікти
Оцінка числа жертв організованого конфлікту (зовнішнього)	5	<i>UCDP</i>
Оцінка числа жертв організованого конфлікту (внутрішнього)	5	База даних <i>IISS</i> про збройні конфлікти
Рівень організованого конфлікту (внутрішнього)	5	Аналітичний підрозділ журналу "Економіст"
Відносини із сусідніми країнами	5	Аналітичний підрозділ журналу "Економіст"

IISS – Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*The International Institute for Strategic Studies*); *PRIO* – Міжнародний інститут дослідження миру (*International Peace Research Institute, Oslo*); *UCDP* – Упсальська Програма збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program*).

Таблиця 2Б.4. Показники громадської безпеки та соціальної захищеності

Показник	Ваговий коефіцієнт	Джерело
Сприйняття злочинності в суспільстві	4	Аналітичний підрозділ журналу "Економіст"
Число переміщених осіб у % населення	4	<i>UNHCR Statistical Yearbook</i> та <i>IDMC</i>
Політична нестабільність	4	Аналітичний підрозділ журналу "Економіст"
Рівень поваги до прав людини	4	М.Гібней і М.Далтон (<i>Mark Gibney, Matthew Dalton, University of North Carolina / Amnesty International</i>)
Потенціал терористичних актів	1	Аналітичний підрозділ журналу "Економіст"
Кількість вбивств на 100 тис. населення	4	<i>CTS</i>
Рівень злочинності із застосуванням насильства	4	Аналітичний підрозділ журналу "Економіст"
Імовірність демонстрацій із застосуванням насильства	3	Аналітичний підрозділ журналу "Економіст"
Число ув'язнених на 100 тис. населення	3	Міжнародний центр досліджень в'язниць (<i>International Centre for Prison Studies, King's College London</i>), Список ув'язнених світу (<i>World Prison Population List</i>)
Чисельність службовців органів внутрішньої безпеки та поліції на 100 тис. населення	3	<i>CTS</i>

UNCJS – Управління ООН з питань наркотиків і злочинності, Огляди тенденцій злочинності та діяльності систем кримінального правосуддя (*UN Office of Drugs and Crime, United Nations Surveys on Crime Trends and the Operations of Criminal Justice Systems*); *IDMC* – Центр моніторингу внутрішнього переміщення (*Internal Displacement Monitoring Centre*); *UNHCR* – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (*UN High Commissioner for Refugees*).

Таблиця 2Б.5. Показники мілітаризації

Показник	Ваговий коефіцієнт	Джерело
Військові витрати у % ВВП	2	<i>IISS, The Military Balance</i>
Чисельність збройних сил на 100 тис. населення	2	<i>IISS, The Military Balance</i>
Обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь (імпорт) на 100 тис. населення	2	База даних СІПРІ про поставки озброєнь
Обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь (експорт) на 100 тис. населення	3	База даних СІПРІ про поставки озброєнь
Фінансування миротворчих місій ООН	2	Інститут економіки та миру
Сумарна кількість важких озброєнь на 100 тис. населення	3	Інститут економіки та миру
Доступність легких озброєнь і стрілецької зброї	3	Аналітичний підрозділ журналу "Економіст"
Військовий потенціал/модернізація	2	Аналітичний підрозділ журналу "Економіст"

IISS – Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies*).

2. Показники громадської безпеки та соціальної захищеності. Стан суспільної безпеки та соціальної захищеності у країні оцінюється 10 показниками, зокрема: сприйняттям злочинності в суспільстві, рівнем поваги до прав людини, кількістю вбивств, рівнем злочинності із застосуванням насильства тощо (таблиця 2Б.4). Консультативна група враховує складність порівняння статистичних даних про злочинність у різних країнах. Оцінки п'яти з цих показників зроблені групами аналітиків АПЕ за кожною країною. У ГІМ 2010 оцінка числа переміщених осіб була скоригована з урахуванням числа внутрішньо переміщених осіб у відсотках, від числа населення та біженців.

3. Показники мілітаризації. За допомогою восьми показників оцінюється нарощування у країні військової потужності – виходячи з припущення, що рівень мілітаризації і доступність озброєнь безпосередньо визначають, наскільки захищеною відчуває себе країна на міжнародній арені (таблиця 2Б.5). У ГІМ 2010 показник сумарної кількості важких озброєнь, що оцінювався за даними Боннського міжнародного центру з питань конверсії (*Bonn International Center for Conversion*) був замінений на зважений рейтинг руйнівної потужності важких озброєнь⁶. Дані, крім бази даних СІПРІ, були взяті з реєстру ООН звичайних озброєнь та *The Military Balance*.

Кожен показник має ваговий коефіцієнт, який оцінюється за п'ятибальною шкалою. Обчислення якісних показників за країнами роблять аналітики АПЕ. Брак кількісних даних компенсується оцінками.

“Зважування” Індексу

Виходячи з відносної важливості кожного з показників, Консультативна група визначила за п'ятибальною шкалою їх вагові коефіцієнти. Узгоджені величини вагових коефіцієнтів кожного показника наведені в таблицях 2Б.3-2Б.5.

⁶ Точне визначення кожного показника див.: *Global Peace Index* (посилання 4).

“Зважені” оцінки показників країн у кожній тематичній групі ГІМ зводяться до двох під-індексів: внутрішнього та зовнішнього (за її кордонами) стану миру. Сумарний бал і рейтинг (місце) кожної країни визначаються з урахуванням вагових коефіцієнтів під-індексів у фінальній оцінці країни: 60% – внутрішнього та 40% – зовнішнього миру. Більша “вага”, надана Консультативною групою під-індексу внутрішнього миру, зумовлена припущенням, що підвищення рівня внутрішнього миру відповідає зменшенню імовірності зовнішнього конфлікту.

IV. Аналіз потенційних визначальних чинників

ГІМ може бути використаний як підґрунтя для визначення чинників миру. Хоча, сам по собі ГІМ не може пояснити, наприклад, причини відсутності насильства або наявності у груп країн доволі схожих недоліків, наслідком яких є відсутність миру.

На додаток до 23 головних показників, наведених вище, в рамках Проекту ГІМ визначені допоміжні показники, які характеризують: стан демократії, зокрема компетентність та ефективність державного управління; інституційну стабільність і стійкість політичного процесу; міжнародну відкритість; демографічну ситуацію; участь у регіональній інтеграції; відносини у сферах релігії і культури; стан освіти; матеріальний добробут⁷. Перелік, безумовно, не є вичерпним: він охоплює лише показники, для обчислення яких є порівнянні, несуперечливі та вимірюванні дані за всіма 149 країнами, а також надійні джерела їх отримання. В таблиці 2Б.6 наведено перелік допоміжних показників і 23 головних показника ГІМ. Для кожного показника обчислені кореляційні коефіцієнти балів і рейтингів у ГІМ, а також оцінок під-індексів внутрішнього та зовнішнього миру. Кореляційні коефіцієнти обчислені з урахуванням усіх 149 країн, охоплених ГІМ.

З усіх перелічених змінних, найбільшою мірою на індекси миролюбності країн впливає рівень внутрішнього миру – коефіцієнт кореляції 0,96. Аналіз дозволяє виявити наступні визначальні чинники миролюбності: доброзичливі відносини із сусідніми державами; низький рівень корупції; належне функціонування уряду; високий рівень доходу на душу населення; високий рівень охоплення населення середньою і вищою освітою; свобода преси; високий ступінь регіональної інтеграції.

Був зроблений аналіз соціальних цінностей та переконань, що асоціюються із встановленням миру шляхом кореляційного аналізу ГІМ на базі соціологічного опитування⁸. Аналіз представляє елементи суспільного миру. Знаковим є високий показник кореляції (0,88) між місцем країни в рейтингу ГІМ та наскільки позитивно це сприймається іншими країнами. Тобто, якщо

⁷ Точні визначення допоміжних показників і джерела даних для їх оцінки див.: Global Peace Index (посилання 4).

⁸ Аналіз факторів був проведений Інститутом економіки та миру в співробітництві з Програмою оцінок міжнародної політики при Університеті Меріленд (PIPA), <<http://www.pipa.org/>>.

країна хоче покращити свій міжнародний імідж, то досить буде підвищити позицію в рейтингу миролюбності ГІМ. Інші соціальні аспекти, що асоціюються з миром – толерантність, необхідність свободи слова, дотримання прав людини, принцип рівності (той хто керує країною, не є кращим ніж інші), та віра в те, що застосування зброї має бути лімітованим і санкціонованим міжнародними інституціями. Така різниця у відношеннях до поняття мирних і менш мирних країн може допомогти визначити механізм, що підтримуватиме дії країни та інституцій, що роблять країни більш-менш мирними.

Якщо поняття миру розглядається як сукупність наведених вище характеристик та атрибутів, то слово “мир” може трактуватися як термін для описання взаємозалежного набору структур. Ці структури формують середовище, в якому може розвиватися багато видів діяльності: підвищення безпеки, пониження ризиків для бізнесу, підвищення прибутку на душу населення та підвищення щастя людей. Також мир забезпечує стабільність, можливість суспільства протистояти ударам. Мир, якщо розглядати його в цьому контексті, це набір дій, що створюють оптимальне середовище, в якому людство може розвиватися.

Таблиця 2Б.6. Кореляція між ГІМ, головними показниками та визначальними чинниками миру

Наведені величини є кореляційними коефіцієнтами. Жирним шрифтом зазначені коефіцієнти, більші ніж 0,5 або менші ніж -0,5. Рівні значимості, які можуть бути різними для кожного показника, не обчислювалися.

	ГІМ у балах	ГІМ, місце	Внутрішній мир	Зовнішній мир
ГІМ у балах	1,00	0,96	0,96	0,59
ГІМ, рейтинг	0,96	1,00	0,94	0,50
Внутрішній мир	0,96	0,94	1,00	0,32
Зовнішній мир	0,59	0,50	0,32	1,00
Показники ГІМ				
Кількість зовнішніх і внутрішніх воєн	0,27	0,23	0,11	0,57
Оцінка числа жертв організованого конфлікту (зовнішнього)	0,17	0,12	0,05	0,40
Число жертв організованого конфлікту (внутрішнього)	0,66	0,56	0,63	0,40
Рівень організованого конфлікту (внутрішнього)	0,84	0,81	0,83	0,43
Відносини із сусідніми країнами	0,68	0,66	0,54	0,70
Сприйняття злочинності в суспільстві	0,73	0,73	0,78	0,22
Число переміщених осіб у % населення	0,47	0,35	0,37	0,47
Політична нестабільність	0,73	0,76	0,75	0,28
Рівень поваги до прав людини	0,85	0,83	0,84	0,41
Потенціал для терористичних актів	0,61	0,58	0,59	0,35
Кількість вбивств на 100 тис. населення	0,62	0,64	0,74	-0,03
Рівень злочинності із застосуванням насильства	0,63	0,67	0,76	-0,04
Імовірність демонстрацій із застосуванням насильства	0,65	0,67	0,72	0,13

	ГІМ у балах	ГІМ, місце	Внутрішній мир	Зовнішній мир
Число ув'язнених на 100 тис. населення	0,12	0,13	0,06	0,21
Чисельність службовців органів внутрішньої безпеки та поліції на 100 тис. населення	0,07	0,08	0,06	0,08
Військові витрати у % ВВП	0,41	0,34	0,29	0,51
Чисельність збройних сил на 100 тис. населення	0,25	0,20	0,10	0,51
Обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь (імпорт) на 100 тис. населення	-0,07	-0,12	-0,16	0,21
Обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь (експорт) на 100 тис. населення	-0,05	-0,09	-0,17	0,29
Фінансування миротворчих місій ООН	0,20	0,22	0,22	0,04
Сумарна кількість важких озброєнь на 100 тис. населення	-0,04	-0,05	-0,21	0,44
Доступність легких озброєнь і стрілецької зброї	0,73	0,73	0,80	0,17
Військовий потенціал/модернізація	-0,05	-0,06	-0,21	0,42
<i>Потенційні детермінанти миру</i>				
Індекс політичної демократії	-0,56	-0,56	-0,57	-0,23
Виборчий процес	-0,38	-0,38	-0,38	-0,16
Функціонування уряду	-0,64	-0,63	-0,64	-0,29
Участь у політичному житті	-0,46	-0,47	-0,50	-0,12
Політична культура	-0,63	-0,63	-0,67	-0,19
Громадянські свободи	-0,49	-0,49	-0,48	-0,26
Сприйняття корупції	-0,70	-0,75	-0,78	-0,12
Жінки в парламенті (% числа в нижній палаті)	-0,27	-0,29	-0,25	-0,17
Свобода преси	0,52	0,52	0,51	0,27
Експорт плюс імпорт у % ВВП	-0,08	-0,10	-0,09	-0,01
Прямі іноземні інвестиції (надходження) у % ВВП	-0,13	-0,14	-0,11	-0,13
Число приїжджих у % чисельності місцевого населення	-0,43	-0,45	-0,48	-0,05
Чиста міграція у % загальної чисельності населення	-0,25	-0,32	-0,29	-0,01
15-34-річні особи чоловічої статі у % загальної чисельності населення	0,42	0,45	0,53	-0,09
Гендерний коефіцієнт населення – жінки / чоловіки	-0,10	-0,11	-0,10	-0,05
Гендерна нерівність	-0,41	-0,41	-0,39	-0,21
Ступінь регіональної інтеграції	0,62	0,62	0,62	0,29
Поточні витрати на освіту у % ВВП	-0,33	-0,34	-0,33	-0,16
Відсоток учнів початкових класів (нетто)	-0,48	-0,43	-0,53	-0,10
Відсоток учнів середніх класів (нетто)	-0,50	-0,50	-0,63	0,10
Число студентів ВНЗ на 100 тис. населення (брутто)	-0,46	-0,48	-0,57	0,09
Середня тривалість шкільної освіти	-0,58	-0,57	-0,66	-0,04
Рівень грамотності дорослих у % населення старше 15 років	-0,45	-0,41	-0,51	-0,04
Вороже ставлення до іноземців і приватної власності	0,59	0,58	0,61	0,20
Важливість релігії в житті країни	0,48	0,49	0,51	0,15
Готовність до боротьби	0,40	0,41	0,30	0,47

	ГІМ у балах	ГІМ, місце	Внутрішній мир	Зовнішній мир
Номинальний ВВП в \$ млрд., за паритетом купівельної спроможності	- 0,05	- 0,04	- 0,11	0,15
Номинальний ВВП в \$ млрд., за ринковим валютним курсом	- 0,11	- 0,10	- 0,17	0,13
ВВП на душу населення	- 0,57	- 0,61	- 0,64	- 0,06
Коефіцієнт Джині	0,32	0,36	0,45	- 0,19
Індекс економічної свободи (<i>Fraser Institute</i>)	- 0,58	- 0,59	- 0,61	- 0,15
Індекс свободи бізнесу (Світовий банк)	0,52	0,54	0,62	- 0,07
Рейтинг конкурентоспроможності (Світовий економічний форум)	- 0,59	- 0,62	- 0,72	0,08
Безробіття (%)	0,18	0,15	0,18	0,10
Середня тривалість життя	- 0,52	- 0,52	- 0,62	0,04
Дитяча смертність на 1 000 народжених	0,53	0,51	0,62	0,02
Індекс дотримання прав людини	0,76	0,72	0,70	0,50
Індекс екологічної стійкості (Сльський університет)	- 0,48	- 0,49	- 0,54	- 0,06
Індекс ефективності державного управління світового банку (ІЕДУ):				
Думка населення та підзвітність державних органів	- 0,61	- 0,62	- 0,62	- 0,25
Політична стабільність та відсутність насилля	- 0,87	- 0,85	- 0,88	- 0,38
Ефективність роботи уряду	- 0,70	- 0,73	- 0,78	- 0,11
Якість законодавства	- 0,66	- 0,69	- 0,72	- 0,16
Верховенство права	- 0,76	- 0,79	- 0,84	- 0,13
Стримання корупції	- 0,72	- 0,76	- 0,79	- 0,16
База даних <i>Cingranelli-Richards (CIRI)</i> про дотримання прав людини:				
Право на фізичну недоторканність	- 0,77	- 0,78	- 0,74	- 0,40
Розширення прав та свобод	- 0,52	- 0,51	- 0,48	- 0,36

3. Роль цивільних у миротворчих операціях

ШАРОН ВІХАРТА, СТЕФАНІ БЛЕР

І. Вступ

У 2009р. відзначається 10 річниця Доповіді Брагімі, в якій пропонувалося переглянути організацію миротворчої системи ООН¹. У цій доповіді вперше підкреслено першочергове значення внеску цивільних в ефективність миротворчих операцій ООН і містився заклик до зміцнення спроможностей ООН у цій сфері. 10 років по тому прогрес цивільного виміру миротворчих операцій виглядає неоднозначно. Кількість цивільних завдань, передбачених резолюціями Ради Безпеки (РБ) ООН для миротворчих операцій ООН, і кількість цивільних місій регіональних організацій останніми роками суттєво зросли. Це зростання супроводжується майже дворазовим збільшенням числа цивільних осіб, залучених до багатосторонніх миротворчих операцій в усьому світі: зараз їх число перевищує 6 500 (діаграма. 3.1)².

Потреба цивільного персоналу в миротворчих операціях стала очевидною у 2009р., насамперед в Афганістані. В новій стратегії США для Афганістану, оголошеній в березні, надається більше уваги безпеці, врядуванню та місцевому розвитку, хоча головним пріоритетом залишаються запровадження верховенства права та заходи боротьби з наркотиками³. Для реалізації цієї стратегії заплановане збільшення чисельності військ має супроводжуватися “цивільним сплеском”. Залишаючи посаду, керівник Місії допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*) К.Ейде (*Kai Ede*) підтримав зміну стратегії і застеріг від нехтування політичними та цивільними аспектами процесу встановлення миру в Афганістані⁴.

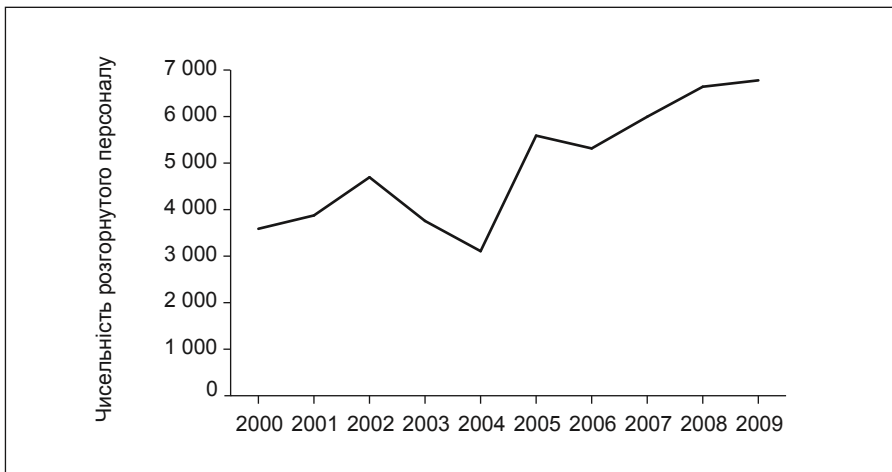
Враховуючи нагальну потребу і сталий попит на цивільних, а також постійні проблеми відрядження потрібного числа людей в потрібний час, значна увага надавалася “браку цивільних спроможностей”. Це питання перебуває в центрі уваги різних урядів і міжнародних організацій, в т.ч. ООН, ЄС, НАТО та Африканського Союзу (АС). У 2009р. Генеральний секретар ООН оприлюднив доповідь про миротворчу діяльність, де підкреслена потреба збільшення цивільних можливостей і заохочується критичний розгляд

¹ United Nations, Report of the Panel on United Nations Peacekeeping Operations (Brahimi Report), A/55/305-S/2000/809, 21 Aug. 2000.

² Ця цифра не враховує розгорнуті сили цивільної поліції. Див. також додаток 3А цього видання.

³ DeYoung, K., ‘Civilians to join Afghan buildup: “surge” is part of larger U.S. strategy studied by White House’, *Washington Post*, 19 Mar. 2009.

⁴ MacFarquhar, N., ‘U.N. envoy to Afghanistan warns of peril of emphasizing security over social issues’, *New York Times*, 7 Jan. 2010.

Діаграма 3.1. Число цивільних, задіяних у миротворчих операціях ООН у 2000-2009рр.

Джерело: База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>

цивільних спроможностей ООН⁵. Хоча цивільний вимір миротворчих операцій був підсилений рядом недавніх інституційних новацій, ці операції досі не мають чіткого плану та не укомплектовані відповідно до визначених завдань. У цьому розділі показано, що брак цивільних спроможностей не слід розглядати чи оцінювати лише як питання залучення цивільних, воно має враховувати, зокрема планування та фінансування миротворчих операцій. Отже, оперативні проблеми цивільного виміру пов'язані з браком концептуальної ясності.

У підрозділі II міститься огляд стану цивільного виміру миротворчих операцій та запровадження миру, а також досліджені деякі поточні інституційні зміни та реформи в міжнародних організаціях і національних урядах. У підрозділі III розглядаються оперативні проблеми цивільного компонента Місії ООН у Судані (*UN Mission in Sudan, UNMIS*), а також вплив браку концептуальної ясності на ефективність Місії. У підрозділі IV наведені висновки. В додатку 3А подані загальні дані багатосторонніх миротворчих операцій, що виконувалися протягом усього або більшої частини 2009р.

II. Аналіз браку цивільних спроможностей в миротворчих операціях

Протягом останніх 10 років миротворчі операції стали більш багатовимірними, охоплюючи політичні, гуманітарні, військові аспекти та питання розвитку. Отже, типова багатовимірна миротворча операція зазвичай має включати

⁵ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on peacebuilding in the immediate aftermath of conflict, S/2009/304, 11 June 2009.

цілий спектр завдань допомоги переходу країни перебування від конфлікту до тривалого миру. Мандат миротворчої операції зараз охоплює, як правило: базову цивільну діяльність (демобілізацію, роззброєння, реінтеграцію); реформування сектору безпеки; зв'язок з громадськістю; верховенство права; правопорядок; правосуддя; права людини; гуманітарну допомогу та реабілітацію; допомогу в поверненні біженців і внутрішньо переміщених осіб; вибори; конституційну підтримку, інституційну реформу і зміцнення інституційних спроможностей. Для багатьох з цих видів діяльності розгортання військ не потрібне. Більше того, це вимагає спеціального досвіду, який можна отримати в цивільному секторі.

Широкі розмаїття цивільних функцій і навичок ускладнює вирішення питання зміцнення спроможностей без попереднього визначення терміну “цивільні”. Чи обмежується цей термін групою, яка керує місією? Чи він має ширше значення? Яких спеціальностей він стосується? Ряд визначень формулюються через описання або намагання навести перелік завдань і функцій, необхідних для запровадження миру. Більшість з визначень містить базовий перелік функцій, але це свідчить, що спільного визначення завдань і функцій цивільних немає ні в АС, ні в ЄС, ні в ООН, не кажучи вже про окремі країни⁶. Статистичні дані про участь персоналу в миротворчих операціях ООН, які щомісяця оприлюднюються Департаментом громадської інформації ООН (*UN's Department of Public Information*), стосуються широкої категорії цивільного персоналу, але без виокремлення цивільних завдань і функцій – від інформаційного забезпечення до підтримки прав людини. Різноманіття визначень ще більше підсилюється відмінностями інституційних мандатів, у рамках яких цивільні повинні діяти. В цьому розділі термін “цивільні” означає весь персонал без уніформи, залучений до багатосторонніх миротворчих операцій, за винятком представників таких “гуманітарних” неурядових організацій (НУО), як Міжнародний комітет червоного хреста (*International Committee of the Red Cross, ICRC*).

Через значне ускладнення мандата місій, різко підвищилися вимоги до кваліфікації цивільних фахівців, разом з розширенням цивільних функцій в миротворчих операціях, принаймні в рамках ООН. Так, у нещодавній доповіді Генерального секретаря ООН про побудову миру згадуються дві нові важливі цілі миротворчості: підтримка зайнятості, в т.ч. в сільському господарстві та на громадських роботах; ефективне розпорядження природними ресурсами⁷. Поява численних завдань з побудови миру зумовила створення різними відомствами та департаментами ООН багатьох посад з дублюючими функціями, що може спричинити перетин обов'язків виконавців на місцях. Наочним прикладом є реформування сектору безпеки. Реформою сектору безпеки опікується спеціальний підрозділ Департаменту миротворчих операцій ООН

⁶ Chandran, R. et al., ‘Recovering from war: gaps in early action’, Report by the New York University (NYU) Center on International Cooperation for the British Department for International Development, NYU, New York, 1 July 2008, <<http://www.cic.nyu.edu/peacebuilding/statebuilding.html>>.

⁷ United Nations (посилання 5), p.18.

(ДМО, *UN Department of Peacekeeping Operations, DPKO*), але цим питанням водночас займаються, зокрема Програма розвитку ООН (ПРООН, *UN Development Programme, UNDP*), Офіс Верховного комісара ООН з прав людини (ОВКПЛІ, *Office of the High Commissioner for Human Rights, OHCHR*) і Фонд розвитку жінок ООН (*UN Development Fund for Women, UNIFEM*).

Якщо розширення цивільних функцій могло підвищити обізнаність та увагу до типових пріоритетів миротворчості, що відбивають складність і масштабність побудови миру, то мета окремих функцій є менш очевидною. Однією з них є захист цивільних. Нещодавнє дослідження, здійснене на замовлення ДМО та Управління з координації гуманітарної діяльності ООН (*UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, OCHA*), показало, що через 10 років після внесення до мандата операцій захисту цивільних ООН досі з'ясовує, що це означає термінологічно і практично – “захищати цивільних у миротворчій операції”⁸. Брак спільного розуміння змісту захисту цивільних, отже й того, яке відомство чи департамент ООН має цим займатися, вже призвів до міжвідомчих спорів. На практиці це спричинило гостру дискусію про те, чи має захист бути загальною чи окремою цивільною функцією в миротворчих операціях, і вплинуло на поділ праці між військовими та цивільними компонентами. Дублюванню зусиль має запобігти чіткіше визначення змісту “компетенції” і вимог до кожної цивільної функції.

Спільні виклики та інституційні відповіді

Домінування цивільної проблематики в діяльності багатьох міжнародних організацій і національних урядів супроводжує процес підвищення ефективності міжнародних зусиль з побудови миру. Різноманітні заходи з інституційного розвитку, що мали покращити цивільні спроможності зі стабілізації операцій, державотворення і врегулювання криз здійснювалися за участі багатьох суб'єктів. Мірою реагування міжнародних і регіональних організацій та окремих держав на зростаючу потребу в навичках і досвіді цивільних, через недостатні можливості та потенціал держав став помітним т.зв. “дефіцит у цивільних”, що заважало виконанню мандатів операцій⁹. За словами одного з аналітиків, “єдиним і головним обмеженням в операціях був брак цивільних спроможностей, що призвів до надмірного покладання на військові сили”. Хоча процес реформ триває, але вже здійснені реформи піддаються критиці як “до цього часу недостатньо успішні”¹⁰.

⁸ Holt, V. and Taylor, G., with Kelly, M., *Protecting Civilians in the Context of UN Peacekeeping Operations: Successes, Setbacks i Remaining Challenges* (United Nations: New York, Nov. 2009).

⁹ Blair, S. and Fitz-Gerald, A., ‘The need for conceptual clarity: evaluating the current stabilisation debate’, *Journal of Intervention and Statebuilding* (forthcoming 2010); Serafino, N.M., *Peacekeeping, Stabilization and Conflict Transitions: Background and Congressional Action on the Civilian Response/ Reserve Corps and other Civilian Stabilization and Reconstruction Capabilities*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL32862 (US Congress: Washington, DC, 5 Feb. 2009).

¹⁰ Bensahel, N., ‘International perspectives on interagency reform: testimony presented before the House Armed Services Committee, Subcommittee on Oversight and Investigations on January 29, 2008’, RAND Testimony series, Santa Monica, CA, p.1, <<http://www.rand.org/pubs/testimonies/CT298/>>.

Проте, безпосередній вплив на вдосконалені цивільні спроможності матиме інституційний вибір на користь відповідних структур, політик і механізмів. Питання залучення та розгортання цивільного персоналу було головним (якщо не єдиним) пріоритетом цивільної проблематики. Нові структури також переживають піднесення завдяки структурним реформам, спрямованим на вдосконалення міжвідомчих процедур із запровадження загальноурядових підходів. Ці організації стикаються з дуже схожими викликами та обмеженнями – попри різницю в їх структурі та цілях і навіть національні відмінності.

Коли міжнародні організації і національні уряди звернули увагу на альтернативні методи розширення та урізноманітнення кола цивільних фахівців, виникло суперечливе питання, яке, однак, заслуговує більшої уваги – роль суб'єктів приватного сектору. Поява і зростаюча роль цих суб'єктів у військовому вимірі миротворчих операцій за рахунок вирішення завдань забезпечення безпеки, матеріально-технічного забезпечення та оснащення в інтересах ЄС, НАТО, ООН і деяких гуманітарних НУО вже отримали чималу увагу в рамках наукових і політичних дискусій¹¹. Критики заперечують залучення суб'єктів приватного сектору з міркувань законності, підзвітності і прозорості, що підкріплюється нещодавнім досвідом залучення Урядом США таких підрядників в Іраку. Існує також занепокоєння подібним зазіханням приватних підрядників на цивільний сектор. Наприклад, чимало приватних підрядників працюють у новій Навчальній місії НАТО в Афганістані.

Інституційні зміни в цивільних аспектах миротворчих операцій мають комплексний характер. Заклики до зміцнення цивільних спроможностей підвищують важливість питань фінансування. В ЄС та ООН процеси планування й фінансування відокремлені один від одного та мають різні темпи. Діяльність місій часто ускладнюється повільним і складним бюджетним циклом (це питання розглядається на прикладі *UNMIS* у підрозділі III). На національному рівні подальше надмірне покладання на збройні сили зумовлене тим, що міністерства оборони часто мають набагато більші бюджети чи повноваження з використання коштів, ніж цивільний сектор¹². Отже, цивільна проблематика має враховувати широкий спектр чинників.

У питаннях цивільного внеску в миротворчі операції домінує Захід. Водночас, докладаються значні зусилля з підтримки багатонаціональних підходів шляхом розширення дискусії з питань залучення до миротворчості представників Півдня.

Організація Об'єднаних Націй

У рамках широкої програми реформ “Миротворчі операції 2010” Секретаріат ООН у 2009р. видав два важливі документи: доповідь Генерального секретаря

¹¹ Обговорення цього питання див.: Chesterman, S. and Lehnardt, C. (eds), *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies* (Oxford University Press: Oxford, 2007).

¹² Barton, F. and Unger, N., ‘Civil–military relations, fostering development, and expanding civilian capacity’, Brookings Institution and Center for Strategic and International Studies, Workshop Report, Apr. 2009, <http://www.brookings.edu/reports/2009/04_development_unger.aspx>.

про зміцнення миру, а також робочий документ ДМО та Департаменту польової підтримки (ДПП, *Department of Field Support, DFS*) “Нова програма партнерства: відкриваючи нові обрії діяльності ООН з підтримання миру”¹³. Обидва документи спрямовані на підвищення ефективності участі ООН у діяльності із забезпечення і зміцнення миру та з’явилися, зокрема, у відповідь на прохання РБ від 2008р. до Генерального секретаря розробити рекомендації і стратегію миротворчої діяльності з метою підвищення ефективності підтримки та допомоги ООН країнам, що рухаються від конфлікту до миру¹⁴. Обидва документи розроблені з урахуванням уроків минулих 10 років. Серед великого спектру потреб, у них особливо наголошується на необхідності кращого планування, забезпечення реалістичності мандатів, роз’ясненні ролі цивільних, зміцнення керівництва у країнах перебування та інституційної гармонізації в системі ООН.

У доповіді Генерального секретаря ООН про зміцнення миру зазначені потреби в цивільному секторі і брак наявних спроможностей. Підкреслено необхідність зміцнення лідерського потенціалу політичних, миротворчих підрозділів і підрозділів з питань розвитку будь-якої майбутньої місії ООН у країнах перебування. Такий самий підхід визначено в документі “Нові обрії”; наголос у ньому на міцному лідерстві місій свідчить про перехід до миротворчих операцій, “що ґрунтуються на вмінні, здатності та бажанні персоналу забезпечити потрібні результати, а також на наявності для цього матеріальної бази”. Керівники місій повинні мати серйозний досвід переговорів і посередництва, глибоке знання регіону, відповідні мовні здібності, навички стратегічного планування та керівництва великими організаціями зі складною структурою. Визнаючи нестачу кадрів відповідної кваліфікації, ООН пропонує зосередитися на виборі команд керівного складу. З метою вдосконалення процесу відбору та найму, ДПП у 2008р. створив спеціальний підрозділ з питань розстановки керівного складу. Для підтримки команд керівного складу в документі “Нові обрії” передбачається створення груп фахівців подібної кваліфікації другого рівня.

Але наразі для підтримки команд керівного складу в ООН немає єдиної групи експертів з аналізу, планування та координації, як немає і структури чи механізму в Секретаріаті ООН для оцінки потреб у підтримці і кваліфікації таких команд у країнах. Водночас, окремі фахівці відряджаються відповідними відомствами. Враховуючи недостатні спроможності цивільного планування, перед ДМО було поставлено завдання проаналізувати якість та ефективність наявних спеціальних об’єднаних груп (*integrated task forces*) і новостворених об’єднаних оперативних груп (*integrated operational teams, IOT*) з метою оцінки їх здатності покращити поточну ситуацію¹⁵.

¹³ United Nations (посилання 5); та United Nations, Departments of Peacekeeping Operations and Field Support, *A New Partnership Agenda: Charting the New Horizon for UN Peacekeeping* (United Nations: New York, July 2009).

¹⁴ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2008/16, 20 May 2008.

¹⁵ United Nations, General Assembly, ‘Implementation of the recommendations of the Special Committee on Peacekeeping Operations’, Report of the Secretary-General, A/63/615, 17 Dec. 2008.

У документі “Нові обрії” відзначено суттєвий прогрес у накопиченні досвіду в таких сферах, як демобілізація, роззброєння та реінтеграція, реформування сфери безпеки та верховенство права. В інших сферах, зокрема в державному управлінні (в т.ч. фіскальній і монетарній політиці), успіхи є більш скромними, в т.ч. через брак такого досвіду в системі ООН. У документі рекомендується не створювати власні можливості в таких сферах, а тісніше співпрацювати зі Світовим банком і Міжнародним валютним фондом з метою використання їх досвіду.

Виходячи з уроків попередніх і поточних комплексних миротворчих операцій ООН (див. підрозділ III), у документі “Нові обрії” підкреслюється важливість запровадження чітких оперативних стандартів до мандата місії. Ці стандарти мають визначити головні завдання та оперативні вимоги, бути основою для визначення потрібного персоналу та ресурсів. Проте, головна увага, здається, буде зосереджена на персоналі в уніформі (військових і поліції), а не на цивільних¹⁶, хоча саме останній аспект потребує найбільшої уваги, особливо, враховуючи перетин функцій.

У доповіді Генерального секретаря ООН про зміцнення миру та в документі “Нові обрії” значна увага надається швидкості розгортання цивільних компонентів на місцях. Затримка такого розгортання може суттєво обмежити здатність місії виконати мандат. У нещодавньому дослідженні ООН рекомендується відмовитися від нинішньої моделі одночасного розгортання всього цивільного персоналу та запровадити замість цього триетапний підхід: (а) розгортання на початковому етапі “ядра” у складі до 30 осіб; (б) на етапі нарощування розгортання “груп профільних фахівців” у складі 40-130 осіб; (в) розгортання постійного персоналу¹⁷. Інший підхід до проблеми розгортання, до якого схиляються не лише ООН, але й регіональні організації і національні уряди – визначення постійного потенціалу і створення реєстру резервного¹⁸. Постійний потенціал ґрунтується на наявності групи осіб, які працюють на постійній основі, безпосереднім завданням якої є забезпечення за потреби готовності до швидкого розгортання місії. Резервний контингент складається з осіб, призначених для розгортання на запит. Має бути передбачена можливість попереднього відбору персоналу, проведення співбесід і, за наявності коштів, навіть укладення контрактів. Інший варіант резерву, який часто називають реєстровим (ґрунтується на складанні бази даних потенційних кандидатів), передбачає використання вже працюючих осіб, яких можна відрядити тимчасово, коли виникає потреба в екстреному нарощуванні потенціалу місії.

¹⁶ Jovin, R., United Nations, Department of Peacekeeping Operations, Division of Policy Evaluation and Training, Interview with author, Jan. 2010.

¹⁷ Chandran, R. et al., *Rapid Deployment of Civilians for Peace Operations: Status, Gaps, and Options* (New York University, Center on International Cooperation: New York, Apr. 2009).

¹⁸ de Coning, C., ‘Civilian expertise: partnership to match supply to demand’, Paper presented at ‘Cooperating for peace: the challenge and promise of partnerships in peace operations’, Seminar co-hosted by Geneva Centre for Security Policy and International Peace Institute, Geneva, 10-11 Dec. 2009, <http://www.nupi.no/content/download/11498/112274/file/DeConing_Panel_4_Civilian_Expertise.pdf>.

ООН планує скористатися першим успіхом постійних поліцейських сил ДМО та постійних груп посередництва ДПП. Постійний контингент може бути використаний для формування поліцейського персоналу та, меншою мірою, – фахівців державного управління. Дві зазначені моделі лише зароджуються; до започаткування реєстрів усіх цивільних спеціальностей слід розглянути наявні моделі та оцінити їх придатність до функціонального розширення. Наразі немає єдиного джерела, де національні чи міжнародні органи могли б запитати та отримати інформацію про наявні ресурси – питання, хто має вести реєстр і де він має зберігатися, не вирішені. Слід враховувати також наявність чи брак політичної волі стосовно ведення та оновлення реєстрів, інакше вони перетворяться на порожні папірці, що не мають практичної цінності.

Цікаво, що пропозиція Генерального секретаря 2006р. запровадити 2 500 професійних посад для створення “кадрової бази для формування високомобільного, досвідченого, навченого та всебічно підготовленого цивільного персоналу для задоволення базових потреб миротворчих операцій ООН у людських ресурсах” не була реалізована, оскільки Дорадчий комітет з адміністративних і бюджетних питань (*Advisory Committee on Administrative and Budgetary Questions, ACABQ*) П’ятого комітету Генеральної асамблеї ООН не схвалив пропозицію¹⁹. Згідно з цією пропозицією, мали б бути вироблені професійні моделі, а відібраний персонал мав би пройти спеціальні програми підготовки й почергово працювати в Секретаріаті та на місцях для набуття всебічного досвіду участі в миротворчих операціях. Але в *ACABQ* вважали, що численні питання, які дали підстави для пропозиції, має вирішити поточна кадрова реформа²⁰.

Інша ініціатива ООН – більше покладатися на можливості країни перебування. До польових місій і представництв ООН, особливо у країнах, що розвиваються, були надіслані запити з проханням визначити кваліфікований національний персонал для внесення до реєстру з метою відбору кандидатів для роботи в постконфліктних країнах. Підставою для цього є розуміння, що сусідні країни, країни з подібними соціально-економічними та культурними умовами і країни, які вже пройшли постконфліктну трансформацію, здатні суттєво доповнити миротворчі зусилля міжнародного співтовариства, надавши цивільних фахівців, які краще зрозуміють специфічні проблеми постконфліктних країн²¹.

¹⁹ Докладно про пропозицію Генерального секретаря щодо запровадження 2 500 професійних посад цивільних миротворців див.: United Nations, General Assembly, ‘Investing in people’, Report of the Secretary-General, Addendum, ‘Reforming the field service category: investing in meeting the human resources requirements of United Nations peace operations in the twenty-first century’, A/61/255/Add.1, 22 Aug. 2006.

²⁰ United Nations, General Assembly, ‘Fifth Committee takes up \$300 million budget for 2008/09 peacekeeping support account’, Press release, 6 June 2008, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2008/gaab3857.doc.htm>>.

²¹ United Nations (посилання 5).

Цивільні спроможності ЄС: постійний та амбітний процес трансформації

Сміливі спроби реформування цивільних операцій ЄС із врегулювання криз заслуговують ретельнішого аналізу. Цивільне врегулювання криз є важливим інструментом Спільної політики безпеки і оборони ЄС (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*; раніше – Європейська політика безпеки і оборони, ЄПБО, *European Security and Defence Policy, ESDP*). Структури цивільного врегулювання криз (*structures for civilian crisis management*), як їх називають в ЄС, пережили рік постійної непевності через бурхливі події, пов'язані з ухваленням Лісабонського договору 2007р.²² За 10 років існування СПБО зазнала глибоких інституційних змін у часи інтенсивного зростання попиту на цивільні спроможності із врегулювання криз; з 2003р. в її рамках здійснено 13 цивільних операцій²³. Але “інституційні структури, що забезпечують планування і проведення цієї оперативної діяльності, ще мають набути досвіду”²⁴. Реалізація Лісабонського договору, що набув чинності 1 грудня 2009р., визначить структурні реформи ЄС на наступні роки. В ньому також засвідчені високі амбіції ЄС бути глобальним гравцем (як у зовнішній політиці, так і в оперативній діяльності), для чого створена Європейська служба зовнішньої діяльності (ЄСЗД, *European External Action Service, EEAS*) і передбачене злиття функцій цивільного та військового планування. Створення Цивільних спроможностей планування та ведення операцій (*Civilian Planning and Conduct Capability, CPCC*) у 2007р. та Директорату планування врегулювання криз (*Crisis Management Planning Directorate, CMPD*) у 2009р. “стало зрушенням в інституційному розвитку ЄПБО”²⁵. Нарешті, з 2004р. суттєвому аналізу та перегляду піддається поточний процес досягнення Головної цивільної мети (*Civilian Headline Goal, CHG*) (розглядається нижче), проявом чого стало ухвалення у 2007р. *CHG 2010*.

Головна цивільна мета

На засіданні Європейської Ради в червні 2000р. ЄС сформулював головні завдання цивільного врегулювання криз, відомі як Головна цивільна мета (*CHG*)²⁶. Спочатку вони охоплювали завдання створення поліції, цивільної

²² Лісабонський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз і Договору про створення Європейського Співтовариства, підписаний 13 грудня 2007р., набув чинності 1 грудня 2009р., <http://europa.eu/lisbon_treaty/>.

²³ ЄС здійснив 13 цивільних місій із врегулювання криз: сім поліцейських (*EUPM, EUPOL PROXIMA, EUPOL Kinshasa, EUPAT, EUPOL COPPS, EUPOL Afghanistan, EUPOL RD Congo*); три – із запровадження верховенства права (*EUJUST THEMIS, EUJUST LEX Iraq, EULEX Kosovo*); дві – з реформування сектору безпеки (*EUSEC DR Congo, EU SSR Guinea Bissau*); одну – з прикордонного контролю (*EUBAM Rafah*). Докладніше див.: SIPRI Multilateral Peace Operations Database, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>; а також додаток 3А цього видання. Слід зауважити, що ЄС відносить цивільні поліцейські операції до категорії цивільних. Докладно про всі місії СПБО (крім вилучених з бази даних СІПРІ) див. карту СПБО, <<http://www.csdpmap.eu>>.

²⁴ Gebhard, С., ‘The crisis management and planning directorate: recalibrating ESDP planning and conduct capacities’, *CFSP Forum*, vol.7, no.4 (July 2009), pp.8-14.

²⁵ Gebhard (посилання 24), p.14.

²⁶ Council of the European Union, ‘Strengthening the Common European Security and Defence Policy: Presidency Report to the Feira European Council’, document 9149/00, Brussels, 15 June 2000.

адміністрації, запровадження верховенства права, захисту цивільних, а в 2004р. були розширені за рахунок місій з моніторингу та підтримки діяльності спеціальних представників ЄС на період до 2008р.²⁷ Крім того, ЄС зазначив, що він зробить внесок у реформування сектору безпеки і сприятиме процесам демобілізації, роззброєння та реінтеграції. Далі, на підтвердження високих амбіцій, ЄС зазначив, що він “має бути здатним здійснювати одночасні цивільні місії з різним ступенем участі; розгорнути на початку операції цивільні засоби одночасно з військовими та, нарешті, що операції з цивільного врегулювання криз у рамках ЄПБО мають розгортатись автономно, спільно чи у взаємодії з військовими операціями”²⁸. Водночас, за результатами проведеного аналізу, “подальший процес розвитку цивільних спроможностей значно перевищив загальні очікування як у темпах, так і за кількісними параметрами”²⁹. За однією з оцінок, “т.зв. процес реалізації *CHG* . . . був рішучою спробою спонукати країни-члени до надання цивільного персоналу згідно з можливими сценаріями розгортання. Кожна країна-член зобов’язалася надати певне число цивільних, але, здається, процес *CHG* не допоміг ЄС розгорнути потрібне число цивільного персоналу під військовим командуванням”³⁰.

Для виконання амбітних цілей ЄС запровадив поетапний підхід до розвитку цивільних спроможностей із врегулювання криз: “він охоплює визначення припущень для планування на основі сценаріїв, розробку переліків вимог до можливостей, оцінку національних внесків і виявлення браку спроможностей”. Виходячи з результатів *CHG 2008* і зростаючого досвіду врегулювання криз у рамках ЄПБО, ЄС у 2007р. схвалив *CHG 2010* з метою “допомоги забезпеченню здатності ЄС, згідно з Європейською стратегією безпеки, врегулювати кризи шляхом розгортання відповідних цивільних сил – високої якості, у стислі терміни, в достатній кількості, здатних виконувати функції забезпечення та з потрібним оснащенням”³¹.

Розуміючи циклічність процесу *CHG*, міністри ЄС у рамках *CHG 2010*, започаткованого у 2007р., затвердили річний план, що передбачав надання в жовтні 2009р. Доповіді про підготовленість цивільних спроможностей (*Report on Civilian Preparedness*), а в листопаді 2009р. – Цілей підвищення цивільних спроможностей (*Civilian Capability Targets*). Міністри ЄС домовилися проводити “щорічну конференцію з метою огляду стану справ, оцінки успіхів і спрямування наступних зусиль на створення цивільних спроможностей ЄПБО. Міністерські вказівки будуть видані наприкінці процесу *CHG 2010*”³².

²⁷ Council of the European Union, ‘Civilian Headline Goal 2008’, document 15863/04, Brussels, 17 Dec. 2004.

²⁸ Council of the European Union (посилання 27).

²⁹ Gebhard (посилання 24), p.9.

³⁰ Korski, D. and Gowan, R., *Can the EU Rebuild Failing States? A Review of Europe’s Civilian Capacities* (European Council on Foreign Relations: London, Oct. 2009).

³¹ Council of the European Union, ‘Civilian Headline Goal 2010’, document 14823/07, 19 Nov. 2007, para.18.

³² Council of the European Union (посилання 31).

Ці ініціативи засвідчують притаманні ЄС політичну природу його зусиль з цивільних питань і недостатню увагу до практичних результатів. Крім того, цей заполітизований процес відсунув на другий план проблеми децентралізованого підходу ЄС до комплексного використання спроможностей прикомандированого цивільного персоналу, відібраного та відрядженого країнами-членами. Через це польові місії є дуже залежними від внесків країн-членів і тому – часто недоукомплектованими. Нарешті, у 2009р. імплементація Лісабонського договору вступила в основну фазу і стала важливою темою для політиків, зумовлюючи брак цивільного потенціалу операцій.

Структурні реформи й наслідки Лісабонського договору

Ратифікація Лісабонського договору у 2009р. дала імпульс реорганізації структури ЄС. Зокрема, була створена посада Високого представника із закордонних справ і політики безпеки, який одночасно є Віце-президентом Європейської Комісії і членом Ради, а також сформовано нову службу ЄС – Європейську службу зовнішньої діяльності (ЄСЗД) – для підтримки його діяльності. На жаль, у Договорі не достатньо чітко визначені напрями діяльності ЄСЗД та потреби реструктуризації та об'єднання функцій Ради та Комісії, що негативно відіб'ється на цивільному врегулюванні криз³³. Зростає розуміння того, що імплементація Договору відбуватиметься послідовно, а не одномоментно та може тривати до 2014р.³⁴ Як і реформи загалом, пропозиції Лісабонського договору спрямовані на підвищення здатності ЄС діяти на міжнародній арені більш “комплексно”, не останньою чергою – у сфері цивільного врегулювання криз.

У червні 2007р. ЄС створив Цивільні спроможності з планування та ведення операцій з метою нагляду за організацією та управлінням місіями на оперативному рівні, які набули готовності до застосування у травні 2008р.

³³ У сфері Спільної зовнішньої політики та політики безпеки Лісабонський договір дає лише таку настанову: “У виконанні цього мандата Високому представнику має сприяти Європейська служба зовнішньої діяльності. Ця служба має працювати у співробітництві з дипломатичними службами держав-членів і залучати посадовців відповідних департаментів Генерального секретаріату Ради та Комісії, а також персонал від дипломатичних служб держав-членів”. Див.: Treaty of Lisbon (посилання 22), Article 1(30), amending Article 13a of the Treaty on European Union. Див. також: Avery, G., ‘Europe’s foreign service: from design to delivery’, European Policy Centre Policy Brief, Nov. 2009, p.1, <http://www.epc.eu/TEWN/pdf/959676591_Europe's_foreign_service.pdf>.

³⁴ Lieb, J. and Maurer, A., ‘Creating the European External Action Service: preconditions for avoiding a rude awakening’, SWP Comments no.13, German Institute for International and Security Affairs (SWP), June 2008, pp.1-8, <http://www.swp-berlin.org/en/produkte/swp_aktuell_detail.php?id=9162>. Автори статті відзначають, що наприкінці терміну бюджету ЄС на 2007-2013рр. буде здійснено огляд результатів діяльності ЄСЗД. Період до рішення Європейської Ради з питань ЄСЗД (орієнтовно у квітні 2010р.) може вважатися першим етапом, за яким настане другий, що триватиме кілька наступних років. У доповіді про стан справ (очікується у 2012р.) мають бути проаналізовані функції та організаційна структура Служби; за потреби, початкове рішення може бути переглянуте у 2014р. Див.: Avery (посилання 33), p.2; Crowe, B., *The European External Action Service: Roadmap for Success* (Chatham House: London, May 2008), p.8. Про політичне, юридичне та інституційне обґрунтування часу, потрібного для завершення створення ЄСЗД, див.: Adebahr, C., ‘The first will be the last: why the EU foreign service will remain embryonic for some time’, *CFSP Forum*, vol.6, no.2 (Mar. 2008), pp.5-9.

Це дало ЄС можливість створити єдине цивільне командування і структурний аналог Військового штабу ЄС (*EU Military Staff, EUMS*). У грудні 2008р. Європейська Рада погодилась утворити Директорат із планування врегулювання криз шляхом об'єднання колишніх директоратів VIII (оборонні аспекти) та IX (цивільне врегулювання криз) Головного директорату Е (зовнішні та військово-політичні справи) Секретаріату Ради, з метою інтеграції цивільного та військового планування на стратегічному рівні, що й було зроблено 16 грудня 2009р.³⁵ Але перехід до нової структури та умови взаємодії з іншими, зокрема з *CPCC*, вимагатимуть певного часу для налагодження роботи. На час написання матеріалу офіційні особи приділяли багато уваги реорганізації, зокрема взаємодії *CMPD* із *CPCC* і впливу ЄСЗД на планування цивільних місій.

Однією з головних проблем створення *CMPD* є ризик, що запропонована інтеграція цивільного та військового компонентів ЄС зі стратегічного планування врегулювання криз може спричинити поглинання цивільного компонента військовим. Злиття директоратів VIII та IX може означати, що цивільні місії плануватимуться не цивільними, які мають відповідний політичний, професійний та оперативний досвід. Мілітаризація СПБО може, своєю чергою, негативно вплинути на цивільне врегулювання криз³⁶.

Африканський Союз

Африканський Союз (АС) ще не розгортав власних комплексних миротворчих операцій чи самостійних цивільних місій. Але його досвід у Спільній операції АС/ООН у Дарфурі (*AU-UN Hybrid Mission in Darfur, UNAMID*) та зобов'язання завершити до 2010р. створення Африканських резервних сил (*African Standby Force, ASF*) з цивільним компонентом поставили цивільні аспекти миротворчих операцій в ряд пріоритетів АС. Цікаво, що підходи, застосовані в Африці, відрізняються від європейських, зосереджених на створенні інституційних структур і можливостей в державному секторі. В Африці інституційні зміни не стосуються реорганізації окремого урядового департаменту чи його функції, оскільки африканським урядам часто бракує можливостей і ресурсів для здійснення таких змін. Навпаки, дебати стосовно цивільних спроможностей та їх розвиток здійснюються під керівництвом установ з підготовки кадрів (часто фінансованих зовнішніх донорів), діяльність яких спрямована на підтримку АС. На рівні національних урядів це відбуває мілітаризацію миротворчих операцій, що стає очевидним на загальноконтинентальному рівні, де структура *ASF* і відповідні заходи з нарощування їх потенціалу зосереджені переважно на військових аспектах.

³⁵ Council of the European Union, Presidency Conclusions, Brussels, 11-12 Dec. 2008, Annex 2, Declaration by the European Council on the Enhancement of the European Security and Defence Policy (ESDP), Article 6.

³⁶ European Peacebuilding Liaison Office, 'Statement on civilian-military integration in European security and defence policy', Brussels, 18 Feb. 2009, <http://www.eplo.org/documents/EPLO_Statement.pdf>. Див. також: Gebhard (посилання 24).

Очевидною стала також потреба розвитку цивільного компонента *ASF*, оскільки із трьох складових *ASF* він є найменш розвинутим та інституціолізованим. У планувальному підрозділі *ASF* АС і більшості регіональних бригад немає цивільного персоналу, тому розробка структури цивільної політики віддана навчальним установам. Відсутність цивільної структури в АС має кілька наслідків: структура цивільної політики не інституціолізована й тому не інтегрована належним чином до загальної структури *ASF*³⁷. Є надія, що більше уваги на цивільний вимір зверне Група ООН з підтримки миротворчої діяльності АС (*AU Peacekeeping Support Team*) у рамках Структури десятирічної програми зміцнення спроможностей АС (*Framework for the Ten-Year Capacity-Building Programme for the African Union*)³⁸.

Національні заходи

Подібно до ЄС та ООН, окремі держави намагалися ліквідувати розрив між попитом на цивільні спроможності та їх пропозицією, намагаючись водночас запровадити загальноурядові підходи шляхом міжвідомчої інтеграції. Це питання має як широкий, так і вузький виміри. Наприклад, намагаючись розв'язати проблеми розгортання цивільних сил, у 2004р. три уряди – Великої Британії, Канади і США – створили для цього міжвідомчі підрозділи. Всі вони запровадили схожий комплексний підхід до призначених для розгортання сил і засобів, що поєднує навички та досвід представників державного і приватного секторів. Перед цими трьома країнами стоять спільні виклики: гарантій безпеки, утримання та наявності цивільного персоналу. У Великій Британії створено Стабілізаційний підрозділ (*Stabilisation Unit*); у Канаді – Спеціальна група з питань стабілізації і реконструкції (*Stabilisation and Reconstruction Task Force, START*); у США – Бюро координатора з реконструкції і стабілізації (*Office of the Coordinator for Reconstruction and Stabilization, S/CRS*). Проте, “культурні розбіжності” цих трьох країн заважають інтеграції, необхідній для реалізації загальноурядового підходу та перетворення “єдності намірів на спільні цілі”³⁹.

У 2004р., з метою полегшення планування на урядовому рівні, створення придатних до розгортання цивільних ресурсів та акумулювання досвіду попередніх операцій, британське МЗС утворило новий Підрозділ постконфліктного відновлення (*Post Conflict Reconstruction Unit, PCRU*). Він був спільним органом Міністерства оборони, Міністерства закордонних справ і Департаменту міжнародного розвитку. У грудні 2007р. *PCRU* змінив назву на Стабілізаційний підрозділ. Але забезпечити на практиці міжвідомчу координацію виявилось важко. Цей підрозділ назвали “сиротою трьох батьків”; казали, що йому бракує “одного лідера,

³⁷ Dersso, S.A., ‘The need for “civilianising” the African Standby Force’, African Peace Support Trainers’ Association, Peacekeeping This Month, 26 Mar. 2009, <<http://www.apsta-africa.org/news/article260309.php>>.

³⁸ United Nations, General Assembly, Letter dated 11 December 2006 from the Secretary-General addressed to the President of the General Assembly, A/61/630, 12 Dec. 2006.

³⁹ Blair і Fitz-Gerald (посилання 9).

який дбав би про його успіх і мав повноваження сприяти його місії та просувати координацію в середовищі байдужих бюрократів”⁴⁰.

У 2005р. у складі Відділу міжнародної безпеки Міністерства закордонних справ (МЗС) Канади з метою “підсилення здатності Уряду реагувати на міжнародні кризи на засадах скоординованого загальноурядового підходу” утворена *START*⁴¹. Під час реорганізації МЗС до *START* передані служби з питань гуманітарної допомоги, запобігання конфліктам, операцій з побудови, підтримання та забезпечення миру, розмінування та контролю над стрілецькою зброєю. Як і її американський аналог, “залишаючись у складі одного міністерства, *START* не домоглася великих успіхів у забезпеченні міжвідомчої взаємодії”⁴².

США створили *S/CRS* у липні 2004р., яке почало працювати лише у вересні 2008р. із завданням “спрямовувати, координувати та забезпечувати інституційне підґрунтя діяльності” цивільного компонента в рамках постконфліктних заходів з реконструкції і стабілізації⁴³. На жаль, воно від самого початку не було укомплектоване та, попри завдання “спрямовувати”, “*CRS* ще не визначено провідним відомством для всіх місій стабілізації і реконструкції, а запроваджена ним система планування досі не випробувана практикою в повному обсязі”⁴⁴.

Інші країни, особливо розвинуті – зокрема Австралія, Данія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Швеція та Японія, – намагалися зробити внесок у розвиток цивільного виміру або через підтримку міжнародних зусиль ЄС і ООН, або через підготовку національних контингентів – часто зі створенням аналогічних підрозділів при відповідних міністерствах та урядових відомствах⁴⁵. Так, МЗС Японії фінансувало Хіросімський центр миротворців (*Hiroshima Peacebuilders Centre*) в Університеті Хіросіми; в Німеччині Уряд створив Центр міжнародних миротворчих операцій (*Zentrum für Internationale Friedenseinsätze, ZIF*), у Фінляндії – Центр цивільного врегулювання криз (*Centre for Civilian Crisis Management*), у Швеції – Академію Фолке Бернадотта (*Folke Bernadotteakademin*). Данія, Нідерланди та Норвегія створили стабілізаційні підрозділи у складі міністерств закордонних справ.

⁴⁰ Bensahel (посилання 10).

⁴¹ Докладніше див.: Foreign Affairs and International Trade Canada, ‘About START’, <<http://www.international.gc.ca/start-gtsr/start-definition-gtsr.aspx>>.

⁴² Bensahel (посилання 10).

⁴³ Duncan Hunter National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2009, US Public Law 110-417, signed into law 14 Oct. 2008, <[http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d110:HR5658](http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d110:HR5658;)>, title 16. У грудні 2005р., згідно з Президентською директивою з питань національної безпеки №44, Держдепартамент США призначено головною установою у цій сфері, а Координатором – співголовою нового міжвідомчого Комітету політичної координації операцій з реконструкції і стабілізації (*Policy Coordinating Committee (PCC) for Reconstruction and Stabilization Operations*). Див.: White House, National Security Presidential Directive/NSPD-44, Washington, DC, 7 Dec. 2005, <<http://www.fas.org/irp/offdocs/nspd/nspd-44.html>>.

⁴⁴ Bensahel (посилання 10).

⁴⁵ Аналіз внеску окремих країн в операції ЄС див.: Korski and Gowan (посилання 30).

III. Місія ООН у Судані

Різноманітні і тривалі зусилля міжнародних організацій та національних урядів з розробки структур, механізмів і політики зміцнення цивільних спроможностей можуть не відповідати конкретним рішенням на місцях. Місія ООН у Судані (*UN Mission in Sudan, UNMIS*) є прикладом концептуальних і практичних проблем цивільного сектору в миротворчих операціях. *UNMIS* є не єдиною місією, що має складнощі з наповненням і підтриманням цивільного компонента; подібні проблеми стоять і перед іншими місіями ООН із суттєвими цивільними компонентами, а також перед самостійними цивільними місіями ЄС. Як приклад ширшого комплексу проблем є сенс розглянути деякі питання, що постали перед місіями.

UNMIS, утворена в березні 2005р., наразі має другий за чисельністю цивільний контингент серед комплексних миротворчих операцій ООН – 827 цивільних за дозволеного максимуму в 1 440 осіб⁴⁶. Як і в інших комплексних операціях ООН, Резолюція РБ №1590 уповноважила Місію “сприяти імплементації Всеохопної мирної угоди” (*Comprehensive Peace Agreement, CPA*)⁴⁷. У рамках цього процесу на *UNMIS* покладался певний комплекс завдань та обов’язків: моніторинг припинення вогню; розробка програми демобілізації, роззброєння та реінтеграції на підтримку залучення колишніх комбатантів до політичного життя, в т.ч. підвищення рівня усвідомлення та розуміння триваючого мирного процесу; підтримка верховенства права, в т.ч. реформування державних установ (судової системи та поліції); моніторинг і забезпечення прав людини; сприяння чесним виборам; сприяння поверненню біженців і внутрішньо переміщених осіб. Крім того, згідно з главами VI і VII Статуту ООН, Резолюція №1590 дозволила Місії використовувати силу для захисту цивільних “за умов безпосередньої загрози в районах розгортання та мірою власних спроможностей”⁴⁸.

З огляду на вибори 2010р., 2009р. був напруженим періодом на фоні постійних проблем *UNMIS* з виконанням її мандата, коли відбувалося погіршення стану безпеки в Південному Судані, особливо у вілایатах Джонглеї, Верхній Ніл та Озерний. З моменту створення Місія мала численні проблеми з отриманням потрібної чисельності підготовленого персоналу майже в усіх компонентах Місії – військовому, поліцейському, цивільному. Це негативно впливало на здатність Місії виконувати амбітний мандат.

⁴⁶ Найбільший цивільний контингент розгорнуто в рамках *MONUC*. Див. додаток 3А цього видання.

⁴⁷ UN Security Council Resolution 1590, 24 Mar. 2005. Текст Всеохопної мирної угоди див. <<http://www.usip.org/resources/peace-agreements-sudan>>.

⁴⁸ Глава VI Статуту ООН дозволяє РБ ООН рекомендувати заходи з мирного врегулювання міжнародних спорів, у т.ч. розгортання миротворців, за згодою всіх зацікавлених сторін. Глава VII надає РБ повноваження застосовувати до сторін конфлікту заходи, необхідні для відновлення міжнародного миру та безпеки, незалежно від згоди сторін. Див.: Charter of the United Nations, 26 June 1945, <<http://www.un.org/en/documents/charter/>>.

Планування

UNMIS передувала Передова місія ООН у Судані (*UN Advance Mission in Sudan, UNAMIS*), розгорнута в червні 2004р. у складі 164 цивільних осіб, яка мала сприяти мирному процесу та підготувати підґрунтя для розгортання повноцінної комплексної місії після підписання Всеохопної мирної угоди⁴⁹. Це було новим кроком ООН у попередньому плануванні місій, що, за задумом, мав сприяти розгортанню місії, спрямованої на задоволення потреб, визначених на підставі зроблених на місці оцінок і консультацій з учасниками *CPA*. Але ескалація конфлікту в Дарфурі та одночасна допомога Місії АС у Судані (*African Union Mission in Sudan, AMIS*) відволікли значні ресурси *UNAMIS*. Компоненти *UNAMIS* з політичних, цивільних справ і прав людини були переорієнтовані на політичний процес у Дарфурі. Зокрема, перші три цивільні польові офіси було розташовано саме там⁵⁰. Зрештою, поява непередбачених завдань у Дарфурі підштовхнула до створення *UNMIS*.

На час створення *UNMIS* процес інтегрованого планування місій (*Integrated Missions Planning Process, IMPP*) ООН ще не був офіційно впроваджений, але був застосований для планування Місії⁵¹. Концепцію операції (завдання і пріоритети Місії) та головні елементи плану Місії (структуру Місії, в т.ч. її компоненти загального призначення та функціональні) *UNAMIS* отримала від центрального апарату групи планування в Нью-Йорку. Тому вплив на формування *UNMIS* з боку *UNAMIS* і Групи ООН у країні (*UN Country Team, UNCT*) був обмеженим. Фактично, завданням *UNAMIS* було запропонувати та апробувати організаційну схему *UNMIS*, визначити потрібну кількість посад для виконання кожного передбаченого мандатом завдання (зокрема, забезпечення прав людини), з метою надання *ACABQ* до початку місії повної інформації про її структуру, орієнтовану на результат.

Брак самостійності нової Місії в наймі потрібних для роботи осіб посилювався очевидною політизацією питань заповнення керівних посад *UNMIS* у штаб-квартирі ООН⁵². Запровадження орієнтованої на результат структури місій мало сприяти покращенню підзвітності миротворчих операцій ООН; оцінка їх діяльності здійснюється за ключовими завданнями, заходами та результатами, що дає можливість за необхідності скоригувати ресурсні потреби. Хоча місії мають можливість певним чином впливати на чисельність персоналу, потрібного для здійснення конкретної функції, але вони майже відсторонені від коригування видів необхідних функцій у рамках затвердженого РБ мандата. Наприклад, якщо буде вирішено, що місії потрібен економічний радник, то керівник місії може найняти потрібну особу лише по завершенні поточного бюджетного циклу – за умов, якщо така посада буде внесена

⁴⁹ Про *UNAMIS* див.: SIPRI Multilateral Peace Operations Database (посилання 23); Віхарта Ш. «Планування та розгортання миротворчих операцій. – Щорічник СІПРІ 2008, с.109-115.

⁵⁰ Schumann, P., UNMIS, Director, Civil Affairs (Aug. 2004-Sep. 2005), Chief of Staff (Oct. 2005-Dec. 2006), Regional Representative and Coordinator in South Sudan (Jan.-Aug. 2007), Interview with the author, Jan. 2010.

⁵¹ Докладніше про *IMPP* див.: Віхарта (посилання 49).

⁵² Schumann (посилання 50).

РБ до мандата місії. Очевидно, що жорстка бюрократична процедура ООН заважає вибору ефективної конфігурації досить складного цивільного компонента миротворчих операцій. Проте, у 2009р. настанови з реалізації *IMPP* були вдосконалені – з метою підвищення ролі польових місій та *UNCT* у визначенні стратегічних завдань за рахунок видання власних настанов на місцях⁵³.

Проблеми найму та розгортання

UNMIS набирала дозволена чисельність дуже повільно. На кінець 2005р., через дев'ять місяців після створення, була розгорнута лише половина цивільного персоналу. У вересні 2006р. кількість незаповнених цивільних посад зменшилася до 36,5%, але повідомлялося, що число звільнених перевищувало число прийнятих на роботу⁵⁴. При цьому, найбільшою мірою страждають керівні посади середньої і вищої ланок. Частково ця проблема пов'язана з тривалим і складним порядком найму в ООН. Вищі керівники Місії зазначають, що заповнення всіх цивільних посад протягом першого року може бути непродуктивним і непотрібним. Вони пропонують поетапно і гнучке розгортання на початковому етапі та відмову від звичного циклу найму на 6-12 місяців з метою забезпечення більшої гнучкості. Наприклад, враховуючи широке географічне розосередження польових офісів *UNMIS* і їх різні пріоритети, у відділі цивільних справ краще мати фахового планувальника, залученого на 3-9 місяців, ніж кілька загальних спеціалістів, найнятих на 6-12 місяців⁵⁵.

До адміністративних складнощів додається фізичне та безпекове середовище, в якому діє *UNMIS*. *UNMIS* вважають однією з найсуворіших місій. Більшість цивільного персоналу *UNMIS* розгорнуто в регіональних офісах в Абеї, Джонглеї і Джубі – віддалених частинах країни з важкими умовами життя. Водночас Уряд у Хартумі запровадив ряд обмежень на персонал *UNMIS*, обмеживши його пересування та можливість виконувати свої завдання. Проблеми найму та розгортання стосуються лише міжнародних, переважно західних цивільних фахівців. Але заходи з пошуку кваліфікованого суданського персоналу для заповнення ряду цивільних посад були також недостатніми. Порівняно з іншими місіями ООН, *UNMIS* має найвищу чисельність національних працівників, але вона досі складає менше 1% усіх розгорнутих у рамках *UNMIS* цивільних⁵⁶.

⁵³ Le Roy, A., UN Under Secretary-General for Peacekeeping Operations, Remarks made to the Special Committee on Peacekeeping Operations, 23 Feb. 2009, <<http://www.un.org/en/peacekeeping/articles/article230209.htm>>.

⁵⁴ Center on International Cooperation, *Annual Review of Global Peace Operations 2007* (Lynne Reiner: Denver, CO, 2007), pp.30-34.

⁵⁵ Schumann (посилання 50).

⁵⁶ United Nations, General Assembly, 'Financing arrangements for the United Nations Mission in the Sudan for the period from 1 July 2008 to 30 June 2009', Note by the Secretary-General, A/63/756, 11 Mar. 2009.

Чіткість та узгодженість мандатів місії

Питання координації різних компонентів миротворчої операції – важливий чинник забезпечення ефективного виконання цивільним персоналом їх посадових обов'язків. На початковому етапі місії розгортання допоміжних компонентів *UNMIS*, зокрема, підрозділу безпеки, за повідомленнями, відставало від решти функціональних компонентів. Як наслідок, багато функціональних компонентів, зокрема відділи з питань прав людини, політичних і цивільних справ, не могли організувати польову діяльність і робити оцінки, необхідні для планування реалізації стратегії⁵⁷. Тому пріоритети на початковому етапі мали загальний характер, а діяльність *UNMIS*, за оцінками суданців, вважалася недостатньою. Краща координація між різними компонентами також могла б забезпечити ефективніше використання ресурсів Місії. Наприклад, спільне використання військовим і цивільним компонентами в Джубі обмежених ресурсів, зокрема вертольотів, сприяло підвищенню ефективності їх застосування.

Звичайно, системні проблеми є дуже важливими та вимагають розв'язання для підвищення ефективності, зокрема цивільного компонента, але головне питання стосується видів функцій, що мають виконуватися цивільними. В *UNMIS* вирішили, що самостійною функцією має бути захист цивільних, але в Дарфурі вона була віднесена до категорії загальних, тому, наприклад, жертву згвалтування могли опитувати представники різних агентств ООН, кожне з яких мало серед своїх завдань захист цивільних. Чи принесе міжвідомча координація суттєві вигоди для суданського населення, ще належить побачити⁵⁸. Невизначеність цивільних функцій поширюється також на роль та обов'язки різних відділів Місії. Так, часто перетинаються обов'язки відділів політичних справ і прав людини. Найбільш важливим є те, що інституційні реформи, здійснені ООН, не сприяють адекватному вирішенню питання розподілу праці між миротворчою операцією і *UNCT*: повинні вони працювати паралельно, чи практична діяльність *UNCT* має перейти до миротворчої операції? На час утворення *UNMIS*, *UNCT* у Судані вже займалася діяльністю у сферах верховенства права, розмінування, демобілізації, роззброєння, реінтеграції і повернення біженців. Це спричинило серйозну плутанину в суданських організаціях, які мали справу з одним органом ООН, а потім змушені були переорієнтовуватися на інший. Цікаво, що Резолюція РБ зі створення *UNMIS* є досить детальною і зазначає, що для виконання передбачених мандатом завдань цивільний компонент Місії повинен мати достатню чисельність. Проте, Резолюція не забезпечила відповідне фінансування потрібної чисельності. Тому, попри добре укомплектовані відділи, через брак коштів *UNMIS* було складно ефективно виконувати свій мандат.

⁵⁷ Schumann (посилання 50).

⁵⁸ McMurry, N., 'Protection in practice: the role of peacekeepers in Southern Sudan', Stimson Center, 7 Dec. 2009, <<http://www.stimson.org/pub.cfm?ID=912>>.

IV. Висновки

Цивільні відіграють дедалі важливішу роль у миротворчих операціях і зміцненні миру, тому зростання попиту на їх досвід не викликає сумніву. 2009р. позначився постійною увагою до цивільного виміру. За останні п'ять років політичні зобов'язання та інституційні заходи значно розширилися, що призвело до створення структур для підтримки цивільного внеску в миротворчі операції і розв'язання проблем розгортання, які заважали минулим місяцям. Спроби вирішити проблему браку цивільних спроможностей відбивають рішучість миротворчої спільноти покращити стан архітектури цивільних інститутів.

Але, попри готовність зміцнити цивільний аспект і підтримати ряд зазначених інституційних інновацій, створювані структури ще не оформилися належним чином і не мають необхідних ресурсів. Проблема зміцнення цивільного виміру є ширшою, ніж питання швидкого розгортання потрібних фахівців у потрібній чисельності. Вона вимагає перегляду ширшого спектру питань та аналізу зв'язків таких взаємопов'язаних чинників, як фінансування миротворчих операцій і найм особового складу. Крім того, вона вимагає критичного аналізу мети та завдань кожної цивільної посади для уникнення дублювання в рамках місії.

На польовому рівні досвід *UNMIS* чітко показує, що проблеми розгортання цивільного персоналу неможливо вирішити лише реформуванням ДМО. Необхідна перебудова всіх інших елементів системи ООН, зокрема методики фінансування місій, – аби підвищення ефективності миротворчих операцій відчули на місцях. “Добра організаційна структура сама по собі не забезпечить бажаний результат, але її відсутність, безперечно, його ускладнить”⁵⁹. Що найважливіше, досвід *UNMIS* показує, що зміцнення миру потребує особливих підходів і, відповідно, гнучкості у плануванні та комплектуванні місій, чого можна домогтися лише завдяки циклічному та орієнтованому на потреби процесу планування. Досвід *UNMIS* та інших місій був врахований в останніх багато- та двосторонніх політичних ініціативах з питань залучення цивільних структур. Він свідчить, що модернізація світової архітектури цивільних інститутів є не лише актуальним і своєчасним, але й дуже амбітним завданням.

⁵⁹ Crowe (посилання 34), р.13.

Додаток 3А. Багатосторонні миротворчі операції у 2009р.

КІРСТЕН ЗОДЕР, КРІСТЕР КАРЛССОН

I. Вступ

У цьому додатку окреслюються події в рамках миротворчих операцій у 2009р., а також аналізуються тенденції за період 2000-2009рр. з використанням інформації з Бази даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції¹. Наведені тут дані характеризують стан поточних миротворчих операцій у 2009р. і надають можливість зробити порівняння з 2009р. та попередніми роками². В підрозділі II розглядаються глобальні тенденції, а в підрозділі III – регіональні.

II. Глобальні тенденції

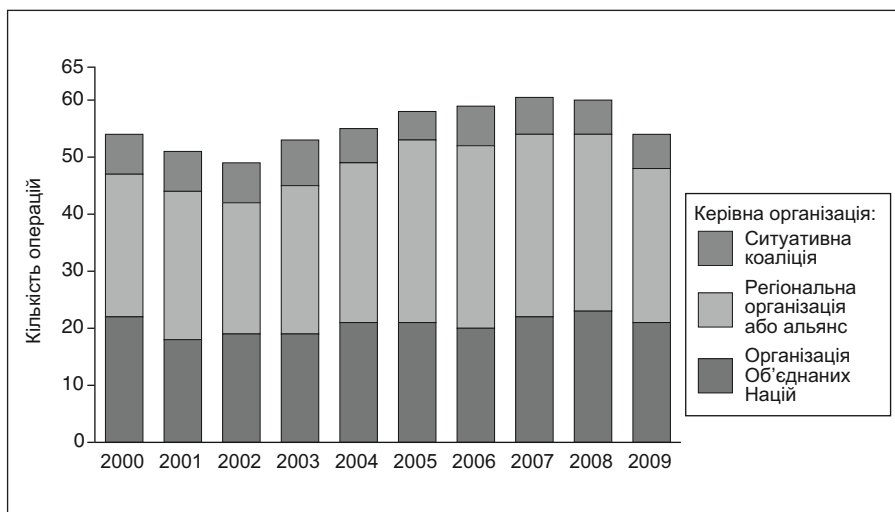
У 2009р. здійснювалися 54 миротворчі операції у 34 районах світу. У 2008р. було припинено шість операцій, а у 2009р. не розпочато жодної нової – таким чином, вперше з 2002р. зменшилася загальна кількість операцій (діаграма 3А.1). Водночас, у 2009р. спостерігалася тенденція зростання чисельності залученого персоналу: загальна чисельність збільшилася, порівняно з 2008р., на 16% і досягла 219 278 осіб, з яких 89% склали військовослужбовці, а 11% – цивільні (діаграма 3А.2)³. За наявними даними, вартість миротворчих операцій досягла нової рекордної позначки – \$9,1 млрд.

Протягом 2000-2009рр. перше зменшення загальної кількості миротворчих операцій сталося у 2002р. – до 49, після чого, у 2008р. спостерігалася збільшення до 60 операцій. Ця тенденція змінилася у 2009р., і десятиріччя завершилося з тією ж кількістю операцій, що й починалося – 54 операції (діаграма 3А.1). Подібна тенденція спостерігалася в чисельності персоналу операцій: зі 135 тис. осіб у 2000р. вона скоротилася у 2002р. до найнижчого рівня за останні 10 років – 102 525 осіб. Однак, після цього загальна чисельність постійно зростала: у 2009р. вона становила 200 тис. і більш ніж удвічі перевищила рівень 2002р.

¹ Базу даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції див.: <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

² Дані про чисельність залученого персоналу, наведені в цьому додатку, є переважно оцінками, станом на 31 грудня 2009р. або на дату припинення операції. Вони не відбивають максимальну або загальну чисельність персоналу, який залучався протягом року.

³ “Число цивільних” враховує цивільних спостерігачів, цивільну поліцію та цивільний персонал. Див. також діаграму 3А.1 та розділ III цього видання.

Діаграма 3А.1. Кількість миротворчих операцій у 2000-2009рр. із зазначенням організацій, що їх проводили

(діаграма 3А.2)⁴. Відповідно, кількість операцій з чисельністю персоналу понад 5 000 осіб зросла з 2002р. вдвічі – у 2009р. таких операцій було 10.

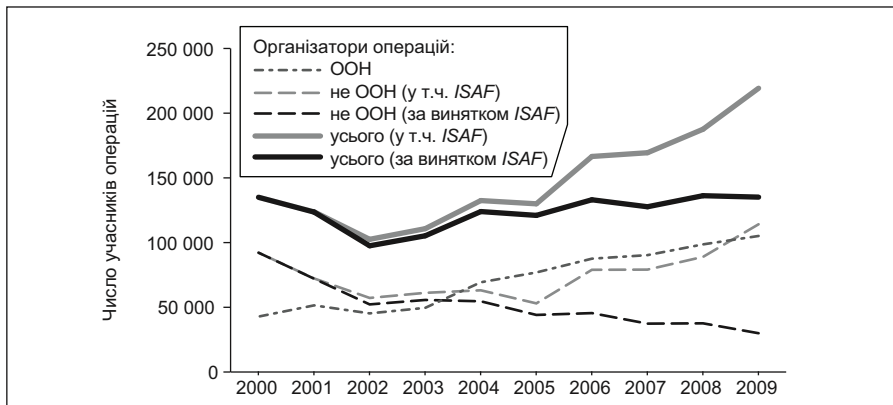
Головні організатори операцій

У 2009р. ООН залишалася головною організацією, що проводила 21 миротворчу операцію із залученням 105 120 осіб – 48% загальної чисельності розгорнутого персоналу. Водночас, до трьох операцій НАТО залучалися 96 979 осіб, або 44% загальної чисельності⁵. ЄС та Африканський Союз (АС), які проводили 12 операцій та 1 операцію, відповідно, відрядили понад 5 000 осіб кожен.

ООН здійснювала сім операцій з чисельністю розгорнутого персоналу понад 5 000 осіб, у т.ч. дві – Місію ООН у ДРК (*UN Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUC*) та Спільну операцію АС/ООН у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*) – з чисельністю

⁴ Операція Багатонаціональних сил в Іраку (*The Multinational Force in Iraq, MNF-I*) у період 2003-2005рр. вважалася миротворчою. Однак, 154-183 тис. осіб, розгорнутих у рамках *MNF-I*, не враховуються у статистичному показнику загальної чисельності миротворчого персоналу. Інформацію про *MNF-I* з 2003р. до 2008р., коли завершився мандат ООН, див. у Базі даних СППРІ про багатосторонні миротворчі операції (посилання 1).

⁵ Після прийняття відповідного рішення на саміті НАТО у квітні 2008р., в листопаді 2009р. було започатковано Місію НАТО з підготовки персоналу в Афганістані (*NATO Training Mission in Afghanistan, NTM-A*) в рамках програми підготовки поліції під егідою США (*Combined Security Transition Command Afghanistan, CSTC-A*) і таким чином сформовано *NTM-A/CSTC-A*. Чисельність об'єднаного командування *NTM-A/CSTC*, завданням якого є підготовка сил безпеки Афганістану – поліції та військовослужбовців, – складає 2 700 осіб. У грудні 2009р. до цього числа належали 220 представників від країн НАТО – Албанії, Бельгії, Великої Британії, Данії, Естонії, Іспанії, Італії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Португалії, Туреччини, Франції, – а також від Австралії і Південної Кореї.

Діаграма 3А.2. Чисельність персоналу, розгорнутого в миротворчих операціях у 2000-2009рр.

понад 20 тис. осіб. Останні дві були першими операціями ООН з чисельністю персоналу понад 20 тис. з часу завершення в 1995р. операції ООН у колишній Югославії (*UN Protection Force, UNPROFOR*).

У 2009р., попри додаткові розгортання, в операціях під керівництвом ООН та АС продовжували спостерігатися диспропорції між санкціонованою і реальною чисельністю персоналу. У таких місцях, як *MONUC, UNAMID* та в Місії ООН у ЦАР і Чаді (*UN Mission in the Central African Republic and Chad, MINURCAT*) чисельність персоналу у 2009р. була збільшена, але так і не досягла санкціонованого рівня, що значною мірою вплинуло на загальний некомплект операцій ООН – 15 700 осіб. Водночас, загальна різниця між санкціонованою ООН чисельністю та її фактичними показниками була у 2009р. вдвічі меншою, ніж некомплект у 2007р. Схожа ситуація спостерігалася також у Місії АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*): навіть після додаткового розгортання військ у 2009р. рівень укомплектованості особовим складом був на 3 000 нижчим від санкціонованої чисельності.

У 2009р. завершилися три миротворчі операції під керівництвом, відповідно, ОБСЄ, ООН і ЄС (див. підрозділ III).

Забезпеченість персоналом

З урахуванням того, що у 2009р. не було започатковано нових операцій, зростання чисельності розгорнутого персоналу відбулося внаслідок підсилення особовим складом триваючих операцій, насамперед очолюваних НАТО Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) в Афганістані. Вже чотири роки поспіль ця операція за чисельністю персоналу є найбільшою; у 2009р. – після того, як чисельність збільшилася з 51 356 до 84 146 осіб, тобто зросла на 64%, – вона стала найбільшою з усіх операцій НАТО⁶. Чисельність персоналу *ISAF* була приблизно в чотири рази

⁶ Попередньою найбільшою операцією НАТО була операція *Implementation Force (IFOR)* у Боснії і Герцеговині, її чисельність у 1995р. складала 60 тис. осіб.

більшою, ніж наступної за цим показником операції *MONUC*. Фактично, чисельність військ у складі *ISAF* перевищувала сумарну чисельність персоналу у складі 12 операцій ООН (83 089 осіб, включно з *UNAMID*) і була більшою за сумарну чисельність військ, задіяних в 11 операціях, що проводилися в Африці (69 757 осіб).

Класифікація *ISAF* як миротворчої операції є неоднозначною і потенційно може мати суттєві методологічні наслідки. На додаток до визначеного мандатом ООН завдання з підтримання безпеки, *ISAF* також зобов'язалися допомагати органам влади Афганістану в налагодженні ефективного управління та запровадження верховенства права, а також у підтримці процесів реконструкції і розвитку⁷. Останні завдання протягом перших років після розгортання операції у 2001р. були значною, але не головною частиною діяльності *ISAF*. Однак, починаючи з 2006р., коли *ISAF* розширили зону своїх операцій на південь і на схід Афганістану, вони почали дедалі більше залучатися до бойових дії проти повстанців спільно з військами очолюваної США операції *Enduring Freedom-Afghanistan (OEF-A)*⁸. У 2009р. у складі *ISAF* було додатково розгорнуто близько 33 тис. військовослужбовців – у т.ч. майже 26 тис. американців – з метою “стабілізації в Афганістані ситуації, що погіршувалася”, та підтримки сил безпеки Афганістану в боротьбі проти Талібана⁹. Перміщення уваги до протиповстанської діяльності вочевидь виходить за межі типової тактики застосування сил у миротворчих операціях, але зараз це стало головною частиною завдань і практичної діяльності *ISAF*¹⁰.

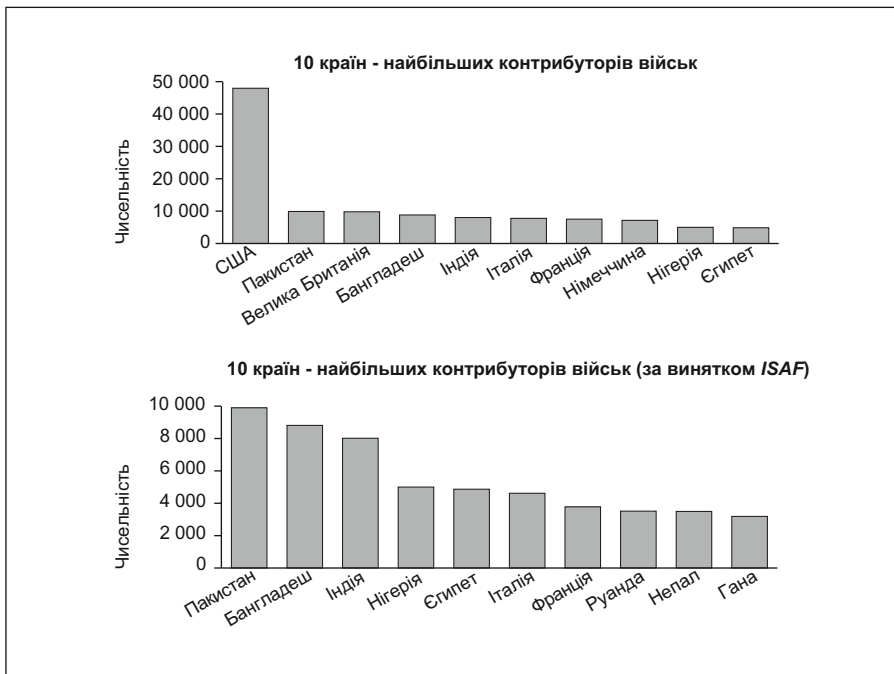
З часів першого розгортання миротворчих операцій в середині ХХ століття їх функції поступово змінювалися. Спочатку завданням миротворчих операцій було спостереження за дотриманням припинення вогню, а також розгортання міжнародних сил з метою розмежування ворогуючих сторін. У відповідь

⁷ Мандат *ISAF* визначено резолюціями Ради Безпеки ООН №1386 від 20 грудня 2001р., №1510 від 13 жовтня 2003р. та №1890 від 8 грудня 2009р. Див. також: International Security Assistance Force, ‘Our mission’, <<http://www.isaf.nato.int/en/our-mission/>>. Про конфлікт в Афганістані див. також підрозділ III розділу 2, підрозділ II розділу 4 та підрозділи V і VI розділу 5 цього видання.

⁸ Станом на жовтень 2009р., в рамках операції *OEF-A*, започаткованої з метою боротьби з Аль-Каїдою і режимом Талібана після терористичних нападів на США 11 вересня 2001р., було розгорнуто близько 36 тис. осіб. Див.: ‘Q&A: Isaf troops in Afghanistan’, BBC News, 7 Oct. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/7228649.stm>>.

⁹ White House, ‘Statement by the President on Afghanistan’, 17 Feb. 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Statement-by-the-President-on-Afghanistan/>; ‘US warns of tough Afghan battle’, Al Jazeera, 19 Feb. 2009, <<http://english.aljazeera.net/news/americas/2009/02/2009218233411262319.html>>. У грудні 2009р. Президент США Б.Обама, у відповідь на запит Командувача *ISAF* і військами США в Афганістані генерала МакКрістала, дозволив додатково відрядити до Афганістану 30 тис. військовослужбовців. Див.: White House, ‘Remarks by the President in address to the nation on the way forward in Afghanistan and Pakistan’, 1 Dec. 2009, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-address-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan/>>; McChrystal, S.A. (Gen.), ‘COMISAF’s initial assessment’, International Security Assistance Force, 30 Aug. 2009, <http://media.washingtonpost.com/wp-srv/politics/documents/Assessment_Redacted_092109.pdf>

¹⁰ Інформацію з питань миротворчості див. у матеріалах Департаменту з миротворчих операцій ООН: *United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines* (United Nations: New York, 2008), pp.34-35.

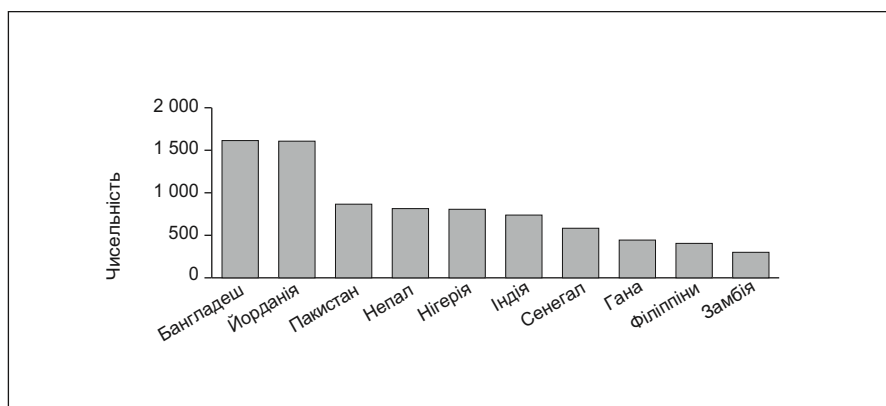
Діаграма 3А.3. 10 країн - найбільших контрибуторів військ для миротворчих операцій у 2009р.

на зміну характеру конфліктів, з початку 1990-х років ці завдання почали поступатися “комплексній моделі з багатьма елементами”¹¹. Сили, розгорнуті в рамках кількох нещодавно запроваджених миротворчих операцій (наприклад, *MONUC*), почали більшою мірою залучатися до протистояння між урядовими силами та повстанцями, і миротворці розпочали застосовувати силу не лише для самооборони. Характер діяльності в операціях за участі, зокрема, *ISAF* або Багатонаціональних сил в Іраку (*The Multinational Force in Iraq, MNF-I*) може свідчити про початок наступного етапу еволюції миротворчості, на якому “старі стіни, що попередньо відділяли миротворчі операції від військових дій, тепер руйнуються”¹².

З огляду на те, що на *ISAF* припадає 38% загальної чисельності персоналу миротворчих операцій у 2009р., визначення цієї операції як миротворчої має значний вплив на показники світових тенденцій в миротворчій діяльності. Якщо вилючити *ISAF* зі статистики, то картина багатосторонніх миротворчих операцій як у 2009р., так і протягом усього попереднього десятиріччя різко

¹¹ Див. матеріали Ради Безпеки ООН: Report of the Panel on United Nations Peace Operations, S/2000/809, 21 Aug. 2000, para. 18. Див. також: Віхарта Ш. “Миротворча діяльність: в унісон з еволюцією конфліктів”, *Щорічник СІПІ 2007*, с.116-118.

¹² Durch, W.J. and England, M.L., ‘The purposes of peace operations’, Center on International Cooperation, *Annual Review of Global Peace Operations 2009* (Lynne Rienner: Boulder, CO, 2009), p.15; Jones, B. with Cherif, F., *Evolving Models of Peacekeeping: Policy Implications & Responses*, Report to the Department of Peacekeeping Operations (United Nations, Department of Peacekeeping Operations: New York, 2003), p.1. Про *MNF-I* див. також посилання 4.

Діаграма 3А.4. 10 країн - найбільших контрибуторів цивільної поліції для миротворчих операцій у 2009р.

зміняться. В такому випадку у 2009р. до 53 миротворчих операцій було залучено 135 132 особи, отже темпи зростання чисельності розгорнутого персоналу протягом 10 років є не дуже великими (діаграма 3А.2). Вилучення *ISAF* зумовлює також незначне зменшення кількості учасників миротворчих операцій у 2009р. порівняно з 2008р., а збільшення чисельності розгорнутого персоналу протягом 2002-2009рр. становить лише 31% (порівняно зі 100% зростанням, у випадку врахування *ISAF*). За цих умов ООН виглядає найбільшим організатором миротворчих операцій; на неї припадало 78% усього розгорнутого персоналу (включно з *UNAMID*). Тоді як чисельність персоналу в операціях ООН протягом останніх 10 років постійно зростала, в операціях інших організацій (за винятком *ISAF*) вона постійно зменшувалася.

Великі масштаби *ISAF* впливають також на рейтинги країн - контрибуторів військового персоналу (в т.ч. військ і військових спостерігачів), станом на грудень 2009р. (діаграма 3А.3). Якщо ж у статистиці враховувати *ISAF*, то найбільшим контрибутором військового персоналу до миротворчих операцій є США: вони відрядили 47 962 особи із загальних 194 862 військовослужбовців від 111 країн. Якщо ж *ISAF* не враховувати, то у 2009р. було загалом розгорнуто 110 716 військовослужбовців від 107 країн. Вісім із 10 країн - найбільших контрибуторів представляють Африку або Азію і відрядили війська винятково для участі в операціях ООН; лише Італія і Франція брали участь в операціях інших, ніж ООН, організаторів.

Станом на грудень 2009р., загальна чисельність цивільних поліцейських у миротворчих операціях становила 14 468 осіб від 108 країн. 88% з них брали участь в операціях ООН – приблизно стільки, скільки й у 2008р. Всі 10 країн - найбільших контрибуторів представляли Азію або Африку – від цих двох регіонів відряджено загалом 70% чисельності всіх цивільних поліцейських, які беруть участь у миротворчих операціях (діаграма 3А.4). Для порівняння, країни Американського континенту відрядили лише 3%, що є найнижчим показником серед усіх регіонів.

III. Регіональні тенденції

У 2009р. зростання чисельності розгорнутого персоналу відбулося внаслідок розгортання додаткового персоналу в Африці та Азії. За регіональним показником чисельності миротворчих операцій Азія випередила Африку. 95% усього персоналу, розгорнутого в Азії, припадають на *ISAF*.

Чисельність розгорнутого персоналу миротворчих операцій в Африці у 2009р., порівняно з 2008р., збільшилася на 8%, хоч операцій було на три менше (таблиця 3А.1). Переважна більшість персоналу були відряджені до шести операцій під егідою ООН, АС або їх спільних операцій, чисельність кожної з яких перевищувала 5 000 осіб¹³. Хоча 84% розгорнутого в Африці персоналу склали військовослужбовці, але у відносних показниках зростання чисельності цивільного персоналу та цивільної поліції було набагато вищим: протягом десятиріччя 2000-2009рр. чисельність цивільного персоналу зросла майже в шість разів (з 821 до 4 598 осіб), а чисельність цивільної поліції – майже у 140 разів (з 65 до 9 201 осіб)¹⁴. Військова операція ЄС у Чаді та ЦАР (*EUFOR Tchad/RCA*), як і планувалося, припинена в березні 2009р. після завершення однорічного терміну мандата, а завдання цієї Місії було передано *MINURCAT*.

На території Європи проводилося на дві операції менше, ніж у 2008р., і цей регіон став єдиним, де за підсумками 2009р. відзначено суттєве зменшення чисельності розгорнутого персоналу: на 26% – порівняно з 2008р., і на 76% – протягом 2000-2009рр. Останнє скорочення чисельності сталося через припинення у 2008р. операцій СНД у Грузії, реструктуризацію і скорочення Сил НАТО в Косово (*NATO Kosovo Force, KFOR*), а також внаслідок постійного скорочення присутності в Європі сил ООН¹⁵. Тимчасова адміністрація ООН у Косово (*UN Administration Mission in Kosovo, UNMIK*) протягом 2009р. скоротила свою чисельність на 87% (з 1 236 до 163); таким чином, станом на кінець року, в Європі було дислоковано лише 1 362 представники ООН. Це є найнижчим показником з часів, коли ООН уперше розпочала миротворчу операцію в Європі (1964р.), а також найнижчим у 2009р. показником чисельності персоналу ООН, розгорнутого в одному регіоні¹⁶.

Протягом 2009р. дві місії в Європі (під керівництвом, відповідно, ООН та ОБСЄ) завершилися внаслідок серпневого 2008р. конфлікту між Грузією і Росією. Мандат Спостережної Місії ООН у Грузії (*UN Observer Mission in Georgia, UNOMIG*) не було поновлено Радою Безпеки (РБ) ООН, тому Місія завершилася в червні 2009р. Росія, яка визнала Абхазію й Південну

¹³ До цих шести операцій (місій) належать *MONUC* (21 515 осіб), *UNAMID* (21 042 осіб), Місія ООН у Лівані (*UNMIL*, 11 399 осіб), Місія ООН у Судані (*UNMIS*, 11 099 осіб), Операція ООН у Кот-д'Івуарі (*UNOCI*, 8 935 осіб) та Місія АС у Сомалі (*AMISOM*, 5 271 осіб).

¹⁴ Про роль цивільних у багатосторонніх миротворчих операціях див. розділ 3 цього видання.

¹⁵ Чисельність персоналу *KFOR* зменшилася з 14 411 у 2008р. до 12 662 осіб у жовтні 2009р. і до 11 500 осіб у грудні 2009р.

¹⁶ Мається на увазі розпочата в 1964р. операція ООН на Кіпрі (*UN Peacekeeping Force in Cyprus, UNFICYP*).

Таблиця 3А.1. Кількість миротворчих операцій і чисельність розгорнутого персоналу у 2009р. за регіонами та організаціями

Організація	Африка	Америка	Азія	Європа	Близький Схід	Всього у світі
ООН ^а	9	1	4	3	4	21
Регіональні організації чи альянси ^б	6	1	2	14	4	27
Коаліції	1	0	3	0	2	6
Всього операцій ^б	16	2	9	17	10	54
Всього розгорнутого персоналу^б	85 562	9 571	88 270	19 750	16 125	219 278

^а Дані стосуються миротворчих операцій під керівництвом Департаменту ООН з миротворчих операцій і Департаменту ООН з політичних справ, у т.ч. Спільної операції ООН/АС у Дарфурі (UNAMID).

^б Дані враховують ISAF.

Джерело: База даних СІПІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

Осетію незалежними державами, наклала вето на подовження мандата Місії, оскільки текст проекту Резолюції РБ містив положення про збереження територіальної цілісності Грузії¹⁷. Місія ОБСЄ у Грузії також завершилась у 2009р. У 2008р. Росія наклала вето на подовження операції, і мандат незброєних спостерігачів, відряджених до цієї Місії у серпні 2008р. згідно з окремим рішенням Постійної Ради ОБСЄ, в червні 2009р. було вичерпано. Після завершення протягом 2008р. двох операцій СНД у Грузії, Спостережна Місія ЄС у Грузії (*EU Monitoring Mission in Georgia, EUMM*) залишилась єдиною багатосторонньою миротворчою операцією в цій країні¹⁸.

Кількість операцій на Близькому Сході у 2009р. залишилася незмінною – 10. Чисельність розгорнутого персоналу була трохи меншою, ніж у 2008р., через скорочення чисельності військ у складі Тимчасових сил ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL*), що становили 76% розгорнутого в регіоні персоналу.

В Америці у 2009р. суттєвих змін не відбулося: в регіоні тривали дві операції і чисельність їх персоналу майже не змінювалася. Переважна частина їх персоналу (крім 30 осіб) належить до складу Стабілізаційної Місії ООН на Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*). Поточна діяльність цієї Місії була перервана землетрусом на Гаїті 12 січня 2010р., внаслідок якого була наполовину зруйнована столиця Порт-о-Пренс, загинуло понад 200 тис. осіб і ще 1 млн. – були змушені залишити свої домівки¹⁹. Була зруйнована штаб-квартира *MINUSTAH*, під розвалинами якої загинули 102 співробітники. Цю трагедію Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун (*Ban Ki-moon*) охарактеризував

¹⁷ 'Russia vetoes UN mission in Abkhazia', EurActiv, 16 June 2009, <<http://www.euractiv.com/en/foreign-affairs/russia-vetoes-un-mission-abkhazia/article-183214>>.

¹⁸ Див.: Зодер К. "Багатонаціональні миротворчі операції", *Щорічник СІПІ 2009*, с.121.

¹⁹ United Nations, UN News Centre, 'Over 60,000 Haitians vaccinated as part of ongoing UN-backed campaign', 23 Feb. 2010, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=33863>>.

як “випадок найбільших одномоментних втрат в історії [ООН]”²⁰. *MINUSTAH* негайно організувала рятувальні команди, надання допомоги постраждалим і координацію міжнародної допомоги²¹. Згідно з Резолюцією РБ ООН №1908 чисельність військової складової Місії було збільшено на 2 000 осіб (до 8 940) і на 1 500 осіб – поліції (до 3 711)²². ООН як провідна організація з відновлення Гаїті планувала вжити заходів допомоги протягом 12 місяців та, вірогідно, продовжуватиме цю діяльність і надалі²³. Зараз зусилля *MINUSTAH* зосереджені на забезпеченні населення житлом і санітарними умовами до початку сезону дощів у травні, а до кінця 2010р. – будуть перенесені на відновлення безпеки, стабільності та державного управління, як це було визначено положеннями узгодженого у 2009р. плану стабілізації ситуації²⁴.

²⁰ United Nations, Secretary-General, ‘Secretary-General’s press encounter on Haiti, following his briefing to the Security Council’, New York, 18 Jan. 2010, <<http://www.un.org/apps/sg/offthecuff.asp?nid=1371>>.

²¹ United Nations, Secretary-General, ‘Secretary-General’s press conference in Port-au-Prince’, Port-au-Prince, 17 Jan. 2010, <<http://www.un.org/apps/sg/offthecuff.asp?nid=1370>>.

²² UN Security Council Resolution 1908, 19 Jan. 2010.

²³ Holmes, J., UN Under-Secretary-General for Humanitarian Affairs and Emergency Relief Coordinator, Remarks, Ministerial Meeting on Haiti, Montreal, 25 Jan. 2010, <<http://www.reliefweb.int/rw/rwb.nsf/db900sid/VDUX-822NR5>>.

²⁴ United Nations, UN News Centre, ‘Haiti: senior UN official stresses need for realistic goals before rainy season starts’, 24 Feb. 2010, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=33887>>; United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Stabilization Mission in Haiti, S/2009/439, 1 Sep. 2009, annex 1, ‘Consolidation plan: benchmarks and revised indicators of progress for the period 2009-2011’.

4. Євроатлантична безпека та інститути: відновлення балансу на фоні глобальних змін

ЕЛІСОН ДЖ.К.БЕЙЛЗ, ЕНДРЮ КОТТІ

I. Вступ

2009р. був для країн Північної Америки та Європи роком змін, роздумів і переосінок. Головними причинами цього стали, зокрема: шок від грузино-російського збройного конфлікту в серпні 2008р.; невдачі західного втручання до Афганістану та Іраку; наслідки світової фінансово-економічної кризи, що розпочалася восени 2008р. Прихід Б.Обами на посаду Президента США в січні 2009р. був одночасно і результатом, і наслідком змін. Але проблеми, що проявилися у 2008-2009рр., тривають і накопичуються, і пошук контрзаходів буде складним і тривалим завданням для відповідних ключових інститутів безпеки – без жодних гарантій успіху. Тому судити, чи пройдено поворотний пункт у євроатлантичних безпекових взаєминах, а тим більше намічати нові напрями розвитку – зарано.

У цьому розділі розглядаються події 2009р. та тенденції, про які вони свідчать. Особлива увага надається діяльності НАТО, ЄС та ОБСЄ. Ці організації символізують, відповідно, три різні, але взаємопов'язані підходи до організації безпеки в євроатлантичному просторі: трансатлантична кооперація, європейська інтеграція і загальноєвропейський підхід. Усі вони розвиваються у глобальному безпековому середовищі: де “безпеку” дедалі більше розуміють у широкому, багатофункціональному сенсі; де посилюються різноманітні зв'язки у сфері безпеки (в т.ч. між регіонами та різними категоріями гравців); і як наслідок, де успіх і стан інститутів дедалі більше залежать від їх зовнішніх і внутрішніх дій. Ця інституційна картина приховує більш фундаментальний комплекс співвідношення та розстановки сил між різними “полюсами” світової системи, де – на цьому історичному етапі – є очевидною тенденція до зменшення домінування Заходу.

На цьому фоні, у т.ч. з урахуванням зазначеної тенденції, 2009р. пов'язувався з надіями на зміцнення єдності Заходу. Більшість європейців вітали зацікавленість Президента Б.Обами в діалозі та несилкових рішеннях, його відкритість до співпраці з різними інститутами та налаштованість на їх зміцнення, а також його політику у сферах роззброєння і кліматичних змін. Але 2009р. з багатьох причин не став безперервним святом відновлення трансатлантичної близькості, в т.ч. через те, що найбільш складні проблеми, характерні для першої каденції Президента США Дж.Буша, впродовж другого терміну його перебування на цій посаді були пом'якшені. Водночас, сам стиль Б.Обами вимагав поступового пошуку нових рішень, багато з яких спочатку були прохолодно сприйняті потенційними бенефіціаріями (в т.ч. Росією). Європа і США, як і раніше, мали спільно нести важкий тягар операції НАТО в Афганістані, тривали суперечки з приводу обмеженого європейського

військового внеску. Нарешті, головні нові негативні моменти в європейсько-американській співпраці – в т.ч. різна політична та інституційна реакція на економічну кризу – набули глобального масштабу, скоріше багатополярного, ніж трансатлантичного виміру. Вони не завжди сприяли зміцненню європейських інститутів і довели, що США мають багато завдань і пріоритетів за межами Європи, що можуть не збігатися з їх роллю в Європі.

У цьому розділі розглянуті всі ці теми та описані головні події 2009р. в усіх згаданих інститутах. Підрозділ II стосується НАТО, III – ЄС, IV – ОБСЄ та загальноєвропейських відносин. У підрозділі V наводяться висновки і привертається увага до загальної теми американсько-європейських відносин – як нинішніх, так і майбутніх.

II. Організація Північно-Атлантичного Договору

НАТО відзначив свою 60-ту річницю самітом, проведеним у квітні 2009р. одночасно у Страсбурзі (Франція) і Келі (Німеччина), що символізувало мирну співпрацю та інтеграцію євроатлантичних держав після завершення Другої світової війни. Крім того, в березні Президент Франції Н.Саркозі оголосив, що Франція повернеться до об'єднаної системи військового командування НАТО; у квітні Албанія і Хорватія стали 27-м та 28-м членами НАТО; в серпні колишній Прем'єр-міністр Данії Андерс Фог Расмуссен (*Anders Fogh Rasmussen*) посів посаду нового Генерального секретаря НАТО. Цей рік, однак, не став святковим для НАТО. Його затьмарили складні дебати, особливо з трьох питань: триваюча операція НАТО в Афганістані, складні відносини НАТО з Росією і розробка нової Стратегічної концепції Альянсу.

Афганістан

Триваючий конфлікт в Афганістані – найкрупніша та найскладніша військова операція НАТО – був головною проблемою 2009р. для Альянсу. Ситуація в Афганістані у 2009р. дедалі більше турбувала міжнародну спільноту: центральний Уряд лишався слабким, не здатним забезпечити контроль чи здійснювати свою політику на значній частині території країни; насильство проти військ НАТО та афганської армії, поліції, представників та об'єктів Уряду – насамперед у формі артилерійських обстрілів, нападів смертників і застосування імпровізованих вибухових пристроїв – продовжувало зростати; водночас Талібан міг відносно вільно діяти на значних територіях Південного і Східного Афганістану та фактично контролювати окремі райони. Ці питання, разом з глибокою непевністю щодо довгострокового політичного курсу країни значно обмежували заходи економічного відновлення та розвитку.

Чисельність військ під командуванням НАТО в Афганістані у складі Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) зросла з 55,1 тис. осіб у січні 2009р. до 89,4 тис. – у березні 2010р.¹

¹ North Atlantic Treaty Organization, 'International Security Assistance Force and Afghan National Army strength & laydown', 12 Jan. 2009 and 5 Mar. 2010, <<http://www.isaf.nato.int/en/isaf-placemat-archives.html>>. Крім того, чимало американських військ розгорнуто в Афганістані під національним командуванням США, а не НАТО. Див. також підрозділ II додатка 3А цього видання.

Оскільки найбільший контингент в Афганістані – американський, то політика США, безперечно, зумовлює більш широку політику НАТО у країні. Адміністрація Б.Обами прийшла до влади з обіцянками вивести американські війська з Іраку, але водночас активізувати дії США в Афганістані та ініціювала докорінний перегляд афганської політики. Ще до завершення цього перегляду Президент Б.Обама прийняв два знакових для нової політики рішення. *По-перше*, 22 січня Спеціальним представником США в Афганістані та Пакистані із завданням координувати політику Уряду США в цих країнах було призначено Р.Холбрука – дуже досвідченого дипломата, відомого, зокрема його роллю у завершенні війни в Боснії і Герцеговині в 1990-х роках. Це рішення свідчить не лише про переконання, що американська політика потребує кращої організації, але й, що більше важливо, що Афганістан неможливо розглядати окремо від Пакистану². *По-друге*, 17 лютого Б.Обама оголосив про відрядження до Афганістану ще 17 тис. військових, заявивши, що “ситуація в Афганістані та Пакистані вимагає термінової уваги та блискавичних дій. . . Це збільшення потрібне для стабілізації ситуації в Афганістані, яка погіршується”³.

27 березня Адміністрація Б.Обами оголосила висновки перегляду політики. “Головну мету” політики США сформульовано таким чином: “розтрощити, зруйнувати й завдати поразки Аль-Каїді та її схованкам у Пакистані, не дозволити її повернення до Пакистану та Афганістану”⁴. Ключовими елементами політики стали: (а) єдина афгано-пакистанська політика, що розглядає дві країни як “один виклик” і передбачає значно більшу американську та міжнародну антитерористичну допомогу Пакистану; (б) збільшення міжнародних сил в Афганістані з наголосом на підготовці Афганської національної армії (АНА) та Афганських національних поліцейських сил (АНП), у т.ч. відрядження ще 4 000 американських військових для підготовки афганських сил безпеки, на додаток до 17 тис., про які було оголошено в лютому; (в) збільшення цивільних ресурсів для підтримки заходів стабілізації і відновлення Афганістану⁵.

На саміті у Страсбурзі-Келі у квітні 2009р. лідери НАТО підтвердили подовження участі Альянсу в операції в Афганістані та заявили: “Ми залишаємося відданими довгостроковій підтримці демократичного Афганістану, який більше не буде базою терористичних нападів чи притулком для насильницького екстремізму, що дестабілізують регіон і загрожують усій міжнародній

² US Department of State, ‘Special representative for Afghanistan and Pakistan’, [n.d.], <http://www.state.gov/s/special_rep_afghanistan_pakistan/index.htm>.

³ White House, ‘Statement by the President on Afghanistan’, 17 Feb. 2009, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/statement-president-afghanistan>>.

⁴ White House, ‘Interagency Policy Group’s report on US policy toward Afghanistan and Pakistan’, Whitepaper, 27 Mar. 2009, <<http://www.whitehouse.gov/blog/09/03/27/A-New-Strategy-for-Afghanistan-and-Pakistan/>>

⁵ White House (посилання 4); White House, ‘Remarks by the president on a new strategy for Afghanistan and Pakistan’, 27 Mar. 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-on-a-New-Strategy-for-Afghanistan-and-Pakistan/>.

спільноті. Тому Афганістан залишається ключовим пріоритетом Альянсу⁶. Крім того, лідери НАТО домовилися створити Місію НАТО з підготовки персоналу в Афганістані (*NATO Training Mission-Afghanistan, NTM-A*) для управління підготовкою АНА та АНП, а також збільшити чисельність інструкторів для АНП; причому, європейські країни-члени погодилися додатково відрядити 5 000 військових (3 000 для забезпечення безпеки президентських виборів у вересні 2009р. та близько 2 000 – для підготовки АНА)⁷.

Одним із головних завдань нової стратегії НАТО-США було зупинити наступ Талібана на півдні Афганістану – зокрема, у провінції Гельманд, що є крупним центром впливу Талібана, – використовуючи нарощування сил не лише для завдання Талібану військової поразки, але й утримання звільненої території і забезпечення гарантій безпеки місцевого населення. В червні під британським командуванням розпочався наступ на сили Талібана за участі майже 5 000 військових НАТО (700 – британських і 4 000 – американських) та 650 – АНА⁸. Згодом, у липні, було проведено наступ під командуванням США за участі близько 4 000 військових США і 650 – АНА та АНП⁹.

Другою важливою метою стратегії НАТО-США було забезпечити проведення запланованих на серпень 2009р. президентських виборів в Афганістані та не дати Талібану зірвати їх шляхом застосування насильства. Ця мета НАТО була реалізована: попри збільшення нападів повстанців напередодні виборів, вибори відбулися. Але явка була досить низькою, за деякими оцінками – лише 35% по всій країні та менше 10% в ряді районів провінцій Гельманд і Кандагар¹⁰. Вибори були серйозно скомпрометовані махінаціями на користь чинного Президента Х.Карзая. За дуже суперечливих умов, Х.Карзай був змушений в листопаді погодитися на другий тур виборів у парі з головним суперником А.Абдуллою (*Abdullah Abdullah*). Однак перед другим туром А.Абдулла зняв свою кандидатуру, заявивши про неможливість прозорих виборів. Другий тур було скасовано, а Президентом оголошено Х.Карзая. Президентські вибори були серйозним відступом від курсу демократичного розвитку Афганістану та серйозно зашкодили позиціям Х.Карзая.

Після серпневих президентських виборів, Президент Б.Обама наказав переглянути політику США в Афганістані. У грудні він оголосив результати

⁶ NATO, Summit declaration on Afghanistan, Strasbourg-Kehl, 4 Apr. 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52836.htm>.

⁷ NATO (посилання 6); International Institute for Strategic Studies (IISS), *Strategic Survey 2009: Annual Review of World Affairs* (Routledge: Abingdon, 2009), p.307.

⁸ Про операцію *Panchai Palang* (“Кіготь пантери”) див.: NATO, ISAF Public Affairs Office, ‘3 SCOTS launch massive air assault into Taliban stronghold’, Press Release 2009-445, 22 June 2009, <<http://www.nato.int/isaf/docu/pressreleases/2009/06/pr090623-445.html>>; ‘UK forces launch Taliban assault’, BBC News, 3 July 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8131647.stm>>.

⁹ Про операцію *Khanjar* (“Удар меча”) див.: US Central Command, ‘Marines, Afghan troops launch large operation in Helmand’, 2 July 2009, <<http://www.centcom.mil/en/press-releases/marines-afghan-troops-launch-large-operation-in-helmand.html>>.

¹⁰ United Nations Development Programme (UNDP), *Afghanistan: Enhancing Legal and Electoral Capacity for Tomorrow (ELECT), Annual Progress Report* (UNDP: Kabul, 2009), p.25; Farmer, B., ‘Afghanistan election: Hamid Karzai widens lead over Abdullah Abdullah’, *Daily Telegraph*, 27 Aug. 2009.

цього перегляду, зазначивши, що “ситуація в Афганістані погіршилась... Афганістан не втрачено, але кілька років відбувався відступ... Ситуація є нестабільною”¹¹. Зокрема, Б.Обама заявив про відрядження ще 30 тис. американських військових, на додаток до приблизно 70 тис., вже розгорнутих в Афганістані, а також про початок виводу військ у середині 2011р. За словами Б.Обами, американська стратегія буде триединою: активізація військових дій проти Талібана і створення ситуації, коли контроль над безпекою можна поступово доручити афганським силам, а сили НАТО і США зможуть піти; одночасні цивільні заходи на підтримку відновлення та розвитку Афганістану; зміцнення партнерства з Пакистаном для протидії тероризму. Після заяви Б.Обами міністри закордонних справ держав-членів НАТО та інших держав-учасниць *ISAF* оголосили, що “більше інвестуватимуть у підготовку, оснащення та підтримку” афганських сил безпеки, а інші країни погодилися відрядити ще 7 000 військових¹². У січні 2010р. в Лондоні відбулася міжнародна конференція донорів за участі представників афганського Уряду та понад 70 країн і міжнародних організацій, що працюють в Афганістані¹³. У висновках конференції містилися пропозиції стосовно: поступової (починаючи з кінця 2010р. чи початку 2011р.) передачі відповідальності за безпеку афганському Уряду; збільшення чисельності АНА та АНП; розширення міжнародних сил для підготовки афганських сил безпеки; одночасного збільшення міжнародного цивільного персоналу та ресурсів для його залучення в Афганістані¹⁴.

На початку 2010р. результати інтервенції НАТО в Афганістані не виглядали переконливими. Було незрозуміло, наскільки військовий наступ під командуванням США допоможе завдати поразки Талібану, що дозволило б силам НАТО втримати територію і тим самим допомогти відновленню Афганістану. Зміцнення афганських сил безпеки настільки, щоб НАТО міг передати їм відповідальність за безпеку країни, буде дуже складним завданням. Тим часом тривають спори, наскільки є бажаними чи можливими переговори з Талібаном – чи його елементами – з метою його залучення до афганського політичного процесу¹⁵. Хоч уряди країн-членів НАТО формально підтримали стратегію США в Афганістані, але обраний стратегічний напрям

¹¹ White House, ‘Remarks by the president in address to the nation on the way forward in Afghanistan and Pakistan’, West Point, 1 Dec. 2009, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-address-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan>>.

¹² NATO, Statement on Afghanistan, 4 Dec. 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_59701.htm>; NATO, ‘Statement by NATO secretary general on force generation for Afghanistan’, Press Release (2009) 193, 7 Dec. 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_60009.htm?mode=pressrelease>.

¹³ Про попередню лондонську конференцію в січні 2006р., що започаткувала п’ятирічну Афганську стратегію національного розвитку, див.: Afghan Government, *Afghan National Development Strategy 1387-1391 (2008-2013)* (Afghanistan National Development Strategy Secretariat: Kabul, 2008).

¹⁴ British Foreign and Commonwealth Office, ‘Afghan leadership, regional cooperation, international partnership’, 28 Jan. 2010, <<http://afghanistan.hmg.gov.uk/en/conference/communique>>.

¹⁵ Спеціальний представник ООН в Афганістані К.Ейде (*Kai Eide*), за повідомленнями, зустрівся з представниками ради керівництва Талібана в січні 2010р. для вивчення можливості мирних переговорів. Див.: Borger, J., ‘UN in secret talks with Taliban’, *The Guardian*, 28 Jan. 2010.

викликає певний скептицизм¹⁶. Це відбулося в рішеннях урядів Канади та Нідерландів вивести свої війська з Афганістану, дискусіях в інших країнах НАТО про вивід військ і небажанні Франції та Німеччини суттєво збільшувати присутність своїх військ в Афганістані¹⁷. У 2010р. та наступними роками Афганістан буде дуже серйозним викликом для НАТО.

НАТО і Росія

Серпневий 2008р. конфлікт у Грузії серйозно зіпсував відносини НАТО з Росією. У відповідь на військову інтервенцію Росії у Грузії міністри закордонних справ НАТО погодилися, що НАТО “не може продовжувати справи з Росією на попередніх умовах”, і відклали засідання Ради НАТО-Росія (РНР)¹⁸. Проте, у 2009р. політичні та інституційні зв’язки НАТО з Росією поступово поновилися. Цей процес розпочався у грудні 2008р., коли міністри закордонних справ НАТО погодилися на “зважений і поетапний підхід до відновлення відносин з Росією”; доручили Генеральному секретарю відновити політичні контакти з Росією; погодилися на неофіційні обговорення в РНР; доручили Генеральному секретарю інформувати їх перед будь-яким рішенням про формальне залучення Росії в рамках РНР¹⁹. Росія відповіла заявою, що “Альянс повертається на позиції реалізму. Більшість його членів не підтримали спроби реанімувати уявну загрозу зі Сходу в дусі холодної війни та усвідомлюють контрпродуктивність відсутності діалогу з Росією з ключових питань безпеки”²⁰. В березні 2009р. міністри закордонних справ НАТО пішли далі, погодившись відновити засідання РНР на рівні міністрів закордонних справ²¹. На саміті у Страсбурзі-Келі лідери НАТО підтримали рішення поновити співпрацю з Росією, заявивши, що

...попри наші нинішні розбіжності, Росія має для нас особливе значення як партнер і сусід. НАТО та Росія мають спільні інтереси безпеки. . . Ми виступаємо за використання Ради НАТО-Росія як форуму політичного діалогу з усіх питань – з яких ми маємо або не маємо згоди – з метою вирішення проблем, розгляду питань, що викликають занепокоєння, та розбудови практичної співпраці²².

¹⁶ Tisdall, S., ‘Allies in disarray as Obama ponders Afghan plan’, *The Guardian*, 5 Nov. 2009.

¹⁷ У 2008р. Уряд Канади заявив про намір вивести до кінця 2011р. 2 500 військових. У лютому 2010р. Уряд Нідерландів заявив про намір започаткувати в серпні 2010р. вивід 2 000 своїх військових і завершити його до кінця року. Див.: ‘Canada to withdraw from Afghanistan South in 2011: PM’, *Agence France-Presse*, 21 Feb. 2008; Traynor, I., ‘NATO Afghanistan mission in doubt after Dutch withdrawal’, *The Guardian*, 22 Feb 2010; Schmitt, E. and Erlanger, S., ‘U.S. seeks more allied troops for Afghanistan’, *New York Times*, 25 Nov. 2009.

¹⁸ NATO, Statement: meeting of the North Atlantic Council at the level of foreign ministers, Brussels, 19 Aug. 2008, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_29950.htm>; NATO, ‘NATO’s foreign ministers reiterate their support for Georgia’, 19 Aug. 2008, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_43513.htm?mode=news>.

¹⁹ NATO, Final communiqué: meeting of the North Atlantic Council at the level of foreign ministers, Brussels, 3 Dec. 2008, paras 24-25, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_46247.htm>.

²⁰ Russian Ministry of Foreign Affairs, Commentary regarding decisions adopted at NATO Council meeting in Brussels, 4 Dec. 2008, <<http://www.in.mid.ru/>>.

²¹ NATO, ‘Allies agree to resume formal meetings of the NATO-Russia Council’, 5 Mar. 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_51343.htm>.

²² NATO, Strasbourg-Kehl Summit declaration, 4 Apr. 2009, para.35, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52837.htm>.

У червні 2009р. відбулося перше після конфлікту у Грузії засідання РНР на рівні міністрів закордонних справ. Підбиваючи підсумки засідання, Генеральний секретар НАТО Я.Схефер заявив, що “РНР, яка майже рік перебувала “на нейтральній передачі”, тепер знову в русі”. Атмосфера зустрічі була “відкритою і конструктивною”; попри розбіжності стосовно Грузії та інших питань, досягнуто згоди “не дозволити цим розбіжностям зупинити весь потяг РНР”²³. НАТО та Росія погодилися відновити політичні відносини та контакти між військовими. Вони обговорили конкретні галузі співробітництва, в т.ч. Афганістан, протидію тероризму, піратству, поширенню зброї масового ураження (ЗМУ) та наркотиків. Посівши посаду Генерального секретаря НАТО у серпні 2009р., А.Расмуссен дав зрозуміти, що зміцнення партнерства з Росією буде одним з його ключових завдань. У першій промові він закликав до “започаткування заново” відносин НАТО-Росія і запропонував три кроки для досягнення цієї мети: зміцнення практичної співпраці, реанімація РНР і розгляд спільних викликів безпеці у XXI столітті²⁴. У грудні 2009р. РНР знову зібралася на рівні міністрів закордонних справ, де було досягнуто домовленості розпочати спільний розгляд викликів безпеці у XXI столітті, ухвалено програму діяльності РНР на 2010р. і комплекс заходів, спрямованих на покращення методів роботи РНР²⁵. Згодом відбувся візит А.Расмуссена до Москви, де він зустрівся з Президентом Росії Д.Медведєвим, Прем’єр-міністром В.Путіним, Міністром закордонних справ С.Лавровим, керівниками Парламенту та іншими російськими офіційними особами²⁶. В січні 2010р. зустрілися міністри оборони НАТО та Росії – після конфлікту у Грузії це були перші військові контакти високого рівня НАТО з Росією, – які погодили засади військового співробітництва²⁷.

Події у трьох інших сферах – розширення НАТО, протиракетна оборона (ПРО) та Афганістан – мали суттєвий вплив на відносини НАТО-Росія у 2009р. і сприяли їх покращенню. Розширення НАТО на Схід було джерелом напруженості з Росією з початку процесу розширення Альянсу після холодної війни в середині 1990-х років. Питання приєднання до НАТО колишніх радянських республік, особливо Грузії та України, є дуже чутливим для Росії, яка всіляко протриває такому розвитку подій, а НАТО не має єдиної позиції з цього питання. Грузія та Україна не отримали офіційних

²³ De Hoop Scheffer, J., NATO Secretary General, Press conference following the NATO-Russia Council meeting, Corfu, 27 June 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_55989.htm>.

²⁴ Fogh Rasmussen, A., NATO Secretary General, ‘NATO and Russia: a new beginning’, Speech at the Carnegie Endowment, Brussels, 18 Sep. 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_57640.htm>.

²⁵ NATO, ‘NATO and Russia agree to move partnership forward’, News release, 4 Dec. 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_59970.htm?>.

²⁶ NATO, ‘NATO secretary general holds talks with Russian leaders’, News release, 16 Dec. 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_60203.htm?>; NATO, ‘NATO secretary general completes visit to Russia’, News release, 17 Dec. 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_60224.htm>.

²⁷ NATO, International Military Staff, ‘Chiefs of defence in NATO–Russia Council format agree on “NRC-MR framework for NATO-Russia military-to-military cooperation”’, News release, 26 Jan. 2010, <<http://www.nato.int/ims/news/2010/n100126a-e.html>>.

пропозицій на членство, але заява Бухарестського саміту НАТО у квітні 2008р. – про те, що ці країни “стануть членами НАТО”, і про рішення “започаткувати період інтенсивної взаємодії” з ними для укладення планів дій з набуття членства (ПДЧ), – стала важливим каталізатором серпневого 2008р. конфлікту у Грузії²⁸.

Внаслідок конфлікту ймовірність приєднання Грузії чи України до НАТО зменшилася до мінімуму: члени НАТО, очевидно, не бажали дратувати Росію швидкою реалізацією перспектив членства цих країн. У 2008-2009рр. НАТО зайняв позицію формального підтвердження свого бухарестського рішення 2008р., але без укладання ПДЧ з Грузією та Україною, підтримуючи їх натомість за допомогою діяльності Комісії НАТО-Грузія (КНГ, створена у 2008р.) та Комісії Україна-НАТО (КУН, створена у 1997р.), а також річних національних програм (РНП) співробітництва²⁹. В короткій і середньостроковій перспективі питання членства в НАТО для Грузії та України здається знятим з політичного порядку денного; це питання, принаймні частково, перестало бути джерелом напруженості між НАТО і Росією. Але принципи розбіжності між НАТО та Росією через розширення Альянсу залишаються та можуть поновитися у майбутньому.

У 2000-х роках ще одним джерелом напруженості між НАТО та Росією стали плани США з розгортання ПРО. Зокрема, Росія рішуче виступила проти планів Адміністрації Дж.Буша розмістити ракети-перехоплювачі в Польщі та радіолокаційні системи в Чехії в рамках ширшого плану захисту території США від ракет. Адміністрація Б.Обами прийшла до влади із зобов'язанням переглянути американську політику ПРО. У вересні 2009р. Президент Б.Обама оголосив висновок за результатами перегляду його Адміністрацією політики ПРО: політика США перенацілена на протидію наявним ракетам малої і середньої дальності, замість захисту від міжконтинентальних балістичних ракет великої дальності, які нібито не є безпосередньою загрозою, а також на запровадження наявних технологій, замість тих, що потребують тривалих термінів розробки. Адміністрація Б.Обами фактично змістила акценти в політиці США з більш далекої мети захисту території США від ракет великої дальності до захисту території НАТО від ракет малої і середньої дальності, остаточно, однак, не відмовившись від перспективної мети. Зокрема, нова політика передбачає відстрочення планів розгортання елементів ПРО в Польщі та Чехії³⁰. Разом з переоцінкою загроз і технологій були, очевидно, сподівання, що перегляд допоможе також усунути занепокоєння Росії.

²⁸ NATO, Bucharest Summit declaration, 3 Apr. 2008, para.23, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm>.

²⁹ NATO (посилання 19); NATO (посилання 22), para.29; NATO, Final statement, Brussels, 4 Dec. 2009, para.10, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_59699.htm>.

³⁰ White House, ‘Remarks by the president on strengthening missile defense in Europe’, 17 Sep. 2009, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-strengthening-missile-defense-europe>>. Див. також: Rose, F.A., Deputy Assistant Secretary, US Bureau of Verification, Compliance, and Implementation, ‘Challenges in Europe’, Remarks at the 6th International Conference on Missile Defence, Lisbon, 10 Feb. 2010, <<http://www.state.gov/t/vci/rls/137991.htm>>.

НАТО і США намагалися зміцнити співпрацю з Росією з питань ПРО. На саміті в Москві в липні 2009р. Б.Обама та Д.Медведев дійшли згоди, що їх країни спільно здійснюватимуть оцінку загроз розповсюдження балістичних ракет і вивчать варіанти реагування на ракетні загрози. Наприкінці року А.Расмуссен заявив, що ПРО має бути центральним елементом співпраці НАТО з Росією³¹. Хоча ці зміни сприяли загальному покращенню відносин НАТО-Росія у 2009р., напруженість з приводу ПРО збереглася. Наприкінці 2009р. В.Путін попередив, що: плани ПРО США досі загрожують російському ядерному стримуванню; Росія, за потреби, зміцнить свої наступальні ядерні сили для протидії ПРО США; прогрес американо-російського контролю над стратегічними ядерними озброєннями безпосередньо пов'язаний з питанням ПРО³².

Афганістан був іншим чинником відновлення співпраці НАТО-Росія у 2009р. Члени НАТО та Росія поділяють стурбованість нестабільністю в Афганістані, ісламським екстремізмом і наркоторгівлею. Головною сферою співпраці НАТО з Росією у вирішенні проблем Афганістану був транзит російським повітряним простором і територією майна та техніки для сил НАТО в Афганістані. У відповідь на збільшення з кінця 2008р. нападів на конвої НАТО на півдні Афганістану (що прямують через Пакистан – головний маршрут транзиту військових вантажів), Росія виявила наміри розширити двосторонні транзитні угоди з членами НАТО, які обмежувались авіаперевезенням “несмертоносною” техніки³³. В листопаді 2008р. Німеччина стала першим членом НАТО, яка отримала дозвіл Росії на використання її залізниць для транзиту військових вантажів до Афганістану³⁴. В липні 2009р., під час саміту Медведев-Обама, Росія і США уклали угоду, що дозволяє здійснювати на рік 4 500 перельотів американських літаків до Афганістану російським повітряним простором, в т.ч. з вантажем смертоносною зброєю³⁵. У 2009р. відносини НАТО-Росія набули нового змісту, що характеризувалося політичною волею обох сторін поновити та, наскільки можливо, поглибити

³¹ White House, ‘Joint statement by Dmitry A. Medvedev, President of the Russian Federation, and Barack Obama, President of the United States of America, on missile defense issues’, 6 July 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/joint-statement-by-president-of-the-united-states-of-america-barack-obama-and-president-of-the-russian-federation-d-a-medvedev-concerning-afghanistan/>; Fogh Rasmussen, A., NATO secretary general, ‘NATO and Russia: partners for the future’, Speech, Moscow, 17 Dec. 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_60223.htm>.

³² Associated Press, ‘Putin says Russia will build weapons to offset planned US missile defences’, *The Guardian*, 29 Dec. 2009.

³³ Ganske, C., ‘US Gen. Petraeus: Russia agrees to transit supplies for Afghanistan’, Russia blog, 24 Jan. 2009, <http://www.russiablog.org/2009/01/us_gen_petraeus_russia_agrees_t.php>; Reuters, ‘NATO, Russia agree deal on Afghanistan’, *Irish Times*, 6 Feb. 2009; ‘Moscow agrees to NATO transit to Afghanistan-source’, *rt.com*, 12 Feb. 2009, <<http://rt.com/Politics/2009-02-12/Moscow-agrees-to-NATO-transit-to-Afghanistan-source.html>>.

³⁴ Lobjakas, A., ‘Russia opens Afghan transit route for NATO’s Germany’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 21 Nov. 2008, <http://www.rferl.org/content/Russia_Opens_Afghan_Transit_Route_For_NATOs_Germany/1351659.html>.

³⁵ White House, ‘Fact sheet: United States–Russia military transit agreement’, 6 June 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Fact-Sheet-United-States-Russia-Military-Transit-Agreement/>. Однак, слід зауважити, що Росія і США продовжували стикатися з проблемами в реалізації угоди.

співробітництво. Попри серйозні розбіжності, було бажання розвивати співробітництво та більш змістовну практичну кооперацію. Але їх відносини залишаються вразливими. Лишаються розбіжності – через розширення НАТО, Договір про звичайні збройні сили у Європі 1990р. (ДЗЗСЄ), ПРО, Грузію і політику Росії на пострадянському просторі³⁶. Значна частина російської політичної і військової еліти досі розглядає НАТО як серйозну загрозу. В НАТО сперечаються, наскільки Росія становить військову загрозу; ряд центральноєвропейських країн-членів закликають до покращення оборонного планування та підготовки до протидії Росії. Крихкість відносин засвідчили й інші події 2009р.: висилка зі штаб-квартири НАТО російських дипломатів, звинувачених у шпигунстві; висилка у відповідь дипломатів з інформаційного бюро НАТО в Москві; військові навчання НАТО в Грузії у травні, які Росія назвала “провокацією”; білорусько-російські військові навчання в Білорусі у вересні, які Міністр оборони Польщі Б.Кліх (*Bogdan Klich*) назвав “демонстрацією сили”³⁷. Як показав конфлікт у Косово 1999р. (коли Росія розірвала відносини з НАТО) та конфлікт у Грузії 2008р. (коли НАТО розірвав відносини з Росією), відносини НАТО-Росія можуть бути легко зіпсовані через політичні рішення будь-якої сторони чи несподівані події. Зміцнення партнерства НАТО-Росія залишається складним довгостроковим завданням.

До нової Стратегічної концепції

На саміті у Страсбурзі-Келі лідери НАТО домовилися розробити нову Стратегічну концепцію НАТО. Всі погодилися, що наявна Стратегічна концепція Альянсу 1999р. – прийнята до терактів у США 11 вересня 2001р. та інтервенції НАТО в Афганістані – застаріла як документ, і НАТО потребує по-новому визначеної місії, яка могла б послужити основою консенсусу між країнами-членами та мати тривалу суспільну підтримку.

Саміт у Страсбурзі-Келі доручив Генеральному секретарю “скликати та очолити широку групу кваліфікованих фахівців, які в тісних консультаціях з усіма Союзниками підготують ґрунт для того, щоб Генеральний секретар розробив нову Стратегічну концепцію і подав пропозиції з її імплементації для затвердження на нашому наступному саміті”³⁸. Нова Стратегічна концепція розроблялась у три етапи: (а) аналіз, що розпочався у вересні 2009р. і мав завершитися на початку 2010р., із серією семінарів для обговорення низки питань і викликів, що стоять перед НАТО; (б) етап консультацій, протягом якого група експертів відвідає країни-члени НАТО з метою обговорення їх висновків і пропозицій і поданням групою експертів аналітичної доповіді та рекомендацій Генеральному секретарю у квітні 2010р.; (в) редагування

³⁶ Загальний огляд та інші деталі Договору ЗЗСЄ див. у додатку А цього видання. Про події 2009р. див. підрозділ II розділу 11 цього видання.

³⁷ Harding, L., ‘Russia expels two diplomats as NATO begins military exercises in Georgia’, *The Guardian*, 6 May 2009; та Day, M., ‘Russia “simulates” nuclear attack on Poland’, *Daily Telegraph*, 1 Nov. 2009. Про військові навчання на євроатлантичному просторі див. розділ 11 цього видання.

³⁸ NATO, Declaration on alliance security, Strasbourg-Kehl, 4 Apr. 2009, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52838.htm>.

та переговори – з літа 2010р., після підготовки Генеральним секретарем проекту Стратегічної концепції, яка пізніше буде представлена главам держав та урядів для ухвалення на саміті НАТО в Лісабоні наприкінці 2010р.³⁹

Дві стратегічні концепції НАТО після холодної війни (1991р. та 1999р.) були розроблені в рамках типових процесів міжурядових узгоджень і переговорів країн-членів НАТО. Натомість, процес розробки Стратегічної концепції 2009-2010рр. нагадує процес підготовки Доповіді Хармеля 1967р. (*Harmel Report*), що будувався на широкому осмисленні в 1966-1967рр. цілей і стратегії НАТО⁴⁰. Важливість Доповіді Хармеля зумовлена тим, що вона стала підґрунтям для нової політичної стратегії НАТО (Доктрини Хармеля), яка поєднувала традиційні функції НАТО з оборони і стримування із завданнями залучення до співпраці Східного блоку. Ця стратегія забезпечила широкий політичний консенсус, на основі якого НАТО діяв протягом наступних 20 років. Очевидно, є сподівання, що нова Стратегічна концепція зможе забезпечити для НАТО подібну довгострокову платформу.

Перелік питань, що постали перед НАТО у зв'язку з розробкою нової Стратегічної концепції, є дуже великим: обґрунтування сенсу існування (*raison d'être*) НАТО; баланс між роллю НАТО в захисті території країн-членів і роллю в інших частинах світу; характер і наслідки гарантій безпеки за Статтею 5 як основи Договору НАТО; довгостроковий курс на розширення НАТО та межі цього процесу; характер і майбутній розвиток різних форм партнерства НАТО з іншими країнами та міжнародними організаціями; довгостроковий характер відносин НАТО з Росією; роль НАТО в подоланні таких “нових” загроз, як розповсюдження ЗМУ, тероризм, кібербезпека, енергетична безпека і кліматичні зміни; місце ядерної зброї у стратегії НАТО і роль Альянсу в ядерному нерозповсюдженні та роззброєнні; довгостроковий розвиток військової інфраструктури Збройних сил НАТО і країн-членів; внутрішні структури з прийняття політичних і воєнних рішень НАТО. Складність політичних викликів у зазначених сферах і різноманіття поглядів усередині НАТО – як на його майбутнє загалом, так і на окремі питання зокрема – дозволяють припустити, що досягнення будь-якого тривалого консенсусу, як це вдалося зробити в Доктрині Хармеля, буде досить складним завданням.

III. Європейський Союз

У доповіді Європейській Раді у грудні 2008р. про реалізацію Стратегії європейської безпеки 2003р. Високий представник ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*) Х.Солана писав, що “Європейський Союз несе більшу

³⁹ Групу з 12 учасників очолює колишній Держсекретар США М.Олбрайт, а склад її учасників відбиває географію НАТО. Про нову Стратегічну концепцію НАТО див. спеціальний розділ на сайті НАТО: <<http://www.nato.int/strategic-concept/>>.

⁴⁰ Доповідь, яку було названо ім'ям Міністра закордонних справ Бельгії П.Хармеля (*Pierre Harmel*), див.: NATO, ‘The future tasks of the alliance (The Harmel Report)’, Report of the Council, 13-14 Dec. 1967, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_26700.htm>.

відповідальність, ніж будь-коли у своїй історії”⁴¹. Він назвав три головні чинники цього: розширення ЄС, що “поширило демократію і добробут на нашому континенті”; зобов’язання щодо третіх країн на Сході, Південному Сході та Півдні, закладені в Європейській політиці сусідства (ЄПС, *European Neighbourhood Policy, ENP*); втручання ЄС у кризи та конфлікти за кордоном, використовуючи інструмент Спільної політики безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*), відомої раніше як Європейська політика безпеки і оборони (ЄПБО, *European Security and Defence Policy, ESDP*), яка відзначила 10-річчя у 2009р.⁴² Якби Х.Солана говорив про всю діяльність ЄС, а не лише про СЗППБ, він міг би згадати також зростаючу роль ЄС у таких невійськових вимірах безпеки – в Європі і за її межами, – як фінансова та економічна стабільність, енергетика, контроль над змінами клімату, охорона здоров’я, міграція і контроль кордонів, транспортна безпека, боротьба з тероризмом, злочинністю, контрабандою, торгівлею людьми та розповсюдженням ЗМУ, а також гарантування безпеки людини шляхом надання допомоги та запровадження належного врядування.

Водночас, Х.Солана визнав, що ЄС намагається виконувати дедалі ширшу й повнішу стратегічну роль у безпеці континенту і світу. Як і НАТО, він має трансформувати свою політику та інструменти у складній ситуації, одночасно намагаючись інтегрувати та об’єднати набагато більше учасників. Сам Х.Солана у грудневому 2008р. звіті закликав ЄС бути готовим “форму-вати ситуацію”, мислити стратегічно, бути “ефективним і помітним у всьому світі” та “діяти вчасно та узгоджено”. Загальною метою перегляду управління ЄС, зазначеною в Лісабонському договорі, було подолання цих слабостей шляхом поглиблення європейської єдності відповідно до масштабу географічного та функціонального розширення⁴³. Договір нарешті набув чинності 1 грудня 2009р. – через п’ять років після розширення ЄС у 2004р., яке він мав супроводжувати та якому мав відповідати⁴⁴.

⁴¹ ‘Report on the implementation of the European security strategy: providing security in a changing world’, S407/08, Brussels, 11 Dec. 2008, <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=266&lang=en>>. Про Стратегію безпеки 2003р. див.: ‘A secure Europe in a better world: European security strategy’, Brussels, 12 Dec. 2003, <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=266&lang=en>>.

⁴² ЄПС ґрунтується на пропозиціях стратегії Європейської Комісії 2004р.; вона охоплює країни: Алжир, Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Єгипет, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Лівію, Марокко, Молдову, Палестинські території, Сірію, Туніс та Україну. “Східне партнерство” охоплює Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну. Див. сайт ЄПС: <<http://ec.europa.eu/world/enp/>>; European Commission, External Relations, Eastern Partnership, 29 Mar. 2010, <http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/>. ЄПБО була запроваджена рішенням Європейської Ради у грудні 1999р. в рамках СЗППБ, згідно з Маастрихтським договором 1992р. Вона дозволяє використання військових і цивільних спроможностей під командуванням ЄС для врегулювання криз, гуманітарних і рятувальних місій. Перші місії ЄПБО в Європі та за її межами були схвалені у 2003р. ЄПБО перейменована на СПБО в Лісабонському договорі.

⁴³ Лісабонський договір 2007р. був спробою досягти цілей Договору про Конституцію для Європи 2004р., проваленого негативними результатами референдуму у Франції та Нідерландах у травні й червні 2005р., відповідно. Лісабонський договір, підписаний 19 жовтня 2007р., набув чинності з 1 грудня 2009р. Див.: *Official Journal of the European Union*, C306, 17 Dec. 2007.

⁴⁴ У 2004р. до ЄС приєдналися 10 країн: Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словенія, Словаччина, Угорщина, Чехія.

Розширення ЄС

Після вступу до ЄС Болгарії і Румунії у 2007р. ЄС має 21 спільного члена з НАТО, а виклики його подальшому розширенню походять переважно з тих саме регіонів, що й раніше, а саме – із Західних Балкан і сусідніх регіонів колишнього Радянського Союзу⁴⁵. Туреччина також веде переговори про членство з 2006р., але деякі напрями її переговорів заморожені з жовтня 2008р. через суперечки, спричинені відсутністю угоди про об'єднання розділеного острова Кіпр⁴⁶. Ця проблема знову постала у грудні 2009р., коли Туреччина не дотрималася терміну відкриття своїх портів для суден з Республіки Кіпр, хоча турецька влада за рік досягла певного прогресу на інших складних напрямках, зокрема у відносинах з Вірменією. Деякі члени ЄС, такі, як Франція і Німеччина, мали більш загальні застереження щодо членства Туреччини. В липні 2009р. заявка на вступ до ЄС надійшла також від Ісландії – на фоні дуже важких наслідків економічної кризи в цій країні. Очікувався швидкий початок переговорів про вступ – можливо, весною 2010р., – хоча результат залежав від референдуму в Ісландії, а суспільна підтримка ЄС в Ісландії у 2009р. різко зменшилася.

Громадська думка ЄС вже кілька років відбиває втому від розширення, пов'язану з проблемами міграції, зайнятості та культурної ерозії. Більш загальні проблеми перенапруженості проявилися наприкінці 2008р. та у 2009р. через глибоку економічну кризу в таких нових країнах-членах, як Угорщина та Латвія, – вимагаючи від сусідів по ЄС і банків допомоги для їх підтримки та водночас відкладаючи на довшу перспективу запровадження євро більшістю нових членів⁴⁷. Лише на Західних Балканах ЄС має достатньо потужні мотиви (зміцнення миру шляхом інтеграції) для того, щоб процес поступово рухався вперед. Хорватія веде переговори про вступ з 2005р. і у 2009р. було подолано останню перешкоду – вирішено спір навколо морського кордону зі Словенією. За прикладом Македонії та Чорногорії, які звернулись із заявкою на вступ до ЄС, відповідно у 2005р. та 2008р., Албанія офіційно подала заявку у квітні, а Сербія – у грудні 2009р. Боснія і Герцеговина, маючи Угоду про стабілізацію та асоціацію, є ще одним потенційним кандидатом. Розглядається можливість прийняття Косово, хоч окремі члени ЄС не визнають його незалежності.

⁴⁵ Кандидати на членство в ЄС – Хорватія, Колишня Югославська Республіка Македонія і Туреччина; потенційні кандидати на членство в ЄС – Албанія, Боснія і Герцеговина, Ісландія, Косово (згідно з Резолюцією РБ ООН №1244), Сербія і Чорногорія. Албанія, Ісландія, Туреччина та Хорватія є також членами НАТО. Статус “країни-кандидата” надається державі, коли її заявка на вступ до ЄС офіційно прийнята Європейською Радою; “потенційні кандидати” – це держави, що намагаються подати заявку на членство. Про формат переговорів ЄС з країнами Західних Балкан див.: European Commission, ‘The stabilisation and association process’, [n.d.], http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/index_en.htm.

⁴⁶ Республіка Кіпр є членом ЄС, хоча Туреччина визнає лише Турецьку Республіку Північного Кіпру, а переговори під егідою ООН ще не забезпечили мирного врегулювання. Одна із проблем Туреччини з Республікою Кіпр стосується ненадання обіцяних пільг ЄС для Північного Кіпру.

⁴⁷ Словаччина перейшла на євро 1 січня 2009р.

Східні сусіди

На відміну від НАТО, ЄС серйозно ще не розглядав можливість членства таких держав, як Грузія, Молдова та Україна, вважаючи їх – разом з Азербайджаном, Білоруссю та Вірменією – партнерами в рамках ЄПС, де кожен партнер може укласти план співпраці та реформ⁴⁸. 7 травня 2009р. на спільній зустрічі за участі ЄС зазначених держав у Празі було ухвалено спільну декларацію про “Східне партнерство”, що має надати певної динаміки та водночас запровадити жорсткіші стандарти внутрішніх реформ, з урахуванням уроків грузино-російського конфлікту 2008р., до якого лідери ЄС були залучені як посередники, а ЄС надіслав спостерігачів⁴⁹.

У 2009р. відносини ЄС з Росією майже нормалізувалися після того, як через грузино-російський конфлікт ЄС у середині 2008р. відклав переговори про нову угоду про співпрацю. ЄС намагався владнати спори між Росією та Україною, що могли призвести до нових зупинок постачання російського газу до України; у грудні 2009р. Україна домовилася з Росією про співпрацю в ядерній енергетиці⁵⁰. На відносини ЄС з Росією вплинуло також ухвалення Радою ЄС 8 грудня 2009р. головних напрямів політики ЄС в Арктиці, зосереджених на навколишньому середовищі та запобіганні конфлікту з приводу ресурсів шляхом зміцнення багатостороннього регулювання діяльності в регіоні⁵¹. Більш ілюзорною залишається стратегія ЄС з подолання енергетичної залежності Європи від Росії – як і в розв’язанні будь-яких інших критичних проблем енергетичної політики. Вже звичними стали розбіжності між Німеччиною і кількома меншими державами з питань наслідків такої залежності для безпеки, а також небажання Франції та інших країн лібералізувати внутрішній енергоринок – навіть для постачальників з ЄС.

Операції ЄС

10 річниця СПБО у грудні 2009р. є приводом згадати 22 місії ЄС, започатковані з 2003р., серед яких лише шість були військовими, решта – поліцейські,

⁴⁸ Попри певний поступ, ЄПС не виправдовує сподівань східних партнерів на вільну торгівлю та безвізове пересування, оскільки Італія, Німеччина і Франція відхилили далекосяжні пропозиції. Про ЄПС і “Східне партнерство” див. посилання 42.

⁴⁹ Council of the European Union, Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May 2009, <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=PRES/09/78>>. Президент Франції Н.Саркозі ініціював угоду про припинення вогню та вивід російських військ з грузинських територій. В рамках СПБО була створена Моніторингова місія ЄС у Грузії. У вересні 2009р. група експертів, залучених Радою ЄС, надала звіт про грузинську кризу, в якому вина за початок бойових дій покладена на Грузію, хоча й у відповідь на провокації. Див.: Council Decision 2008/901/CFSP of 2 Dec. 2008 concerning an independent international fact-finding mission on the conflict in Georgia, *Official Journal of the European Union*, L323, 3 Dec 2008; Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia (IFFMCG), *Report*, 3 vols (IFFMCG: Sep. 2009).

⁵⁰ Про подробиці розвитку подій між ЄС і Росією див. російський розділ сайту зовнішніх відносин Європейської Комісії: <http://ec.europa.eu/external_relations/russia/>

⁵¹ Council of the European Union, ‘Conclusions on Arctic issues’, Brussels, 8 Dec. 2009, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/111814.pdf>.

Таблиця 4.1. Надання особового складу окремими державами-членами ЄС до місії СПБО

	Франція	Німеччина	Італія	Велика Британія	Іспанія	Польща	Нідерланди	Швеція
Військові місії, 2008р.	5 470	2 045	1 274	805	708	774	504	472
Цивільні місії, 2009р.	275	259	282	125	64	158	62	143

Джерело: Grevi, G., Helly, D. and Keohane, D. (eds), *European Security and Defence Policy: The First Ten Years (1999-2009)* (European Union Institute of Security Studies: Paris, 2009).

правоохоронні, прикордонні чи з реформування сектору безпеки⁵². Якщо у 2008р. було започатковано п'ять місій, то у 2009р. – жодної⁵³.

Поширення невеликих місій викликало занепокоєння через пов'язаний із цим адміністративний тягар та ускладнюється через брак чітких організаційних моделей (зокрема, цивільно-військової взаємодії), погане засвоєння досвіду та складні системи фінансування⁵⁴. Ті, хто спочатку розглядав СПБО як спосіб гармонізації на вищих рівнях оборонних зусиль країн-членів, також були розчаровані, оскільки залишаються великі диспропорції в загальних військових витратах країн-членів, в ефективності цих витрат (у т.ч. на технічне забезпечення) та в ресурсах, які країни виділяють на місії за кордоном(у т.ч. в рамках СПБО)⁵⁵. Країни не завжди беруть участь у СПБО пропорційно до своїх можливостей, оскільки деякі з них вважають за потрібне надавати більше уваги іншим операціям під егідою НАТО, ООН чи спеціальним операціям – наочним прикладом є набагато більша участь британських військ в Афганістані та (раніше) Іраку (таблиця 4.1). Головна проблема полягає в тому, що участь у заходах СПБО є питанням вибору: місії не спрямовані безпосередньо на потреби безпеки країн-членів, а виділення сил і засобів залишено на розсуд країн – в ініціативному порядку, залежно від ситуації. Можливості покращення ситуації завдяки підвищенню загальних якісних характеристик – наразі визначених у Головній меті 2010 (*Headline Goal 2010*) – є досить обмеженими, оскільки СПБО

⁵² Це офіційні дані. Відмінності даних з різних джерел залежать від того, чи розглядаються окремо наступні операції. Офіційний звіт див.: 'European Security and Defence Policy: 1999-2009', *ESDP Newsletter*, Oct. 2009. Див. також: Grevi, G., Helly, D. and Keohane, D. (eds), *European Security and Defence Policy: The First Ten Years (1999-2009)* (European Union Institute of Security Studies: Paris, 2009). Подробиці миротворчих операцій див. у Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

⁵³ Див. додаток 3А цього видання.

⁵⁴ За рахунок ЄС покриваються лише обмежені "спільні витрати" на військові місії, згідно з механізмом фінансування *Athena*, востаннє зміненого Радою ЄС у грудні 2008р.

⁵⁵ Keohane, D. and Blommestijn, C., 'Strength in numbers? Comparing EU military capabilities in 2009 with 1999', European Union Institute of Security Studies, Policy Brief no.5, Dec. 2009, <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/PolicyBrief-05.pdf>; Giegerich, B. and Nicoll, A. (eds), *European Military Capabilities: Building Armed Forces for Modern Operations* (International Institute for Strategic Studies: London, July 2008).

не має юридично зобов'язуючого характеру, а її обмежені цілі фактично не дозволяють ЄС розробити загальну структуру сил країн-членів (у т.ч. ядерних сил)⁵⁶.

Розчарування браком можливостей та обмеженими результатами викликало активні обговорення перспектив СПБО та появу рекомендацій – від зосередження на безпекових спроможностях кількох найпотужніших країн до пошуку шляхів усунення перешкод для співпраці ЄС-НАТО. Потреба узгоджувати велику кількість національних завдань і позицій від самого початку робила головною мету СПБО дещо невизначеною. Наприклад, у Гельсінському рішенні 1999р. йшлося про “попередження і врегулювання конфліктів” без уточнення, які саме конфлікти вимагали втручання ЄС і з яким бажаним результатом.

На практиці схеми місій СПБО визначаються радше можливостями, ніж планом, та умовно поділяються на три категорії: серйозні зусилля на Балканах заради власної безпеки Європи; помірно ризиковані, але нетривалі місії в регіонах, що розвиваються, – часто як інерція колишньої відповідальності за колонії; помірно ризиковані перехідні місії в таких сусідніх регіонах, як Близький Схід і Кавказ. Консервативний підхід до ризиків дозволив принаймні уникнути деяких небажаних подій, через що ЄС не зазнав загальної мілітаризації своєї стратегічної ролі та іміджу попри окремі застереження в 1999р. З огляду на це, обмеження СПБО відбивають також загальний баланс завдань і функцій ЄС, які явно тяжіють до невійськових, неконфліктних вимірів безпеки. У більш далекій перспективі питання, звичайно, полягає в тому, чи зможе НАТО назавжди ефективно звільнити ЄС від потреби брати на себе більшу роль в обороні Європи.

Лісабонський договір

Коли Лісабонський договір ЄС нарешті набув чинності (1 грудня 2009р.), ним, серед іншого, було запроваджено постійну посаду Голови Європейської Ради та Високого представника (ВП) із закордонних справ і політики безпеки, який (на відміну від Х.Солани) буде також заступником голови Європейської Комісії. Рішення Європейської Ради в листопаді 2009р. призначити на ці посади маловідомих Г.Ромпея (*Herman van Rompuy*, Бельгія) і К.Ештон (*Catherine Ashton*, Велика Британія), відповідно, розчарували тих, хто очікував сильного центрального керівництва і зрозумілої “єдиної адреси” для партнерів ззовні. Цей вибір можна пояснити як небажанням держав надто швидко передавати ініціативу Брюсселю, так і, можливо, увагою до адміністративних здібностей посадовців. ВП, зокрема, мала домовитися з Комісією про

⁵⁶ Головна мета 2010 визначає терміни оцінки виділених сил ЄС, підвищення їх стандартів і створення об'єднаних ресурсів СПБО. Головна мета 2010 схвалена Радою ЄС у травні 2004р. і затверджена Європейською Радою в червні 2004. Див.: European Council, ‘Headline Goal 2010’, 17-18 June 2004, <[http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/2010 Headline Goal.pdf](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/2010%20Headline%20Goal.pdf)>. Про офіційні цілі СПБО див. також: Council of the European Union, ‘Ministerial declaration: ESDP ten years: challenges and opportunities’, 17 Nov. 2009, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/esdp/111262.pdf>.

створення єдиної Європейської служби зовнішньої діяльності, яка б поєднала весь розрізнений персонал і кошти ЄС, призначені на дипломатію, безпеку та оборону (а також персонал, відряджений національними міністерствами закордонних справ)⁵⁷. Є думки, що наступного разу, у 2013р., можна очікувати сміливіших призначень⁵⁸.

Інші безпекові інновації Договору є менш значимими та більш поступовими – не останньою чергою через те, що ряд конкретних ідей Конституційного договору 2004р. були впроваджені раніше⁵⁹. Принцип одностайності досі преважує в СЗППБ і СПБО, а створення постійних спільних сил ЄС у найближчій перспективі не передбачається. Повноваження Комісії та Європейського Парламенту в цій сфері політики залишаються обмеженими. Помітних нововведень чотири: (а) розширене визначення місій СПБО з метою охоплення, зокрема військової допомоги та роззброєння; (б) впровадження “постійного структурованого співробітництва” в обороні, завдяки якому обмежена група країн-членів може перейняти вищі стандарти і специфічні цілі для військово-технічного співробітництва здатних до розгортання сил – таким групам можуть бути делеговані певні оперативні завдання; (в) надання взаємної допомоги у випадку збройної агресії проти країни-члена, що є характерним для зобов’язань членів НАТО, та має специфіку стосовно політики країн, що не є членами Альянсу; (г) внесення до Лісабонського договору зобов’язання “солідарності”, що ґрунтується на політичній декларації від березня 2004р. (після терактів у Мадриді), згідно з яким, на відповідний запит країни допомагатимуть одна одній військовими та іншими ресурсами у випадках терактів, природних чи техногенних катастроф⁶⁰.

Хоча Договір визначає заходи з опрацювання пунктів (б) і (г), всі чотири складові є фактично стандартними та мають рекомендаційний характер, а їх реалізація в конкретних ситуаціях залежить від вибору кожної країни. Більш серйозним обмеженням є те, що всі зазначені елементи застосовуються в рамках традиційного “другого стовпа” зовнішніх заходів Ради ЄС і не здатні розв’язати ширші проблеми координації між СЗППБ, СПБО, фінансовими, економічними та функціональними структурами ЄС, або навіть у рамках політики внутрішньої і прикордонної безпеки. Але така координація зрештою є ключем до ефективності ЄС у конкретних кризах, а також

⁵⁷ Докладний аналіз та організаційну структуру див.: Mauri, F. and Gya, G., ‘The setting up of a European External Action Service (EEAS): laying the basis for a more coherent EU foreign policy’, *European Security Review*, no. 47 (Dec. 2009).

⁵⁸ Missiroli, A., ‘Two cheers and one lesson for the EU’, European Policy Centre, Commentaries, 23 Nov. 2009, <<http://www.epc.eu/en/pb.asp?TYP=TEWN&LV=187&see=y&t=32&PG=TEWN/EN/detailpub&l=12&AI=993>>.

⁵⁹ Про Договір про Конституцію для Європи див. посилання 43.

⁶⁰ Ще однією важливою для внутрішньої безпеки зміною є запровадження голосування кваліфікованою більшістю рішень з поліцейських та юридичних питань у сферах Свободи, Безпеки та Юстиції ЄС. Ірландія і Велика Британія відмовилися від цього положення, але можуть погодитися на нього на індивідуальній основі під час прийняття нових рішень (так само, як передбачає зробити в майбутньому Данія). Див.: Quille, G., *The Lisbon Treaty and its Implications for CFSP/ESDP*, Briefing Paper (European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union: Brussels, Feb. 2008).

до єдності стратегічної ідентичності ЄС. Наступна можливість оцінити прогрес ЄС у цих сферах з'явиться в червні 2010р., коли Європейська Рада має отримати доповідь про майбутню стратегію від незалежної аналітичної групи, створеної у 2008р.⁶¹ Ймовірно, однак, що як і в минулому, швидкість та успіх стратегічного розвитку Європи визначатимуться перебігом подій.

IV. Поновлення співпраці заради загальноєвропейської безпеки?

Події 2008р. спричинили новий раунд активних дискусій з питань структури загальноєвропейської безпеки. Конфлікт 2008р. у Грузії став гучним провалом наявних у Європі інститутів безпеки. У світлі цього конфлікту зросли побоювання можливості нової холодної війни між Росією і Заходом, що спонукало до обговорення можливих заходів з уникнення такої конфронтації. У США одним із перших значних зовнішньополітичних кроків Адміністрації Б.Обами був заклик “натиснути кнопку перезавантаження” відносно з Росією. З 2008р. Росія висуває більш конкретні пропозиції – укласти нові домовленості з питань загальноєвропейської безпеки та, зокрема, новий договір про європейську безпеку. У відповідь на ці російські пропозиції ОБСЄ розпочала “процес Корфу” з метою перегляду та реанімації ролі ОБСЄ.

Російська пропозиція договору європейської безпеки

Російські пропозиції стосовно договору про європейську безпеку вперше були висунуті Президентом Д.Медведевим у промові перед німецькими політичними, парламентськими і громадськими лідерами в Берліні в червні 2008р.⁶² Д.Медведев заявив, що “ми не зможемо розв’язати проблеми Європи, поки не досягнемо її ідентичності та органічної єдності всіх її складових, включно з Російською Федерацією. . . Атлантизм як єдиний принцип історично вже вичерпав себе. Сьогодні треба говорити про єдність усього євроатлантичного простору від Ванкувера до Владивостока”⁶³. В якості конкретного кроку до цих цілей він закликав до укладення “юридично зобов’язуючого договору про європейську безпеку. . . , регіонального пакту, який міг би в комплексі розв’язати проблеми неподільності безпеки та контролю над озброєннями в Європі, які так турбують усіх нас”. Д.Медведев розвинув свої пропозиції в жовтні 2008р., коли закликав до “нового договору про європейську

⁶¹ Міжнародна група у складі восьми чоловіків і чотирьох жінок на чолі з колишнім Прем’єр-міністром Іспанії Ф.Гонсалесом була призначена Європейською Радою в жовтні 2008р. та за ініціативою Франції отримала мандат через два місяці. Див.: Council of the European Union, Presidency Conclusions, 14368/08, Brussels, 16 Oct. 2008; та Reflection Group website, <<http://www.reflectiongroup.eu/>>.

⁶² Про запропонований Договір про європейську безпеку див. також розділ 11 цього видання.

⁶³ Medvedev, D., President of Russia, Speech at meeting with German political, parliamentary and civic leaders, Berlin, 5 June 2008, <http://eng.kremlin.ru/speeches/2008/06/05/2203_type82912type82914type84779_202153.shtml>.

безпеку” як основи “інтегрованої і міцної системи загальної безпеки”⁶⁴. З 2008р. ці пропозиції є головною темою російської дипломатії⁶⁵.

У листопаді 2009р. Росія оприлюднила проект запропонованого нею договору про європейську безпеку, стверджуючи, що він “нарешті позбавлений спадку холодної війни”⁶⁶. Згідно з проектом договору, “заходи безпеки”, вжиті державами (окремо чи колективно, в т.ч. військовими союзами), “виконуватимуться з належним урахуванням інтересів безпеки” всіх сторін⁶⁷. Держави мають погодитися (а) “не здійснювати, не брати участі та не підтримувати будь-які дії чи діяльність, що суттєво впливають на безпеку” інших сторін; (б) не допускати, щоб рішення, прийняті “військовими союзами, коаліціями чи організаціями”, членами яких вони є, “суттєво впливали на безпеку будь-якої сторони чи сторін Договору”; (в) не допускати використання своєї території чи території інших держав “з метою підготовки чи здійснення збройного нападу”⁶⁸. Якщо сторона вирішить, що існує “порушення чи загроза порушення” договору, вона може вимагати “консультацій” із зацікавленими сторонами, яка має бути проведена в узгоджені терміни⁶⁹. Будь-який учасник таких консультацій може запропонувати скликання “конференції сторін”, яка має бути проведена у визначені терміни, а рішення якої мають бути узгодженими та обов’язковими”⁷⁰. “У випадку збройного нападу чи загрози такого нападу” на одну зі сторін, позачергова конференція скликається “негайно”; рішення такої конференції “приймаються одностайним голосуванням і є обов’язковими”, але держава чи держави, що здійснили напад, не допускаються до прийняття рішення⁷¹. Крім того, “кожна сторона повинна мати право розглядати збройний напад на будь-яку іншу сторону як збройний напад на себе... вона повинна мати право надати атакованій стороні... необхідну допомогу, в т.ч. військову”⁷². Очевидно, російська пропозиція передбачає дещо схоже на загальноєвропейську систему колективної безпеки, в якій всі держави зобов’язані діяти, якщо будь-яка сторона зазнає збройного нападу.

⁶⁴ Medvedev, D., President of Russia, Speech at World Policy Conference, Evian, 8 Oct. 2008, <http://eng.kremlin.ru/speeches/2008/10/08/2159_type82912type82914_207457.shtml>.

⁶⁵ Див., наприклад: Lavrov, S., Russian Minister of Foreign Affairs, ‘Shake loose the cold war’, *The Guardian*, 30 Jan. 2009; Permanent Mission of Russia to NATO, ‘Dmitry Medvedev: “We must form the outline of the new security system”’, Interview with the Spanish media, Gorky, 1 Mar. 2009, <<http://www.natomission.ru/en/society/article/society/artnews/33/>>; Rogozin, D., ‘An end to cold peace’, *The Guardian*, 30 Mar. 2009; Lavrov, S., Russian Minister of Foreign Affairs, Speech to the Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 7 May 2009, <<http://www.carnegieendowment.org/events/?fa=eventDetail&id=1336>>; Medvedev, D., President of Russia, Address to the 64th Session of the UN General Assembly, New York, 24 Sep. 2009, <<http://www.un.org/ga/64/generaldebate/RU.shtml>>.

⁶⁶ ‘European security treaty “to end cold war legacy”’: Medvedev’, Agence France-Presse, 29 Nov. 2009.

⁶⁷ European security treaty, Unofficial translation, Draft, President of Russia, 29 Nov. 2009, <<http://eng.kremlin.ru/text/docs/2009/11/223072.shtml>>, Article 1.

⁶⁸ European security treaty (посилання 67), Article 2.

⁶⁹ European security treaty (посилання 67), Article 5.

⁷⁰ European security treaty (посилання 67), Article 6.

⁷¹ European security treaty (посилання 67), Articles 7 and 8.

⁷² European security treaty (посилання 67), Article 7, para.2.

Російська пропозиція, очевидно, зумовлена кількома мотивами. Кінцева мета – створити нову архітектуру європейської безпеки, де Росія буде повноцінним і рівним партнером. Більш конкретні мотиви Росії, однак, стосуються НАТО – зокрема, бажання попередити подальше розширення Альянсу, його односторонні військові дії (подібні до інтервенції в Косово в 1999р.) та розширення військової інфраструктури НАТО на Схід. Тому Д.Медведев заявив, що нова архітектура європейської безпеки має ґрунтуватися на трьох “не”: “не забезпечувати свою безпеку за рахунок інших; не дозволяти дії (військових союзів чи коаліцій), що підривають єдність спільного простору безпеки; відмовитися від розвитку військових альянсів на шкоду безпеці інших сторін”⁷³. Проте, надання права на односторонні дії в разі необхідності – тобто, згадка у проекті договору про право держави розглядати збройний напад на іншу державу як напад на себе та надавати допомогу будь-якій країні, що зазнала нападу, – викликає певну стурбованість.

“Процес Корфу” в рамках ОБСЄ

У відповідь на пропозиції Росії та започатковану дискусію про загальноєвропейську безпеку, на засіданні Ради Міністрів ОБСЄ в Гельсінкі у грудні 2008р. Міністр закордонних справ Фінляндії А.Стубб (*Alexander Stubb*), як головуєчий в ОБСЄ, організував неофіційний робочий обід за участі 52 міністрів ОБСЄ з обговоренням майбутнього європейської безпеки. А.Стубб оцінив зустріч як “свіжу, щиру, відкриту, аналітичну та таку, що нагадує мені дух Гельсінкі”⁷⁴. За словами А.Стубба, є “глибоке розуміння” того, що ОБСЄ є “найбільш придатним форумом” для подальшого обговорення європейської безпеки⁷⁵. Фінляндія додала до заяв і рішень зустрічі точку зору головуєчого, що мала підтвердити роль ОБСЄ, принципи та зобов’язання, на яких ґрунтується діяльність Організації, та її місце як головного форуму для подальших дискусій⁷⁶.

Діалог, започаткований на Гельсінському саміті, продовжився в І половині 2009р. серією зустрічей у Відні, де розташована штаб-квартира ОБСЄ. Згодом на острові Корфу відбулася неформальна зустріч міністрів закордонних справ ОБСЄ, скликана грецьким головуєчим. Зустріч на Корфу збирала 51 міністра закордонних справ і завершилася домовленістю про “необхідність відкритого, постійного, широкого і всеохопного діалогу з питань безпеки” в рамках

⁷³ Medvedev (посилання 64).

⁷⁴ OSCE, ‘OSCE “revitalized” at Helsinki Ministerial Council, high-level talks on European security to continue’, Press release, 5 Dec. 2008, <<http://www.osce.org/item/35566.html>>.

⁷⁵ OSCE, ‘Discussion on the future of security in Europe at OSCE Ministerial working lunch on 4 Dec. 2008’, MC.DEL/92/08, 15 Dec. 2008, <http://www.osce.org/conferences/mc_2008.html?page=documents&session_id=353>.

⁷⁶ OSCE, ‘Renewing the spirit of Helsinki’, Perception Paper of the chairman-in-office, Annex to MC (16) Journal no. 2 (5 Dec. 2008), 16th Meeting of the Ministerial Council, Helsinki, 4-5 Dec. 2008, pp.40-41, <http://www.osce.org/conferences/mc_2008.html?page=documents&session_id=346>.

“процесу Корфу”⁷⁷. Після цього послі ОБСЄ регулярно зустрічались у Відні у II половині 2009р. з метою подальшого просування процесу.

У документі, ухваленому на грудневому 2009р. засіданні Ради Міністрів в Афінах, міністри закордонних справ ОБСЄ підтвердили “бачення вільного, демократичного та більш інтегрованого простору ОБСЄ від Ванкувера до Владивостока, без ліній поділу та зон з різним рівнем безпеки”, оголосили своїм “найвищим пріоритетом... відновлення нашої довіри і впевненості, а також повернення відчуття спільної мети, яке збило наших попередників у Гельсінкі майже 35 років тому”, а також домовилися “продовжувати й далі розвивати процес Корфу”⁷⁸. “Процес Корфу” має “ґрунтуватися на трьох базових принципах”: “відданість концепції всеохопної, спільної і неподільної безпеки”, “відповідність нормам, принципам і зобов’язанням ОБСЄ в усіх трьох вимірах ОБСЄ” та “рішучість зміцнювати партнерство і співробітництво на просторі ОБСЄ”.

Міністри закордонних справ ОБСЄ також доручили головуючому у 2010р. Казахстану продовжувати розвивати “процес Корфу” шляхом “регулярних неофіційних зустрічей на рівні постійних представників”, щоб до кінця червня 2010р. надати проміжний звіт з узагальненням внесених пропозицій⁷⁹. Діалог має охоплювати вісім аспектів: (а) імплементація всіх норм, принципів і зобов’язань ОБСЄ; (б) роль ОБСЄ в ранньому виявленні, попередженні і врегулюванні конфліктів, криз і постконфліктному (післякризовому) відновленні; (в) режими контролю над озброєннями, заходи зміцнення довіри та безпеки; (г) транснаціональні та комплексні загрози і виклики; (д) економічні та екологічні виклики; (е) права та основоположні свободи людини, демократія і верховенство права; (є) підвищення ефективності ОБСЄ; (ж) взаємодія з іншими організаціями та інститутами⁸⁰.

Перспективи

Якими є перспективи нової угоди про загальноєвропейську безпеку? Є серйозні підстави сумніватися, що договір про європейську безпеку буде схвалений у вигляді, подібному до запропонованого Росією, і навіть якщо це станеться, то він навряд чи змінить динаміку загальноєвропейської безпеки так, як сподівається Росія. Теоретично, всеохопні системи колективної безпеки, подібні до пропонованої Росією, стикаються з серйозними та, мабуть, нездоланими перешкодами. Зокрема, передбачається, що країни, особливо великі держави, зможуть узгодити, позиції стосовно джерел загроз, актів агресії чи ситуацій, які передбачають застосування військової сили,

⁷⁷ OSCE, “‘Corfu process’ launched to take European security dialogue forward, says OSCE Chairperson”, Press release, Corfu, 28 June 2009, <http://www.osce.org/cio/item_1_38493.html>.

⁷⁸ OSCE, Ministerial Declaration on the OSCE Corfu process, ‘Reconfirm-review-reinvigorate security and co-operation from Vancouver to Vladivostok’, MC.DOC/1/09, Athens, 2 Dec. 2009, <<http://www.osce.org/cio/42119.html>>.

⁷⁹ OSCE, ‘The Corfu process’, <<http://www.osce.org/cio/42119.html>>.

⁸⁰ OSCE, ‘Furthering the Corfu process’, Decision no. 1/09, MC.DEC/1/09, Athens, 2 Dec. 2009, <<http://www.osce.org/cio/42119.html>>.

а також способів реагування в таких ситуаціях. Такі угоди укладаються рідко, фактично ніколи; це чітко показали дві знакові європейські кризи після холодної війни – в Косово в 1999р. та у Грузії у 2008р.⁸¹ Оскільки мета Росії – стримати НАТО, то країни-члени Альянсу навряд чи погодяться з угодою, яка формально обмежить рішення НАТО і його право у принципі надавати членство іншим європейським державам. Західні уряди також скептично ставляться до підходів, які передбачають юридично зобов'язуючі обмеження, аргументуючи це неможливістю забезпечення виконання таких договорів, а також вирішення реальних політичних розбіжностей між державами. Крім того, юридично зобов'язуючі договори вимагають ратифікації згідно з відповідними національними процедурами, що є додатковою перешкодою для їх укладення та виконання (зокрема у США, де Сенат ревню оберегає своє право з ратифікації договорів).

Пропозиція спричиняє ще одне чутливе питання: ступінь оновлення наявних норм ОБСЄ, зокрема у сфері демократії і прав людини. Тут Росія і ряд інших пострадянських держав підтримують підхід “Гельсінкі II”, що передбачає перегляд зобов'язань ОБСЄ стосовно демократії і прав людини або обмеження процедур та інститутів ОБСЄ з моніторингу та забезпечення цих зобов'язань. Натомість, підхід “Гельсінкі плюс”, якому надають перевагу західні держави, передбачає збереження норм ОБСЄ в цій сфері та пошук можливих шляхів зміцнення самих норм і механізмів їх імплементації і забезпечення. За цим питанням стоять глибокі – можливо, фундаментальні – відмінності між, з одного боку, західними демократіями та, з іншого – Росією та окремими пострадянськими державами. Проте, внесення до документа Ради Міністрів від грудня 2009р. зобов'язання розвивати “процес Корфу” на основі “відповідності нормам, принципам і зобов'язанням ОБСЄ в усіх трьох вимірах ОБСЄ, в повному обсязі та в душі доброї волі і спільними зусиллями” створює підґрунтя для підходу, з яким можуть погодитись усі країни ОБСЄ⁸².

Загалом, розвиток “процесу Корфу” дозволяє зробити висновок про наявність нового рівня політичної готовності всіх країн ОБСЄ реформувати і зміцнювати структури загальноєвропейської безпеки. Але залишаються важливі змістовні розбіжності між країнами-учасницями ОБСЄ. Зокрема, існує глибока розбіжність між зацікавленістю Росії в юридично зобов'язуючому договорі про європейську безпеку (який обмежить НАТО) та баченням західних держав кращих способів продовження процесу. Незрозуміло, чи можна взагалі подолати цю розбіжність; але всі сподівання на це та, відповідно, на появу справді нового змісту співпраці заради загальноєвропейської безпеки вимагатимуть постійної політичної уваги на високому рівні та більш творчого дипломатичного мислення, – на відміну від того, що тривалий час демонструвала Європа.

⁸¹ Joffe, J., ‘Collective security and the future of Europe: failed dreams and dead ends’, *Survival*, vol.34, no.1 (spring 1992), pp.36-50; Mearsheimer, J.J., ‘The false promise of international institutions’, *International Security*, vol.19, no.3 (winter 1994/95), pp.26-37.

⁸² OSCE (посилання 78) (курсив авторів).

V. Висновки

20-річчя падіння Берлінського муру у 2009р. дає нагоду проаналізувати: наскільки далеко європейська безпека відійшла від холодної війни, де перетворення ще не завершені та які нові виклики вимагають розв'язання. І ЄС, і НАТО, і ОБСЄ можна подякувати за забезпечення об'єднання Європи шляхом розширення без проявів насильства між Сходом і Заходом, врегулювання конфлікту на Західних Балканах і започаткування серйозного розгляду нових функціональних і глобальних аспектів безпеки. Однак, як показано в цьому розділі, невирішені питання співіснування з Росією, майбутнє пострадянського простору та дії Європи у світі є предметами серйозного самоаналізу в ЄС, НАТО та ОБСЄ, який започатковано у 2009р. і який триватиме у 2010р. та надалі.

Досвід, накопичений з вересня 2001р. до 2009р., додає цьому аналізу тверезого реалізму. Залишаються шрами поділу, спровокованого американською “глобальною війною з тероризмом” і застосуванням військової сили для вирішення питань розповсюдження ЗМУ. Водночас, по обидва боки Атлантики засвоїли тяжкі уроки обмеженості потуги Заходу. На додаток до війн в Афганістані та Іраку, невдачі й спалахи насильства на Близькому Сході, у країнах західної частини колишнього Радянського Союзу засвідчили, що “єдину Європу” оточують менш стабільні зони, які вона власними силами не здатна контролювати чи впливати на них. Вразливість великих і малих західних економік від світової фінансової кризи створила нові підстави для занепокоєння та зумовила нові труднощі з витратами на безпеку і оборону. Швидке реагування на кризу часто приховувало націоналістичні, загарбницькі інстинкти навіть у глибоко інтегрованих державах ЄС.

Але європейські інститути не повинні дозволити фактам ослаблення Заходу трансформуватися у настрої поразки. Надмірне обмеження амбіцій Заходу скорочує простір його можливостей – у кращому випадку, до реагування на проблеми, замість їх розв'язання, в т.ч. проблем внутрішнього консенсусу. Жоден з розглянутих інститутів не допоможе йому вижити, залишаючись незмінним чи деградує, навіть якщо всі виграють від повернення до старих мудрих дороговказів та їх адаптації до сучасності. У кінцевому підсумку, цілі безпеки, демократії та атлантичного партнерства є первинними інтересами, а регіональні інститути в їх нинішньому вигляді – вторинними інструментами їх реалізації. Виходячи з прикладів, наведених у цьому розділі, довгострокові перспективи життєздатності ЄС є кращими, ніж НАТО та ОБСЄ – останнім доказом може слугувати сила політичної волі, виявлена лідерами ЄС під час лобювання Лісабонського договору, в реалізації загально-визнаної мети самооновлення.

Водночас, будь-який аналіз стану євроатлантичної безпеки у 2009р., обмежений розглядом Європи та Північної Америки, дасть неповну й тенденційну картину. Результати глибшого аналізу подій року стосуються глобальних зрушень у балансі сил, включно з більшою готовністю неєвропейських гравців використати свою міць через інституційне представництво та політичний вплив. Наочним прикладом є вирішальна роль Китаю у вирішенні

економічних, фінансових і кліматичних питань, а також його зростаюча стратегічна присутність в Африці та Південній Америці. Індія і Бразилія також пережили глобальну кризу як “нові центри сили”, на відміну від Росії, яка виявила певну вразливість, приховану за її більш “агресивною” останнім часом поведінкою. Заміна Вісімки індустріально розвинутих країн (*G8*) на Двадцятку (*G20*) надала певні важелі впливу меншим країнам і біднішим регіонам. Подібні зрушення можна помітити у функціональному складі пріоритетів безпеки, де окремі проблеми – розповсюдження ЗМУ, тероризм, енергетична небезпека, зміни клімату, продовольча небезпека, демографія і міграція – можна подолати лише завдяки досконалій глобальній співпраці – за умов, коли в географії активних конфліктів домінують не євроатлантичні регіони (Африка, Азія та Близький Схід). У комплексі ці зміни не обов’язково знецінюють усе ще значну військову та економічну міць Заходу чи придатність його політичних моделей і досвіду. Але вони змушують євроатлантичних партнерів дедалі більше шукати відповіді у глобальних інститутах, схемах і домовленостях, в участі інших центрів сили, де незахідні голоси дедалі частіше стають вирішальними.

У такому світі американсько-європейське партнерство не може мати такі самі значення і зміст або обмежуватися такими ж методами, що й 60 років тому, коли створювався НАТО. Відносна важливість спільної діяльності Європи і США в рамках НАТО або навіть у двосторонньому форматі ЄС-США буде зменшуватись, але водночас з’являються нові можливості для їх взаємодії або розподілу навантаження на глобальному рівні. Збільшити ці шанси по обидва боки Атлантики було нелегкою справою, особливо, коли Адміністрація Дж.Буша просуvala ідею глобальної конфронтації та одноосібного лідерства США, яку не поділяла більшість європейців. Визнання Президентом Б.Обамою американських обмежень і зацікавленості в мирних домовленостях з іншими великими державами може виправити ситуацію, чи навпаки, підштовхнути США до домовленостей з Китаєм (*G2*), Росією або іншими державами, залишаючи ЄС поза грою. Європа може навіть очікувати на певні переваги з деяких питань, включно з питанням “жорсткішої” безпеки, через можливість просування власних, (поки що) більш обмежених інтересів та амбіцій.

Це є головними причинами неможливості завершення цього розділу відзначенням нового світанку в євроатлантичних відносинах. Певний час вони можуть видаватися менш напруженими, порівняно з відносинами впродовж двох каденцій попереднього Президента США. Чи стануть вони тіснішими і продуктивнішими, залежить не стільки від згаданих тут інститутів, скільки від того, в чому сторони бачитимуть більшу вигоду для себе в багатополлярному світі – у спільності чи свободі дій.

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2009р.

Розділ 5. Військові витрати

Розділ 6. Виробництво озброєнь

Розділ 7. Міжнародні поставки озброєнь

Розділ 8. Світові ядерні сили

5. Військові витрати

СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, ОЛАВЕЙЛ ІСМАЇЛ,
КАРИНА СОЛМІРАНО

I. Вступ

У 2009р. світові військові витрати зросли, за оцінками, до \$1 531 млрд., що в реальних цінах на 5,9% перевищує показник 2008р. та на 49% – 2000р.¹ Їх частка у світовому ВВП – т.зв. “військове навантаження” – склала близько 2,7%, або \$224 на душу населення². Різке зростання військового навантаження (у 2008р. – 2,4% ВВП) відбулося за рахунок збільшення фактичних військових витрат, падіння світового ВВП та зростання вартості долара США, що збільшило питому вагу високого військового навантаження США у світовому показнику³.

Свій внесок у зростання світового показника зробили майже всі регіони та субрегіони (діаграма 5.1). Понад половини зростання в реальних цінах припадало на США, але чимале збільшення військових витрат продемонстрували такі країни з великими військовими витратами, як Бразилія, Китай та Індія – завдяки постійному економічному зростанню і прагненню до регіонального і глобального лідерства.

Світова фінансова криза та економічний спад не спричинили загального зменшення військових витрат, попри загальне скорочення державних доходів і збільшення дефіциту. В більшості розвинутих країн та інших країнах з великими економіками військові витрати не зазнали суттєвих скорочень, оскільки не розглядались як важлива складова одноразових пакетів антикризових заходів економічного стимулювання⁴. Із 120 держав, які надали дані за 2009р., 65% збільшили військові витрати, зокрема 16 провідних розвинутих і таких, що розвиваються, держав “Великої двадцятки” (G20)⁵. Водночас,

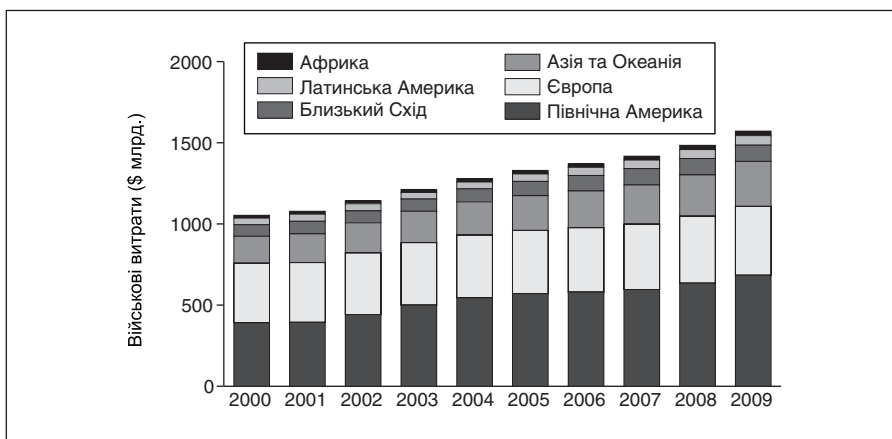
¹ Якщо не зазначене інше, всі дані про військові витрати у 2009р. в доларах США наведені в поточних цінах і за валютним курсом 2009р., а всі відсоткові зміни обчислюються в реальних цінах з використанням постійних цін і валютних курсів 2008р. Зміна базового року для обчислень у постійних доларових цінах з 2005р. на 2008р., порівняно з даними *Щорічника СІПРІ 2009*, призвела до значних змін в оцінках показників через інфляцію і зміни обмінного курсу долара.

² Див. додаток 5А цього видання.

³ Міжнародний валютний фонд прогнозує у 2009р. падіння світового обсягу виробництва на 1,1%. Див.: International Monetary Fund, World Economic Outlook database, Oct. 2009, <<http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=28>>.

⁴ Огляд пакетів антикризових заходів див. у підрозділі IV розділу 6 цього видання.

⁵ До G20 належать ЄС і 19 держав: Аргентина, Австралія, Бразилія, Канада, Китай, Франція, Німеччина, Індія, Індонезія, Італія, Японія, Південна Корея, Мексика, Росія, Саудівська Аравія, Південна Африка, Туреччина, Велика Британія, США. З цих 19 держав військові витрати не збільшили лише Аргентина, Індонезія та Італія.

Діаграма 5.1. Оцінка світових і регіональних військових витрат у 2000-2009рр.

Дані наведені в \$ млрд. у постійних цінах і за валютними курсами 2008р.

Джерело: таблиця 5А.1 додатка 5А цього видання.

окремі менш економічно розвинуті держави, що мають обмежені ресурси для реагування на високий бюджетний дефіцит, скоротили військові витрати.

У підрозділах II-VII цього розділу наведено огляд регіональних тенденцій військових витрат в Африці, Латинській Америці, на Близькому Сході, в Азії та Океанії, Європі та Північній Америці. В багатьох країнах перших трьох регіонів рівні та динаміку військових витрат визначали доходи від природних ресурсів. Порівняно з попередніми роками, коли ці доходи часто сприяли різкому зростанню військових витрат, у 2009р. падіння цін на сировину, пов'язане з економічною кризою, в деяких випадках уповільнило цю тенденцію. Конфлікт в Афганістані спричинив зростання витрат європейських і північноамериканських країн, які надають військові контингенти. Тим часом і Афганістан, і Ірак зазнають значних труднощів у перебудові та фінансуванні своїх збройних сил, особливо за умов зменшення зовнішньої військової допомоги. В підрозділі VIII містяться висновки.

У додатку 5А наведені детальні дані про військові витрати у 2000-2009рр., включно з інформацією про світові та регіональні тенденції, країни з найвищим рівнем витрат, таблицями з даними про витрати 165 країн.

II. Африка

Військові витрати в Африці у 2009р. склали \$27,4 млрд., що в реальних цінах на 6,5% більше, ніж у 2008р. Це зростання, що продовжує тенденцію останнього десятиліття, зумовлене поєднанням триваючих програм військової модернізації, антитерористичних заходів, реакції на виклики внутрішній безпеці і зростання економіки, якому особливо сприяли підвищення цін на нафту та газ. Багато країн Африки з традиційно великими військовими витратами (зокрема, Алжир, Ангола, Нігерія, Лівія, Судан), а також ті, що тільки-но потрапили до переліку країн із середнім рівнем військових витрат (наприклад, Чад), мають значні надходження від продажу енергетичних ресурсів.

Протягом останнього десятиліття зростання світової економіки забезпечувало високі попит і ціни на нафту та газ, а завдяки цьому – зростання інвестицій і прибутку в багатих на енергетичні ресурси країнах Африки, залежно від чого формувалися рівень і динаміка їх військових витрат. Проте, володіння видобутком нафти може стати джерелом конфліктів, тому потреба захисту нафтовидобувних об'єктів часто стає мотивом збільшення військових витрат⁶. Високий попит на нафту зумовив також зростання стратегічної ваги країн Африки в очах інших країн і корпорацій поза межами континенту, з якими більшість африканських виробників енергоносіїв мають військові домовленості, що сприяють здійсненню масштабних програм закупівель озброєнь. Приклади Анголи, Чаду та Нігерії демонструють, яким чином доходи від продажу нафти впливають на військові витрати у всіх куточках Африки.

Військові витрати Анголи у 2009р. досягли 251 млрд. кванзів (\$3,2 млрд.), що в реальних цінах на 19% більше, ніж у 2008р., і на 40% – у 2000р. Це зростання було зумовлене, з одного боку, збільшенням обсягів видобутку нафти та цін на неї, а з іншого – модернізацією і реформуванням Збройних сил Анголи, що розпочалася після припинення громадянської війни у 2002р. Видобуток нафти збільшився з 750 тис. барелів у 1999р. до близько 2 млн. – у 2009р., а прибуток від продажу нафти у 2007р. сягнув 83% усіх поточних надходжень до бюджету⁷.

Загальний обсяг військових витрат Чаду у 2009р. становив 206 млрд. центральнафриканських франків (\$436 млн.). Хоча в реальних цінах це на 33% менше, ніж у 2008р., але майже в шість разів перевищує витрати у 2005р. Можливим поясненням змін в обсягах військових витрат є спалах заворушень з наступними вторгненнями повстанців до столиці країни Нджамені у 2006р. і 2008р.⁸, а також перепадами у прибутках держави від продажу нафти, особливо завдяки збільшенню видобутку нафти, починаючи з 2005р.⁹ Згідно з Договором 2001р., Уряд Чаду погодився виділяти значну частину прибутку від продажу нафти на боротьбу з бідністю в обмін на часткове фінансування Світовим банком спорудження 1 070-км нафтопроводу Чад-Камерун¹⁰. Проте, Чад не виконав ключових вимог Договору стосовно надходжень, що спрямовуються на фінансування військових витрат¹¹. У 2008р. Світовий банк вийшов з Договору і відкликав свої кредити¹².

⁶ Див., наприклад: Kaldor, M., Karl, T.L. and Said, Y. (eds), *Oil Wars* (Pluto Press: London, 2007); Ross, M.L., 'What do we know about natural resources and civil war?' *Journal of Peace Economics*, vol.41 (2004), <<http://dx.doi.org/10.1177/0022343304043773>>; Pronińska, K., 'Energy and security: regional and global dimensions', *SIPRI Yearbook 2007*.

⁷ Angolan Ministry of Finance (MOF), *Orçamento Geral do Estado 2007: Balanço Geral da Execução* [State budget 2007: general balance of execution] (MOF: Luanda, Apr. 2007), p.23.

⁸ 'Battle for control of Chad palace', BBC News, 3 Feb. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/7223760.stm>>.

⁹ Esso Exploration and Production Chad Inc., *Chad/Cameroon Development Project Annual Report 2009*, Project Update no.27 (Exxon Mobil: [2010]), p.70.

¹⁰ World Bank, 'The Chad-Cameroon Petroleum Development and Pipeline Project', <<http://go.worldbank.org/WBTHSIE6S0>>.

¹¹ International Monetary Fund (IMF), *Chad: Staff Monitored Program*, IMF Country Report no.09/206 (IMF: Washington, DC, July 2009). З моменту започаткування проекту до кінця 2009р. Уряд отримав \$5 млрд. як роялті та податки від експорту нафти. Див.: Esso Exploration and Production Chad Inc. (посилання 9), p.70.

¹² World Bank, 'World Bank statement on Chad-Cameroon Pipeline', Press Release 2009/073/AFR, 9 Sep. 2008, <<http://go.worldbank.org/2XPFIDG260>>.

Нігерія

Нігерія в багатьох аспектах є прикладом складної взаємозалежності між, з одного боку, військовими витратами, а з іншого – корупції, позабюджетних витрат, збройного конфлікту, прибутків від продажу нафти та інших сировинних товарів, військових зв'язків із зовнішніми силами, – яку можна спостерігати в кількох інших країнах Африки (наприклад, Чаді та Судані)¹³. У 2008р. Нігерія була найкрупнішим експортером сирової нафти в Африці та посідала 13 місце у світі, а обсяги продажу нафти та газу склали 81% надходжень до державного бюджету¹⁴. Ці надходження сприяли значному економічному зростанню, яке протягом 2000-2008рр. становило щороку в середньому 7,7% і стало чинником збільшення військових витрат¹⁵. Офіційний показник військових витрат у 2009р. становив 224 млрд. найр (\$1,5 млрд.), що в реальних цінах на 4% більше, ніж у 2008р., і на 101% – у 2000р.

Дані про військові витрати Нігерії є неточними та, можливо, значно заниженими через нестабільну бюджетну систему і значні позабюджетні витрати¹⁶. Зокрема, управління нафтовими прибутками Нігерії характеризується гострими проблемами у звітності і прозорості, в т.ч. стосовно позабюджетних процедур фінансування додаткових військових витрат. До таких процедур належать використання надходжень з “рахунків з продажу надлишків сирової нафти”, на які потрапляють доходи від продажу нафти понад передбачені бюджетом обсяги¹⁷, а також “безпекові резолюції” адміністрацій штатів, спрямовані на фінансову та матеріальну підтримку Збройних сил під час проведення операцій із забезпечення внутрішньої безпеки¹⁸. Остання процедура є найбільш поширеною у штатах-виробниках нафти та гарантовано охоплює 13% надходжень від продажу нафти місцевого видобутку; наприклад, адміністрації штатів Дельта, Аква-Ібом і Ріверс, за повідомленнями, 13 травня 2009р. виділили 15 млрд. найр (\$100 млн.) для фінансування

¹³ Oyefusi, A., ‘Oil-dependence and civil conflict in Nigeria’, Working Paper WPS/2007-09, Oxford University, Centre for the Study of African Economies, June 2007, <<http://www.esae.ox.ac.uk/workingpapers/wps-list.html>>.

¹⁴ World Bank, ‘Nigeria: country brief’, Sep. 2009, <<http://go.worldbank.org/FIOT240K0>>.

¹⁵ International Monetary Fund (IMF), International Finance Statistics, <<http://www.imfstatistics.org/>>.

¹⁶ Omitoogun, W. and Oduntan, T., ‘Nigeria’, eds W. Omitoogun and E. Hutchful, SIPRI, *Budgeting for the Military Sector in Africa: The Processes and Mechanisms of Control* (Oxford University Press: Oxford, 2006), pp.169-178.

¹⁷ Зокрема, “Рахунком з продажу надлишків сирової нафти” (*Excess Domestic Crude Account*) керує від імені Президента державна Нігерійська національна нафтова корпорація (*Nigerian National Petroleum Corporation, NNPC*). Див., наприклад: Shekarau, A.I., ‘Israeli arms contract: govt paid 107.5 million euros from crude account’, *Daily Trust*, 1 Aug. 2006.

¹⁸ Відповідно до Конституції Нігерії, фінансування та контроль над Збройними силами належить винятково до повноважень федерального Уряду, але забезпечення безпеки належить і до обов'язків губернаторів штатів. Див.: Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999, 29 May 1999, <<http://www.nigeria-law.org/ConstitutionOfTheFederalRepublicOfNigeria.htm>>, Article 4.

військових операцій в місцевості Гбарамату, штат Дельта¹⁹. Кошти, надані згідно з “безпековими резолюціями” цих штатів, не підлягають аудиту, витрачаються не прозоро, оскільки використовуються за розпорядженням губернатора штату та, скоріш за все, не проходять через національне Міністерство оборони (МО).

Військові операції із захисту нафтового видобутку в дельті р.Нігер безпосередньо зумовили збільшення федеральних військових витрат. Хоча, починаючи з 1999р., сплеск викликів внутрішній безпеці спостерігався на всій території Нігерії, найбільше загострення відбувалося в багатому нафтою регіоні дельти р.Нігер, де повстанці пошкодили інфраструктуру видобутку нафти. У 2009р. ситуація погіршилась, і в середині року через напади на нафтовидобувну інфраструктуру добовий видобуток скоротився на 1 млн. барелів²⁰.

Високий попит на нафту та газ позначився також на рівні військових витрат через збільшення обсягів, здійснених останнім часом, а також запланованих закупівель озброєнь. Збільшені прибутки від продажу нафти були використані на фінансування додаткових бюджетних видатків, які часто охоплювали значне позапланове фінансування Збройних сил²¹. Це стало можливим через потужний вплив військових на політику, активізацію повстанського руху в регіоні дельти р.Нігер, фінансову корупцію і зменшення тиску (у відповідь на транснаціональний тероризм) з боку донорів міжнародної допомоги стосовно зниження військових витрат. За період з 2000р. Уряд Нігерії зробив значні інвестиції в закупівлі систем повітряної розвідки, ударних вертольотів і літаків-винищувачів для Повітряних сил; нових катерів-амфібій, зокрема 193 бронетранспортерів *Cobra* для Сухопутних військ; нових патрульних катерів і передових оперативних баз для Військово-морських сил (ВМС)²². Окремі закупі і робилися за позабюджетні кошти, в т.ч. за рахунок прямих виплат Президентської Адміністрації або через державну Нігерійську національну нафтову корпорацію (*NNPC*), тобто в обхід МО, Парламенту та урядового Офісу правових процедур (*Due Process Office*). Наприклад, у 2006р. Уряд перерахував €107,5 млн. (\$135 млн.) з “Рахунку продажу нафти власного видобутку” (*Domestic Crude Account*) ізраїльській компанії *Aeronautics* в оплату за засоби повітряної розвідки²³. Висока ціна нафти спричинила також активізацію нелегальної торгівлі нафтою в регіоні дельти р.Нігер, виторг від якої використовується незаконними збройними угрупованнями для закупівлі озброєнь²⁴.

¹⁹ Ganagana, M., ‘Governors, JTF may scuttle amnesty’, *Sunday Sun*, 19 July 2009; Abbah, T., ‘FG sinks N3.2 trillion into Niger Delta’, *Sunday Trust*, 9 Aug. 2009; Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999 (note 18), Article 162.

²⁰ Oredein, O., ‘Attacks cripple Shell’s Niger Delta operations’, *Wall Street Journal*, 19 July 2009.

²¹ Folasade-Koyi, A., ‘Senate approves N102.2bn supplementary budget’, *Daily Independent*, 31 July 2009.

²² Bergen Risk Solutions, *Niger Delta Maritime Security*, Quarterly Review vol.1, no.1 (Bergen Risk Solutions: Bergen, July 2007); SIPRI Arms Transfers Database, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>

²³ Shekarau (посилання 17).

²⁴ Davis, S., *The Potential for Peace and Reconciliation in the Niger Delta* (Coventry Cathedral: Coventry, Feb. 2009), pp.151-170.

Схоже, нафта значною мірою впливає на військові взаємини Нігерії з іншими країнами – зокрема, інтерес до нігерійських ресурсів посприяв зміцненню військових зв'язків і розширенню програм військового співробітництва з Китаєм. Китай має намір закупити близько 6 млрд. барелів нігерійської нафти та отримати ліцензії на її видобуток взамін на реалізацію інфраструктурних проектів, а також перетворюється на одного з найкрупніших постачальників до Нігерії військової продукції, зокрема бойових літаків *F-7NI* і боеприпасів²⁵. Поява Китаю в ланцюзі “військові витрати – нафта” Нігерії може бути свідченням її швидкого реагування на нафтовий попит і зниження уваги до проблем прав людини в обох країнах, – коли йдеться про продаж озброєнь²⁶.

Збільшення прибутків Нігерії від продажу нафти сприяло економічному зростанню, але водночас створило порочне коло не прозорого збільшення доходів, підвищило стратегічне значення нафтовидобувної інфраструктури, призвело до зростання внутрішніх невдоволень і спротиву, збільшення військових витрат, спрямованих на забезпечення безпеки видобутку нафти.

III. Латинська Америка

Наслідки світової економічної кризи для військових витрат у Латинській Америці у 2009р. були різними. Криза сповільнила раніше високі темпи економічного зростання і скоротила експорт: ВВП регіону у 2009р., за прогнозами, мав знизитися на 1,8%, а експорт – на 23%²⁷, що позначилося на надходженнях до державних бюджетів, особливо у країнах, залежних від експорту сировини. Проте, Латинська Америка постраждала від кризи менше, ніж очікувалося, значною мірою завдяки поєднанню активного сальдо поточних операцій, переказів коштів з поза меж регіону та експансіоністської фіскальної політики²⁸.

У країнах Центральної Америки та Карибського басейну військові витрати у 2009р. в реальних цінах зросли на 9,7% і сягнули \$5,6 млрд. У Мексиці залучення Збройних сил до протидії пов'язаному з наркотиками насильству спричинило зростання військових витрат на 11%, порівняно з 2008р.²⁹ Бюджет мексиканських ВМС, які почали відігравати ключову роль у перехопленні вантажів з наркотиками і зброєю до США, збільшився на 20% через необхідність покриття витрат на збільшення чисельності особового складу і придбання техніки³⁰.

²⁵ ‘Nigeria spends \$251m for Chinese F-7 fighters after oil deals’, *Defense Industry Daily*, 30 Sep. 2005, <<http://www.defenseindustrydaily.com/nigeria-spends-251m-for-chinese-f7-fighters-after-oil-deals-01269/>>.

²⁶ Mahtani, D., ‘Nigeria shifts to China arms’, *Financial Times*, 28 Feb. 2006.

²⁷ Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Preliminary Overview of the Economies of Latin America and the Caribbean*, Briefing Paper (ECLAC: Santiago, Dec. 2009), pp.7, 15.

²⁸ Economic Commission for Latin America and the Caribbean (посилання 27), p.14.

²⁹ Про кримінальне насильство в Мексиці, пов'язане з наркотиками, див. підрозділ IV розділу 2 цього видання.

³⁰ ‘El presupuesto de la Armada mexicana aumentará un 20% en 2008 [sic]’ [Бюджет мексиканських ВМС зросте у 2008р. на 20%], Infodefensa.com, 27 Dec. 2008, <<http://infodefensa.com/lamerica/noticias/noticias.asp?cod=994>>.

У Південній Америці тенденція збільшення військових витрат, що склалась останнім часом, продовжувалась у 2009р.: військові витрати в регіоні досягли \$51,8 млрд., що в реальних цінах на 7,6% більше, ніж у 2008р. Бразилія і Колумбія, країни з найбільшими військовими витратами в регіоні, збільшили їх у реальних цінах, відповідно, на 16% та 11%. Однак, Чілі та Венесуела, інші дві країни з найбільшими військовими витратами, які дуже залежать від експорту сировини, зменшили свої оборонні бюджети.

Чілі

Військові витрати Чілі у 2009р., порівняно з 2008р., зменшилися на 5% – значною мірою через зниження цін на мідь, – тоді як протягом 2000-2008рр. вони зросли на 56%. Згідно із Законом про обмеження операцій з міддю (*Restricted Law on Copper*) 1958р., Збройні сили Чілі автоматично отримують 10% прибутку від продажу міді для фінансування закупівель озброєнь³¹. Протягом 1990-2007рр. Національна міднорудна корпорація *Corporacion Nacional del Cobre (CODELCO)*, за повідомленнями, перерахувала Збройним силам \$7,4 млрд., що становило 21% оборонного бюджету країни³². Проте, за перші дев'ять місяців 2009р. *CODELCO* перерахувала Збройним силам \$650 млн., тобто на 37% менше, ніж за відповідний період 2008р.³³

Фінансування чилійської армії з позабюджетних рахунків державної компанії не вважається бездоганим. Позабюджетне походження коштів останнім часом викликає стурбованість, у т.ч. звинувачення в тому, що окремі офіцери начебто отримували незаконні комісійні з угод на закупівлю озброєнь³⁴. У вересні 2009р. Президент М.Башле висунув пропозицію скасувати згаданий вище Закон 1958р. Згідно з цією пропозицією, на закупівлю озброєнь щороку мають виділятися асигнування з державного бюджету; буде розроблено 12-річний стратегічний план довгострокових закупівель озброєнь, який кожні чотири роки переглядатиметься Президентом; за рахунок невитрачених коштів, що надійшли згідно із Законом 1958р., буде створено резервний фонд для фінансування заміни чи модернізації військової техніки³⁵.

Метою запропонованої системи фінансування є адаптація майбутніх закупівель озброєнь до першочергових завдань із забезпечення безпеки Чілі. Така система дає можливість закуповувати озброєння не лише за умов виникнення потреб безпеки, але й завдяки наявності коштів. Припинення автоматичного

³¹ Ley Reservada del Cobre [Закон про регламентування видобутку та продажу міді], Закон №13.196 від 29 жовтня 1958р. (останні зміни – 1987р.), не публікувався.

³² Gastine, A., 'CODELCO CEO questions Copper Law', *Santiago Times*, 25 June 2008.

³³ CODELCO, 'Profits through September: Codelco earned more than US\$2 billion thanks to record production', 30 Oct. 2009, <http://www.codelco.cl/english/prensa/archivo/fr_prensa_archivo2009.html>; CODELCO, 'Codelco obtains pre-tax profit of US\$4.864 billion through 30 September 2008', 3 Nov. 2008, <http://www.codelco.cl/english/prensa/archivo/fr_prensa_archivo2008.html>.

³⁴ Bonnefoy, P., 'Chile reconsiders military expenditure provision', *Global Post*, 21 Mar. 2009.

³⁵ Higuera, J., 'Chile submits draft for procurement funding reform', *Jane's Defence Weekly*, 7 Oct. 2009, p.11.

фінансування МО з прибутків від продажу міді підвищило б прозорість фінансів і гарантувало б парламентський контроль над оборонним бюджетом, отже й ретельний розгляд оборонних питань³⁶. На початку 2010р. запропонований проект закону обговорювався в Комітеті з питань оборони Палати депутатів Чілі.

Венесуела

Останніми роками реальні військові витрати Венесуели значно перевищили заплановані в бюджеті³⁷. Таким чином, хоча передбачена на 2009р. величина військових витрат у 9,0 млрд. боліварів (\$4,2 млрд.) була на 25% меншою, ніж у 2008р. (найбільше зниження в Латинській Америці), цього запланованого скорочення, вірогідно, не відбудеться.

Оскільки прибутки від продажу нафти дорівнюють майже 50% усіх доходів країни, високі ціни на нафту дозволили Уряду Венесуели збільшити фінансові резерви, започаткувати широкомасштабні соціальні програми та пом'якшити удар глобальної фінансової кризи по економіці країни³⁸. Доходи від нафти та економічне зростання дозволили Венесуелі протягом 2003-2008рр. збільшити військові витрати в реальних цінах на 136%.

Таке тривале зростання військових витрат Венесуели пов'язане з масштабною модернізацією і реструктуризацією Збройних сил країни. У 2009р. Уряд продовжив втілювати Воєнну доктрину 2005р., що передбачає модернізацію військової техніки, зміцнення цивільно-військових зв'язків і поширення участі цивільних в обороні країни³⁹. В березні 2009р. було реструктуризоване МО, зокрема призначено віце-міністра з військової освіти, відповідального за підготовку військового персоналу, та віце-міністра з обслуговування, відповідального за логістичне забезпечення Збройних сил⁴⁰. У липні було сформовано та укомплектовано нову Річкову ескадру, а підрозділи резерву – перетворено на бойові батальйони. Уряд також вирішив подвоїти кількість бронетанкових батальйонів і виступив гарантом за російським кредитом розміром \$2,2 млрд. на закупівлю танків і зенітних комплексів⁴¹. Зважаючи на

³⁶ 'Chile derogaría ley de cobre que financia compra de armas' [Чілі скасує закон про мідь, згідно з яким фінансується імпорт озброєнь], *El Comercio* (Lima), 9 Sep. 2009.

³⁷ Реальні військові витрати у 2008р. дорівнювали 9,3 млрд. боліварів (\$4,3 млрд.), тобто на 30% більше, ніж затверджено в бюджеті – 7,1 млрд. боліварів (\$3,3 млрд.).

³⁸ За повідомленнями, у 2008р. Венесуела накопичила понад \$40 млрд. золотовалютних резервів. 'Venezuela: oil prices increases sustainability fears', *New York Times*, 2 Feb. 2009.

³⁹ Штоленхайм П. "Військові витрати", *Щорічник СІПІ 2006*, с.345-346.

⁴⁰ 'Chávez modifica la estructura de su Ministerio de Defensa' [Чавес змінив структуру Міністерства оборони], Infodefensa.com, 20 Mar. 2009, <<http://infodefensa.com/lamerica/noticias/noticias.asp?cod=1262>>; Decreto no.6.628 mediante el cual se dicta el Reglamento Orgánico del Ministerio del Poder Popular para la Defensa [Законом № 6628 запроваджене Положення про Міністерство народної влади у справах оборони], 12 Mar. 2009, *Gaceta Oficial de la Republica Bolivariana de Venezuela*, no.39, 137, 12 Mar. 2009.

⁴¹ Guevara, I., 'Venezuela announces latest reorganisation programme', *Jane's Defence Weekly*, 5 Aug. 2009, p.8; Dickerson, L., 'Venezuelan Army to strengthen tank force', *Forecast International*, 27 July 2009; 'Chávez gets USD 2.2 billion loan to buy Russian weapons', *El Universal* (Caracas), 14 Sep. 2009. Див. також підрозділ II розділу 7 цього видання.

великі прибутки Венесуели від продажу нафти, отримання нею позики може здатися дивним; до того ж, умови кредиту є розпливчастими, а вигоди – сумнівними.

У 2009р. було ухвалено два закони, спрямовані на збільшення участі цивільних у діяльності Збройних сил, що є одним із головних принципів оборонної стратегії Венесуели. Перший Закон – про мобілізацію і комплектування особового складу Збройних сил – зробив військову службу обов'язковою для чоловіків і жінок з 18 до 60 років⁴². Згідно із другим – створено Боліварську національну міліцію (*Bolivarian National Militia*) як повноцінну складову Збройних сил Венесуели. Ця міліція, головною місією якої є участь у територіальній обороні, складатиметься з цивільних, або “цивільних-солдатів”, які зареєструвалися для проходження військової підготовки⁴³. Міліція оперативно підпорядковується Президенту, а адміністративно – МО⁴⁴.

Хоча рішення створити міліцію було прийнято ще у 2005р., його реалізація розпочалася невдовзі після того, як у жовтні 2009р. Колумбія і США узгодили Договір про військові бази⁴⁵. Венесуела засудила цей Договір (надає США доступ до семи військових баз у Колумбії) як втручання США у справи регіону, що загострює напруженість, яка існує між Колумбією і Венесуелою з 2008р.⁴⁶ Зважаючи на нинішні відносини з Колумбією, реструктуризацію Венесуелою власних Збройних сил та очікуване оздоровлення економіки, найближчими роками можна очікувати на чергове збільшення військових витрат.

IV. Близький Схід

Тенденція стійкого зростання військових витрат на Близькому Сході, що спостерігалася з 2002р., уповільнилася у 2008р., а у 2009р. загальний обсяг регіональних витрат знову зріс, за оцінками, до \$103 млрд. Однією з причин цих змін може бути світова економічна криза (через її вплив на ціну на нафту), проте її вплив на регіон не є однорідним.

⁴² Ley de conscripcion y alistamiento militar [Закон про призов і строкову військову службу], *Gaceta Oficial de la Republica Bolivariana de Venezuela*, extraordinary no.5933, 21 Oct. 2009, p.24.

⁴³ Міліція складатиметься з двох частин: “територіальної міліції” зі звичайних громадян і “бойових військ”, що складаються з “державних і приватних організацій”. Див.: Ley de reforma parcial del Decreto no.6.239 con rango valor y fuerza de ley orgánica de la Fuerza Armada Nacional Bolivariana [Закон про внесення часткових змін до Декрету №6.239 про набуття чинності основним Законом про Боліварські національні збройні сили], *Gaceta Oficial de la Republica Bolivariana de Venezuela*, extraordinary no.5933, 21 Oct. 2009.

⁴⁴ ‘Chávez reforma las Fuerzas Armadas y crea la Milicia Bolivariana’ [Chávez reforms the Armed Forces and creates the Bolivarian Militia], Infodefensa.com, 23 Oct. 2009, <<http://infodefensa.com/lamerica/noticias/noticias.asp?cod=1997>>.

⁴⁵ Про початкові плани міліції див.: Штоленхайм П. (посилання 39); ‘Venezuela: Chávez plans for “integral defence”’, *Latin American Security & Strategic Review*, Feb. 2005.

⁴⁶ ‘UNASUR and the Colombian bases issue’, *Latin American Security & Strategic Review*, Aug. 2009; ‘As US–Colombia bases deal is signed, Lula calls for all-round transparency’, *Latin American Security & Strategic Review*, Oct. 2009; ‘Colombia: revelado el texto final del acuerdo con EE.UU. sobre bases militares’, [Колумбія: оприлюднено остаточний текст Угоди зі США про військові бази], Infolatam, 22 Oct. 2009, <http://www.infolatam.com/entrada/colombia_revelado_el_texto_final_del_acu-16802.html>.

Криза безперечно вплинула на доходи нафтовидобувних країн Близького Сходу, оскільки ціни на нафту спочатку підвищилися з \$92 за барель у січні до \$141 у липні 2008р., а в грудні знизилися до \$33; найбільшою мірою постраждали члени Ради співробітництва держав Перської затоки (РСПЗ, *Gulf Cooperation Council, GCC*)⁴⁷. Окремим урядам вдалося пом'якшити наслідки за рахунок антициклічних заходів, зокрема, використання міжнародних резервів і збільшення витрат⁴⁸. Оскільки з серпня 2009р. ціни на нафту стабілізувалися на рівні близько \$70 за барель, очікувалося, що у 2010р. доходи країн-експортерів нафти в регіоні знову зростуть⁴⁹.

Оборонні бюджети 2009р. окремих найкрупніших країн-експортерів нафти різко зменшилися, оскільки ґрунтувалися на низьких цінах на нафту у 2008р. Наприклад, військові витрати Ізраїлю зменшилися в реальних цінах на 28% (див. нижче), а Омана – на 13%. На відміну від цих країн, Саудівська Аравія – другий найкрупніший у світі виробник нафти – у 2009р. збільшила військові витрати в реальних цінах на 2,7% – до 155 млрд. ріялів (\$41,3 млрд.), що складає 33% її державного бюджету. Попри спад очікуваних державних доходів у 2009р. на 9%, Уряд Саудівської Аравії збільшив загальні видатки на 16%, свідомо створивши дефіцит бюджету – вперше з 2004р. – в розмірі 65 млрд. ріялів (\$17,3 млрд.)⁵⁰.

Ірак⁵¹

Унаслідок падіння цін на нафту бюджет МО Іраку у 2009р. зменшився в реальних цінах на 28% – до 4 863 млрд. динарів (\$4,2 млрд.). Загальний бюджет забезпечення безпеки у 2009р. дорівнював 11 332 млрд. динарів (\$9,7 млрд.), включно з бюджетом Міністерства внутрішніх справ (МВС) у 6 469 млрд. динарів (\$5,5 млрд.); у 2008р. бюджет забезпечення безпеки складав 13 196 млрд. динарів (\$11,1 млрд.)⁵². Загальний національний бюджет 2009р. зменшився з початкового обсягу 89,4 трлн. динарів (\$79 млрд.) до 66,3 трлн. динарів (\$58,6 млрд.) – через скорочення на третину цін на експортовану нафту, порівняно з прогнозними очікуванням⁵³.

⁴⁷ Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC), *World Oil Outlook 2009* (OPEC Secretariat: Vienna, 2009), p.23; International Monetary Fund (IMF), *Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia* (IMF: Washington, DC, Oct. 2009), p.6. Члени РСПЗ: Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати.

⁴⁸ International Monetary Fund (посилання 47), p.6.

⁴⁹ International Monetary Fund (посилання 47), pp.12, 14.

⁵⁰ Saudi Arabian Monetary Authority (SAMA), *Forty Fifth Annual Report: The Latest Economic Developments* (SAMA: Riyadh, July 2009), p.127; 'Saudi Arabia's 2009 budget', Jadwa Investment, 23 Dec. 2008, <<http://www.jadwa.com/research/pages/economic-research.aspx>>.

⁵¹ Конвертація іракських динарів у долари США в цьому підрозділі наведено за середнім валютним курсом відповідного року.

⁵² Federal General Budget Law 2009, approved by the Presidency Council on 2 Apr. 2009, *Official Gazette of the Republic of Iraq*, no.4117, 13 Apr. 2009 (in Arabic); US Department of Defense (DOD), *Measuring Stability and Security in Iraq*, Report to Congress (DOD: Washington, DC, Sep. 2009), pp.11-12. Дані за 2008р. охоплюють початковий і додатковий бюджети, виділені МО та МВС. Див.: Перло-Фрімен С. та ін. "Військові витрати", *Щорічник СІПІ 2009*, с.201.

⁵³ International Monetary Fund (IMF), *Iraq: Second Review Under the Stand-by Arrangement and Financing Assurances Review*, IMF Country Report no.08/383 (IMF: Washington, DC, 3 Dec. 2008), p.9

В одній з доповідей зазначалося, що МО спочатку оцінювало свої майбутні витрати у \$15 млрд.; згодом його запит зменшився до \$9 млрд., а було отримано лише \$4,2 млрд.⁵⁴ Як не парадоксально, це скорочення бюджету відбулося за умов, коли Ірак поступово перебирає на себе відповідальність за власну безпеку. МО було змушене зменшити чисельність призовників та обмежити або скасувати окремі заплановані програми придбання озброєнь, внаслідок чого наступні затримки в підготовці та оснащенні Сил безпеки Іраку (СБІ, *Iraqi security forces, ISF*) можуть статися до часу повного виводу сил США, запланованого на 2011р.⁵⁵ Крім того, зменшення бюджету може ще більше знизити темпи інтеграції до *ISF* місцевої сунітської міліції Сини Іраку (*Sons of Iraq, SOI*). Уряд Іраку готовий профінансувати виплату зарплати службовцям *SOI*, оскільки їх інтеграція дійсно вважається важливою для просування сунітсько-шіїтського примирення, але майбутні масштаби програми інтеграції та її вплив на бюджет залишаються неясними⁵⁶.

Крім того, США також різко зменшили фінансування Уряду Іраку. Внески США до Фонду СБІ (*Iraqi Security Forces Fund, ISFF*), призначеного для підтримки іракських МО та МВС, протягом 2003-2009рр. склали загалом \$18 млрд.⁵⁷ Проте, фінансування *ISFF* у 2009р. було скорочено до \$1 млрд., порівняно з початковим запитом на \$2,8 млрд. (планувалося запитати \$5,1 млрд.). Це скорочення було зроблене на підставі припущення, що власні витрати Іраку у 2008р. мали складати \$8 млрд., а у 2009р. – \$11 млрд.⁵⁸ Можливі й наступні скорочення внесків США, оскільки вони зменшують свою присутність в Іраку та зосереджують увагу на Афганістані, де продовжують фінансувати збільшення чисельності Афганської національної армії (АНА, *Afghan National Army, ANA*; див. підрозділ V).

Зменшення бюджету Іраку, а також структурні та організаційні питання – зокрема, проблеми виконання бюджету, брак планового фінансування та неефективні процеси прийняття рішень⁵⁹ – можуть негативно вплинути на здатність *ISF* забезпечувати безпеку у країні. Хоча насильство та кількість небезпечних випадків перебувають на найнижчому протягом понад п'яти років рівні, але міжрелігійні конфлікти та напади повстанців продовжують завдавати численних жертв⁶⁰. В червні 2009р. СБІ перебрали на себе відповідальність за безпеку в іракських містах, селах і населених пунктах. Наприкінці серпня 2010р. масштаби цієї відповідальності мають

⁵⁴ Cordesman, A.H. and Mausner, A., *Withdrawal from Iraq: Assessing the Readiness of Iraqi Security Forces* (Center for Strategic and International Studies: Washington, DC, Aug. 2009), p.97.

⁵⁵ 'Budget of Iraqi security forces strained, PM says', *USA Today*, 10 July 2009; 'U.S.: Iraq budget shortfall poses security challenge', *USA Today*, 30 Sep. 2009.

⁵⁶ US Department of Defense (посилання 52), p.24.

⁵⁷ US Special Inspector General for Iraq Reconstruction (SIGIR), *Quarterly Report and Semiannual Report to the United States Congress* (SIGIR: Arlington, VA, 30 Jan. 2010), pp.20-22.

⁵⁸ Cordesman and Mausner (посилання 54), p.96.

⁵⁹ US Department of Defense (посилання 52), p.53. Див. також: Cordesman and Mausner (посилання 54).

⁶⁰ US Department of Defense (посилання 52), p.22.

зрости, – коли, згідно з Угодою 2008р. між Іраком та США про статус збройних сил, завдання Сил США в Іраку (*United States Force-Iraq*) будуть змінені з бойових на здійснення підготовки та підтримки *ISF*⁶¹.

Попри технічну модернізацію *ISF*, здійснювану Іраком останніми роками, заплановане посилення наземного та повітряного потенціалу є далеким від завершення. Скорочення військових витрат може вплинути на майбутні замовлення озброєнь і військової техніки для *ISF*, а також на плани створення повітряних сил, що матимуть у складі 6 000 літаків. Оснащення *ISF* застарілими озброєннями (і в недостатніх обсягах) може зашкодити майбутній стабільності країни та завадити перебиранню Урядом повної відповідальності за безпеку після запланованого виводу військ США⁶². З огляду на наявні ресурси та терміни, потрібні для оснащення та підготовки військ, особливо гостра ситуація складається в Повітряних силах Іраку, які, як очікується, мають з 2012р. встановити контроль над іракським повітряним простором.

Скорочення оборонного бюджету Іраку у 2010р. може припинитися – залежно від обсягів видобутку нафти, цін на неї та з урахуванням того, що доходи від продажу нафти складають 99% загальних доходів центрального Уряду. Навіть якщо ці очікування справдяться, ускладнення в забезпеченні передбачуваного рівня довготривалого фінансування залишаться й надалі. Ще однією проблемою є низький рівень виконання бюджету, через що страждають усі статті державних видатків⁶³. Майбутні виклики висвітлюють труднощі в перебудові Збройних сил Іраку після конфлікту, а також в утриманні пост-конфліктної безпеки протягом тривалого періоду.

V. Азія та Океанія

У 2009р. військові витрати збільшилися в усіх субрегіонах Азії та Океанії – на 8,9% в реальних цінах і сягнули загалом \$276 млрд.

Країною з найбільшими військовими витратами в регіоні є Китай – його витрати у 2009р. становили 686 млрд. юанів (\$100 млрд.), що в реальних цінах на 15% більше, ніж у 2008р. Продемонстрований Китаєм абсолютний приріст у реальних цінах майже дорівнює регіональному⁶⁴. В офіційному

⁶¹ US Government Accountability Office (GAO), *Operation Iraqi Freedom: Preliminary Observations on DOD Planning for the Drawdown of U.S. Forces from Iraq*, GAO-10-179 (GAO: Washington, DC, 2 Nov. 2009), p.1; Iraq–USA Agreement on the withdrawal of United States forces from Iraq and the organization of their activities during their temporary presence in Iraq, signed 17 Nov. 2008, entered into force 1 Jan. 2009, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/11/20081127-2.html>>. До 1 січня 2010р. контингент Сил США в Іраку мав назву “Багато національні сили в Іраку” (*Multi-National Force–Iraq*).

⁶² Gelfand, L. and D. Wasserbly, ‘US accelerates Iraq withdrawal’, *Jane’s Defence Weekly*, 7 Oct. 2009, p.18; Darling, D., ‘Iraqi budgetary issues hinder equipment outfitting of security forces’, *Forecast International*, 2 Oct. 2009. Про недавні та майбутні закупівлі озброєнь Іраком див. підрозділ V розділу 7 цього видання.

⁶³ Cordesman and Mausner (посилання 54), pp.98-102.

⁶⁴ Офіційний оборонний бюджет не покриває всі військові витрати Китаю. Дані, наведені тут стосовно Китаю, є оцінками СІПІ, які є приблизно на 45% вищими за офіційний бюджет. Про Базу даних СІПІ, що переглядалась у 2010р., див. підрозділ II додатка 5А цього видання.

звіті китайського Уряду про державний бюджет визначено мету збільшення витрат: покращення побутових умов і добробуту військовослужбовців; продовження розвитку інформаційних технологій і техніки зв'язку у Збройних силах (т.зв. “мережецентричних засобів ведення війни” (*‘network-centric warfare’*) – в західній термінології, або “інформатизованих засобів ведення війни” (*‘informationized warfare’*) – в китайській); модернізація військової техніки та засобів забезпечення; покращення спроможностей з ліквідації наслідків катастроф; відбудова інфраструктури після Січуаньського землетрусу 2008р.⁶⁵

Військові витрати Індії у 2009р. сягнули 1 851 млрд. рупій (\$36,3 млрд.), що в реальних цінах на 13% більше, ніж у 2008р. З 2000р. військові витрати збільшилися на 67%. Це збільшення стимулювалось економічним зростанням і нарощуванням власної політичної ваги в регіоні, а також економічним піднесенням Китаю – її головного регіонального конкурента⁶⁶, триваючим конфліктом з Пакистаном і зростаючою загрозою тероризму (особливо останніми роками). Індія планує до 2012р. витратити принаймні \$30 млрд. на модернізацію Збройних сил, хоча на ці плани можуть негативно вплинути постійні затримки процесів постачання озброєнь⁶⁷.

Казахстан – єдина країна в Центральній Азії, стосовно якої є дані про військові витрати за 2009р. Хоча його витрати в реальних цінах залишилися у 2009р. незмінними, на рівні 199 млрд. тенге (\$1,3 млрд.), але, починаючи з 2000р., вони зросли на 360% – завдяки швидкому економічному зростанню (за рахунок, зокрема, надходжень від продажу нафти та газу), а також прагненню держави модернізувати Збройні сили. Казахстан намагається створити “мобільні, професійні збройні сили”, здатні виконувати певний спектр бойових завдань, зосереджуючись на визначених Воєнною доктриною 2007р.: протидії транскордонним загрозам тероризму, контрабанді зброї, наркотиків і нелегальній міграції⁶⁸.

Військові витрати Австралії у 2009р. зросли в реальних цінах на 8,5% і досягли 25,7 млрд. австралійських доларів (\$19,0 млрд.). Після масштабної реструктуризації оборонної політики (визначеної у Білій книзі з оборони 2009р.) Австралія планує до 2018р. щорічно збільшувати військові витрати на 3%, а у 2018-2030рр. – на 2,2%⁶⁹. У Білій книзі наведені також плани придбання військової техніки протягом 20 наступних років на суму \$52 млрд.⁷⁰ Ці плани відбивають очікувані зміни воєнної ситуації в

⁶⁵ Chinese Ministry of Finance, ‘Report on the implementation of the central and local budgets for 2008 and on the draft central and local budgets for 2009’, 5 Mar. 2009, <http://www.gov.cn/english/2009-03/15/content_1259811.htm>.

⁶⁶ Indian Ministry of Defence (MOD), *Annual Report 2008–09* (MOD: New Delhi, 2009), pp.5-6.

⁶⁷ Matthews, N., ‘Acquisition plans aimed at raising India’s capabilities’, *Defense Technology International*, Jan. 2009, p.40.

⁶⁸ Hodge, N., ‘Kazakhstan identifies modernisation plans’, *Jane’s Defence Weekly*, 25 Apr. 2007, p.31.

⁶⁹ Australian Department of Defence (DOD), *Defending Australia in the Asia Pacific Century: Force 2030, Defence White Paper 2009* (DOD: Canberra, 2009), p.137.

⁷⁰ Grevatt, J., ‘Australia reveals 20-year Defence White Paper’, *Jane’s Defence Weekly*, 13 May 2009, p.5; Australian Department of Defence (посилання 69), chapter 9.

Азійсько-Тихоокеанському регіоні, зокрема скорочення поточних зобов'язань США і продовження нарощування потужності Китаю⁷¹.

Афганістан

Військові витрати Афганістану не можна відокремити від триваючого конфлікту у країні, ролі в ньому США та інших міжнародних сил і воєнної допомоги США⁷². Подібно до Іраку, перед Афганістаном постали виклики побудови з нуля збройних сил і підтримання протягом тривалого періоду їх здатності захищати країну. Проте, на відміну від Іраку, Афганістан не має нафтових доходів, отже, його бюджет є набагато меншим. Хоча на його бюджет меншою мірою впливають перепади нафтових цін (що є позитивом), але державних доходів замало для реконструкції країни, в т.ч. Збройних сил.

З 2003р., коли чисельність АНА почала збільшуватися, військові витрати Афганістану стабільно зростали щороку в середньому на 7,5%. У 2009р. військові витрати склали 12,8 млрд. афгані (\$250 млн.), що в реальних цінах на 19% більше, ніж у 2008р., і на 55% – ніж у 2003р. Зростання у 2009р. відбулося завдяки прийняттю у 2008р. рішення (заохочуваного США і НАТО) про продовження до 2011р. збільшення чисельності АНА – з 80 тис. до 134 тис. осіб⁷³. Таке суттєве збільшення є реакцією на крихку безпекову ситуацію в Афганістані, яка з 2005р. зазнала погіршення: кількість нападів повстанських угруповань зросла з 2 388 у 2005р. до 10 889 у 2008р.⁷⁴ Із січня до серпня 2009р. надійшли повідомлення про майже 13 тис. нападів, що в понад 2,5 разу більше, порівняно з аналогічним періодом 2008р.⁷⁵

У 2009р. Уряд звітував, що витрати на безпеку (тобто, витрати МО та МВС) склали 47% загального фонду державного бюджету Афганістану. Фінансування АНА коштом державного бюджету значно відстає від зовнішньої воєнної допомоги: у 2009р. фінансування АНА на 94% здійснювалося з джерел воєнної допомоги⁷⁶. Протягом 2002-2009рр. США надали АНА та Афганській національній поліції (АНП) \$21 млрд.: \$14,2 млрд. – АНА та \$7 млрд. – АНП. Лише у 2009р. від США надійшло \$4 млрд. для АНА та

⁷¹ 'Australia outlines military plans', BBC News, 2 May 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8030292.stm>>.

⁷² Про розвиток подій в Афганістані див. також підрозділ III розділу 2 і підрозділ II розділу 4 цього видання.

⁷³ У 2008р. Адміністрація Президента Дж.Буша запропонувала до 2010р. збільшити чисельність АНА до 134 тис., витративши на це \$12 млрд. У 2009р. обговорювалася також пропозиція нової Адміністрації Президента Б.Обами подвоїти цю чисельність, але рішення досі не прийняте. Див.: Shanker, T. and Schmitt, E., 'US plans vastly expanded Afghan security force', *New York Times*, 18 Mar. 2009.

⁷⁴ US Government Accountability Office (GAO), *Afghanistan: Key Issues for Congressional Oversight*, GAO-09-473SP (GAO: Washington, DC, Apr. 2009), p.15.

⁷⁵ US Government Accountability Office (GAO), *Afghanistan's Security Environment*, GAO-10-178R (GAO: Washington, DC, Nov. 2009), p.2. Про насильство в Афганістані див. підрозділ III розділу 2 цього видання.

⁷⁶ Afghan Ministry of Finance (MOF), *1388 National Budget* (MOF: Kabul, 2009), p.5. Державний бюджет Афганістану складається із загального фонду та бюджету розвитку. Протягом усього періоду 2005-2009рр. зовнішні донори профінансували майже весь бюджет розвитку та 39-50% загального фонду бюджету.

\$1,5 млрд. для АНП – майже вдвічі більше, ніж за весь 2008р.⁷⁷ Кошти спрямовувалися переважно на оснащення та утримання АНА, благоустрій військових містечок і пунктів тилового забезпечення, посилення розвідувального потенціалу АНА та розширення системи освіти й підготовки військ⁷⁸. Афганський Уряд планує фінансувати лише базові витрати (грошове утримання та харчування 70 тис. військовослужбовців)⁷⁹. За цих умов Уряд Афганістану залишатиметься залежним від зовнішньої допомоги у зміцненні АНА⁸⁰.

Спроба збільшити чисельність АНА наштовхнулася на ряд проблем, зокрема високий рівень неписьменності, недостатню чисельність новобранців-пуштунів і небажання частини військовослужбовців воювати зі співвітчизниками⁸¹. У 2009р., після кількох місяців призову, коли планові показники набору не було виконано, Уряд вдався до підвищення зарплати військовослужбовців, що допомогло збільшити число новобранців до АНА та АНП. Новий рівень зарплати – \$240 на місяць – має бути конкурентоспроможним, порівняно з рівнем, пропонованим Талібаном⁸². В Афганістані, ще більше, ніж в Іраку, навіть за умов виконання плану набору новобранців, головною проблемою у збільшенні чисельності армії є залежність фінансування від зовнішніх донорів, особливо від США. Покладання на власні сили вимагало б набагато більших витрат, ніж дозволяють ресурси державного бюджету; Президент Х.Карзай (*H.Karzai*) визнав, що для досягнення рівня самозабезпечення потрібно 15 років.⁸³

VI. Європа

Військові витрати країн Європи у 2009р. дорівнювали \$386 млрд., що в реальних цінах на 2,7% більше, ніж у 2008р. Вплив світової економічної кризи на військові витрати в Європі був неоднорідним. У Західній Європі тенденція останнього часу до незмінних або незначною мірою зростаючих витрат здебільшого збереглася, оскільки уряди вирішили утримувати державні видатки на попередньому рівні з метою активізації економіки⁸⁴. Проте, в Центральній і Східній Європі – де в багатьох випадках криза вдарила по економіці сильніше, а уряди мали недостатні резерви та рівні кредитоспроможності для

⁷⁷ US Government Accountability Office (посилання 74), p.4.

⁷⁸ US Department of Defense (DOD), *United States Plan for Sustaining the Afghanistan National Security Forces* (DOD: Washington, DC, June 2008), p.7.

⁷⁹ Afghan Ministry of Finance (посилання 76), p.17.

⁸⁰ Afghan Ministry of Finance (посилання 76), p.28.

⁸¹ Constable, P., 'You have to learn this now', *Washington Post*, 2 Aug. 2009; 'What to watch in the Afghanistan war: training the Afghan Army', *Christian Science Monitor*, 11 Dec. 2009; Sellin, L., 'Outside view: training the Afghan Army', 5 Jan. 2010, United Press International, <http://www.upi.com/Top_News/2010/01/05/UPI-83911262709907/>.

⁸² Kessler, G., 'Pay increase for Afghan troops boosts interest', *Washington Post*, 10 Dec. 2009.

⁸³ 'Afghanistan "unable to pay for troops for 15 years"', BBC News, 8 Dec. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8400806.stm>>; Byrd, W., 'Financing, oversight critical for Afghanistan army, police', End Poverty in South Asia blog, World Bank, 2 Apr. 2009, <<http://blogs.worldbank.org/endorpoverty/insouthasia/financing-oversight-critical-afghanistans-army-police>>.

⁸⁴ Франція і Німеччина навіть передбачили невеликі суми військових витрат у пакетах заходів зі стимулювання економіки. Див. підрозділ IV розділу 6 цього видання.

підтримання великих бюджетних дефіцитів – окремі країни під впливом кризи вдалися до значних скорочень військових витрат: зокрема, Болгарія, Естонія, Литва, Румунія, Словаччина, Україна та Хорватія⁸⁵. Окремі багатші країни Центральної Європи – Польща, Угорщина та Чехія – навпаки, збільшили витрати.

Росія була змушена переглянути бюджет у середині 2009р. – зі значними скороченнями попередньо запланованих витрат, внаслідок чого продемонструвала найменше за останнє десятиліття зростання військових витрат у реальних цінах⁸⁶. Проте, Президент Д.Медведев і Прем'єр-міністр В.Путін наголосили, що через першочергову важливість для Уряду модернізації російської оборонної промисловості і Збройних сил державне оборонне замовлення – яке охоплює всю військову техніку та матеріально-технічне забезпечення для сил безпеки – буде фінансуватися в обов'язковому порядку⁸⁷.

Витрати на конфлікт в Афганістані

Одним із чинників у прийнятті рішень з військових витрат у багатьох європейських країнах є їх участь у Міжнародних силах сприяння безпеці в Афганістані (*International Security Assistance Force, ISAF*)⁸⁸. Це зумовлює прямі операційні витрати та порушує стратегічні питання про пріоритети придбання озброєнь – дилему, загострену навантаженням на бюджети, спричиненим світовою економічною кризою. Це питання є дуже гострим у Великій Британії, яка утримує в Афганістані найбільший серед європейських країн контингент, що бере безпосередню участь у бойових операціях (див. нижче); але дискусії з подібних питань виникли й в інших країнах⁸⁹. Зокрема, піддається сумніву нинішнє надання переваги Великою Британією крупним військово-морським і повітряним платформам та системам – з метою підтримання або підвищення спроможностей з перекидання військ і техніки у

⁸⁵ 'Economic woes hurt SE Europe defense budgets', Agence France-Presse, 21 Oct. 2009, <<http://www.defensenews.com/story.php?i=4335014>>; Višnar, F., 'I vojska mora štedjeti' [Армія також має бути економною], *Vjesnik*, 5 Mar. 2009; Cowan, G., 'Estonia cuts defence budget in economic downturn', *Jane's Defence Industry*, 17 Feb. 2009; Holdanowicz, G., 'Lithuania slashes defence budget', *Jane's Defence Industry*, 10 Feb. 2009; 'Serbian Defence Ministry to cut spending, minister says', *Radio B92*, 7 Apr. 2009, Transcript, World News Connection; Kominek, J., 'Slovakia faces hard choices after 10% budget cut', *Jane's Defence Weekly*, 8 Apr. 2009, p.12; Petrov, V., 'Defence budget shortfall will lead to cuts, says Ukrainian MoD', *Jane's Defence Industry*, 24 Feb. 2009.

⁸⁶ Cooper, J., 'Military expenditure in the Russian Federation, 2007-2009: a research note', n.d., <http://www.sipri.org/research/armaments/milex/publications/unpubl_milex>.

⁸⁷ Соорег (посилання 86); "Обсяг державного оборонного замовлення на 2009р. буде збережено на попередньому рівні – 1,3 трлн. руб.", АРМС-ТАСС, 2 червня 2009р.

⁸⁸ Європейськими країнами, представленими в Базі даних СІПІРІ про військові витрати, які не беруть участі в *ISAF*, є Білорусь, Кіпр, Мальта, Молдова, Чорногорія, Росія, Сербія і Швейцарія. Перелік країн, що у 2009р. надали війська для участі в *ISAF*, див.: North Atlantic Treaty Organization, 'International Security Assistance Force and Afghan National Army strength & laydown', 22 Dec. 2009, <<http://www.isaf.nato.int/en/isaf-placemat-archives.html>>.

⁸⁹ Про дискусії у Франції див.: Withington, T., 'France's Afghan dilemmas', *ISN Security Watch*, 9 Feb. 2009, <<http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch/Detail/?lng=en&id=96200>>.

глобальному масштабі. Окремі експерти, в т.ч. з вищого командного складу Збройних сил, стверджують, що акцент слід робити на військовому спорядженні, призначеному для забезпечення великої кількості військових підрозділів в асиметричних видах бойових дій низької інтенсивності – подібних до тих, що ведуться в Афганістані: бойових машинах, бронезилетах, безпілотних літальних апаратах (БЛА), вертольотах, а також засобах зв'язку, розвідки, спостереження і рекогносцировки⁹⁰.

Наприкінці 2009р. чисельність контингенту Великої Британії в Афганістані становила 9 500 військовослужбовців, за нею йшли Німеччина (4 280), Франція (3 750) та Італія (3 150)⁹¹. Для більшості країн вартість утримання цих військ становить відносно невелику частку їх загальних військових витрат. Німеччина у 2009р. виділила на операції в Афганістані €570 млн. (\$792 млн.), Франція – €330 млн. (\$458 млн.), а Італія в I півріччі 2009р. – €242 млн. (\$336 млн.)⁹². У загальному обсязі національних військових витрат “афганські” річні витрати Німеччини складають 1,7%, Франції – менше 1%, Італії – 1,8%. У Великій Британії питома вага цих витрат є набагато більшою – на 2009-2010ф.р. на операції в Афганістані було виділено £3,5 млрд. (\$5,4 млрд.), або 9,2% загальних військових витрат. Темпи зростання витрат Великої Британії на Афганістан є вражаючими – у 2003-2004ф.рр. вони становили лише £46 млн. (\$75 млн.); найбільшою мірою вони зросли у 2006р. після розгортання сил у твердині Талібана, провінції Гельманді (таблиця 5.1).

Велика Британія

Ціна конфлікту в Афганістані є одним з кількох чинників, що спричиняють значне навантаження на військовий бюджет Великої Британії. Хоч окремі, пов'язані з війною закупівлі фінансуються з фонду надзвичайних витрат Казначейства, але закупівлі нових озброєнь для використання в Афганістані, наприклад, 22 вертольотів *Chinook*, замовлених у 2009р., оплачуються з основного бюджету МО та, як очікується, призведуть до скорочення персоналу та озброєнь⁹³. Водночас, політика британського Уряду піддається

⁹⁰ Richards, D. (Gen.), Chief of the General Staff, ‘Future conflict and its prevention: people and the information age’, Speech, International Institute For Strategic Studies, London, 18 Jan. 2010, <<http://www.iiss.org/recent-key-addresses/general-sir-david-richards-address/>>.

⁹¹ North Atlantic Treaty Organization (посилання 88). Чисельність військ США в Афганістані становить 45 780 осіб.

⁹² ‘Bundeswehr-Einsatz verteuert sich massiv’ [Використання Бундесверу стає дедалі витратнішим], *Der Spiegel*, 25 Nov. 2009; French Senate, *Avis présenté au nom de la commission des affaires étrangères, de la défense et des forces armées (1) sur le projet de loi de finances pour 2010, adopté par l'Assemblée Nationale* [Надійшли повідомлення від Комітету з питань закордонних справ, оборони і Збройних сил (1) стосовно закону про бюджет на 2010р., ухвалений Національною Асамблеєю], vol.4, *Défense: Préparation et emploi des forces* [Оборона: підготовка та застосування сил] (French Senate: Paris, 19 Nov. 2009), p.31; Valpolini, P. and Pape, A., ‘The Italian balancing job’, *Jane's Defence Weekly*, 1 July 2009, pp.22-27.

⁹³ ‘Cuts made to boost UK Afghan mission’, BBC News, 15 Dec. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8413135.stm>>.

Таблиця 5.1. Витрати та чисельність військ Великої Британії в Афганістані у 2003-2009рр.

Рік	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Всього, 2003-2009
Витрати на Афганістан (£ млн.) ^a	46	67	199	738	1 504	2 623	3 495	8 672
Загальні військові витрати (£ млн.) ^a	29 338	29 524	30 603	31 454	33 486	36 431	37 784	
Чисельність військ в Афганістані (осіб) ^b	267	580	461	5 200	7 753	8 750	9 500	

^a Дані про витрати наводяться за фінансовий рік – з квітня поточного року до березня наступного.

^b Чисельність розгорнутих військ – на кінець календарного року.

Джерела: UK Defence Statistics <<http://www.dasa.mod.uk/>>; British House of Commons, Defence Committee, *Ministry of Defence Main Estimates 2009-10*, 9th Report of Session 2008-09, HC 773 (The Stationery Office: London, 2 July 2009); SIPRI Multilateral Peace Operations Database, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>; North Atlantic Treaty Organization, 'International Security Assistance Force and Afghan National Army strength & laydown', 22 Dec. 2009, <<http://www.isaf.nato.int/en/isaf-placemat-archives.html>>.

критиці – зокрема, опосередковано з боку військових з приводу недостатнього рівня оснащення британських сил в Афганістані – та тиску з метою виділення додаткових ресурсів⁹⁴.

Крім фінансового тиску, спричиненого триваючим конфліктом в Афганістані, військові витрати разом з іншими статтями, очевидно, наступними роками будуть скорочені, з метою зменшення надвисокого дефіциту бюджету Великої Британії, викликаного економічною кризою. За оцінками, дефіцит у 2009-2010ф.р. становитиме £178 млрд. (\$277 млрд.)⁹⁵. Це стане незалежно від того, хто прийде до влади після загальних виборів у травні 2010р. – обидві партії, і лейбористи, і консерватори, обіцяли провести стратегічний оборонний огляд⁹⁶.

До того ж, дві крупні перевірки виявили у військових фінансах Великої Британії “чорну діру”, спричинену програмою озброєння, вартість якої протягом наступного десятиліття перевищує найвищі прогнози військових витрат. Ця програма передбачає закупівлю авіаносців, заміну ядерної системи озброєнь *Trident*, придбання атомних підводних човнів, надводних бойових кораблів нового покоління, бойового літака *F-35 (Joint Strike Fighter)*, транспортного літака *A400M*, третьої черги поставок бойового літака *Typhoon*, бойових машин, БЛА і систем зв'язку. В оприлюдненій в жовтні 2009р. доповіді про перевірку закупівель МО (“Сіра книга”, *Gray Review*) зазначено, що МО має “значно перегріту програму озброєння, з надто

⁹⁴ Ritchie, A., ‘British MPs set to challenge Brown on Afghanistan’, Agence France-Presse, 16 July 2009, <<http://www.defensenews.com/story.php?i=4190239>>.

⁹⁵ British Treasury, *Securing the Recovery: Growth and Opportunity—Pre-Budget Report 2009*, Cm 7747 (Her Majesty’s Stationery Office: London, 9 Dec. 2009).

⁹⁶ British Ministry of Defence, ‘Strategic Defence Review outlines’, Press release, 7 July 2009, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/DefenceNews/DefencePolicyAndBusiness/StrategicDefenceReviewOutlined.htm>>; and ‘Tories plan early defence review’, BBC News, 16 Sep. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8258719.stm>>.

великою кількістю замовлень військової техніки для надто великого спектру бойових завдань”, а також, що для цієї програми “не достатньо будь-якого реального в майбутньому бюджету”⁹⁷. У Доповіді Національного фінансово-ревізійного управління про крупні проекти у 2009р. міститься подібна думка. В ній зазначено, що за умов щорічного збільшення оборонного бюджету, починаючи з 2011р., на 2,7% (в абсолютних цінах), протягом наступних 10 років розрив між вартістю програми озброєння та наявними ресурсами сягне £6 млрд. (\$9,3 млрд.), тоді як за незмінного бюджету (та його зменшення в реальних цінах), цей розрив становитиме £36 млрд. (\$56 млрд.)⁹⁸.

У “Сірій книзі” визначаються ряд суттєвих помилок у системі планування та закупівель військової техніки. Констатується, що не існує чіткої відповідальності за забезпечення відповідності планів наявним ресурсам. Кожен вид Збройних сил має мотиви формувати якомога більше замовлення та занижувати ймовірні витрати – з метою максимального підвищення шансів затвердження власної програми. Ця тенденція посилюється відвертим небажанням Уряду скасовувати поточні програми. Натомість, питання браку фінансування вирішуються шляхом подовження термінів програм, що дає можливість заощадити гроші в короткостроковій перспективі, але зумовлює збільшення витрат – у довгостроковій.

VII. Північна Америка

Конфлікт в Афганістані спричиняє також зростання витрат у Канаді і США.

Військові витрати Канади у 2009р. становили 22,3 млрд. канадських доларів (\$19,2 млрд.), що в реальних цінах на 6,6% більше, ніж у 2008р., і на 49% – ніж у 2000р. На Афганістан припадає значна частка цього зростання. Станом на кінець 2009р., Канада утримує в Афганістані 2 830 військово-службовців⁹⁹. На відміну від США, Канада не виділяє спеціальних асигнувань на ведення війни; проте, в щорічній доповіді про виконання бюджету Міністерства національної оборони (МНО, *Department of National Defence, DOND*) міститься інформація про витрати на ведення воєнних дій¹⁰⁰. Канадський Уряд вирахував, що загальна сума “додаткових витрат” (тобто, коштів, які не довелось б витратити, якби не конфлікт) на місію в Афганістані сягне у 2011р. – на час, коли сили Канади мають залишити Афганістан, – 11,3 млрд. канадських доларів (\$9,9 млрд.); 9 млрд. канадських доларів (\$7,9 млрд.) з цієї суми припадає на МНО¹⁰¹. Додаткові витрати охоплюють

⁹⁷ Gray, B., *Review of Acquisition for the Secretary of State for Defence*, Independent report (Bernard Gray: Oct. 2009), p.6.

⁹⁸ British National Audit Office, *Ministry of Defence: The Major Projects Report 2009*, HC85-I, Session 2009-2010 (The Stationery Office: London, 15 Dec. 2009), p.22.

⁹⁹ North Atlantic Treaty Organization (посилання 88).

¹⁰⁰ Canadian Ministry of National Defence, *National Defence 2008-09 Estimates*, part III, *Departmental Performance Report* (DOND: Ottawa, 2009).

¹⁰¹ Canadian Government, ‘Cost of the Afghanistan mission 2001-2011’, Background, 25 Nov. 2009, <http://www.afghanistan.gc.ca/canada-afghanistan/news-nouvelles/2009/2009_02_25a.aspx>.

відновлення пошкодженої військової техніки та закупівлі спеціально для Афганістану основних озброєнь, які не повертаються до Канади. Водночас, є свідчення, що окремі закупівлі не супроводжувалися звітністю: зокрема, танків, артилерії і бронемашин на суму понад 2 млрд. канадських доларів (\$1,75 млрд.), які були закуплені саме для використання в Афганістані, але насправді використовувалися поза його межами¹⁰². До “афганських” витрат не належать довгострокові витрати на забезпечення ветеранів (як і у США).

Сполучені Штати

У 2009р. Адміністрація Президента Б.Обама подала свій перший запит на оборонний бюджет 2010ф.р., який відбивав зміну в акцентах військових витрат США – хоч і не стратегічного значення¹⁰³. Економічна криза не справила значного впливу на військові витрати США – подібно до інших крупних західних економік, у США Уряд прагнув надати економіці податково-бюджетний стимул і відстрочити скорочення бюджетного дефіциту. Пакет заходів стимулювання економіки вартістю \$787 млрд. передбачав лише \$7 млрд. додаткових коштів на військові цілі – можливо, відбиваючи думку, що військові витрати не є найефективнішим способом створення робочих місць: згідно з одним дослідженням, кожен \$1 млрд. витрат на військові цілі у США створює 8 900 робочих місць, порівняно з 12,2 тис. робочих місць у галузі екологічно чистої енергії, 14 тис. – охорони здоров'я і 20,8 тис. – освіти¹⁰⁴. Проте, Президент Б.Обама вилучив видатки на “національну безпеку” з планів зменшення бюджетного дефіциту за рахунок заморожування майбутніх витрат¹⁰⁵.

Військові витрати США (стаття “Національна безпека”) у 2009ф.р. збільшилися на 7,7% і досягли \$661 млрд. Це відбулося переважно завдяки бюджетним рішенням попередньої Адміністрації Президента Дж.Буша, але до цього збільшення належать і \$79,9 млрд. додаткових асигнувань на ведення війни, виділених у 2009р. Конгресом США, а також \$7 млрд. з пакета заходів стимулювання економік¹⁰⁶.

¹⁰² Perry, D., ‘Canada’s seven billion dollar war: the cost of Canadian forces operations in Afghanistan’, *International Journal*, vol.63, no.3 (summer 2008), pp.703-725.

¹⁰³ Фінансовий рік у США починається 1 жовтня попереднього року.

¹⁰⁴ Pollen, R. and Garrett-Peltier, H., *The U.S. Employment Effects of Military and Domestic Spending Priorities: An Updated Analysis* (University of Massachusetts, Political Economy Research Institute: Amherst, MA, 9 Oct. 2009).

¹⁰⁵ White House, ‘Remarks by the President in State of the Union Address’, 27 Jan. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-state-union-address>>.

¹⁰⁶ Значне зростання відбувається попри вирівнювання бюджетних повноважень, ухвалених Конгресом на 2009ф.р. *Бюджетне повноваження (видатки, budgetary authority)* надає право Уряду витратити кошти, хоча реальні *витрати (outlays)* можуть здійснюватись як у поточному, так і наступних фінансових роках. У період 2006-2008рр. видатки суттєво перевищували витрати, причому у 2009р. ці показники зрівнялися – мірою витрачання раніше виділених коштів. Див.: US Office of Management and Budget, *Budget of the United States Government, Fiscal Year 2011: Historical Tables* (Government Printing Office: Washington, DC, 2010), pp.56-62, 90-94; US Congressional Budget Office, *The Budget and Economic Outlook: Fiscal Years 2008 to 2018* (US Congress: Washington, DC, Jan. 2008), pp.165-181.

Бюджет Б.Обами на 2010р.

У травні 2009р. Президент Б.Обама подав до Конгресу свій перший проєкт бюджету на 2010ф.р. Проєкт передбачав “базовий” бюджет МО розміром \$534 млрд., який покриває стандартні витрати МО, не пов’язані прямо з конфліктами в Афганістані та Іраку. Проєкт бюджету також містив окремий запит на \$130 млрд. за статтею “Надзвичайні операції за кордоном” (*‘Overseas Contingency Operations’, OCO*), що покриває витрати на врегулювання згаданих конфліктів. Роблячи окремий запит на фінансування воєнних дій як частину основного бюджету, Адміністрація Б.Обами сподівалася відійти від розкритикованих “надзвичайних” додаткових воєнних асигнувань, що використовувались Адміністрацією Дж.Буша¹⁰⁷. Це передбачало перенесення до основного бюджету \$13 млрд. зі статей, фінансованих, як правило, через виділення додаткових асигнувань. Після такої зміни запитані загальні бюджетні повноваження (\$693 млрд.) майже дорівнювали сумі, затвердженій на 2009р. (\$694 млрд.)¹⁰⁸.

Представлений у травні 2009р. проєкт бюджету на 2010ф.р. не враховував прийняте в листопаді 2009р. рішення Президента Б.Обами надіслати додатково 30 тис. військовослужбовців до Афганістану, внаслідок чого чисельність контингенту США у країні мала становити 98 тис. військовослужбовців – втричі більше, ніж на кінець 2008р.¹⁰⁹ Як наслідок, у лютому 2010р. Адміністрація подала до Конгресу додатковий запит на виділення \$33 млрд. – попри намір Б.Обами покінчити з подібною практикою¹¹⁰. Ця сума, що дорівнює \$1,1 млн. на кожного додаткового бійця, відповідає оцінкам, зробленим у грудні 2009р. Центром стратегічних і бюджетних експертів (*Centre for Strategic and Budgetary Assessments, CSBA*): хоча питомі витрати в перерахунку на одного військовослужбовця розгорнутого контингенту залежать від складу сил, їх бойових завдань і дій противника, але визначальним чинником величини сукупних операційних витрат як в Афганістані, так і в Іраку є чисельність військовослужбовців¹¹¹.

¹⁰⁷ Обговорення питань фінансування США воєнних дій див.: Перло-Фрімен С. та ін. (посилає 52), с.178-181.

¹⁰⁸ Крім “базового” бюджету та бюджету *OCO*, до загальної суми належить невелика сума обов’язкових витрат, витрати Міністерства енергетики на національну програму ядерної зброї і деякі військові витрати інших міністерств.

¹⁰⁹ White House, ‘Remarks by the President in address to the nation on the way forward in Afghanistan and Pakistan’, 1 Dec. 2009, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-address-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan>>; US Department of Defense, ‘Active duty military personnel strengths by regional area and by country (309A)’, 31 Dec. 2008, <<http://siadapp.dmdc.osd.mil/personnel/MILITARY/miltop.htm>>.

¹¹⁰ Замовлення на виділення додаткових бюджетних асигнувань на 2010ф.р. було внесене до бюджетного запиту на 2011ф.р. Див.: US Office of Management and Budget, *Budget of the U.S. Government, Fiscal Year 2011* (Government Printing Office: Washington, DC, 2010), pp.55-59.

¹¹¹ Harrison, T., ‘Estimating funding for Afghanistan’, Center for Strategic and Budgetary assessments (CSBA) Update, 1 Dec. 2009, <http://www.csbaonline.org/2006-1/3.Publications/Publications_List.shtml?>.

Таблиця 5.2. Витрати МО США та загальні витрати на національну оборону у 2001, 2003, 2006-2010ф.рр.

Дані наведені у \$млрд. за фінансові роки (з 1 жовтня попереднього року).

	2001	2003	2006	2007	2008	2009	2010 ^a
<i>Витрати в поточних цінах</i>							
МО, Збройні сили	290,2	387,2	499,3	528,6	594,6	636,7	692,0
Особовий склад	74,0	106,7	127,5	127,5	138,9	147,3	155,0
ЕТО	112,0	151,4	203,8	216,6	244,8	259,3	279,4
Закупівлі озброєнь	55,0	67,9	89,8	99,6	117,4	129,2	147,2
ДРВО	40,5	53,1	68,6	73,1	75,1	79,0	79,3
Військове будівництво	5,0	5,9	6,2	7,9	11,6	17,6	23,8
Квартирне забезпечення	3,5	3,8	3,7	3,5	3,6	2,7	4,0
Інше ^b	0,3	-1,6	-0,4	0,2	3,2	1,5	3,3
Міністерство енергетики	12,9	16,0	17,5	17,1	17,1	17,6	20,0
Інші міністерства	1,6	1,6	5,1	5,7	4,3	6,8	7,2
Всього на національну оборону	304,8	404,8	521,8	551,3	616,1	661,0	719,2
<i>Витрати в постійних цінах (2005ф.р.)</i>							
Всього на національну оборону	363,1	444,6	499,3	509,2	548,6	580,2	626,2
<i>Витрати як частка ВВП (%)</i>							
Всього на національну оборону	3,0	3,7	4,0	4,0	4,3	4,6	4,9

ЕТО (O&M) – експлуатація і технічне обслуговування; ДРВО (RDT&E) – дослідження, розробка, випробування, оцінка (часто перекладається як науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, НДДКР).

^a Дані за 2010ф.р. є оціночними.

^b Від'ємне значення в цій категорії є наслідком труднощів у класифікації статей бюджету відповідно до функцій, а не за органами чи організаціями - витратниками коштів.

Джерело: US Office of Management and Budget, *Budget of the United States Government, Fiscal Year 2011: Historical Tables* (Government Printing Office: Washington, DC, 2010), pp.61-62, 131-132.

Запит Б.Обами на 2010ф.р. вимагав припинення ряду крупних програм розвитку озброєнь – зокрема, бойового літака-невидимки *F-22*, транспортного літака *C-17*, альтернативного двигуна для бойового літака *F-35* (уніфікованого ударного винищувача) і президентського вертольота *VH-71*, – а також передбачав обмеження фінансування протиракетної оборони та окремих систем наземного і морського базування. Натомість, передбачалося додаткове фінансування для збільшення: чисельності частин і підрозділів Сухопутних військ і Корпусу морської піхоти США; персоналу з обслуговування контрактів МО; закупівель БЛА, засобів розвідки, спостереження, рекогносцировки (*ISR*) та інформаційної війни; обсягу закупівель літаків *F-35*. Підтримуючи цю бюджетну пропозицію, Міністр оборони США Р.Гейтс стверджував, що важливіше витратити кошти на напрями, пов'язані з поточними конфліктами за участі США, ніж збільшувати лідерство в тих спроможностях, де США й без того домінують¹¹². Тим не менше, більша частина

¹¹² Gates, R., US Secretary of Defense, 'Defense budget recommendation statement', 6 Apr. 2009, <<http://www.defense.gov/Speeches/Speech.aspx?SpeechID=1341>>.

витрат на закупівлю озброєнь у бюджеті досі призначена для традиційних основних видів озброєнь і військової техніки. Однак, хоча законом про виділення асигнувань для МО на 2010р., ухваленим Конгресом у грудні 2009р., припинено програму *F-22*, але поновлено програми створення альтернативного двигуна для *C-17* і *F-35*. У цілому, визначена законом сума витрат \$636,3 млрд. є майже на \$3 млрд. меншою від запитаної Президентом¹¹³.

Запропоноване спочатку невелике зростання в реальних цінах видатків у бюджеті на 2010ф.р., згодом було збільшене через додаткове асигнування. Прогнозується, що військові витрати США у 2010р. складуть \$720 млрд., або 4,9% ВВП (таблиця 5.2).

VIII. Висновки

У 2009р. тривале зростання світових військових витрат продовжувалося прискореними темпами. Світова економічна криза та економічна рецесія не уповільнили цього зростання, навіть за умов, що витрати на збройні сили не в усіх державах були часткою урядових пакетів заходів стимулювання економіки. Проте, в найближчому майбутньому урядам доведеться скорочувати дефіцит державного сектору економіки. Коли це скорочення відбудеться – залежить від загальної економічної стратегії уряду, вміння балансувати між скороченням дефіциту і страхом піддати ризику відновлення економіки. Чи вплине це скорочення на військові витрати – залежатиме від ступеня пріоритетності військової сфери. Внаслідок кризи ряд держав з відносно слабкими економіками, меншою мірою здатних реагувати на великий бюджетний дефіцит, вже скоротили військові витрати.

Одним із наслідків кризи для військових витрат в окремих державах було падіння цін на нафту та іншу сировину. На Близькому Сході зв'язок між експортом сировини, військовими витратами та імпортом озброєнь був очевидним настільки, що це не вимагає додаткових пояснень. Однак, останніми роками цей зв'язок перетворюється на дедалі більш значний чинник в інших країнах, що розвиваються, в т.ч. Африки та Південної Америки. В багатьох країнах обох регіонів розробка нещодавно відкритих покладів нафти, особливо в поєднанні з підвищенням цін на неї, посприяли протягом минулих п'яти чи більше років швидкому зростанню військових витрат. Падіння цін на нафту у 2009р. спричинило їх скорочення в окремих країнах, зокрема Чаді, Чілі та Іраку, та уповільнення зростання, порівняно з останніми роками, в інших, зокрема Нігерії, Саудівській Аравії і Росії. Проте, хоча падіння цін на нафту, можливо, й уповільнило тенденцію зростання військових витрат, але не припинило її.

Ескалація конфлікту в Афганістані дедалі більше впливає на військові витрати як у самому Афганістані, так і в інших країнах, що утримують там свої війська. Найбільша частка в цих витратах належить США, які мають там і найбільший контингент військ; значні кошти вкладають також Канада та Велика Британія, для якої це є одним із чинників переважання британського оборонного бюджету.

Адміністрація Б.Обами не зупинила зростання військових витрат США. Якщо в Іраку присутність США починає згортатися, то в Афганістані, навпаки, розширюється; водночас, разом з певною зміною у пріоритетах постійних витрат “мирного часу”, загальна мета – утримання глобального військового домінування – не змінилася. Інші держави, що набувають ваги на світовій арені, зокрема Бразилія, Китай та Індія, також продовжували збільшувати витрати. Хоча локальні конфлікти в окремих випадках стимулюють витрати, але загалом важко пов’язати тенденцію їх зростання зі збільшенням серйозних загроз глобальній безпеці; скоріше, на формування цієї тенденції впливають довгострокові стратегії головних глобальних і регіональних держав-лідерів.

Додаток 5А. Дані про військові витрати у 2000-2009рр.

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, ОЛАВЕЙЛ ІСМАЇЛ, НОЕЛ КЕЛЛІ,
КАРИНА СОЛМІРАНО*

I. Вступ

У цьому додатку наводяться останні дані СІПРІ про військові витрати у 2000-2009рр. У підрозділі II розглядаються головні тенденції в регіонах і групі країн з найвищими рівнями військових витрат, а також метод оцінки військових витрат Китаю. В підрозділі III наводяться джерела та методи СІПРІ, а також таблиці з повними даними за 2000-2009рр.

II. Тенденції в регіонах і групі країн з найвищими рівнями військових витрат

Врізки 5А.1-5А.6 ілюструють головні регіональні тенденції військових витрат. У таблиці 5А.1 наведені 15 країн з найвищими рівнями військових витрат у 2009р. На ці 15 країн припадає 82% світових військових витрат, причому 61% – на першу п'ятірку – дещо більше, ніж у 2008р. На США припадає найбільша частка у 43% – значно більша, ніж на Китай, який впевнено посідає друге місце, трохи випереджаючи Францію, Велику Британію і Росію. Незначне зростання частки США (у 2008р. – 41%) зумовлене підвищенням у 2009р. вартості долара США. Перелік 15 країн з найвищими рівнями військових витрат залишається незмінним з 2007р., хоч у 2009р. дещо змінилася перша п'ятірка – за рахунок зниження позицій європейських країн через сукупний вплив змін валютних курсів і відносних змін у рівнях самих витрат (іноді, навіть попри зростання курсу національної валюти до долара).

* Автори висловлюють подяку за сприяння в отриманні даних про військові витрати, оцінки та рекомендації Джуліану Куперу (*Julian Cooper*, Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham), Давіду Дарчіашвілі (*David Darchiashvili*, Center for Civil-Military Relations and Security Studies, Tbilisi), Дімітару Дімітрову (*Dimitar Dimitrov*, University of National and World Economy, Sofia), Паулю Дунну (*Paul Dunne*, University of the West of England, Bristol), Ініго Гевара-і-Мояно (*Inigo Guevara y Moyano*, Colectivo de Analisis de la Seguridad con Democracia, Queretaro), Ідувіні Хернандес (*Iduvina Hernandez*, Asociacion para el estudio y la promocion de la seguridad en democracia, Guatemala City), Назіру Камалу (*Nazir Kamal*, United Nations, New York), Павану Наїру (*Pavan Nair*, Jagruti Seva Sanstha, Pune), Еліні Нур (*Elina Noor*, Institute of Strategic and International Studies Malaysia, Kuala Lumpur), Пере Ортезі (*Pere Ortega*, Centre d'Estudis per la Pau J.M.Delas, Barcelona), Тамарі Патараї (*Tamara Pataraya*, Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, Tbilisi), Томасу Шітцу (*Thomas Scheetz*, Lincoln University College, Buenos Aires), Рону Сміту (*Ron Smith*, Birkbeck College, London) та Озрену Зунеку (*Ozren Zunec*, University of Zagreb).

Врізка 5А.1. Світові тенденції військових витрат

- Загальносвітові військові витрати у 2009р. оцінюються в \$1 531 млрд. (у поточних цінах).
- Зростання витрат у реальних цінах становить 5,9% – порівняно з 2008р. та 49% – з 2000р.
- Збільшення витрат США на \$47 млрд. відповідає 54% світового зростання.
- Витрати зросли в усіх регіонах та субрегіонах, крім Близького Сходу.
- Регіоном з найбільшим зростанням у реальних цінах у 2009р. є Азія та Океанія (8,9%).
- Субрегіоном з найбільшим зростанням у реальних цінах у 2009р. є Південна Азія (10,9%).
- Вплив на світові показники військових витрат глобальної фінансової кризи та економічного спаду був несуттєвим.

Цікаво, що у 2009р. 14 з 15 країн з найвищими рівнями військових витрат (крім Італії) збільшили свої витрати. Для Німеччини та Японії це було кроком, можливо тимчасовим, у зворотному напрямі на фоні тенденції зменшення витрат протягом останнього десятиріччя. Хоча більшість країн світу також збільшили військові витрати, але, якщо не враховувати групу лідерів, то частка країн, які зменшили військові витрати, була вищою. Це, у принципі, підтверджує той факт, що потужнішим економікам легше протистояти наслідкам економічної кризи так само, як і витримувати високі рівні бюджетного дефіциту заради стимулювання економіки; додатковим чинником може бути прагнення країн з найвищими рівнями військових витрат утримати свій вплив на глобальному та регіональному рівнях. Китай та Індія продовжили швидке збільшення витрат попередніх років; у США витрати зросли найбільшою мірою після 2004р.; Австралія, Бразилія і Велика Британія також прискорили темпи зростання військових витрат. Водночас Росія збільшила витрати лише на 4,7%, що значно менше, ніж попередніми роками – переважно через фінансову кризу. Зростання в Саудівській Аравії також уповільнилося, переважно через падіння у 2009р. цін на нафту. Темпи зростання витрат Франції, Японії, Німеччини та Іспанії були невеликими, порівняно з попередніми роками. Канада та Південна Корея втримали попередні темпи зростання.

Серед країн з найвищими рівнями військових витрат частки цих витрат у ВВП (військове навантаження або військовий тягар) суттєво відрізняються: від лише 0,9% (Японія) до 8,2% (Саудівська Аравія). Однак, лише в чотирьох з 15 країн з найвищими рівнями військових витрат військовий тягар перевищує середньосвітовий рівень (2,7%).

Рейтинг країн з найвищими рівнями військових витрат залежить від методу конвертації валют у долари США. СІПРІ використовує ринковий валютний курс (РВК, *market exchange rates, MER*) – він визначається наявністю та потребами у валюті, що використовується в міжнародних розрахунках, і не завжди точно відбиває цінові відмінності між країнами. Альтернативою є використання обчисленого через ВВП паритету купівельної спроможності (ПКС, *purchasing power parity, PPP*), який краще відбиває купівельну спроможність ВВП у кожній конкретній країні. Використання ПКС суттєво змінило б рейтинг

Таблиця 5А.1. 15 країн з найвищими рівнями військових витрат у 2009р.

Дані про витрати наведені в доларах США у поточних цінах за ринковим валютним курсом.

Місце	Країна	Витрати (\$ млрд.)	Зміни 2000-2009рр. (%)	Витрати на душу населення (\$)	% ВВП 2008р. ^a	Світова частка (%)
1	США	661	75,8	2100	4,3	43
2	Китай	[100]	217	[74,6]	[2,0]	[6,6]
3	Франція	63,9	7,4	1 026	2,3	4,2
4	Велика Британія	58,3	28,1	946	2,5	3,8
5	Росія	[53,3]	105	[378]	[3,5]	[3,5]
Усього перша п'ятірка		937				61
6	Японія	51,0	-1,3	401	0,9	3,3
7	Німеччина	45,6	-6,7	555	1,3	3,0
8	Саудівська Аравія ^б	41,3	66,9	1 603	8,2	2,7
9	Індія	36,3	67,3	30,4	2,6	2,4
10	Італія	35,8	-13,3	598	1,7	2,3
Усього перша десятка		1 147				75
11	Бразилія	26,1	38,7	135	1,5	1,7
12	Південна Корея	24,1	48,2	499	2,8	1,6
13	Канада	19,2	48,8	568	1,3	1,3
14	Австралія	19,0	50,2	892	1,8	1,2
15	Іспанія	18,3	34,4	408	1,2	1,2
Усього перші 15 країн		1 254				82
Загалом у світі		1 531	49,2	224	2,7	100

[] – оцінка.

^a Дані за 2008р. – останній рік, за який доступні дані про ВВП.^б Дані стосовно Саудівської Аравії враховують витрати на підтримання громадського порядку та безпеки, тому можуть бути дещо завищеними.

Джерела: **військові витрати** – База даних СІПІ про військові витрати, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>; **населення** – United Nations Population Fund (UNFPA), *State of World Population 2009: Facing a Changing World—Women, Climate and Population* (UNFPA: New York, 2009), p.91.

15 країн-лідерів¹. Хоча США та Китай все одно залишилися б на перших двох місцях, співвідношення між їх військовими витратами зменшилося б з 6,6 : 1 до 3,2 : 1. Наступні три позиції посіли б Індія, Росія і Саудівська Аравія. До 15 лідерів потрапили б Туреччина та Колумбія, замість Австралії і Канади².

Загалом, за розрахунками з використанням ПКС, показники витрат є відносно вищими для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою. Для цих країн, про які є дані за 2008р., середній рівень зростання військових витрат за ПКС є удвічі більшим, ніж за РВК; для 75% цих країн відносні показники зросли б принаймні на дві третини. Водночас для більшості

¹ Перерахунок за ПКС ґрунтується на даних Світового банку про відносний курс ПКС стосовно РВК у 2008р. Див.: *World Development Report 2010: Development and Climate Change* (World Bank: Washington, DC, 2009). URL: <http://go.worldbank.org/ZXULQ9SCC0>

² За ПКС, Іран міг би бути серед 15 лідерів замість Колумбії, але даних про іранські витрати у 2009р. немає.

Врізка 5А.2. Тенденції військових витрат у країнах Африки

- Загальний обсяг військових витрат у 2009р. становив приблизно \$27,4 млрд. (\$10,0 млрд. у Північній і \$17,4 млрд. в Екваторіальній Африці).
- Витрати зросли в реальних цінах на 6,5% – порівняно з 2008р. (7,7% в Північній Африці та 5,1% на решті території Африки) та на 62% – з 2000р. (107% та 42%, відповідно).
- На фоні безпрецедентного зростання 2008р. (завдяки підвищенню прибутків від нафти), регіональне зростання 2009р. було дещо нівельоване суттєвим спадом у Чаді.
- Тенденції витрат в Африці визначаються переважно п'ятьма країнами з найвищими рівнями військових витрат: Алжир, Ангола, Марокко, Нігерія та Південна Африка.
- Збільшення витрат цими країнами у 2009р. продовжує довготривалу тенденцію 2000-2009рр.; військові витрати зросли в реальних цінах на: 127% у Марокко, 101% у Нігерії, 53% у ПАР та 40% в Анголі.
- Нафтогазові прибутки є суттєвим чинником зростання витрат у багатьох країнах регіону.

Примітка: Оцінки для Африки та її субрегіонів у 2009р. є приблизними через брак даних стосовно деяких країн.

Врізка 5А.3. Тенденції військових витрат у країнах Америки

- Загальний обсяг військових витрат у 2009р. становив приблизно \$738 млрд. (\$5,6 млрд. у Центральній Америці та Карибському басейні, \$680 млрд. у Північній Америці, \$51,8 млрд. у Південній Америці).
- Витрати зросли в реальних цінах на 7,6% – порівняно з 2008р. (9,7% в Центральній Америці та Карибському басейні, по 7,6% в Північній і Південній Америці) та на 72% – з 2000р. (28% в Центральній Америці та Карибському басейні, 75% в Північній Америці, 48% в Південній Америці).
- У Північній Америці: США витратили \$661 млрд. (зростання на 7,7%), Канада – \$19,2 млрд. (6,6%).
- У Центральній Америці та Карибському басейні майже все зростання відбулося за рахунок збільшення на 11% витрат у Мексиці – через загострення насильства на підґрунті наркоторгівлі.
- Витрати в Південній Америці зросли, попри падіння ВВП через економічну кризу.
- Найвище абсолютне зростання в реальних цінах у Південній Америці спостерігався у Бразилії (\$3,8 млрд.), найбільше відносне зростання – в Уругваї (24%), Еквадорі (18%), Бразилії (16%) і Колумбії (11%).
- Найбільше зменшення витрат відбулось у Венесуелі – на 25%.

розвинутих країн використання ПКС призводить до зменшення показників ВВП та рівня військових витрат у середньому на 17% – що зумовлене низьким ринковим курсом долара США у 2008р.

ПКС точніше за РВК відбиває обсяги продукції чи послуг, які можна придбати за певну суму коштів у кожній країні. ПКС, обчислені за ВВП, є статистичними оцінками, що визначаються ціновими показниками набору

товарів, які є основними складовими ВВП, включно зі споживчими та неспоживчими позиціями. Хоча вони й вимірюють обсяг товарів і послуг, які можна придбати в кожній країні, вони не є кращим за РВК мірилом витрат на товари та послуги військового призначення. Зокрема, через ПКС навряд чи можна оцінити відносну вартість сучасних оборонних технологій і систем у кожній окремій країні. Слід додати, що коефіцієнти ПКС є оціночними й тому менш достовірними, ніж РВК. Таким чином, попри певні недоліки РВК, СППРІ використовує саме ці індекси для перерахунку даних у долари США³.

Врїзка 5A.4. Тенденції військових витрат у країнах Азії та Океанії

- Загальний обсяг військових витрат у 2009р. становив приблизно \$275 млрд. (\$210 млрд. у Східній Азії, \$44,0 млрд. у Південній Азії, \$20,4 млрд. в Океанії).
- Витрати зросли в реальних цінах на 8,9% – порівняно з 2008р. (8,6% у Східній Азії, 11% у Південній Азії, 8,2% в Океанії) та на 67% – з 2000р. (71% у Східній Азії, 57% в Південній Азії, 47% в Океанії).
- В Азії загалом і Східній Азії зокрема переважна частина зростання припадає на Китай (15%).
- Найбільше відносно зростання у Східній Азії у 2009р. спостерігалось на Тайвані (19%), в Таїланді (19%) та Східному Тиморі (54%).
- Фактично все зростання в Океанії у 2009р. припадає на Австралію.
- Найвище зростання в Південній Азії спостерігалось в Індії (13%), суттєвий приріст відбувся також в Афганістані (19%).

Врїзка 5A.5. Тенденції військових витрат у країнах Європи

- Загальний обсяг військових витрат у 2009р. становив \$386 млрд. (\$60 млрд. у Східній Європі та \$326 млрд. у Західній і Центральній Європі).
- Витрати зросли в реальних цінах на 2,7% – порівняно з 2008р. (2,6% у Східній Європі та 2,8% в Західній та Центральній Європі), на 16% – з 2000р. (108% у Східній Європі та 6,6% в Західній та Центральній Європі).
- Зростання у Східній Європі відбувалося набагато повільніше, порівняно з попередніми роками, переважно через економічну кризу.
- Найвище абсолютне зростання в реальних цінах спостерігалось у Великій Британії (\$3,7 млрд.), Туреччині (\$2,9 млрд.), Росії (\$2,7 млрд.).
- Найбільше відносно зростання в реальних цінах: Кіпр (21%), Туреччина (18%), Македонія (18%), Білорусь (17%).
- Найбільший відносний спад спостерігався у Грузії (39%) – після незвично високого рівня у 2008р. через конфлікт з Росією у Південній Осетії. Зменшення витрат відбулося також у Молдові (25%) та Чорногорії (19%).

³ Про проблеми міжнародних порівнянь, перерахунку валют і використання ПКС і РВК див.: Ворд М. “Міжнародне порівняння військових витрат: питання і проблеми розрахунків з використанням паритету купівельної спроможності”. – *Щорічник СППРІ 2006: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*, с.388-406.

Врізка 5А.6. Тенденції військових витрат у країнах Близького Сходу

- Загальний обсяг військових витрат у 2009р. становив \$103 млрд.
- Відсутність даних про окремі країни робить показники для Близького Сходу дуже приблизними; впевнено визначити, чи зросли загальні військові витрати у 2009р., неможливо.
- За 2000-2009рр. витрати зросли в реальних цінах на 40%.
- Найбільше відносне зростання в реальних цінах: Ліван (20%), Бахрейн (11%), Йорданія (11%), Сирія (8,7%).
- Найбільше відносне зменшення спостерігалось в Іраку (28%) та Омані (13%).
- Падіння цін на нафту у 2009р. серйозно вплинуло на доходи регіональних видобувачів нафти.

Оцінка військових витрат Китаю

Для оцінки військових витрат Китаю СІПРІ намагається врахувати кілька джерел витрат поза його офіційним оборонним бюджетом. Такими джерелами є фінансові витрати інших міністерств центрального Уряду (частина інформації є у вільному доступі, частина – ні), місцевої влади та власні ресурси Народно-визвольної армії (НВА); частка останніх у загальному обсязі військових витрат, очевидно, є значно меншою ніж раніше.

СІПРІ оцінює військові витрати Китаю на основі методики, використаної у дослідженні, опублікованому в *Щорічнику СІПРІ 1999*, де наведені оцінки військових витрат Китаю в 1989-1998рр. з урахуванням як оборонного бюджету та інших офіційних даних, так і деяких позабюджетних джерел⁴. Відтоді СІПРІ подає оцінки військових витрат Китаю, вважаючи в більшості випадків, що рівень змін у додаткових джерелах відповідає змінам в офіційному бюджеті, за двома винятками. *По-перше* – вважається, що прибутки НВА від комерційної діяльності стабільно знижувалися з 1999р. через політику припинення цієї діяльності. *По-друге* – вважається, що рівень змін у витратах на імпорт озброєнь і прибутках НВА від їх експорту відповідає рівню змін китайського імпорту та експорту озброєнь загалом, згідно з оцінками на основі вартісного тренд-індикатора СІПРІ⁵.

У цьому виданні *Щорічника СІПРІ* та в Базі даних СІПРІ про військові витрати (*SIPRI Military Expenditure Database*) СІПРІ оновив оцінки для Китаю за 1997-2000рр., використовуючи додаткові дані з різних видань Фінансового щорічника Китаю (*China Public Finance Yearbook*) та Китайського статистичного щорічника (*China Statistical Yearbook*). Це дозволило замінити деякі елементи загальної оцінки військових витрат дійсними показниками та покращити оцінку інших. Водночас, стосовно елементів загальної оцінки та підходу до оцінки елементів, даних про які немає, попередня методика залишається незмінною.

⁴ Wang, S., 'The military expenditure of China, 1989-1998', *SIPRI Yearbook 1999: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1999).

⁵ Визначення див. у додатку 7А цього видання.

Цей підхід призвів до несподівано малих змін у загальній оцінці військових витрат Китаю; щорічно – менше 1% загальної суми, для більшості років – набагато менше. Це свідчить про те, що разом із зростанням окремих показників, більшість інших – зменшувалися.

До джерел витрат поза офіційним оборонним бюджетом, що враховуються в оцінці, належали: (а) центральні та місцеві витрати на воєнізовану Народну збройну міліцію (НЗМ); (б) витрати на демобілізацію і виплату пенсій військовослужбовцям Міністерства цивільної адміністрації; (в) субсидії оборонній промисловості; (г) додаткове фінансування військових досліджень і розробок цивільними міністерствами; (д) додаткові витрати на військове будівництво; (е) імпорт зброї Китаєм; (є) частка доходів від експорту китайських озброєнь; (ж) витрати інших підприємств, що належать армії. Оцінки позицій з, е, є та ж залишилися незмінними; оцінки для позицій а і б було оновлено відповідно до дійсних показників (з оцінками за останні роки на підставі змін в офіційному бюджеті); оцінки для позиції в – субсидії оборонній промисловості – оновлювалися відповідно до загальної частини бюджету для промислових субсидій (з наступними оцінками для 2007-2009рр. на підставі середнього рівня зниження цього показника попередніми роками); оцінки для позиції д – додаткові витрати на військове будівництво – ґрунтуються на частині державного інфраструктурного бюджету (з наступними оцінками для 2007-2009рр. на підставі рівня змін офіційного оборонного бюджету).

У результаті для більшості років оцінка СППРІ військових витрат Китаю виявляється в 1,4-1,5 разу вищою за офіційні показники оборонного бюджету. Поточна оцінка СППРІ фінансування військових досліджень і розробок є досить високою і вказує на те, що частка видатків на військові дослідження та розробки в загальних військових витратах наближається до рівня США і є значно вищою, ніж у більшості крупних європейських виробників озброєнь. Водночас, оцінки СППРІ не враховують фінансування НВА місцевою владою.

Доповідь Американсько-китайського політичного фонду (*US-China Policy Foundation*) 2006р., зроблена на основі аналізу наявних китайськомовних видань, загалом узгоджується за переліком врахованих СППРІ джерел, але додає низку різноманітних форм фінансування НВА місцевими органами влади, разом з витратами на вищу освіту офіцерів НВА та заходи боротьби з наслідками катастроф⁶. Доповідь відзначає, однак, що на сьогодні для практичної оцінки загального обсягу китайських оборонних витрат інформації недостатньо.

Разом з наявністю у відкритому доступі даних про окремі джерела військових витрат поза офіційним бюджетом (наприклад, бюджет НЗМ), даних про інші – зокрема, витрати на військові дослідження та розробки – у відкритому доступі немає, через що відповідні оцінки наразі можуть бути лише предметом науково обґрунтованих припущень. Подальші пошуки в китайськомовних виданнях можуть сприяти уточненню оцінок, але без кроків китайського Уряду в напрямі підвищення прозорості поява абсолютно точних оцінок є зараз неможливою.

⁶ Blasko, D.J. et al., 'Defense-related spending in China: a preliminary analysis and comparison with American equivalents', United States-China Policy Foundation, Nov. 2006, <<http://www.uscpf.org/v2/defensestudies.html>>.

III. Таблиці військових витрат

У таблиці 5А.2 наведені військові витрати у 2000-2009рр. за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн за рівнем доходу у \$ млн. у постійних цінах 2008р. та за валютними курсами 2000-2009рр., а у 2009р. – у \$ млн. у поточних цінах. Військові витрати окремих країн у національній валюті за 2000-2009рр. у поточних цінах наведені в таблиці 5А.3, а в доларах США у постійних цінах 2008р. за валютними курсами 2000-2009рр. і у 2009р. у доларах США в поточних цінах – у таблиці 5А.4. Таблиця 5А.5 містить дані про частку військових витрат у ВВП у 2000-2008рр. Наприкінці таблиці 5А.5 наводяться пояснення і скорочення.

Перерахунки в долари виконані для всіх країн за ринковим валютним курсом. Через зміну базового року для перерахунку в долари США у постійних цінах 2008р., дані таблиці 5А.4 суттєво відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2009*, де базовим був 2005р. Зміни зумовлені двома чинниками. *По-перше*, як зазвичай трапляється, прийняття пізнішого базового року спричиняє підвищення більшості показників через інфляцію протягом 2005-2008рр. *По-друге*, у 2005-2008рр. відбулися суттєві зміни курсів обміну валют з падінням вартості долара США відносно більшості світових валют, зокрема суттєве падіння відносно євро, китайського юаню та японської єни, але не відносно британського фунта стерлінгів. Це призвело до відносного збільшення показників у доларах у постійних цінах у країнах, чії валюти зросли відносно долара. Тому зростання долара до більшості валют у 2009р. призвело до того, що дані в доларах США у поточних цінах в останніх колонках таблиць 5А.2 та 5А.4 є нижчими за показники в постійних цінах (2008р.) за той самий рік. Це стосується й загальносвітового показника в таблиці 5А.2. Отже, під час порівняння даних у доларах США в поточних і постійних цінах 2009р. слід бути обережними.

Дані в місцевій валюті в поточних цінах наведені за фінансовий рік, а всі інші дані – за календарний рік. Країни, в яких фінансовий рік не збігається з календарним, позначені в таблиці 5А.3. У всіх випадках, крім одного, дані в місцевій валюті в поточних цінах відповідають року, в якому розпочинається зазначений фінансовий рік. Наприклад, дані в місцевій валюті за фінансовий рік з 1 липня 2008р. до 30 червня 2009р. відповідатимуть 2008р. Виняток становлять США, де всі дані наводяться за поточний фінансовий рік, що починається 1 жовтня року, попереднього від зазначеного. Тому показник за фінансовий рік з 1 жовтня 2008р. по 30 вересня 2009р. відповідатиме 2009р. Окремі країни у 2000-2009рр. змінили свої фінансові календарі. Такі випадки зазначені у примітках.

Дані про військові витрати різних видань *Щорічника СІПРІ* не можна об'єднувати через їх постійний перегляд та оновлення. Це стосується насамперед останніх років, оскільки показники бюджетних призначень замінюються на фактичні витрати. В окремих випадках за появи нових або точніших даних переглядається вся сукупність даних. Зміни вартості в доларах у постійних цінах можуть бути переглянуті через суттєві зміни в економічній

статистиці МВФ, що використовується для розрахунків. Зміни базових років і методів перерахунку валюти також ускладнюють порівняння даних різних видань. База даних СІПРІ про військові витрати, доступна за адресою <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>, містить неперервні дані з 1988р. про більшість країн. Дані за 1950-1987рр., оприлюднені в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*, не завжди можна порівнювати з даними після 1987р., оскільки, починаючи з 1988р., СІПРІ суттєво переглянув дані для багатьох країн.

Мета збору даних

Головною метою збору даних про військові витрати є отримання зручних для використання оцінок рівня ресурсів, що спрямовуються на військові цілі. Військові витрати є показником вкладених ресурсів, який безпосередньо не визначає кінцевий результат діяльності у військовій сфері – воєнний потенціал або рівень воєнної безпеки. Довгострокові тенденції у сфері військових витрат і їх раптові коливання можуть свідчити про певні зміни в результатах діяльності у військовій сфері, але подібні висновки слід робити досить обережно.

Дані кожної з наведених таблиць мають власну мету. Дані про військові витрати країн у місцевій валюті в поточних цінах (таблиця 5А.3) є базовими показниками для всіх інших таблиць. Метою є сприяння прозорості та надання можливості порівняння даних, що надаються урядами, з даними інших джерел. Показники військових витрат у доларах США в постійних цінах дають можливість порівняння за певний час витрат окремих країн (таблиця 5А.4), регіонів, організацій і груп країн за рівнем доходів, а також загальносвітових витрат (таблиця 5А.2). Дані у доларах США в поточних цінах за останній рік (2009р.) наводяться з метою порівняння між країнами (таблиця 5А.4) та між регіонами (таблиця 5А.2). Дані в доларах США в поточних цінах є корисними також для порівняння з іншими економічними показниками, які часто подаються в доларах у поточних цінах. Частки військових витрат у ВВП (таблиця 5А.5) визначають пропорції національних ресурсів, що витрачаються на військові цілі, та є індикаторами навантаження військових витрат на економіку – військового або оборонного тягара.

Змістове наповнення

Дані про військові витрати в таблицях 5А.2-5А.5 містять інформацію стосовно 164 країн за період 2000-2009рр. Узагальнені показники військових витрат розраховуються для трьох груп країн – за географічними регіонами, належністю до міжнародних організацій і за рівнем доходу (валового національного доходу на душу населення). Склад таких груп надається у примітках до таблиці 5А.2.

Визначення військових витрат

Універсальне визначення СІПРІ військових витрат охоплює наступні суб'єкти та види діяльності: (а) збройні сили, в т.ч. миротворчі підрозділи; (б) міністерства оборони та інші урядові організації, залучені до оборонних проєктів; (в) воєнізовані формування, що проходять підготовку та оснащуються

для участі у військових операціях; (з) військово-космічну діяльність. Визначення військових витрат охоплює поточні та капітальні витрати на: (а) утримання військового та цивільного персоналу, в т.ч. пенсії військово-службовців і соціальне забезпечення особового складу; (б) бойову підготовку та експлуатацію озброєнь і військової техніки (ОВТ); (в) закупівлю ОВТ; (г) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); (д) військову допомогу (у складі військових витрат країни-донора). До військових витрат не належать витрати на цивільну оборону та поточні витрати на т.зв. “поствійськову” діяльність – пільги для ветеранів, демобілізацію, конверсію та утилізацію озброєнь. Хоча таке визначення вважається універсальним, на практиці його часто важко дотриматися через обмеженість даних.

Обмеження даних

Існують три головні види обмежень даних: надійність, аргументованість і співвідносність.

Головні проблеми надійності виникають внаслідок скоріше відсутності, ніж неповноти офіційних даних про військові витрати, недостатності детальної інформації, особливо про фактичні, а не передбачені бюджетом військові витрати. В багатьох країнах офіційні дані відбивають лише частину загальних витрат на оборону. Важливі витрати можуть бути приховані в невійськових статтях бюджету, або навіть фінансуватися поза межами державного бюджету. На практиці використовується багато механізмів надбюджетних і позабюджетних витрат⁷.

Аргументованість даних про військові витрати залежить від цілей їх використання. Оскільки ці дані є мірою грошового внеску до зміцнення військових можливостей, найбільш аргументованим буде їх використання як показника економічних ресурсів, спрямованих на військові цілі. Саме з цієї причини їх використання як показника військової сили чи спроможності є обмеженим. Хоча військові витрати суттєво впливають на військові спроможності, останні залежать також від багатьох інших чинників: балансу між особовим складом та озброєннями; технологічного рівня військової техніки, стану її утримання та ремонту; загальних характеристик безпекового середовища, в якому застосовуватимуться збройні сили.

На співвідносність даних накладають обмеження два різні типи факторів: мінливість змісту категорії “військові витрати”, а також методів перерахунку валют. Змістовне наповнення офіційних даних про військові витрати суттєво відрізняється залежно від країни, а також від періодів часу навіть для однієї країни. Від вибору обмінного курсу для перерахунків витрат у єдину валюту, як буде зазначено далі, суттєво залежить можливість порівняння даних різних країн. Проблема міжнародних порівнянь економічних показників має загальний характер і не стосується винятково військових витрат. Водночас, з огляду на чутливість

⁷ Огляд таких механізмів див.: Hendrickson, D. and Ball, N., *Off-budget Military Expenditure and Revenue: Issues and Policy Perspectives for Donors*, Conflict, Security and Development Group (CSDG) Occasional Papers no.1 (King's College: London, Jan. 2002).

міжнародних порівнянь військових витрат, важливо пам'ятати, що від вибору обмінного курсу значною мірою залежить інтерпретація порівняння військових витрат різних країн⁸.

Методи

Дані СІПРІ ґрунтуються на відкритих джерелах і відбивають офіційну інформацію, яку подають уряди. Водночас, офіційні дані не завжди відповідають визначенню військових витрат СІПРІ. Так само не завжди можливо перерахувати дані відповідно до визначення, оскільки це вимагає детальної інформації стосовно того, які витрати враховані в офіційному оборонному бюджеті, а які здійснюються за додатковим бюджетом і поза бюджетом. У багатьох випадках СІПРІ змушений використовувати дані урядів незалежно від визначення. Якщо наявні різні дані, що буває досить часто, то використовується той набір даних, що найбільшою мірою відповідає визначенню військових витрат СІПРІ. В будь-якому разі пріоритет надається вибору скоріше однорідних даних для кожної країни з метою досягнення послідовності, ніж щорічному перерахунку даних відповідно до загального визначення СІПРІ. Крім того, в окремих випадках доводиться застосовувати оцінки.

Оцінки

Оцінки військових витрат використовуються у випадках, коли зміст офіційно наданої інформації суттєво відрізняється від визначення СІПРІ або коли немає повних і несуперечливих вибірок даних за певні періоди. У першому випадку оцінки робляться переважно на підставі аналізу державного офіційного бюджету та звітів про витрати. Найбільш детальні оцінки такого типу – стосовно Китаю і Росії – були докладно наведені в попередніх *Щорічниках СІПРІ*⁹. У другому випадку, коли наявні лише неповні вибірки даних за певні періоди, для років, за які є такі вибірки даних, використовуються ті показники, що найбільшою мірою відповідають визначенню СІПРІ. Для років, за які даних немає, з метою досягнення послідовності застосовуються оцінки на підставі відсоткових змін за відповідні роки в наявних вибірках. Оцінки завжди здійснюються на підставі офіційних урядових даних або інших емпіричних даних з відкритих джерел. Тому для країн, що не подали жодної офіційної інформації, оцінка не здійснюється, і стосовно цих країн даних у таблицях немає.

⁸ Більш докладний аналіз концептуальних проблем і джерел невизначеності, притаманних базам даних про військові витрати, див., наприклад: Brzoska, M., 'World military expenditures', eds K. Hartley and T. Sandler, *Handbook of Defense Economics*, vol.1 (Elsevier: Amsterdam, 1995); Ball, N., 'Measuring third world security expenditure: a research note', *World Development*, vol.12, no.2 (Feb. 1984). Ці питання для країн Африки див.: Omitoogun, W., *Military Expenditure Data in Africa: A Survey of Cameroon, Ethiopia, Ghana, Kenya, Nigeria and Uganda*, SIPRI Research Report no.17 (Oxford University Press: Oxford, 2003).

⁹ Cooper, J., 'The military expenditure of the USSR and the Russian Federation, 1987-97', *SIPRI Yearbook 1998: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1998); Wang, S. (посилання 4). Стосовно Китаю див. також підрозділ II цього додатка.

Оцінки СІПРІ в таблицях наводяться у квадратних дужках. Круглі дужки використовуються, якщо дані з незалежних від СІПРІ причин є неточними; наприклад, коли вони базуються на недостатньо надійних джерелах та у випадках, коли дані в доларах США в постійних цінах або відсотках ВВП є непевними через відсутність достовірних економічних показників.

Дані за останні роки охоплюють два типи оцінок, що застосовуються для всіх країн: (1) дані за останні роки відповідають прийнятому бюджету, бюджетним оцінкам або переглянутим оцінкам, більшість з яких підлягають перегляду наступними роками; (2) дефлятор у таблиці 5А.4, що використовується для останнього року, є оцінкою, обчисленою за даними відповідних кількох місяців або за інформацією, наданою МВФ. Якщо невизначеність цих даних не перевищує прийнятого рівня, то вони не виокремлюються дужками.

У таблиці 5А.2 узагальнені показники на рівнях світу, регіонів, організацій і груп країн за рівнем доходів є оцінками, оскільки дані всіх країн і за всі роки є не завжди доступними. Ці оцінки найчастіше здійснюються на підставі припущення, що рівень змін в окремій країні, даних про яку немає, є таким самим, як і в середньому в регіоні, до якого вона належить. Коли немає даних за якісь роки в межах періоду, розрахунки здійснюються на підставі припущення про рівномірні тенденції їх змін у відповідному проміжку часу. Коли зробити оцінку витрат зовсім неможливо, відповідні країни в обчисленні загального показника не враховуються.

Розрахунки

Вихідні дані подаються в національній валюті в поточних цінах (як наведено в таблиці 5А.3). Дані відповідають фінансовому року, на відміну від попередніх видань *Щорічника СІПРІ*, коли вони подавалися за календарний рік. Такі зміни внесені з метою отримання можливості безпосереднього порівняння даних СІПРІ з такими первинними офіційними джерелами, як державні бюджети.

Дані в доларах США в постійних цінах та у відсотках ВВП (таблиці 5А.4 та 5А.5) вказані за календарний рік, що потребує перетворення даних за фінансовий рік на дані за календарний для країн, де фінансовий рік не збігається з календарним. Дані за календарний рік розраховуються на підставі припущення, що протягом усього фінансового року рівень витрат є однаковим. Дані в національній валюті конвертуються в долари США за постійними цінами та валютними курсами (таблиця 5А.3) з використанням індексу споживчих цін конкретної держави та середньорічного РВК. Використання індексу споживчих цін як дефлятора означає, що тенденції СІПРІ для військових витрат кожної країни (в доларах США в постійних цінах) відбивають реальні зміни купівельної спроможності для типового споживчого кошика продуктів цивільного призначення¹⁰.

¹⁰ Вибір спеціального дефлятора для військових витрат був би більш виправданим, якби мета полягала у визначенні купівельної спроможності з точки зору утримання певної чисельності військового персоналу, придбання певного обсягу товарів і послуг на кошти, виділені на військові цілі. Проте для більшості країн спеціального військового дефлятора немає.

Джерела

Джерелами даних про військові витрати в порядку їх пріоритетності є: (а) першоджерела – офіційні дані, подані національними урядами в офіційних публікаціях або у відповідь на запит; (б) вторинні джерела, що посилаються на першоджерела; (в) інші другорядні джерела.

Першу категорію складають документи про національні бюджети, Білі книги з питань оборони та державна фінансова статистика, а також відповіді на запити СІПРІ, які щороку надсилаються міністерствам фінансів та оборони, центральним банкам і національним статистичним службам країн, внесених до Баз даних СІПРІ про військові витрати. До цієї категорії належать також відповіді урядів про військові витрати, що надходять на запити ООН та ОБСЄ, якщо такі надсилаються країнами.

Другу категорію складають міжнародні статистичні дані, зокрема НАТО та МВФ. Дані про 16 країн, які були членами НАТО до 1999р., традиційно беруться з кількох джерел цієї організації, що містять статистичні дані про військові витрати. Запровадження НАТО у 2005р. нового визначення військових витрат змушує до використання й інших джерел для пошуку даних про деякі країни за останні роки. Дані про переважну кількість країн, що розвиваються, беруться із Щорічника урядової фінансової статистики МВФ (*Government Financial Statistics Yearbook*), який містить дані про витрати на оборону більшості країн-членів Фонду, а також із звітів про країни, підготовлених експертами МВФ. До цієї категорії належать також публікації інших організацій, що наводять відповідні посилання на використані першоджерела, зокрема Звіти про країни (*Country Reports of the Economist Intelligence Unit, London*).

До третьої категорії джерел належать спеціалізовані журнали та газети.

Головним джерелом економічних даних є публікації МВФ: Міжнародна фінансова статистика (*International Financial Statistics*); Огляд світової економіки (*World Economic Outlook*); звіти про країни, підготовлені експертами МВФ.

Таблиця 5А.2. Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн за рівнем доходу у 2000-2009рр.

Дані наведені в \$ млрд. у постійних цінах 2008р. і за валютними курсами 2000-2009рр. Дані у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в \$ млрд. у поточних цінах 2009р. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009*
Загалом у світі	1 053	1 078	1 142	1 213	1 279	1 329	1 371	1 418	1 484	1 572	1 531
<i>Географічні регіони</i>											
Африка	17,1	17,6	18,6	18,5	20,8	21,6	22,6	(23,6)	(26,0)	(27,7)	(27,4)
Північна Африка	5,1	6,5	6,5	6,8	7,4	7,7	7,7	8,3	9,8	(10,5)	(10,0)
Африка (крім Північної)	12,0	11,1	12,1	11,7	13,4	14,0	14,9	(15,3)	(16,3)	(17,1)	(17,4)
Америка	432	439	485	541	587	617	630	649	690	743	738
Центральна Америка та Карибський басейн	4,9	5,0	4,8	4,7	4,4	4,7	5,1	5,7	5,8	6,3	5,6
Північна Америка	391	394	441	500	545	571	580	596	635	684	680
Південна Америка	35,6	39,1	39,1	35,7	37,9	41,4	45,2	46,8	49,2	53,0	51,8
Азія та Океанія	166	177	185	193	204	214	226	241	254	277	276
Середня Азія	0,8	0,9	1,0	1,1	1,2	1,4	1,6	2,2	2,2
Східна Азія	122	131	139	146	152	159	170	183	192	209	210
Океанія	14,7	15,3	15,8	16,3	16,9	17,5	18,5	19,5	20,0	21,6	20,4
Південна Азія	28,3	29,1	29,2	29,9	33,9	35,6	36,0	36,8	40,0	44,4	44,0
Європа	367	368	381	385	387	389	397	403	413	424	386
Східна Європа	33,1	36,1	40,0	42,8	44,8	49,6	55,3	61,0	67,1	68,8	60,0
Західна та Центральна Європа	333	332	341	342	342	339	342	342	346	355	326
Ближній Схід	71,3	77,2	73,4	75,4	80,2	87,9	95,5	101	(101)	(100)	(103)
<i>Організації</i>											
АСЕАН	18,7	19,5	20,5	22,7	22,9	23,6	24,3	26,9	27,1	27,9	25,1
СНД	33,9	37,0	40,9	43,9	46,0	51,0	56,9	63,2	69,3	70,4	61,4
ЄС	280	279	285	289	308	306	308	314	316	323	297
НАТО	694	697	752	813	864	887	900	916	958	1 018	987
Європейські країни НАТО	303	302	311	313	320	317	320	320	323	334	306
ОЕСР	800	803	860	923	968	993	1 006	1 025	1 068	1 130	1 098
ОПЕК	57,0	62,3	56,7	59,3	66,6	74,0	82,0	89,4	92,3	86,3	90,3
ОБСЄ	758	764	823	887	933	961	979	1 002	1 050	1 110	1 068

Групи за рівнем доходу

Низький	6,2	5,9	6,1	6,2	6,3	6,4	6,7	7,4	7,6	7,4	7,5
Нижче середнього	91,7	103	109	117	129	140	154	166	181	197	198
Вище середнього	11,4	121	127	124	128	135	146	153	164	174	159
Високий	841	848	901	966	1 016	1 047	1 065	1 092	1 133	1 194	1 167

Світові військові витрати на душу населення

	119	121	128	145	161	172	183	200	220	224
--	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Світове військове навантаження (% ВВП, що витрачається на військові витрати, в поточних цінах)

	2,3	2,3	2,4	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,4	2,4	2,7
--	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

() – загальний показник, обчислений на підставі національних даних, що охоплюють менш ніж 90% країн регіону; ... – наявні дані охоплюють менше 60% країн регіону.

Примітка: Загальні світові показники та показники для регіонів, організацій і груп країн, наведені в таблиці 5А.2. є оцінками, що ґрунтуються на даних таблиці 5А.4. Показники для регіонів і груп країн за рівнем доходу охоплюють останній для всіх років перелік країн. Показники міжнародних організацій стосуються лише країн-членів за вказаний рік. Якщо показників військових витрат країни немає протягом кількох років, то оцінки робилися переважно на підставі припущення про те, що динаміка змін військових витрат цієї країни є такою ж, як у середньому в регіоні, до якого вона належить. У випадку, коли неможливо зробити будь-які оцінки, дані про країну вилучаються із загальних показників. Наступні країни вилучені з усіх показників таблиці 5А.2: Бенін, Куба, Екваторіальна Гвінея, Гайана, Північна Корея, М'яма, Катар, Сомалі, В'єтнам.

Географічні регіони

30 країн Африки за субрегіонами: Північна Африка: Алжир, Лівія, Марокко, Туніс; Африка (крім Південної): Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Кабо-Верде, Центральноафриканська Республіка (ЦАР), Чад, Республіка Конго, Демократична Республіка Конго (ДРК), Кот-д'Івуар, Джибуті, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Ліберія, Малаві, Мавританія, Мавританія, Мавританія, Мозамбік, Намбія, Нігер, Нігерія, Руанда, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Південна Африка (ПАР), Судан, Свазіленд, Танзанія, Того, Уганда, Замбія, Зімбабве.

25 країн Америки за субрегіонами: Центральна Америка та Карибський басейн: Беліз, Коста-Ріка, Куба, Домініканська Республіка, Сальвадор, Гватемала, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама; Північна Америка: Канада, США; Південна Америка: Аргентина, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Паргвай, Перу, Уругвай, Венесуела.

32 країни Азії та Океанії за субрегіонами: Центральна Азія: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан; Східна Азія: Бруней, Камбоджа, Китай, Індонезія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Лаос, Малайзія, Монголія, М'яма, Філіппіни, Сінгапур, Тайвань, Тайланд, Тимор-Лешті, В'єтнам; Океанія: Австралія, Фіджі, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея; Південна Азія: Афганістан, Бангладеш, Індія, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка.

44 країни Європи за субрегіонами: Центральна та Західна Європа: Албанія, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія; Східна Європа: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Росія, Україна.

14 країн Близького Сходу: Бахрейн, Єгипет, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Сирія, ОАЕ, Ємен.

Організації

Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'яма, Філіппіни, Сінгапур, Тайланд, В'єтнам.

Співдружність Незалежних Держав (СНД): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія (–2008), Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан.

Європейський Союз (ЄС): Австрія, Бельгія, Болгарія (2007–), Кіпр (2004–), Чехія (2004–), Данія, Естонія (2004–), Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина (2004–), Ірландія, Італія, Латвія (2004–), Литва (2004–), Люксембург, Мальта (2004–), Нідерланди, Польща (2004–), Португалія, Румунія (2007–), Словаччина (2004–), Словенія (2004–), Іспанія, Швеція, Велика Британія.

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО): Албанія (2009–), Бельгія, Болгарія (2004–), Канада, Хорватія (2009–), Чехія, Данія, Естонія (2004–), Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія (2004–), Литва (2004–), Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія (2004–), Словаччина (2004–), Словенія (2004–), Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США. *Європейські країни НАТО:* НАТО за виняттям Канади і США.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США.

Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК): Алжир, Ангола (2007–), Індонезія (–2008), Іран, Ірак, Кувейт, Лівія, Нігерія, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ, Венесуела.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ): Албанія, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія (2006–), Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан.

Групи за рівнем доходу

Дані стосовно груп країн за рівнем доходу обчислені на підставі даних Світового банку про валовий національний дохід (ВНД, *gross national income (GNI)*) на душу населення у 2008р., див.: *World Development Report 2010: Development and Climate Change* (World Bank: Washington, DC, 2009).

Країни з низьким рівнем доходу (ВНД на душу населення – до \$975 у 2008р.): Афганістан, Бангладеш, Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, ЦАР, Чад, ДРК, Еритрея, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Кенія, Північна Корея, Киргизстан, Лаос, Ліберія, Малаві, Мали, Мавританія, Монголія, Мозамбік, Непал, Нгер, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Таджикистан, Танзанія, Того, Уганда, Узбекистан, Ємен, Замбія, Зімбабве.

Країни з рівнем доходу, нижчим за середній (ВНД на душу населення – \$976–\$3 855 у 2008р.): Албанія, Ангола, Вірменія, Азербайджан, Беліз, Болівія, Камерун, Кабо-Верде, Кітай, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Екватор, Єгипет, Сальвадор, Грузія, Гватемала, Гайана, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Лесото, Молдова, Марокко, Нікарагуа, Нігерія, Пакистан, Панау-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Шрі-Ланка, Судан, Свазіленд, Сирія, Тайланд, Тимор-Лешті, Туніс, Туркменістан, Україна, В'єтнам.

Країни з рівнем доходу, вищим за середній (ВНД на душу населення – \$3 856–\$11 905 у 2008р.): Алжир, Аргентина, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Чілі, Колумбія, Коста-Рика, Куба, Домініканська Республіка, Фіджі, Габон, Ямайка, Казахстан, Латвія, Ліван, Лівія, Литва, Македонія, Малайзія, Маврійкі, Мексика, Чорногорія, М'янма, Намібія, Панама, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сербія, Сейшельські Острови, ПАР, Туреччина, Уругвай, Венесуела.

Країни з високим рівнем доходу (ВНД на душу населення – понад \$11 906 у 2008р.): Австралія, Австрія, Бахрейн, Бельгія, Бруней, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Кувейт, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Оман, Португалія, Катар, Саудівська Аравія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тайвань, ОАЕ, Велика Британія, США.

Військові витрати на душу населення та військове навантаження

Дані про військові витрати на душу населення базуються на оцінках даних про населення світу у виданнях Фонду народонаселення ООН (*United Nations Population Fund, UNFPA*): *State of World Population, UNFPA*. New York, 2000–2009.

Дані про військове навантаження базуються на оцінках ВВП з бази даних Міжнародного Валютного Фонду (*World Economic Outlook*), жовтень 2009р., <<http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=28>>. Дані ВВП у 2009р. є прогнозними.

Примітки та посилання наведені наприкінці таблиці 5А.5

Таблиця 5А.3. Військові витрати країн у національній валюті у 2000-2009рр.

Дані наведені, якщо не вказане інше, за календарний рік у національній валюті в поточних цінах. Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	Валюта	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Африка											
<i>Північна Африка</i>											
Алжир ¹	млн. динарів	141 576	161 505	167 380	170 764	201 930	214 320	224 767	273 415	334 044	383 621
Лівія	млн. динарів	556	496	575	700	894	904	807	807	1 347	..
Марокко ²	млн. дирхамів	13 694 /	16 619	16 254	17 418	17 182	18 006	18 775	19 730	22 824	24 615
Туніс	млн. динарів	456	483	491	525	554	608	662	629	657	731
<i>Африка (крім Північної)</i>											
Ангола ³	млрд. кванза	5,9	8,9	19,1	50,0	68,3	119	158	156	182	251
Бенін	млн. ЦА франків	10 321	9 612	18 122	20 077	22 072	[24 677]	[25 601]	..	[30 330]	..
Ботсвана ⁴	млн. пула	998	1 305	1 451	15 03	1 464	1 556	1 686	[2 031]	[2 380]	[2 673]
Буркіна-Фасо ⁵	млн. ЦА франків	21 500	22 259	24 666	25 571	30 289	33 649	37 081	45 448	54 884	51 740
Бурунді	млрд. франків	30,5	44,2	41,8	47,0	49,4	53,6	46,0	50,1	52,0	..
Камерун ⁶	млн. ЦА франків	83 236	99 000	52 000	109 556	116 808	117 670	134 345	142 198	155 203	162 085
Кабо-Верде	млн. ескудо	814	572	530	565	573	614	614	635	663	..
ЦАР ⁷	млн. ЦА франків	7 445	8 729	7 979	8 121	..	9 160	14 111	16 995
Чад ⁸	млрд. ЦА франків	18,8	22,5	23,9	23,8	26,7	29,3	..	187	274	206
Республіка Конго ⁹	млн. ЦА франків	..	28 374	35 035	38 728	40 050	41 954	44 070	50 849	63 420	..
ДРК ⁶	млн. франків	2 901	31 908	54 983	78 292	96 045	106 046	89 486	99 100
Кот-д'Івуар ⁷	млрд. ЦА франків	124	133	132	140	155	165	..
Джібуті	млн. франків	4 625	4 629	5 909	7 422	6 639	7 970	[8 800]	6 135	6 447	..
Екваторіальна Гвінея	млн. ЦА франків
Ерitreя	млн. наффа	2 220	1 884	2 104	2 520
Ефіопія ⁶	млн. бір	3 307	2 610	2 341	2 452	2 920	3 009	3 005	3 453	4 000	4 788
Габон ⁸	млрд. ЦА франків	65,0	66,0	66,0	63,0	65,0	60,0	58,0	(59,0)
Гамбія ⁸	млн. даласі	42,5	38,5	45,0	57,0	58,0	85,3	78,2	113
Гана ⁹	млн. седі	27,7	23,2	29,3	46,2	50,7	58,2	69,4	118	120	159
Гвінея ¹⁰	млрд. франків	80,3	171	194	167	182
Гвінея-Бісау ¹¹	млн. ЦА франків	6 786	4 533	4 435	4 362	..	6 391

Куба ¹⁹	млн. песо	1 259	1 303	1 640	1 695	1 876	2 016	..
Домініканська Республіка	млн. песо	2 872	3 742	3 578	4 093	6 687	6 339	7 609	9 667]	[9 537]
Сальвадор ²⁰	млн. доларів	112	109	106	106	109	116	122	117	135
Гватемала	млн. кетсалів	1 225	1 546	1 239	813	768	993	1 043	1 259	1 351
Гаїті ^a	тис. гурдів	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Гондурас ^{† 21}	млн. лемпір	516	646	898	928	1 004	1 041	1 598	2 199	2 101
Ямайка ^a	млн. доларів	1 896	2 212	2 936	3 368	3 804	5 100	6 005	5 792	..
Мексика	млн. песо	[31 422]	[33 074]	[33 578]	35 314	39 467	44 496	52 235	54 977	64 348
Нікарагуа ²²	млн. кордоба	390	389	557	527	568	614	717	809	838
Панама	млн. бальбоа	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Північна Америка</i>										
Канада ^a	млн. доларів	12 314	13 191	13 379	14 143	14 951	17 066	19 255	21 026	[22 273]
США ²³	млн. доларів	301 697	312 743	356 720	415 223	464 676	503 353	556 961	616 073	661 049
<i>Південна Америка</i>										
Аргентина	млн. песо	3 265	3 182	3 413	3 988	4 285	5 643	7 109	8 771	[8 715]
Бразилія ²⁴	млн. бразиліанськ. реалів	999	1 213	1 243	1 373	1 388	[1 490]	[1 774]	[1 806]	[2 008]
Чилі ^{§ 25}	млрд. песо	20 753	25 557	28 224	25 829	28 608	33 080	35 686	42 730	52 153
Колумбія ²⁶	млрд. песо	1 502	1 615	1 765	1 843	2 159	2 388	2 892	2 939	3 013
Еквадор	млн. дол. США	5 818	6 932	7 833	9 778	10 209	13 125	14 238	17 858	20 614
Гаїтана	млн. доларів	266	384	505	739	710	954	1 310	1 548	1 915
Парагвай ^{† 27}	млрд. гуарані
Перу ²⁸	млн. солів	277	270	288	294	364	347	476	577	626
Уругвай	млн. песо	3 638	3 187	2 982	3 092	3 397	3 820	3 918	4 057	4 520
Венесуела ²⁹	млн. больварів	[3 663]	4 384	4 333	4 967	5 261	5 696	6 168	8 397	11 126
		1 216	1 383	1 244	1 588	2 740	4 292	6 436	9 286	8 978
Азія та Океанія										
<i>Середня Азія</i>										
Казахстан	млрд. тенге	20,4	32,5	37,7	47,5	58,0	78,7	100	185	[199]
Киргизстан ³⁰	млн. сомів	1 864	1 734	2 055	2 408	2 688	3 100	4 222	6 755	..
Таджикистан	млн. сомоні	21,5	29,6	70,7	107	134
Туркменістан	млрд. манатів
Узбекистан ³¹	млрд. сумів	37,5	41,1	44,5	53,0

Країна	Валюта	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<i>Східна Азія</i>											
Бруней ³²	млн. доларів	421	390	405 /	530 /	308	449	472	492	[482]	[482]
Камбоджа	млрд. рієлів	309	280	265	270	272	289	328	[388]	[498]	..
Китай ³³	млрд. юанів	[180]	[223]	[256]	[283]	[322]	[364]	[432]	[511]	[599]	[686]
Індонезія ³⁴	млрд. рупій	11 449 /	16 416	19 291	27 446	32 100	[34 658]	[41 736]	[48 257]	[48 599]	[49 777]
Японія ^{a, 8, 1, 35}	млрд. єн	4 936	4 955	4 956	4 953	4 903	4 856	4 814	4 801	4 780	4 774
Північна Корея	млрд. вон
Південна Корея	млрд. вон	[15 609]	[16 708]	[17 643]	[18 884]	[20 421]	22 694	24 039	25 765	28 733	30 721
Лаос	млрд. кіпів	(107)	(112)	(115)	(115)	(121)	(125)	(135)	(157)	(185)	..
Малайзія	млн. ринггітів	5 826	7 351	8 504	10 950	10 728	11 817	11 981	13 649	14 717	13 679
Монголія	млн. тугриків	26 126	25 384	28 071	27 899	32 891	35 914	46 232	66 200
М'янма ^{a, 36}	млрд. к'ятів	63,5	64,0	76,1
Філіппіни	млн. песо	36 208	35 977	38 907	44 440	43 847	47 634	51 527	62 188	61 965	64 992
Сінгапур ⁶	млн. доларів	7 423	7 820	8 204	8 238	8 620	9 252	9 628	10 009	10 803	11 447
Тайвань	млрд. доларів	243	248	225	238	253	[248]	[235]	[256]	[262]	[308]
Тайланд	млн. батів	71 268	75 413	76 724	77 027	[75 498]	[79 519]	[86 706]	[110 540]	[137 135]	[162 135]
Тімор-Лешті ³⁷	млн. доларів	6,6	9,8	24,4 /	[11,5]	23,7	38,0
В'єтнам	млрд. донгів	13 058	14 409	16 278	20 577	28 735	34 848	36 180
<i>Океанія</i>											
Австралія ⁶	млн. доларів	12 608	14 397	14 739	16 006	16 699	18 111	20 156	21 179	23 027	25 703
Фіджі ^{a, 38}	млн. доларів	68,2	74,7	67,6	70,7	81,1	72,9	71,6	75,9	77,2	..
Нова Зеландія ⁶	млн. доларів	1 453	1 403	1 419	1 518	1 528	1 645	1 807	1 875	2 046	2 134
Папуа-Нова Гвінея ³⁹	млн. кін	85,0	85,5	66,3	68,8	78,7	94,2	93,7	112	95,0	109
<i>Південна Азія</i>											
Афганістан ⁴⁰	млн. афгані	5 622	5 404	5 544	6 358	11 506	11 471	12 783
Бангладеш ⁶	млн. така	34 020	34 020	34 190	38 110	41 150	44 860	53 980	59 510	68 850	70 150
Індія ^{a, 41}	млрд. рупій	647	703	722	774	964	1 025	1 091	1 182	1 482	1 851
Непал ^{6, 41}	млн. рупій	3 817	5 882	7 420	8 255	10 996	11 745	11 136	11 389	14 521	15 597
Пакистан ⁴²	млрд. рупій	157	182	195	220	244	281	292	325	361	410
Шрі-Ланка ⁴²	млрд. рупій	[63,3]	[60,3]	[54,7]	[52,3]	62,7	64,7	82,2	117	157	171

Європа

Східна Європа

Вірменія ^{† 43}	36,8	36,8	44,3	52,3	64,4	78,3	95,8	121	[128]
Азербайджан	[123]	[136]	[173]	[224]	288	641	812	1 344	1 206
Білорусь	247	366	475	679	975	1 355	1 603	1 887	2 501
Грузія ^{† 44}	[37,2]	[49,4]	91,5	135	388	720	1 556	1 625	1 009
Молдова ^{† 45}	63,3	76,7	115	116	151	216	276	383	285
Росія ⁴⁶	[271]	[365]	[568]	[656]	[806]	[967]	[1 444]	[1 448]	[1 693]
Україна [§]	6 184	5 848	7 615	8 963	12 328	15 082	20 685	25 341	[26 077]

Західна та Центральна Європа

Албанія ^{§ 47}	6 519	7 638	9 279	10 373	11 000	13 831	17 619	21 450	23 633
Австрія	[2 090]	[1 999]	2 111	2 158	2 160	2 105	2 566	2 560	2 504
Бельгія	3 463	3 393	3 434	3 433	3 400	3 434	3 773	4 036	3 872
Боснія і Герцеговина ^{† 48}	351	315	273	278	281	325	371
Болгарія ^{† 49}	[746]	[887]	[986]	1 025	1 101	1 171	1 475	1 631	1 548
Хорватія ⁵⁰	[5 461]	[5 251]	[4 757]	4 250	4 323	4 959	5 277	6 412	6 021
Кіпр ^{† 51}	[299]	[360]	[255]	271	302	304	295	310	378
Чехія ⁵¹	44 670	44 978	53 194	52 481	58 445	55 358	53 261	48 360	55 984
Данія	19 339	21 017	21 075	21 441	20 800	23 173	22 731	24 410	23 124
Естонія	1 329	1 640	2 376	2 581	3 346	3 928	5 079	5 409	4 917
Фінляндія	1 691	1 653	2 006	2 131	2 206	2 281	2 203	2 468	2 580
Франція ⁵²	36 702	37 187	40 684	42 690	42 545	43 457	44 273	45 063	45 991
Німеччина	30 554	30 648	31 168	30 610	30 600	30 365	31 090	31 921	[32 861]
Греція	5 921	5 986	[5 355]	[6 028]	[6 818]	[7 321]	[7 496]	[8 620]	[9 474]
Угорщина	226 041	272 426	314 380	310 731	318 552	296 665	326 205	321 486	[340 798]
Ісландія ^{† 53}	688	1 227
Ірландія	[754]	858	855	887	921	949	1 003	1 081	1 032
Італія ⁵⁴	24 325	24 592	26 795	27 476	26 959	26 631	[26 275]	[26 560]	[25 744]
Латвія	42,4	54,6	108	124	154	206	251	305	344
Литва	796	860	1 077	1 139	[1 150]	[1 292]	[1 516]	[1 711]	[1 596]
Люксембург	139	179	205	[213]	[238]	[263]	[268]
Македонія ⁵⁵	4 602	15 397	6 292	6 683	6 259	6 149	7 272	7 229	8 531
Мальта	25,9	28,4	30,0	32,5	34,3	35,3	35,8	38,3	36,1
Чорногорія ⁵⁶	41,6	42,3	39,9	48,6	40,9

Країна	Валюта	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Нідерланди	млн. євро	6 482	6 929	7 149	7 404	7 552	7 693	8 145	8 387	8 348	8 738
Норвегія	млн. крон	25 722	26 669	32 461	31 985	32 945	31 471	32 142	34 439	33 102	[35 115]
Польща	млн. злотих	13 763	14 864	15 401	16 249	17 793	19 023	19 959	[22 768]	[25 596]	[27 169]
Португалія	млн. євро	2 393	2 598	2 765	2 755	2 996	3 248	3 242	3 190	3 285	[3 307]
Румунія ⁵⁷	млн. нов. лейв	2 031	2 864	3 491	4 151	4 994	5 757	6 324	6 358	7 558	6 960
Сербія ⁵⁷	млн. динарів	21 292	33 060	43 695	42 070	43 154	41 996	47 342	56 792	63 295	64 291
Словаччина [†]	млн. євро	523	632	662	762	762	848	898	934	[1 000]	[948]
Словенія	млн. євро	207	275	328	360	396	413	485	506	566	612
Іспанія	млн. євро	7 599	7 972	8 414	8 587	9 132	9 508	11 506	12 219	13 105	[13 199]
Швеція ⁵⁸	млн. крон	44 542	42 639	42 401	42 903	40 527	41 240	41 150	43 163	39 710	[40 314]
Швейцарія [†] [¶] ⁵⁹	млн. франків	4 503	4 476	4 461	4 437	4 381	4 344	3 972	4 120	4 389	[4 465]
Туреччина	млн. лір	6 248	8 844	13 641	15 426	15 568	16 232	19 260	18 333	21 014	[26 314]
Велика Британія ⁶⁰	млн. фунтів	23 552	24 874	26 991	29 338	29 524	30 603	31 454	33 486	36 431	37 784
Близький Схід											
Бахрейн ⁶¹	млн. динарів	121	126	150	175	180	183	203	222	245	[279]
Єгипет ⁶²	млн. фунтів	11 569	12 148	13 333	14 563	14 804	15 933	17 922	19 350	21 718	22 831
Іран ⁶²	млрд. ріалів	24 443	27 847	21 665	34 955	49 628	69 664	81 283	74 616	90 464	..
Ірак ⁶³	млрд. динарів	(892)	(1 649)	(2 117)	(2 437)	(6 352)	(4 863)
Ізраїль ⁶⁴	млн. шекелів	39 587	41 788	48 957	46 351	44 060	45 739	49 690	49 390	50 504	53 064
Йорданія	млн. динарів	375	375	370	434	416	428	497	732	886	981
Кувейт ⁶⁵	млн. динарів	707	784	882	950	1 039	1 020	1 059	1 304	1 237	1 310
Ліван	млрд. фунтів	1 402	1 445	1 368	1 392	1 439	[1 451]	[1 521]	[1 737]	1 763	2 150
Оман ⁶⁵	млн. ріалів	809	933	958	1 010	1 144	1 404	1 550	1 663	1 775	1 545
Катар ⁶⁶	млн. ріалів	3 324	3 428	3 374	3 901	4 610	6 391
Саудівська Аравія ⁶⁷	млн. ріалів	74 866	78 850	69 382	70 303	78 414	95 146	110 779	132 922	143 336	154 772
Сірія ⁶⁸	млрд. фунтів	49,3	53,4	55,3	67,1	70,2	75,7	74,9	82,7	86,8	101
ОАЕ ⁶⁹	млн. дирхамів	[24 240]	[24 062]	[22 775]	[24 645]	[27 951]	[27 626]	[35 619]	[42 697]
Ємен	млрд. ріалів	76,6	91,1	130	148	136	156	162	209	239	..

Таблиця 5А.4. Військові витрати країн у доларах США в постійних цінах 2000-2009рр. та в поточних цінах – у 2009р.

Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2008р. та за валютними курсами 2000-2009рр. Дані у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в \$ млн. у поточних цінах 2009р. Дані наведені за календарний рік, крім даних стосовно США, що наведені за фінансовий рік. Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009*
Африка											
<i>Північна Африка</i>											
Алжир ¹	2 774	3 036	3 102	3 085	3 523	3 679	3 763	4 422	5 172	5 677	5 283
Лівія	437	427	549	683	892	879	773	728	1 100
Марокко ²	1 382	2 500	2 379	2 520	2 449	2 541	2 566	2 642	2 945	3 143	3 055
Туніс	476	494	489	509	519	558	581	536	533	571	541
<i>Африка (крім Північної)</i>											
Ангола ³	2 062	1 243	1 274	1 682	1 601	2 268	2 664	2 337	2 424	2 893	3 164
Бенін	30,1	26,9	49,5	54,1	58,9	[62,5]	[62,5]	..	[67,7]
Ботсвана	271	332	354	341	316	302	292	[321]	[336]	[353]	[362]
Буркіна-Фасо [†]	62,9	62,1	67,3	68,4	81,3	84,9	91,4	112	123	112	110
Бурунді	52,0	68,9	66,1	68,9	65,4	62,5	52,2	52,4	43,9
Камерун [§]	241	241	261	280	297	294	319	334	347	352	343
Кабо-Верде	13,3	9,1	8,2	8,7	9,0	9,6	9,1	9,0	8,8
ЦАР ^{‡ 4}	20,5	23,1	21,6	21,3	..	22,4	31,5	..	36,0
Чад ^{‡ 4}	54,0	57,5	58,1	58,9	69,8	70,9	..	45,9	611	412	436
Республіка Конго [§]	..	81,5	96,4	107	108	110	108	122	142
ДРК ⁶	65,4	112	185	217	236	222	160	127	128
Кот-д'Івуар ⁷	323	341	327	338	368	369
Джібуті	35,1	34,6	43,8	54,0	46,8	54,5	[58,2]	38,6	36,3
Екваторіальна Гвінея
Ерिटрея	473	350	335	327
Ефіопія	1 272	808	665	547	594	587	530	486	388	422	373
Габон ⁸	168	167	167	156	160	146	143	(139)
Гамбія [†]	3,4	3,0	3,2	3,5	3,1	4,3	3,9	5,3
Гана ⁹	94,0	59,1	65,1	80,9	78,9	78,7	84,6	130	114	127	114
Гвінея ¹⁰	62,3	126	139	108	99,8
Гвінея-Бісау ¹¹	19,2	12,4	11,7	12,0	..	16,8

Куба ¹⁹	(1 259)	(1 303)	(1 734)	(1 830)	(2 026)	(2 177)	..	[265]
Домініканська Республіка	241	289	326	206	156	244	215	243	[279]	[272]	..
Сальвадор ²⁰	153	144	141	135	129	126	130	130	117	134	135
Гватемала	295	346	257	245	149	130	157	155	166	175	166
Гаїті
Гондурас ^{†21}	51,4	58,7	75,7	72,0	67,2	66,8	65,6	94,2	116	105	111
Ямаїка	61,7	65,7	79,2	82,6	76,6	73,6	87,5	96,9	80,3
Мексика	[4 066]	[4 024]	[3 889]	[3 879]	3 737	4 016	4 370	4 934	4 940	5 490	4 762
Нікарагуа ²²	40,3	37,9	43,2	47,9	43,3	42,6	42,2	44,4	41,8	41,7	41,2
Панама	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<i>Північна Америка</i>											
Канада	13 823	14 183	14 258	14 519	15 069	15 731	16 463	17 948	19 290	[20 564]	[19 238]
США ²³	377 228	380 271	426 982	485 975	529 673	554 930	563 549	578 340	616 073	663 255	661 049
<i>Південна Америка</i>											
Аргентина	2 201	2 168	1 848	1 903	1 958	2 057	2 121	2 455	2 790	[2 608]	[2 349]
Болівія ²⁴	208	249	252	270	261	[252]	[255]	[279]	[250]	[268]	[286]
Бразилія	19 550	22 531	22 947	18 306	19 021	20 581	21 310	22 983	23 302	27 124	26 077
Чилі ^{§25}	3 835	3 981	4 246	4 310	4 998	5 364	6 282	6 116	5 982	5 683	5 372
Колумбія ²⁶	4 766	5 259	5 588	6 511	6 419	6 643	7 533	7 742	9 076	10 055	9 512
Еквадор	534	560	655	888	831	1 090	1 053	1 420	1 548	1 821	1 915
Гайана
Парагвай ^{†27}	125	114	110	98,0	116	104	118	120	132	140	126
Перу ²⁸	1 504	1 292	1 206	1 223	1 296	1 434	1 477	1 417	1 387	1 502	1 501
Уругвай	[352]	404	350	336	326	337	343	351	401	496	493
Венесуела ²⁹	2 563	2 591	1 903	1 853	2 627	3 548	4 681	3 908	4 329	3 254	4 186
Азія та Океанія											
<i>Середня Азія</i>											
Казахстан	335	493	540	640	731	921	1 079	1 623	1 541	[1 540]	[1 348]
Киргизстан ³⁰	90,2	78,4	91,0	104	111	123	135	144	185
Таджикистан	19,7	19,6	41,7	54,1	63,4
Туркменістан
Узбекистан ³¹	68,2	58,7	49,9	53,8

Країна	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009*
<i>Східна Азія</i>											
Бруней ³²	308	284	302	315	248	301	339	353	[342]	[336]	[331]
Камбоджа	125	114	104	105	102	102	109	[120]	[123]
Китай ³³	[31 200]	[38 400]	[44 400]	[48 500]	[53 100]	[59 000]	[68 800]	[77 900]	[86 200]	[98 800]	[100 400]
Індонезія ³⁴	2 970	3 136	3 294	4 397	4 840	[4 731]	[5 037]	[5 478]	[5 011]	[4 908]	[4 791]
Японія ³⁵	47 496	48 009	48 496	48 596	48 225	47 888	47 347	47 124	46 296	46 859	51 029
<i>Північна Корея</i>											
Південна Корея	[18 306]	[18 835]	[19 354]	[20 012]	[20 891]	22 595	23 419	24 477	26 072	27 130	24 059
Лаос	(24,0)	(23,2)	(21,6)	(18,7)	(17,8)	(17,2)	(17,4)	(19,3)	(21,2)
Малайзія	2 122	2 640	2 999	3 824	3 691	3 948	3 864	4 314	4 412	4 078	3 881
Монголія	44,2	40,4	44,3	41,8	45,6	44,2	54,1	71,0
М'яма ³⁶
Філіппіни	1 270	1 181	1 240	1 369	1 275	1 287	1 310	1 538	1 402	1 424	1 365
Сінгапур	5 997	6 141	6 474	6 538	6 661	7 076	7 136	7 412	7 513	7 966	7 762
Тайвань	8 448	8 618	7 851	8 317	8 715	8 325	7 848	8 406	8 319	9 866	9 324
Таїланд	2 702	2 813	2 842	2 803	[2 673]	[2 693]	[2 807]	[3 500]	[4 117]	[4 908]	[4 729]
Тімор-Лешті ³⁷	10,3	20,6	[25,9]	23,7	36,6	38,0
В'єтнам	1 338	1 370	1 430	1 683	2 170	2 138	2 073	2 120
<i>Океанія</i>											
Австралія	13 389	13 929	14 589	14 980	15 570	16 142	17 138	18 090	18 540	20 109	19 005
Фіджі ³⁸	57,0	59,9	53,8	54,0	60,3	52,9	50,7	51,3	48,4
Нова Зеландія	1 242	1 215	1 170	1 196	1 213	1 227	1 291	1 352	1 378	1 447	1 306
Папуа-Нова Гвінея ³⁹	52,5	48,3	33,5	30,3	34,0	39,9	38,8	46,0	35,2	37,2	39,5
<i>Південна Азія</i>											
Афганістан ⁴⁰	176	180	163	178	260	228	272	250
Бангладеш	803	803	779	781	785	795	856	901	936	938	1 007
Індія ⁴¹	21 874	22 636	22 566	23 070	26 773	28 295	28 465	28 866	32 334	36 600	36 341
Непал ⁴²	81,4	105	140	156	187	206	193	179	186	194	194
Пакистан ⁴³	3 920	4 195	4 508	4 814	5 015	5 210	5 269	5 275	4 877	4 823	4 716
Шрі-Ланка ⁴²	[1 458]	[1 217]	[1 007]	[905]	1 009	934	1 078	1 320	1 450	1 525	1 485

Країна	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009*
Чорногорія ⁵⁶	69,9	63,7	71,2	57,9	56,8
Нідерланди	11 311	11 606	11 593	11 758	11 848	11 868	12 424	12 589	12 228	12 642	12 136
Норвегія	5 322	5 356	6 435	6 187	6 343	5 968	5 957	6 336	5 869	[6 098]	[5 584]
Польща	7 072	7 240	7 362	7 707	8 148	8 532	8 852	[9 863]	[10 626]	[10 860]	[8 705]
Португалія	4 439	4 616	4 746	4 579	4 864	5 156	5 008	4 794	4 812	[4 884]	[4 593]
Румунія ⁵⁷	2 250	2 360	2 348	2 422	2 604	2 754	2 839	2 722	3 000	2 616	2 282
Сербія ⁵⁷	1 692	1 347	1 490	1 306	1 207	1 011	1 020	1 150	1 136	1 070	951
Словаччина [†]	1 102	1 241	1 257	1 334	1 239	1 343	1 362	1 377	[1 410]	[1 316]	[1 317]
Словенія	443	544	604	628	667	679	778	783	829	888	850
Іспанія	14 443	14 627	14 978	14 835	15 313	15 423	18 030	18 627	19 196	[19 409]	[18 332]
Швеція ⁵⁸	7 787	7 278	7 085	7 033	6 619	6 706	6 601	6 774	6 025	[6 135]	[5 267]
Швейцарія [†] ⁵⁹	4 522	4 451	4 408	4 356	4 267	4 182	3 784	3 896	4 052	[4 141]	[4 104]
Туреччина	21 758	19 946	21 223	19 155	17 481	16 549	17 768	15 551	16 140	[19 009]	[16 977]
Велика Британія ⁶⁰	54 055	55 909	59 310	62 618	62 352	62 397	62 274	63 042	65 615	69 271	58 327
Близький Схід											
Бахрейн ⁶¹	368	387	462	531	535	529	576	609	651	[721]	[742]
Єгипет	3 562	3 807	3 982	4 171	3 946	3 938	4 030	4 058	3 780	3 665	4 013
Іран [†] ⁶²	7 409	8 175	6 148	7 195	9 109	11 296	12 233	10 158	9 174
Ірак [†] ⁶³	(2 845)	(2 383)	(2 097)	(5 324)	(3 814)	(4 156)
Ізраїль ⁶⁴	12 856	13 423	14 888	13 993	13 357	13 685	14 559	14 397	14 076	14 309	13 495
Йорданія	768	754	730	842	781	777	850	1 187	1 250	1 392	1 383
Кувейт	4 023	3 954	4 080	4 396	4 732	4 580	4 550	5 109	4 660	4 589	4 485
Ліван	1 173	1 214	1 129	1 134	1 153	[1 171]	[1 163]	[1 276]	1 169	1 408	1 426
Оман [†] ⁶⁵	2 621	3 049	3 140	3 303	3 713	4 476	4 786	4 849	4 617	4 003	4 018
Катар ⁶⁶	1 588	1 602	1 476	1 569	1 657	2 020
Саудівська Аравія [†] ⁶⁷	23 523	25 053	21 995	22 157	24 632	29 680	33 809	38 946	38 223	39 257	41 273
Сірія ⁶⁸	1 586	1 668	1 731	1 985	1 988	1 999	1 798	1 911	1 732	1 883	2 144
ОАЕ ⁶⁹	[10 940]	[10 575]	[9 725]	[10 201]	[11 016]	[10 254]	[12 098]	[13 052]
Ємен	956	1 016	1 286	1 327	1 082	1 113	1 041	1 245	1 196

Таблиця 5А.5. Військові витрати країн у відсотках ВВП у 2000–2008рр.
Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Африка									
<i>Північна Африка</i>									
Алжир ¹	3,4	3,8	3,7	3,3	3,3	2,8	2,6	2,9	3,0
Лівія	3,1	2,7	2,2	2,2	2,2	1,6	1,2	1,0	1,3
Марокко ²	2,3	3,9	3,6	3,7	3,4	3,4	3,3	3,2	3,4
Туніс	1,7	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,4	1,3
<i>Африка (крім Північної)</i>									
Ангولا ³	6,4	4,5	4,5	4,8	4,0	4,7	4,6	3,6	3,0
Бенін	0,6	0,5	0,9	1,0	1,0	[1,1]	[1,0]	..	[1,1]
Ботсвана	3,6	3,8	3,8	3,8	3,4	3,1	2,8	[2,8]	[2,7]
Буркіна-Фасо [†]	1,2	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1	1,2	1,3	1,4
Бурунді	6,0	8,0	7,2	7,3	6,6	6,2	4,7	4,9	4,0
Камерун [§]	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,3	1,4	1,5	1,5
Кабо-Верде	1,3	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,5	0,5
ЦАР ^{* 4}	1,1	1,3	1,2	1,1	..	1,1	1,6
Чад ⁵	1,9	1,8	1,7	1,5	1,1	0,9	..	5,0	6,6
Республіка Конго [§]	..	1,4	1,7	1,9	1,7	1,3	1,1	1,4	1,1
ДРК ⁶	1,0	1,4	2,1	2,3	2,3	2,1	1,4
Кот-д'Івуар ⁷	1,5	1,5	1,4	1,5	1,5	1,5
Джібуті	4,7	4,5	5,6	6,7	5,6	6,3	[6,4]	4,1	3,7
Екваторіальна Гвінея
Еритрея	32,7	22,1	20,7	20,9
Ефіопія	9,6	4,7	3,6	2,9	2,8	2,5	2,1	1,7	1,4
Габон [§]	1,8	1,9	2,0	1,8	1,7	1,3	1,1	(1,0)	..
Гамбія [†]	1,0	0,9	1,0	1,1	0,4	0,5	0,4	0,5	..
Гана ⁹	1,0	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,6	0,8	0,7
Гвінея ¹⁰	1,5	2,9	3,1	2,4	2,2

Країна	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Камбоджа	2,2	1,8	1,6	1,5	1,3	1,1	1,1	[1,1]	[1,1]
Китай ³³	[1,8]	[2,0]	[2,1]	[2,1]	[2,0]	[2,0]	[2,0]	[2,0]	[2,0]
Індонезія ³⁴	1,0	1,0	1,1	1,4	1,4	[1,2]	[1,2]	[1,2]	[1,0]
Японія ³⁵	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9
Північна Корея
Південна Корея	[2,6]	[2,6]	[2,4]	[2,5]	[2,5]	2,6	2,6	2,6	2,8
Лаос	(0,8)	(0,7)	(0,6)	(0,6)	(0,5)	(0,4)	(0,4)	(0,4)	(0,4)
Малайзія	1,6	2,1	2,2	2,6	2,3	2,3	2,1	2,1	2,0
Монголія	2,1	1,9	1,9	1,6	1,5	1,3	1,2	1,4	..
М'яма ³⁶	2,3	1,8	1,3
Філіппіни	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8
Сінгапур	4,7	5,0	5,1	5,1	4,6	4,5	4,2	3,9	4,1
Тайвань	2,4	2,5	2,2	2,3	2,3	2,2	2,0	2,0	2,1
Тайланд	1,4	1,5	1,4	1,3	[1,2]	[1,1]	[1,1]	[1,3]	[1,5]
Тимор-Лешті ³⁷	2,5	5,2	[6,0]	4,7
В'єтнам	2,1	2,0	1,9	2,1	2,5	2,4
<i>Океанія</i>									
Австралія	1,8	1,8	1,9	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8
Фіджі ³⁸	1,9	2,0	1,7	1,6	1,7	1,4	1,3	1,4	1,3
Нова Зеландія	1,3	1,2	1,1	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1	1,1
Папуа-Нова Гвінея ³⁹	0,9	0,8	0,6	0,5	0,6	0,6	0,5	0,5	0,4
<i>Південна Азія</i>									
Афганістан ⁴⁰	2,2	2,1	1,7	1,6	2,2	1,9
Бангладеш	1,3	1,2	1,1	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0
Індія ⁴¹	3,1	3,0	2,9	2,8	2,9	2,8	2,6	2,5	2,6
Непал ¹	0,8	1,1	1,4	1,6	1,9	2,2	2,2	1,9	2,0
Пакистан*	3,7	3,8	3,9	3,7	3,6	3,4	3,3	2,9	2,6
Шрі-Ланка ⁴²	[5,0]	[4,3]	[3,3]	[2,9]	3,0	2,6	2,8	3,3	3,6
Європа									
<i>Східна Європа</i>									
Вірменія ⁴³	3,6	3,1	2,7	2,7	2,7	2,9	2,9	3,0	3,3
Азербайджан ¹¹	[2,3]	[2,3]	[2,2]	[2,4]	[2,6]	2,3	3,4	3,2	3,8

Білорусь	[1,3]	1,4	1,3	1,4	1,5	1,7	1,6	1,5
Грузія ^{† 44}	[0,6]	1,0	1,1	1,4	3,3	5,2	9,2	8,5
Молдова ^{† 45}	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6
Росія ⁴⁶	[3,7]	[4,4]	[4,3]	[3,8]	[3,7]	[3,6]	[3,5]	[3,5]
Україна [§]	3,6	2,8	2,8	2,6	2,8	2,8	2,9	2,7
<i>Західна та Центральна Європа</i>								
Албанія ^{§ 47}	1,2	1,3	1,3	1,4	1,4	1,6	1,8	2,0
Австрія	[1,0]	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9	0,9
Бельгія	1,4	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,2
Боснія і Герцеговина ^{† 48}	...	3,9	2,4	2,0	1,6	1,5	1,3	1,4
Болгарія ^{† 49}	[2,8]	[2,9]	[2,8]	2,6	2,6	2,4	2,6	2,4
Хорватія ⁵⁰	[3,1]	[2,8]	[2,1]	1,7	1,6	1,7	1,7	1,9
Кіпр ^{† 51}	[3,0]	[2,3]	[2,2]	2,1	2,2	2,1	1,9	1,8
Чехія ⁵¹	2,0	2,0	2,1	1,9	2,0	1,7	1,5	1,3
Данія	1,5	1,5	1,5	1,5	1,3	1,4	1,3	1,4
Естонія	1,4	1,7	1,7	1,7	1,9	1,9	2,1	2,2
Фінляндія	1,3	1,2	1,4	1,4	1,4	1,4	1,2	1,3
Франція ⁵²	2,5	2,5	2,6	2,6	2,5	2,4	2,3	2,3
Німеччина	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3
Греція	4,3	3,9	[3,1]	[3,2]	[3,5]	[3,5]	[3,3]	[3,6]
Угорщина	1,7	1,6	1,7	1,5	1,4	1,2	1,3	1,2
Ісландія ^{† 53}
Ірландія	[0,7]	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6
Італія ⁵⁴	2,0	2,0	2,0	2,0	1,9	1,8	[1,7]	[1,7]
Латвія	0,9	1,0	1,7	1,7	1,7	1,8	1,7	1,9
Литва	1,7	1,7	1,9	1,8	[1,6]	[1,6]	[1,5]	[1,5]
Люксембург	0,6	0,8	0,8	[0,8]	[0,8]	[0,8]	[0,7]	...
Македонія ⁵⁵	1,9	2,8	2,5	2,5	2,2	2,0	2,1	1,8
Мальта ^{† 56}	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Чорногорія ⁵⁶	2,1	1,8	1,8
Нідерланди	1,6	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4
Норвегія	1,7	2,1	2,0	1,9	1,6	1,5	1,5	1,3
Польща	1,8	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	[1,9]	[2,0]
Португалія	2,0	2,0	2,0	2,1	2,2	2,1	2,0	2,0

Країна	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Румунія	2,5	2,5	2,3	2,1	2,0	2,0	1,8	1,6	1,5
Сербія ⁵⁷	6,0	4,7	4,8	3,8	3,3	2,6	2,5	2,6	2,4
Словаччина [†]	1,7	1,9	1,8	1,9	1,7	1,7	1,6	1,5	[1,5]
Словенія	1,1	1,3	1,4	1,4	1,5	1,4	1,6	1,5	1,5
Іспанія	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2	1,2
Швеція ⁵⁸	2,0	1,8	1,8	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4	1,3
Швейцарія ^{† 59}	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,8
Туреччина	3,7	3,7	3,9	3,4	2,8	2,5	2,5	2,2	2,2
Велика Британія ⁶⁰	2,4	2,4	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,4	2,5
Україна [§]	3,6	2,9	2,8	2,8	2,6	2,8	2,8	2,9	2,7
Близький Схід									
Бахрейн ⁶¹	4,0	4,2	4,7	4,8	4,3	3,6	3,4	3,2	3,0
Єгипет	3,2	3,3	3,4	3,3	3,0	2,9	2,7	2,5	2,3
Іран ⁶²	3,8	4,0	2,5	2,9	3,3	3,8	3,8	2,9	2,7
Ірак ⁶³	(1,9)	(2,6)	(2,7)	(2,9)	(5,4)
Ізраїль ⁶⁴	7,8	8,1	9,1	8,6	7,8	7,6	7,6	7,2	7,0
Йорданія	6,3	5,9	5,4	6,0	5,1	4,8	4,8	6,1	5,9
Кувейт	7,2	7,7	7,4	6,5	5,8	4,3	3,6	3,8	3,2
Ліван	5,4	5,4	4,7	4,6	4,4	[4,4]	[4,5]	[4,6]	3,9
Оман ⁶⁵	10,8	12,5	12,4	12,2	12,1	11,8	11,0	10,4	7,7
Катар ⁶⁶	4,7	4,0	2,9	2,5	2,2	2,5	..
Саудівська Аравія ⁶⁷	10,6	11,5	9,8	8,7	8,4	8,0	8,3	9,2	8,2
Сирія ⁶⁸	5,5	5,5	5,4	6,3	5,6	5,1	4,4	4,1	3,4
ОАЕ ⁶⁹	[9,4]	[9,8]	[8,6]	[7,9]	[7,4]	[5,6]	[5,9]	5,9	..
Ємен	4,7	5,3	6,6	6,6	5,1	4,6	3,9	4,4	4,2

.. - дані відсутні або ненадійні; - - нуль чи незначне число; () = недостовірні дані; [] = оцінка СППР; | = зміна валюти; / = зміна фінансового року (ф.р.).

^a Фінансовий рік починається у квітні зазначеного року та продовжується до травня поточного року.

^b Фінансовий рік починається в липні зазначеного року та продовжується до червня поточного року.

[†] Дані не враховують військові пенсії.

[‡] Дані стосуються лише поточних витрат (тобто виключають капітальні витрати).

§ Дані цих країн стосуються ухвалених бюджетів, а не фактичних витрат.

¶ Дані цих країн не враховують витрати на воєнізовані формування.

|| Ці країни змінили чи редомінували валюту протягом зазначеного періоду; всі дані були конвертовані в нову валюту.

- 1 Дані про Алжир стосуються ухвалених бюджетів за останні роки. У липні 2006р. Уряд Алжиру оприлюднив додатковий бюджет, де загальні витрати були збільшені на 35%. Невідомо, чи була якась частина цих додаткових коштів призначена на військові витрати.
- 2 Терміни фінансового року в Марокко у 2000р. були змінені. З 2001р. він триває із січня до грудня (раніше – з липня поточного до червня наступного року). Дані за 2000р. в національній валюті є сумою показників за 1999/2000ф.р. (5 754 млн. дірхамів). Військові витрати за період з липня до грудня 2000р. становлять 7 940 млн. дирхамів.

3 Ступінь виконання бюджету Анголи може значно змінюватися. Дані стосовно Анголи мають розглядатися в контексті високої невизначеності економічної статистики через вплив конфлікту на економіку країни.

4 Інвестиційні витрати ЦАР у 2005р. становлять 775 тис. ЦА франків.

5 Військові витрати Чаду зросли після 2005р. через конфлікт на сході країни та не враховують частку, яка фінансується з надходжень від продажу нафти. Дані за 2006р. невідомі, але доступна інформація свідчить про велике збільшення витрат у 2005р. та дещо менше – у 2006-2007рр.

6 Дані про ДРК не враховують прибутки від контролюваного військовими видобутку корисних копалин.

7 Дані про Кот-д'Івуар за 2003р. стосуються ухваленого бюджету, а не фактичних витрат.

8 Дані про Габон не враховують позабюджетні витрати, фінансовані інвестиційним Фондом *Provisions pour Investissements Hydrocarbures (PIH)*, який наповнюється за рахунок податкових надходжень від зарубіжних нафтових компаній, що працюють у Габоні.

9 Дані про Гану за 2001р. стосуються ухваленого бюджету, а не фактичних витрат.

10 Дані про Гвінею можуть бути заниженими, оскільки МВФ повідомляє про значні позабюджетні витрати на військові потреби.

11 Значне зростання оборонних витрат Гвінеї-Бісау (особливо у 2000-2001рр.) сталося внаслідок збройного конфлікту, що спалахнув у 1998р. Згідно з даними МВФ, це зростання фінансувалося за рахунок банківського кредиту та боргових зобов'язань.

12 Дані стосовно Малагаскару враховують витрати на жандармерію і національну поліцію.

13 Дані про Малі стосуються витрат на безпеку і оборону.

14 Дані про Мавританію враховують лише фактичні витрати.

15 Дані про Намібію за 2002р. враховують додаткові видатки на суму 78,5 млн. намібійських доларів.

16 Фінансовий рік у Руанді (січень-грудень) був змінений у 2009р. (липень-червень). Дані в національній валюті за 2009р. враховують витрати за шість місяців 2009р. (із січня по червень – 20,6 млрд. франків) та за повний 2009/2010ф.р. (43,6 млрд. франків). Дані за 2005-2006рр. враховують видатки на миротворчі місії Африканського Союзу.

17 Дані про Зімбабве необхідно використовувати обережно через значні темпи інфляції у країні.

18 Коста-Рика не має збройних сил. Витрати на воєнізовані формування, прикордонну охорону, сили морського та повітряного спостереження складають менше 0,05% ВВП.

19 Дані про Кубу стосуються витрат на оборону і внутрішній порядок. Через брак даних про рівень інфляції, дані в таблиці 5A.4 наведені в поточних цінах у доларах США, конвертованих за офіційним валютним курсом поточного року, за винятком 2008р., коли вони розраховувались у постійних цінах у доларах США. Дані про частку військових витрат у ВВП не наведені через відсутність надійних показників ВВП Куби.

20 Дані про Сальвадор не враховують урядові витрати на військові пенсії і фармацевтичний центр ЗС. З урахуванням цих даних загальні військові витрати у 2007р. становили б \$205,7 млн.

- 21 Дані про Гондурас не враховують військові пенсії та імпорт озброєнь. У 2005-2007рр. бюджетні витрати на військові пенсії склали 58,9, 73,6 та 107,4 млн. лемпир, відповідно.
- 22 Дані про Нікарагуа враховують військову допомогу, надану США та Тайванем. Протягом 2002-2009рр. вона складала 12,5; 16,9; 13,6; 11,1; 7,3; 28,8; 12,2 та 11,6 млн. кордоба, відповідно.
- 23 Дані про США стосуються фінансового (1 жовтня - 30 вересня), а не календарного року.
- 24 Дані про Чилі стосуються ухваленого бюджету. Дані враховують прями внески на закупівлю військової техніки від державної компанії з видобутку мідної руди *Soprogación Nacional del Cobre (CODELCO)*. Ці внески збільшилися в період між 2005р. та 2008р., а також у 2009р. через зростання цін на мідь.
- 26 Дані про Колумбію за 2002-2007рр. враховують додаткові надходження обсягом 2,5 млрд. песо від військового податку, запровадженого з 12 серпня 2002р. Найбільші витрати з цих надходжень припадають 2002-2004рр.
- 27 Дані про Парагвай за 2003р. стосуються нового ухваленого бюджету, а не фактичних витрат. Витрати на військові пенсії не враховані – протягом 2007-2009рр. вони склали 208,0, 239,3 і 271,7 млрд. гуарані, відповідно.
- 28 Дані про Перу за 2003р. не враховують 20% трансферу на утримання ЗС і національної поліції за рахунок надходжень від державної компанії *SAMISA* з видобутку газу.
- 29 Дані про Венесуелу за 2009р. стосуються ухваленого бюджету. За останні роки військові витрати були значно вищими, ніж закладені в бюджеті: у 2006р. – на 44%, у 2007р. – на 15%, у 2008р. – на 30%. Дані не враховують позабюджетні витрати на імпорт озброєнь.
- 30 Дані стосовно Киргизстану враховують витрати на внутрішню безпеку, які складають суттєву частку військових витрат.
- 31 Дані стосовно Узбекистану наведені в доларах США в постійних цінах і мають розглядатися з урахуванням суттєвої різниці між офіційним і неофіційним обмінними курсами.
- 32 Дані про Бруней за 2003р. стосуються 15 місяців фінансового року – із січня 2003р. по березень 2004р. Фінансовий рік до 2002р. – січень-грудень; починаючи з 2004р. – квітень-березень.
- 33 Дані про Китай стосуються орієнтованих загальних військових витрат, у т.ч. за статтями, не віднесеними до офіційного оборонного бюджету. Дані базуються на загальнодоступних показниках витрат на військові та інші цілі; оцінки останніх не є загальнодоступними. Оцінки зроблені, виходячи з відсоткових змін офіційних військових витрат, а також за припущення про повільне скорочення надходжень від комерційної діяльності Китайської Народної Армії. Див.: підрозділ II цього додатка; Wang, S., 'The military expenditure of China, 1989-98', *SIPRI Yearbook 1999*.
- 34 Дані про Індонезію за 2000р. в національній валюті наведені за дев'ять місяців 2000ф.р. (квітень-грудень). До цього часу фінансовий рік тривав з квітня по березень; потім – із січня по грудень.
- 35 Дані про Японію враховують витрати на діяльність спеціальної комісії з питань о. Окінава (*SACO*).
- 36 Дані про М'яму в доларах США не наводяться через значні коливання обмінного курсу к'ята.
- 37 Дані про Тімор-Лешті за 2007р. в національній валюті наведені за шість місяців 2007ф.р. (липень-грудень). До 2006/2007ф.р. фінансовий рік тривав з липня по червень, з 2008ф.р. – із січня по грудень. Дані про частку військових витрат у ВВП базуються на даних про ВВП країни, які не враховують надходжень від продажу нафти та газу, які останніми роками в кілька разів перевищували реальний ВВП Тімор-Лешті.
- 38 Витрати Філіппін на військові пенсії за 1998-2002рр. склали 3,5% річних військових витрат.
- 39 Дані про Папуа-Нову Гвінею стосуються частки бюджету на утримання ЗС. За 2006-2008рр. витрати на їх розвиток склали 2, 3 та 6 млн. кін, відповідно. Бюджетні видатки на утримання та розвиток охоплюють поточні та капітальні витрати.

- ⁴⁰ Дані про Афганістан стосуються головних бюджетних витрат на Національну Армію. Не врахована військова допомога від зарубіжних донорів, у т.ч. \$4 млрд. – від США у 2009р., що дорівнювала 16 військовим бюджетам Афганістану.
- ⁴¹ Дані про Індію з 2007р. враховують витрати на воснізовані формування Прикордонних військ, Поліцейських сил центрального резерву та Стрілків Ассаму, поліції індо-тібетської ділянки кордону, а також *Sashastra Seeta Bal* (Головного розвідувального агентства у складі МВС), але не враховують витрати на ядерну діяльність у військових цілях.
- ⁴² Дані про Шрі-Ланку за 2000р. не повністю враховують спеціальні видатки на бойові дії обсягом 28 млрд. рупій. Дані за 2009р. враховують 33 млрд. рупій додаткових витрат після завершення громадянської війни.
- ⁴³ Військові витрати Вірменії з урахуванням військових пенсій були б на 15-20% вищими.
- ⁴⁴ Бюджетні дані Грузії за 2003р. є, вірогідно, дещо заниженими, порівняно з фактичними, через політичну нестабільність протягом року.
- ⁴⁵ Якщо скласти всі бюджетні статті Молдови, в т.ч. витрати на військові пенсії та воснізовані формування, то загальні військові витрати за 2005-2007рр. склали б 343, 457 і 530 млн. левів, відповідно.
- ⁴⁶ Про джерела, методи та показники військових витрат Росії див.: Cooper, J., "The military expenditure of the USSR and the Russian Federation, 1987-1997", *SIPRI Yearbook 1998*.
- ⁴⁷ Дані про Албанію до 2006р. не повністю враховують військові пенсії.
- ⁴⁸ Дані про Боснію і Герцеговину з 2005р. враховують витрати на Армію Боснії і Герцеговини, створену у 2005р. на базі Хорватсько-Боснійської Армії Федерації Боснії і Герцеговини та Боснійсько-Сербської Армії Республіки Сербської. Дані стосовно Боснії і Герцеговини до 2005р. враховують витрати на обидві армії – Армію Федерації Боснії і Герцеговини та Армію Республіки Сербської. Дані не враховують витрати на імпорту озброєнь.
- ⁴⁹ За даними НАТО, загальні військові витрати Болгарії у 2006-2008рр. з урахуванням пенсій склали 1 393, 1 712 та 1 749 млн. левів, відповідно.
- ⁵⁰ Дані про Хорватію за 2006-2009рр. враховують витрати Уряду на виплати пенсії для закупівлі військових радіолокаційних станцій. У 2006-2009рр. виплати склали 147,8, 117,4, 69,8 та 51,9 млн. кун, відповідно.
- ⁵¹ Дані про Чехію не враховують військову допомогу Афганістану та Іраку. Допомога Афганістану складала 18,7 млн. крон у 2004р. та 612,6 млн. крон у 2007р. Допомога Іраку у 2005р. складала 1,1 млн. крон.
- ⁵² Дані про Францію за 2006р. розраховані за новою методикою через зміни в бюджетній системі та фінансовому законодавстві.
- ⁵³ Ісландія не має армії чи інших збройних сил і до утворення Оборонного Агентства в червні 2008р. країна не мала оборонного бюджету. Оборонне Агентство Ісландії призначене для експлуатації оборонних об'єктів, таких як Система протиповітряної оборони Ісландії, розвідки та військових навчань.
- ⁵⁴ Дані про Італію охоплюють витрати на цивільну оборону, які становлять, як правило, близько 4,5% загальних військових витрат.
- ⁵⁵ Визначення військових витрат у Македонії у 2006р. було змінене. Прикордонні війська були передані з Міністерства оборони до Міністерства внутрішніх справ, а військові пенсії, які раніше не враховувались, зараз враховуються в загальних витратах.
- ⁵⁶ Чорногорія проголосила вихід із Союзу Держав Сербії і Чорногорії 3 червня 2006р.
- ⁵⁷ 3 червня 2006р. від Союзу Держав Сербії і Чорногорії відокремилася Чорногорія. Дані стосовно Сербії до 2005р. відповідають даним про Союз Держав Сербії і Чорногорії (до лютого 2003р. більш відома назва – колишня Республіка Югославія), а з 2006р. – лише про Сербію.
- ⁵⁸ У 2001р. Швеція змінила систему звіттування, що призвело до розбіжності статистичних даних у 2000-2001рр. і зумовило зменшення військових витрат у цьому періоді більш ніж на 1,4%.
- ⁵⁹ Через зміни в системі обліку Швейцарії дані про скорочення витрат у 2005-2006рр. можуть бути завищеними. Дані стосовно Швейцарії не враховують витрати на військові пенсії та воснізовані формування.

⁶⁰ Велика Британія у 2001р. перевела систему фінансового обліку з “касового методу” (*cash-based*) на “ресурсно-орієнтований” (*resource-based*). Дані про Велику Британію з 2001р. ґрунтуються на показниках *Net Cash Requirement*, які подаються у Щорічнику *UK Defence Statistics* і є найбільш наближеними до попереднього визначення. Визначення *Net Cash Requirement* дещо відрізняється від визначення, що використовувалося до 2009р. Вплив цих змін на військові витрати Великої Британії поки що невідомий.

⁶¹ Дані про Бахрейн не враховують позабюджетні витрати на оборонні закупівлі.

⁶² Дані про Іран не враховують витрати на воєнізовані формування, зокрема на Стражів Революції.

⁶³ Дані стосовно Іраку є неточними та мають розглядатися з урахуванням високого рівня інфляції та залежності від цін на нафту.

⁶⁴ Дані про Ізраїль враховують військову допомогу США, яка у 2009р. склала \$2,55 млрд.

⁶⁵ Дані про Оман враховують витрати на безпеку і оборону.

⁶⁶ Дані про Катар враховують витрати на безпеку і оборону.

⁶⁷ Дані про Саудівську Аравію враховують витрати на безпеку і оборону.

⁶⁸ Дані про Сирію обчислені в доларах США за ринковим валютним курсом 2008р. \$1=46,5 сирійських фунтів. Раніше, Сирія використовувала офіційний валютний курс \$1=11,225 сирійських фунтів. Сирія відмовилася від офіційного курсу у 2007р. та перейшла до паралельного ринкового курсу, що раніше вважався неофіційним.

⁶⁹ Дані про військові витрати ОАЕ є неточними та недостатньо прозорими. Єдиним доступним джерелом даних є *Staff Country Reports* і *Government Finance Statistics* МВФ. *Staff Country Reports* містять дві позиції, що стосуються військових витрат на закупівлю товарів і послуг – Міністерством оборони, Міністерством внутрішніх справ (не охоплюють заробітну плату та військові пенсії) та Федеральною службою Абу-Дабі, – що, за повідомленнями, стосуються переважно витрат на безпеку і оборону. *Government Finance Statistics* також містить дані лише про закупівлю товарів і послуг. Оціночні дані СІПРІ враховують 80% витрат Федеральної служби Абу-Дабі і 100% витрат на товари і послуги. Останні дані розраховані за 2006-2007рр. за припущення стабільної реальної вартості.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>.

6. Виробництво озброєнь

СЬЮЗЕН Т.ДЖЕКСОН

I. Вступ

У 2008р. 100 компаній - найкрупніших у світі виробників озброєнь, що належать до Переліку СІПРІ 100 (*Top 100*), зберігали тенденцію зростання загального обсягу продажу озброєнь, який досяг \$385 млрд.¹ Хоча у *Top 100* знову домінували компанії з головними офісами у США, але найвищий рівень продажу озброєнь вперше продемонструвала компанія з-поза меж США – *BAE Systems* з Великої Британії². У 2008р. на продаж військової техніки, зокрема броньованих машин, безпілотних літальних апаратів (БЛА) і вертольотів, значною мірою впливали конфлікти в Афганістані та Іраку. Водночас, продовжували зростати обсяги продажу компаній-постачальників військових послуг, а також російських компаній на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Після періоду найбільшого зростання – протягом попереднього десятиліття – у 2009р. кількість крупних транснаціональних злиттів і поглинань зменшилася. Водночас, підвищилася консолідація в оборонній промисловості Ізраїлю, Росії і США, а також продовжилось інвестування оборонної промисловості крупними компаніями-виробниками озброєнь. Навіть попри те, що з початку глобальної фінансової кризи та економічної рецесії минуло більше року, багато компаній-виробників озброєнь у 2009р. продовжували нарощувати обсяги продажу озброєнь.

У підрозділі II цього розділу відзначаються та аналізуються головні тенденції у групі компаній-виробників озброєнь *Top 100* за 2008р. У підрозділі III описуються головні події 2009р. у сфері злиття та поглинання компаній-виробників озброєнь. У підрозділі IV на підставі стратегій урядів і фінансових звітів компаній за 2009р. досліджується вплив фінансової кризи та наступного падіння економіки на виробництво озброєнь. У підрозділі V наводяться висновки. У додатку 6А наведено перелік *Top 100* компаній - найкрупніших виробників озброєнь за 2008р., а в додатку 6Б міститься перелік найкрупніших поглинань в оборонній промисловості країн ОБСЄ у 2009р.

¹ Через затримку публікації звітів багатьох згаданих тут компаній, останнім роком, за який наводяться дані про обсяги продажу озброєнь, є 2008р. Дані цього розділу про угоди злиття та поглинання стосуються 2009р.

² Інтернаціоналізація оборонної промисловості означає, що компанії, розташовані в одній країні, часто є дочірніми підприємствами компанії або групи, що має головний офіс в іншій країні. В цьому розділі назва країни означає місце розташування головного офісу компанії.

Таблиця 6.1. Тенденції продажу озброєнь компаніями-виробниками озброєнь з *Топ 100* у 2002-2008рр.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2002-2008
<i>Обсяги продажу в поточних цінах за валютним курсом</i>								
Всього (\$ млрд.)	195	235	274	289	312	346	385	
Зміни (%)		20	17	5	8	11	11	97
<i>Обсяги продажу в постійних цінах 2008р. за валютним курсом</i>								
Всього (\$ млрд.)	209	249	283	299	331	362	385	
Зміна (%)		19	14	6	11	9	6	84

Примітка: дані цієї таблиці стосуються компаній з переліку *Топ 100* за роками; це означає, що кожного року склад компаній є різним, як і розподіл місць, який робиться на підставі несуперечливих вибірок даних. Наприклад, дані за 2007р. тут відрізняються від наведених у таблиці 6.2.

Джерела: додаток 6А цього видання; База даних СІПРІ про оборонну промисловість.

II. *Топ 100* компаній - найкрупніших виробників озброєнь у 2008р.³

Загальний обсяг продажу озброєнь компаній з *Топ 100* у 2008р. (крім компаній Китаю) збільшився на \$39 млрд. і сягнув \$385 млрд. Зростання загального обсягу продажу озброєнь цих 100 компаній відбувалося кожного року, починаючи з 2002р., і в реальних цінах склало загалом 84% (таблиця 6.1).

У 2008р., як і попередніми роками, і за присутністю в *Топ 100*, і за часткою загального обсягу продажу озброєнь домінували компанії США; другу сходинку посіли західноєвропейські компанії (таблиця 6.2). Однак, склад країн у *Топ 100* суттєво змінився. Вперше з часу започаткування СІПРІ *Топ 100* у 1988р., цей перелік очолила неамериканська компанія – британська *BAE Systems*⁴. Крім того, до 20 найкрупніших виробників озброєнь вперше увійшла російська компанія *Алмаз-Антей*⁵. Після придбання *BAE Systems* на

³ На компанії з *Топ 100* припадає більша частка світової фінансової вартості товарів і послуг військового призначення – зокрема, високотехнологічних систем і послуг. Через брак порівнянних фінансових даних, *Топ 100* не охоплює всі країни, що виробляють озброєння. Проте, за невеликими винятками, обсяг виробництва озброєнь у країнах, що не потрапили до *Топ 100*, вважається відносно незначним. Китайські компанії майже напевно потрапили б до *Топ 100* (можливо, й до перших 50), якби стосовно них були доступні надійні дані. Попри відсутність Китаю, аналіз компаній з *Топ 100* є достатнім для розуміння головних тенденцій у світовій оборонній промисловості.

Мірою появи нової інформації дані СІПРІ про компанії-виробники озброєнь періодично переглядаються. Через це дані з різних видань *Щорічника СІПРІ* порівнянню не підлягають. Крім того, через проблеми з отриманням даних, важко домогтись однакового рівня повноти інформації, що заважає зробити надійні оцінки за всіма компаніями за кожен рік: тобто, наприклад, дані *Топ 100* за 2007р. можуть відрізнятись від даних, опублікованих у *Щорічнику СІПРІ 2009*, навіть якщо вибірки даних у кожному виданні *Щорічника* є максимально тотожними за переліком країн і часовими рамками.

⁴ *Топ 100* за 1988р. див.: Anthony, I. et al., 'Arms production', *SIPRI Yearbook 1990*, pp.325-331.

⁵ СІПРІ збирає дані про російські компанії-виробники озброєнь лише з 2002р. Враховуючи стан оборонної промисловості Росії після завершення холодної війни, малоімовірно, що будь-яка російська компанія могла б досягти рівня *Топ 20* раніше 2002р.

початку 2008р. компанії *Tenix Defence Systems* у *Top 100* за 2008р. не залишилося жодної австралійської компанії⁶. Компанія *Hewlett-Packard* увійшла до *Top 100* після придбання нею виробника озброєнь *EDS*, яка раніше була в цьому переліку. Окремі інші нові представники *Top 100*, що посідають останні сходинки переліку – зокрема, *Shaw Group* зі США та *Уралвагонзавод* з Росії, – попередніми роками також мали обсяги продажу озброєнь, близькі до рівня компаній нижньої частини *Top 100*.

BAE Systems

Переміщення *BAE Systems* на перше місце в *Top 100* є визначною подією з багатьох причин. Ця компанія розташована у Великій Британії, але її продажі озброєнь залежать від виробництва її підрозділів поза межами Великої Британії, зокрема у США⁷. У 2008р. компанія отримала £9,4 млрд. (\$17,3 млрд.) від продажів у США, £3,4 млрд. (\$6,25 млрд.) – у Великій Британії і £5,7 млрд. (\$10,5 млрд.) – в решті країн; до речі, у 2007-2008рр. доходи *BAE* від продажів на внутрішньому ринку зменшилися, а на ринку США – зросли⁸. Дві найкрупніші виробничі групи компаній (з виробництва засобів електроніки, розвідки та забезпечення, а також наземних систем та озброєнь) мають головні офіси у США. У 2008р. надходження від продажу продукції цих груп склали 59% загальних надходжень компаній, – порівняно з 47% у 2007р. Чисельність працівників підрозділів цих груп у всьому світі дорівнює 55,2 тис., з них 46,9 тис. – у США; у Великій Британії на *BAE Systems* зайнято 32,8 тис. працівників⁹. У 2008р. компанія посідала четверте місце серед найкрупніших підрядників Міністерства оборони (МО) США, хоч у 2007р. вона була на шостому місці; у 2008р. близько 43% сукупних доходів компанії від контрактів з МО США було отримано двома виробничими групами у США¹⁰. Нещодавні придбання *BAE* також зробили внесок до зростання її доходів, демонструючи важливе значення інших внутрішніх ринків компанії. Наприклад, придбання компанії *Tenix* зробило *BAE Systems* найкрупнішим виробником озброєнь в Австралії.

⁶ Дві міжнародні дочірні компанії, розташовані в Австралії – *BAE Systems Australia* і *Thales Australia*, – мали можливість потрапити до *Top 100*, якби були незалежними компаніями. Див. додаток 6А цього видання. Іноземних власників мають нині п'ять найкрупніших компаній з виробництва озброєнь Австралії.

⁷ *BAE Systems* надає перевагу присутності в тих країнах, де вона має значні “внутрішні ринки”. Разом з Індією, яка додалася до їх числа у 2009р., *BAE* має сім внутрішніх ринків: в Австралії, Саудівській Аравії, Південній Африці, Швеції, Великій Британії і США. Див.: *BAE Systems, Annual Report 2008: Leveraging Global Capability* (BAE Systems: London, [2009]), p.16; *BAE Systems, ‘BAE Systems establishes India advisory board confirming India as key strategic focus’, Press release, 8 Sep. 2009, <http://www.baesystems.com/Newsroom/NewsReleases/autoGen_1098991439.html>*.

⁸ *BAE Systems, Annual Report 2008* (посилання 7), p.118. *BAE* відносить 95% загального продажу у 2008р. на рахунок продажу озброєнь.

⁹ *BAE Systems, Annual Report 2008* (посилання 7), pp.16, 35, 36, 38, 40, 118. З них 30,2 тис. працівників належать до виробничої групи *Programmes & Support*, розташованої у Великій Британії.

¹⁰ ‘Contracts from Dept. of Defense (FY 2008)’, *USAspending.gov*, <http://www.usaspending.gov/fpds/fpds.php?maj_agency_cat=97&fiscal_year=2008>; *BAE Systems, Annual Report 2008* (посилання 7), p.118.

Попри це зростання, останні кілька років були для *BAE Systems* нестабільними – її звинувачували в підкупі та корупції у зв'язку з контрактами на поставки озброєнь до Африки, Близького Сходу, Центральної і Східної Європи. Ці випадки були предметом розслідувань Відділу боротьби з крупним шахрайством (*Serious Fraud Office, SFO*) Великої Британії і Міністерства юстиції (*Department of Justice, DOJ*) США¹¹. В лютому 2010р. компанія уклала “новаторську глобальну угоду” із *SFO* та *DOJ*: вона визнала себе винною у протиправних діях на території Великої Британії – в “порушенні бухгалтерської звітності про платежі колишньому маркетологу в Танзанії”, а також на території США – у “змові в наданні неправдивих даних ... стосовно певних обов'язкових реєстрацій і договірних зобов'язань” з метою уникнення підозр у хабарництві та корупції¹². Компанія погодилася заплатити штрафи на загальну суму £30 млн. (\$55 млн.) у Великій Британії і \$400 млн. у США. Завдяки цій угоді *BAE Systems* зменшила ризик усунення її від участі в тендерах на військові контракти у Великій Британії і США. Проте, хоча Державний департамент США визнав позитивний вплив угоди з *DOJ* на експортний контроль, він наклав тимчасове адміністративне обмеження на більшість замовлень *BAE* на отримання експортних ліцензій¹³. Попри заперечення *BAE* звинувачень у хабарництві та корупції, правозахисні групи у Великій Британії піддали критиці результативність згаданої угоди.

Компанії, які у 2008р. досягли найбільшого зростання продажу озброєнь

У 2008р. 13 компаній збільшили обсяги продажу озброєнь на суму понад \$1 млрд. (у 2007р. – 12 компаній), 23 компанії – на понад 30% (у 2007р. – 25), що є загальною тенденцією у військових витратах і закупівлях (таблиця 6.3)¹⁴. Лише шість компаній з *Top 100* 2008р. зменшили обсяги продажу озброєнь. Дві з них – *SAFRAN* (Франція) і *Boeing* (США) – скоротили обсяги продажу більш ніж на \$1 млрд.

Щорічні зміни, обчислені в поточних цінах (таблиця 6.3), часто надають не зовсім адекватну картину через коливання валютного курсу. Цей вплив ілюструють розбіжності між змінами в номінальних і реальних цінах (таблиці 6.1 і 6.2). Зокрема, у 2008р. зміцнення євро та єни на фоні послаблення долара призвело до значно вищої оцінки зростання в номінальних цінах обсягів

¹¹ Про ці та подібні звинувачення див.: ‘The BAE files’, *The Guardian*, <<http://www.guardian.co.uk/world/bae>>; Raphael, M., ‘Investigating and prosecuting fraud & corruption in the international business environment’, Peters & Peters, 3rd Annual Fraud and Corruption Summit 2009, Brussels, 18-20 Mar. 2009, <<http://www.petersandpeters.com/news/articles.php>>.

¹² British Serious Fraud Office, ‘BAE Systems plc’, Press release, 5 Feb. 2010, <<http://www.sfo.gov.uk/press-room/latest-press-releases/press-releases-2010/bae-systems-plc.aspx>>; BAE Systems, ‘BAE Systems plc announces global settlement with United States Department of Justice and United Kingdom Serious Fraud Office’, Press release, 5 Feb. 2010, <http://www.baesystems.com/Newsroom/NewsReleases/autoGen_1101517013.html>.

¹³ Pfeifer, S. and Kirchgassner, S., ‘US grounds BAE export applications’, *Financial Times*, 8 Mar. 2010.

¹⁴ Шість компаній – *EADS*, *Navistar*, *Finmeccanica*, *Алмаз-Антей*, *AM General* та *ITT* – продемонстрували зростання в обох категоріях. Про військові витрати та закупівлі озброєнь див. також розділи 5 і 7 цього видання.

Таблиця 6.2. Регіональні та національні частки продажу озброєнь компаній-виробників озброєнь з *Top 100* у 2008р., порівняно з 2007р.

Обсяги продажу озброєнь наведені в \$ млрд. у поточних цінах за валютним курсом. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення. Китайські компанії не враховані через брак порівнянних і достатньо надійних даних.

Місце в <i>Top-100</i>	Регіон/ країна ^a	Обсяг продажу		Зміна в обсягах продажу (%)		Частка в загальному обсязі продажу 2008 (%)
		2008	2007 ^b	Номінальні ^c	Реальні ^d	
45	<i>Північна Америка</i>	230,6	206,2	12	8	60,0
44	США	229,9	205,7	12	8	59,8
1	Канада	0,7	0,6	19	16	0,2
34	<i>Західна Європа</i>	122,1	108,6	12	8	31,7
11	Велика Британія	49,7	45,8	8	13	12,9
7	Франція	23,2	23,9	-3	-12	6,0
1	Транс'європейські ^e	17,9	13,1	37	24	4,7
4	Італія	15,2	11,6	31	18	4,0
5	Німеччина	8,0	7,4	9	-1	2,1
1	Швеція	3,0	2,8	8	2	0,8
2	Іспанія	2,9	2,3	27	14	0,7
1	Швейцарія	0,8	0,6	31	15	0,2
1	Норвегія	0,7	0,5	37	27	0,2
1	Фінляндія	0,7	0,6	5	-6	0,2
7	<i>Східна Європа</i>	10,8	8,1	34	14	2,8
7	Росія	10,8	8,1	34	14	2,8
14	<i>Інші</i>	21,1	16,9	25	13	5,5
4	Японія ^f	7,0	4,8	46	26	1,8
4	Ізраїль	6,9	5,5	25	5	1,8
3	Індія ^g	4,2	3,7	12	9	1,1
2	Південна Корея	1,8	1,7	3	17	0,5
1	Сінгапур	1,3	1,1	16	6	0,3
100	Усього	384,6	339,7	13	8	100,0

^a Дані про країну чи регіон означають продаж озброєнь компаніями з *Top 100*, головний офіс яких знаходиться в цій країні чи регіоні, включно з їх іноземними філіями. Дані не є загальними обсягами продажу озброєнь, фактично вироблених у цій країні чи регіоні.

^b Дані про обсяги продажу озброєнь за 2007р. стосуються компаній, що належать до *Top 100* 2008р., а не 2007р.

^c У цьому стовпчику показано зміни в обсягах продажу за 2007-2008рр. в поточних цінах у доларах США.

^d У цьому стовпчику показано зміни в обсягах продажу за 2007-2008рр. в постійних цінах (2008р.) у доларах США

^e Компанією, віднесеною до транс'європейських, є *EADS*. Див. додаток 6А цього видання.

^f Дані про японські компанії стосуються контрактів з МО Японії.

^g Дані про Індію містять приблизні оцінки обсягів продажу артилерійських заводів.

Джерело: додаток 6А цього видання.

продажу озброєнь окремих компаній, наприклад, *Cobham* та *EADS*. Цей ефект особливо помітний на прикладах італійських і японських компаній з *Top 100* (таблиця 6.2).

Проте, більшість фактів зростання, наведених у таблиці 6.3, відбивають реальне збільшення обсягів продажу озброєнь, зумовлене рядом чинників. По-перше і головним чином – вплив закупівель військової техніки для

Таблиця 6.3. Компанії з *Top 100* з найбільшим зростанням обсягів продажу озброєнь у 2008р.

Дані наведені в \$ млн. у поточних цінах за валютним курсом. У відсотках наведені номінальні зміни обсягів продажу.

Місце у 2008	Компанія	Країна	Сектор	Продаж (\$ млн.)		Зміни, у 2007-2008	
				2008	2007	\$ млн.	%
<i>Компанії з найбільшим абсолютним зростанням обсягів продажу озброєнь (понад \$1млрд.)</i>							
7	EADS	Франс'	ЛА Ел Ра КА	17 900	13 100	4 800	36,6
20	Navistar	США	ВТЗ	3 900	370	3 530	954,1
8	Finmeccanica ^a	Італія	А ЛА Ел ВТЗ Ра СЗ/Б	13 240	9 850	3 390	34,4
1	BAE Systems	Велика Британія	А ЛА Ел ВТЗ Ра СЗ/Б К	32 420	29 860	2 560	8,6
18	Алмаз-Антей	Росія	Ра	4 340	2 780	1 560	56,1
4	Northrop Grumman	США	ЛА Ел Ра П Ко КА	26 090	24 600	1 490	6,1
6	Raytheon	США	Ел Ра	21 030	19 540	1 490	7,6
10	Thales	Франція	А Ел ВТЗ Ра СЗ/Б Ко	10 760	9 350	1 420	15,1
19	AM General	США	ВТЗ	4 040	2 670	1 370	51,3
16	ITT Corporation	США	Ел	5 170	3 850	1 320	34,3
5	General Dynamics	США	А Ел ВТЗ СЗ/Б Ко	22 780	21 520	1 260	5,9
11	United Technologies	США	ЛА Ел Дв	9 980	8 760	1 220	13,9
12	SAIC	США	П Комп(ВТЗ)	7 350	6 250	1 100	17,6
<i>Компанії з найбільшим відносним зростанням обсягів продажу озброєнь (понад 30%)</i>							
20	Navistar	США	ВТЗ	3 900	370	3 530	954,1
53	Kawasaki Heavy Industries	Японія	ЛА Дв Ра Ко	1 480	580	896	155,2
46	DynCorp	США	П	1 860	900	962	106,7
52	Mitsubishi Electric	Японія	Ел Ра	1 510	820	689	84,1
72	Shaw Group	США	П	800	450	351	77,8
43	Cobham	Велика Британія	Комп(ЛА Ел)	1 910	1 220	690	56,6
18	Алмаз-Антей	Росія	Ра	4 340	2 780	1 560	56,1
63	NEC	Японія	Ел	950	610	341	55,9
70	VSE Corp,	США	П	830	540	294	54,4
19	AM General	США	ВТЗ	4 040	2 670	1 370	51,3
55	Force Protection	США	ВТЗ	1 330	890	440	49,4
90	Уралвагонзавод	Росія	ВТЗ	640	460	180	39,1
76	Kongsberg Gruppen	Норвегія	Ел Ра СЗ/Б	740	540	200	37,0
7	EADS	Франс'	ЛА Ел Ра КА	17 900	13 100	4 800	36,6
23	Textron	США	ЛА Ел Дв ВТЗ	3 420	2 510	910	36,3
45	Navantia	Іспанія	Ко	1 880	1 390	490	35,3
41	Sercو	Велика Британія	П	1 950	1 440	510	35,4
16	ITT Corp.	США	Ел	5 170	3 850	1 320	34,3
51	Rafael	Ізраїль	ЛА Ра СЗ/Б Ін	1 530	1 140	390	34,2
8	Finmeccanica ^a	Італія	А ЛА Ел ВТЗ Ра СЗ/Б	13 240	9 850	3 390	34,4
36	Oshkosh Corp.	США	ВТЗ	2 070	1 570	500	31,8
31	Elbit Systems	Ізраїль	Ел	2 520	1 910	610	31,9
74	RUAG	Швейцарія	А ЛА Дв СЗ/Б	760	580	180	31,0

А – артилерія; ЛА – літальні апарати; Ел – електроніка; Дв – двигуни; Ра – ракети; ВТЗ – військово-транспортні засоби; СЗ/Б – стрілецька зброя/боєприпаси; К – кораблі; КА – космічні апарати; П – послуги; Ін – інше; Комп() – компоненти, послуги чи будь-що інше, ніж завершені системи в секторах, вказаних у дужках (стосується лише компаній, що не виробляють завершених систем).

^a Дані стосовно *Finmeccanica* ґрунтуються на гіпотетичних результатах поглинання *DRS Technologies*, якби воно відбулося 1 січня 2008р.

Джерело: додаток 6А цього видання.

використання в конфліктах в Афганістані та Іраку. По-друге, продовження зростання обсягів продажу компаній-постачальників військових послуг, також частково пов'язаних з конфліктами в Афганістані та Іраку. По-третє, вплив на розвиток російських компаній підтримки Урядом оборонної промисловості та модернізації Збройних сил, а також використання ними результатів збільшення обсягів експорту озброєнь.

Крім того, зареєстроване помітне збільшення обсягів продажу озброєнь інших компаній, зокрема зростання на \$5 млрд. обсягу продажу транс'європейської компанії *EADS* – переважно за рахунок збільшення обсягів продажу літаків-паливозаправників і надходжень у рамках відкладеної програми виробництва транспортного літака *A400M*¹⁵.

*Компанії-виробники військової техніки: бронемашини та безпілотні літальні апарати*¹⁶

У 2008р. обсяги продажу та кількість укладених контрактів на виробництво бронемашин і БЛА продовжували зростати. Четвертий рік поспіль багато компаній-виробників бронемашин демонструють високі темпи зростання доходів. Із 23 компаній з 30% збільшенням обсягів продажу озброєнь п'ять спеціалізуються на виробництві бронемашин.

Чотири з цих п'яти компаній мають головні офіси у США, а зростання обсягів їх продажу відбиває вплив закупівель бронемашин для операцій в Афганістані та Іраку. Найбільше число загиблих і поранених у контингентах США та інших країн в Афганістані та Іраку спричинені застосуванням противником вибухових пристроїв, – для захисту від яких і призначені бронемашини¹⁷. Модернізація і заміна бронемашин у Збройних силах США здійснюються через вичерпання строків технічної придатності і втрати під час конфліктів. Головними класами бронемашин, замовлених США, є автомобілі з посиленням протимінним захистом (*mine-resistant ambush-protected, MRAP*), загальновійськовий легкі бойові автомобілі (*Joint Light Tactical Vehicles, JLTVs*) та колісні автомобілі високої прохідності загального призначення “Хаммер” (*High Mobility Multipurpose Wheeled Vehicle, HMMWV*)¹⁸.

¹⁵ Методи бухгалтерської звітності *EADS* враховують переваги балансової статті бюджету програми *A400M*. Див.: *EADS, EADS Annual Review 2008: We Have What It Takes* (EADS: Leiden, [2009]), p.44.

¹⁶ БЛА ще називають безпілотними авіаційними системами (БАС, *unmanned aircraft systems, UASs*); цей термін охоплює всі допоміжні складові, а не лише літальні апарати.

¹⁷ Згідно з даними МО США, вибухові пристрої спричинили значні втрати контингенту США в Афганістані та Іраку: 61% – усіх загиблих і 65% – поранених. Див.: US Department of Defense, Statistical Information Analysis Division, ‘Global war on terrorism by reason October 7, 2001 through January 2, 2010: weaponry, explosive devices’, <<http://siadapp.dmdc.osd.mil/personnel/CASUALTY/castop.htm>>.

¹⁸ Сумарне фінансування на потреби Закордонних операцій США в непередбачених ситуаціях (*US Overseas Contingency Operations*) складало \$23,9 млрд., у т.ч. на закупівлю *MRAP* і БЛА. Див.: National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2010, US Public Law no.111-84, signed into law on 28 Oct. 2009, <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c111:H.R.2647>>.

Ще одним чинником, що впливає на збільшення продажу бронемашин, є масштабне оновлення національних автопарків. Наприклад, Росія започаткувала закупівлі бронемашин у рамках технічної модернізації Збройних сил¹⁹.

Дві компанії, що виготовляють бронемашини – *Navistar* і *AM General Corporation*, – потрапили до *Top 20* найкрупніших виробників озброєнь. Завдяки продажу МО США позашляховиків *MRAP (all-terrain vehicles, M-ATV)* на суму \$4 млрд., *Navistar* досягла найбільшого відносного збільшення обсягів продажу озброєнь у 2008р. (954%) і посіла 20 місце в *Top 100*. Інший виробник бронемашин, компанія *Force Protection*, домоглася майже 50% збільшення обсягів продажу, хоча в абсолютному виразі зростання склало менше \$500 млн.²⁰

Інші компанії з *Top 100* з ширшим асортиментом продукції також збільшили обсяги продажу озброєнь завдяки зростанню обсягів продажу саме бронемашин. Наприклад, частково завдяки контрактам на закупівлю бронемашин, обсяги продажу озброєнь компаній *BAE Systems*, *General Dynamics*, *SAIC* і *Thales* зросли на понад \$1 млрд. кожної, а компанії *Textron* – на 36%²¹. Крім того, збільшили обсяги продажу й постачальники компонентів наземних систем озброєнь. Так, особливо великими були обсяги продажу засобів радіозв'язку та комплексів радіоелектронної боротьби компаній *Cobham* та *SAIC*, що використовуються в *MRAP* та в апаратурі виявлення вибухових пристроїв, які застосовуються в Афганістані та Іраку²².

Конкуренція за контракти на закупівлю бронемашин і транспортних засобів служби тилу залишається напруженою, оскільки вартість контрактів є великою, а їх кількість – обмеженою. Це підвищує напруженість тендерного процесу. Наприклад, у 2008р. Сухопутні війська (СВ) США обрали американську компанію *Oshkosh* виконавцем контракту вартістю \$3,5 млрд. на поставку автомобілів сімейства середніх транспортних засобів тактичної ланки (*family of medium tactical vehicles, FMTV*). Проте, *BAE Systems* і *Navistar* опротестували це рішення і згодом заручилися рекомендацією Головного бюджетно-контрольного управління США (*Government Accountability Office, GAO*) – стосовно перегляду

¹⁹ Куприянова А., Иртегова И. “Госзаказ – надежная защита. Самые привлекательные – производители вертолетов”. – УРАЛСИБ/Кэпитал, Москва, 6 июля 2009г., <http://www.uralsibcap.ru/products/download/090706_Defense_Sector_Update.pdf?docid=7936&lang=ru>. Див. також підрозділ IV цього розділу.

²⁰ *Force Protection* вперше потрапила до *Top 100* у 2007р. завдяки продажу бронемашин.

²¹ Еквівалентне зростання (*like-for-like growth*) продажу *BAE Systems* завдячує підвищенню попиту США на бронемашини. Збільшення обсягів продажу озброєнь *General Dynamics* відбулося за рахунок ремонту бронемашин, пошкоджених у зонах воєнних дій, а також виробництва нових машин, зокрема, танків *M-1 Abrams* і *MRAP*. Головним чинником зростання обсягів продажу компанії *SAIC* стало комплектування *MRAP* пристроями зв'язку. Збільшення обсягів продажу засобів радіоелектронної боротьби, в т.ч. для комплектування бронемашин *Bushmaster*, стало одним із чинників успіху *Thales*. *Textron* виготовляє в середньому 50 бронемашин на місяць. Див.: *BAE Systems, Annual Report 2008* (посилання 7), p.29; *General Dynamics, Annual Report 2008* (General Dynamics: Falls Church, VA, [2009]), p.5; *SAIC, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended January 31, 2009* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 27 Mar. 2009), p.28; *Thales, Annual Report 2008* (Thales: Neuilly-sur-Seine, 2009), p.11; *Textron, Annual Report 2008* (Textron: Providence, RI, 2009), p.4.

²² *Cobham, Annual Report and Accounts 2008* (Cobham: Wimborne, 2009), p.5; *SAIC* (посилання 21), p.28.

рішення СВ США з урахуванням попередніх виробничих показників і можливостей цих двох компаній²³. Іншим прикладом було оскарження *Hägglands*, шведською дочірньою компанією *BAE Systems*, отримання фінською компанією *Patria* замовлення МО Швеції на бронемашини вартістю \$340 млн. Процес подання заявок було визнано несправедливим і непрозорим, отже міжнародний тендер було відновлено²⁴. Рівень конкуренції, очевидно, залишиться високим, доки триватимуть конфлікти в Афганістані та Іраку, оскільки бронемашини відіграють дуже важливу роль у тамтешніх бойових діях. Заплановане СВ США збільшення військового контингенту в цих країнах лише підвищить попит на бронемашини²⁵.

Ринок БЛА у 2008р. демонстрував високі показники. До крупних виробників БЛА належать, зокрема *Northrop Grumman* і *Textron* (США) та *Elbit Systems* і *Israel Aerospace Industries* (Ізраїль). Часто важко зрозуміти, яка частка продажів БЛА компанії призначена для військового ринку, особливо, якщо обладнання БЛА має подвійне призначення. Наприклад, *Textron* повідомила, що ключовим чинником зростання обсягів продажу озброєнь у 2008р. було придбання нею компанії *AAI*, одного з головних постачальників БЛА Збройним силам США²⁶. За її повідомленнями, після придбання нового бізнесу доходи компанії збільшилися на \$820 млн. – переважно за рахунок *AAI*. Однак, важко визначити, яка частина цього внеску припадає на продаж БЛА військовим, оскільки *AAI*, крім Збройних сил США, має ще й цивільних державних замовників, а також комерційних клієнтів.

Одним із показників діяльності в цьому сегменті є укладення державних контрактів на БЛА для власних збройних сил. У 2008р. вартість контрактів на БЛА для МО США, найбільшого споживача БЛА, склала \$1,1 млрд., порівняно з \$690 млн. у 2007р.²⁷ На ринку домінують виробники БЛА зі США і Ізраїлю, хоча інші країни прагнуть збільшення власними виробниками БЛА обсягів продажу для потреб внутрішнього ринку та на експорт²⁸. Ринок БЛА в найближчій і середньостроковій перспективі, як очікують, продовжить зростати²⁹.

²³ US Government Accountability Office (GAO), 'Decision on bid protest by Navistar Defense and BAE Systems regarding army truck award to Oshkosh', Press statement, 14 Dec. 2009, <http://www.gao.gov/press/navistar_2009dec14.html>.

²⁴ O'Dwyer, G., 'FMV re-runs AMV tender', *Defense News*, 7 Jan. 2010.

²⁵ 'FMTV 2010-2015: Oshkosh wins the re-compete', *Defense Industry Daily*, 14 Dec. 2009, <<http://www.defenseindustrydaily.com/FMTV-2010-2015-Oshkosh-Wins-The-Re-Compete-05744/>>; Roosevelt, A., 'FMTV contract awards top \$3 billion to date in 2008', *Defense Daily*, 25 Nov. 2008, <[http://www.defensedaily.com/publications/dd/FMTV-Contract-Awards-Top-\\$3-Billion-To-Date-In-2008_4844.html](http://www.defensedaily.com/publications/dd/FMTV-Contract-Awards-Top-$3-Billion-To-Date-In-2008_4844.html)>.

²⁶ *Textron, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended January 3, 2009* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 26 Feb. 2009), p.17.

²⁷ 'Contracts search results (FY 2008)', *USAspending.gov*, <http://www.usaspending.gov/fpds/fpds.php?psc_cat=15&psc_sub=1550&maj_agency_cat=97&fiscal_year=2008>.

²⁸ Wezeman, S., *UAVs and UCAVs: Developments in the European Union*, Briefing paper (European Parliament: Brussels, Oct. 2007). Наприклад, Пакистан має намір виготовляти в себе деякі частини італійського БЛА *Falco* з метою зменшення залежності від імпорту і створення власного потенціалу повітряного спостереження. Див.: Bokhari, F., 'Pakistan formally launches new domestic UAV', *Jane's Defence Weekly*, 26 Aug. 2009, p.8.

²⁹ 'Interview: Marion Blakely, President and CEO, AIA', *Defense News*, 14 Dec. 2009, p.30. AIA is the US Aerospace Industries Association.

Компанії - постачальники військових послуг

У *Top 100* 2008р. до категорії постачальників військових послуг належать 18 компаній³⁰. Вони надають військові послуги в рамках аутсорсингу, тобто передачі урядами традиційних військових завдань приватним компаніям³¹. Тенденція зростання на ринку військових послуг, що спостерігалась останнім часом, продовжилась і у 2008р.: три компанії – *DynCorp International*, *VSE Corporation*, *Serco* – збільшили обсяги продажу на понад 30%, і ще три – *ManTech International Corporation*, *Jacobs Engineering Group*, *CACI International* – майже на 30%. 54% доходів *DynCorp* у військовій сфері отримано від бізнесу, пов'язаного із врегулюванням конфліктів в Афганістані та Іраку, а обсяг продажу продукції *CACI International* для МО США у 2008р. збільшився майже на 41% завдяки придбанню компаній-постачальників послуг³².

Ряд компаній, у яких послуги не є головним напрямом діяльності, отримують значну частку доходів від своїх підрозділів, які надають послуги технічного характеру. Наприклад, *ITT Corporation* повідомила про збільшення у 2008р. на 50% обсягів продажу в сегментах оборонної електроніки та послуг. Це відбулося переважно внаслідок повної інтеграції *EDO Corporation*, яку *ITT* придбала наприкінці 2007р., завдяки чому загальний обсяг продажу озброєнь *ITT* зріс на \$1,3 млрд. (34%)³³. Вхідження *Hewlett-Packard* до *Top 100* відбулося завдяки придбанню нею *EDS* у 2008р. Компанія *EDS* – відома сьогодні як *HP Enterprise Services* – надає послуги у сфері інформаційних технологій (ІТ) Збройним силам США та інших країн.

Російські компанії

Зростання обсягів продажу озброєнь російських компаній з *Top 100* (14% в реальних цінах) було результатом продовження Урядом Росії фінансування закупівель озброєнь і розвитку оборонної промисловості, консолідації російської оборонної промисловості і триваючого зростання експорту³⁴. У 2008р. перелік російських компаній очолив *Алмаз-Антей*, виробник систем протиповітряної оборони (ППО) *C-300* та *C-400*³⁵. Протягом 2003-2008рр. компанія збільшила обсяги продажу озброєнь майже в 4,5 разу – з \$960 млн. до

³⁰ Крім того, *VT Group* перетворилася на постачальника послуг у жовтні 2009р., коли продала *BAE Systems* свою дочірню компанію *BVT Surface Fleet*.

³¹ Perlo-Freeman, S. and Skóns, E., 'The private military services industry', SIPRI Insights on Peace and Security no.2008/1, Sep. 2008, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=361>.

³² *DynCorp International, Annual Report 2009* (DynCorp International: Falls Church, VA, 2009), p.1; *CACI International, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended June 30, 2008* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 27 Aug. 2008), p.8.

³³ *ITT Corporation, 'ITT reports solid 2008 fourth quarter and full-year results'*, Press release, 4 Feb. 2009, <<http://www.itt.com/news/2009/0204-4q08-earnings.asp>>.

³⁴ Див. підрозділ II розділу 7 цього видання і підрозділ IV цього розділу.

³⁵ Системи *C-300* та *C-400* відомі, за стандартами США/НАТО, під назвами *SA-10* і *SA-21*. Див. також підрозділ III розділу 8 цього видання.

Таблиця 6.4. Найбільші поглинання в оборонній промисловості країн ОЕСР у 2009р. Дані наведені в \$ млн. у поточних цінах. Якщо не вказано інше, зазначені компанії мають головні офіси у США.

Компанія-покупець	Придбана компанія	Компанія-продавець	Вартість угоди (\$ млн.)
Precision Castparts Corp.	Carlton Forge Works	Приватна	850
General Dynamics	Axsys Technologies	Зареєстрована на біржі	643
BAE Systems (Велика Британія)	BVT Surface Fleet (Велика Британія)	VT Group (Велика Британія)	558
Goodrich Corp.	Atlantic Inertial Systems	J.F. Lehman & Co.	375
Woodward Governor	HR Textron	Textron	365
ManTech International	Sensor Technologies	Приватна	242
Jacobs Engineering Group	AWE Management Ltd (Велика Британія)	British Nuclear Fuels Ltd (Велика Британія)	195
Chemring Group (Велика Британія)	Hi-Shear Technology	Зареєстрована на біржі	132

\$4,3 млрд. Аерокосмічна компанія *Корпорація TPB* також підтримувала швидкі темпи росту. Протягом 2004-2008рр. обсяги продажу озброєнь *TPB* збільшилися більш ніж у п'ятеро – з \$220 млн. до \$1,2 млрд. Починаючи з 1993р. *Уралвагонзавод* поставив танків російським Збройним силам і на експорт більше, ніж будь-яка інша російська компанія, збільшивши у 2008р. обсяги продажу на 39% і отримавши \$640 млн.³⁶

Попри зростання обсягів продажу озброєнь, стан російської оборонної промисловості залишається непевним³⁷. Росія почала імпортувати сучасні технології для комплектування ними платформ озброєнь, виробництво яких щойно розпочато – як на експорт, так і для внутрішніх отримувачів. Вона заявила, що має намір імпортувати БЛА та сучасні морські засоби для потреб російських Збройних сил, а також для модернізації власної оборонної промисловості³⁸. Президент Д.Медведев, Прем'єр-міністр В.Путін та інші російські високопосадовці після огляду ними заводів та інфраструктури піддали критиці стан оборонної промисловості, особливо в частині технологій та якості продукції³⁹. Крім того, російські виробники озброєнь опинилися перед викликами з боку багатьох їх крупних іноземних споживачів (зокрема, Китаю), які прагнуть створювати та нарощувати власне виробництво для внутрішнього споживання та можуть перетворитися на конкурентів на традиційних ринках російського експорту⁴⁰.

³⁶ *Уралвагонзавод* поставив 62 танки для МО Росії і 113 на експорт – до Алжиру та Індії. Див.: Varabanov, M., 'Russian tank production sets a new record', *Moscow Defense Brief*, no.2, 2009, pp.8-9.

³⁷ Про російську оборонну промисловість до 2006р. див.: Купер Дж. "Розвиток виробництва озброєнь у Росії", *Щорічник СІПРІ 2006*, с.457-474.

³⁸ Росія закупила БЛА в Ізраїлі та веде переговори про купівлю французьких суден *Mistral*. Див.: Varabanov, M. 'The Mistral problem', *Moscow Defense Brief*, no.3, 2009, pp.2-4. Див. також підрозділ II розділу 7 цього видання.

³⁹ President of Russia, 'Excerpts from transcript of meeting on defence industry's development', 26 Oct. 2009, <http://eng.kremlin.ru/text/speeches/2009/10/26/2110_type82913type82917_222368.shtml>; Правительство РФ, "Премьер-министр Владимир Путин открыл 11 Конгресс Единой России", 21 ноября 2009г., <<http://www.premier.gov.ru/eng/visits/ru/8327/events/8323/>>.

⁴⁰ Див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

III. Злиття та поглинання у 2009р.

Загалом, після піку попередніх років темпи та обсяги злиттів і поглинань помітно знизилися. Укладення мега-угод, як це практикувалося в минулому, у 2009р. не відбувалося (таблиця 6.4 та додаток 6Б цього видання)⁴¹. Поглинання компаній Великої Британії компаніями США уповільнилося; водночас продовжувалося придбання компаній на ринку США⁴². Стрімкими темпами продовжувалася консолідація в аерокосмічній галузі Росії під егідою *Объединенной авиационной корпорации* (ОАК, *United Aircraft Corporation, UAC*), а на внутрішньому ринку Ізраїлю продовжилося зміцнення домінування *Elbit Systems*.

Злиття та поглинання в оборонній промисловості країн ОЕСР

У 2009р. всі операції купівлі-продажу акцій в оборонній промисловості в межах ОЕСР, вартість яких, за повідомленнями, перевищувала \$100 млн., відбувалися за участі британських або американських компаній; більшість з них були угодами поглинання на внутрішньому ринку США (таблиця 6.4 та додаток 6Б цього видання). Водночас, вартість кожного з понад половини поглинань у 2009р. була меншою за \$100 млн. – коливаючись від \$13 млн. до \$90 млн.⁴³ Об'єктами майже половини цих невеликих поглинань були компанії США, що вказує на продовження тенденції експансії місцевих і закордонних компаній на привабливий ринок США⁴⁴. З числа придбаних у 2009р. компаній три були “дочками” компаній з *Top 100 2008р.*⁴⁵

Консолідація і поглинання поза межами ОЕСР

З угод, що уклалися поза межами ОЕСР, варто відзначити консолідацію і поглинання в Росії та Ізраїлі. Росія вже протягом певного періоду працює над консолідацією і впорядкуванням аерокосмічної промисловості й у 2006р. створила з цією метою ОАК. Консолідація відбувається повільно; у 2009р. до ОАК були додатково інтегровані чотири компанії (військового та цивільного

⁴¹ Останнім поглинанням вартістю понад \$1 млрд. була купівля компанією *Dassault* акцій *Alcatel-Lucent* у *Thales* за €1,57 млрд. (\$2,14 млрд.), оголошена у 2008р. та завершена у травні 2009р. Див.: *Dassault Aviation*, ‘*Dassault Aviation completes the acquisition of Alcatel-Lucent’s stakes in Thales*’, Press release, 20 May 2009, <<http://www.dassault-aviation.com/en/aviation/press/press-kits/2009.html?L=1>>.

⁴² Про придбання попередніми роками британськими компаніями американських див.: Перло-Фрімен С. “Виробництво озброєнь”, *Щорічник СІПРІ 2009*, с.259-263.

⁴³ Крім того, було укладено ще принаймні 10 угод, фінансові дані про які не розкриваються. Більшість з них були придбаннями більшими компаніями менших приватних компаній з метою заповнення прогалів у номенклатурі продукції, надання доступу до бажаних ринків тощо. Докладніше про ці угоди див. у додатку 6Б цього видання.

⁴⁴ Про цей процес див.: Перло-Фрімен (посилання 42), с.266-267

⁴⁵ *VT Group* продала свою частку в *BVT Surface Fleet* компанії *BAE Systems*; *Textron* продала *HR Textron* компанії *Woodward Governor*; *QinetiQ* продала *Underwater Systems* британському підрозділу *Atlas Electronik*.

авіабудування): *МиГ*, *КАПО*, *Авиастар* і *Сокол*⁴⁶. Крім того, ОАК цікавиться виробниками військових літаків компаній *Сухой*, *Иркут* та *Ильюшин*. У квітні 2009р. Росія завершила створення державної компанії з управління суднобудуванням – *Объединенной судостроительной корпорации*, до складу якої належать крупні суднобудівні підприємства і проектно-конструкторські бюро⁴⁷.

Найбільша приватна компанія в оборонній промисловості Ізраїлю *Elbit Systems* здійснила у 2009р. шість поглинань: одне у США та п'ять в Ізраїлі, – що свідчить про подальшу консолідацію ізраїльського ринку⁴⁸. За наявною інформацією, *Elbit* володіє понад 90% акцій компанії недержавного сектору оборонної промисловості Ізраїлю⁴⁹. Результатом попередніх придбань стало подвоєння у 2008р. валового прибутку *Elbit*⁵⁰.

Поглинання в індустрії безпеки⁵¹

У 2009р. кілька компаній з *Top 100* придбали компанії індустрії безпеки. Терміну “індустрія безпеки” бракує чіткого та загальноприйнятого визначення, тому до цієї категорії відносять, як правило, виробництво продукції і надання послуг широкої номенклатури, зокрема: виробництво систем сигналізації, управління електронним доступом, техніки біометричної ідентифікації, консалтинг у галузі спостереження та безпеки тощо⁵². Компанії індустрії безпеки (безпекові компанії), придбані у 2009р., постачають товари та послуги, пов'язані, зокрема, з кібер-безпекою, (наприклад, шифрувальні технології), спостереженням (комплексні системи прикордонного контролю), ідентифікацією (технології біометричної ідентифікації), виявленням (виявлення вибухових пристроїв) і державною безпекою (послуги кризового менеджменту). Хоча детальної фінансової інформації про більшість цих угод немає, але є підстави вважати, що з'являється нова модель поглинань цього типу компаній.

Ключовими сегментами поглинань в індустрії безпеки є кібер-безпека та розвідка. Компанії *Boeing*, *DynCorp International*, *Harris*, *QinetiQ*, *Raytheon*, *SAIC* та *Ultra Electronics* – придбали невеликі компанії, що спеціалізуються

⁴⁶ “КАПО присоединилась к Объединенной авиационной корпорации”, Интерфакс, 26 октября 2009г.; “ОАК увеличила свою часть акций в Ульяновском авиационном заводе “Авиастар-СП” до 26,25%”, РИА Новости, 27 октября 2009г., <<http://volga.rian.ru/economy/20091027/81796201.html>>; “ОАК приобрела 100% акций корпорации “МиГ”, РИА Новости, 23 октября 2009г., <<http://rian.ru/economy/20091023/190291203.html>>.

⁴⁷ Loskutova, O., ‘JSC “United Shipbuilding Corporation”’: looking into the future (Interview with corporation president Vladimir Pakhomov)’, *Maritime Market*, no.3(29), 2009.

⁴⁸ Wagstaff-Smith, K., ‘Elbit completes purchase of BVR Systems’, *Jane’s Defence Industry*, 19 Nov. 2009.

⁴⁹ Pettibone, R., ‘Growth continues apace at Elbit Systems’, *Forecast International*, 8 Oct. 2009.

⁵⁰ Anderson, G., ‘Elbit doubles earnings in 2008 fuelled by acquisitions’, *Jane’s Defence Industry*, 11 Mar. 2009.

⁵¹ Співавтором цього підрозділу є В.Буланен (*Vincent Boulanin*), запрошений СІПІ науковий співробітник паризької *École des Hautes Études de Science Sociales (EHESS)*.

⁵² Про відсутність чітких рамок індустрії безпеки та широкі дискусії навколо обчислення витрат, пов'язаних з безпекою, див.: Stevens, B. et al., *The Security Economy* (Organisation for Economic Co-operation and Development: Paris, 2004).

в цих сегментах⁵³. Багато з придбаних компаній розміщені у США, що забезпечує доступ закордонних покупців до американського ринку⁵⁴. Наприклад, цим скористалися *QinetiQ* та *Ultra Electronics* з Великої Британії, які придбали американські фірми з кібер-безпеки⁵⁵. Іншими заморськими придбаннями були поглинання компанією *SAFRAN* підрозділу *Motorola* з виготовлення систем біометричної ідентифікації (щоб отримати доступ до цього ринку у США) та Філіалу національної безпеки (*Homeland Protection division*) компанії *GE Security* (щоб скористатись американським пакетом економічного стимулювання витрат, пов'язаних з безпекою)⁵⁶. Ці поглинання узгоджуються зі збільшенням попиту та зосередженням уваги урядів на протидії міжнародному тероризму, організованій злочинності, нелегальній міграції і піратству.

Нинішні стратегії поглинань будуються на стратегіях попередніх років і мало відрізняються від них. У 2008р. *SAFRAN* здійснювала власну реструктуризацію і зміцнення потужностей в аерокосмічному, оборонному та безпековому сегментах, позбавляючись комерційного бізнесу в сегменті мобільного зв'язку. Того ж року *BAE Systems* придбала компанію *Detica* з метою реалізації стратегії розширення продажів техніки та послуг сектору безпеки на внутрішніх ринках. Придбання *Detica* допоможе *BAE Systems* отримати вигоду від зростаючої ваги розвідки та безпеки в політиці британського Уряду⁵⁷.

IV. Обмежений вплив фінансової кризи на оборонну промисловість

Негативні наслідки фінансової кризи 2008р. й наступна рецесія економіки не були такими швидкими та не мали такого прямого впливу на оборонну промисловість, як на інші галузі. Попри різке зменшення наприкінці 2008р. та у 2009р. темпів зростання промислового виробництва і світової торгівлі, зниження бізнесової активності та довіри споживачів, обсяги продажу компаній-виробників озброєнь залишалися досить потужними⁵⁸. Стратегії компаній не зазнали суттєвих змін, порівняно з докризовим етапом. Кілька урядових пакетів економічного стимулювання оборонної промисловості були

⁵³ Відбулися наступні придбання: *Boeing* придбала *eXMeritus*; *DynCorp* – *Kroll Government Services* і *Phoenix Consulting Group*; *Harris* – *Crucial Security*; *QinetiQ* – *Cyveillance*; *Raytheon* – *BBN Technologies*; *SAIC* – *Atlan*; *Ultra Electronics* – *Scytale*.

⁵⁴ Jean-Paul Hebert of EHESS cited in Tran, P., 'European firms see growth in civil defense', *Defense News*, 4 Apr. 2008, p.8.

⁵⁵ *QinetiQ*, 'QinetiQ strengthens presence in US cyber security market through acquisition of Cyveillance, Inc', Press release, 6 May 2009, <http://www.qinetiq.com/home/newsroom/news_releases_homepage/2009/2nd_quarter/cyveillance.html>; *Ultra Electronics*, 'Ultra acquires US communication security business', Press release, 19 Oct. 2009, <http://www.ultra-electronics.com/press_releases.php?year=2009>.

⁵⁶ Tran (посилання 54).

⁵⁷ *BAE Systems, Annual Report 2008* (посилання 7), p.40.

⁵⁸ Про кризу див.: International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook: Crisis and Recovery* (IMF: Washington, DC, Apr. 2009).

відносно невеликими на фоні загальної розширеної практики стимулювання. Ізоляції оборонної промисловості від повномасштабного впливу кризи та рецесії сприяли кілька чинників, зокрема високий рівень оборонних бюджетів, моносоністичний характер ринку озброєнь і тривалі конфлікти в Афганістані та Іраку⁵⁹.

Результати діяльності оборонної промисловості

З урахуванням матеріалів підрозділу II стає очевидним, що фінансова криза у 2008р. не мала негативного впливу на обсяги продажу озброєнь. Попри скорочення світового ВВП та негативні тенденції в інших галузях промисловості, ці обсяги збільшувалися приблизно тими ж темпами, що і в попередньому році. Порівняно з минулим роком, частки країн і регіонів у загальному обсязі продажу озброєнь компаній *Top 100* були відносно стабільними (таблиця 6.2), що означає, що у 2008р. в жодному конкретному регіоні фінансова криза не вплинула значним чином на обсяги продажу озброєнь. Більше того, дані за 2009р. свідчать, що навіть у розпал кризи обсяги продажу озброєнь продовжували стабільно зростати в усьому світі. Портфелі замовлень на озброєння та військові послуги не зазнали суттєвих змін. Продовження у 2009р. зростання військових витрат також свідчить про те, що попит на товари та послуги оборонної промисловості залишається майже без змін⁶⁰.

Існує багато прикладів компаній з військовими та невійськовими складовими виробництва, які у 2009р. через скорочення обсягів комерційного продажу зазнали зменшення загальних доходів і були змушені покладатися на свою військову частину бізнесу як на стабільне джерело прибутку⁶¹. Серед них – компанії з виробництва двигунів, автомобілів, напівпровідників і будівельної техніки, де спостерігалася світова тенденція зниження попиту, а в багатьох випадках – і цін⁶².

Як і очікувалося, контракти, пов'язані з конфліктами в Афганістані та Іраку, забезпечили компаніям США збереження обсягів продажу озброєнь принаймні ще на один рік. Наприклад, обсяги продажу *Lockheed Martin* протягом 2009р. продовжували зростати за такими напрямками, як функціональні

⁵⁹ Моносоністичний ринок – ринок, на якому велика кількість постачальників змагаються за замовлення одного покупця. У випадку національної оборонної промисловості, єдиним покупцем на внутрішньому ринку є уряд.

⁶⁰ Див. розділ 5 цього видання.

⁶¹ Цей висновок ґрунтується на витягах з річних звітів компаній і тематичних новинах зі США, Західної Європи, Ізраїлю та Японії. Проаналізовано компанії *Pratt & Whitney, Rockwell Collins, Meggitt, QinetiQ, Rolls-Royce, Thales, Rheinmetall, RUAG, Indras, Israel Aerospace Industries, Toshiba, Itochu, Japan Steelworks*. Більшість прикладів взято з досвіду компаній США та Західної Європи, оскільки на час підготовки матеріалу ці компанії вже оприлюднили попередні результати діяльності за 2009р. Є повідомлення, що російські компанії-виробники озброєнь переймають описаний тут досвід. Див., наприклад: 'Russian aviation industry focused on warplanes in 2009 – UAC', *Interfax*, 28 Dec. 2009. Про досвід Туреччини див.: Sariibrahimoglu, L., 'Undeterred by financial crisis, Turkish defense companies plan to increase domestic arms production', *Eurasia Daily Monitor*, 27 Feb. 2009.

⁶² Наприклад, компанії Японії зазнали різкого падіння цін на напівпровідники. Див., наприклад: *Toshiba, Annual Report 2009* (Toshiba: Tokyo, 2009), p.3.

та бойові системи, програми оперативно-тактичних ракет, імітаційне моделювання та навчання, програми виробництва літаків *F-35* і *C-130J* у варіантах як носіїв зброї, так і бойового забезпечення⁶³. Компанія *DynCorp International* звітувала про зростання у II половині 2009р. надходжень і відновлення замовлень, зокрема завдяки активізації Четвертої Програми підвищення ролі логістичного забезпечення цивільними компаніями (*Logistics Civilian Augmentation Program IV, LOGCAP IV*), започаткованої СВ США в Кувейті та Афганістані⁶⁴. У 2009р. *Oshkosh Corporation* заявила про значне зростання обсягів продажу у військовому секторі, – хоч і не достатнє для компенсації втрат у комерційному секторі. Це зростання відбулося за рахунок підвищення попиту збройних сил на нові вантажівки, запасні частини та надання послуг⁶⁵. Попередні фінансові результати *Honeywell* за 2009р. показали зменшення обсягів продажу в її аерокосмічному сегменті. Компанія віднесла ці втрати на рахунок зменшення обсягів комерційного продажу, що були лише частково компенсовані зростанням обсягів продажу у військовому секторі: компанія продовжує отримувати крупні контракти МО США та Великої Британії⁶⁶.

Фінансові результати британської *BAE Systems* за I півріччя 2009р. засвідчили продовження зростання доходів і портфеля замовлень⁶⁷. Результати *Meggitt* за I півріччя 2009р. показали, що обсяги продажу її військової продукції зросли на 31%, а виконання цивільних замовлень залишилося без змін. У військовому секторі компанії зберігався високий попит на бойові системи, а також було подовжено контракт на бойову підготовку персоналу у Великій Британії⁶⁸. Італійська *Finmeccanica* за перші три квартали 2009р. зареєструвала 30% зростання доходів у сегментах військових авіації та електроніки, частково завдяки доходам *DRS Technologies* (придбана у 2008р.), яка на той час вже перевиконала річний план нових замовлень на 2009р.⁶⁹ Французька *SAFRAN* збільшила доходи та чистий прибуток у військовому секторі завдяки, зокрема продажу двигунів її філіалом *Aerospace Propulsion*⁷⁰. Німецька

⁶³ *Lockheed Martin* відзначила зниження обсягів продажу в інших сегментах (наприклад, за програмами бойових літаків *F-22* та *F-16*), хоча загальний обсяг продажу не знизився. Див.: Lockheed Martin, 'Lockheed Martin announces third quarter 2009 results', Press release, 20 Oct. 2009, <http://www.lockheedmartin.com/news/press_releases/2009/1020hq-3q-2009-earnings.html>.

⁶⁴ *DynCorp International, Form 10-Q Pursuant to Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for Quarterly Period Ended Oct. 2, 2009* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 27 Nov. 2009), p.34.

⁶⁵ *Oshkosh Corporation, 2009 Annual Report: When Experience Counts* (Oshkosh Corporation: Oshkosh, WI), p.1. Про спірне замовлення фірми *Oshkosh* на виробництво військових середніх транспортних засобів для СВ США див. підрозділ II цього розділу.

⁶⁶ *Honeywell, Quarterly sales reports, 1st–3rd quarters 2009*, <<http://investor.honeywell.com/phoenix.zhtml?c=94774&p=irol-news>>.

⁶⁷ *BAE Systems, Half-yearly Report: Leveraging Global Capability* (BAE Systems: London, July 2009).

⁶⁸ *Meggitt, 'Interim presentation for the 6 months ended 30 June 2009'*, 4 Aug. 2009, <<http://www.meggitt.com/?OBH=290>>.

⁶⁹ 'Strong showing', *Aviation Week & Space Technology*, 9 Nov. 2009, p.26.

⁷⁰ *SAFRAN, 'Safranreportsnine-monthrevenue2009'*, Pressrelease, 16Oct.2009, <<http://www.safran-group.com/site-safran-en/finance-397/financial-publications/financial-press-releases/2009-658/article/safran-reports-nine-month-revenue?10091>>.

компанія *Rheinmetall* намагалася компенсувати падіння доходів в автомобільному сегменті за рахунок військового сектору⁷¹. Крім того, компанія *Krauss-Maffei Wegmann* через спільне підприємство з *Rheinmetall* отримала дохід від участі в контракті Уряду Німеччини вартістю €3,1 млрд. (\$4,6 млрд.) на постачання бронемашин *Puma*⁷².

Отримати інформацію про окремі компанії інших країн набагато важче, але загальним висновком є те, що навіть у такій складній світовій економічній ситуації національні оборонні промисловості загалом почуваються добре. Російський Уряд оголосив, що, попри фінансову кризу, виробництво військової продукції у 2009р. збільшилося на 3,7%⁷³. В Австралії аерокосмічний сегмент було захищено від кризи за рахунок, зокрема військового сектору⁷⁴.

Стратегії компаній

За великим рахунком, компанії-виробники озброєнь не вдавалися до якихось нових стратегій у відповідь на фінансову кризу. Скоріше, вони дотримувалися стратегій, розроблених протягом принаймні останнього десятиліття: міжнародні продажі озброєнь, реформування бізнесу, диверсифікація інвестицій в інші сегменти та сектори. Через домінування США у сфері військових витрат, а також відсутність тенденцій до їх зменшення, багато компаній інших країн з метою подолання наслідків економічної кризи намагаються створити або розширити партнерські зв'язки зі США або придбати там компанію⁷⁵. Водночас, увага надається й іншим ринкам, що мають потенціал зростання, зокрема Латинської Америки, Східної Азії і Близького Сходу.

Компанії-виробники озброєнь часто мають відносну свободу дій в розробці стратегій реагування на потенційні фінансові стреси, викликані, зокрема світовою фінансовою кризою і рецесією економіки. На національному рівні в рамках бюджетного процесу, як правило, забезпечується захист оборонних бюджетів від термінових скорочень, включно з видатками на придбання озброєнь. Більше того, оборонна промисловість працює переважно на основі довгострокових контрактів, що пом'якшує вплив рецесій і дає компаніям час на пристосування своїх бізнес-стратегій.

⁷¹ Pettibone, R., 'Rheinmetall buoyed by defense', *Forecast International*, 15 Oct. 2009.

⁷² Rheinmetall, 'Billion plus order for Rheinmetall', Press release, 6 July 2009, <<http://www.rheinmetall.de/index.php?lang=3&fid=2160>>.

⁷³ 'Russia does not need to buy arms abroad – Putin', *Interfax*, 3 Dec. 2009.

⁷⁴ Brown, M., 'Aerospace industry weathers global crisis', *ABC News*, 29 Nov. 2009, <<http://www.abc.net.au/news/stories/2009/11/29/2756484.htm>>.

⁷⁵ Цю стратегію розглядають, зокрема, компанії *MBDA*, *Rheinmetall*, *Thales*, *Dassault*, *Honeywell*, *Rafael*, *Toshiba*, *Fuji Heavy Industries* і *Fincantieri*. Наприклад, *Kongsberg* (Норвегія) відкрила у США завод зі збирання систем управління зброєю для американського ринку, отримала доступ до ринку та домоглася збільшення обсягів продажу озброєнь. Див.: *Kongsberg, Annual Report and Sustainability Report 2008* (Kongsberg Gruppen: Kongsberg, [2009]), pp.5, 22.

Політика урядів

Пакети антикризових заходів з відновлення і стимулювання економіки, впроваджені деякими урядами, різною мірою впливали на оборонну промисловість. Оборонна галузь у цих пакетах не була винятком, а в окремих випадках отримала преференції⁷⁶.

Росія обіцяла не скорочувати військові закупівлі та намагається збільшити придбання озброєнь навіть за умов значного зменшення у 2009р. її нафтових доходів⁷⁷. Проте, навіть за відсутності кризи підтримка оборонної промисловості завжди була невід’ємною складовою політики російського Уряду, спрямованою на модернізацію Збройних сил. За офіційними повідомленнями, у 2009р. Росія виділила оборонній промисловості близько 970 млрд. руб. (\$33 млрд.) з перспективою збільшення суми на 2010р.⁷⁸ З метою подолання труднощів, викликаних фінансовою кризою і рецесією, і водночас заохочення модернізації Збройних сил, російський Уряд надав певним компаніям субсидії у вигляді кредитних відсоткових знижок, зробив прями внески до їх статутних капіталів, а також надав їм право користуватися державними гарантіями по банківських кредитах⁷⁹. Наприклад, російські офіційні особи пообіцяли компаніям-виробникам озброєнь державні гарантії по експортних кредитах, наданих принаймні *Внешэкономбанком* і *Внешторгбанком* – двома банками, що є ключовими для галузі⁸⁰. На початку 2009р. російський Уряд запропонував вжити заходів з невідкладної допомоги, що дозволяли б компаніям укласти довгострокові контракти на постачання сировини та допомогли б їм набути необхідної гнучкості в умовах коливання цін⁸¹. Крім того, експорт озброєнь і техніки вважається одним із ключових засобів отримання твердої іноземної валюти, що є ще однією причиною надання державної підтримки цьому бізнесу⁸².

Так само лояльно до підтримки військових витрат і закупівель поставилося французьке керівництво. У відповідь на фінансову кризу Франція асигнувала

⁷⁶ Одним із прикладів впровадження прямого економічного стимулювання оборонної промисловості є Польща, хоча суми були відносно невеликими. Див.: ‘Polish arms industry to receive crisis funds’, Polish Press Agency (PAP), 22 July 2009.

⁷⁷ Гаврилов Ю. “Взамен “Тополя”, *Российская газета*, 10 декабря 2009г.; Abdullaev, N., ‘Russia pushes industry support through recession’, *Defense News*, 7 Sep. 2009.

⁷⁸ “В 2009г. для российской оборонной промышленности выделено около \$33 млрд. – Путин”, Интерфакс, 18 ноября 2009г.; Chuter, A. and P. Tran, ‘Financial crises creates bleak spending outlook’, *Defense News*, 7 Sep. 2009.

⁷⁹ Хоча невеликим компаніям-постачальникам надаються субсидії з метою запобігання їх банкрутству, більша частина допомоги надходить крупним виробникам, що належать до переліку компаній, які мають право на отримання державної допомоги у кризовій ситуації. Див.: ‘Russia’s Putin signs orders granting subsidies to struggling defence enterprises’, Interfax, 16 Nov. 2009; ‘List of enterprises where state will get stake is ready – minister’, ITAR-TASS, 23 Mar. 2009.

⁸⁰ Makienko, K., ‘Economic crisis and Russia’s defense industry’, *Moscow Defence Brief*, no.1, 2009; “ВТБ “Северо-Запад” предоставил кредит ОАО “Машиностроительный завод Арсенал””, РИА Новости, 9 ноября 2009г., <<http://nw.rian.ru/economy/20091109/81803119.html>>.

⁸¹ McDermott, R., ‘Russia feels pinch over arms plans’, *Asia Times*, 16 Jan. 2009.

⁸² Кислов А., Фролов А. “Проблемы и перспективы военного экспорта России”, *Международная жизнь*, №5, 2009г., <<http://www.interaffairs.ru/argp.php?pg=40>>.

кошти для стимулювання безпосередньо оборонної промисловості. Уряд виділив МО 10% пакета економічного стимулювання, що склало приблизно €2,3 млрд. (\$3,4 млрд.)⁸³. З цієї суми принаймні €1,4 млрд. (\$2 млрд.) були призначені виробникам озброєнь. Проте, французькі компанії побоюються, що потенційні потреби в балансуванні бюджету та виплаті боргів можуть у перспективі завадити виконанню політичних зобов'язань Уряду стосовно витрат на придбання озброєнь⁸⁴.

Німеччина у 2008р. запровадила невеликий пакет економічного стимулювання, а на початку 2009р. збільшила його до понад €50 млрд. (\$63 млрд.), з яких €500 млн. (\$634 млн.) передбачено для Збройних сил. Половина цієї суми була призначена для будівельних проектів, а решта – для закупівлі високотехнологічної військової техніки, зокрема автомобілів та іншої техніки, потрібної для німецького персоналу, розгорнутого в Афганістані, внаслідок чого ця частина витрат стимулювання більше нагадувала додаткові військові витрати⁸⁵.

Італія скоротила фінансування всіх міністерств. Водночас, скорочення витрат на МО, як очікується, частково буде компенсовано за рахунок видатків, призначених іншим міністерствам⁸⁶.

Уряд США на початку 2009р. ухвалив пакет економічного стимулювання обсягом \$800 млрд. Частка видатків для МО призначалася для проектів експлуатації і технічного обслуговування військових об'єктів, модернізації медичних об'єктів, захисту довкілля, а також досліджень, розробок, випробувань та оцінок. Закупівля озброєнь і військових послуг до цього пакета внесена не була⁸⁷.

Австралія внесла військовий компонент до пакета економічного стимулювання; наприклад, виділила 246 млн. австралійських доларів (\$206 млн.) на спорудження житла для військовослужбовців та їх сімей, хоча ці кошти надходять до будівельних фірм, а не до виробників озброєнь⁸⁸. Окремо від пакета стимулювання, Уряд видав Білу книгу з питань оборони, яку певною мірою можна вважати описом пакета економічного стимулювання для оборонної промисловості, оскільки в ній передбачаються витрати в сумі понад 100 млрд.

⁸³ French Ministry of Defence. 'Contribution significative de la Defense au plan de relance de l'economie fracaise' [Значний внесок оборони у відновлення французької економіки], <http://www.defense.gouv.fr/ministre/actualite_et_dossiers/archives_a_la_une/contribution_significative_de_la_defense_au_plan_de_relance_de_l_economie_francaise>.

⁸⁴ Chuter and Tran (посилання 78).

⁸⁵ 'German defense to benefit from state stimulus package', Translation from German Radio, Defence Talk, 4 Mar. 2009, <<http://www.defencetalk.com/german-defense-to-benefit-from-state-stimulus-package-16466/>>; Schulte, S., 'Coming together', *Jane's Defence Weekly*, 4 Nov. 2009, pp.44-47.

⁸⁶ Chuter and Tran (посилання 78).

⁸⁷ American Recovery and Reinvestment Act of 2009, US Public Law no.111-5, signed into law on 17 Feb. 2009, <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c111:h1>>. Див. також підрозділ VII розділу 5 цього видання.

⁸⁸ Australian Government, 'Nation building: economic stimulus plan, defence housing', 2009, <<http://www.economicstimulusplan.gov.au/housing/>>.

австралійських доларів (\$83,9 млрд.) протягом наступного десятиліття на придбання техніки для Збройних сил⁸⁹.

Загальний обсяг пакета економічного стимулювання Китаю, за оцінками, складає понад 4 трлн. юанів (\$585 млрд.)⁹⁰. Конкретні деталі про розподіл цих коштів для оборонної промисловості невідомі. Проте, за повідомленнями, Китай надав державні позики на загальну суму принаймні \$75 млрд. компаніям, які, крім іншого, виробляють озброєння, зокрема літакобудівній компанії *AVIC* і суднобудівним – *CSSC* та *CSIC*⁹¹. Позики цим компаніям надані з метою покращення інфраструктури та на НДДКР⁹². На додаток до позик, Уряд запропонував повернення податку на додану вартість певним галузям, зокрема, суднобудуванню⁹³. Ця галузь, крім того, отримала інші види підтримки, наприклад, оновлені технології і підтримку операцій зі злиття та поглинань всередині галузі⁹⁴.

V. Висновки: стабільність попри кризу

Фінансова криза та рецесія значним чином на оборонну промисловість не вплинули. Продажі озброєнь у 2008р. продовжували тенденцію зростання, а попередня оцінка звітів компаній за 2009р. свідчить про позитивні результати діяльності їх військових секторів, у т.ч. і в поточному році. Більше того, у 2008р. частки регіонів у загальному продажі залишилися стабільними, що свідчить про відсутність негативних наслідків ранніх етапів кризи в кожному регіоні. Існує кілька чинників, що сприяють стабільності діяльності оборонної промисловості навіть за умов світової фінансової кризи та рецесії, зокрема: високі рівні військових витрат; специфічні особливості оборонної промисловості; триваючі конфлікти в Афганістані та Іраку.

Політика США – країни з найбільшими військовими витратами та обсягами закупівель озброєнь і військової техніки – з подолання наслідків фінансової кризи та рецесії економіки має потенційно потужний вплив на світове виробництво озброєнь. Ні у сфері військових витрат США, ні в обсягах поставок ними озброєнь скорочень фінансування не відбулося. Навпаки,

⁸⁹ Australian Department of Defence, *Defending Australia in the Asia Pacific Century: Force 2030-Defence White Paper 2009* (Australian Government: Canberra, 2009); 'Industry welcomes Defence White Paper', *Manufacturers' Monthly*, May 2009, <<http://www.manmonthly.com.au/Article/Industry-welcomes-Defence-White-Paper/479544.aspx>>.

⁹⁰ US Library of Congress, 'Financial stimulus plans: recent developments in selected countries', 17 Apr. 2009, <http://www.loc.gov/law/help/financial_stimulus_plan.php#China>.

⁹¹ Grevatt, J., 'China's defence industry bucks wider market downturn', *Jane's Defence Industry*, 2 Sep. 2009. На початку 2009р. *AVIC*, за повідомленнями, була найбільшим позичальником, але не відомо, яка частка цих позик призначалася для військового сектору *AVIC*. Див.: Lagerkranser, P., 'China banks surge to world's biggest may be too good to be true', *Bloomberg.com*, 30 Apr. 2009, <<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601109&sid=aueh06DOY37A>>.

⁹² Grevatt, J., 'China's defence industry bucks wider market downturn', *Jane's Defence Industry*, 2 Sep. 2009.

⁹³ Wallis, K., 'China stimulus package to benefit larger yards', *Lloyds List*, 26 Feb. 2009.

⁹⁴ Hao, T., 'Shipbuilders in consolidation mode', *China Daily*, 16 Feb. 2009.

у 2009р. військові витрати США зросли⁹⁵. Вся оборонна промисловість продовжує пильно спостерігати, чи не відійдуть США у своїх витратах від схильності до закупівель крупних систем озброєнь, але поки що більшість цих програм або залишаються чинними, або відстрочені (але остаточно не скасовані)⁹⁶. Кошти на закупівлю бронемашин і БЛА для застосування в конфліктах в Афганістані та Іраку продовжуватимуть виділятися, а також очікується, що США, принаймні найближчим часом, продовжуватимуть використовувати підрядні організації та аутсорсинг у наданні військових послуг.

Монопсоністична структура оборонної промисловості та, як наслідок, міцні зв'язки між виробниками озброєнь та урядами, а також очевидна важливість галузі для національної оборони захищають її від безпосереднього впливу відчутних економічних спадів⁹⁷. Ці особливості галузі відбиваються на постійно високих обсягах продажу озброєнь, прибутках, великій кількості відкладених замовлень і потужних грошових потоках у галузі виробництва озброєнь – навіть тоді, коли інші галузі відчують труднощі та потребують значної економічної допомоги від урядів.

З огляду на триваючі конфлікти в Афганістані та Іраку, а також відсутність серйозних негативних наслідків рецесії для оборонної промисловості, можна сподіватися, що нинішні тенденції у виробництві озброєнь продовжуватимуться.

⁹⁵ Див. розділ 5 цього видання.

⁹⁶ Hartley, K. and Solomon, B., 'NATO and the economic and financial crisis', NATO Research Paper no.52, Oct. 2009, <<http://www.ndc.nato.int/research/series.php?icode=1>>.

⁹⁷ Див., наприклад: Sköns, E. and Dunne, J.P., 'Economics of arms production', ed. L. Kurtz, *Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict*, 2nd edn, vol.1 (Elsevier: Oxford, 2008); Dunne, J.P., 'The defense industrial base', eds K. Hartley and T. Sandler, *Handbook of Defense Economics*, vol. 1 (North-Holland: Amsterdam, 1995).

Додаток 6А. Перелік СІПРІ 100 компаній - найкрупніших виробників озброєнь у 2008р.

СЬЮЗЕН Т.ДЖЕКСОН разом з МЕРЕЖЕЮ СІПРІ
З ПИТАНЬ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ*

I. Критерії відбору та джерела даних

У таблиці 6А.1 наведено Перелік СІПРІ 100 компаній - найкрупніших у світі виробників озброєнь (за винятком компаній Китаю), розташованих за обсягами продажу озброєнь – *Top 100* за 2008р. У таблиці подається інформація про продаж озброєнь компаніями у 2007-2008рр., а також підсумкові показники продажу, прибутку та зайнятості у 2008р. До Переліку внесені компанії як державного, так і приватного секторів з виробництва товарів військового призначення та надання відповідних послуг, але не враховані виробничі чи обслуговуючі підрозділи підприємств зі складу збройних сил. Холдингові та інвестиційні компанії не згадуються. Через брак загальнодоступних даних до Переліку не внесені китайські компанії. До нижніх рядків Переліку могли б бути внесені також компанії інших держав – за умов наявності достатньої інформації про їх діяльність.

Публічно доступна інформація про продаж озброєнь, фінансовий стан і зайнятість в оборонній промисловості є обмеженою. Наведені в таблиці 6А.1 дані отримані з наступних джерел: річні звіти та сайти компаній; відповіді на анкету СІПРІ; новини в ділових рубриках газет, у військових журналах та Інтернет-виданнях, що спеціалізуються на військових питаннях. Враховуються також прес-релізи, маркетингові звіти, публікації урядів про укладені контракти, а також загальні огляди стосовно різних країн. За відсутності даних з цих джерел, СІПРІ використовував власні оцінки. Тематичний і географічний спектр даних значною мірою залежить від наявності інформації. Всі дані постійно переглядаються, оновлюються та можуть відрізнятися у виданнях *Щорічника СІПРІ* за різні роки.

II. Визначення

СІПРІ визначає “продаж озброєнь” як продаж військових товарів і послуг військовим споживачам – як внутрішнім, так і зовнішнім. Товарами та

* Учасниками мережі у 2008р. були: Гюлай Гюнлюк-Şenesen (*Gülay Günlük-Şenesen, Istanbul University*), Жан-Поль Ебер (*Jean-Paul Hébert, Centre Interdisciplinaire de Recherches sur la Paix et d'Études Stratégiques, Paris*), Шінічі Коно (*Shinichi Kohno, Mitsubishi Research Institute, Tokyo*), Валері Міранда (*Valerie Miranda, Istituto Affari Internazionali, Roma*), Пере Ортега (*Pere Ortega, Centre d'Estudis per la Pau J. M. Delàs, Barcelona*) і Паек Джае Ок (*Paek Jae Ok, Korea Institute for Defense Analyses, Seoul*).

послугами військового призначення вважаються такі, що розроблені спеціально для військових цілей, а також технології, пов'язані з цими товарами та послугами. До товарів військового призначення належить спеціальна військова техніка і не належать товари загального вжитку, наприклад, паливно-мастильні матеріали, електроенергія, офісні комп'ютери, уніформа та черевики. Так само, військовими послугами вважаються лише послуги суто військового характеру. Вони охоплюють: технічні послуги (інформаційні технології, техобслуговування, поточний і капітальний ремонт, оперативне забезпечення), а також послуги, пов'язані з діяльністю збройних сил (розвідка, навчання, логістика, менеджмент військових баз, озброєна охорона в зонах конфліктів). Вони не охоплюють надання послуг суто цивільного характеру в мирний час (охорону здоров'я, прибирання та харчування, транспортні послуги), але враховують транспортне забезпечення військ у зоні операцій¹.

Визначення “продаж озброєнь” є базовим, але на практиці його важко застосувати. Ні кращих альтернатив, ні загальновизнаного стандартного визначення немає. Наведені в таблиці 6А.1 дані про продаж озброєнь компаніями часто відбивають лише ту частку загального продажу, яку сама компанія вважає пов'язаною з військовою діяльністю. Тому порівняння компаній за цими даними є обмеженим.

Дані про загальний продаж, прибуток і зайнятість стосуються компанії в цілому, а не її “оборонних” підрозділів. Ці дані відбивають загальний обсяг продажу, включаючи продажі, здійснені національними та закордонними дочірніми підприємствами. Дані про прибуток означають суму, отриману після сплати податків. Дані про зайнятість наводяться станом на кінець року, за винятком компаній, що оприлюднюють лише середньорічні показники. Всі дані наводяться на підставі оцінок за фінансовий рік, поданих у щорічних звітах компаній.

III. Розрахунки

Часом дослідники СППРІ роблять власні оцінки продажів озброєнь. В окремих випадках СППРІ використовує дані про загальний продаж “оборонними” підрозділами компаній, хоча ці підрозділи частково можуть здійснювати продаж цивільної продукції, іноді невизначеного характеру. Коли компанії не надають дані про свої “оборонні” підрозділи, оцінки можуть робитися на підставі інформації про укладені контракти, чинні програми виробництва озброєнь і даних, оприлюднених офіційними представниками компаній у ЗМІ чи в інших джерелах.

Дані про продаж озброєнь використовуються для приблизного оцінювання щорічних обсягів їх виробництва. Для більшості компаній такі оцінки

¹ Більш докладний перелік видів діяльності, віднесених до “військових послуг”, див.: Perlo-Freeman, S. and Sköns, E., ‘The private military services industry’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2008/1, Sep. 2008, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=361>.

є реалістичними. Винятком є переважно суднобудівні компанії. В їх діяльності існують значні розбіжності між обсягами щорічного виробництва і продажу – через тривалий період побудови кораблів і невелику кількість одиниць продукції. Невелика кількість суднобудівних компаній надають оцінки щорічних обсягів виробництва, які й використовуються СППРІ.

Усі дані надходять у національних валютах за поточними цінами. Для конвертації національних валют у долари США СППРІ використовує дані МВФ про середньорічні ринкові валютні курси (наведені в міжнародній фінансовій статистиці). Дані в таблиці 6А.1 наводяться в доларах за поточними цінами. Річні зміни цих даних важко інтерпретувати, оскільки зміна доларової вартості продажів має кілька складових: зміна обсягів продажу, рівень інфляції та, якщо продаж здійснюється в національній валюті, коливання валютного курсу. Продажі на міжнародних ринках озброєнь часто здійснюються в доларах. Тож коливання валютних курсів не впливають на ціну в доларах, але відбиваються на вартості в національних валютах. Якщо долар падає в ціні, то знижується дохід компанії в національній валюті, а якщо виробничі витрати здійснюються також у національній валюті (найчастіше так і буває), то це негативно впливає на обсяг прибутку компанії. Розрахунки в доларах за постійним валютним курсом складно робити з тієї ж причини. Коли невідомо, яка частка озброєнь продається на внутрішньому ринку, а яка експортується, неможливо дати точну оцінку вартісних обсягів торгівлі озброєннями. Тому ці дані слід використовувати обережно. Це особливо стосується країн, в яких коливання валютного курсу є відчутними.

Таблиця 6А.1. Перелік СППР 100 компаній - найкрупніших у світі виробників озброєнь (за винятком компанії Китаю) у 2008р.¹
 Дані про обсяги продажу озброєнь, загальні обсяги продажу і прибутки наведені в \$ млн.

Місце ²	2008	2007	Компанія ⁴	Країна	Сектор ⁵	Продаж озброєнь ³		% продажу озброєнь у загальному продажу у 2008р.	Загальна зайнятість у 2008р.	Загальний прибуток у 2008р.
						2008	2007			
1	2	BAE Systems	Велика Британія	А ЛА Ел ВТЗ Ра СЗ/Б Ко	32 420	29 860	34 086	95	3 250	106 400
2	3	Lockheed Martin	США	ЛА Ел Ра КА	29 880	29 400	42 731	70	3 217	146 000
3	1	Boeing	США	ЛА Ел Ра КА	29 200	30 480	60 909	48	2 672	162 200
4	4	Northrop Grumman	США	ЛА Ел Ра П Ко КА	26 090	24 600	33 887	77	-1 262	123 600
5	5	General Dynamics	США	А Ел ВТЗ СЗ/Б Ко	22 780	21 520	29 300	78	2 459	92 300
6	6	Raytheon	США	Ел Ра	21 030	19 540	23 174	91	1 672	73 000
ДК	ДК	BAE Systems Inc. (BAE Systems, Велика Британія)	США	А Ел ВТЗ СЗ/Б	19 970	14 910	19 974	100	1 971	55 200
7	7	EADS	Франція	ЛА Ел Ра КА	17 900	13 100	63 346	28	2 302	118 350
8	9	Finnmeccanica ⁶	Італія	А ЛА Ел ВТЗ Ра СЗ/Б	13 240	9 850	25 037	53	996	73 400
9	8	L-3 Communications	США	Ел П	12 160	11 240	14 901	82	949	65 000
10	10	Thales	Франція	А Ел ВТЗ Ра СЗ/Б Ко	10 760	9 350	18 543	58	952	63 250
11	11	United Technologies	США	ЛА Ел Дв	9 980	8 760	58 681	17	4 689	220 000
12	12	SAIC	США	П Комп (ВТЗ)	7 350	6 250	10 070	73	452	45 400
13	16	KBR ⁷	США	П	5 730	5 000	11 581	50	57 000	45 400
14	13	Computer Sciences Corp.	США	П	5 710	5 420	16 740	34	1 115	92 000
15	15	Honeywell	США	Ел	5 310	5 020	36 556	15	2 792	128 000
16	19	ITT Corp.	США	Ел	5 170	3 850	11 695	44	795	40 800
17	17	Rolls-Royce ⁸	Велика Британія	Дв	4 720	4 580	16 695	28	-2 472	38 900
18	23	Алмаз-Антей ⁹	Росія	Ра	4 340	2 780	4 624	94	100	89 870
19	25	AM General ¹⁰	США	ВТЗ	4 040	2 670
ДК	ДК	MBDA (BAE Systems, Велика Британія/ EADS, транс'європейська / Finmeccanica, Італія)	Франс'європейська	Ра	3 950	4 110	3 953	100	206	...

Місце ²	2008	2007	Компанія ⁴	Країна	Сектор ⁵	Продаж озброєнь ³		Загальний обсяг продажу у 2008р.	% продажу озброєнь у загальному продажу у 2008р.	Загальна зайнятість у 2008р.	Загальний прибуток у 2008р.
						2008	2007				
20	–		Navistar ¹¹	США	ВТЗ	3 900	370	14 724	26	134	17 800
ДК	ДК		DRS Technologies (Finmeccanica)	Італія	Ел	3 870	3 230	3 870	100	110	..
21	18		DCNS	Франція	Ко	3 660	3 660	3 660	100	192	12 240
22	20		General Electric	США	Дв Ел	3 650	3 460	182 515	2	17 410	323 000
ДК	ДК		Eurocopter (EADS, транс'європейська)	Франція	ЛА	3 610	2 800	6 568	55
ДК	ДК		Pratt & Whitney (United Technologies)	США	Дв	3 550	3 580	12 695	28
23	27		Textron	США	ЛА Ел Дв ВТЗ	3 420	2 510	14 246	24	486	43 000
ДК	ДК		Sikorsky (United Technologies)	США	ЛА	3 060	2 770	5 368	57	..	16 940
24	22		Mitsubishi Heavy Industries ¹²	Японія	ЛА ВТЗ Ра Ко	3 040	2 780	32 660	9	234	67 420
25	14		SAFRAN	Франція	Ел	3 020	5 230	15 123	20	375	54 490
26	24		Saab	Швеція	ЛА Ел Ра	3 000	2 770	3 610	83	-37	13 290
27	31		URS Corp.	США	Ел	2 680	2 290	10 086	27	220	50 000
28	28		Alliant Techsystems	США	СЗ/Б	2 680	2 460	4 583	58	155	19 000
29	29		Rheinmetall	Німеччина	А Ел ВТЗ СЗ/Б	2 660	2 400	5 665	47	198	21 020
30	–		Hewlett-Packard ¹³	США	П	2 540	0	136 022	2	7 828	321 000
31	36		Elbit Systems	Ізраїль	Ел	2 520	1 910	2 638	95	204	10 880
ДК	ДК		CASA (EADS, транс'європейська)	Іспанія	ЛА	2 510	1 150	2 824	89	99	5 730
32	32		Rockwell Collins	США	Ел	2 370	2 230	4 769	50	678	20 300
33	34		Israel Aerospace Industries	Ізраїль	ЛА Ел Ра	2 230	1 960	3 600	62	91	16 000
ДК	ДК		EADS Astrium (EADS, транс'європейська)	Франція	КА	2 200	1 700	6 280	35	..	15 000
34	33		QinetiQ	Велика Британія	П	2 170	2 160	2 972	73	173	14 060
ДК	ДК		MBDA France (MBDA, транс'європейська)	Франція	Ра	2 130	2 050	2 130	100	247	4 290
35	30		Groupe Dassault	Франція	ЛА	2 100	2 380	5 488	38	546	12 440
36	45		Oshkosh Corp.	США	ВТЗ	2 070	1 570	7 138	29	79	14 000
37	41		Сухой (ОАК) ⁹	Росія	ЛА	2 040	1 710	2 173	94	-107	29 980
38	35		Babcock International Group	Велика Британія	П	2 020	1 920	3 496	58	136	16 390

39	38	SEA	Франція	Ін.	2 010	1 760	5 136	39	-479	15 580
40	40	Harris	США	Ел	1 980	1 720	5 311	37	444	16 500
41	46	Sergo	Велика Британія	П	1 950	1 440	5 743	34	183	42 680
42	42	Krauss-Maffei Wegmann ¹⁴	Німеччина	ВТЗ	1 950	1 690	2 050	95	...	3 400
43	51	Sobham	Велика Британія	Комп(ЛА Ел)	1 910	1 220	2 697	71	176	12 040
44	43	Hindustan Aeronautics ¹⁵	Індія	ЛА Ра	1 910	1 670	2 384	80	400	30 000
45	48	Navantia	Іспанія	Ко	1 880	1 390	2 139	88	-82	5 540
46	58	DynCorp International ¹⁶	США	П	1 860	900	3 101	60	70	22 500
ДК	ДК	Alenia Aeronautica (Finmeccanica)	Італія	ЛА	1 820	1 780	1 820	100	136	9 200
47	47	SACI International	США	П	1 810	1 390	2 421	75	83	12 000
48	44	Goodrich	США	Комп(ЛА)	1 770	1 600	7 062	25	681	15 300
49	39	ThyssenKrupp	Німеччина	Ко	1 760	1 740	78 223	2	3 332	199 370
50	49	ManTech International Corp.	США	П	1 760	1 350	1 871	94	90	7 900
51	52	Rafael	Ізраїль	ЛА Ра СЗ/Б Ін.	1 530	1 140	1 530	100	46	6 000
52	63	Mitsubishi Electric ¹²	Японія	Ел Ра	1 510	820	35 460	4	118	...
53	83	Kawasaki Heavy Industries ¹²	Японія	ЛА Дв Ра Ко	1 480	580	12 951	11	113	32 270
54	50	Indian Ordnance Factories ¹⁷	Індія	А СЗ/Б	1 380	1 230	1 679	82	...	112 000
55	60	Force Protection	США	ВТЗ	1 330	890	1 330	100	47	1 170
56	53	ST Engineering (Temasek)	Сінгапур	ЛА Ел ВТЗ СЗ/Б Ко	1 280	1 100	3 777	34	335	19 000
57	37	VT Group	Велика Британія	П Ко	1 210	1 870	2 015	60	200	13 000
ДК	ДК	Thales Air Defence (Thales, Франція)	Велика Британія	Ра	1 200	...	1 200	100	138	...
58	54	Корпорация ТРВ ⁹	Росія	Ра	1 170	1 050	1 212	96	111	21 200
59	59	Иркут (ОАК) ⁹	Росія	ЛА	1 150	900	1 248	92	-41	12 140
ДК	ДК	BAE Systems Australia (BAE Systems, Велика Британія)	Австралія	Ел СЗ/Б Ко	1 090	470	1 090	100	...	5 500
60	56	GKN	Велика Британія	Комп(ЛА)	1 070	950	8 044	13	-197	40 000
61	55	Samsung	Південна Корея	А Ел ВТЗ Ко	1 010	1 030	173 439	1	10 684	276 000
62	61	Indra	Іспанія	Ел	1 000	870	3 484	29	266	24 810
63	78	NEC ¹²	Японія	Ел	950	610	40 786	2	-2 870	143 330
64	57	Diehl	Німеччина	Ра СЗ/Б	940	900	3 117	30	21	11 390

Місце ²	2008	2007	Компанія ⁴	Країна	Сектор ⁵	Продаж озброєнь ³		Загальний обсяг продажу у 2008р.	% продажу озброєнь у загальному продажу у 2008р.	Загальна зайнятість у 2008р.	Загальний прибуток у 2008р.
						2008	2007				
ДК	ДК	ДК	Agusta Westland (Finmeccanica)	Італія	ЛА	930	930	2 981	31	232	5 750
ДК	ДК	ДК	Selex Communications (Finmeccanica)	Італія	Комп(Ел Ін.)	900	890	1 105	82	-95	4 400
65	62	62	Bharat Electronics	Індія	Ел	900	840	1 063	85	171	11 960
66	-	64	Precision Castparts Corp.	США	Комп(ЛА)	890	..	6 828	13	1 045	20 300
67	64	66	Nexter	Франція	А ВТЗ СЗБ	850	800	850	100	145	2 720
68	66	69	Вертолётъ России (ОПК Оборонпром) ⁹	Росія	ЛА	850	690	1 660	51	115	..
69	69	69	Meggitt	Велика Британія	Комп(ЛА)	830	670	2 137	39	182	8 140
70	93	93	VSE Corp.	США	П	830	540	1 044	80	19	1 920
71	-	72	SIAE	Франція	Комп(ЛА)	810	470	810	100	..	4 000
72	-	73	Shaw Group ¹⁸	США	П	800	450	6 998	11	141	26 000
73	67	67	LIG Nex1	Південна Корея	Ел	770	690	770	100	38	2 440
ДК	ДК	ДК	Thales Nederland (Thales, Франція)	Нідерланди	Ел	770	..	770	100	35	..
74	85	77	RUAG	Швейцарія	А ЛА Дв СЗБ	760	580	1 419	54	47	6 310
75	77	77	SRA International	США	Ел	750	610	1 507	50	73	6 500
ДК	ДК	ДК	Samsung Techwin (Samsung)	Південна Корея	А Ел Дв ВТЗ	750	770	2 123	35	133	4 190
76	94	68	Kongsberg Gruppen	Норвегія	Ел Ра СЗБ	740	540	1 960	38	104	5 240
77	65	76	Aerospace Corp.	США	П	740	700	839	88	..	4 000
ДК	ДК	78	Galileo Avionica (Finmeccanica)	Італія	Ел	730	670	837	87	44	2 790
78	76	76	Ultra Electronics	Велика Британія	Ел	730	620	947	77	3	3 580
79	68	80	MTU Aero Engines	Німеччина	Дв	730	680	3 989	18	263	7 540
80	80	90	Moog	США	Комп(Ел Ра)	720	590	1 903	38	119	8 840
81	90	82	ARINC (Carlyle Group) ¹⁹	США	П	700	550	1 163	60	..	3 100
82	75	86	Teledyne Technologies	США	Ел	680	620	1 893	36	111	8 800
83	86	84	CAE	Канада	Ел	680	570	1 558	44	187	7 000
84	91	91	Fiat ²⁰	Італія	Дв ВТЗ	680	550	86 940	1	2 520	198 140

ДК	ДК	Iveco (Fiat)	Італія	ВТЗ	680	550	15 950	4	832	27 110
85	96	Jacobs Engineering Group ²¹	США	П	670	520	11 252	6	421	57 100
86	74	Patra	Фінляндія	ЛА ВТЗ СЗ/Б	670	640	783	86	3	2 800
87	70	Fincantieri	Італія	Ко	670	660	4 299	15	15	9 190
ДК	ДК	BAE Systems Hägglunds (BAE Systems, Велика Британія)	Швеція	ВТЗ	670	460	675	99	..	1 040
88	79	Curtiss-Wright Corp.	США	Комп(Л/А К)	660	610	1 830	36	109	7 970
89	81	MTRC ²²	США	П	650	590	1 235	53	..	7 010
ДК	ДК	Santa Bárbara Sistemas (General Dynamics, США)	Іспанія	А ВТЗ СЗ/Б	650	620	650	100	26	1 870
90	-	Уральвагонзавод ⁹	Росія	ВТЗ	640	460	1 851	35	-241	33 140
91	71	Allion Science and Technology	США	П	640	660	740	86	-25	3 270
ДК	ДК	Thales Australia (Thales, Франція)	Австралія	А Ел ВТЗ Ра СЗ/Б Ко	630	630	935	68	..	3 510
92	87	Avio (Cinven, Велика Британія)	Італія	Дв	630	570	2 426	26	-122	5 090
93	99	Chemring Group	Велика Британія	СЗ/Б	620	500	651	96	76	3 000
94	-	Israel Military Industries	Ізраїль	А ВТЗ СЗ/Б	620	490	650	95	..	3 200
95	73	Cubic Corp.	США	П	610	640	881	69	37	6 000
96	100	КБП ⁹	Росія	СЗ/Б	610	490	611	99	..	7 130
97	95	Vought Aircraft Industries (Carlyle Group)	США	ЛА	610	530	1 797	34	94	6 500
98	98	Esterline Technologies	США	Комп(Л/А СЗ/Б)	590	510	1 483	40	121	9 700
99	89	Chugach Alaska Corp. ²³	США	П	570	560
100	-	Day & Zimmerman ²⁴	США	СЗ/Б Ін.	550	490	2 400	23	..	24 000

¹ Хоча відомо, що кілька китайських компаній-виробників озброєнь є досить потужними, щоб бути внесеними до *Top 100*, це неможливо зробити через брак достовірних даних, що підлягають порівнянню. Крім того, в інших країнах, зокрема в Казахстані та Україні, існують компанії досить крупні для того, щоб за наявності даних бути внесеними до *Top 100*, але це менш імовірно.

² Місце компанії визначається на підставі вартості продажу озброєнь у 2008р. Компанії з позначкою ДК є дочірніми компаніями. (-) означає, що компанія не належала до *Top 100* у 2007р. Назви і склад компанії наведені станом на 31 грудня 2008р. Інформація про наступні зміни наводиться в подальших. Місце компанії у 2007р. може відрізнятися від зазначеного в *Щорічнику СІПРІ 2009* через постійне уточнення даних, найчастіше через уточнення інформації самими компаніями або розрахунків СІПРІ. Найбільш значні уточнення пояснені в подальших.

³ (..) означає, що даних немає.

⁴ Стосовно дочірніх компаній і компаній-виробників, власниками яких є холдингові або інвестиційні компанії, назва головної компанії наведено в дужках разом з країною, де вона базується.

⁵ Назви секторів та їх скорочення: А – артилерія, ЛА – літальні апарати, Ел – електроніка, Дв – двигуни, Ра – ракети, ВТЗ – військові транспортні засоби; СЗ/Б – стрілецька зброя/босприпаси; П – послуги; Ко – кораблі; КА – космічні апарати; Ін – інше; Комп() – компоненти, послуги чи будь-що інше, ніж завершені системи,

в секторах, вказаних у дужках (стосується компаній, що не виробляють завершених систем).

⁶ *Fitnesstics* придбала *DRS Technologies* у жовтні 2008р. Дані, наведені тут, інтерпретують це поглинання, начебто воно відбулося 1 січня 2008р.

⁷ Дані про обсяг продажу озброєнь *KBR* є оціночними, зробленими на підставі платежів *LOGCAP III* і *MO* Великої Британії.

⁸ Дані про обсяг продажу озброєнь *Rolls-Royce* є оціночними, оскільки компанія не оприлюднює інформацію про цивільно-військовий розподіл продажів *Marine Division* і не надала відповіді на запит стосовно цієї інформації.

⁹ Це вже сьомий рік поспіль, коли російські компанії потрапляють до *Top 100*. Можливо, існують також інші російські компанії, що мають на це право, але доступні дані про них є неповними. Дані про загальні обсяги продажів і доходи російських компаній отримані від російської рейтингової компанії *Expert RA*, а інформація про частки оборонного продажу та зайнятість – від Центру аналізу стратегій і технологій (Москва). Значна кількість російських оборонних компаній зараз консолидуються в чотири крупні державні корпорації: *Объединенная авиастроительная корпорация (ОАК)*, *ОПК Оборонпром*, *Объединенная судостроительная корпорация (ОСК) та Ростехнологии*. Однак, порівнянних даних про ці корпорації немає. Отже, навіть при тому, що компанії *Сухой* та *Иркут* належать до *ОАК*, а *Вертолёты России* є дочірньою компанією *ОПК Оборонпром*, ці три компанії реєструються в *Top 100* як тоговні. Детальніше про консолидацію в оборонній промисловості Росії див. підрозділ II розділу 6 цього видання, а також: Перло-Фрімен С. та ін. "100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2007р.", *Щорічник СІПРІ 2009*, с.270-280.

¹⁰ У відкритих джерелах оприлюднюються лише окремі фінансові показники *AM General*. Оцінка СІПРІ обсягів продажу озброєнь ґрунтується на середньому за два роки обсязі найкрупніших контрактів з *MO* США.

¹¹ У попередні роки дані про обсяги продажу *Navistar* обчислювалися, ґрунтуючись на середніх обсягах контрактів з *MO* США. Дані за 2007р. і 2008р., наведені тут, ґрунтуються на інформації про продажі озброєнь за ці роки, оприлюднені компанією. Внаслідок цих змін обсяг продажу озброєнь *Navistar* зменшився, що вплинуло на рейтинг компанії за 2007р.

¹² Дані про обсяги продажу озброєнь японських компаній відбивають скоріше нові контракти з *MO*.

¹³ *Newleft-Packard (HP)* придбала компанію *EDS* у IV кварталі 2008р. Дані про загальний обсяг продажу, наведені тут, є гіпотетичними, якби *EDS* була частиною *HP* весь фінансовий рік. До цього придбання *HP*, згідно з визначенням СІПРІ, не вважалася виробником озброєнь. Оскільки *HP* окремо не звітує про цивільні та військові продажі *EDS*, оцінка обсягу продажу озброєнь за 2008р. ґрунтується на аналогічних даних *EDS* за 2007р.

¹⁴ Дані про обсяг продажу озброєнь *Kvauss-Maffei Wegman* ґрунтуються на оцінках незначних обсягів невійськових продажів компанії.

¹⁵ Дані про частку продажів озброєнь у загальному обсягу продажу *Hindustan Aeronautics* узяті з *Top 100 Defense News* за 2008р.

¹⁶ Дані про частку продажів озброєнь *DynCorp* є надходженнями від *MO* США. Можливо, оцінка є заниженою, оскільки деякі контракти в галузі безпеки з Державним департаментом США могли б бути класифіковані як оборонний бізнес і, таким чином, віднесені до "продажу озброєнь", за визначенням СІПРІ.

¹⁷ Усі дані стосовно *Indian Ordnance Factories* є оціночними.

¹⁸ Доступ до фінансових даних *Shaw Group* є обмеженим. Оцінка СІПРІ обсягу продажу озброєнь ґрунтується на середньому за два роки обсязі укладених крупних контрактів з *MO* США.

¹⁹ Дані про частку продажу озброєнь у загальному обсязі продажу *ARINC* узяті з *Top 100 Defense News* за 2008р.

²⁰ До обсягу продажу озброєнь *Fiat* віднесені результати діяльності її підрозділу *Iveco* з виробництва тягачів і комерційних автомобілів, а також продажу нею певної кількості ВТЗ.

²¹ Дані про обсяг продажу озброєнь *Jacobs Engineering Group* ґрунтуються на показниках укладених крупних контрактів з *MO* США.

²² Дані про обсяг продажу озброєнь *MTRC* ґрунтуються на показниках укладених крупних контрактів з *MO* США.

²³ Дані про обсяг продажу озброєнь *Chugach Alaska Corporation* ґрунтуються на показниках укладених крупних контрактів з *MO* США.

²⁴ Дані про обсяг продажу озброєнь *Day & Zimmerman* ґрунтуються на показниках укладених крупних контрактів з *MO* США.

7. Міжнародні поставки озброєнь

ПОЛ ХОЛТОМ, МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН,
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

I. Вступ

Обсяг міжнародних поставок основних видів звичайних озброєнь продовжував зростати. Ця тенденція, що розпочалася у 2005р., тривала і у 2009р., а середнє щорічне зростання на 22% протягом 2005-2009рр. перевищило показник 2000-2004рр. (таблиця 7.1)¹.

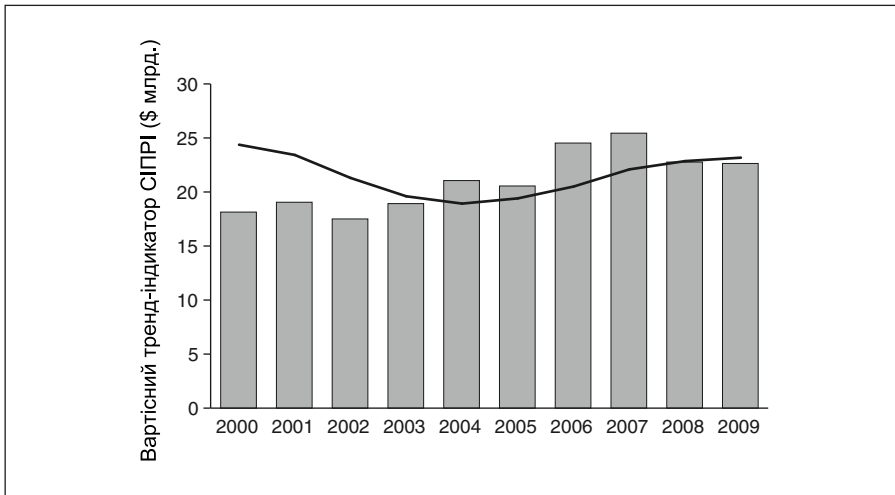
У 2005-2009рр. на п'ятьох провідних постачальників – США, Росію, Німеччину, Францію і Велику Британію – припадало 76% усього обсягу експортних поставок основних видів звичайних озброєнь, тоді як у 2000-2004рр. – 80% (діаграма 7.1). США та Росія, так само як інші найкрупніші постачальники озброєнь, найближчим часом, напевно, зберігатимуть провідні позиції, водночас постачальників другого рівня стає дедалі більше. Провідні держави-експортери озброєнь вживали заходів з надання допомоги вітчизняним виробникам в отриманні контрактів на експорт озброєнь, здійснюючи політичні візити на урядовому рівні до країн - потенційних отримувачів, а також створюючи або реорганізовуючи установи зі сприяння експорту на національному рівні². Найбільш значні події у державах - найкрупніших постачальниках озброєнь у 2009р. докладно описуються в підрозділі II.

Найкрупнішими отримувачами у 2005-2009рр. були Азія та Океанія (41%), Європа (24%), Близький Схід (17%), Північна та Південна Америка (11%), Африка (7%). Найкрупнішими країнами-отримувачами у 2005-2009рр. були Китай (9%), Індія (7%), Південна Корея (6%), Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ, 6%), Греція (4%). У 2005-2009рр. обсяг озброєнь, поставлених до Китаю, був на 20%, а до Індії на 7% меншим, ніж у 2000-2004рр.

Останні придбання окремих держав Латинської Америки, Близького Сходу, Північної Африки та Південно-Східної Азії свідчать про збільшення кількості “придбань у відповідь”, що може перетворитися на регіональну “гонку

¹ Дані СІПРІ про поставки озброєнь стосуються фактичних поставок основних видів звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних озброєнь і визначення загальних тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор. Вартісні показники СІПРІ є лише індикаторами обсягів міжнародних поставок озброєнь і не відбивають фактичну фінансову вартість таких поставок. Оскільки щороку обсяги поставок можуть змінюватися, для визначення тенденції використовується змінний середній показник за п'ять років. Докладніше про тренд-індикатор і його обчислення див. додаток 7А цього видання та сайт Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь: <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/background>>.

² Про події у виробництві озброєнь див. розділ 6 цього видання.

Діаграма 7.1. Тенденція міжнародних поставок основних видів звичайних озброєнь у 2000-2009рр.

Примітка: стовпчики відбивають щорічні сукупні показники, а крива – поточні середні показники, обчислені наприкінці кожного п'ятирічного періоду. Пояснення стосовно вартісного тренд-індикатора СІПРІ див. у додатку 7А цього видання.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://armstrade.sipri.org>>.

озброєнь”. Значно зросли обсяги озброєнь, імпортованих Ізраїлем (102%), Сінгапуром (147%) та Алжиром (102%). Цих трьох країн не було в переліку 10 провідних імпортерів у 2000-2004рр., але у 2005-2009рр. вони посіли в ньому, відповідно, шосту, сьому та дев'яту позиції. Для ілюстрації проблем, спричинених цими змінами, в підрозділі III аналізуються поставки озброєнь до Північної Африки.

Після вторгнення у 2003р. і наступного конфлікту в Іраку Збройні сили країни здійснюють переозброєння. У 2004р. ембарго ООН на постачання озброєнь, запроваджене проти Уряду Іраку, було скасоване, і у 2005-2009рр. Ірак став 24 найкрупнішим отримувачем основних видів звичайних озброєнь³. У підрозділі IV обговорюються міжнародні поставки Збройним силам Іраку з урахуванням його підготовки до остаточного виводу іноземних сил.

У підрозділі V наводяться висновки.

У додатку 7А пояснюються методики збору даних СІПРІ та обчислення вартісного тренд-індикатора, що використовується для оцінювання обсягів поставок озброєнь. У додатку наводяться дані (вартісні тренд-індикатори) стосовно всіх отримувачів і постачальників основних видів звичайних озброєнь у 2005-2009рр.⁴ Оскільки оцінка загальної фінансової вартості світової торгівлі у 2008р. є неможливою, в додатку 7Б наводяться офіційні дані про вартість замовлень, експортних ліцензій і поставок озброєнь за 1999-2008рр.

³ Про багатостороннє ембарго на поставки озброєнь див. додаток 11А цього видання.

⁴ Про тренд-індикатор див. посилання 1.

Таблиця 7.1. П'ять провідних постачальників основних видів звичайних озброєнь та їх головні отримувачі у 2005-2009рр.

Постачальник	Частка у світових поставках, %	Головні отримувачі (частка в поставках постачальника, %)		
		1	2	3
США	30	Південна Корея (14)	ОАЕ (11)	Ізраїль (11)
Росія	23	Китай (35)	Індія (24)	Алжир (11)
Німеччина	11	Туреччина (14)	Греція (13)	Південна Африка (12)
Франція	8	ОАЕ (25)	Сінгапур (21)	Греція (12)
Велика Британія	4	США (23)	Індія (15)	Саудівська Аравія (10)

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Якщо не зазначене інше, дані про поставки та відповідні контракти в цьому розділі взяті з Бази даних СІПРІ про поставки озброєнь⁵.

II. Події у країнах - крупних постачальниках озброєнь у 2009р.

США

У серпні 2009р. Президент Б.Обама запровадив всебічний огляд системи експортного контролю США⁶. Терміни завершення огляду невідомі, його вплив на поставки озброєнь, військової техніки та пов'язаних з ними технологій передбачити важко. В перший рік роботи Адміністрація Б.Обами виявила певні ознаки відходу від лінії попередньої Адміністрації Президента Дж.Буша з питань постачання озброєнь державам, що тривалий час вважаються союзниками США в регіонах напруженості або залучені до боротьби з міжнародним тероризмом. США продовжують обмежувати передачу технологій головним союзникам, зокрема, технологій, пов'язаних з програмою бойового літака *F-35 (Joint Strike Fighter, JSF)*. До початку 2010р. Конгрес США не ратифікував погоджені у 2007р. угоди зі співробітництва у сфері оборони з Великою Британією та Австралією.

У 2005-2009рр. на Азію та Океанію припадало 39% поставок США основних видів звичайних озброєнь, на Близький Схід – 36%, на Європу – 18%⁷.

⁵ База даних СІПРІ про поставки озброєнь (<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>) містить інформацію про всі поставки основних видів звичайних озброєнь протягом 1950-2009рр. Дані за 2005-2009рр. і за 2009р., на яких ґрунтуються матеріали цього розділу, наведені в “Реєстрі поставок основних видів звичайних озброєнь за 2009р.” і “Реєстрі поставок основних видів звичайних озброєнь за 2005-2009рр.” на сайті СІПРІ: <[http://www.sipri.org/databases/armstransfers/ recent_trends](http://www.sipri.org/databases/armstransfers/recent_trends)>. Дані цього розділу наведені станом на 12 лютого 2010р. та можуть відрізнятися від даних попередніх видань *Щорічника СІПРІ*, оскільки База даних СІПРІ про поставки озброєнь щорічно оновлюється.

⁶ White House, Statement of the press secretary, 13 Aug. 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Statement-of-the-Press-Secretary/>.

⁷ Див. таблицю 7А.4 додатка 7А цього видання.

Головним отримувачем основних видів звичайних озброєнь США у 2005-2009рр. була Південна Корея (таблиця 7.1). У цей період США поставили до цієї країни 40 бойових літаків *F-15K*, сучасні ракети класів “повітря-повітря” та “повітря-земля” та розраховує на замовлення ще 21 *F-15K*. Крім того, США продовжують постачати обладнання для побудованих Південною Кореєю крейсерів і фрегатів.

У 2005-2009рр. приблизно 3% поставок США припадало на Пакистан. Більшість з них було здійснено у вигляді допомоги в боротьбі з тероризмом. Військова (та економічна) допомога США надається згідно із Законом про посилене співробітництво з Пакистаном (*Enhanced Partnership with Pakistan Act*) від жовтня 2009р.⁸ Згідно з цим документом, допомога надається за умов посилення Пакистаном співробітництва зі США в боротьбі з Аль-Каїдою і Талібаном. Висунення цієї умови викликало критику з боку військового керівництва Пакистану і ЗМІ з приводу зазіхання на суверенітет держави⁹. Хоча на США припадало 35% поставок до Пакистану, його найкрупнішим постачальником у 2005-2009рр. був Китай, який здійснив 37% поставок, і в майбутньому частка Китаю, напевно, зростатиме. Наприклад, у 2009р. США поставили перший з 18 бойових літаків; водночас Китай поставив перший із замовлених 42 бойових літаків *JF-17*; загалом, Пакистан планує придбати у Китаю 300 літаків *JF-17* і 36 – *J-10*.

Адміністрація Б.Обами ухвалила модернізацію систем протиповітряної оборони (ППО) *Patriot* і поставку ракет *Patriot Advanced Capability-3 (PAC-3)* для Тайваню, які можуть використовуватися для протиракетної оборони (ПРО)¹⁰. Ці продажі були погоджені Адміністрацією Дж.Буша у 2008р. і є частиною пакетних угод, що обговорюються з 2001р.¹¹ США ще не ухвалили рішення стосовно замовлення Тайваню на продаж 66 бойових літаків *F-16C*. Категорично проти поставок американської воєнної техніки Тайваню завжди виступав Китай¹².

На Близькому Сході головними замовниками озброєнь США були Ізраїль та ОАЕ, на які у 2005-2009рр. припадало по 11% поставок. Останній із 102 бойових літаків *F-16I*, замовлених Ізраїлем у 1999р., було поставлено у 2009р. Сьогодні Ізраїль не має невиконаних замовлень такого масштабу та веде переговори про додаткове замовлення понад 100 бойових літаків *F-35*.

⁸ Закон США про посилене співробітництво з Пакистаном №111-73 набув чинності 15 жовтня 2009р. Допомога США надається у вигляді безкоштовної передачі надлишкової техніки або фінансування замовлень Пакистану нової техніки у США. У 2005-2009рр. у бюджеті США передбачалися витрати на допомогу Пакистану обсягом \$1,5 млрд. Див.: Lum, T., *U.S. Foreign Aid to East and South Asia: Selected Recipients*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL31362 (US Congress, CRS: Washington, DC, 8 Oct. 2008).

⁹ Bokhari, F., ‘Pakistan generals voice concern over US accord’, *Jane’s Defence Weekly*, 21 Oct. 2009, p.7; Rizvi, H.-A., ‘Limited options’, *Daily Times* (Lahore), 4 Oct. 2009.

¹⁰ White, A., ‘US, Taiwan agree \$3.2bn Patriot deal’, *Jane’s Defence Weekly*, 26 Aug. 2009, p.15.

¹¹ Везман С.Т., Бромлі М. та Везман П.Д. “Міжнародні поставки озброєнь”, *Щорічник СІПРІ 2009*, с.285-286.

¹² Phipps, G., ‘US to outline Taiwan defence package’; and Grevatt, J., ‘... as China raises spectre of embargo over Patriot sale’, *Jane’s Defence Weekly*, 13 Jan. 2010, p.5.

Ізраїль залишатиметься головним отримувачем американських озброєнь і військової техніки, адже отримує значну фінансову допомогу США на їх придбання¹³.

У 2009р. США поставили ОАЕ 18 бойових вертольотів *AH-64D*. Ця країна також зробила попередні замовлення на 12 транспортних літаків *C-130J* і шість *C-17*, які можуть використовуватися для підтримки коаліційних військ в Афганістані¹⁴. У 2006р ОАЕ замовили системи ППО *Patriot* з ракетами *PAC-3*; незабаром мають бути підписані замовлення на більш сучасну систему ПРО *Theater High-Altitude Area Defence (THAAD)*. Усі ці придбання здійснені у відповідь на відчутну загрозу застосування Іраном балістичних ракет. Кілька інших країн Близького Сходу нещодавно замовили або оголосили плани придбання у США систем ПРО. Кувейт замовив модернізацію своєї системи *Patriot* до версії ПРО та закупівлю ракет *PAC-3*. Системи *Patriot* з ракетами *PAC-3* внесені до програми Туреччини з придбання систем ППО і ПРО великої дальності (*T-LORAMIDS*)¹⁵.

Протягом 2006-2009рр. на літаки припадало 70% усіх поставок основних видів звичайних озброєнь США: до 11 країн поставлено 292 бойові літаки *F-16* і 48 – *F-15*¹⁶. Сьогодні США – єдина країна, що пропонує бойовий літак п'ятого покоління *F-35*, який вже виробляється на експорт¹⁷. У 2009р. Нідерланди та Велика Британія в рамках участі у фінальній стадії їх розробки замовили перші *F-35*; Австралія має намір зробити його в майбутньому своїм основним бойовим літаком¹⁸.

¹³ Президент США Б.Обама зробив запит на фінансування іноземної військової допомоги для Ізраїлю обсягом \$2,775 млрд. на 2010ф.р. відповідно до зобов'язання Адміністрації Дж.Буша 2007р. збільшити до 2012р. іноземну військову допомогу до \$3 млрд. Див.: Sharp, J.M., *U.S. Foreign Aid to Israel*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33222 (US Congress, CRS: Washington, DC, 4 Dec. 2009); Штоленхайм П., Пердомо К., Шьон Е. "Військові витрати", *Щорічник СІПІ 2008*, с.178-179.

¹⁴ US Defense Security Cooperation Agency, 'United Arab Emirates: logistics support for C-17 Globemaster Aircraft', Transmittal no.09-61, News release, 18 Dec. 2009; US Defense Security Cooperation Agency, 'United Arab Emirates: logistics support and training for 12 C-130J-30 Aircraft', Transmittal no.09-67, News release, 28 Dec. 2009, <http://www.dsca.mil/PressReleases/36-b/36b_index.htm>.

¹⁵ Надходили суперечливі повідомлення про можливу участь у цьому проєкті Китаю і Росії. Є інформація про зацікавленість у проєкті Франції. Див.: Kemal, L., 'China, Russia decline to bid for Turkey's missile project', *Today's Zaman*, 8 Dec. 2009; 'European manufacturer to enter Turkish missile tender', *Today's Zaman*, 6 Feb. 2010.

¹⁶ Отримувачами були Чілі, Греція, Ізраїль, Йорданія, Південна Корея, Оман, Пакистан, Польща, Португалія та ОАЕ.

¹⁷ Хоча погодженого визначення "літак п'ятого покоління" немає, визнається, що його головними властивостями мають бути низький рівень помітності (в т.ч. озброєнь усередині літака), інтегровані в мережу найсучасніші датчики та досить висока крейсерська швидкість ('*super cruise*'), у т.ч. здатність тривалий час летіти з надзвуковою швидкістю. Нині на озброєнні є лише один літак, що відповідає цим вимогам, – літак США *F-22*, який не постачається на експорт. Російський *Sukhoi PAK FA*, що має вироблятися в кооперації з Індією, здійснив перший політ наприкінці 2009р. Про програму *F-35* див.: Веземан С.Т. та ін. "Міжнародні поставки озброєнь", *Щорічник СІПІ 2007*, с.376-378.

¹⁸ Australian Department of Defence (DOD), *Defending Australia in the Asia Pacific Century: Force 2030, Defence White Paper 2009* (DOD: Canberra, 2009), p.78.

Доступ до технології США продовжує бути проблемним питанням у відношенні США з її найближчими союзниками. Деяких партнерів у програмі F-35 було поінформовано про відмову в доступі до програмного забезпечення під час обслуговування та модифікації ними F-35¹⁹. Попри ці обмеження, міністерства оборони (МО) Данії і Норвегії продовжують надавати підтримку придбанням F-35²⁰. Відмова США передати технологію дає іншим постачальникам перевагу в конкуренції на ринку бойових літаків. Наприклад, сьогодні в боротьбі за поставки нових бойових літаків до Бразилії та Індії конкуренти із Західної Європи та Росії мають намір пропонувати широку передачу технологій і доступ до кодів програмного забезпечення²¹. Постачальники, що мають змогу запропонувати бойові літаки, які не містять компонентів американського виробництва, можуть отримати перевагу у країнах, зацікавлених у розвитку власного літакобудування, орієнтованого в т.ч. на експорт²².

Росія

У 2005-2009рр. 69% поставок Росією основних видів звичайних озброєнь припадало на Азію та Океанію, 14% – Африку, 8% – Північну та Латинську Америку, 6% – Близький Схід. На бойові літаки припадало 40% усього російського експорту. Очікується зменшення поставок основних видів звичайних озброєнь до Китаю – через зростання його спроможності забезпечувати потреби Збройних сил в озброєннях продукцією власного виробництва. Крім того, Росії дедалі важче конкурувати за індійські замовлення з постачальниками з Ізраїлю, США та Західної Європи. Президент Росії Д.Медведев заявив про підтримку спільної розробки та виробництва військової продукції з іншими країнами з метою “зміцнення зв’язків з цими державами”²³. Росія також намагалася посилити свою конкурентоспроможність на ринках Латинської Америки, Близького Сходу та Північної Африки, пропонуючи оплату бартером, участь в економічних проєктах, кредити та обмін боргів на озброєння²⁴.

¹⁹ Kerr, J., ‘Australia orders first batch of F-35As’, *Jane’s Defence Weekly*, 2 Dec. 2009, p.5. Країни, що беруть участь у фінансуванні програми: Австралія, Велика Британія, Данія, Італія, Канада, Нідерланди, Норвегія і Туреччина.

²⁰ Norwegian Ministry of Defence, ‘The Joint Strike Fighter recommended to replace the F-16’, Press Release no. 80/2009, 20 Nov. 2008, <<http://www.regjeringen.no/en/dep/smk/press-center/Press-releases/2008/the-joint-strike-fighter-recommended-to-.html?id=537010>>; ‘Minister says not buying JSF could cost millions’, *Radio Netherlands*, <<http://www.defpro.com/news/details/6843/>>, 16 Apr. 2009.

²¹ Anderson, G. and Caffrey, C., ‘Final offers submitted for Brazil’s F-X2’, *Jane’s Defence Weekly*, 14 Oct. 2009, p.10; Leclercq, M., ‘Brazil to assemble French fighters for Latin market’, *Agence France-Presse*, 7 Sep. 2009.

²² Наприклад, Швеції не вдалося продати Бразилії літак *Gripen-NG* через його комплектування двигуном США. У 2005р. США не дозволили продаж Бразилією Венесуелі 24 легких бойових літаків *Super Tucano* через наявність у них компонентів виробництва США. Див.: ‘Brazil won’t buy off-the-shelf arms like Venezuela: minister’, *Agence France-Presse*, 16 Sep. 2009.

²³ “Медведев возвращает совместное производство российского оружия с другими странами”, РИА Новости, 11 июня 2009г., <<http://en15.rian.ru/russia/20090611/121955938.html>>; “В 2009г. российский экспорт оружия возрастает до \$800 млн.”, РИА Новости, 27 мая 2009г., <<http://en.rian.ru/russia/20090527/155102926.html>>.

²⁴ Черняк И. “Калашный ряд: Гендиректор “Рособоронэкспорта” Анатолий Исайкин: Несмотря на кризис, экспорт нашего оружия ставит рекорды”, Российская газета, 10 апреля 2009г., <<http://www.rg.ru/2009/04/10/orujie.html>>.

Незважаючи на зменшення продажів Китаю, *Рособоронекспорт* – російська державна експортна установа – заявив, що у 2009р. Китай залишається зацікавленим у російських транспортних літаках і літаках-заправниках, двигунах для літаків, системах ППО та озброєннях для ВМФ²⁵. Проте, засідання російсько-китайської спільної комісії з військово-технічного співробітництва в листопаді 2009р. завершилося без значних нових угод²⁶. Водночас Україна підписала контракт вартістю \$350 млн. на поставку Китаю чотирьох катерів на повітряній подушці²⁷. Раніше повідомлялося, що Китай планує замовити 10 таких катерів у Росії²⁸.

В імпорті озброєнь до Індії у 2005-2009рр. 77% припадало на Росію, 8% – Велику Британію, 5% – Ізраїль. У березні 2010р. повідомлялося, що Уряд Індії погодився сплатити \$2,3 млрд. за модернізацію авіаносця *Горшков*, термін завершення якої був перенесений на 2012р.²⁹ Крім того, у II половині 2010р. Росія поставить для ВМФ Індії на умовах лізингу атомний підводний човен *Акула-II*³⁰. У жовтні 2009р. Індія і Росія уклали двосторонню Угоду про військово-технічне співробітництво на 2011-2020рр., якою передбачається спільна розробка вертольотів, броньованих машин і бойового літака п'ятого покоління³¹. Того ж року увінчались успіхом намагання США збільшити свою частку на індійському ринку – завдяки тому, що Індії і США вдалося подолати розбіжності стосовно положень про моніторинг кінцевого використання в рамках погоджених у 2008р. контрактів на поставку шести транспортних літаків *C-130J*. Це свідчить про те, що Індія і США здатні йти на поступки заради поставок озброєнь, що посилює конкуренцію за індійські оборонні замовлення.

У 2009р. Росія досягла домовленості з В'єтнамом на поставку восьми бойових літаків *Су-30МК* та шести підводних човнів проекту 636 (класу *Kilo*). В лютому 2010р. В'єтнам придбав ще 12 *Су-30МК*³². Домовленість про отримання від В'єтнаму оборонних замовлень, здається, подібна домовленості,

²⁵ Соловьев В. “Рособоронекспорт” укрепляет позиции”, *Независимое военное обозрение*, 6 февраля 2009г., <http://nvo.ng.ru/armament/2009-02-06/1_Rosoboronekспорт>.

²⁶ Мухин В. “Российско-китайское оружейное эмбарго”, *Независимая газета*, 30 ноября 2009г., <http://www.ng.ru/economics/2009-11-30/1_embargo.html>.

²⁷ Два катери будуть побудовані в Україні, два – в Китаї. “ФСК “Море” побудує для КНР десантні кораблі на повітряній подушці типу “Зубр” – Міністр промислової політики”, *Інтерфакс*, 7 серпня 2009р.

²⁸ Minnick, W. ‘China to buy armed hovercraft’, *Defense News*, 11 Sep. 2006, p.48

²⁹ Повідомлялося, що суму кредиту було погоджено у грудні 2009р. ‘Aircraft carrier Admiral *Gorshkov*’, Press Information Bureau of India, 15 Mar. 2010, <[³⁰ Solovyov, D., ‘Russia to lease nuclear submarine to India–report’, Reuters, 12 Jan. 2010.](http://www.pib.nic.in/release/release.asp?relid=59626&kwd=[/fn>”; Luthra, G.R., ‘Gorshkov price is settled with Russia at $2.3 billion’, Thaindian News, 17 Dec. 2009, <http://www.thaindian.com/newsportal/business/gorshkov-price-is-settled-with-russia-at-23-billion_100290643.html>.</p>
</div>
<div data-bbox=)

³¹ Угода на 10 років була підписана Прем'єр-міністром Індії М.Сінгхом і Президентом Росії Д.Медведєвим у грудні 2009р. ‘Defence pact with Russia to boost defence capability: India’, *Hindustan Times*, 8 Dec. 2009; Majumdar, B., ‘India, Russia agree arms pact likely worth \$5 bln’, Reuters, 15 Oct. 2009; ‘Россия и Индия совместно создадут истребитель пятого поколения’, *РИА Новости*, 15 октября 2009г.

³² ‘Russia, Vietnam sign fighter jet deal–report’, Agence France-Presse, 10 Feb. 2010.

згідно з якою Росія у 2006р. отримала велике замовлення від Алжиру³³. Росія скасовує В'єтнамському борг і допомагає в модернізації суднобудівної промисловості, а В'єтнам у відповідь купуватиме російські озброєння та надасть Росії доступ до нафти³⁴.

У 2005-2009рр. 7% російського експорту озброєнь припадало на Венесуелу, і вона була четвертим провідним отримувачем з Росії. У вересні 2009р. у відповідь на офіційне визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії країна отримала від Росії кредит \$2,2 млрд. на придбання озброєнь. У повідомленнях ідеться про певну угоду на 92 танки *T-72M1M*, хоча досі неясно, на що буде витрачена решта цього кредиту. Багато уваги надавалося заяві Президента Венесуели У.Чавеса про пріоритетність закупівель системи ППО, хоча, згідно з окремими повідомленнями, кредитною угодою передбачена також закупівля броньованих машин та артилерійських систем³⁵.

Спостерігається певна активність Росії на Близькому Сході, що зумовлюється наявністю там потенційного ринку техніки ППО, броньованих машин і літаків. У 2009р. висловлювалися великі сподівання на угоду вартістю принаймні \$2 млрд. на поставку вертольотів, танків, броньованих машин і систем ППО Саудівській Аравії³⁶. Повідомлялося, що Саудівська Аравія пов'язує цю угоду з гарантією Росії не постачати до Ірану п'ять систем ППО великої дальності *C-300 (SA-20)*. Припинити цю поставку публічно закликали Уряд Росії глави Франції, Ізраїлю і США³⁷. Повідомлялося також, що вплив поставок озброєнь на безпеку обговорювався Росією та Ізраїлем, причому Росія висловила стурбованість ізраїльським експортом військової техніки до Грузії, а Ізраїль – російськими продажами озброєнь Ірану³⁸. Крім міжнародного тиску, на затримку поставок Ірану російських *C-300* впливають інші чинники,

³³ Веземан та ін. (посилання 187), с.381.

³⁴ Grevatt, J., 'Oil, debt underpin Russian submarine sale to Vietnam', *Jane's Defence Weekly*, 6 May 2009, p.19.

³⁵ 'Chavez announces Russian missile purchase', Agence France-Presse, 11 Sep. 2009; Toothtaker, C., 'Venezuela gets \$2.2B in credit for Russian arms', Associated Press, 13 Sep. 2009; Daniel, F.J. and Rondon, P., 'Venezuela buys powerful missiles with Russian loan', Reuters, 13 Sep. 2009; 'С помощью России Венесуэла создаст мощную систему противоздушной обороны', РИА Новости, 14 сентября 2009г.; Никольский А. "Венесуэлу укроет "Смерч"", *Ведомости*, 15 сентября 2009г., <<http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/2009/09/15/213882>>. Див. також підрозділ III розділу 5 цього видання.

³⁶ 'Russia, Saudi Arabia "set to finalise arms deal"', Agence France-Presse, 30 Aug. 2009.

³⁷ Clover, C. and England, A., 'Saudis seek Russian pledge on missiles', *Financial Times*, 29 Sep. 2009; "Барак Обама хватается за российское оружие", *Коммерсантъ*, 23 сентября 2009г.; 'Russia to review air defence sale to Iran: Peres', Agence France-Presse, 19 Aug. 2009; Ravid, B., 'France implores Moscow to cancel sale of missiles to Iran', *Ha'aretz*, 11 Sep. 2009.

³⁸ Keinon, H., 'Russia unlikely to sell S-300s to Iran', *Jerusalem Post*, 17 Feb. 2009. У січні 2009р. Росія запровадила проти Грузії одностороннє ембарго на поставки озброєнь, заборонивши поставки з Росії і погрожуючи санкціями за поставки до Грузії озброєнь і військової техніки, що спричиняють дестабілізацію ситуації. Див.: Указ Президента РФ "О мерах по запрещению поставок Грузии продукции военного и двойного назначения", №64с от 16 января 2009г., <<http://graph.document.kremlin.ru/doc.asp?ID=50420>>.

зокрема зволікання оплати та технічні проблеми³⁹. Проте, на початку 2010р. з'явилися повідомлення, що Росія зберегла намір здійснити ці поставки до Ірану⁴⁰.

Німеччина, Франція і Велика Британія

Німеччина, Франція і Велика Британія традиційно складають другий ешелон постачальників – після США та Росії. У 2005-2009рр. на ці країни загалом припадало 23% світового експорту озброєнь. Найкрупнішими отримувачами цієї групи країн були Європа (36%), Азія (29%) і Близький Схід (12%). Останніми роками Німеччина, Франція і Велика Британія постійно працювали над гармонізацією експортної політики країн ЄС та об'єднанням зусиль своїх виробників озброєнь⁴¹. Водночас вони продовжували дотримуватися вимог кінцевого контролю над усіма аспектами експортного ліцензування та активно підтримували експорт вітчизняної продукції. Це супроводжувалося появою розбіжностей в позиціях країн ЄС стосовно певних країн кінцевого призначення та обсягів передач технологій на додаток до конкретних угод⁴².

Обсяг експорту озброєнь Німеччини у 2005-2009рр. був удвічі більшим, ніж у 2000-2004рр. В останньому п'ятиріччі її поставки на 71% склалися з броньованих машин і кораблів. Значна їх частина виконувалася за рахунок запасів військової техніки: на експорт було поставлено 1 116 броньованих машин, що були в експлуатації, і 636 нових⁴³.

У 2005-2009рр. Німеччина поставила три підводні човни проекту 209 до Південної Африки і ще 10 – до Бразилії, Італії, Південної Кореї і Туреччини. З Туреччиною у 2009р. було підписано контракт вартістю €2 млрд. (\$2,8 млрд.) на ліцензійне виробництво шести підводних човнів проекту 214. Раніше повідомлялося про аналогічні контракти з Пакистаном і Грецією; проте, інформації про виконання контракту з Пакистаном немає⁴⁴. Контракт з Грецією на поставку чотирьох підводних човнів проекту 214 було скасовано через накопичену заборгованість постачальнику €545 млн. (\$758 млн.)⁴⁵.

³⁹ Так само можна пояснити затримку з поставкою восьми бойових літаків *МиГ-31Е* до Сирії. Водночас Росія почала поставку систем ППО малої і середньої дальності *Панцурь-С1*. Див.: 'Iran "has not paid Russia" in "frozen" missile deal', Agence France-Presse, 21 Oct. 2009.

⁴⁰ "Владимир Назаров: военный удар по Ирану стал бы огромной ошибкой", *КоммерсантЪ*, 15 февраля 2010г.; "Поставка в Иран российских систем С-300 задерживается из-за технических проблем", *Эхо Москвы*, 17 февраля 2010г., <<http://www.echo.msk.ru/news/657300-echo.html>>.

⁴¹ Bromley, M., *The Impact on Domestic Policy of the EU Code of Conduct on Arms Exports: The Czech Republic, the Netherlands and Spain*, SIPRI Policy Paper no.21 (SIPRI: Stockholm, May 2008).

⁴² Про політику ЄС з питань передачі технологій і контролю над ними див. розділ 11 цього видання.

⁴³ До країн, що також отримували німецькі броньовані машини або замовляли їх у 2005-2009рр., належать: Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Данія, Греція, Канада, Литва, Люксембург, Нідерланди, ОАЕ, Пакистан, Румунія, Сінгапур, Туреччина, Чехія, Чілі, Швейцарія і Швеція.

⁴⁴ Bokhari, F., 'Pakistan displays naval offensive capabilities', *Jane's Defence Weekly*, 17 Mar. 2010, p.32.

⁴⁵ 'ThyssenKrupp cancels Greek submarine order', Reuters, 21 Sep. 2009.

Згодом з'явилися повідомлення, що Греція, з метою врегулювання цієї проблеми, все ж надасть замовлення на три таких човни⁴⁶.

Обсяг експорту озброєнь Франції у 2005-2009рр. на 30% перевищував обсяг 2000-2004рр. Експорт стрімко зріс завдяки поставкам 25 бойових літаків *Mirage-2000* до Греції, 34 таких літаків – Південній Африці і шести фрегатів *La Fayette* – Сінгапуру⁴⁷. У 2005-2009рр. літаки склали близько 37% експорту озброєнь Франції. У 2009р. французькі компанії підписали угоди: з Індією – на модернізацію 51 бойового літака *Mirage-2000* вартістю €1 млрд. (\$1,4 млрд.); з Іраком – на поставку 24 легких вертольоти *EC-135* вартістю €360 млн. (\$500 млн.); з Мексикою – на поставку шести вертольотів *EC-225* вартістю \$294 млн.; із Саудівською Аравією – на поставку трьох багатоцільових транспортних літаків-заправники *A-330* на додаток до трьох, замовлених у 2008р.

Є ознаки стрімкого зростання експорту озброєнь Франції завдяки двом взаємопов'язаним чинникам: потужній політичній підтримці та готовності брати участь у далекосяжних угодах з передачі технологій. У вересні 2009р., під час візиту Президента Франції Н.Саркозі до Бразилії, було укладено дві угоди: про поставку чотирьох дизельних підводних човнів і передачу технологій побудови у Бразилії атомного підводного човна вартістю €7 млрд. (\$9,7 млрд.); а також про виробництво 50 вертольотів *EC-725* вартістю €2 млрд. (\$2,8 млрд.). Напевно, в обох угодах на рішення Бразилії значною мірою вплинули як пропозиції з передачі Францією технологій, так і перспектива власного виробництва підводних човнів і вертольотів⁴⁸. Стратегія національної оборони Бразилії, прийнята у грудні 2008р., наголошує на розвитку “власних стратегічних спроможностей”, тому країна шукає можливості отримання переваг для національної оборонної промисловості шляхом укладання угод з імпорту озброєнь, що передбачають широку передачу технологій⁴⁹. У грудні 2009р. Бразилія уклала угоду з італійською *Iveco Defence Vehicles* вартістю €2,5 млрд. (\$3,5 млрд.) на постачання 2 044 бронетранспортерів, які також вироблятимуться у Бразилії⁵⁰.

Обсяг експорту Великої Британії у 2005-2009рр. зменшився на 13%, порівняно з 2000-2004рр. У 2009р. британські компанії уклали кілька угод, зокрема з Норвегією – на поставку 200 протичовнових торпед *Sting Ray*, з Канадою – на поставку 25 155-мм гармат *UFH/M-777*, а також контракт вартістю £500 млн. (\$775 млн.) із Саудівською Аравією – на обслуговування бойових літаків морської авіації *Eurofighter Typhoon*⁵¹. У 2005-2009рр. на поставки

⁴⁶ Fish, T. and Valmas, T.L., ‘Hellenic Navy accepts Greek-built submarines’, *Jane's Defence Weekly*, 25 Nov. 2009, p.6.

⁴⁷ У 2005-2009рр. на Грецію, Сінгапур та ОАЕ припадало 58% експорту озброєнь Франції. Повідомлялося, що ОАЕ мають намір продати свої 60 бойових літаків *Mirage-2000*, які нещодавно поставила Франція, з метою отримання коштів на придбання нового бойового літака – французького *Rafale* або американського *F-35*. Див.: Trimble, S., ‘Dubai 09: UAE reveals fifth-generation fighter ambitions’, *Flightglobal*, 15 Nov. 2009.

⁴⁸ Zibechi, R., ‘Brazil emerges as a military power’, *Americas Program Special Report* (Washington, DC: Center for International Policy, 14 Oct. 2009), <<http://americas.irc-online.org/am/6494>>.

⁴⁹ Brazilian Ministry of Defence (MOD), *National Strategy of Defence* (MOD: Brasilia, 8 Dec. 2008).

⁵⁰ Kington, T., ‘Brazil inks deal for Iveco personnel carriers’, *Defence News*, 21 Dec. 2009.

⁵¹ Jennings, G. and Gelfand, L., ‘Saudi Arabia and UK agree RSAF Typhoon support deal’, *Jane's Defence Weekly*, 21 Oct. 2009, p.17.

літаків припадало 44% британського експорту озброєнь. Останній з 24 британських навчально-тренувальних літаків *Hawk* для Індії було поставлено у 2009р.; в Індії вироблено за ліцензією перші п'ять із 42 таких літаків⁵². Також у 2009р. було поставлено перші вісім із 72 літаків *Eurofighter Typhoon* до Саудівської Аравії⁵³. Того ж року Великою Британією і Саудівською Аравією обговорювалося питання продажу додаткових літаків *Eurofighter Typhoon*, хоча також повідомлялося, що Саудівська Аравія розглядає можливість придбання бойових літаків *F-15* у США⁵⁴.

У Великій Британії лунають заклики до Уряду брати активну участь в експорті озброєнь, – як з 2007р. це робить Уряд Франції. У 2008р. Уряд Великої Британії поклав відповідальність за сприяння експорту на Міністерство бізнесу, інновацій та професійної підготовки (*Department for Business, Innovation and Skills*)⁵⁵. Попри заклики провідної опозиційної партії повернути цю функцію МО, керівники британської оборонної промисловості заявили, що існуюча система їх влаштовує і нічого змінювати не потрібно⁵⁶. У Швеції також розмірковують над тим, яким чином посилити роль Уряду, і заявляють про плани створення нового органу з питань експорту озброєнь⁵⁷.

III. Поставки озброєнь до Північної Африки

Останніми роками висловлювалася стурбованість можливістю перетворення регіонального суперництва Алжиру та Марокко на “гонку озброєнь”, що впливає на плани Лівії з придбання озброєнь⁵⁸. Хоча на Алжир, Лівію,

⁵² BAE Systems, ‘BAE Systems completes Indian Hawk aircraft deliveries’, Press Release no.209/2009, 5 Nov. 2009, <http://www.baesystems.com/Newsroom/NewsReleases/autoGen_109105114126.html>.

⁵³ ‘Britain delivers first Eurofighter jets to Saudi’, Agence France-Presse, 12 June 2009. Про *BAE Systems* див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁵⁴ Nopher, T. and Shalal-Esa, A., ‘Saudi weighs Eurofighter, F-15 for new fighter deal’, Reuters, 18 June 2009.

⁵⁵ Холтом П., Бромлі М., Веземан П.Д. “Міжнародні поставки озброєнь”, *Щорічник СІПРІ 2008*, с.262.

⁵⁶ Chuter, A., ‘U.K Tories aim to boost arms exports’, *Defence News*, 13 Sep. 2009.

⁵⁷ Tolgfors, S., Swedish minister for Defence, ‘Ny myndighet ska driva på den svenska vapenexporten’ [Новий Уряд має поживити шведський експорт озброєнь], *Dagens Industri*, 25 June 2009.

⁵⁸ Класичне поняття “гонка озброєнь” означає ситуацію, коли певна держава намагається придбати озброєнь тим більше, чим більше їх у її противника та чим сильніша її ворожість до нього; але держава може придбати озброєнь тим менше, чим більшу їх кількість вона має зараз. Див.: Richardson, L.F., *Arms and Insecurity: A Mathematical Study of Causes and Origins of War* (Voxwood Press: Pittsburgh, Pa., 1960). Проте, така модель придатна для ситуацій, для яких існують статистичні дані за 20-30 років. Для ситуацій, що розвиваються та лише почали піддаватись аналізу, єдиним методом може бути аналіз мотивацій закупівлі окремих видів озброєнь і пошук ознак конкурентної поведінки. Див.: ‘North African arms race’, Al-Jazeera, 15-16 Apr. 2008, <<http://english.aljazeera.net/programmes/insidestory/2008/04/20086150573511579.html>>; ‘L’Algérie et le Maroc augmentent leur budget défense. Maghreb: les dessous d’une course à l’armement’ [Алжир і Марокко збільшили оборонні бюджети. Магриб: початок гонки озброєнь], *El Watan*, 12 May 2009; ‘Libya fuels North African “arms race”’, United Press International, 20 Oct. 2009; ‘Morocco doubles military budget’, Afrol News, 9 Dec. 2009, <<http://www.afrol.com/articles/31948>>; Sorenson, D.S., ‘Civil-military relations in North Africa’, *Middle East Policy*, vol.14, no.4 (2007), p.108; Tran, P., ‘North Africa emerging as hungry defense market’, *Defense News*, 11 Sep. 2006; Vatanka, A. and Weitz, R., ‘Russian roulette: Moscow seeks influence through arms exports’, *Jane’s Intelligence Review*, Jan. 2007, p.39.

Марокко й Туніс у 2005-2009рр. припадало лише 3% світового імпорту озброєнь, поставки озброєнь до цих країн на 62% перевищили рівень 2000-2004рр.⁵⁹ У 2005-2009рр. 89% поставок до Північної Африки припадало на Алжир; водночас з боку Марокко (близько 6% поставок) у 2008-2009рр. зроблено значні замовлення, через що побоювання стосовно “гонки озброєнь” посилюються. Вірогідність конфлікту між Алжиром і Марокко є невеликою, однак ці “придбання у відповідь” не сприяють покращенню відносин між країнами і впровадженню змін згідно з політичними домовленостями, досягнутими на переговорах під егідою ООН з питань майбутнього статусу Західної Сахари⁶⁰. У цьому підрозділі розглядаються нещодавні та майбутні міжнародні поставки озброєнь і військової техніки до Алжиру, Марокко та Лівії, їх вплив на “гонку озброєнь”, а також визначаються чинники, що безпосередньо впливають на ці поставки, та ризики, що виникають внаслідок цього. В підрозділі йдеться також про конкуренцію між головними постачальниками за контракти в цьому регіоні.

Нещодавні замовлення озброєнь, здійснені Алжиром, Лівією і Марокко, були зумовлені визнаними на державному рівні потребами всебічної модернізації їх збройних сил і сил безпеки. Певну роль відігравали різноманітні політичні чинники та міркування щодо власної безпеки, зокрема: забезпечення національного престижу, вплив регіонального суперництва, погіршення внутрішньої безпеки і потреби протидії тероризму⁶¹. Процеси придбання і планування придбань озброєнь відбивають постійний вплив національних збройних сил⁶². У випадках Алжиру та Лівії збільшення річних державних доходів від нафти та газу розглядається як необхідна умова оновлення наявних запасів і придбання нових озброєнь, – що приваблює багатьох крупних постачальників⁶³. Кореляція між надходженнями від продажу ресурсів і витратами на імпорт озброєнь викликає справедливе питання: чи не краще для безпеки в цих країнах було б витратити ці кошти на розвиток, освіту і програми охорони здоров'я⁶⁴.

⁵⁹ Ці чотири країни складають Північну Африку. Єгипет належить до країн Близького Сходу, а Мавританія – до регіону Західної Сахари. Туніс у 2005-2009рр. не був крупним імпортером основних видів звичайних озброєнь і не заявляв про масштабні плани їх придбання.

⁶⁰ Західна Сахара є територією, що значною мірою контролюється Марокко – країною Північної Африки. До 1976р. була іспанською колонією, сьогодні за контроль над її територією борються Марокко та націоналістичне угруповання *Polisario Front*, яке відстоює незалежність за підтримки Алжиру. Правовий статус цього угруповання залишається невизначеним.

⁶¹ Cordesman, A.H. and Nerguizian, A., *The North African Military Balance: Force Developments in the Maghreb* (Center for Strategic and International Studies: Washington, DC, Jan. 2009), pp.2-3; Wezeman, P.D., ‘Arms transfers to Central, North and West Africa’, SIPRI Background Paper, Apr. 2009, pp.3-4, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=377>.

⁶² Cook, S.A., *Ruling but not Governing: The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey* (Johns Hopkins University Press: Baltimore, MD, 2007); Gelfand, L., ‘Spending to thrive’, *Jane's Defence Weekly*, 28 Jan. 2009, pp.22-27; Joffé, G., ‘Political dynamics in North Africa’, *International Affairs*, vol.85, no.5 (2009), pp.931-949; Sorenson (посилання 58).

⁶³ Про кореляцію між доходами від продажу ресурсів і військовими витратами див. розділ 5 цього видання.

⁶⁴ ‘Challenges to economic security’, *Arab Human Development Report 2009: Challenges to Human Security in the Arab Countries* (United Nations Development Programme, Regional Bureau for Arab States: New York, 2009), pp.99-119; Spencer, C., ‘North Africa: the hidden risks to regional stability’, Chatham House Middle East and North Africa Briefing Paper 2009/01, Apr. 2009.

Європейські держави і США постачають озброєння до Північної Африки не лише з метою отримання фінансових зисків і доступу до природних ресурсів, але й заради політичного впливу на цей регіон, забезпечення стабільності режимів, до яких вони ставляться прихильно, підтримки операцій з протидії тероризму, допомоги в посиленні прикордонної безпеки з метою запобігання незаконній торгівлі зброєю і наркотиками, а також протидії нелегальній міграції.

Алжир

Військові витрати Алжиру за останнє десятиріччя істотно зросли. За підрахунками, у 2009р. країна мала найвищі військові витрати в Африці⁶⁵. Їх збільшення відбулося на фоні значного економічного розвитку, зумовленого збільшенням видобутку нафти, газу та зростання цін на них. Обсяг імпорту основних видів звичайних озброєнь у 2005-2009рр. склав 102%, порівняно з 2000-2004рр.; у списку найкрупніших отримувачів основних видів звичайних озброєнь країна перемістилася з 18 на 9 позицію. У 2005-2009рр. 92% всіх експортних поставок до Алжиру припадало на Росію. Крім неї, озброєння постачали Китай, Франція, Південна Африка, Іспанія, Україна та Велика Британія.

У березні 2006р. Алжир і Росія уклали угоду на поставки озброєнь, вартістю, як повідомляється, \$6,5 млрд. За цією угодою Росія в обмін на замовлення озброєнь погодилася скасувати Алжиру радянський борг (\$4,5 млрд.), більша частина якого складалась із заборгованості за поставки озброєнь⁶⁶. У 2008-2009рр. Росія поставила Алжиру 15 із 38 пересувних систем ППО *Панцыр* і 28 бойових літаків *Су-30МКА*, у 2006-2008рр. – 185 танків *T-90С*, а також авіаційні і протитанкові ракети. У 2010-2011рр. очікується поставка 16 навчально-тренувальних літаків *Як-130* і двох підводних човнів проекту *636Е* (класу *Kilo*).

Алжир прагне придбати вертольоти та військово-морську техніку у Франції, Німеччини, Італії або Великої Британії. У 2009р. повідомлялося, що Алжир намагатиметься, на додаток до шести вертольотів *EH-101-400* та чотирьох вертольотів *Super Lynx-300*, придбаних у 2007р. у *AgustaWestland*, закупити ще до 100 вертольотів для сил безпеки⁶⁷. Головні плани придбання Алжиром військово-морської техніки стосуються чотирьох фрегатів, два з яких мають бути побудовані в Алжирі; замовлення на два інші намагаються здобути британські, французькі, німецькі та італійські суднобудівні компанії⁶⁸.

⁶⁵ Див. додаток 5А цього видання.

⁶⁶ Vatanka and Weitz (посилання 58), p.39.

⁶⁷ Ghimrassa, B., 'Algeria and Italy in major arms deal', *Asharq Alawsat*, 17 Sep. 2009; O'Connell, D. and Ripley, T., '\$5 billion Algerian helicopter deal for UK plant', *Sunday Times*, 27 Sep. 2009.

⁶⁸ 'Algeria seeks European stealth frigates', United Press International, 2 Oct. 2009.

Програма модернізації Збройних сил Алжиру свідчить про зміну пріоритетів у придбаннях, адже перевага надається вдосконаленню та оновленню платформ основних видів звичайних озброєнь, придбаних у 1970-1980рр., а не закупівлі техніки для протиповстанських операцій⁶⁹. Вплив військових на політику в Алжирі відіграв певну роль у придбанні нових озброєнь⁷⁰.

Марокко

На відміну від сусіднього Алжиру, Марокко не має істотних запасів нафти та газу, отже не може скористатися перевагами від зростання цін на ці природні ресурси. Проте, у 2000-2009рр. військові витрати Марокко зросли на 127%, тоді як Алжиру – на 105%⁷¹. Обсяги поставок до Марокко у 2005-2009рр. зменшилися приблизно на 25%, порівняно з 2000-2004рр., і країна посіла 64 місце серед найкрупніших світових імпортерів озброєнь. У 2005-2009рр. 78% поставок до Марокко припадало на Росію, 8% – Бельгію, 7% – Швейцарію і 7% – США. У 2005-2009рр. до Марокко було поставлено 12 пересувних систем ППО *Тунгуска* з Росії, артилерію і бронетранспортери з Бельгії, Швейцарії та США – з військових запасів цих країн.

Останніми роками було оголошено про кілька значних замовлень для Збройних сил Марокко. Франція модернізує 27 марокканських бойових літаків *Mirage F-1*, оснащуючи їх радаром *RC400* та ракетами “повітря-повітря” *MICA*. Очікувалося, що Марокко стане першим отримувачем французького бойового літака *Rafale*, однак замість цих літаків було поставлено 24 літаки *F-16C* та ракети зі США. У 2009р. Марокко також було замовлено 24 навчально-тренувальних літаки *PC-9* і три вертольоти *CH-47D* у США. Особлива увага надається питанню: чи можуть марокканські замовлення сучасних бойових літаків розглядатись як пряма відповідь на придбання Алжиром бойових літаків у Росії⁷².

Попри втрату першого експортного замовлення на *Rafale*, у 2008р. Франція уклала з Марокко угоду вартістю €470 млн. (\$653 млн.) на першу поставку фрегата *FREMM*, заплановану на 2013р. Також у 2008р. Марокко було замовлено три фрегати *SIGMA* у Нідерландів. Вартість угоди складала €510 млн. (\$709 млн.). Ці поставки заплановані на 2012-2014рр.

Чинниками, що впливали на придбання Марокко озброєнь, були регіональне суперництво з Алжиром, потреба забезпечення Збройних сил новою технікою і потенційно конфліктне становище в Західній Сахарі⁷³. Лідер угруповання *Polisario Front* М.Абдельазіз заявив про впевненість у негативному

⁶⁹ Gelfand (посилання 62), p.24.

⁷⁰ Gelfand (посилання 62), p.22-27; Sorenson (посилання 58).

⁷¹ Див. додаток 5А цього видання.

⁷² Sorenson (посилання 58), p.108.

⁷³ Cordesman and Nerguizian (посилання 61), p.24; Sorenson (посилання 58), p.108.

вплив придбань Марокко озброєнь на переговори під егідою ООН з питань врегулювання проблеми Західної Сахари⁷⁴. На початку 2009р. Місія ООН з організації референдуму в Західній Сахарі (*MINURSO*) повідомила про досягнення порозуміння з приводу Західної Сахари між силами безпеки Марокко та *Polisario Front*⁷⁵. У 2009р. позиції головних учасників цих переговорів (Алжиру, Марокко, *Polisario Front*) змінилися несуттєво⁷⁶.

Лівія

Після скасування у 2003р. ембарго ООН очікувалося, що Лівія прагнучиме модернізувати, вдосконалити та замінити значну кількість основних видів звичайних озброєнь, придбаних у 1970-1980рр.⁷⁷ Лівія, як і Алжир, мала намір модернізувати як Збройні сили, так і механізми закупівлі озброєнь; таким чином, для багатьох крупних постачальників озброєнь вона перетворилася на привабливий ринок⁷⁸. Нещодавні візити до лідера Лівії М.Каддафі глав урядів Франції, Італії, Росії та Великої Британії разом з представниками компаній-виробників озброєнь викликали багато чуток про багатомільярдні угоди з поставок озброєнь⁷⁹; проте, істотних замовлень досі немає. У 2005-2009рр. Лівія посідала 110 позицію серед провідних світових отримувачів озброєнь, а єдиними поставками основних видів звичайних озброєнь у 2005-2009рр. були перші шість із 10 вертольотів *A-109K* для патрулювання кордонів і протитанкові ракети *MILAN-3* з Франції.

У серпні 2008р. Італія і Лівія підписали Угоду про дружбу, партнерство та співробітництво, згідно з якою італійські компанії допомагатимуть Лівії у зміцненні прикордонного контролю з метою протидії тероризму, організованих злочинності, контрабанді наркотиків і незаконній міграції⁸⁰. Останніми роками Італія уклала з Лівією кілька угод з метою надання їй допомоги в розвитку спроможностей із захисту кордонів, і в січні 2008р. країни уклали

⁷⁴ Morocco arms move may hit Sahara talks: Polisario', Reuters, 2 Mar. 2008. Про передумови конфлікту і про *Polisario Front* див. посилання 60.

⁷⁵ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation concerning Western Sahara, S/2009/200, 13 Apr. 2009, paras 13-26.

⁷⁶ Moroccan Embassy, 'Moroccan initiative for negotiating an autonomy statute for the Sahara Region', Washington, DC, [n.d.], <http://dcusa.themoroccanembassy.com/moroccan_embassy_moroccan_sahara_initiative.aspx>; United Nations (посилання 7568), para.12.

⁷⁷ Hart, J. and Kile, S.N., 'Libya's renunciation of nuclear, biological and chemical weapons and ballistic missiles', *SIPRI Yearbook 2005*.

⁷⁸ Cowan, G. and Smith, M., 'Suitors eye Libyan market', *Jane's Defence Weekly*, 2 Jan. 2008, p.19.

⁷⁹ Холтом, Бромлі та Веземан (посилання 55), с.263-264; Веземан, Бромлі та Веземан (посилання 11), с.288.

⁸⁰ Human Rights Watch (HRW), *Pushed Back, Pushed Around: Italy's Forced Return of Boat Migrants and Asylum Seekers, Libya's Mistreatment of Migrants and Asylum Seekers* (HRW: New York, 2009).

контракт на поставку морського патрульного літака *ATR-42MP*⁸¹. Через поставки озброєнь прикордонникам Лівії італійські компанії, вірогідно, мають намір отримати в майбутньому вигідні контракти з питань технічної модернізації Збройних сил Лівії⁸².

У листопаді 2006р. Лівія підписала з Францією контракт вартістю €140 млн. (\$195 млн.) на модернізацію лівійського бойового літака *Mirage F-1*⁸³. У 2007р. повідомлялося, що Лівія веде переговори з Францією про придбання бойових літаків *Rafale*, вертольотів, корветів і патрульних катерів на загальну суму €4,5 млрд. (\$6,3 млрд.)⁸⁴. Однак, з 2007р. Франція отримала від неї лише одне замовлення на протитанкові ракети *MILAN-3*, хоч у 2009р. з'явилися суперечливі повідомлення про продаж 14 літаків *Rafale*⁸⁵.

Під час візиту до Лівії у квітні 2008р. В.Путіну не вдалося повторити російсько-алжирську угоду 2006р. “зброя в обмін на скасування боргу”⁸⁶. Не справилися надії Росії і стосовно контракту на поставки озброєнь вартістю \$2 млрд. – у жовтні-листопаді 2008р., під час візитів М.Каддафі до Росії, Білорусі та України, він заявив, що Лівія має багато пропозицій на поставки військової техніки. Проте, у 2009р. російські ЗМІ повідомили, що Росія уклала з Лівією контракти на поставку трьох швидкохідних бойових катерів *БПС-500* (проект 12418) і капітальний ремонт 145 лівійських танків *T-72*⁸⁷. Напередодні візиту Міністра оборони Лівії Ю.Джабера до Москви в січні 2010р. повідомлялося, що Лівія замовила 12-15 бойових літаків *Су-35*, чотири бойові літаки *Су-30*, шість навчально-тренувальних літаків *Як-130* і системи ППО⁸⁸. Тривають переговори про поставку озброєнь вартістю \$2 млрд.⁸⁹

⁸¹ ‘Italian customs service delivers three FPB to Libyan Coast Guard’, *Al Defaiya*, 20 June 2009; Finmeccanica, ‘Finmeccanica and AgustaWestland JV in Libya in the aeronautics and security systems sector EUR 80 million contract signed for ten A109 Power helicopters’, Press release, 17 Jan. 2006, <http://www.finmeccanica.it/Holding/EN/Corporate/Sala_stamp/Comunicati_stamp/Anno_2006/>; Finmeccanica, ‘Agreement signed with the Libyan Government to create a joint venture in the sector of electronics for defence and security’, Press release, 2 Apr. 2007, <http://www.finmeccanica.com/Holding/EN/Corporate/Sala_stamp/Comunicati_stamp/Anno_2007/>; Finmeccanica, ‘SELEX Sistemi Integrati signed an agreement with Libya, worth EUR 300 million, for border security and control’, Press release, 7 Oct. 2009, <http://www.finmeccanica.it/Holding/EN/Corporate/Sala_stamp/Comunicati_stamp/Anno_2009/>; Alenia Aeronautica, ‘Libya signs order for ATR-42MP maritime patrol aircraft’, Press release, 17 Jan. 2008, <<http://www.alenia-aeronautica.it/Eng/Media/Pages/PressReleases.aspx?btnPagX=6&anno=2008&tip=&tst=>>.

⁸² Gething, M.J., ‘Aermacchi wins overhaul work on Libyan trainers’, *Jane’s Defence Weekly*, 15 Aug. 2007, p.18.

⁸³ Lewis, J.A. C., ‘France to refurbish Libyan Mirages’, *Jane’s Defence Weekly*, 29 Nov. 2006, p.19.

⁸⁴ ‘Libya, France sign MOU for purchase of 14 Rafale fighters’, Agence France-Presse, 10 Dec. 2007; Lewis, J.A. C., ‘Libyan-French accord offers promise of major acquisitions’, *Jane’s Defence Weekly*, 19 Dec. 2007, p.5.

⁸⁵ ‘Deal near on Libya Rafale buy’, *Defense News*, 23 Mar. 2009, p.3; Johnson, R.F., ‘Dassault denies sale of Rafale to Libya is imminent’, *Jane’s Defence Weekly*, 1 Apr. 2009, p.21.

⁸⁶ Веземан, Бромлі і Веземан (посилання 11), с.287.

⁸⁷ “Россия и Ливия подписали контракт на боевые корабли стоимостью \$200 млн.”, РИА Новости, 10 марта 2009г., <<http://en.rian.ru/russia/20090310/120495201.html>>; “Россия взялась за модернизацию ливийских танков советского производства”, РИА Новости, 17 августа 2009г., <http://en.rian.ru/military_news/20090817/155830388.html>.

⁸⁸ Никольский А. “Каддафи не подвел”, *Ведомости*, 26 января 2010г.

⁸⁹ “Разговоры России об оружейном контракте с Ливией на \$2 млрд. преждевременны”, РИА Новости, 30 января 2010г., <<http://en.rian.ru/russia/20100130/157722762.html>>.

Увага крупних європейських постачальників до Лівії, а також втрати США від обмежень експорту озброєнь до неї свідчать, що Лівію більше не вважають загрозою міжнародній безпеці; скоріше – потенційно вигідним ринком⁹⁰. Лівія не має серйозних зовнішніх загроз її національній безпеці, які могли б виправдати масштабні придбання озброєнь, тому вона може купувати їх, не зазнаючи тиску та використовуючи суперечності між постачальниками-конкурентами. Водночас, можна припустити, що М.Каддафі і впливові сили сектору безпеки і оборони Лівії навряд чи дозволять відставання країни від північно-африканських сусідів і незабаром розпочнуть замовляти основні види звичайних озброєнь⁹¹.

IV. Поставки озброєнь до Іраку

Поставки озброєнь мали велике значення у конфлікті в Іраку і згодом можуть дестабілізувати нестійку політичну ситуацію. В цьому підрозділі обговорюються поставки до Іраку як основних видів звичайних озброєнь, так і стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО), що відбувалися протягом останніх п'яти років. Особлива увага надається зусиллям Іраку з перебудови у 2009р. Збройних сил, посилення контролю над закупівлями озброєнь для потреб безпеки, обмеження залежності від США в забезпеченні безпеки та організації поставок озброєнь.

Починаючи з 2003р., посадовці в Іраку і США заявляли, що недержавні угруповання в Іраку отримують озброєння з Ірану і Сирії та отримують від цих країн послуги з підготовки особового складу⁹². В середині 2009р. розвідслужби США стверджували, що контрабанду зброї з Ірану до Іраку вдалося певною мірою стримати, однак способи її доставки стають дедалі витонченими⁹³. Водночас, аналіз зброї, захопленої у збройних угруповань, дає підстави для припущень, що велика її частина отримана ними з іракських складів⁹⁴. З метою запобігання потраплянню зброї до цих угруповань Уряд США запровадив нові облікові процедури для поставок до Іраку СЗЛО⁹⁵. Проте, недержавні суб'єкти продовжують красти або купувати зброю у іракських військових, отже залишається ризик потрапляння до них поставленої до країни зброї і зростання в майбутньому збройного насильства⁹⁶. Спроможність збройних

⁹⁰ Wolf, J., 'U.S. eyes arms sales to Libya', Reuters, 6 Mar. 2009; Seetharaman, D. and Wolf, J., 'U.S. eyes Vietnam, Libya arms sales', Reuters, 14 Dec. 2009.

⁹¹ Lutterbeck, D., 'Arming Libya: transfers of conventional weapons past and present', *Journal of Contemporary Security Policy*, vol.30, no.3 (Dec. 2009).

⁹² Felter, J. and Fishman, B., *Iranian Strategy in Iraq, Politics and 'Other Means'*, Occasional Paper Series (Combating Terrorism Center: West Point, NY, 13 Oct. 2008), pp.71-82; Muir, J., 'All quiet on Iraq's western front', BBC News, 18 Nov. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8363899.stm>>.

⁹³ US Department of Defense (DOD), *Measuring Stability and Security in Iraq*, Report to Congress (US DOD: Washington, DC, Sep. 2009), pp.26-27.

⁹⁴ Felter and Fishman (посилання 92), appendix C.

⁹⁵ US DOD (посилання 93), p.59; Williams, P., *Criminals, Militias, and Insurgents: Organized Crime in Iraq* (Strategic Studies Institute: Carlisle, PA, June 2009), p.183.

⁹⁶ US DOD (посилання 93), p.59; Williams (посилання 95).

угруповань спричинити нестабільність у країні вплинула не лише на рішення про придбання озброєнь іракськими Збройними силами та військами США в Іраку, але й на рішення Саудівської Аравії виділити кошти на сучасну систему безпеки кордону з Іраком⁹⁷.

Протягом 1990-х років до Іраку було застосоване ембарго ООН на постачання озброєнь, скасоване у 2004р. з метою забезпечення поставок Уряду Іраку⁹⁸. У 2005-2009рр. Ірак був 24 найкрупнішим імпортером озброєнь; більшість поставок основних видів звичайних озброєнь складала легкі бронетранспортери, яких країна отримала понад 11 тис. Найкрупнішим постачальником основних видів звичайних озброєнь до Іраку в цей період були США, на які припадало 52% усього обсягу поставок. Іншими постачальниками були Росія (14%), Україна (7%), Угорщина (6%), Італія (5%), Польща (4%) і Туреччина (4%)⁹⁹. Багато СЗЛО було поставлено у 2006-2009рр., у т.ч. 600 тис. одиниць з європейських країн за домовленістю зі США і значна кількість – безпосередньо з Китаю, Сербії і США¹⁰⁰. Іракські Збройні сили посилюють спроможності ведення військової кампанії з припинення діяльності численних збройних недержавних угруповань, але досі залишаються залежними від іноземних сил, переважно США, в підтримці бойовими літаками та іншими основними видами звичайних озброєнь¹⁰¹.

Події у 2009р. і перспектива

Рівень насильства в Іраку у 2009р., порівняно з 2007-2008рр., помітно знизився¹⁰². Проте, з урахуванням виводу військ США з іракських міст у червні 2009р., запланованого на 2011р. виводу військ з Іраку та ризику нового спалаху насильства, Уряд Іраку зосередив увагу на зміцненні Збройних сил і збільшенні обсягів закупівлі основних видів звичайних озброєнь¹⁰³.

⁹⁷ Irish, J., 'EADS near \$1 billion Saudi-Iraq border deal: executives', Reuters, 24 June 2008; Taverna, M.A., 'Saudi win will help EADS lessen dependence on commercial aircraft', *Aviation Week & Space Technology*, 13 July 2009, p.27.

⁹⁸ Про ембарго див. додаток 11А цього видання.

⁹⁹ З 2003р. до 30 вересня 2009р. США надали \$20,72 млрд. на розбудову сил безпеки Іраку, але лише частину цих коштів було витрачено на закупівлю озброєнь. Див.: US Special Inspector General for Iraq Reconstruction (SIGIR), *Quarterly Report to the United States Congress* (SIGIR: Arlington, VA, 30 Oct. 2009), p.45. Див. також підрозділ IV розділу 5 цього видання.

¹⁰⁰ 'Probing the grey area: irresponsible small arms transfers', *Small Arms Survey 2007: Guns and the City* (Cambridge University Press: Cambridge, 2007) pp.81-85; 'Serbia, Iraq agree on \$100 m weapons deal', Agence France-Presse, 28 Aug. 2009; Wright, R. and Tyson, A.S., 'Iraqis to pay China \$100 million for weapons for police', *Washington Post*, 4 Oct. 2007.

¹⁰¹ Наприклад, коли в березні 2008р. іракські війська почали великий наступ на сили опозиції, з повітря їх прикривав літак багатонаціональних сил. Див.: Cordesman, A.H. and Mausner, A., *Withdrawal from Iraq: Assessing the Readiness of Iraqi Security Forces* (Center for Strategic and International Studies: Washington, DC, Aug. 2009), pp.21-22.

¹⁰² SIGIR (посилання 99), pp.44-45. Див. також підрозділ III додатка 2А цього видання.

¹⁰³ Масштаби іракських планів з'ясувалися під час обговорень Іраком і США можливих придбань озброєнь, деталі яких можна знайти в повідомленнях Конгресу про можливі контракти за програмою Закордонних військових продажів Уряду США. Див.: US Defense Security Cooperation Agency (DSCA), <<http://www.dscsa.osd.mil/>>. Див. також: Перло-Фрімен С. та ін. "Військові витрати", *Щорічник СІПІ 2009*, с.199-202.

Наприкінці 2009р. Ірак замовив у США 280 танків *M-1A1*, 24 вертольоти *Bell-407* і шість транспортних літаків *C-130J*, понад 400 бронетранспортерів *BTR-4*; шість транспортних літаків Ан-32 – у України; 24 вертольоти *EC-135* – у Франції; 22 вертольоти *Mi-17* будуть придбані у Росії за участі США та модернізовані американською компанією. Придбання цих озброєнь може мати значення для внутрішніх воєнних операцій і є дуже важливим кроком у перебудові військових спроможностей Іраку у протистоянні зовнішнім загрозам.

Наступним великим і витратним кроком буде перебудова Повітряних сил (ПС) і системи ППО. У 2007р. Ірак оприлюднив довгострокові плани зі створення ПС у складі 38 ескадрилій¹⁰⁴. Однак, наприкінці 2009р. ПС були все ще невеликими та озброєними лише кількома легкими літаками та вертольотами, здатними атакувати наземні цілі. Іраку досі бракує бойових літаків і систем ППО для захисту повітряного простору, хоча наприкінці 2009р. від США було отримано локатор огляду повітряного простору. Протягом 2009р. тривали обговорення можливості придбання бойових літаків, хоча замовлення на них зроблено не було¹⁰⁵. Готуючись до придбання бойових літаків, Ірак замовив у 2009р. 15 навчально-тренувальних літаків *T-6A* та отримав перші чотири.

Залишається чекати, коли та які саме плани придбання будуть виконані. Економічна криза та падіння цін на нафту істотно зменшили спроможність Іраку фінансувати плани придбання, отже, країна має менший оборонний бюджет; обсяг військової допомоги США також значно зменшився¹⁰⁶. Але на підставі інформації про наявні замовлення і плани придбання, можна припустити, що в наступні кілька років США залишатимуться головним постачальником озброєнь до Іраку. За даними Уряду США, з вересня 2006р. до серпня 2008р. в рамках програми Закордонних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*) Ірак замовив Уряду США товарів і послуг на \$3,6 млрд.; у 2009р. повідомлялося про виконання контрактів за згаданою програмою загальною вартістю \$5,5 млрд.¹⁰⁷ Однак, скористатися повною мірою перевагами цієї програми Іраку заважають проблеми, пов'язані з виконанням особливих фінансових вимог і процедур. Низький кредитний рейтинг Іраку та його неспроможність платити авансом за військову техніку та послуги зашкодили у 2009р. підписанню й виконанню контрактів на постачання озброєнь із США або за посередництва США¹⁰⁸.

З метою уникнення проблем у рамках *FMS* і зменшення залежності від США, Ірак продовжує шукати інших постачальників. Це надало б йому переваг у цінах і термінах постачання озброєнь. Наприклад, у 2009р. можливість

¹⁰⁴ US Department of Defense (DOD), *Measuring Stability and Security in Iraq*, Report to Congress (US DOD: Washington, DC, Dec. 2007), p.49.

¹⁰⁵ Wall, R., 'Iraqi Air Force advisers pressed to complete their work', *Aviation Week & Space Technology*, 5 Oct. 2009, p.39; Al-Nidawi, O.F. and Bay, A., 'Iraq needs a real air force', *Wall Street Journal*, 11 Sep. 2009, p.17.

¹⁰⁶ Див. підрозділ IV розділу 5 цього видання.

¹⁰⁷ Financial Policy and Internal Operations Business Operations, US Defense Security Cooperation Agency, 'Historical facts book', 30 Sep. 2008, <<http://www.dsca.mil/programs/biz-ops/factsbook/default.htm>>, p.3; SIGIR (посилання 99), p.49.

¹⁰⁸ Chon, G., 'Iraq is struggling to buy equipment', *Wall Street Journal*, 30 Sep. 2009.

придбання легких і середніх бойових літаків обговорювалася Іраком не лише зі США, але й з Францією і Чехією, а також вивчалася можливість придбання озброєнь у Бразилії, Росії, Сербії та України¹⁰⁹.

V. Висновки

Після завершення холодної війни п'ятірка найкрупніших постачальників основних видів звичайних озброєнь залишилася незмінною: США, Росія, Німеччина, Франція і Велика Британія. Однак, їх частка у світових поставках озброєнь повільно зменшується, а кілька інших держав міцно закріпилися у другому ешелоні постачальників озброєнь. Офіційні дані про експортні замовлення стає дедалі важче порівнювати з даними про фактичний експорт, що оприлюднюються крупними постачальниками озброєнь; це свідчить про важливість використання СІПРІ даних моніторингу та оцінювання обсягів міжнародних поставок озброєнь. Очікується, що найближчим часом дані СІПРІ засвідчать зміну, що стосується найкрупнішого імпортера – залишення Китаєм першої сходинки. Очікується, що найкрупнішими імпортерами озброєнь у світі залишаться країни Азії і Близького Сходу.

Дані СІПРІ показують, що переважна більшість поставок озброєнь до Північної Африки у 2005-2009рр. спрямовувалися до Алжиру. Водночас, значно збільшиться обсяг імпорту озброєнь Марокко через замовлення великої кількості бойових літаків, ракет і кораблів. Синхронність, з якою головні регіональні суперники – Алжир і Марокко – уклали угоди на придбання основних видів звичайних озброєнь, зумовлює появу проблеми в регіоні, якому бракує власних механізмів зміцнення довіри, безпеки і прозорості. Хоча самі по собі ці придбання навряд чи можуть спричинити конфлікт, але покращенню відносин між двома країнами вони також не сприяють. Крім того, придбання озброєнь цими країнами впливають на плани озброєння Лівії.

Попри проблеми з отриманням американської військової допомоги у придбанні озброєнь, Ірак і надалі покладатиметься на США в перебудові Збройних сил і в забезпеченні їх озброєннями та військовою технікою. Країна домовилася про придбання за власні кошти озброєнь і військової техніки з іншими постачальниками, але цим амбітним планам значною мірою зашкодили економічна криза і зниження цін на нафту. Водночас, графік виводу військ США з Іраку спонукає до збільшення міжнародних зусиль з постачання Іраку озброєнь і військової техніки, необхідних країні для забезпечення зовнішньої і внутрішньої безпеки.

¹⁰⁹ Kim, J.K., 'Iraq Asks for Korea's T-50 trainer jets', *Korea Times*, 15 Mar. 2009; Cody, E., 'France hopes to jump start its arms sales with new Iraqi Government', *Washington Post*, 4 July 2009; Rolfsen, B., 'Iraq may get used U.S. F-16s', *Defense News*, 7 Sep. 2009; Kominek, J., 'Czech Republic courts Iraq with L-159 trainers', *Jane's Defence Weekly*, 11 Nov. 2009; 'Iraq signs weapons deals with foreign countries to improve security', 15 Apr. 2009, BBC Monitoring Middle East, Text of report by Iraqi Media Network weekly newspaper *Al-Sabah* on 15 Apr. 2009; Interfax, 'Ukraine signs first of set of contracts for supplying arms worth \$550 m to Iraq', *Kyiv Post*, 11 Dec. 2009.

Додаток 7А. Постачальники та отримувачі основних видів звичайних озброєнь

ПРОЕКТ СІПРІ З ПИТАНЬ ПОСТАВОК ОЗБРОЄНЬ

I. Вступ

Програма СІПРІ з питань поставок озброєнь має Базу даних про поставки озброєнь, яка містить інформацію про поставки основних видів звичайних озброєнь державам, міжнародним організаціям та недержавним озброєним угрупованням з 1950р.¹ До кожного зразка озброєнь чи підсистеми, що вноситься до Базу даних, СІПРІ застосовує вартісний тренд-індикатор. На підставі даних про кількість зразків або підсистем, що були поставлені в конкретному році, та величини вартісного тренд-індикатора СІПРІ обчислює вартість поставок до конкретних держав, організацій чи угруповань, від них, або між ними. Показники вартісного тренд-індикатора не відбивають фінансову вартість поставок озброєнь; вони визначають лише обсяги поставок. Тому безпосередні посилання на ці показники мають супроводжуватися відповідними застереженнями. Найкращим чином їх можна використовувати як вихідні дані для визначення тенденцій у міжнародних поставках озброєнь у певних часових періодах, для оцінки питомої ваги постачальників та отримувачів у загальному обсязі міжнародних поставок або в поставках від/до конкретних держав.

База даних охоплює період з 1950р. до останнього повного календарного року. Збір даних та їх аналіз є безперервними процесами. Бази даних оновлюються за всі роки мірою появи доступних даних².

У підрозділі II йдеться про джерела та методи отримання даних про поставки озброєнь. У таблицях наведені дані за період 2005-2009рр.: 7А.1 і 7А.2 – величини вартісного тренд-індикатора стосовно, відповідно, отримувачів і постачальників основних видів звичайних озброєнь; 7А.3 – джерела поставок основних видів звичайних озброєнь до 10 найкрупніших отримувачів; 7А.4 – регіональний розподіл експорту 10 найкрупніших постачальників основних видів звичайних озброєнь.

II. Джерела та методи отримання даних про поставки озброєнь

Джерела

Дані про поставки озброєнь збираються з різних джерел: газет, інших періодичних видань, щорічних довідників, монографій, офіційних державних і міжнародних документів, інформаційних сайтів промислових компаній,

¹ База даних СІПРІ про поставки озброєнь: <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

² Таким чином, дані багатьох видань *Щорічника СІПРІ* або інших публікацій Інституту не можна об'єднувати або порівнювати між собою. Читачі, яким потрібні вибірки даних з величинами вартісного тренд-індикатора за попередні роки, можуть звернутися до Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь: <<http://www.sipri.org/>>.

блогів та інших Інтернет-видань. Загальним критерієм відбору джерел є їх відкритість, тобто доступність для широкої аудиторії.

Така відкрита інформація, проте, не може дати повної картини світових поставок озброєнь. Опубліковані доповіді містять лише часткову інформацію; між наведеними в них даними існують, як правило, суттєві розбіжності. Оскільки відкритої інформації не достатньо для відстеження поставок усіх озброєнь та іншої військової техніки, СІПРІ зосереджує увагу лише на основних видах звичайних озброєнь. Не завжди можна точно визначити дати замовлень і поставок, реальні обсяги та навіть типи замовлених і відправлених озброєнь або визначити постачальника та отримувача. Тому важливим елементом створення Баз даних СІПРІ про поставки озброєнь є використання експертного оцінювання та обґрунтованих припущень. У ній задокументовані всі джерела даних та оціночні розрахунки. Оціночні дані є орієнтовними й можуть бути заниженими.

Критерії відбору

СІПРІ частіше використовує термін “поставка”, а не “торгівля” чи “продаж” озброєнь. СІПРІ розглядає не лише продаж озброєнь (включно з ліцензіями на виготовлення), але й інші форми поставок озброєнь, зокрема, у формі допомоги та подарунків.

Озброєння, що постачаються, мають бути отримані збройними силами, військовими формуваннями або розвідувальними органами іншої держави. Озброєння, поставлені повстанським силам (або ними), що беруть участь у збройному конфлікті, розглядаються як поставка окремим повстанським силам (або окремими повстанськими силами), позначеним(и) як окремі “постачальники” або “отримувачі”. Аналогічно враховуються поставки міжнародним організаціям (або від них). У випадках, коли поставка зафіксована, а постачальника чи отримувача ідентифікувати з належним рівнем достовірності неможливо, поставки реєструються як здійснені “невідомим постачальником” або спрямовані “невідомому отримувачу”. Категорія “кілька постачальників” використовується лише у випадках наявності контракту на поставку озброєнь, що виробляються кількома країнами, причому не зрозуміло, яка саме країна здійснює поставку.

Внесенню до Баз даних підлягають лише добровільні з боку постачальника поставки озброєнь. Це правило поширюється на озброєння, поставлені нелегально (без належного дозволу уряду країни-постачальника чи країни-отримувача), але не поширюється на захоплені озброєння та ті, що отримані від перебіжчиків. Нарешті, озброєння повинні мати військове призначення. Такі засоби, як літаки, що використовуються переважно іншими державними структурами, але знаходяться на балансі збройних сил та експлуатуються ними, не вносяться до Баз даних СІПРІ. Озброєння, поставлені лише для технічних і передпродажних оцінок, також не реєструються в Базі даних.

Тренд-індикатор СІПРІ

Система СІПРІ оцінки вартості поставок озброєнь розроблена як засіб оцінки тенденцій. Вона дозволяє оцінити зміни в обігу основних видів звичайних озброєнь та їх географічному розташуванні. Тенденції, представлені в таблицях

вартісними тренд-індикаторами СІПРІ, ґрунтуються лише на фактичних поставках протягом року/років, наведених у відповідних таблицях і схемах, але не на даних, що містяться в замовленнях, підписаних протягом року.

Система вартісного тренд-індикатора, в якій схожі озброєння мають приблизно однакові вартості, оцінює як кількість, так і якість поставлених озброєнь – іншими словами, вона описує передачу бойових потенціалів. Вартісний тренд-індикатор не відбиває фінансову (чи сплачену) вартість поставлених озброєнь. Це зумовлено трьома причинами. По-перше, відсутністю в більшості випадків надійних даних про вартість поставок. По-друге, навіть якщо вартість поставки відома, то майже в кожному випадку це – загальна вартість контракту, який може стосуватися не лише самих озброєнь, але й іншої продукції, пов'язаної з ними (комплектуючих і запасних частин, боєприпасів), систем забезпечення (наприклад, спеціальних машин) і продукції, пов'язаної з інтегруванням різних озброєнь у рамках збройних сил (засобів навчання або програмного забезпечення існуючих систем). По-третє, навіть за наявності даних про вартість поставки, залишаються, як правило, невідомими важливі фінансові деталі контрактів на поставку (наприклад, ставки кредиту/позики чи знижки)³.

Оцінка військових наслідків поставок озброєнь вимагає зосередження уваги на вартості бойового потенціалу. Цю оцінку можна було б здійснити на підставі фінансової вартості поставлених озброєнь, припускаючи, що ця вартість цілком відбиває військові можливості озброєнь. Однак, і в цьому випадку зазначені вище проблеми залишаються (наприклад, передачі дуже дорогих озброєнь можуть здійснюватися як допомога, на умовах взаємозаліку – і тому не будуть вказані у фінансовій статистиці, залишаючись, однак, важливими передачами бойових потенціалів). СІПРІ використовує систему, в якій вимірювання бойового потенціалу передбачає оцінку технічних параметрів зразка озброєнь. Оцінюються призначення і властивості зразка озброєнь, на підставі чого йому присвоюється індексована вартість – як відносна вартість його бойового потенціалу, порівняно з іншими озброєннями. Це можна зробити за наявності певної кількості опорних точок (орієнтирів), тобто шляхом присвоєння окремим озброєнням фіксованої індексованої вартості. Ці озброєння вважаються типовими, з якими порівнюються всі інші.

Стисло, процес обчислення вартісного тренд-індикатора СІПРІ для конкретних видів озброєнь виглядає наступним чином. Середні величини купівельних цін на зразки окремих видів озброєнь можна отримати з відкритих джерел. Припускається, що така реальна ціна опосередковано відбиває вартість бойового потенціалу системи озброєнь. Наприклад, можна припустити, що бойовий літак, придбаний за \$10 млн., може мати вдвічі більший потенціал, ніж літак, придбаний за \$5 млн., а підводний човен, що коштує \$100 млн., – у 10 разів більший потенціал, ніж військовий літак за \$10 млн. Озброєння, реальна ціна яких відома, використовуються як типові для здійснення оцінок. Озброєння, ціна яких невідома, порівнюються з типовими. Таке порівняння здійснюється в кілька етапів.

³ Можна роботи дуже приблизні висновки щодо економічних чинників на основі доступної сьогодні фінансової статистики більшості країн-експортерів озброєнь, однак цій статистиці бракує важливих деталей. Такі дані див. на сайті Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь: <<http://www.sipri.org/ contents/armstrad/>>.

1. Опис зразка озброєнь, що оцінюється, порівнюється з описом типових видів озброєнь. У випадку, якщо жоден з типових видів озброєнь не відповідає точно виду, що оцінюється, то підшукується пара з найбільш близькими характеристиками.

2. Стандартні геометричні характеристики та властивості (вага, швидкість, дальність, бойове навантаження) оцінюваного зразка порівнюються з аналогічними характеристиками відповідних типових озброєнь. Наприклад, військовий літак вагою 15 т буде порівнюватися з військовим літаком подібної ваги.

3. Порівнюються інші характеристики: типи електроніки, завантажувальних/розвантажувальних механізмів, двигунів, гусениць чи коліс, складових частин, матеріалів.

4. Озброєння порівнюються з типовим видом озброєнь одного покоління.

Вартість озброєнь, що були у використанні, оцінюється за стандартом – 40% вартості нових озброєнь. Вартість озброєнь, що були у використанні, але суттєво модернізовані чи модифіковані постачальником до здійснення поставки (отже, з відновленням бойовим потенціалом), оцінюється в 66% вартості нових озброєнь. Насправді, може існувати величезна різниця у вартості бойових потенціалів озброєнь, що були у використанні, залежно від умов експлуатації і модифікацій протягом строку служби.

Тренд-індикатор не враховує умови експлуатації озброєнь (наприклад, бойовий літак *F-16*, що використовується в добре злагоджених, підготовлених та організованих збройних силах, має набагато більшу військову цінність, ніж такий самий літак, що використовується у збройних силах держав, що розвиваються; тобто бойові потенціали – ті самі, але ефективність – різна). Також вважається, що ціни на типові озброєння відбивають прямі витрати, а не ті, що лише опосередковано стосуються самих озброєнь (хоч офіційно і є частиною програми їх придбання). Наприклад, можлива така ситуація, коли видатки, нібито призначені для виконання складової програми озброєнь, насправді можуть стосуватися додаткового устаткування, запасних частин або розвитку базових технологій, які можуть бути частиною інших програм (без грошових витрат), але для зручності офіційно реєструються лише в одній із них; крім того, такі видатки можуть бути прихованими урядовими субсидіями на підтримку промисловості шляхом виплати суми, більшої, ніж реальна вартість озброєнь.

У випадках, коли такі підсистеми, як радіолокатори або двигуни виготовлені та поставлені постачальниками, які не поставляли платформи, на яких вони встановлені, величина тренд-індикатора зразка озброєння зменшується на величину вартості підсистем. Величина тренд-індикатора складових частин вказується лише стосовно їх постачальника, а не постачальника платформи.

Таблиця 7А.1. Отримувачі основних видів звичайних озброєнь у 2005-2009рр.

Таблиця містить дані про обсяги імпорту основних видів звичайних озброєнь усіх країн/недержавних суб'єктів протягом 2005-2009рр. Країни наведені в порядку зменшення обсягів загального імпорту у 2005-2009рр. Дані є вартісними тренд-індикаторами СППІ. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником і відсотками через округлення. У правому стовпці наведені частки держав-отримувачів у світовому імпорті озброєнь у 2005-2009рр.

Місце 2005- 2009	Місце 2004- 2008 ^a	Отримувач	Обсяг імпорту						% частка 2005- 2009
			2005	2006	2007	2008	2009	2005-2009	
1	1	Китай	3 511	3 831	1 474	1 481	595	10 892	9
2	2	Індія	1 036	1 257	2 179	1 810	2 116	8 398	7
3	4	Південна Корея	686	1 650	1 758	1 821	1 172	7 087	6
4	3	ОАЕ	2 198	2 026	938	748	604	6 514	6
5	5	Греція	389	598	1 796	563	1 269	4 615	4
6	6	Ізраїль	1 113	1 117	859	665	158	3 912	3
7	14	Сінгапур	543	52	368	1 123	1 729	3 816	3
8	7	США	501	581	731	808	831	3 453	3
9	11	Алжир	156	308	471	1 518	942	3 394	3
10	13	Пакистан	332	262	613	939	1 146	3 292	3
11	10	Туреччина	1 005	422	585	578	675	3 264	3
12	23	Малайзія	51	410	546	541	1 494	3 041	3
13	9	Чілі	400	1 041	723	577	231	2 972	3
14	12	Австралія	470	682	629	380	757	2 919	3
15	8	Єгипет	628	777	676	214	217	2 513	2
16	15	Польща	97	459	1 006	623	94	2 279	2
17	17	Венесуела	23	442	805	764	172	2 206	2
18	16	Японія	301	459	469	584	391	2 203	2
19	18	Південна Африка	181	689	768	387	139	2 164	2
20	24	Норвегія	14	469	494	536	576	2 090	2
21	19	Велика Британія	27	333	702	506	288	1 855	2
22	25	Іспанія	307	287	323	361	430	1 708	1
23	20	Тайвань	763	625	12	12	102	1 514	1
24	28	Ірак	165	253	268	351	365	1 401	1
25	31	Індонезія	31	58	577	241	452	1 359	1
26	21	Італія	148	420	488	189	112	1 357	1
27	26	Канада	106	102	427	427	80	1 143	1
28	22	Саудівська Аравія	148	185	64	115	626	1 138	1
29	27	Іран	78	470	344	91	91	1 075	1
30	33	Бразилія	192	193	207	212	210	1 014	1
31	38	Португалія	131	218	60	159	431	999	1
32	30	Німеччина	195	401	76	95	137	905	1
33	41	Австралія	22	2	305	220	330	879	1
34	29	Румунія	494	69	90	70	56	778	1
35	35	Перу	368	193	172	2	33	767	1
36	39	Нідерланди	76	57	215	132	243	723	1
37	36	Чехія	622	51	15	20	5	712	1
38	32	В'єтнам	333	42	1	250	44	670	1
39	42	Йорданія	35	81	182	136	195	629	1
40	45	Оман	164	281	4	66	93	607	1
41	62	Афганістан	31	3	41	152	344	571	0
42	34	Ємен	306	60	160	45	-	571	0

Місце 2005- 2009	Місце 2004- 2008 ^a	Отримувач	Обсяг імпорту					% частка 2005- 2009	
			2005	2006	2007	2008	2009		
43	56	Колумбія	15	48	144	92	250	549	0
44	46	Фінляндія	91	118	114	152	70	544	0
45	51	Сірія	7	70	–	292	175	543	0
46	78	НАТО	–	116	–	–	420	536	0
47	37	Данія	92	102	191	90	47	523	0
48	48	Грузія	74	100	174	77	81	506	0
49	54	Болгарія	149	20	45	123	153	489	0
50	47	Угорщина	13	265	205	5	2	488	0
51	50	Азербайджан	45	148	210	21	49	473	0
52	53	Бельгія	0	5	157	177	84	423	0
53	44	Швейцарія	164	82	114	14	31	405	0
54	52	Швеція	82	124	62	64	46	378	0
55	40	Судан	96	68	33	128	39	364	0
56	57	Кувейт	16	–	276	5	17	314	0
57	55	Бангладеш	9	214	75	12	–	310	0
58	61	Франція	–	60	69	7	149	286	0
59	43	Еритрея	281	–	4	–	–	285	0
60	150	Катар	–	–	–	–	285	285	0
61	58	Білорусь	6	254	–	–	–	260	0
62	65	Еквадор	48	15	2	140	46	251	0
63	60	Казахстан	42	41	82	25	49	240	0
64	63	Марокко	90	48	32	49	–	220	0
65	69	Туніс	168	2	–	7	8	186	0
66	49	Мексика	47	69	11	–	57	185	0
67	68	Бахрейн	63	63	26	19	7	178	0
68	67	Шрі-Ланка	25	42	30	64	–	161	0
69	82	Нігерія	–	14	57	17	73	161	0
70	79	Естонія	17	6	30	50	56	158	0
71	59	Таїланд	61	44	8	12	34	158	0
72	70	Намібія	–	72	6	66	10	154	0
73	77	Чад	–	9	18	89	23	139	0
74	74	Нова Зеландія	8	5	71	2	48	134	0
75	84	Уругвай	20	7	3	65	37	132	0
76	85	Кенія	–	–	89	–	35	124	0
77	71	Литва	15	45	4	26	26	116	0
78	76	Хорватія	–	–	14	99	3	116	0
79	75	Латвія	7	11	51	44	0	113	0
80	72	М'янма	79	29	3	–	–	110	0
81	80	Росія	–	5	100	–	1	106	0
82	83	Ангола	40	7	20	20	11	98	0
83	90	Албанія	42	–	5	13	25	85	0
84	86	Екваторіальна Гвінея	–	–	33	41	6	79	0
85	64	Аргентина	3	9	24	21	11	69	0
86	81	Філіппіни	14	20	16	10	4	65	0
87	88	Габон	–	22	21	21	–	64	0
88	89	Африканський Союз	51	8	–	4	–	63	0
89	92	Камбоджа	–	14	40	–	4	58	0
90	91	Кіпр	20	26	12	–	–	58	0
91	87	Ірландія	4	11	18	21	1	53	0

Місце 2005- 2009	Місце 2004- 2008 ^a	Отримувач	Обсяг імпорту						% частка 2005- 2009
			2005	2006	2007	2008	2009	2005-2009	
92	135	Ліван	1	–	3	–	47	50	0
93	101	Туркменістан	–	–	–	–	47	47	0
94	95	Сенегал	14	8	19	1	3	45	0
95	94	Ямайка	13	13	15	2	–	43	0
96	96	Зімбabwe	20	20	–	–	–	40	0
97	104	Барбадос	–	–	13	13	13	38	0
98	107	Малі	13	–	8	2	7	30	0
99	98	Уганда	17	5	–	3	1	26	0
100	114	Монголія	–	–	–	14	12	26	0
101	103	Замбія	0	23	3	–	–	26	0
102	106	Буркіна-Фасо	19	1	4	–	1	24	0
103	105	Руанда	–	3	15	6	–	24	0
104	102	Північна Корея	5	5	5	5	5	23	0
105	109	Танзанія	9	11	0	–	0	21	0
106	110	Таджикистан	–	13	7	–	–	20	0
107	113	Болівія	1	8	2	3	5	18	0
108	111	Мальта	18	–	–	–	–	18	0
109	100	ДРК	–	17	–	–	–	17	0
110	130	Лівія	–	3	3	–	11	17	0
111	140	Палестина	–	–	2	–	14	15	0
112	93	Гана	0	0	13	–	–	14	0
113	108	Словенія	2	2	2	–	6	13	0
114	123	Ботсвана	–	–	–	–	10	10	0
115	117	Сьєрра-Леоне	–	10	–	–	–	10	0
116	118	Лаос	4	–	–	7	–	10	0
117	120	Сейшельські Острови	10	–	–	–	–	10	0
118	121	Мальдіви	–	10	–	–	–	10	0
119	116	Хезбола (Ліван) ^b	0	9	–	–	–	10	0
120	122	ЦАР	–	9	–	–	–	9	0
121	99	Домініканська Республіка	2	–	–	–	6	8	0
122	115	Джібуті	8	–	–	–	–	8	0
123	125	Нігер	–	–	–	7	0	7	0
124	127	Тринідад і Тобаго	–	–	6	–	–	6	0
125	128	Камерун	5	0	–	1	–	6	0
126	129	Комори	–	–	–	5	–	5	0
127	131	Словаччина	4	–	1	–	–	5	0
128	136	Бенін	–	–	3	–	2	5	0
129	97	Непал	5	–	–	–	–	5	0
130	132	Конго	4	0	0	–	–	4	0
131	119	Киргизстан	3	2	–	–	–	4	0
132	134	Сальвадор	–	–	–	4	–	4	0
133	151	Люксембург	–	–	–	–	4	4	0
134	138	Бруней	1	2	–	–	–	2	0
135	137	ООН	1	1	–	–	–	2	0
136	73	Вірменія	–	–	1	–	–	1	0
137	141	Гвінея	1	–	0	–	–	1	0
138	152	Багамські Острови	–	–	–	–	1	1	0
139	139	Лесото	–	1	–	–	–	1	0
140	142	Гаїті	–	–	1	–	–	1	0

Місце 2005- 2009	Місце 2004- 2008 ^a	Отримувач	Обсяг імпорту					% частка 2005- 2009	
			2005	2006	2007	2008	2009		
141	133	Парагвай	1	–	–	–	–	1	0
142	143	Гондурас	–	–	–	0	–	0	0
143	144	Гватемала	–	–	–	0	–	0	0
144	145	Гайана	–	–	–	0	–	0	0
145	146	СІС (Сомалі) ^b	–	0	–	–	–	0	0
146	147	Македонія	–	0	–	–	–	0	0
147	148	ТВТЕ (Шрі-Ланка) ^b	0	–	–	–	–	0	0
Усього:			20 557	24 528	25 443	22 768	22 640	115 936	100

0 – <0,5; ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати.

Примітка: Дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних видів звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор. Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому вони не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП або експорт/імпорт. Метод розрахунку з використанням вартісного тренд-індикатора див. у підрозділі II цього додатка.

^a Місяця отримувачів у 2004-2008рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2009* внаслідок перегляду та уточнення даних за ці роки.

^b Поставки недержавним суб'єктам або повстанським угрупованням: СІС – Союзу ісламських судів; ТВТЕ – Тиграма визволення Таміл Еламу.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Таблиця 7А.2. Постачальники основних видів звичайних озброєнь у 2005-2009рр.

Таблиця містить дані про обсяги експорту основних видів звичайних озброєнь усіх країн/недержавних суб'єктів протягом 2005-2009рр. Країни наведені в порядку зменшення обсягів загального експорту у 2005-2009рр. Дані є вартісними тренд-індикаторами СППІ. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником і відсотками через округлення. У правому стовпці наведені частки держав-отримувачів у світовому імпорті озброєнь у 2005-2009рр.

Місце 2005- 2009	Місце 2004- 2008 ^a	Постачальники	Обсяг експорту						% частка 2005- 2009
			2005	2006	2007	2008	2009	2005-2009	
1	1	США	6 600	7 394	7 658	6 093	6 795	34 539	30
2	2	Росія	5 321	6 156	5 243	6 026	4 469	27 216	23
3	3	Німеччина	1 875	2 510	3 002	2 499	2 473	12 359	11
4	4	Франція	1 633	1 577	2 342	1 831	1 851	9 234	8
5	5	Велика Британія	915	808	987	1 027	1 024	4 762	4
6	6	Нідерланди	583	1 221	1 322	554	608	4 288	4
7	7	Італія	743	525	706	424	588	2 986	3
8	10	Іспанія	108	757	565	603	925	2 958	3
9	8	Китай	306	599	412	544	870	2 731	2
10	11	Швеція	537	417	367	457	353	2 130	2
11	9	Україна	281	557	799	269	214	2 120	2
12	12	Ізраїль	315	282	379	271	760	2 007	2
13	13	Швейцарія	267	306	324	467	270	1 634	1
14	14	Канада	235	231	343	236	177	1 222	1
15	17	Бельгія	161	58	19	228	217	684	1
16	15	Південна Африка	24	129	148	161	154	616	1
17	18	Південна Корея	48	94	228	80	163	612	1
18	16	Польща	17	236	148	76	93	570	0
19	19	Білорусь	24	35	6	292	–	356	0
20	20	Фінляндія	27	97	24	67	40	254	0
21	21	Туреччина	46	61	35	43	36	220	0
22	25	Австралія	3	61	93	16	33	206	0
23	24	Чехія	68	45	31	33	19	196	0
24	23	Чорногорія ^b	..	71	109	–	–	180	0
25	27	Бразилія	1	28	26	72	49	176	0
26	28	Чілі	–	–	–	133	–	133	0
27	38	Сінгапур	3	–	–	1	124	128	0
28	37	Португалія	–	–	–	87	40	127	0
29	40	Австралія	50	5	1	6	51	113	0
30	33	Йорданія	17	–	13	28	44	101	0
31	35	Іран	1	91	–	2	5	99	0
32	32	Болгарія	66	5	9	8	7	94	0
33	26	Узбекистан	4	–	–	–	90	94	0
34	34	Індія	13	28	21	11	22	94	0
35	36	Угорщина	82	–	6	–	–	88	0
36	29	Лівія	45	12	–	9	12	78	0
37	41	Молдова	18	3	15	20	11	68	0
38	30	Норвегія	12	14	1	2	17	45	0
39	42	Румунія	2	8	32	–	3	45	0
40	22	Данія	1	5	3	15	12	36	0
41	39	Греція	13	23	–	–	–	36	0
42	31	Словаччина	–	7	18	8	–	33	0

Місце 2005- 2009	Місце 2004- 2008 ^a	Постачальники	Обсяг експорту					% частка 2005- 2009	
			2005	2006	2007	2008	2009		
43	52	Венесуела	–	6	–	3	17	27	0
44	47	ОАЕ	11	9	3	–	–	23	0
45	45	Пакистан	20	–	–	–	–	20	0
46	43	Індонезія	8	8	–	–	–	16	0
47	49	Киргизія	–	–	–	16	–	16	0
48	50	В'єтнам	–	14	–	–	–	14	0
49	48	Казахстан	–	12	–	–	–	12	0
50	54	Сербія ^b	–	6	–	–	–	6	0
51	55	Катар	–	6	–	–	–	6	0
52	61	Ірландія	–	–	–	1	4	5	0
53	58	Філіппіни	–	–	4	–	–	4	0
54	59	Сірія	–	3	–	–	–	3	0
55	60	Аргентина	–	2	–	–	–	2	0
56	63	Оман	1	–	–	–	–	1	0
57	64	Коста-Ріка	–	–	–	0	–	0	0
58	65	Люксембург	–	–	0	–	–	0	0
–	–	Невідомий постачальник ^c	53	8	2	50	0	113	0
Усього:			20 557	24 528	25 443	22 768	22 640	115 936	100

0 – <0,5; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати

Примітка: Дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних видів звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор. Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому вони не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП або експорт/імпорт. Метод розрахунку з використанням вартісного тренд-індикатора див. у підрозділі II цього додатка.

^a Місяця постачальників у 2004-2009рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2009* внаслідок перегляду та уточнення даних.

^b Дані про Сербію за 2005р. стосуються Союзної держави Сербія і Чорногорія. З 2006р. Сербія і Чорногорія є окремими державами.

^c Один або кілька невідомих постачальників.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/>>.

Таблиця 7А.3. 10 найкрупніших отримувачів основних видів звичайних озброєнь та їх постачальники у 2005-2009рр.

Цифри відбивають питому вагу постачальника в сукупному обсязі імпорту отримувача. Вказані лише постачальники, питома вага яких у загальному імпорті будь-якого з 10 найкрупніших отримувачів дорівнює або перевищує 1%. Дані про дрібних постачальників згруповані в категорію "Інші". Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Отримувач

Постачальник	Китай	Індія	Південна Корея	ОАЕ	Греція	Ізраїль	Сінгапур	США	Алжир	Пакистан
Бразилія	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Канада	-	-	<0,5	-	<0,5	<0,5	<0,5	21	<0,5	-
Китай	...	-	-	-	-	-	-	-	2	37
Франція	3	2	10	35	23	-	51	4	2	9
Німеччина	<0,5	1	20	1	35	2	6	7	-	4
Ізраїль	-	5	-	-	<0,5	..	3	3	-	-
Італія	-	<0,5	<0,5	<0,5	4	-	1	1	-	1
Лівія	-	-	-	<0,5	-	-	-	-	-	1
Нідерланди	-	<0,5	1	-	4	-	-	-	-	-
Польща	-	3	-	-	-	-	-	<0,5	-	-
Румунія	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Росія	89	77	3	<0,5	1	-	-	9	92	1
Південна Африка	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Іспанія	-	-	-	-	-	-	-	4	2	-
Швеція	3	-	-	-	-	-	-	<0,5	-	3
Швейцарія	-	-	<0,5	<0,5	3	-	2	18	-	5
Туреччина	-	-	-	<0,5	-	-	-	-	-	1
Україна	3	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Велика Британія	1	8	-	-	2	-	-	31	1	-
США	-	2	66	60	26	98	37	..	-	35
Узбекистан	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Інші	-	-	-	<0,5	-	-	<0,5	<0,5	-	-

Таблиця 7А.4. 10 найкрупніших постачальників основних видів звичайних озброєнь і місця призначення за регіонами у 2005-2009рр.

Цифри відбивають п'ятому вагу постачальника в сукупному експорті до регіону. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення. Про держави, що належать до кожного регіону, див. додаток 5А цього видання. До таблиці увійшли лише постачальники з часткою 1% або більше загального світового імпорту. Дробіні постачальники об'єднано в категорію "Інші".

Регіон постачання	Постачальник										
	США	Росія	Німеччина	Франція	Велика Британія	Нідерланди	Італія	Іспанія	Китай	Швеція	
Африка	<0,5	14	13	2	6	<0,5	6	3	12	12	
Північна Африка	<0,5	12	1	1	<0,5	-	1	-	2	<0,5	
Африка (крім Північної)	<0,5	2	12	1	6	<0,5	6	3	9	12	
Америка	5	8	7	7	33	24	33	26	5	1	
Північна Америка	2	8	5	5	11	21	31	20	5	-	
Азія та Океанія	39	69	25	47	24	19	12	9	63	7	
Центральна Азія	<0,5	1	-	-	-	-	-	-	-	<0,5	
Східна Азія	28	44	19	38	9	17	9	9	6	1	
Океанія	5	-	4	4	<0,5	2	<0,5	-	-	1	
Південна Азія	5	24	2	5	15	1	3	-	57	5	
Європа	18	3	40	18	24	49	38	62	-	80	
Європейський Союз	17	1	39	17	18	48	37	8	-	77	
Близький Схід	36	6	15	27	13	8	11	<0,5	21	-	
Інші	1	<0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	

Примітка до таблиці: 7А.3 та 7А.4: “.” – даних немає; “-” – нуль; <0,5 – від 0 до 0,5; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати
Джерело для таблиць 7А.3 та 7А.4: База даних СІПРІ про поставки озброєнь: <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>

Додаток 7Б. Фінансова вартість торгівлі озброєннями у 1999-2008рр.

МАРК БРОМЛІ

У таблиці 7Б.1 наведені офіційні дані про фінансову вартість торгівлі озброєннями у 1999-2008рр. Таблиця містить дані лише про ті країни, які надіслали офіційну інформацію про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “ліцензій на експорт озброєнь” або “угод на експорт озброєнь” принаймні за шість з 10 років, у яких вартість експорту перевищувала \$10 млн. В офіційних виданнях, з яких надходять дані, всі ці категорії містяться в рубриці “Дані охоплюють” (*Stated data coverage*). Хоча національні стандарти в цій сфері є різними, категорія “експорт озброєнь” стосується, як правило, вартості експортованих озброєнь, “ліцензії на експорт озброєнь” – вартості ліцензій, виданих органами ліцензування, а “угоди на експорт озброєнь” – вартості укладених експортних угод. Дані про експорт озброєнь різних країн, перелічених у таблиці, не обов’язково є порівнянними та можуть бути отримані з використанням різних методичних підходів.

Попередніми роками СІПРІ робив оцінки загальної вартості світової торгівлі озброєннями. Проте, у 2009р. лише три з п’яти найкрупніших експортерів (за офіційною величиною вартості експорту) – Росія, США і Франція – надали дані про фінансову вартість власного експорту за 2008р.; інші дві держави – Велика Британія та Ізраїль – даних не надали. Через це оцінку загальної фінансової вартості світової торгівлі озброєннями зробити не вдалося.

Попередніми роками Ізраїль надавав дані про вартість експорту озброєнь, але у 2007-2008рр. цього не зробив. Ізраїльський Уряд надав офіційні дані лише про “підписані контракти”¹. Аналогічна ситуація склалася з Великою Британією, яка надала у 2008р. дані лише про “отримані замовлення на експорт”. У листопаді 2008р. Уряд Великої Британії повідомив, що він призупинив формування даних про реальний експорт озброєнь через “технічні труднощі з отриманням надійної статистики”².

¹ Opall-Rome, B., ‘Israel 3rd among world arms suppliers: MoD’, *Defense News*, 5 Oct. 2009, p.6.

² British Ministry of Defence, ‘Cessation of defence export delivery and defence employment statistics in UK defence statistics’, 14 Nov. 2008, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/DefenceNews/DefencePolicyAndBusiness/CessationOfDefenceExportDeliveryAndDefenceEmploymentStatisticsInUkDefenceStatistics.htm>>

Таблиця 7Б.1. Фінансова вартість світового експорту озброєнь у 1999-2008рр. за інформацією з урядових і промислових джерел

Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2008р. Конвертація в долари (в постійних цінах 2008р.) здійснена за ринковим валютним курсом звітного року та індексом споживчих цін США (*US consumer price index, CPI*). Якщо не вказано інакше, роки наведені в календарному обчисленні.

Держава	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Дані охоплюють
Австралія	430	27	62	295	450 ^a	Експорт озброєнь
Австрія	50	153	6	155	194	176	308	Експорт озброєнь
Бельгія	544	649	420	264	325	23	351	410	1 960	1 386	Ліцензії на експорт озброєнь
Бразилія	857	897	924	1 291	880	770	351	1 178	1 279	1 956	Ліцензії на експорт озброєнь
Бразилія	516	224	353	200	57	325	314	376	166	379	Експорт озброєнь ^b
Канада	378	402	465	517	605	564	293	339	Експорт озброєнь
Чехія	124	100	65	87	110	127	121	125	247	278	Експорт озброєнь
Данія	140	176	166	244	678	311	Ліцензії на експорт озброєнь
Фінляндія	83	128	106	144	120	175	279	239	Ліцензії на експорт озброєнь
Фінляндія	55	27	44	61	65	59	141	71	107	136	Експорт озброєнь
Франція	..	28	40	66	135	464	60	115	81	494	Ліцензії на експорт озброєнь
Франція	5 354	3 155	3 445	4 990	5 673	10 080	5 229	5 402	6 452	4 648	Експорт озброєнь
Німеччина	6 503	8 056	4 398	4 230	5 573	4 785	5 640	7 699	8 044	9 644	Ліцензії на експорт озброєнь
Німеччина	2 002	783	399	358	1 761	1 598	2 235	1 841	1 582	2 089	Експорт озброєнь ^b
Німеччина	4 167	3 275	4 010	3 670	6 425	5 388	5 780	5 613	5 213	8 478	Ліцензії на експорт озброєнь
Греція	62	24	55	59	148	21	40	118	46	70	Ліцензії на експорт озброєнь
Угорщина	..	21	11	8	15	13	16	21	24	22	Експорт озброєнь
Індія	28	65	57	44	83	136	174	Ліцензії на експорт озброєнь
Ірландія	83	36	59	41	46	38	41	62	89	160 ^c	Експорт озброєнь
Ізраїль	2 076	2 206	2 432	2 394	2 750	2 964	2 866	3 204	Ліцензії на експорт озброєнь
Ізраїль	2 820	3 115	3 063	4 817	3 511	4 218	3 859	5 233	5 815	6 326	Експорт озброєнь
Італія	1 220	696	603	549	832	679	1 139	1 300	1 801	2 603	Угоди на експорт озброєнь
Італія	1 846	986	939	1 036	1 693	2 109	1 866	2 937	6 742	8 292	Експорт озброєнь
Південна Корея	255	69	243	168	281	479	287	267	876	1 030	Ліцензії на експорт озброєнь
Нідерланди	504	480	708	507	1 520	883	1 611	1 507	1 242	1 843	Експорт озброєнь
Норвегія	203	151	217	344	500	341	420	486	567	690	Ліцензії на експорт озброєнь

Польща	..	50	61	96	242	372	398	368	408	539	Ліцензії на експорт озброєнь
Португалія	15	25	21	7	41	24	16	1	38	111	Ліцензії на експорт озброєнь
Румунія	87	48	30	53	81	48	51	107	87	122	Експорт озброєнь
Росія	4 382	4 601	4 505	5 769	6 554	6 589	6 754	6 942	7 684	8 350	Експорт озброєнь
Словаччина	11 422	9 400	Угоди на експорт озброєнь
Південна Африка	72	55	113	37	50	92	69	86	105	104	Ліцензії на експорт озброєнь
Іспанія	232	250	245	291	479	483	..	457	590	714	Ліцензії на експорт озброєнь
Швеція	194	159	251	310	506	575	574	1 132	1 326	1 368	Експорт озброєнь
Швейцарія	371	638	353	623	1 686	1 736	2 787	3 700	Ліцензії на експорт озброєнь
Туреччина	572	597	360	423	938	1 131	1 273	1 501	1 475	1 927	Експорт озброєнь
Україна	1 119	633	2 813	723	1 306	1 007	2 235	2 176	1 050	1 457	Ліцензії на експорт озброєнь
Велика Британія	200	158	186	213	329	369	228	339	402	667	Експорт озброєнь
США	109	154	163	297	387	223	372	376	436	576	Експорт озброєнь
.. - даних немає.	..	625	608	598	585	727	800	Експорт озброєнь
	2 052	3 256	2 683	1 690	1 896	2 903	2 788	2 669	4 301	..	Експорт озброєнь
	3 382	3 601	5 930	4 211	4 135	3 194	1 865	3 612	Ліцензії на експорт озброєнь
	10 549	8 961	7 282	9 043	9 329	9 488	7 996	10 861	20 052	8 010	Угоди на експорт озброєнь
	21 641	16 086	11 111	11 785	12 998	13 402	13 196	13 299	12 941	12 232	Експорт озброєнь
	18 387	21 849	13 789	15 549	16 944	14 455	14 115	17 116	25 667	37 796	Угоди на експорт озброєнь

.. - даних немає.

^a Дані наведені за період з 1 липня 2003р. по 30 червня 2004р.

^b Дані не враховують експорт до США.

^c Дані стосуються лише експорту "воєнних озброєнь", як це визначено національним законодавством Німеччини.

^d Дані наведені за період з 1 квітня 2008р. по 31 березня 2009р.

Джерела: дані ґрунтуються на оприлюдненій інформації від урядів, офіційних представництв промисловості або у відповідях на запити. Повний перелік джерел і доступних фінансових даних про експорт озброєнь див.: <http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/measuring/financial_values>.

Додаток 7В. Поставки озброєнь і прозорість

МАРК БРОМЛІ, ПОЛ ХОЛТОМ

I. Вступ

Наявність офіційної відкритої інформації про поставки озброєнь має важливе значення для оцінки політики держав з питань експорту та закупівлі озброєнь. Водночас, оприлюднення даних про закупівлі і продаж озброєнь є чутливим питанням практично для всіх країн. У цьому додатку аналізуються останні тенденції в офіційних міжнародних, регіональних і національних механізмах звітності, метою яких є повне або часткове підвищення якості та обсягу публічно доступної інформації про міжнародні поставки озброєнь.

У підрозділі II описані тенденції подання звітів до Реєстру звичайних озброєнь ООН (*United Nations Register of Conventional Arms, UNROCA*), а в підрозділі III розглянута звітність про експорт озброєнь ЄС та окремих країн. У підрозділі IV узагальнюється доступна інформація про посередників, які організують продаж озброєнь або сприяють йому. Тут не розглядається міжурядовий обмін конфіденційною інформацією про поставки озброєнь, як це робиться в рамках ОБСЄ, Організації Американських Держав (ОАД) та Вассенаарської домовленості¹.

II. Реєстр звичайних озброєнь ООН

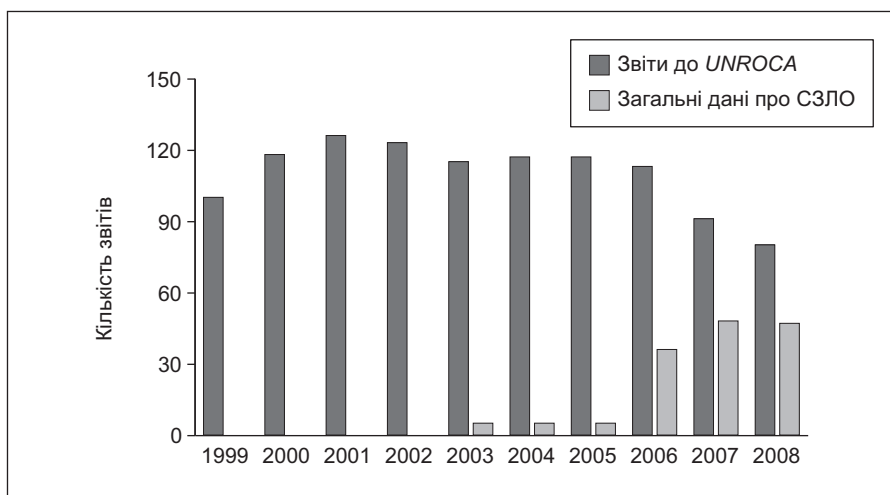
UNROCA є ключовим міжнародним механізмом забезпечення публічної прозорості поставок озброєнь. Започаткований в 1991р., він вимагає від усіх країн-членів ООН надавати інформацію про експорт та імпорт семи категорій звичайних озброєнь². Попри значний внесок

UNROCA в підвищення публічної прозорості в цій сфері, ряд чинників обмежують його ефективність, зокрема неповнота або неподання звітів окремими державами, протиріччя між звітами різних держав та неповне охоплення визначених категорій озброєнь³.

¹ Див. також розділ 11 цього видання. Іншим джерелом інформації про міжнародну торгівлю озброєннями є митні відомості Бази даних ООН зі статистики міжнародної торгівлі товарами (*UN Commodity Trade Statistics Database, Comtrade*). Норвезька ініціатива з питань поставок стрілецької зброї (*Norwegian Initiative on Small Arms Transfers, NISAT*) отримує і впорядковує митну інформацію від *Comtrade* з метою видання щорічного реєстру даних про експорт стрілецької зброї. Див.: Базу даних про торгівлю стрілецькою зброєю *NISAT (NISAT Small Arms Trade Database)*, <<http://www.prio.no/NISAT/Small-Arms-Trade-Database/>>. Дані *Comtrade* у цьому додатку не розглядаються, оскільки вони не призначені для розширення обсягу публічно доступної інформації про міжнародні поставки озброєнь.

² До цих категорій належать бойові танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи великого калібру, бойові літаки, бойові вертольоти, бойові кораблі, а також ракети або ракетні пускові установки. Держави також запрошуються до надання інформації про наявність у них систем основних видів звичайних озброєнь та про їх внутрішні закупівлі, а також міжнародні поставки стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО).

³ Holtom, P., 'Nothing to report: the lost promise of the UN Register of Conventional Arms', *Contemporary Security Policy*, vol.31, no.1 (Apr. 2010), pp.61-87.

Діаграма 7В.1. Кількість звітів до UNROCA в 1999-2008рр.

СЗЛО – стрілецька зброя і легкі озброєння.

Джерело: База даних UNROCA, <http://disarmament.un.org/un_register.nsf>.

Тенденція останніх років до зниження участі держав у звітуванні до UNROCA продовжувалася й у 2009р. (діаграма 7В.1). Станом на 31 грудня 2009р., лише 79 держав надіслали звіти про поставки озброєнь протягом 2008р.⁴ Це навіть менше, ніж найнижчий попередній показник (85) у 1998р., і зумовлене зменшенням кількості держав, що подають “нульові звіти” (*‘nil reports’*) – в яких декларується, що країна не імпортувала та не експортувала озброєнь. 34 держави, які за 2005р. і 2006р. подали “нульові звіти”, за 2007р. та 2008р. зовсім не звітували

У 2009р. група урядових експертів (ГУЕ, *group of governmental experts, GGE*), призначених Генеральним секретарем ООН для оцінки доцільності подальшого функціонування та розвитку UNROCA, доповіла про “неспроможність дати оцінки причинам, з яких Держави не подають нульові звіти”⁵. Водночас, вона зазначила, що “роз’яснювальна робота, оновлення національних контактних органів і діяльність Офісу з питань роззброєння” дають державам можливість отримати більше інформації з питань звітності.

Можуть бути й інші причини зменшення кількості звітів. Кенія подавала “нульові звіти” за 2005-2007рр., але, станом на грудень 2009р., не звітувала за 2008р. “Нульовий звіт” Кенії за 2007р. суперечив звітам Китаю та України,

⁴ Індонезія подала звіт 5 січня 2010р., таким чином загальна кількість звітів про поставки озброєнь за 2008р. становить 80. Для порівняння: станом на 31 грудня 2008р., звіти до Реєстру подали 90 держав, на 31 грудня 2007р. – 112, на 31 грудня 2006р. – 113. Див. базу даних UNROCA, <http://disarmament.un.org/un_register.nsf>.

⁵ United Nations, General Assembly, ‘Continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development’, Note by the Secretary-General, A/64/296, 14 Aug. 2009, para.19. ГУЕ роблять оцінки кожні три роки. Одним із головних завдань кожної ГУЕ є пошук шляхів підвищення участі у звітуванні до UNROCA до рівня всеохопної. Доповіді ГУЕ за 1994р., 1997р., 2000р., 2003р. та 2006р. див.: <http://www.un.org/disarmament/convarms/Register/HTML/Register_GGE_Reports.html>.

в яких згадувався експорт до Кенії у 2007р.⁶ Невідповідності у звітах і підозри стосовно того, що експортні поставки до Кенії насправді були спрямовані до Уряду Південного Судану, призвели до негативних публічних оцінок, які могли спонукати Кенію утриматися від участі в *UNROCA*.

На участь в *UNROCA* Грузії напевне вплинув конфлікт у Південній Осетії 2008р. Протягом 1998-2007рр. Грузія регулярно подавала звіти про імпорتنі та експортні операції, але не звітувала за 2008р. З часу “Револуції троянд” у листопаді 2003р. та обрання Президентом М.Саакашвілі російські офіційні особи закликали до обмеження “дестабілізуючих” поставок озброєнь до Грузії. Ці заклики мали неоднозначний ефект. Туреччина, Україна та Чехія продовжували поставляти зброю до Грузії. Водночас, російський тиск на Ізраїль і західно-балканські країни, здається, спонукав їх до скасування окремих контрактів з Грузією⁷. Рішення Грузії не подавати звіти до *UNROCA* за 2008р. може бути спробою обмежити здатність Росії відстежувати її імпорт озброєнь.

Після обмежених, але реалістичних рекомендацій ГУЕ, зроблених у 2003р. та 2006р., стосовно розширення рамок *UNROCA*, були сподівання, що у 2009р. група рекомендуватиме подальше розширення Реєстру, що сприятиме підвищенню його значення для членів ООН. Обговорювалися пропозиції про розширення переліку категорій, включно з тими кількома, що пропонувалися попередніми ГУЕ: охопити звітністю систем перекидання і підвищення ефективності сил з метою розширення параметрів наявних категорій озброєнь, а також безпілотні літальні апарати (БПЛА, *unmanned aerial vehicles, UAVs*)⁸. З огляду на позитивні відповіді на *запрошення* надати загальну інформацію про міжнародні поставки стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО), ГУЕ розглянула можливість запросити держави надавати інформацію про поставки СЗЛО в рамках нової, восьмої категорії *UNROCA*⁹.

У 2009р. ГУЕ не рекомендувала розширення *UNROCA*, тож до наступного циклу роботи ГУЕ у 2012р. змін у рамках *UNROCA* не очікується. У 2009р. ГУЕ визнала, що запровадження нової категорії для СЗЛО “сприятиме моніторингу і приверне увагу до дестабілізуючих накопичень СЗЛО”, а також відзначила можливість втрати *UNROCA* свого значення у випадку ігнорування питань СЗЛО. Однак, ГУЕ не домоглася консенсусу з питань запровадження цієї нової категорії¹⁰. Доповідь ГУЕ 2009р. містить лише одну суттєву рекомендацію: Генеральному секретарю ООН ознайомитися з думкою країн-членів з наступних питань: чи обмежувала відсутність категорії СЗЛО значимість Реєстру та чи впливало це безпосередньо на рішення про участь у Реєстрі¹¹.

⁶ Bromley, M. and Kelly, N., ‘Transparency in arms transfers’, *SIPRI Yearbook 2009*, pp.337-338.

⁷ Holtom, P., ‘Arms transfers to Georgia’, Presentation at the Conference on Caucasus Studies: Migration-Society-Language, Malmö University, 28-30 Nov. 2008, <<http://195.178.225.22/CSmsl/program.html>>.

⁸ United Nations, A/64/296 (посилання 5), para.51.

⁹ У 2009р. про міжнародні поставки СЗЛО надали дані 47 держав, тобто понад половина держав, що звітували до *UNROCA*. Протягом 2005-2008рр. 65 держав принаймні один раз подавали до *UNROCA* звіти про міжнародні поставки СЗЛО.

¹⁰ United Nations, A/64/296 (посилання 5), para.51.

¹¹ United Nations, A/64/296 (посилання 5), para.75.

III. Національні та регіональні звіти про експорт озброєнь

З початку 1990-х років кількість урядів, що оприлюднювали національні звіти про експорт озброєнь, поступово зростала¹². З того часу і станом на січень 2010р., 32 держави оприлюднили принаймні один національний звіт про експорт озброєнь, а 28 – робили це, починаючи з 2006р. (таблиця 7В.2 нижче).

Албанія оприлюднила свій перший національний звіт про експорт озброєнь у грудні 2009р. – з даними про ліцензії на експорт та імпорту упродовж 2007-2008рр. із зазначенням кінцевого користувача або виробника продукції¹³.

Південно-Африканський Національний комітет контролю над звичайними озброєннями (*National Conventional Arms Control Committee, NCACC*), що наглядає за дотриманням державної політики експорту озброєнь, законодавчо зобов'язаний надавати Парламенту і громадськості щорічні доповіді з цього питання¹⁴. Проте, до 2009р. остання публічна доповідь була зроблена у 2007р. – з даними про поставки озброєнь упродовж 2003-2004рр.¹⁵ Доповіді про поставки у 2005-2006рр. подавалися до Парламенту, але не підлягали оприлюдненню¹⁶. В серпні 2009р. опозиційна партія Демократичний альянс (ДА) піддала критиці діяльність *NCACC* за нещодавній дозвіл – або намір його надати – на експорт до Венесуели, Зімбабве, Ірану, Лівії, Сирії і Північної Кореї¹⁷. У відповідь правлячий Африканський національний конгрес (АНК, *African National Congress, ANC*) заявив, що ДА є потенційно винуватим у поширенні таємної інформації, а особам, безпосередньо причетним до цього, може загрожувати до 20 років ув'язнення; але конкретних заходів вжито не було¹⁸. Після цих неоднозначних подій *NCACC* надав Парламенту першу, починаючи із серпня 2005р., стислу доповідь та оприлюднив звіт про експорт озброєнь за 2008р.¹⁹

Відповідно до Спільних правил ЄС, що регулюють контроль експорту військових технологій та обладнання (Спільні правила, *Common Rules*), країни-члени обмінюються даними про вартість експорту, на який надані ліцензії,

¹² Перелік опублікованих звітів див. на сайті СІПІ: <http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/transparency/national_reports>.

¹³ Albanian State Export Control Authority, *Annual Report on Export Control for 2007 and 2008* (Albanian Ministry of Defence: Tirana, 2009).

¹⁴ National Conventional Arms Control Act, Act no.41 of 2002, Assented to 12 Feb. 2003, *Government Gazette* (Cape Town), 20 Feb. 2003.

¹⁵ South African National Conventional Arms Control Committee (NCACC), 2003 and 2004 annual reports, 2007, – див. на сайті СІПІ (посилання 12).

¹⁶ Democratic Alliance (DA), 'Arming dictators all over the world: National Conventional Arms Control Committee in crisis', 2 Aug. 2009, <<http://www.da.org.za/newsroom.htm?action=view-news-item&id=7065>>.

¹⁷ Democratic Alliance (посилання 16).

¹⁸ Ncana, N., 'ANC wants Maynier off arms panel', *The Times* (Johannesburg), 2 Sep. 2009.

¹⁹ South African National Conventional Arms Control Committee (NCACC), 2008 annual reports, 27 Aug. 2009, – див. на сайті СІПІ (посилання 12). Див. також: Parliamentary Monitoring Group, 'National Conventional Arms Control Committee (NACC) Introductory & Annual Report 2008 briefing', 2 Sep. 2009, <<http://www.pmg.org.za/print/18065>>.

Таблиця 7В.1. Кількість країн-членів ЄС, що подали повні дані до річних звітів ЄС у 2004-2009рр.^a

Річний звіт	Рік подання	Кількість держав, що подали дані	Кількість держав, що подали повні дані	Частка держав, що подали повні дані (%)
Одинадцятий	2009	27	19	70
Десятий	2008	27	17	63
Дев'ятий	2007	25	15	60
Восьмий	2006	25	17	68
Сьомий	2005	25	13	52
Шостий	2004	22 ^b	6	27

^a Фраза “повні дані” означає наявність даних про вартість як виданих ліцензій на експорт озброєнь, так і фактичних експортних поставок, деталізованих за місцем призначення та категоріями Спільного військового списку (*Common Military List*) ЄС.

^b Починаючи з Шостого річного звіту за 2003р. подаються дані про видані експортні ліцензії та фактичний експорт, але 10 країн, що стали членами ЄС у травні 2004р., не були зобов'язані звітувати з цих питань. Натомість, їм запропонували, за наявності, подати інформацію за 2003р. – і сім країн це зробили.

Джерело: Рада Європейського Союзу, річні звіти ЄС, <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1484>>.

і фактичного експорту, а також інформацією про відмови у видачі ліцензій на експорт озброєнь. Дані про ліцензії та експорт разом з узагальненими даними про відмови формуються у вигляді публічно доступних річних звітів. У листопаді 2009р. ЄС опублікував свій Одинадцятий річний звіт про поставки озброєнь за 2008р.²⁰ Рівень деталізації даних про експортні ліцензії і фактичний експорт суттєво зріс з часу публікації Шостого річного звіту ЄС у 2004р., коли державам було запропоновано подати інформацію про вартість як експортних ліцензій, так і фактичного експорту, деталізовану за місцем призначення та категоріями Спільного військового списку ЄС.

До Одинадцятого річного звіту подали інформацію всі 27 країн-членів ЄС, а 19 – подали дані за всіма запитаними категоріями – з часу розширення ЄС у 2004р. це є найбільшою кількістю держав, що подали повні дані до річного звіту ЄС (таблиця 7В.1). Однак, усі три найкрупніші країни-експортери озброєнь ЄС – Велика Британія, Німеччина і Франція – не надали повних даних і таким чином знизили загальне значення звіту як інструменту прозорості. Велика Британія і Німеччина вже тривалий час мають технічні труднощі зі збором і поданням даних про фактичний експорт зброї, деталізованих за категоріями Спільного військового списку ЄС. Той факт, що Велика Британія вирішила припинити збір даних про фактичний експорт зброї, може ще більше обмежити її спроможність подавати повні дані до річного звіту ЄС²¹.

²⁰ Council of the European Union, Eleventh annual report according to Article 8(2) of Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, C265, 6 Nov. 2009. Всі 11 річних звітів див. на сайті: <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1484>>.

²¹ Див. додаток 7Б цього видання.

У 2009р. п'ять держав Південно-Східної Європи – Албанія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія і Чорногорія – оприлюднили регіональний звіт про видані у 2007р. ліцензії на експорт озброєнь²². Структура та формат документа подібні до річного звіту ЄС²³. Усі держави-члени ЄС на той час вже оприлюднили національні звіти про експорт озброєнь, багато з яких містять більш детальну інформацію, ніж регіональний звіт. Водночас, публікація регіонального звіту є першим прецедентом, коли модель ЄС для регіонального звітування використовується державами, які не є членами ЄС.

IV. Видання інформації про ліцензії на брокерську діяльність

В організації і проведенні продажів уряди та виробники зброї часто покладаються на збройових брокерів (посередників)²⁴. Проте, брокерів почали звинувачувати у сприянні поставкам озброєнь до країн, що підпадали під ембарго ООН або регіональні ембарго, а також до терористичних, повстанських, організованих злочинних угруповань та інших “небажаних” кінцевих користувачів. Тому ефективний контроль над діяльністю брокерів скрізь розглядається як необхідний захід з обмеження прихованих поставок озброєнь. Інформація про діяльність збройових брокерів, а також про позиції держав з питань контролю над ними залишається переважно поза увагою громадськості. Останніми роками ряд держав почали надавати певну інформацію про осіб і компанії, які мають ліцензії на брокерську діяльність, а також про згоду або відмову в наданні ліцензій на неї.

Починаючи з 2004р., Естонія оприлюднила через Інтернет інформацію про компанії та осіб, зареєстрованих як збройові брокери, включно з іменами зареєстрованих осіб, країнами, між якими здійснюються операції поставок, і датою реєстрації²⁵. Інформація про дозволи на брокерську діяльність і видані

²² Держави домовилися про підготовку звіту в червні 2009р.; він був опублікований Інформаційним центром Південно-Східної та Південної Європи з питань контролю над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (*South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons, SEESAC*) у грудні 2009р. Див.: SEESAC, *Regional Report on Arms Exports in 2007* (SEESAC: Belgrade, 2009).

²³ Можливість підготовки регіонального варіанту річного звіту ЄС країнами Південно-Східної Європи обговорювалася під час організованого ЄС інформаційно-роз'яснювального заходу у Словенії у травні 2008р. Див.: Council of the European Union, Tenth Annual Report according to Operative Provision 8 of the European Code of Conduct on Arms Exports', *Official Journal of the European Union*, C300, 22 Nov. 2008, p.2.

²⁴ За одним із визначень, брокером (у цьому випадку у сфері поставок СЗЛО) є “особа або структура, яка діє як посередник, що здійснює зв'язок між відповідними сторонами та організує поставки або сприяє потенційним поставкам СЗЛО в обмін на певну фінансову або іншу винагороду”. Див.: United Nations, General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts established pursuant to General Assembly resolution 60/81 to consider further steps to enhance international cooperation in preventing, combating and eradicating illicit brokering in small arms and light weapons, A/62/163, 30 Aug. 2007, Para.8.

²⁵ Estonian Ministry of Foreign Affairs, 'Registered brokers of military goods', <<http://www.vm.ee/?q=en/node/5035>>.

ліцензії або відмови у видачі публікується у звітах про діяльність Комісії з питань стратегічних товарів Естонії (*Strategic Goods Commission activity reports*)²⁶. З 2005р. Велика Британія у своїх річних і чотирирічних звітах подає інформацію про надання або відмову у видачі ліцензій на брокерську діяльність із зазначенням країни призначення, країни-експортера, кількості виданих ліцензій і відмов у видачі, а також опису товарів²⁷. З 2006р. річні та чотирирічні звіти Румунії про експорт озброєнь містять, можливо, найдетальнішу інформацію, що надається будь-якою країною про видачі брокерських ліцензій або відмови у видачі, а також фактичні поставки з використанням цих ліцензій²⁸. Інформація деталізується за країнами призначення та категоріями Спільного військового списку й містить дані про країну-експортера, кількість виданих ліцензій і відмов у видачі, критерії прийняття рішення щодо видачі або відмови, а також опис відповідних товарів.

З метою запровадження погодженого мінімуму стандартів для всіх країн ЄС з питань контролю над діяльністю збройових брокерів Рада ЄС у червні 2003р. ухвалила Спільну позицію 2003/468/CFSP. Спільна позиція вимагає від країн-членів запровадити систему обміну інформацією про брокерську діяльність, включно з випадками відмови у видачі брокерських ліцензій²⁹. У квітні 2008р. країни-члени погодилися обмінюватися інформацією про надання брокерських ліцензій і публікувати інформацію про видачу або відмову у видачі брокерських ліцензій в річних звітах ЄС³⁰. Одинадцятий річний звіт містить таблицю з інформацією про видачу або відмову у видачі брокерських ліцензій країнами-членами ЄС у 2008р.³¹ Таблиця містить дані про кінцеве використання товарів та індивідуальні ліцензії – залежно від країни, що звітує: місце призначення товарів, їх виробник, вартість, належність до категорії Спільного військового списку ЄС, а також кількість одиниць товару. Хоча в кількох випадках не всі позиції виявилися заповненими, поява цієї таблиці стала помітною подією в підвищенні прозорості поставок озброєнь. У ній наводяться дані про ліцензії на брокерську діяльність, видані 11 країнами-членами ЄС, більшість з яких до цього не оприлюднювали таку деталізовану інформацію³².

²⁶ Звіти про діяльність Комісії з питань стратегічних товарів Естонії див. на сайті Комісії: <<http://www.vm.ee/?q=en/node/5039>>.

²⁷ Звіти див. на сайті Департаменту у справах бізнесу, інновацій і підготовки персоналу Великої Британії: <<http://www.exportcontrol.db.bis.gov.uk/>>.

²⁸ Звіти див. на сайті СІПІ (посилання 12).

²⁹ Council of the European Union, Council Common Position 2003/468/CFSP of 23 June 2003 on the control of arms brokering, *Official Journal of the European Union*, L159, 25 June 2003, Article 5.

³⁰ Council of the European Union (посилання 23), с.3.

³¹ Council of the European Union (посилання 20).

³² До цих держав належать: Австрія, Болгарія, Велика Британія, Іспанія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Польща, Румунія, Чехія і Швеція.

Таблиця 7В.2. Держави, що у 2007-2009рр. брали участь у міжнародних, регіональних і національних механізмах звітування, спрямованих цілком або частково на підвищення якості відкритої інформації про міжнародні поставки озброєнь.

Символ х означає, що держава звітувала принаймні один раз упродовж 2007-2009рр.

Держава	UNROCA		Національний звіт		Річний звіт ЄС	
	Експорт/ імпорт	Загальна інформація про СЗЛО	Ліцензо- ваний експорт	Відмови в ліцензіях ^a	Фактичний експорт	Повні дані ^b
Албанія	х (нул.)	х	х			
Андорра	х (нул.)					
Антигуа та Барбуда	х (нул.)	х				
Аргентина	х	х (нул.)				
Вірменія	х (нул.)	х				
Австралія	х	х				
Австрія	х		х		х	х
Азербайджан	х					
Багами	х (нул.)					
Бангладеш	х	х				
Білорусь	х		х			
Бельгія	х	х	х ^c		х	
Беліз	х (нул.)					
Бутан	х (нул.)					
Болівія	х (нул.)	х				
Боснія і Герцеговина	х	х	х	х		
Бразилія	х					
Бруней	х (нул.)	х				
Болгарія	х	х	х		х	х
Буркіна-Фасо	х					
Бурунді	х (нул.)					
Канада	х	х	х			
Чілі	х	х				
Китай	х					
Колумбія	х	х				
Комори	х (нул.)					
Острови Кука	х (нул.)					
Коста-Ріка	х (нул.)					
Хорватія	х	х				
Куба	х (нул.)					
Кіпр	х	х			х	х
Чехія	х	х	х	х	х	х
Данія	х	х	х	х	х	
Джібуті	х (нул.)					
Сальвадор	х (нул.)	х (нул.)				
Естонія	х		х		х	х
Фіджі	х (нул.)	х (нул.)				
Фінляндія	х		х		х	х
Франція	х	х	х		х	
Габон	х (нул.)					
Гамбія	х (нул.)					
Грузія	х	х				
Німеччина	х	х	х	х	х	
Гана	х (нул.)	х (нул.)				

Держава	UNROCA		Національний звіт		Річний звіт ЄС	
	Експорт/ імпорт	Загальна інформація про СЗЛО	Ліцензо- ваний експорт	Відмови в ліцензіях ^a	Фактичний експорт	Повні дані ^b
Греція	x	x			x	x
Гренада	x (нул.)					
Гватемала	x (нул.)					
Гаїті	x (нул.)	x				
Угорщина	x	x			x	x
Ісландія	x (нул.)					
Індія	x					
Індонезія	x	x				
Ірландія	x	x			x	x
Ізраїль	x					
Італія	x	x	x		x	
Ямайка		x (нул.)				
Японія ^d	x (нул.)					
Йорданія	x					
Казахстан	x	x				
Кенія	x (нул.)					
Кірібаті	x (нул.)					
Південна Корея	x	x				
Киргизстан	x (нул.)					
Латвія	x	x			x	x
Ліван	x (нул.)	x (нул.)				
Ліхтенштейн	x (нул.)	x				
Литва	x	x			x	x
Люксембург	x (нул.)	x			x (нул.)	x (нул.)
Малайзія	x					
Мальдіви	x (нул.)					
Македонія	x (нул.)		x			
Малі	x (нул.)	x (нул.)				
Мальта	x (нул.)	x (нул.)			x	x
Маврікій	x (нул.)					
Мексика	x	x				
Мікронезія	x (нул.)					
Молдова	x (нул.)	x				
Монако	x (нул.)					
Монголія	x (нул.)					
Чорногорія	x	x	x	x		
Мозамбік	x (нул.)					
Намібія	x (нул.)					
Науру	x (нул.)					
Нідерланди	x	x	x	x	x	x
Нова Зеландія	x	x				
Нікарагуа	x (нул.)					
Норвегія	x	x	x	x		
Пакистан	x					
Палау	x (нул.)					
Панама	x (нул.)	x				
Парагвай	x (нул.)					
Перу	x	x				
Філіппіни	x	x				
Польща	x	x			x	
Португалія	x	x	x		x	x

Держава	UNROCA		Національний звіт		Річний звіт ЄС	
	Експорт/ імпорт	Загальна інформація про СЗЛО	Ліцензо- ваний експорт	Відмови в ліцензіях ^a	Фактичний експорт	Повні дані ^b
Румунія	x	x	x	x	x	x
Росія	x					
Санта-Лючія	x (нул.)	x (нул.)				
Сент-Вінсент і Гренадіни	x (нул.)	x				
Самоа	x (нул.)					
Сан-Маріно	x (нул.)					
Сенегал	x	x				
Сербія	x (нул.)		x	x		
Сейшельські Острови	x (нул.)					
Сьєрра-Леоне	x (нул.)					
Сінгапур	x					
Словаччина	x	x	x		x	x
Словенія	x	x	x		x	x
Соломонові Острови	x (нул.)					
Південна Африка	x					
Іспанія	x		x		x	x
Суринам	x (нул.)					
Свазіленд	x (нул.)	x (нул.)				
Швеція	x	x ^e	x		x	
Швейцарія	x	x	x			
Таджикистан	x (нул.)					
Того	x (нул.)	x (нул.)				
Тонга	x (нул.)					
Тринідад і Тобаго		x				
Туреччина	x	x				
Тувалу	x (нул.)					
Україна	x	x	x			
Велика Британія	x	x	x	x	x	
США	x		x			
В'єтнам	x (нул.)					
Замбія	x (нул.)					
126 держав	124 (63 нул.)	65 (11 нул.)	29	10	27	19

(нул.) – “нульовий звіт”.

Примітка: Річний звіт ЄС – це звіт за відповідний рік, підготовлений відповідно до статті 8(2) Спільної позиції Ради ЄС 2008/944/CFSP, якою визначені Спільні правила, що регулюють питання контролю над експортом військових технологій та обладнання; до 2008р. річні звіти готувалися відповідно до Оперативного положення 8 Кодексу поведінки ЄС стосовно експорту озброєнь.

^a Вважається, що країна подала інформацію про відмову у видачі експортної ліцензії, якщо вона зазначила країни, у видачі ліцензії на експорт до яких було відмовлено.

^b Вважається, що країна подала інформацію за всіма категоріями, якщо вона подала дані про вартість як експорту озброєнь за виданими ліцензіями, так і фактичного експорту з деталізацією за країнами призначення та категоріями Спільного військового списку ЄС.

^c З початку 2003р. за звітування про експортні ліцензії та експорт відповідають три регіональні уряди Бельгії (Брюссель, Фландрія і Валлонія).

^d Японія подала до UNROCA загальну інформацію про закупівлю СЗЛО у національного виробника за 2006р., 2007р. і 2008р.

^e Швеція подала інформацію не про кількість імпортованих та експортованих СЗЛО, а лише про категорії систем озброєнь і виробників чи місце призначення.

Джерела: База даних UNROCA, <http://disarmament.un.org/un_register.nsf>; національні звіти, <http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/transparency/national_reports/>; Рада ЄС, річні звіти, <http://consilium.europa.eu/cms3_fo/showPage.asp?id=1484>.

8. Світові ядерні сили

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО,
БАРАС ГОПАЛАСВАМІ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

I. Вступ

На початку 2010р. вісім ядерних держав володіли понад 7 500 одиницями ядерної зброї (таблиця 8.1). Майже 2 000 з них перебували у стані високої бойової готовності. Якщо підрахувати всі ядерні боеголовки – в режимах оперативної готовності, активного або неактивного зберігання, резервні та заплановані до демонтажу, але ще не демонтовані, – то США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан та Ізраїль разом мають понад 22 тис. боеголовок.

Усі п'ять ядерних держав, визнаних Договором 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*) – Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція, – мають наміри зберегти свої ядерні сили та розробляють або вже мають плани їх модернізації¹. Водночас, у США та Росії тривають процеси скорочення розгорнутих ядерних сил, що залишилися після холодної війни; скорочення відбувається в рамках двох двосторонніх договорів: Договору 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I, *Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, START I*) та Договору 2002р. про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, *Strategic Offensive Reductions Treaty, SORT*)². У підрозділах II і III цього розділу розглядається склад розгорнутих ядерних сил США та Росії, відповідно. Три інші ядерні держави мають значно менші ядерні арсенали, але всі вони або розгортають нові озброєння, або проголосили такі наміри. У підрозділах IV-VI наведені дані про арсенали засобів доставки та боеголовок Великої Британії, Франції і Китаю, відповідно.

Надійну інформацію про боеготовність ядерних арсеналів і можливості трьох держав, які не є сторонами ДНЯЗ – Індії, Ізраїлю і Пакистану, – отримати важко. Наявні, офіційно не підтверджені дані часто є суперечливими та неточними. Індія і Пакистан продовжують нарощувати свої ядерні ударні спроможності; Ізраїль уважно спостерігає за розвитком ситуації в Ірані. В підрозділах VII-IX йдеться про ядерні арсенали Індії, Пакистану та Ізраїлю, відповідно. Ядерний потенціал Кореїської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, або Північної Кореї) розглянуто в підрозділі X. Стислі висновки наведено в підрозділі XI. Наприкінці розділу наведені скорочення.

¹ Згідно з ДНЯЗ, ядерними державами визнаються лише ті, що виробляли та експлуатували ядерні пристрої до 1 січня 1967р. Загальний виклад та іншу інформацію про ДНЯЗ див. у додатку А цього видання.

² Загальну характеристику та інші деталі договорів СНО та СНП див. у додатку А цього видання.

Таблиця 8.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2010р.

Усі величини є приблизними.

Країна ^a	Рік першого ядерного випробування	Розгорнуті боєголовки ^b	Інші боєголовки ^c	Всього
США	1945	2 468	~7 100 ^d	~9 600
Росія	1949	4 630	7 300 ^e	~12 000
Велика Британія	1952	160	65	225
Франція	1960	300	–	300
Китай	1964	..	200 ^f	240
Індія	1974	..	60-80 ^g	60-80
Пакистан	1998	..	70-90 ^g	70-90
Ізраїль	80 ^g	80
Всього		~7 560	~14 900	~22 600

.. – даних немає або вони не придатні до застосування.

^a Північна Корея здійснила випробувальні ядерні вибухи у 2006р. і 2009р., але офіційного підтвердження наявності у неї безздатної ядерної зброї не було.

^b “Розгорнуті” означає розташування у військах.

^c Ці боєголовки знаходяться в резерві, чекають на демонтаж або потребують певної підготовки (наприклад, збирання чи завантаження на пускові установки) для досягнення повної бойової готовності.

^d Ця величина враховує 2 600 боєголовок у резервних запасах Міністерства оборони (МО) США (загальні запаси – близько 5 100 боєголовок). Ще 3 500-4 500 боєголовок планується демонтувати до 2022р.

^e Ця величина враховує боєголовки в резерві або ті, що чекають на демонтаж.

^f Вважається, що китайські боєголовки не розгорнуті на пускових установках.

^g За оцінками, запаси Індії, Пакистану та Ізраїлю розгорнуті лише частково.

У додатку 8А розміщені таблиці світових запасів розщеплюваних матеріалів – високозбагаченого урану (ВЗУ) та виділеного плутонію, які є сировиною для ядерної зброї. В додатку 8Б наведені дані про ядерні вибухи, загальна кількість яких з 1945р. становить 2 054, а також подробиці травневого 2009р. вибуху в Північній Кореї.

Наведені тут величини є оціночними, ґрунтуються на загальнодоступних, не завжди надійних даних, що зазначається у примітках до таблиць.

II. Ядерні сили США

Станом на січень 2010р., арсенал США складав 2 468 ядерних боєголовок у стані оперативної готовності (боєготових), у т.ч. 1 968 – стратегічних і 500 – нестратегічних (таблиця 8.2). Крім цього боєготового арсеналу, близько 2 600 боєголовок зберігаються в резерві, отже загальні запаси становлять близько 5 100 боєголовок. Ще кілька тисяч боєголовок зняті з озброєння та чекають на демонтаж.

Рівень цих сил дещо змінився, порівняно з наведеним у *Щорічнику СІПРІ 2009*³. Зміни стосуються зняття певної кількості боєголовок зі стратегічних засобів доставки ядерної зброї (МБР, БРПЧ та стратегічних бомбардувальників),

³ Кайл С.Н., Федченко В., Крістенсен Х.М. “Світові ядерні сили”, *Щорічник СІПРІ 2009*.

Таблиця 8.2. Ядерні сили США, станом на січень 2010р.

Вид	Назва	Кількість розгорнутих	Рік першого розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовки • потужність	Кількість боеголовок
Стратегічні сили						1 968
Бомбардувальники ^b		113/60				316
<i>B-52H</i>	<i>Stratofortress</i>	93/44	1961	16 000	КРПБ 5-150 Кт	216 ^c
<i>B-2</i>	<i>Spirit</i>	20/16	1994	11 000	бомби B61-7, -11 B83-1	100 ^d
МБР		450				500
<i>LGM-30G</i>	<i>Minuteman III</i>					
	<i>Mk-12^e</i>	(0)	1970	13 000	1-3•170 Кт	(0) ^e
	<i>Mk-12A</i>	250	1979	13 000	1-3•335 Кт	250
	<i>Mk-21 SERV</i>	200	2006	13 000	1•300 Кт	250
АПЧБР/БРПЧ		228				1 152
<i>UGM-133A</i>	<i>Trident II (D5)^f</i>					
	<i>Mk-4</i>	..	1992	>7 400	4•100 Кт	568
	<i>Mk-4A</i>	..	2008	>7 400	4•100 Кт	200
	<i>Mk-5</i>	..	1990	>7 400	4•475 Кт	384
Нестратегічні сили						500
Бомби <i>B61-3, -4^g</i>		..	1979	..	0.3-170 Кт	400
КРМБ <i>Tomahawk</i>		..	1984	2 500	1•5-150 Кт	(100) ^h
Всього						2 468ⁱ

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – не точні дані; *SERV* – ракети-носії з підвищеною надійністю (*security-enhanced re-entry vehicle*).

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Для бомбардувальників перша величина в стовпчику “Кількість розгорнутих” означає загальну наявну кількість, у т.ч. учбові, експериментальні та резервні. Друга величина – штатна кількість головних сил (*primary mission inventory, PMI*), тобто кількість літаків, призначених для виконання бойових завдань на випадок ядерної чи звичайної війни.

^c Всі КР передового базування знято з озброєння, а загальну кількість КРПБ скорочено до 528 одиниць, 216 з яких розгорнуто на двох базах. Згідно з новим СНО 2010р., кожен ядерний бомбардувальник вважається за одиницю зброї.

^d Кількість боеготових авіабомб стосується лише бомб для бомбардувальників *B-2A*. *B-52H* також здатні доставляти бомби, але є носіями переважно КРПБ, оскільки ці бомбардувальники не призначені для подолання сучасних систем ППО.

^e МО не дотрималося терміну повного зняття з озброєння боеголовки *W62* (якими споряджена головна частина *Mk-12*) – вересень 2009р., хоча всі ці боеголовки, ймовірно, були зняті з бойових ракет.

^f Хоча вважається, що *D-5*, згідно з правилами підрахунку, викладеними в СНО-І, можуть нести по вісім боеголовок, підраховано, що ракети у складі ВМС США мають завантажуватися чотирма боеголовками – з метою дотримання визначеної СНП граничної кількості боеголовки. Поставка боеголовки *W76-1* започаткована в жовтні 2008р.

^g Кількість розгорнутих у Європі бомб *B61* протягом 2005-2006рр. була зменшена до приблизно 200 одиниць.

^h Решта 190 боеголовки *W80-0* утримуються в неактивному резерві; програма подовження терміну служби боеголовки припинена. КР *TAM/N* вже не розгортаються на морі.

ⁱ З урахуванням приблизно 2 600 боеголовки у резерві, загальний обсяг запасу складає близько 5 100 боеголовки. Ще 3 500-4 500 боеголовки очікують на демонтаж; крім того, приблизно 14 тис. плутонієвих сердечників зберігаються на заводі *Pantex* (Техас).

Джерела: бюджетні доповіді, прес-релізи і плани МО та Міністерства енергетики; Державний департамент США, меморандуми про порозуміння СНО-І, 1990р. - січень 2009р.; документи МО, отримані згідно із Законом про свободу інформації (*Freedom of Information Act*); бесіди авторів з представниками ВПС, ВМС та Міністерства енергетики США; *Proceedings*, праці Інституту ВМС США; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Біюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

що дозволило США досягти ліміту у 2 200 боєголовок у стратегічних силах за 3,5 роки до кінцевого терміну, визначеного СНП⁴.

Новий СНО, підписаний Президентом США Б.Обамою і Президентом Росії Д.Медведевим 8 квітня 2010р., встановлює поріг – 700 розгорнутих стратегічних засобів доставки та 1 550 боєголовок на них, – якого необхідно досягти через сім років після ратифікації⁵. Це означає помірне скорочення – порівняно з попередньо визначеними рівнями у 1 700-2 200 розгорнутих у стратегічних силах боєготових боєголовок (СНП) та 1 600 стратегічних засобів доставки (СНО-І).

В Огляді ядерного стану (*Nuclear Posture Review, NPR*), опублікованому у квітні 2010р., визначена ядерна стратегія США на наступні 5-10 років⁶. Попередні плани Уряду США – сформульовані в *NPR 2001*⁷ – розгорнути виробництво нової ядерної зброї потужністю кількисот одиниць на рік (пізніше зменшені до 50-80 одиниць на рік) змінилися у грудні 2008р. пропозицією побудувати Хімічно-металургійний дослідницький ядерний центр (*Chemistry and Metallurgy Research Replacement-Nuclear Facility, CMRR-NF*) у Лос-Аламоській національній лабораторії з обмеженою потужністю – 20 (а занадзвичайних обставин – 80) сердечників (плутонієвих збірок) на рік⁸. Ця зміна обмежує плани *NPR 2001* створити “інфраструктуру реагування”, здатну швидко виготовити велику кількість боєголовок на випадок неочікуваних подій.

Потреба у створенні додаткової кількості боєголовок, досліджена складністю перевірки їх надійності, спростована результатами дослідження, виконаного у 2009р. експертною групою *JASON* корпорації *Mitre*⁹. Проте, у 2010р. очікується продовження дебатів про те, яким чином програми подовження терміну служби можуть вплинути на плани стосовно кількості наявних боєголовок.

Одночасно із заходами скорочення ядерних запасів МО США переглянуло плани ядерних ударів з урахуванням нових президентських настанов і переводу оборонного планування від Єдиного інтегрованого оперативного плану (*Single Integrated Operational Plan, SIOP*) часів холодної війни до комплексу менших за масштабами і гнучкіших планів нанесення ударів. Оновлений План операцій стратегічного стримування і глобальних ударів (*Operations Plan*

⁴ Norris, R.S. and Kristensen, H.M., ‘Nuclear notebook: U.S. nuclear forces, 2009’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.65, no.2 (Mar. 2009). Згідно з СНП, Росія і США мають до 31 грудня 2012р. скоротити кількість розгорнутих у стратегічних силах боєготових ядерних боєголовок загалом до 1 700-2 200 кожен.

⁵ Загальну характеристику та інші деталі нового СНО див. у додатку А цього видання.

⁶ US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review Report* (DOD: Washington, DC, Apr. 2010).

⁷ US Department of Defense, ‘Special briefing on the Nuclear Posture Review’, Transcript, 9 Jan. 2002, <<http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=1108>>. Див. також: Kristensen, H.M. and Handler, J., ‘World nuclear forces’, *SIPRI Yearbook 2002*, pp.527-528.

⁸ US Department of Energy, National Nuclear Security Administration, ‘Record of decision for the complex transformation supplemental programmatic environmental impact statement—operations involving plutonium, uranium, and the assembly and disassembly of nuclear weapons’, *Federal Register*, vol.73, no.245 (19 Dec. 2008), pp.77 644-77 656.

⁹ JASON Program Office, *Life Extension Program (LEP), Executive Summary*, Mitre Corporation, 9 Sep. 2009. *JASON* – група незалежних вчених, що консультує Уряд США з питань науки та техніки.

(*OPLAN 8010-08 Strategic Deterrence and Global Strike*) є чинним з грудня 2008р., зміни до нього оприлюднені в лютому 2009р. Головними цілями в ньому визначені Росія і Китай, крім того припускається можливість нанесення ударів ще по чотирьох цілях. Планом передбачена можливість ударів як ядерною зброєю, так і звичайними озброєннями¹⁰.

З метою перевірки готовності МБР і стратегічних бомбардувальників Стратегічне командування США (*STRATCOM*) у рамках тренувань, передбачених *OPLAN 8010*, провело у вересні 2009р. навчання *Global Thunder 09*. Невдовзі після цього навчання Росія звернулася з вимогою перевірки, згідно зі СНО-I, бомбардувальників *B-2* на авіабазі (АБ) Уайтмен (штат Міссурі) та головних частин МБР на АБ Уоррен (штат Вайомінг)¹¹. Це були останні російські інспекції у США за цим Договором до завершення терміну його чинності 5 грудня 2009р.

З метою підвищення готовності ядерних сил і покращення навичок з виконання ними завдань Військово-повітряні сили (ВПС) США реорганізували структуру управління ними. 7 серпня 2009р. на АБ Барксдейл (штат Луїзіана) офіційно створене Командування Глобального удару ВПС (*Global Strike Command, AFGSC*). 1 грудня 2009р. нове командування перебрало управління МБР, а 1 лютого 2010р. – стратегічними бомбардувальниками; цим було завершено об'єднання всіх стратегічних крил ВПС США під одним командуванням¹². Після повного розгортання *AFGSC* матиме у складі понад 23 тис. осіб. Крім того, з метою підвищення якості діяльності груп ядерного інспектування, які щороку здійснюють 10-14 інспекцій ядерної безпеки в головних командуваннях, змінено регламенти діяльності та підготовки¹³.

Стратегічні бомбардувальники

ВПС США мають 20 бомбардувальників *B-2* та 93 *B-52H*, з яких, відповідно, 16 і 44 – вважаються носіями ядерної зброї. ВПС США вивчають можливість створення нового ударного літака великої дальності - носія ядерної зброї для започаткування з 2018р. заміни наявних бомбардувальних сил¹⁴.

За оцінкою, близько 316 ядерних босзарядів розміщено в авіаційних бомбах – *B61-7*, *B61-11* (тільки для *B-2*), *B83-1* – та боеголовках *W80-1* КРПБ (тільки для *B-52H*). Більшість КРПБ і бомб ВПС США було знято з озброєння через

¹⁰ Kristensen, H.M., 'Obama and the nuclear war plan', Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, Feb. 2010, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2010/02/warplan.php>>; Kristensen, H.M., Norris, R.S. and Oelich, I., *From Counterforce to Minimal Deterrence* (Federation of American Scientists/Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Apr. 2009). Див. також: Kile, S.N., Fedchenko, V. and Kristensen, H.M., 'World nuclear forces', *SIPRI Yearbook 2009*, p.349

¹¹ Knee, D., 'Russians make history as START draws to end', *Air Force Print News Today*, 15 Sep. 2009, <<http://www.warren.af.mil/news/story.asp?id=123181490>>.

¹² US Air Force, Air Force Global Strike Command, 'Air Force Global Strike Command officials assume B-52, B-2 mission', News release, 1 Feb. 2010, <<http://www.afgsc.af.mil/news/story.asp?id=123188329>>.

¹³ US Air Force Inspection Agency, 'Air Force officials establish core team for nuclear surety inspections', 31 Aug. 2009, <<http://www.af.mil/news/story.asp?id=123159500>>.

¹⁴ US Department of Defense, 'Aircraft investment plan, fiscal years (FY) 2011-2040', Submitted with the FY 2011 budget, Feb. 2010, <<http://www.militarytimes.com/static/projects/pages/30yearaviation.pdf>>.

прискорене виконання Плану зберігання ядерних озброєнь (*Nuclear Weapons Stockpile Plan*) 2004р. та в рамках дотримання обмежень за СНП.

Балістичні ракети наземного базування

Суттєві зміни ракетно-ядерних сил США є частиною імплементації СНП. У січні 2010р. на 450 МБР було встановлено близько 500 боєголовок – на 50 менше, ніж у 2009р. Всі боєголовки *W62*, ймовірно, зняті з боєготових ракет, хоча термін повного зняття їх з озброєння (вересень 2009р.) не було дотримано МО. На сучасні ракети встановлюються 300-Кт боєголовки *W87/Mk-21 SERV* замість 170-Кт *W62*. Збільшена потужність *W87* розширює перелік цілей МБР *Minuteman III*. Всі ракети розраховані лише на одну боєголовку, але за потреби можуть бути використані ще кількасот додаткових боєголовок, які залишаються на зберіганні.

Багаторічна модернізація ракет *Minuteman III* вартістю \$7 млрд. майже завершена. Плани заміни цих МБР у 2018р. переглянуто з урахуванням подовження терміну їх служби до 2030р. Триває розробка нової ракети, яку планується прийняти на озброєння замість *Minuteman III* у 2030-2040рр.

У 2009р. здійснено два польотні випробування *Minuteman III* (у 2008р. – чотири). 29 червня ракета, отримана з АБ Майнот (штат Північна Дакота), була запущена з АБ Ванденберг (штат Каліфорнія). Три неоснащені боєголовками головні частини *W78/Mk-12A* подолали відстань близько 6 740 км і дісталися полігону в районі атолу Кваджалейн (Маршаллові о-ви)¹⁵. 23 серпня відбувся випробувальний пуск ракети *Minuteman III* з моноблочною головною частиною – імовірно, з АБ Мальмстром (штат Монтана) до того самого полігону¹⁶.

Крім випробувальних пусків, крила МБР провели у 2009р. кілька навчань. У червні на АБ Уоррен відбулося навчання *Nuclear Weapons Accident/Incident 2009* з імітацією нападу терористів на базу; до навчання залучалися 11 національних відомств і 1 300 осіб. Це було наймасштабніше та найскладніше з навчань, проведених будь-коли на ракетних базах¹⁷.

Підводні човни з балістичними ракетами

27 березня 2009р. АПЧБР *Alaska* прибув на військово-морську базу (ВМБ) Кінгс-Бей (штат Джорджія) після 26-місячного ремонту із заміною ядерного палива на верфі Норфолк (штат Вірджинія). Раніше підводний човен базувався на ВМБ Бангор (штат Вашингтон). За рахунок цього кількість АПЧБР на ВМБ Кінгс-Бей в Атлантичному океані збільшена з п'яти до шести. Решта вісім АПЧБР базуються на ВМБ Кітсап поблизу Бангора (штат Вашингтон). Подібно до реорганізації командувань ВПС США, ВМС США у 2009р. вирішили розділити командування групами підводних човнів *Trident* на два:

¹⁵ US Air Force, Vandenberg Air Force Base, 'Vandenberg successfully launches Minuteman III', News release, 29 June 2009, <<http://www.vandenberg.af.mil/news/story.asp?id=123156457>>.

¹⁶ US Air Force, Vandenberg Air Force Base, 'Vandenberg launches Minuteman III', News release, 23 Aug. 2009, <<http://www.vandenberg.af.mil/news/story.asp?id=123164556>>.

¹⁷ US Air Force, Warren Air Force Base, 'Warren hosts national-level exercise', News release, 26 June 2009, <<http://www.warren.af.mil/news/story.asp?id=123156188>>.

10 групою підводних човнів у Кінгс-Бей і 9 групою – в Кітсап. 10 група буде згодом поділена на 20 ескадру АПЧБР та 16 ескадру АПЧ з КР (SSGN)¹⁸.

Усі 14 АПЧБР класу *Ohio* ВМС США несуть ракети *Trident II (D5)*. 12 боєготових АПЧБР разом мають 288 БРПЧ *D5*, кожна з яких, за оцінками, оснащена чотирма боєголовками – всього 1 152 боєголовки. (Ще два АПЧБР проходять ремонт, а 48 ракет і 192 боєголовки на них у загальній кількості не враховані). З урахуванням базування восьми АПЧБР у Тихому та шести – в Атлантичному океанах, а також збереження інтенсивності патрулювання, яка була за часів холодної війни, зараз у Тихому океані патрулюють понад 60% американських АПЧБР (у 1980-х роках – лише 15%). Таким чином, після холодної війни американські плани переорієнтовано на Китай та інших потенційних противників у Тихоокеанському регіоні.

Темпи започаткованого у 2008р. виробництва БРПЧ *D5LE* (модифікованої версії *D5*) подвоїлися, сягнувши у 2009р. 24 ракет на рік. До 2012р. буде закуплено загалом 108 ракет на суму понад \$4 млрд.¹⁹ Перша *D5LE* буде розгорнута у 2010р. Модифіковані *D5* залишаться на озброєнні АПЧБР класу *Ohio* до завершення терміну їх служби, збільшеного з 30 до 44 років.

Найстаріший АПЧБР планується зняти з озброєння у 2027р., наступний – у 2030р., після чого кількість АПЧБР зменшиться до 12. Замість старих підводних човнів, ВМС США планують на 2019р. будівництво першого АПЧБР нового класу, другого – на 2022р. і по одному на рік – протягом 2024-2033рр.²⁰ Перший АПЧБР нового класу – *SSBN(X)* – має надійти на озброєння у 2029р. Він, імовірно, нестиме менше ракет, ніж нинішній АПЧБР класу *Ohio* (вірогідно, 16), що дозволить мати певний простір для маневру за кількістю човнів у рамках майбутніх договорів з контролю над озброєннями, а також підвищити гнучкість їх застосування. Вартість нової програми АПЧБР складає, за оцінками, не менше \$80 млрд.²¹

Поставка боєголовки *W76-1/Mk-4A* (модернізованого варіанту *W76/Mk-4*) започатковано у 2008р. Боєголовка *W76-1/Mk-4A* оснащена новим детонатором, що забезпечує більшу гнучкість визначення висоти підриву, “дозволяє скористатися перевагами вищої точності *W76*, порівняно з ракетою *D5*,” та уразити більше цілей, в т.ч. захищених²². Першу боєголовку ВМС США отримали наприкінці жовтня 2008р. та відправили на зберігання наприкінці лютого 2009р. До 2017р. – на чотири роки раніше, ніж планувалося спочатку, – планується виготовити близько 2 000 боєголовок *W76-1*²³.

¹⁸ US Navy, Submarine Group 10 Public Affairs, ‘Navy’s only combined submarine squadron splits to enhance warfighting readiness’, 30 Mar. 2009, <http://www.navy.mil/search/display.asp?story_id=43845>.

¹⁹ US Department of the Navy, *Fiscal Year (FY) 2010 Budget Estimates, Justification of Estimates: Weapons Procurement (P-1)* (Department of the Navy: Washington, DC, May 2009), pp.1-5.

²⁰ O’Rourke, R., *Navy Force Structure and Shipbuilding Plans: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL32665 (US Congress, CRS: Washington, DC, 22 Dec. 2009), pp.7, 11.

²¹ O’Rourke (посилання 20), p.29.

²² US Department of Energy (DOE), Office of Defense Programs, *Stockpile Stewardship and Management Plan: First Annual Update*, partially declassified and released under the US Freedom of Information Act (DOE: Washington, DC, Oct. 1997), p.1-14.

²³ Norris, R.S. and Kristensen, H.M., ‘Nuclear notebook: U.S. nuclear forces, 2010’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.66, no.3 (May/June 2010).

У 2009р. американські АПЧБР здійснили чотири випробувальні пуски ракет *D5*: один – з човна *Alabama* в Тихому океані 13 лютого; два – з човна *West Virginia* в Атлантиці 3-4 вересня; один – з човна *Alaska* в Атлантиці 19 грудня; останній – став 130 поспіль успішним пуском *D5*, починаючи з 1989р.

Нестратегічні ядерні озброєння²⁴

Станом на січень 2010р., США мали близько 500 нестратегічних ядерних боєголовок на активному зберіганні, в т.ч. – 400 авіабомб *B61* і 100 боєголовок *W80-0* для КРМБ *Tomahawk* (*Tomahawk land-attack missile, nuclear, TLAM/N*). Ще 800 нестратегічних боєголовок, у т.ч. 190 *W80-0*, перебували на неактивному зберіганні.

Приблизно 200 бомб *B61* розміщено в Європі на шести АБ п'яти європейських членів НАТО: Бельгії, Італії, Нідерландів, Німеччини та Туреччини²⁵. Американську ядерну зброю можуть нести літаки неядерних країн НАТО – бельгійські та голландські *F-16*, німецькі та італійські *Tornado*. До арсеналу США в Європі можуть належати й резервні авіабомби. Частина нових ударних винищувачів *F-35 Block IV* також зможе нести ядерну зброю.

КРМБ *Tomahawk* призначені для розміщення на АПЧ (*SSN, ship submersible nuclear*) окремих типів – *Los Angeles, Improved Los Angeles* та *Virginia*. З 1992р. ці КРМБ не розміщувалися на АПЧ та невдовзі будуть зняті з озброєння²⁶.

Управління запасами та модернізація ядерних боєголовок

Усі запаси США (близько 5 100 боєголовок) об'єднані у дві загальні категорії: активні та неактивні. 2 468 укомплектованих боєголовок (з усіма компонентами) розгорнуто на боєготових засобах доставки. Близько 2 600 нерозгорнутих боєголовок (*a*) перебувають на активному зберіганні в “силах реагування” та можуть бути відносно швидко розгорнуті на боєготових засобах доставки або (*b*) перебувають на неактивному довгостроковому зберіганні без компонентів, які мають обмежений термін придатності (зокрема, тритій). Крім того, ще 3 500-4 500 боєголовок чекають на демонтаж.

У стратегічному резерві США на заводі *Pantex* зберігаються близько 5 000 сердечників (збірок). Ще 9 000 сердечників, що зберігаються на тому ж заводі, містять більшу частину з 43 т збройного плутонію, оголошеного в 1993р. надлишковим для військових потреб²⁷. Усі ці сердечники надійшли зі знятих з озброєння боєголовок. Близько 5 000 законсервованих збірок (вторинних термоядерних зарядів) зберігаються на заводі *Y-12* в Оук-Рідж (штат Теннесі).

²⁴ Обсяги російських та американських запасів нестратегічних ядерних озброєнь не обмежуються жодним юридично зобов'язуючим документом з контролю над озброєннями, в т.ч. новим СНО 2010р.

²⁵ Усі бомби *B61* були, очевидно, вивезені з АБ Рамштайн (Німеччина) у 2005р. та Лейкенхіт (Велика Британія) у 2008р. Про історію і стан американської ядерної зброї в Європі див.: Kristensen, H.M., 'U.S. nuclear weapons removed from the United Kingdom', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 26 June 2008, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2008/06/us-nuclear-weapons-withdrawn-from-the-united-kingdom.php>>.

²⁶ Norris and Kristensen (посилання 23).

²⁷ Про американські запаси збройного плутонію і ВЗУ див. додаток 8А цього видання.

III. Ядерні сили Росії

Станом на січень 2010р., Росія, за оцінками, мала 4 630 боєготових ядерних боєголовок (таблиця 8.3). Росія продовжує скорочувати стратегічні ядерні сили відповідно до зобов'язань за СНП та в рамках зміни підходу до стримування – із “суттєво надмірного” до “гарантовано достатнього”. В новій Стратегії національної безпеки Росії, затвердженій у травні 2009р., зазначено, що країна підтримуватиме паритет зі США в галузі наступальних стратегічних озброєнь на найменш затратному рівні²⁸. За словами одного російського військового високопосадовця, в рамках обмежень, визначених СНП, стратегічні ядерні сили Росії до 2015-2020рр. можуть гарантувати “мінімально достатній” рівень стримування, навіть за умов розробки у США системи протиракетної оборони (ПРО). Проте, він додав, що в майбутньому з метою підвищення живучості і здатності долати ПРО стратегічні ядерні сили потребуватимуть якісного оновлення²⁹. За словами одного із конструкторів російських ракет, “підвищена живучість” означає здатність ракетних систем як здійснювати пуск після попередження про ядерний напад, так і завдавати повторного удару у відповідь на напад³⁰. Дотримуючись цих критеріїв, Росія зосередилася на розробці та розгортанні мобільних МБР на колісному шасі з роздільною головною частиною індивідуального наведення (РГЧ ІН, *multiple independently-targetable re-entry vehicles, MIRVs*), а також нового типу БРПЧ.

Стратегічні бомбардувальники

Стратегічні авіаційні частини Росії зведені в 37-му Повітряну армію Верховного головного командування (Стратегічного призначення) ВПС Росії. До її складу належать 22-га Гвардійська важка бомбардувальна авіадивізія (Енгельс, Сольці, Шайківка) з 13 літаками *Ty-160*, 16 – *Ty-95MC16* і 7 – *Ty-95MC6*; 326-та важка бомбардувальна авіадивізія (Українка, Хабаровський край) з 15 літаками *Ty-95MC16* і 25 – *Ty-95MC6*. 37-ма Повітряна армія має також чотири дивізії бомбардувальників *Ty-22M3*³¹. У 2009р. Росія продовжувала регулярне патрулювання з використанням стратегічних бомбардувальників та оголосила про початок розробки нового стратегічного бомбардувальника за технологією “*stealth*”, який має надійти на озброєння у 2025-2030рр.³²

²⁸ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020г., Указ Президента РФ №537 от 12 мая 2009г., <<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>>.

²⁹ Умнов С. “СЯС России: наращивание возможностей по преодолению противоракетной обороны”, *Военно-промышленный курьер*, 8-14 марта 2006г.

³⁰ Умнов С. “Надежность ядерного щита”, *Военно-промышленный курьер*, 18-24 июня 2008г.

³¹ US Department of State, ‘Russian Federation MOU data’, July 2009, pp.61-62; ‘Strategic aviation’, Russian Strategic Nuclear Forces Blog, 5 Jan. 2010, <<http://russianforces.org/aviation>>.

³² ‘Russia could double number of bombers on strategic patrols—general’, *RIA Novosti*, 22 Dec. 2009, <<http://en.rian.ru/russia/20091222/157325197.html>>; ‘Russia to develop new strategic bomber by 2017’, *RIA Novosti*, 23 Dec. 2009, <<http://en.rian.ru/russia/20091223/157335991.html>>.

Таблиця 8.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2010р.

Вид/російська назва (назва за стандартом НАТО)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовки • потужність	Кількість боєголовок
Стратегічні наступальні сили					2 510
Бомбардувальники	76				844
<i>Ту-95МС6 (Bear-H6)</i>	32	1981	6 500- 10 500	6 КРПБ <i>AS-15A</i> , бомби	192
<i>Ту-95МС16 (Bear-H16)</i>	31	1981	6 500- 10 500	16 КРПБ <i>AS-15A</i> , бомби	496
<i>Ту-160 (Blackjack)</i>	13	1987	10 500- 13 200	12 КРПБ <i>AS-15B</i> або УРМД <i>AS-16</i> , бомби	156
МБР	331				1 090
<i>РС-20В Воевода (SS-18 Satan)</i>	~50	1992	11 000- 15 000	10 • 500-800 Кт	~500
<i>РС-18 (SS-19 Stiletto)</i>	~60	1980	10 000	6 • 400 Кт	~360
<i>РС-12М Тополь (SS-25 Sickle)</i>	~150	1985	10 500	1 • 800 Кт	~150
<i>РС-12М2 Тополь-М (SS-27)</i>	50	1997	10 500	1 • 800 Кт	50
<i>РС-12М1 Тополь-М (SS-27)</i>	18	2006	10 500	1 • (800 Кт)	18
<i>РС-24 (SS-27 Mod 2)</i>	(3)	(2010-11)	10 500	4 • (400 Кт)	(12)
БРПЧ	160				576
<i>РСМ-50 Волна (SS-N-18 M1 Stingray)</i>	64	1978	6 500	3 • 50 Кт	192
<i>РСМ-54 Синева (SS-N-23 Skiff)</i>	96	1986/2007	9 000	4 • 100 Кт	384
<i>РСМ-56 Булава (SS-NX-30)</i>	0	(2010-11)	>8 050	6 • (100 Кт)	0
Стратегічні оборонні сили					
Протиракти ^b	~2 150				~700
<i>53Т6 (SH-08 Gazelle)</i>	68	1986	..	1 • 10 Кт	68
<i>С-300 (SA-10/20 Grumble)</i>	1 900	1980	..	малої потужності	~600
<i>С-400 Триумф (SA-21 Growler)</i>	~200	2007
Нестратегічні сили					
Нестратегічні бомбардувальники наземного базування ^c	524				~650
<i>Ту-22М (Backfire)</i>	124	1974	..	2 ПКР <i>AS-4</i> , бомби	
<i>Су-24 (Fencer)</i>	400	1974	..	2 бомби	
Морська нестратегічна авіація	179				~240
<i>Ту-22М (Backfire)</i>	58	1974	..	2 ПКР <i>AS-4</i> , бомби	
<i>Су-24 (Fencer)</i>	58	1974	..	2 бомби	
<i>Бе-12 (Mail)/Ил-38 (May)</i>	63	1967/68	..	1 глибинна бомба	
КРМБ					~280
<i>SS-N-9, SS-N-12, SS-N-19, SS-N-21, SS-N-22</i>					
Противозвонна і протиповітряна зброя					~250
<i>SS-N-15/16, SA-N-1/3/6</i> , глибинні бомби, торпеди ^c					
Загалом у стратегічних оборонних і нестратегічних силах					~2 120
Всього					~4 630^d

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – не точні дані.

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b *51Т6 (SH-11 Gorgon)* знято з озброєння. *С-300П (SA-10 Grumble)*, *С-300В (SA-12A Gladiator)*, *SA-12В Giant* і *С-400 (Триумф)* можуть застосовуватися проти окремих балістичних ракет. Вважається, що лише третина з 1 900 розгорнутих *С-300* можуть мати ядерний боєзаряд.

^c Ці дані враховують, що лише половина ударної авіації наземного базування може нести ядерну зброю. Не враховується можливість використання кораблями торпед з ядерними боеголовками.

^d Ще приблизно 7 300 боєголовок, за оцінками, зберігаються в резерві або чекають на демонтаж, тобто загальні запаси становлять близько 12 тис. боєголовок.

Джерела: Державний департамент США, меморандуми про порозуміння СНО-I, 1990р. - січень 2009р.; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, Ohio, Mar. 2006); US Central Intelligence Agency, National Intelligence Council, 'Foreign missile developments and the ballistic missile threat through 2015' (unclassified summary), Dec. 2001, <<http://www.fas.org/spp/starwars/CIA-NIE.htm>>; US Department of Defense, 'Proliferation: threat and response', Washington, DC, Jan. 2001, <<http://www.fas.org/irp/threat/wmd.htm>>; Клієнтура світових новин (World News Connection), Національна служба технічної інформації (*National Technical Information Service, NTIS*), різні видання Міністерства торгівлі США; Russian Strategic Nuclear Forces, <<http://www.russianforces.org/>>; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*), Восний баланс 2008 (*The Military Balance 2007*), Routledge: London, 2008; Cochran, T.B. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.4, *Soviet Nuclear Weapons* (Harper & Row: New York, 1989); *Jane's Strategic Weapon Systems*, no.51 (Jane's Information Group: Coulsdon, July 2009); *Proceedings*, праці Інституту ВМС США; статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Балістичні ракети наземного базування

Ракетні війська стратегічного призначення Росії (РВСП) складаються з трьох ракетних армій: 27-ої Гвардійської ракетної армії (п'ять дивізій, штаб – м.Владимир), 31-ої Ракетної армії (дві дивізії, штаб – м.Оренбург) та 33-ої Гвардійської ракетної армії (чотири дивізії, штаб – м.Омськ)³³. У 2008р. було заявлено, що до 1 січня 2016р. РВСП будуть скорочені до двох ракетних армій (чотири дивізії з шахтними і п'ять – з мобільними установками)³⁴.

Станом на січень 2010р., Росія мала на бойовому чергуванні приблизно 50 важких МБР *РС-20В* "Воевода"³⁵. Це – двоступенева рідкопаливна МБР шахтного базування, що надійшла на озброєння в 1988-1992рр.³⁶ Попередній варіант *РС-20Б*, за повідомленнями, знято з озброєння у 2009р.³⁷ Замість демонтажу, частина *РС-20Б* переобладнуються на ракету-носії "Днепр". 30 липня 2009р. ракета "Днепр" вивела на орбіту шість комерційних супутників³⁸. Наприкінці 2009р. РВСП подовжили термін служби *РС-20В* до 23 років. Невдовзі, 24 грудня, було здійснено успішний пуск *РС-20В* з ракетної бази Домбаровський (Оренбурзька обл.) у напрямку Камчатки³⁹. За повідомленнями, до 2016р. Росія планує розробити нову рідкопаливну важку МБР для майбутньої заміни *РС-20В*⁴⁰.

³³ US Department of State (посилання 31).

³⁴ Isby, D.C., 'Russian SRF plans structural changes', *Jane's Missiles and Rockets*, vol.13, no.2 (Feb. 2009).

³⁵ Norris, R.S. and Kristensen, H.M., 'Nuclear notebook: Russian nuclear forces, 2010', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.66, no.1 (Jan./Feb. 2010), p.76.

³⁶ Lennox, D. (ed.), *Jane's Strategic Weapon Systems*, no.51 (Jane's Information Group: Coulsdon, July 2009), pp.160-162.

³⁷ "В 2009 году РВСН провели три успешных пуска межконтинентальных баллистических ракет – генерал Швайченко", *АРМС-ТАСС*, 16 декабря 2009г., <<http://armsshow.itar-tass.com/?page=article&aid=79161&cid=44>>.

³⁸ "МО Российской Федерации: пуск ракеты РС-20Б", 30 июля 2009г., <<http://www.mil.ru/848/1045/1275/rvsn/19220/index.shtml?id=65401>>.

³⁹ 'Russia test-fires Voyevoda ICBM', *RIA Novosti*, 24 Dec. 2009, <<http://en.rian.ru/russia/20091224/157339099.html>>.

⁴⁰ 'Russia says destroyed 9 ICBMs in 2009 under START 1 arms pact', *RIA Novosti*, 16 Dec. 2009, <<http://en.rian.ru/russia/20091216/157256398.html>>.

У січні 2010р. Росія мала приблизно 60 розгорнутих ракет *РС-18*⁴¹. Це – двоступенева рідкопаливна МБР шахтного базування, що несе до шести боеголовок; на озброєнні – з 1980р.⁴² Після випробувальних пусків у 2007р. та 2008р. термін її служби подовжено до 31 років⁴³.

Росія має близько 150 МБР *РС-12М “Тополь”* у складі восьми ракетних дивізій⁴⁴. Це – мобільна триступенева твердопаливна МБР на колісному шасі з однією боеголовкою; на озброєнні – з 1985р.⁴⁵ По завершенні програми подовження терміну служби вона має лишитися на озброєнні до 2019р.⁴⁶ За цією програмою у 2009р. успішно здійснено випробувальні пуски: 10 квітня – з полігону Плесецьк і 10 грудня – Капустин Яр⁴⁷.

Очікують, що після зняття з озброєння старих ракет основою РВСП стане ракета *РС-12М2/1 “Тополь-М”*. Це – триступенева твердопаливна МБР, розроблена в мобільному на колісному шасі (*РС-12М1*) і шахтному (*РС-12М2*) варіантах⁴⁸. Станом на січень 2010р., Росія, за оцінками, мала на озброєнні 18 ракет *РС-12М1* і 50 *РС-12М2*⁴⁹. У 2010р. планується передати РВСП ще 10 ракет *РС-12М2* та дев’ять – *РС-12М1*⁵⁰.

Росія розробила та розпочала випробування ракети *РС-24* – модифікації *РС-12М2/1*, здатної нести три РГЧ ІН⁵¹. Збільшення кількості РГЧ ІН на існуючому (моноблочному) варіанті ракети заборонялося СНО-І. Російські військові у 2009р. заявляли, що ракета надійде на озброєння негайно після припинення чинності СНО-І (5 грудня 2009р.), і що від виробництва *РС-12М1* можуть відмовитися на користь *РС-24*⁵². Однак, станом на січень 2010р., про розгортання *РС-24* не оголошувалося; натомість на 2010р. заплановано нові випробувальні пуски, а надходження ракети на озброєння відкладено до 2011р.⁵³

⁴¹ Norris and Kristensen (посилання 35), p.76.

⁴² Lennox, ed. (посилання 36), pp.159-160.

⁴³ ‘Russia test launches RS-18 ICBM from Baikonur in Kazakhstan’, *RIA Novosti*, 22 Oct. 2008, <<http://en.rian.ru/russia/20081022/117885862.html>>.

⁴⁴ Norris and Kristensen (посилання 35), p.76.

⁴⁵ Lennox (посилання 36), pp.155-157.

⁴⁶ Isby, D.C., ‘Mobile Topol-M production ends’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.13, no.6 (June 2009), p.6.

⁴⁷ ‘МО Российской Федерации: с полигона Капустин Яр проведен успешный испытательный пуск межконтинентальной баллистической ракеты’, 10 декабря 2009г., <<http://www.mil.ru/848/1045/1275/rvsn/19220/index.shtml?id=69395>>.

⁴⁸ Lennox (посилання 36), pp.158-159.

⁴⁹ ‘В 2009г. будет завершена постановка на боевое дежурство второго ракетного полка, оснащенного мобильными комплексами “Тополь-М”’, *АРМС-ТАСС*, 17 сентября 2009г., <<http://armstass.su/?page=article&aid=75694&cid=25>>.

⁵⁰ ‘Количество полков с МБР “Тополь-М”, поставленных на боевое дежурство, возрастет в РВСН в 2010г. с 7 до 9”, *ПРАЙМ-ТАСС*, 10 января 2010г., <<http://www.prime-tass.ru/news/0/5840C86B-6F2C-40A4-9888-F6243989E262}.uif>>.

⁵¹ ‘RS-24 makes third successful flight’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.13, no.1 (Jan. 2009), p.3; Никольский А. ‘РВСН хотят получить замену “Сатане”’, *Ведомости*, 9 декабря 2009г., <<http://www.vedomosti.ru/newsline/news/2009/12/09/903154>>.

⁵² Isby, D.C., ‘Russia’s MIRV RS-24s set for deployment during December’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol. 13, no. 12 (Dec. 2009), p.10; Isby (посилання 46).

⁵³ Никольский А. ‘Трехголовая ракета почти готова’, *Ведомости*, 15 января 2009г.

Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування

Станом на січень 2010р., ВМФ Росії мав 12 АПЧБР: п'ять із них, класу *Delta III* (проект 667БДР “*Кальмар*”) – на Тихоокеанському та шість, *Delta IV* (проект 667БДРМ “*Дельфін*”) – на Північному флотах⁵⁴. П'ять із них пройшли ремонт з подовженням терміну служби та оснащенням новою модифікацією ракети РСМ-54 “*Синева*”. Човен *K-18 “Карелія”* повернувся до бойового складу в січні 2010р. Шостий підводний човен *Delta IV – K-407 “Новомосковск”* – має повернутися до сил флоту у 2010р. після подібного ремонту⁵⁵. Росія також лишає на озброєнні один АПЧБР проекту 941 “*Акула*” (класу “*Тайфун*”) для випробування ракет РСМ-56 “*Булава*”.

Росія буде три АПЧБР нового класу – проекту 955 “*Борей*”. Головний човен цього класу “*Юрій Долгорукий*” пройшов у 2009р. серію ходових випробувань⁵⁶. Другий і третій човни, “*Александр Невський*” і “*Владимир Мономах*”, будуються на верфі “*Севмаш*” з березня 2004р. і березня 2006р., відповідно. У 2010р. Росія планує закласти четвертий АПЧБР цього типу – “*Святитель Николай*”. АПЧБР проекту 955 мають бути озброєні ракетами РСМ-56 “*Булава*”⁵⁷.

У 2009р. російські ЗМІ та посадовці надавали багато уваги проблемам розробки триступеневої твердопаливної БРПЧ “*Булава*”. Після оснащення нею АПЧБР проекту 955 ця ракета має стати основою майбутніх російських морських сил стримування. 15 липня та 9 грудня 2009р. відбулися пуски ракети “*Булава*” з АПЧБР ТК-208 “*Дмитрий Донской*”. Обидва пуски були невдалими⁵⁸. Таким чином, відбулося вже 12 випробувальних пусків “*Булави*” (плюс ще два випробування механізму, що викидає ракету з ПЧ). Лише про два з них повідомлялося як про успішні⁵⁹. Постійні невдачі завдали серйозної шкоди не лише програмі розробки “*Булави*”, але й планам введення до бойового складу АПЧБР проекту 955. Ядерні боеголовки для “*Булави*”, за повідомленнями, “давно готові”⁶⁰.

⁵⁴ Коротченко И. “Здесь начинается Россия”, *Военно-промышленный курьер*, 22-28 октября 2008г.; Saunders, S. (ed.), *Jane's Fighting Ships 2009-2010*, 112th edn (Jane's Information Group: Coulsdon, 2009), p.652.

⁵⁵ “Атомная подлодка Северного флота “Карелия” успешно завершила ходовые испытания в море после модернизации в Северодвинске”, *ИТАР-ТАСС*, 18 декабря 2009г., <<http://armstass.su/?page=article&aid=79264&cid=25>>; “Атомная подлодка “Карелия” вернулась в состав ВМФ”, *Известия*, 22 января 2010г.; Saunders, ed. (посилання 54); Isby, D.C., ‘Russia announces construction of two new missile submarines’, *Jane's Missiles and Rockets*, vol.13, no.6 (June 2009), p.12.

⁵⁶ “ПЛАРБ “Юрий Долгорукий” успешно завершила очередной этап заводских испытаний”, *АРМС-ТАСС*, 17 ноября 2009г., <<http://armstass.su/?page=article&aid=77844&cid=25>>.

⁵⁷ “Задержка строительства АПЛ “Борей” не связана с испытаниями “Булавы””, *Коммерсантъ*, 21 декабря 2009г.

⁵⁸ “Юрий Соломонов не сносил “Булавы””, *Коммерсантъ*, 23 июля 2009г.; McKee, M., ‘Strange “Norway spiral” was an out of control missile’, *New Scientist*, 10 Dec. 2009.

⁵⁹ ‘Bulava missile test history’, Russian Strategic Nuclear Forces blog, 9 Dec. 2009, <<http://russianforces.org/navy/slbms/bulava.shtml>>.

⁶⁰ ‘Bulava nuclear warheads ready long ago—Defense Ministry representative’, *ИТАР-ТАСС*, 8 Dec. 2009, Translation from Russian, World News Connection.

У 2009р. Росія успішно провела п'ять випробувальних пусків прийнятих на озброєння типів БРПЧ. 6 та 7 жовтня АПЧБР *К-443 "Святой Георгий Победоносец"* і *К-44 "Рязань"* у зануреному стані здійснили пуски БРПЧ *РСМ-50* з Охотського моря до полігону Чижа (Архангельська обл.)⁶¹. 13 липня *К-84 "Екатеринбург"* здійснив пуск БРПЧ *РСМ-54 "Синева"* з району о-вів Франца Йосифа до полігону Кура на Камчатці. 14 липня *К-117 "Брянск"* здійснив пуск ще однієї ракети *"Синева"* з району Північного полюсу до полігону Чижа⁶². 1 листопада з того ж АПЧБР здійснено ще один пуск *"Синева"* з Баренцова моря в напрямі Кури⁶³.

Нестратегічні ядерні озброєння

Після холодної війни Росія значно скоротила запаси нестратегічних ядерних озброєнь – на виконання двох юридично не зобов'язуючих односторонніх ініціатив щодо нестратегічних ядерних озброєнь, оголошених у 1991-1992рр. одночасно з відповідними ініціативами США⁶⁴. Але оцінки цих запасів є дуже непевними, оскільки вони й надалі робляться за умов суворої секретності та непрозорості⁶⁵. Виходячи з кількості наявних засобів доставки, вважається, що Росія має близько 2 000 боєготових боєголовок, носіями яких можуть бути зенітні ракети, тактична авіація, крилаті ракети, глибинні бомби та торпеди⁶⁶. Крім того, Росія може мати до кількох тисяч нестратегічних боєголовок у резерві чи у стані очікування на демонтаж.

IV. Ядерні сили Великої Британії

Сили ядерного стримування Великої Британії мають лише морський компонент: АПЧБР класу *Vanguard* з ракетами *Trident*, БРПЧ *Trident II (D5)*, боєголовки до них та інфраструктуру забезпечення. В березні 2009р. британський Прем'єр-міністр Г.Браун підтвердив, що британські запаси "боєготових

⁶¹ Isby, D.C., 'Bulava tests face further delay', *Jane's Missiles and Rockets*, vol.13, no.12 (Dec. 2009), p.7. *РСМ-50* надійшла на озброєння в 1978р.; ними оснащуються АПЧБР типу *Delta III*. Вона має дві рідкопаливні ступені та несе три боєголовки. Див.: Lennox, ed. (посилання 36), pp.149-150.

⁶² Makeev Design Bureau, [Director General's note], *Konstruktor*, no.7 (July 2009), p.2. Перший випробувальний пуск БРПЧ *"Синева"* було здійснено в 1983р. Про модернізований варіант *"Синева"* див.: Kile, S.N., Fedchenko, V. and Kristensen, H.M., 'World nuclear forces, 2008', *SIPRI Yearbook 2008*, pp.378-379.

⁶³ Литовкин Д. "Дельфин" попал в "кольшек", *Известия*, 2 ноября 2009г.

⁶⁴ Див.: Fieldhouse, R., 'Nuclear weapon developments and unilateral reduction initiatives', *SIPRI Yearbook 1992*, pp.72-73, 89-92.

⁶⁵ У 2007р. високопосадовець МО РФ, відповідальний за зберігання ядерної зброї, повідомив про перебіг процесу скорочення цих запасів, але не навів точної кількості боєголовок. Див.: Волгин В. "Стратегический мониторинг", *Российская газета*, 31 октября 2007г.

⁶⁶ Боєголовки для кораблів і підводних човнів зберігаються в берегових сховищах і можуть бути розгорнуті за потреби. Див.: Kile, Fedchenko and Kristensen (посилання 62), pp.380-381.

боєголовок” скорочено до близько 160⁶⁷. Ця зброя призначена для використання чотирма АПЧБР (таблиця 8.4). Велика Британія орендує БРПЧ *D5* у ВМС США в рамках системи “спільного володіння засобами”. Ракети завантажуються на британські ПЧ у сховищі *Trident* на базі ВМС США в Кінгс-Бей (штат Джорджія), після чого прямують до бази зберігання озброєнь британських ВМС у м.Кулпорт (Шотландія), де ракети оснащують ядерними боєголовками, розробленими та виготовленими в Центрі ядерної зброї (*Atomic Weapons Establishment, AWE*) в м.Олдермастон (Англія). АПЧБР з ракетами *Trident* базуються у Фаслейні (Шотландія). 26 травня 2009р. АПЧБР *HMS Victorious* успішно здійснив випробувальний пуск ракети *D5* з району поблизу атлантичного узбережжя Флориди з метою перевірки після заміни палива⁶⁸.

Кожен АПЧБР оснащено 16 ракетами *D5*, що несуть загалом до 48 боєголовок. Боєголовки є аналогічними американським *W76* і мають потужність близько 100 Кт. Вважається, що кілька ракет *D5* розгорнуті лише з однією боєголовкою замість трьох; боєголовка може мати значно зменшену потужність, імовірно, з підривом лише первинного ядерного заряду⁶⁹. Варіант зменшеної ударної потужності флоту визначено рішенням МО від 1998р. про надання силам *Trident* “субстратегічної” (обмеженої) ударної ролі з метою підвищення надійності стримування⁷⁰. У 2002р. до функцій ядерної зброї було додане залякування “лідерів проблемних держав і терористичних організацій”⁷¹.

За схемою під назвою “Постійне стримування на морі” (*Continuous at Sea Deterrence, CASD*), один британський АПЧБР постійно перебуває на патрулюванні⁷². Другий і третій АПЧБР можуть швидко вийти в море, але Велика Британія має недостатньо ракет для озброєння третьої субмарини. Після холодної війни АПЧБР перебуває на патрулюванні в обмеженій готовності – в очікуванні на можливе перенацілювання ракет та “отримання команди відкрити огонь” з визначенням терміну пуску в кілька днів.

⁶⁷ Brown, G., Speech on nuclear energy and non-proliferation, International Nuclear Fuel Cycle Conference, Lancaster House, London, 17 Mar. 2009, <<http://www.number10.gov.uk/Page18631>>.

⁶⁸ Lockheed Martin, ‘Lockheed Martin-built Trident II D5 missile achieves 127 successful test flights’, Press release, 30 July 2009, <http://www.lockheedmartin.com/news/press_releases/2009/0730/ssuk-trident.html>.

⁶⁹ Quinlan, M., ‘The future of United Kingdom nuclear weapons: shaping the debate’, *International Affairs*, vol.82, no.4 (July 2006).

⁷⁰ British Ministry of Defence (MOD), *The Strategic Defence Review: Modern Forces for the Modern World*, Cm3999 (MOD: London, July 1998), para.63.

⁷¹ British Ministry of Defence, *The Strategic Defence Review: A New Chapter*, Cm5566, vol.1 (The Stationery Office: London, July 2002), para.21.

⁷² British Ministry of Defence and British Foreign and Commonwealth Office, *The Future of the United Kingdom’s Nuclear Deterrent*, Cm6994 (The Stationery Office: London, Dec. 2006), p.27. Див. також: Simpson, J. and Nielsen, J., ‘The United Kingdom’, eds H.Born, B.Gill and H.Hänggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010).

Таблиця 8.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2010р.

Вид	Назва	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовки • потужність	Кількість боеголовок
БРПЧ						
D5	<i>Trident II</i>	160	1994	>7 400	1-3 • 100 Кт	225 ^b

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b На озброєнні знаходиться до 160 боеголовок, у т.ч. близько 144 для 48 ракет на трьох із чотирьох АПЧБР. Загальний запас не перевищує 225 боеголовок. Постійно патрулює лише один АПЧБР із 48 боеголовками.

Джерела: МО Великої Британії, Білі книги, прес-релізи, сайт МО, <<http://www.mod.uk/>>; Палата общин Великої Британії, *Парламентські дебати (Hansard)*; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French, and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994), p.9; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Термін служби чотирьох АПЧБР класу *Vanguard* завершується після 2024р.⁷³ Згідно з планом, схваленим британським Парламентом у 2007р., ВМС модернізують систему *Trident* шляхом заміни наявних ПЧ новими типами та оснащення їх модифікованою БРПЧ *D5LE*, розробленою у США. Новий ПЧ надійде на озброєння у 2024р. після випробувальних пусків і приймальних ходових випробувань⁷⁴. Планова дата надходження на озброєння означає, що британський та американський графіки будівництва ПЧ нового покоління і ракет для них не збігаються майже на 20 років – ВМС США вирішили подовжити термін служби своїх ракет *D5* до 2042р. Представники МО підкреслювали, що конструкцію ракетного відсіку ПЧ треба від самого початку узгоджувати з ВМС США з метою забезпечення його сумісності з конструкцією наступного покоління *D5*⁷⁵.

У 2009р. британський Уряд, здається, відмовився від ідеї “еквівалентної” заміни АПЧБР класу *Vanguard*. У березні 2009р. Г.Браун зазначив, що нові підводні човни матимуть 12 пускових шахт замість 16⁷⁶. У промові на Генеральній асамблеї ООН 23 вересня 2009р. він зазначив, що Велика Британія розглядає можливість побудови лише трьох АПЧБР для заміни *Trident* замість запланованих чотирьох⁷⁷. Утім, Г.Браун не повідомив, чи планує Велика Британія зменшити запас ядерних боеголовок, хоча він припускає таку можливість “відповідно до національної стратегії стримування [Великої Британії] та перебігу багатосторонніх обговорень”⁷⁸. Можливість

⁷³ Головний АПЧБР цього класу, *HMS Vanguard*, надійшов на озброєння в 1994р. Початковий термін служби (25 років) було подовжено до 30 років.

⁷⁴ МО вивчає можливість подовження терміну служби АПЧБР *Vanguard* у разі затримки надходження на озброєння нового ПЧ. Див.: Barrie, D., ‘U.K. ponders further vanguard extension’, *Aviation Week and Space Technology*, 21 Nov. 2008.

⁷⁵ Richardson, D., ‘UK planning for Trident replacement takes shape’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.13, no.5 (May 2009), p.9.

⁷⁶ Brown (посилання 67).

⁷⁷ Brown, G., Speech to UN General Assembly, New York, 23 Sep. 2009, <<http://www.un.org/ga/64/generaldebate/GB.shtml>>.

⁷⁸ Brown (посилання 67).

скорочення АПЧБР до трьох субмарин передбачена в положеннях Білої книги 2006 про майбутнє стратегічного стримування⁷⁹. Але постає питання, чи зможе менший флот надійно підтримувати схему *CASD*. Ці питання загострилися після зіткнення *HMS Vanguard* з французьким АПЧБР *Le Triomphant* в Біскайській затоці в лютому 2009р. Обидва човни були змушені повернутися в порт для ремонту⁸⁰. Заява Г.Брауна в ООН пролунала в умовах поновлення у 2009р. виступів політичної опозиції проти витрат на закупівлю нових АПЧБР і відповідну інфраструктуру. У 2006р. вартість запланованих чотирьох ПЧ оцінювалася в £15-20 млрд. (\$28,5-38,0 млрд.)⁸¹. Зменшення сил до трьох ПЧ давало змогу заощадити близько £3 млрд. (\$5,7 млрд.)⁸².

Британський Уряд ще офіційно не оголосив: будуть ядерні боєголовки БРПЧ *D5* модернізовані чи замінені. Але у 2008р. преса повідомляла, що вже прийнято рішення про заміну наявних боєголовок і виділення на ці цілі понад £3 млрд. (\$5,5 млрд.)⁸³. МО вже започаткувало довгострокову інвестиційну програму, спрямовану на підтримку кваліфікації основного персоналу та потужностей *AWE*⁸⁴.

V. Ядерні сили Франції

До ядерних сил Франції належать літаки та АПЧБР, призначені для оснащення близько 300 боєголовками (таблиця 8.5). Важливі дані про французькі ядерні сили наведені в Білій книзі 2008 з питань оборони та національної безпеки. Франція і надалі дотримуватиметься “принципу жорсткої достатності” (що відповідає політиці “мінімального стримування”) для гарантії безпеки, а “оперативна надійність” стримування базується на “постійному патрулюванні ПЧ і спроможностях авіації”⁸⁵. Франція також продовжить підтримувати свій комплекс розвитку ядерних озброєнь, у т.ч. можливості з досліджень і розробок. Для підтримання “технічної надійності” ядерної зброї – за відсутності ядерних випробувань та об’єктів з виробництва збройових ядерних матеріалів – Франція у 1996р. започаткувала програму моделювання ядерної зброї, використовуючи мегаджоулевий лазер (*Laser Mégajoule, LMJ*), радіографію і суперкомп’ютери⁸⁶.

⁷⁹ British Ministry of Defence and British Foreign and Commonwealth Office (посилання 72), p.26.

⁸⁰ ‘France and UK admit to nuclear submarine collision in Atlantic’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.13, no.4 (Apr. 2009), p.16.

⁸¹ British Ministry of Defence and British Foreign and Commonwealth Office (посилання 72), p.26.

⁸² Wintour, P. and Norton-Taylor, R., ‘Brown offers to cut Trident nuclear submarines by a quarter’, *The Guardian*, 23 Sep. 2009.

⁸³ Taylor, M., ‘Britain plans to spend £3bn on new nuclear warheads’, *The Guardian*, 25 July 2008.

⁸⁴ Reid, J., Secretary of State for Defence, ‘Atomic Weapons Establishment’, Written ministerial statement, House of Commons, *Hansard*, 19 July 2005, column C59WS.

⁸⁵ French Government, *Défense et sécurité nationale: Le livre blanc* (Odile Jacob: Paris, June 2008), pp.161-163.

⁸⁶ French Government (посилання 85), p.163.

Таблиця 8.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2010р.

Вид	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовки •потужність	Кількість боеголовок
Авіація наземного базування					
<i>Mirage 2000N</i>	60	1988	2 750	1•300 Кт РПЗ 1• . Кт РПЗ-У	50
<i>Rafale F3</i>	–	(2010)	2 000	1• . Кт РПЗ-У	–
Палубна авіація					
<i>Super Étendard</i>	24	1978	650	1• 300 Кт РПЗ	10
<i>Rafale MK3</i>	–	(2010)	2 000	1• . Кт РПЗ-У	–
БРПЧ					
<i>M45</i>	48	1996	6 000 ^b	4-6•100 Кт	240
<i>M51</i>	–	(2010)	6 000	4-6•100 Кт	–
Всього					300^c

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – не точні дані; У – удосконалена.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b За даними Комісії Національної Асамблеї з питань національної оборони за 2001р., дальність ракети *M45* становить лише 4 000 км.

^c Запас боеголовок найближчим часом буде скорочено до менше ніж 300. Франція не має резерву, але може мати невелику кількість запасних боеголовок.

Джерела: Sarkozy, N., French President, Speech on defence and national security, Porte de Versailles, 17 June 2008, <http://www.defense.gouv.fr/livre_blanc/>; сайт МО Франції, політичні доповіді, прес-релізи, доповіді про стан сил; Національні збори Франції, оборонні законопроекти; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French, and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994), p.10; *Air Actualités*, різні випуски; *Aviation Week and Space Technology*, статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

У 2009р. морські стратегічні сили Франції склалися з трьох боеготових АПЧБР класу *Triomphant – Le Triomphant, Le Téméraire* та *Le Vigilant*. Четвертий АПЧБР *Le Terrible* класу *Triomphant* має надійти на озброєння в липні 2010р.⁸⁷ Всі боеготові французькі АПЧБР озброєні 16 ракетами *Aérospatiale M45*, які несуть до шести боеголовок *TN-75*⁸⁸. У 2010-2015рр. АПЧБР поступово оснастять БРПЧ *M51.1* більшої дальності – триступеневою твердопаливною ракетою, оснащеною шістьма боеголовками *TN-75*. Максимальна дальність *M51.1* складає 6 000-8 000 км⁸⁹. Ракета *M51.1* успішно випробувана протягом 2006-2008рр. шляхом пусків із зануреної пускової платформи⁹⁰. 27 січня 2010р. вперше здійснено пуск ракети “в реальних

⁸⁷ Saunders, ed. (посилання 54), p.246.

⁸⁸ Norris, R.S. and Kristensen, H.M., ‘Nuclear notebook: French nuclear forces, 2008’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.64, no.4 (July/Aug. 2008).

⁸⁹ Lennox, ed. (посилання 36), p.46; ‘France’s nuclear-powered *Le Vigilant* prepares for patrol’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.9, no.2 (Feb. 2005).

⁹⁰ Kile, Fedchenko and Kristensen (посилання 3), pp.363-364.

умовах” з АПЧБР *Le Terrible*. Пуск назвали вдалим⁹¹. Франція розробляє ще один варіант ракети *M51* для заміни після 2015р. *M51.1* – *M51.2*, сконструйований під боєголовку *TNO* (*Tête Nucléaire Océanique*)⁹².

У 2009р. до авіаційного компоненту французьких ядерних сил належали близько 60 літаків *Mirage 2000N*, зведених у три ескадрильї, і 24 літаки *Super Étendard* на авіаносці *Charles de Gaulle*. Згідно із заявою Президента Н.Саркозі у 2008р. про те, що Франція на третину скоротить авіаційний компонент ядерних сил, зменшиться кількість літаків *Mirage 2000N*, які є носіями ядерної зброї⁹³. Обидва типи літаків несуть КРПБ (*Air-Sol Moyenne Portée*) середньої дальності. Всього виготовлено 90 ракет і 80 боєголовок *TN81* для них потужністю 300 Кт⁹⁴.

Зняття з озброєння КРПБ передбачене на 2011р. Наступна вдосконалена КРПБ (*ASMP-Améliorée*), пройшла в березні 2009р. “бойові випробувальні стрільби” та 1 жовтня була офіційно оголошена боєготовою. Станом на січень 2010р., нею озброєні винищувачі *Mirage 2000N* 3/4 винищувальної ескадрильї *Limousin* в Істрі і протягом року вона мала надійти на озброєння багатofункціонального літака *Dassault Rafale F3*. Боєголовка ракети типу *TNA* (*Tête Nucléaire Aeroportée*) має “новий термоядерний заряд середньої потужності” (кількісні параметри не оголошувалися)⁹⁵.

VI. Ядерні сили Китаю

За оцінками, арсенал Китаю налічує приблизно 200 боєготових ядерних боеприпасів, носіями яких є переважно БР та літаки (таблиця 8.6). З урахуванням боєголовок у резерві їх загальна кількість становить близько 240 одиниць. Про існування тактичних боєголовок не відомо, хоч у 1990-х роках, за повідомленнями, здійснювалися їх випробування. Достовірних повідомлень про будь-які суттєві зміни останніми роками в обсягах ядерного арсеналу Китаю не було.

Водночас, Китай здійснює заміну системи доставки боєголовок у рамках довгострокової програми модернізації, спрямованої на створення більш живучих сил і гнучких спроможностей ядерного стримування та удару у

⁹¹ ‘French ballistic missile test called a success’, Global Security Newswire, 27 Jan. 2010, <http://www.globalsecuritynewswire.org/gsn/nw_20100127_8630.php>.

⁹² Lennox, ed. (посилання 36), p.47.

⁹³ French Government (посилання 85), p.112; Sarkozy, N., French President, ‘Presentation of SSBM “Le Terrible”’, Speech, Cherbourg, 21 Mar. 2008, <<https://pastel.diplomatie.gouv.fr/editorial/actual/ael2/bulletin.gb.asp?liste=20080331.gb.html>>.

⁹⁴ Fiszer, M. and Gruszczynski, J., ‘French MoD to develop nuclear missile’, *Journal of Electronic Defense*, vol.26, no.12 (Dec. 2003).

⁹⁵ Richardson, D., ‘ASMP-A enters French Air Force service’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.13, no.12 (Dec. 2009), p.10.

Таблиця 8.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2010р.

Вид/китайська назва (назва за стандартом США)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовка •навантаження	Кількість боеголовок
БР наземного базування ^b	134				134
<i>DF-3A (CSS-2)</i>	12	1971	3 100 ^c	1•3.3 Мт	12
<i>DF-4 (CSS-3)</i>	12	1980	5 500	1•3.3 Мт	12
<i>DF-5A (CSS-4)</i>	20	1981	13 000	1•4-5 Мт	20
<i>DF-21 (CSS-5)</i>	60	1991	2 100 ^d	1•200-300 Кт	60
<i>DF-31 (CSS-10 Mod 1)</i>	~15	2006	>7 200	1• ..	15
<i>DF-31A (CSS-10 Mod 2)</i>	~15	2007	>11 200	1• ..	15
БРПЧ	(36)				(36)
<i>JL-1 (CSS-N-3)</i>	(12)	1986	>1 770	1•200-300 Кт	(12)
<i>JL-2 (CSS-NX-14)</i>	(24)	(2010)	>7 200	1• ..	(24)
<i>JL-2 (CSS-NX-14)</i> (24)	(24)	(2010)	>7 200	1• ..	(24)
Авіація ^e	>20				(40)
<i>H-6 (B-6)</i>	20	1965	3 100	1 бомба	(20)
Штурмовик (..)	..	1972-	1 бомба	(20)
КР	150-350				..
<i>DH-10</i>	150-350	2007	>1 500	1• ^f
Всього					(~200)^g

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – не точні дані.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b За дальністю дії Китай класифікує ракети наступним чином: малої дальності – <1 000 км; середньої дальності – 1 000-3 000 км; великої дальності – 3 000-8000 км; міжконтинентальні – >8 000 км.

^c Дальність *DF-3A* може бути більшою, ніж повідомляють.

^d Вважається, що модифікація *DF-21A (CSS-5 Mod 2)* має дальність до 2 500 км.

^e Дані про авіацію стосуються лише версій з ядерним оснащенням.

^f *DH-10* (китайська назва – *CJ-10*) може нести ядерну зброю. Пуски КР можуть здійснюватися з бомбардувальника *H-6* і з наземних пускових установок.

^g Додаткові боеголовки, призначені для оснащення ракет *DF-31*, *DF-31A* та *JL-2*, можуть утримуватися у сховищах. Загальний запас може становити близько 240-300 боеголовки.

Джерела: US DOD, Office of the Secretary of Defense, *Military Power of the People's Republic of China*, Annual Report to Congress, various years (DOD: Washington, DC), <<http://www.defenselink.mil/pubs/china.html>>; документи ВІС і Національного центру повітряної та космічної розвідки (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) США; документи Центрального розвідувального управління (*Central Intelligence Agency*) США; US DOD, Office of the Secretary of Defense, 'Proliferation: threat and response', Washington, DC, Jan. 2001, <<http://www.defenselink.mil/pubs/archive.html>>; Kristensen, H.M., Norris, R.S. and McKinzie, M.G., *Chinese Nuclear Forces and U.S. Nuclear War Planning* (Federation of American Scientists and Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006), <<http://www.fas.org/nuke/guide/china/Book2006.pdf>>; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French, and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, Colo., 1994); статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеня вчених-атомників; Google Earth; авторські оцінки.

відповідь⁹⁶. Згідно зі звітом ВПС США від 2009р., Китай має “найбільш активну та різнобічну у світі програму розробки балістичних ракет”, а його “ракетно-ядерні сили збільшуються як за кількісними параметрами, так і за типами ракет”⁹⁷.

БР наземного базування стоять на озброєнні 2-го артилерійського корпусу Народно-визвольної армії Китаю (НВАК). За щорічними даними МО США, у 2009р. ракетно-ядерний арсенал Китаю складався зі старіючих рідкопаливних БР середньої дальності *DF-3A (Dong Feng, “Східний вітер”)* і більш сучасних мобільних твердопаливних БР проміжної дальності *DF-21*, що виконують “завдання стримування на регіональному рівні”⁹⁸. Китай має на озброєнні ще два типи БР: шахтну рідкопаливну *DF-5A* та меншу за неї *DF-4*. 2-й артилерійський корпус оснащений сучасними мобільними системами МБР, які мають підвищити живучість китайських ракетно-ядерних сил, за рахунок їх розосередження на більшій площі. До них належать твердопаливна мобільна *DF-31*, що надійшла на озброєння у 2006р., а також її варіант збільшеної дальності (понад 11 200 км) – *DF-31A*⁹⁹. Згідно зі звітом ВПС США, нові надходження означають, що кількість китайських “ядерних боеголовки МБР, здатних досягти США, у наступні 15 років може значно перевищити 100”¹⁰⁰. Водночас, Уряд Китаю підтвердив, що його ядерна доктрина дотримується принципу “невеликих та ефективних стратегічних сил і традиційної політики невикористання ядерної зброї першим”¹⁰¹.

За даними Білої книги 2008 про оборону Китаю, ВМС НВАК працюють над зміцненням “спроможностей завдавати ядерних контрударів”¹⁰². Китай мав труднощі з розробкою морських сил ядерного стримування. Він побудував єдиний АПЧБР типу 092 (клас *Xia*) з 12 твердопаливними БРПЧ проміжної дальності з однією боеголовкою *JL-1 (Ju Long, “Велика хвиля”)*. ПЧ жодного разу не був на патрулюванні та не вважається повністю боеготовим. Наразі Китай будує і розгортає АПЧБР типу 094 (класу *Jin*). Станом на 2009р., повідомлялося про п’ять ПЧ, чотири з яких перебувають на різних, у т.ч. завершальній, стадіях побудови, а ще один – прийнято на озброєння, але не введено до бойового складу¹⁰³. За повідомленнями, один з китайських ПЧ перебуває на новій базі поблизу Юліня на о.Хайнань у Південно-Китайському морі¹⁰⁴.

⁹⁶ Про ядерну доктрину Китаю та його плани зміни оперативної боеготовності ядерних сил відповідно до трьох рівнів кризової ситуації див.: Chinese State Council, *China's National Defense in 2008* (Information Office of the State Council of the People's Republic of China: Beijing, Jan. 2009), chapter VII. Див. також: Gill, B. and Medeiros, E. S., ‘China’, eds Born, Gill and Hänggi (посилання 72).

⁹⁷ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, Mar. 2009), p.3.

⁹⁸ US Department of Defense (DOD), *Military Power of the People's Republic of China 2009*, Report to Congress (DOD: Washington, DC, Mar. 2009), p.24. Хоча Китай має власну систему визначення дальності ракет (таблиця 8.6), тут використані визначення МО США: малої дальності – <1 100 км; середньої дальності – 1 100-2 750 км; проміжної дальності – 2 750-5 500 км; міжконтинентальні – >5 500 км.

⁹⁹ US Department of Defense (посилання 98).

¹⁰⁰ US Air Force (посилання 97), p.3.

¹⁰¹ Chinese State Council (посилання 96), chapter VII.

¹⁰² Chinese State Council (посилання 96), chapter V.

¹⁰³ Saunders, ed. (посилання 54), p.128.

¹⁰⁴ Kristensen, H.M., ‘New Chinese SSBN deploys to Hainan Island’, 24 Apr. 2008, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2008/04/new-chinese-ssbn-deploys-to-hainan-island-naval-base.php>>.

Кожен АПЧБР класу *Jin* нестиме 12 триступневих твердопаливних БРПЧ *JL-2* – морський варіант *DF-31*. За оцінками, ракета *JL-2* має дальність 7 200 км, тобто є міжконтинентальною. Вважається, що вона оснащена однією ядерною боеголовкою, хоча за повідомленнями, Китай може розробити і встановити на ракеті РГЧ ІН¹⁰⁵. МО США у 2009р. передбачало, що мінімальний рівень боєготовності *JL-2* буде забезпечено у 2009-2010рр.¹⁰⁶ У тому ж звіті МО зазначено, що ВМС НВАК мають “обмежені спроможності засобів зв’язку з АПЧБР у морі” та “не мають досвіду управління ними під час стратегічного патрулювання”¹⁰⁷.

Вважається, що Китай має невеликий запас авіаційних ядерних бомб. Хоч у складі ВПС НВАК нібито немає сил, оснащених переважно авіабомбами, за даними розсекреченої доповіді Уряду США від 1993р., “окремі підрозділи за надзвичайних обставин можуть мати завдання застосування ядерних боєприпасів”¹⁰⁸. Літаками-носіями ядерної зброї можуть вважатися старіючий бомбардувальник *H-6* та, можливо, сучасні винишувачі-бомбардувальники. Китай також розробляє авіаційний варіант КР наземного базування *DH-10* (або *CJ-10*) для літака *H-6*. Про наявність ядерних задач у КР повітряного та наземного базування інформації немає.

VII. Ядерні сили Індії

Згідно з обережними оцінками, Індія має 60-80 одиниць ядерної зброї. Ці оцінки зроблені з урахуванням наявного в Індії збройового плутонію, а також кількості боєготових систем доставки ядерної зброї¹⁰⁹.

У серпні 2009р. д-р.К. Сантанам (*K.Santhanam*), один з наукових керівників ядерних випробувань, здійснених Індією у травні 1998р., заявив, що випробування водневої бомби завершилося фіаско (неефективною детонацією з вивільненням під час вибуху меншої енергії, ніж можна було очікувати на підставі теоретичних розрахунків)¹¹⁰. Ця заява вплинула на внутрішні дебати про потребу додаткових ядерних випробувань. Такий вибір може мати суттєві наслідки, адже він ставить під загрозу угоди Індії про ядерну співпрацю зі США та іншими країнами¹¹¹.

¹⁰⁵ Див., зокрема: Saunders, ed. (посилання 54).

¹⁰⁶ US Department of Defense (посилання 98), p.48.

¹⁰⁷ US Department of Defense (посилання 98), p.24.

¹⁰⁸ US National Security Council, ‘Report to Congress on status of China, India and Pakistan nuclear and ballistic missile programs’, [28 July 1993], obtained under the US Freedom of Information Act by the Federation of American Scientists, <<http://fas.org/irp/threat/930728-wmd.htm>>.

¹⁰⁹ Про індійські запаси розщеплюваних матеріалів див. додаток 8А цього видання.

¹¹⁰ Parashar, S., ‘Kalam certifies Pokharan II, Santhanam stands his ground’, *Times of India*, 28 Aug. 2009.

¹¹¹ Про ці угоди див.: Ентоні Я., Бауер С. “Контроль над міжнародними поставками, пов’язаними з безпекою”, *Щорічник СППІ 2009*, с.393-398.

Таблиця 8.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2010р.

Вид	Дальність Навантаження		Стан
	(км) ^a	(кг)	
Авіація			
<i>Mirage 2000H Vajra</i>	1 850	6 300	За повідомленнями, придатні для доставки ядерних авіабомб
<i>Jaguar IS Shamsher</i>	1 400	4 760	Окремі з чотирьох ескадрилій можуть виконувати завдання з доставки ядерної зброї
БР наземного базування ^b			
<i>Prithvi I (P-I)</i>	150	800	На озброєнні з 1994р.; вважаються носіями ядерної зброї; розгорнуто менше 50 пускових установок; останнє польотне випробування – 15 квітня 2009р.
<i>Agni I^c</i>	>700	1 000	Останнє експлуатаційне випробування в СВ – в березні 2008р.; на озброєнні 334-ої Ракетної групи СВ
<i>Agni II</i>	>2 000	1 000	Випробувальні пуски в СВ – 19 травня і 23 листопада 2009р., обидва – невдалі; стан боєготовності невідомий
<i>Agni III</i>	>3 000	1 500	Розробляється; проведено три випробувальні пуски, останнє – 7 лютого 2010р.; надходження на озброєння очікується у 2010-2011рр.
<i>Agni IV</i>	~5 000	..	Розробляється; випробувальний пуск очікується у 2010р.
БР морського базування			
<i>Dhanush</i>	350	500	Випробувальні пуски – 6 березня та 13 грудня 2009р.; надходження на озброєння триває
<i>K-15^d</i>	700	500-600	Розробляється; випробувальний пуск із зануреної платформи – 26 лютого 2008р.

.. – даних немає або вони не придатні до застосування.

^a Навантаження ракет може бути зменшене для збільшення дальності. Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Індія також започаткувала розробку дозвукової КР дальністю 1 000 км під назвою *Nirbhay* (“Безстрашна”), яка, за повідомленнями, може бути носієм ядерної зброї.

^c Розробка першої ракети *Agni I*, відомої як *Agni*, здійснювалася за програмою демонстрації технологій і завершилась у 1996р.

^d За непідтвердженими повідомленнями індійських ЗМІ, варіант *K-15* наземного базування, відомий як *Shourya*, перший випробувальний пуск відбувся 12 листопада 2008р.

Джерела: щорічні доповіді та прес-релізи МО Індії; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*), Воєнний баланс 2006-2007 (*The Military Balance 2006-2007*), Routledge: London, 2007; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, Mar. 2009); Центральне розвідувальне управління США, ‘Unclassified report to Congress on the acquisition of technology relating to weapons of mass destruction and advanced conventional munitions, 1 January through 30 June 2002’, Apr. 2003, <<https://www.cia.gov/library/reports/archived-reports-1/>>; US National Intelligence Council, ‘Foreign missile developments and the ballistic missile threat through 2015’ (unclassified summary), Dec. 2001, <http://www.dni.gov/nic/special_missilethreat2001.html>; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Ударні літаки

Літаки зараз є найбільш підготовленим компонентом ударного ядерного потенціалу Індії (таблиця 8.7)¹¹². За повідомленнями, багатofункціональні літаки *Mirage 2000H Vajra* (“Божий грім”) пройшли сертифікацію у ВПС Індії як носії ядерних бомб. ВПС мають дві ескадрильї літаків *Mirage 2000H* на АБ Гваліор (штат Мадх’я-Прадеш), на півночі центральної частини Індії. Крім того, вважається, що окремі з чотирьох ескадрилій винищувачів-бомбардувальників *Jaguar IS Shamsher* (“Меч”) ВПС Індії також можуть виконувати завдання з доставки ядерної зброї¹¹³. У ВПС Індії для доставки ядерної зброї потенційно придатні також *MuГ-27 (Bahadur)* і *Су-30МКІ*.

Ракети наземного базування

БР малої дальності *Prithvi* (“Земля”) багато років була єдиною бойовою БР Індії. Кілька ракет *Prithvi I* вважаються модифікованими для доставки ядерних боеголовок, хоч офіційно це не підтверджено. *Prithvi I (SS-150)* – одноступенева мобільна рідкопаливна БР, здатна доставляти 1 000-кг боеголовку на відстань до 150 км. Перше випробування ракети відбулося в 1988р., а в 1994р. вона прийнята на озброєння СВ Індії. Зараз нею оснащені 333-та, 444-та і 555-та ракетні групи СВ. БР малої дальності *Prithvi II* і *Prithvi III* не вважаються носіями ядерної зброї.

Індійські військові джерела зазначають, що сімейство БР великої дальності *Agni* (“Вогонь”), розроблене як засіб швидкого ядерного реагування, значною мірою перебрало на себе ядерні завдання *Prithvi*¹¹⁴. *Agni* розроблена Оборонною науково-дослідною організацією Індії (*Defence Research and Development Organisation, DRDO*) в рамках об’єднаної програми розробки ракет. *Agni I* – одноступенева твердопаливна ракета, здатна доставляти 1 000-кг боеголовку на відстань до 700-800 км. Зараз вона перебуває на озброєнні 334-ої Ракетної групи СВ Індії. Двоступенева *Agni II* може доставляти такий самий вантаж на відстань до 2 000 км¹¹⁵. Випробувальні пуски ракети *Agni II* відбулися у травні та листопаді 2009р. З точки зору досягнення визначених цілей, випробування виявилися “не зовсім вдалим”¹¹⁶.

Дальність двоступеневої твердопаливної ракети *Agni III* з 1 500-кг навантаженням становить 3 000-3 500 км. У ракеті втілено кілька важливих технологічних досягнень індійської ракетної програми: для управління ракетою використано систему зі змінною геометрією сопла, спеціально розроблені композитні палива, системи наведення та управління зі стійкою до збоїв

¹¹² Norris, R.S. and Kristensen, H.M., ‘Nuclear notebook: India’s nuclear forces’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.64, no.5 (Nov./Dec. 2008).

¹¹³ Norris and Kristensen (посилання 112).

¹¹⁴ ‘Prithvi SRBM’, *Bharat Rakshak Missiles*, 12 Oct. 2009, <<http://www.bharat-rakshak.com/MISSILES/ballistic/prithvi.html>>.

¹¹⁵ Chansoria, M., ‘India’s missile programme: augmenting firepower’, *India Strategic*, Oct. 2009.

¹¹⁶ Mallikarjun, Y., ‘Agni-II test-fired’, *The Hindu*, 20 May 2009; and ‘Agni-II missile fails to clear night trial’, *Times of India*, 24 Nov. 2009.

авіонікою¹¹⁷. Останній випробувальний пуск *Agni III* проведено в лютому 2010р. Представники *DRDO* назвали випробування вдалим і повідомили, що *Agni III* готова до поставок у війська¹¹⁸.

Ракети морського базування

Індія продовжує розробку двох систем, що стануть морським елементом майбутньої тріади ядерних сил. Перша – ракета *Dhanush* (“Лук”), морський варіант *Prithvi II*, яку розробляє *DRDO*¹¹⁹. Ракета запускається зі стабілізаційної платформи, розміщеної на судні, та, за повідомленнями, може доставляти 500-кг боеголовку на відстань до 350 км¹²⁰. Вона має вражати і морські, і берегові цілі, але її застосування обмежується відносно невеликою дальністю. Ракета *Dhanush* успішно випробувана у грудні 2009р.¹²¹

DRDO здійснила випробування компонентів системи підводного пуску ракет і розробляє двоступеневу БРПЧ з пуском за допомогою газового прискорювача¹²². В повідомленнях МО ракету іменують *K-15*, хоча згідно з іншими джерелами проект має назву *Sagarika* (“Океанська”)¹²³. За повідомленнями, дальність нової ракети-носія ядерної зброї з 500-кг навантаженням становить до 700 км¹²⁴.

K-15 планують розмістити на АПЧ власної конструкції, які будуються для ВМС Індії у Висакхапатнамі (штат Андхра-Прадеш) за проектом *Advanced Technology Vessel (ATV)*¹²⁵. Перший з них, *INS Arihant*, спустили на воду 26 липня 2009р. Човен проходитиме дворічні ходові випробування та матиме невідому кількість ракет *K-15*¹²⁶.

VIII. Ядерні сили Пакистану¹²⁷

За оцінкою, Пакистан має 70-90 ядерних боеприпасів, носіями яких можуть бути літаки або БР (таблиця 8.8). Основою його нинішнього ядерного арсеналу є боеприпаси з ВЗУ, який виробляється за допомогою газоцентрифугової установки зі збагачення урану в дослідницькій лабораторії Кахута (провінція Пенджаб), відомій також як дослідницька лабораторія А.Хана. Є достовірні

¹¹⁷ Pant, H.V. and Gopalaswamy, B., ‘Launch into the Ivy League’, *Indian Express*, 1 May 2007.

¹¹⁸ ‘Agni III clears test, all set to be inducted into the armed forces’, *Indian Express*, 8 Feb. 2010.

¹¹⁹ Indian Ministry of Defence, ‘Dhanush missile-test launch’, Press release, 30 Mar. 2007, <<http://pib.nic.in/release/release.asp?relid=26541>>.

¹²⁰ “‘Dhanush’ missile successfully test-fired’, *Times of India*, 14 Dec. 2009.

¹²¹ Mallikarjun, Y. and Subramanian, T.S., ‘Dhanush missile successfully test fired’, *The Hindu*, 14 Dec. 2009.

¹²² Associated Press, ‘India developing submarine launched ballistic missiles’, *International Herald Tribune*, 11 Sep. 2007; Unnithan, S., ‘The secret undersea weapon’, *India Today*, 17 Jan. 2008.

¹²³ У 2006р. МО Індії заявило, що “ракетного проекту під назвою *Sagarika* не існує”. Див.: Indian Ministry of Defence, ‘Development and trials missiles’, Press release, 2 Aug. 2006, <http://pib.nic.in/release/rel_print_page1.asp?relid=19395>.

¹²⁴ Subramanian, T.S., “‘Sagarika’ missile test-fired successfully’, *The Hindu*, 27 Feb. 2008.

¹²⁵ Unnithan, S., ‘Indigenous N-submarine in two years: Navy chief’, *India Today*, 3 Dec. 2007.

¹²⁶ Subramanian, T.S., ‘Nuclear submarine Arihant to be fitted with K-15 ballistic missiles’, *The Hindu*, 27 July 2009.

¹²⁷ Norris, R.S. and Kristensen, H.M., ‘Nuclear notebook: Pakistani nuclear forces, 2009’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.65, no.5 (Sep./Oct. 2009).

Таблиця 8.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2010р.

Вид	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Статус
Авіація			
<i>F-16A/B</i>	1 600	4 500	32 літаки, зведені у три ескадрильї; імовірно, літаки мають завдання з доставки ядерної зброї
БР			
<i>Ghaznavi (Hatf-3)</i>	~400	500	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2004р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; останній випробувальний пуск – 13 лютого 2008р.; вважаються копією ракети <i>M-II</i> , придбаной у Китаю у 1990-х рр.
<i>Shaheen I (Hatf-4)</i>	>450 ^b	750-1 000	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2003р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; останній випробувальний пуск – 25 січня 2008р.
<i>Shaheen II (Hatf-6)</i>	2 500	(~1 000)	Перші два бойові випробувальні пуски з метою перевірки готовності – 19 і 21 квітня 2008р.; невдовзі очікується прийняття на озброєння ^c
<i>Ghauri I (Hatf-5)</i>	>1 200	700-1 000	Прийняті на озброєння СВ Пакистану у 2003р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; випробувальний пуск – 1 лютого 2008р.
КР			
<i>Babur (Hatf-7)</i>	700 ^d	..	Розробляється; випробувальні пуски – 6 травня 2009р.; розробляються також варіанти морського та повітряного базування
<i>Ra'ad (Hatf-8)</i>	350	..	Розробляється; повітряного базування; перші два випробувальні пуски – 25 серпня 2007р. і 8 травня 2008р.

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – не точні дані.

^a Навантаження ракет може бути зменшене для збільшення дальності. Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b За даними неофіційних джерел, дальність *Shaheen I* становить 600-1 500 км.

^c Проведення двох бойових випробувальних пусків з метою перевірки готовності дозволяє припустити, що *Shaheen II* можливо вже прийнята на озброєння.

^d З 2006р. дальність польотних випробувань зросла з 500 до 700 км; планується досягти дальності 1 000 км.

Джерела: National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, Ohio, Aug. 2003), <<http://www.nukestrat.com/us/afn/NAIC2003rev.pdf>>; US Central Intelligence Agency, Unclassified report to Congress on the acquisition of technology relating to weapons of mass destruction and advanced conventional munitions, 1 January through 30 June 2002', Apr. 2003; US National Intelligence Council, 'Foreign missile developments and the ballistic missile threat through 2015' (unclassified summary), Dec. 2001, <http://www.dni.gov/nic/special_missilethreat2001.html>; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2006-2007* (Routledge: London, 2007); статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

свідчення, що Пакистан наближається до створення плутонієвого арсеналу. Плутонієві боеголовки зазвичай є легшими й компактнішими за боеголовки з ВЗУ, маючи таку саму потужність. Такими боеголовками можна оснастити ракети менших габаритів, у т.ч. КР, або завдяки меншому навантаженню збільшити дальність уже розгорнутих БР. 50-МВт термоядерний реактор

Хушаб І, збудований в 1998р., може виробляти близько 10-12 кг збройового плутонію на рік¹²⁸. Пакистан будує ще два реактори для виробництва плутонію в ядерному комплексі Хушаб (провінція Пенджаб), один з яких може розпочати роботу у 2009р.¹²⁹ Ці нові реактори в разі збільшать потужності Пакистану з виробництва плутонію, – за умови, що країна матиме достатні потужності для переробки відпрацьованого палива¹³⁰.

У 2009р. продовжувала зростати міжнародна стурбованість закритістю пакистанського ядерного арсеналу¹³¹. Існували побоювання, що ядерна зброя може потрапити до рук терористів або нею зловживатиме хтось у пакистанському Уряді. Але американські посадовці висловлювали впевненість у безпеці пакистанського ядерного арсеналу. Загалом вважається, що пакистанські зусилля зі зміцнення безпеки власної ядерної зброї здійснюються за певної підтримки США¹³².

Ударні літаки

Для доставки ядерної зброї ВПС Пакистану застосовуватимуть, скоріш за все, винищувачі *F-16* американського виробництва. Спочатку Пакистан планував витратити на закупівлю літаків *F-16* \$5,1 млрд. Через фінансові обмеження, спричинені землетрусом 2005р. в Кашмірі, замовлення нових літаків було скорочене з 36 до 18, що зменшило його загальну вартість до \$3,1 млрд. (\$1,4 млрд. – за 18 нових літаків; \$641 млн. – за боеприпаси до них; \$891 млн. – за 46 комплектів запчастин для модернізації наявних у *F-16* впродовж терміну їх служби)¹³³. Ще 14 *F-16* США передали Пакистану як надлишкове військове майно.

Ракети наземного базування

Пакистан має дві БР наземного базування малої дальності, які вважаються носіями ядерної зброї. *Ghaznavi (Hatf-3)* – одноступенева твердопаливна

¹²⁸ Mian, Z. et al., *Fissile Materials in South Asia: The Implications of the U.S.–India Nuclear Deal*, International Panel on Fissile Materials (IPFM) Research Report no.1 (IPFM: Princeton, NJ, Sep. 2006). Про наявні запаси пакистанських розщеплюваних матеріалів див. додаток 8А цього видання.

¹²⁹ Albright, D. and Brannan, P., 'Commercial satellite imagery suggests Pakistan is building a second much larger plutonium production reactor: is South Asia headed for a dramatic buildup in nuclear arsenals?', Institute for Science and International Security, 24 July 2006, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/pakistan/>>; Brannan, P., 'Steam emitted from second Khushan reactor cooling towers; Pakistan may have started operating second reactor', Imagery Brief, Institute for Science and International Security, 24 Mar. 2010, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/pakistan/>>.

¹³⁰ Albright, D. and Brannan, P., 'Commercial satellite imagery suggests Pakistan is building a second much larger plutonium production reactor: is South Asia headed for a dramatic buildup in nuclear arsenals?', Institute for Science and International Security, 24 July 2006, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/pakistan/>>; Brannan, P., 'Steam emitted from second Khushan reactor cooling towers; Pakistan may have started operating second reactor', Imagery Brief, Institute for Science and International Security, 24 Mar. 2010, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/pakistan/>>.

¹³¹ Ahmed, I., 'Pakistan's nuclear weapons: how safe are they?', Institute for South Asian Studies (ISAS) Brief, National University of Singapore, 18 Nov. 2009, <<http://www.isasnus.org/publications.htm>>.

¹³² Kerr, P. and Nikitin, M.B., *Pakistan's Nuclear Weapons: Proliferation and Security Issues*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL34248 (US Congress, CRS: Washington, DC, 9 Dec. 2009).

¹³³ Camp, D., US Department of State, 'Defeating al-Qaeda's Air Force: Pakistan's F-16 program in the fight against terrorism', Statement before the US House of Representatives Foreign Affairs Sub-committee on South Asia, 16 Sep. 2008, <<http://2001-2009.state.gov/p/sca/ci/af/2008/109757.htm>>.

мобільна БР, яка надійшла на озброєння у 2004р. Останнє відоме польотне випробування *Ghaznavi* відбулося в лютому 2008р.¹³⁴ *Shaheen I (Hatf-4)* надійшла на озброєння СВ Пакистану у 2003р. Випробувальний пуск востаннє здійснено в січні 2008р., під час навчання Командування стратегічних сил СВ¹³⁵.

Ghauri I (Hatf-5) – єдина пакистанська БР середньої дальності, що транспортується на колісному шасі і є рідкопаливною одноступеневою ракетою з дальністю близько 1 200 км. БР надійшла на озброєння СВ Пакистану у 2003р., останній випробувальний пуск проведено в лютому 2008р.¹³⁶ Пакистан продовжує розробку двоступеневої мобільної твердопаливної БР середньої дальності *Shaheen II (Hatf-6)*. Вона оснащена двоступеневим твердопаливним ракетним двигуном і має максимальну дальність 2 500 км. Вперше була успішно випробувана 9 березня 2004р., останні випробування ракети проведені у квітні 2008р.

Пакистан продовжує розробку КР. 6 травня 2009р. він здійснив останнє польотне випробування КР - носія ядерної зброї *Babur (Hatf-7)*¹³⁷. Повідомлялося також про розробку цієї ракети у варіантах повітряного та морського базування¹³⁸. Розробка ракети *Babur* вважається відповіддю на наміри Індії придбати систему ПРО¹³⁹. Пакистан також розробляє КРПБ - носій ядерної зброї під назвою *Ra'ad (Hatf-8)* з дальністю 350 км. Перше випробування *Ra'ad* відбулося в серпні 2007р., друге – у травні 2008р.¹⁴⁰

ІХ. Ядерні сили Ізраїлю

Ізраїль продовжує дотримуватися традиційної політики ядерної невизначеності, офіційно не підтверджуючи, але й не заперечуючи наявності ядерної зброї¹⁴¹. У 2009р. ця політика знову спровокувала критику за кордоном, адже зауваження посадовців нової Адміністрації США були сприйняті як заклик до Ізраїлю приєднатися до ДНЯЗ у якості неядерної держави¹⁴².

Запаси ядерної зброї Ізраїлю невідомі, але вважається, що він має приблизно 100 плутонієвих боєголовок. За однією з оцінок, Ізраїль, станом на січень 2009р., мав 650 кг збройового плутонію¹⁴³, що еквівалентно 130 боєголовкам – за припущення, що кожна містить 5 кг плутонію. Для виробництва зброї могла бути використана лише частина плутонію. За авторськими оцінками, Ізраїль має приблизно 80 споряджених ядерних боєголовок, 50 з яких – для головних частин БР, а решта – для авіаційних бомб (таблиця 8.9). Багато аналітиків

¹³⁴ 'Ghaznavi missile launched', *Dawn*, 14 Feb. 2008.

¹³⁵ 'Pakistan tests ballistic missile', BBC News, 25 Jan. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7208416.stm>>.

¹³⁶ Ansari, U., 'Pakistan pushes to improve missile strike capability', *Defense News*, 17 Nov. 2008.

¹³⁷ Nasir, S.A., 'Babar missile test-fired last Wednesday', *The Nation* (Islamabad), 9 May 2009.

¹³⁸ 'Pakistan successfully test-fires Hataf-VII missile', *PakTribune*, 26 July 2007.

¹³⁹ 'Babur missile far superior to Indian Brahmos: Musharraf', *PakTribune*, 11 Aug. 2005.

¹⁴⁰ Khan, I.A., 'Cruise missile fired from aerial platform', *Dawn*, 9 May 2008.

¹⁴¹ Про важливість такої політики Ізраїлю у практиці прийняття рішень з питань національної безпеки див.: Cohen, A., 'Israel', eds Born, Gill and Hänggi (посилання 72).

¹⁴² Lake, E., 'Secret U.S.-Israel nuclear accord in jeopardy', *Washington Times*, 6 May 2009.

¹⁴³ Див. додаток 8А цього видання.

Таблиця 8.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2010р.

Вид	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
Авіація ^b			
<i>F-16A/B/C/D/I Falcon</i>	1 600	5 400	За штатом – 205 літаків; окремі вважаються здатними нести ядерну зброю
БР ^c			
<i>Jericho II</i>	1 500-1 800	750-1 000	Близько 50 ракет; розгорнуті з 1990р.; останній випробувальний пуск – 27 червня 2001р.
<i>Jericho III</i>	>4 000	1 000-1 300	Випробувальний пуск – 17 січня 2008р.

^a Навантаження ракет може бути зменшене для збільшення дальності. Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Окремі з 25 ізраїльських літаків *F-15I* також можуть доставляти ядерну зброю на велику відстань.

^c Космічна ракета-носіє *Shavit* після конверсії в БР може доставити 775-кг вантажу на дальність 4 000 км. Ракета *Jericho I*, вперше розгорнута у 1973р., зараз знята з озброєння.

Джерела: Cohen, A. and Burr, W., 'Israel crosses the threshold', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.62, no.3 (May/June 2006); Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); Lennox, D. (ed.), *Jane's Strategic Weapon Systems* (Jane's Information Group: Coulsdon, 2003); Fetter, S., 'Israeli ballistic missile capabilities', *Physics and Society*, vol.19, no.3 (July 1990) – новіший аналіз див. у неопублікованій праці 'A ballistic missile primer', <<http://www.publicpolicy.umd.edu/Fetter/Publications>>; статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

вважають, що ядерний арсенал Ізраїлю перебуває у стані, що вимагає певної підготовки перед використанням. Повідомлялося, що Ізраїль міг виготовити тактичну ядерну зброю, в т.ч. артилерійські снаряди та ядерні фугаси, але документально це не підтверджено. Останніми роками були повідомлення, що Ізраїль міг розробити ядерну КРМБ на основі американської ракети *Harpoon* для трьох своїх дизель-електричних ударних ПЧ типу 800 *Dolphin*, закуплених у Німеччини. Ізраїль спростовував ці повідомлення¹⁴⁴.

Х. Ядерні військові спроможності Північної Кореї

Вважається, що Північна Корея виробила та виділила таку кількість плутонію, якої достатньо для виготовлення кількох ядерних боеголовок. Проте, різниця між кількістю плутонію, отриманого Північною Кореєю з відпрацьованого палива 5-МВт графітового дослідницького реактора в Йонгбені (і, відповідно, кількістю боеголовок, які вона могла виготовити), викликає спори¹⁴⁵. Є також сумніви, чи має Північна Корея проектно-виробничі навички для

¹⁴⁴ Ben-David, A., 'Israel orders two more Dolphin subs', *Jane's Defense Weekly*, 30 Aug. 2006, p.5; Williams, D., 'Israeli sub sails Suez, signalling reach to Iran', Reuters, 3 July 2009, <<http://www.reuters.com/article/idUSTRE5621XZ20090703>>.

¹⁴⁵ Зокрема, не зрозуміло, чи виділила Північна Корея плутоній зі знятих з реактора відпрацьованих ядерних стрижнів до прибуття в 1990р. інспекторів МАГАТЕ.

виготовлення цілком боєздатної ядерної зброї¹⁴⁶. Північна Корея довела здатність створити ядерну зброю, здійснивши в жовтні 2006р. і травні 2009р. підземні випробувальні ядерні вибухи¹⁴⁷. В обох випадках оціночна потужність випробувальних вибухів була значно меншою, ніж під час перших ядерних випробувань ядерних держав у минулому; це дало деяким експертам підстави сумніватися в успішності випробувань¹⁴⁸. За даними американської розвідки, випробування у 2009р. було, “очевидно, більш успішним, ніж у 2006р.”¹⁴⁹

26 червня 2008р. Північна Корея офіційно оголосила про свою ядерну програму. Вона заявила, що має 30,8 кг виділеного плутонію, без урахування невиділеного плутонію з опромінених ядерних стрижнів, матеріалу, що залишався в установках центру Йонгбень та витраченого під час переробки, а також плутонію, використаного для ядерного вибуху в жовтні 2006р.¹⁵⁰ У 2009р. Північна Корея переробила решту плутонієвих ядерних стрижнів¹⁵¹. Станом на грудень 2009р., запаси плутонію Північної Кореї оцінювалися приблизно в 35 кг¹⁵². Цього має бути достатньо для виготовлення семи ядерних боєприпасів (5 кг плутонію на один боєприпас).

США підозрюють Північну Корею не лише у здійсненні плутонієвої програми, але й в реалізації неоголошеної програми збагачення урану для виробництва збройового ВЗУ. В січні 2009р. американські високопосадовці знову заявили, що Північна Корея здійснює програму збагачення урану у воєнних цілях¹⁵³. У 2009р. Північна Корея зробила ряд заяв, підтвердивши виконання програми збагачення урану для виготовлення палива для майбутніх ядерних реакторів¹⁵⁴. Директор національної розвідки США в лютому 2010р. знову

¹⁴⁶ Sanger, D.E. and Broad, W.J., ‘Small blast, or “big deal”? U.S. experts look for clues’, *New York Times*, 11 Oct. 2006.

¹⁴⁷ Див.: Федченко В., Хеллгрєн Р. “Ядерні вибухи у 1945-2006рр.”, *Щорічник СІПІ 2007*; додаток 8Б цього видання.

¹⁴⁸ ‘CIA says North Korea nuclear test a failure: report’, Reuters, 28 Mar. 2007, <<http://www.reuters.com/article/topNews/idUSSE015521620070328>>; Park, J., ‘The North Korean nuclear test: what the seismic data says’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 26 May 2009.

¹⁴⁹ Blair, D.C., ‘Annual threat assessment of the US Intelligence Community for the Senate Select Committee on Intelligence’, Office of the Director of National Intelligence, 2 Feb. 2010, p.14, <http://www.dni.gov/testimonies/20100202_testimony.pdf>.

¹⁵⁰ ‘North Korea declares 31 kilogrammes of plutonium’, Global Security Newswire, 24 Oct. 2008, <http://www.globalsecuritynewswire.org/gsn/ts_20081024_4542.php>; Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”, *Щорічник СІПІ 2009*, с.345-350.

¹⁵¹ Див. розділ 9 цього видання.

¹⁵² Див. додаток 8А цього видання.

¹⁵³ Kessler, G., ‘White House voices concern on North Korea and uranium’, *Washington Post*, 8 Jan. 2009. У 2007р. представники американської розвідки відмовилися від попередніх тверджень, що Північна Корея має таємну програму збагачення урану промислового масштабу.

¹⁵⁴ Korean Central News Agency (KCNA), ‘DPRK Foreign Ministry vehemently refutes UNSC’s “Presidential Statement”’, 14 Apr. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200904/news14/20090414-23ee.html>>; KCNA, ‘UNSC urged to retract anti-DPRK steps’, 29 Apr. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200904/news29/20090429-14ee.html>>; KCNA, ‘DPRK Foreign Ministry declares strong counter-measures against UNSC’s “Resolution 1874”’, 13 June 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200906/news13/20090613-10ee.html>>; KCNA, ‘DPRK Permanent Representative sends letter to president of UNSC’, 4 Sep. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200909/news04/20090904-04ee.html>>. Аналіз цих заяв див.: Pollack, J., ‘Parsing enrichment in North Korea’, *Arms Control Wonk*, 7 Sep. 2009, <<http://www.armscontrolwonk.com/2456/parsing-uranium-enrichment-in-north-korea>>.

заявив, що Північна Корея “в минулому здійснювала роботи зі збагачення урану, за нашою оцінкою, з метою виготовлення ядерної зброї”¹⁵⁵.

ХІ. Висновки

У 2009р. відбулося загальне зменшення кількості боєготової ядерної зброї у п'яти юридично визнаних і чотирьох де-факто ядерних державах. Зменшення сталося насамперед через зняття боєголовок зі стратегічних засобів доставки ядерної зброї в Росії і США (на які разом припадає понад 90% світових запасів ядерної зброї) на виконання обмеження на кількість боєголовок, визначеного СНП 2002р. Але багато російських та американських боєголовок, виведених з бойового складу, перебувають на зберіганні та можуть бути повернуті на засоби доставки, оскільки ні СНО-І 1991р., ні СНП не вимагають контролюваного демонтажу боєголовок.

Попри збереження у 2009р. публічного інтересу до ядерного роззброєння, всі п'ять ядерних держав, здається, вирішили зберегти свої ядерні арсенали на невизначений час, здійснюючи модернізацію ядерних сил або маючи плани зробити це. Серед держав, що є ядерними де-факто, Індія і Пакистан продовжували нарощувати ударні ядерні спроможності, тоді як Ізраїль перебував в очікуванні, спостерігаючи за розвитком ядерної програми Ірану. Стосовно ядерних можливостей Північної Кореї зберігалася певна невизначеність.

Скорочення

(А)ПЧ	(Атомний) підводний човен
(А)ПЧБР	(А)ПЧ з балістичними ракетами
АПЧКР	АПЧ з крилатими ракетами
БР	Балістична ракета
ВМС	Військово-морські сили
ВПС	Військово-повітряні сили
БРПЧ	Балістична ракета, що запускається з підводного човна (підводного базування)
КР (МБ/ПБ)	Крилата ракета (морського / повітряного базування)
МБР	Міжконтинентальна балістична ракета
МО	Міністерство оборони
ПРО	Протиракетна оборона
ПЧР	Протичовнова ракета
РЗП	Ракета класу “земля-повітря”
СВ	Сухопутні війська
УРМД	Удосконалена ракета малої дальності

¹⁵⁵ Blair (посилання 149), р.14.

Додаток 8А. Світові запаси розщеплюваних матеріалів у 2009р.

АЛЕКСАНДЕР ГЛАСЕР, ЗІ МІН*

У таблицях 8А.1 і 8А.2 наведена детальна інформація про світові запаси високозбагаченого урану та виділеного плутонію, відповідно.

Таблиця 8А.1. Світові запаси високозбагаченого урану (ВЗУ) у 2009р.

Країна	Національні запаси, т ^d	Стан виробництва	Коментарі
Китай	20 ± 4 ^b	Припинене в 1987-1989рр.	
Франція ^c	35 ± 6 ^b	Припинене на початку 1996р.	У т.ч. 5 т, задекларованого як цивільний
Індія ^d	0,6 ± 0,3 ^b	Продовжується	
Ізраїль	0,1		
Пакистан	2,1 ± 0,4 ^b	Продовжується	
Росія ^f	770 ± 300 ^b	Припинене в 1987р. або 1988р.	У т.ч. 100 т, зарезервовані, ймовірно, для виготовлення ядерного палива корабельних та інших реакторів; не враховуючи 118 т, що підлягають розбавленню
Велика Британія ^g	23,3 (задекларовано)	Припинене в 1963р.	У т.ч. 1,4 т, задекларовані як цивільні
США ^h	508 (задекларовано)	Припинене в 1992р.	У т.ч. 128 т, зарезервовані для виготовлення ядерного палива корабельних реакторів і 20 т – інших реакторів, що працюють на ВЗУ; не враховуючи 109 т, що підлягають розбавленню або забороненню як відходи
Неядерні держави ⁱ	~10		
Загалом	~1 370^j		Не враховуючи 227 т, що мають бути розбавлені

^a Більшість з цих матеріалів збагачені до рівня 90-93% (за вмістом ізотопів уран-235), цей рівень вважастся типовим для збройового ВЗУ. Враховані надлишки російського та американського ВЗУ збройової якості (станом на кінець 2009р. і на I половину 2009р., відповідно), що підлягають розбавленню (тобто зниженню концентрації ізотопів уран-235).

^b Припускається, що неточність даних про загальні запаси Кітаю і Пакистану, а також військові запаси Франції становить 20%, Індії – 50%; похибка 300 т у загальному запасі Росії обчислена з урахуванням 20% неточності в оцінках виробництва ВЗУ в Росії загальним обсягом 1 500 т.

^c Станом на кінець 2008р., Франція задекларувала в МАГАТЕ 5 т цивільного ВЗУ; припускається, що цей матеріал є збройовим ВЗУ з 93% збагаченням, навіть якщо частина його знаходиться в опроміненому вигляді. 20% неточність в оцінці стоується лише 30 т військового запасу, але не задекларованих 5 т.

^d Вважастся, що Індія щорічно виробляє не більше 0,1 т ВЗУ з 93% збагаченням з метою його використання як палива для корабельних реакторів.

^e Близько 100 кг збройового ВЗУ могли бути таємно закуплені Ізраїлем у США до 1965р.

^f Станом на грудень 2009р., Росія розбавила 382 т збройового ВЗУ. Представлені дані про російський резерв матеріалу для виготовлення палива корабельних реакторів є оцінкою авторів, зробленою на підставі розміру російського флоту.

^g Ця величина враховує 21,9 т ВЗУ, станом на 31 березня 2002р., рівень збагачення якого не зазначено. Станом на кінець 2008р., Велика Британія задекларувала в МАГАТЕ 1,4 т цивільного ВЗУ.

^h Дані про ВЗУ у США наведені у фактичній вазі, а не в еквіваленті 93% збагачення. Станом на 30 жовтня 1996р., запас США становив 741 т ВЗУ, в т.ч. 620 т урану-235. На сьогодні США підготували для розбавлення 233 т ВЗУ. Станом на середину 2009р., з цього обсягу було розбавлено 124 т, але ця величина, якщо й містила, то невелику кількість збройового ВЗУ.

ⁱ У Щорічній доповіді МАГАТЕ за 2008р. повідомлялося про 267 випадків наявності великих обсягів ВЗУ, що перебувають під гарантіями. Це відповідає вмісту 6,67 т урану-235. З урахуванням похибки в оцінках рівнів збагачення, що стоується переважно дослідницьких реакторів, загальний обсяг ВЗУ становить 10 т.

^j Сумарна величина округлена до найближчих 5 т.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2009* (IPFM: Princeton, NJ, Oct. 2009), figure 1.2, p.13; Institute for Science and International Security (ISIS), *Global Stocks of Nuclear Explosive Materials* (ISIS: Washington, DC, Dec. 2003); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997), p.80, table 4.1; *Israel: Myers, H., 'The real source of Israel's first fissile material', Arms Control Today*, vol.37, no.8 (Oct. 2007), p.56; Gilinsky, V., 'Israel's bomb', *New York Review of Books*, 13 May 2004; see also Gilinsky, V., 'Time for more NUNEC information', *Arms Control Today*, vol.38, no.5 (June 2008); *Pakistan*: Hibbs, M., 'Pakistan developed more powerful centrifuges', *NuclearFuel*, vol.32, no.3 (29 Jan. 2007); Hibbs, M., 'P-4 centrifuge raised intelligence concerns about post-1975 data theft', *Nucleonics Week*, 15 Feb. 2007; *Russia*: United States Enrichment Corporation, 'Megaton to megawatts', <<http://www.ussec.com/>>; *UK*: British Ministry of Defence, 'Historical accounting for UK defence highly enriched uranium', Mar. 2006, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/CorporatePublications/HealthandSafetyPublications/DepletedUranium/>>; International Atomic Energy Agency (IAEA), 'Communication received from the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland concerning its policies regarding the management of plutonium, INFIRC/549/Add.8/12, 15 Sep. 2009; *USA*: US Department of Energy (DOE), *Highly Enriched Uranium, Striking a Balance: A Historical Report on the United States Highly Enriched Uranium Production, Acquisition, and Utilization Activities from 1945 through September 30, 1996* (DOE: Washington, DC, 2001); George, R. and Tousley, D., DOE, 'US highly enriched uranium disposition', Presentation to the Nuclear Energy Institute Nuclear Fuel Supply Forum, Washington, DC, 24 Jan. 2006; George, R., 'U.S. HEU disposition program', Institute of Nuclear Materials Management 50th Annual Meeting, Tucson, AZ, 13-19 July 2009; *Non-nuclear-weapon states*: IAEA, *Annual Report 2008* (IAEA: Vienna, 2009), table A4.

Таблиця 8А.2. Світові запаси виділеного плутонію у 2009р.

Країна	Військові запаси, станом на січень 2009р., т	Стан військового виробництва	Запаси в цивільному секторі, станом на січень 2009р., т
Китай	4 ± 0,8 ^а	Припинене в 1991р.	0
Франція	5 ± 1,0 ^а	Припинене в 1994р.	55,5 (не враховуючи 28,3 – іноземних власників)
Німеччина	0		13 – у Франції, Німеччині та Великій Британії
Індія ^б	0,7 ± 0,14 ^а	Продовжується	6,8
Ізраїль ^с	0,65 ± 0,13 ^а	Продовжується	0
Японія	0		47,6 (у т.ч. 38 – у Франції та Великій Британії)
Північна Корея ^д	0,035	Відновлене в 2009р.	0
Пакистан ^е	0,1 ± 0,02 ^а	Продовжується	0
Росія ^г	145 ± 25 (34 задекларовані як надлишок)	Фактично припинене в 1997р.	46,5
Швейцарія	0		<0,05
Велика Британія ^е	7,9 (4,4 задекларовані як надлишок)	Припинене в 1989р.	78,6 (у т.ч. 0,9 – за кордоном; не враховуючи 27 – іноземних власників)
США ^б	92 (53,9 задекларовані як надлишок)	Припинене в 1988р.	0
Загалом	~255 (92 задекларовані як надлишок)		~248

^а Дані про військові запаси плутонію Китаю, Франції, Індії, Ізраїлю та Пакистану наведені з урахуванням 20% неточності.

^б За оцінками, Індія виробляє близько 30 кг збройового плутонію на реакторах CIRUS і Дхрува. В рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики (*Indian-US Civil Nuclear Cooperation Initiative*) Індія відносить до військового сектору більшу частину плутонію, виділеного з відпрацьованого палива індійських енергетичних реакторів, врахованого в цій таблиці як цивільний. 6,8 т цивільного плутонію не підпадають під гарантії МАГАТЕ в рамках спеціальної Угоди про гарантії, підписаної Урядом Індії і МАГАТЕ 2 лютого 2009р.

^с Відомо, що Ізраїль досі експлуатує реактор для виробництва плутонію в м. Дімона, але використовує його переважно для отримання тритію.

^д Доповідалося, що в червні 2008р. Північна Корея задекларувала запаси плутонію обсягом 31 кг та у 2009р. відновила його виробництво.

^е За оцінками, Пакистан щорічно виробляє близько 10 кг збройового плутонію на реакторі Хушаб-1. На тому ж майданчику будуються ще два реактори для виробництва плутонію.

^г Росія щорічно виробляє близько 0,5 т збройового плутонію на останньому реакторі, що залишився і працює в мережі енергопостачання. Припинення його роботи планується у 2010р. Росія взяла зобов'язання не використовувати отриманий плутоній для виробництва зброї. У заяві до МАГАТЕ (*IAEA INF/IRC/549*) Росія не враховує плутоній, заявлений як надлишковий.

^g Велика Британія задекларувала 83 т цивільного плутонію (не враховуючи 27 т, що знаходяться у Великій Британії в іноземній власності). До задекларованого обсягу належать 4,4 т плутонію у військовому запасі, визначені як надлишкови. Проте, оскільки ці 4,4 т не підпадають під гарантії МАГАТЕ, то в наведених тут оцінках їх відносять до військового запасу.

^h У заяві до МАГАТЕ (*IAEA INFCIRC/549*) США задекларували 53,9 т плутонію як надлишкови з точки зору військових цілей.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2009* (IPFM: Princeton, NJ, Oct. 2009), figure 1.3, p. 16; Institute for Science and International Security (ISIS), *Global Stocks of Nuclear-Explosive Materials* (ISIS: Washington, DC, Dec. 2003); *Military production status*: Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); US Department of Energy (DOE), 'U.S. removes nine metric tons of plutonium from nuclear weapons stockpile', Press release, 17 Sep. 2007, <<http://www.energy.gov/nationalsecurity/5500.htm>>; *Civilian stocks (except for India)*: declarations by country to the International Atomic Energy Agency (IAEA) under INFCIRC/549, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/549/>>; *India*: Estimate based on assuming 50% of India's accumulated heavy-water reactor spent fuel has been reprocessed; Mian, Z. et al., *Fissile Materials in South Asia and the Implications of the U.S.-India Nuclear Deal*, International Panel on Fissile Materials (IPFM) Research Report no.1 (IPFM: Princeton, NJ, Sep. 2006); *North Korea*: Kessler, G., 'Message to U.S. preceded nuclear declaration by North Korea', *Washington Post*, 2 July 2008; *Russia*: Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Russian Federation concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation (Russian-US Plutonium Management and Disposition Agreement), signed on 1 Sep. 2000, <<http://www.state.gov/documents/organization/18557.pdf>>.

Додаток 8Б. Ядерні вибухи протягом 1945-2009рр.

ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО

I. Вступ

У травні 2009р. Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, або Північна Корея) здійснила, як визнається, випробувальний ядерний вибух. Це був другий ядерний вибух після проведеного в жовтні 2006р. – після цього загальна кількість ядерних вибухів у світі, починаючи з 1945р., дорівнює 2 054. У цьому додатку наведені інформація про північнокорейський вибух, а також оновлені дані про кількість ядерних вибухів, проведених з 1945р.¹

II. Випробування ядерної зброї в Північній Кореї

29 квітня 2009р. державне агентство новин Північної Кореї – Корейське центральне агентство новин (*Korean Central News Agency, KCNA*) – оприлюднило заяву з попередженням про те, що країна готується здійснити випробувальний ядерний вибух у відповідь на санкції, запроваджені до неї Радою Безпеки (РБ) ООН². Як повідомлялося, 25 травня 2009р. уряди Китаю і США отримали повідомлення про наміри Північної Кореї провести ядерне випробування менш ніж за годину до події³. Вибух стався у 00:54 за універсальним скоординованим часом (*Universal Coordinated Time, UTC*)⁴. У 02:24 за *UTC* Міжнародна система моніторингу (*International Monitoring System, IMS*) Підготовчої комісії Організації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization, CTBTO*) передала перший звіт до держав-учасниць ОДВЗЯВ про час, місце та магнітуду вибуху⁵. Через кілька годин *KCNA* оголосило заяву про здійснення Північною Кореєю “ще одного успішного підземного ядерного випробування”, завдяки чому вона домоглася “нового вищого, з точки зору потужності та технології, рівня вибуху”⁶.

¹ Про намагання міжнародних дослідників визначити характер вибуху, місце події та його потужність на основі доступних даних див.: Fedchenko, V., ‘North Korea’s nuclear test explosion, 2009’, SIPRI Fact Sheet, Dec. 2009, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=397>.

² ‘UNSC urged to retract anti-DPRK steps’, Korean Central News Agency, 29 Apr. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200904/news29/20090429-14ee.html>>. Докладніше див. підрозділ IV розділу 9 цього видання.

³ ‘NKorea informed US of nuclear test: official’, Agence France-Presse, 25 May 2009, <<http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5gRTYUul6qR20V2-SERacQVXo4Zhg>>.

⁴ *UTC (Universal Coordinated Time)* – універсальний скоординований час, який приблизно дорівнює часу за Гринвічем.

⁵ CTBTO, ‘CTBTO’s initial findings on the DPRK’s 2009 announced nuclear test’, Press release, 25 May 2009, <<http://www.ctbto.org/press-centre/press-releases/2009/ctbtos-initial-findings-on-the-dprks-2009-announced-nuclear-test/>>.

⁶ ‘KCNA report on one more successful underground nuclear test’, Korean Central News Agency, 25 May 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200905/news25/20090525-12ee.html>>.

Заяву *KCNA* потрібно було перевірити за допомогою наявних технологій. До технологій, що дозволяють здійснювати верифікацію підземних ядерних випробувань, належать сейсмологія, моніторинг радіонуклідів та аналіз супутникової візуальної інформації⁷. Після події *IMS*, окремими державами та багатьма дослідницькими установами була використана сукупність усіх цих технологій для перевірки того, чи дійсно мав місце вибух, і якщо так, то якими були його параметри – місце, потужність і характер.

Сейсмологічні дані, зафіксовані на станціях моніторингу в усьому світі, були використані для оцінки часу, місця та масштабу події (таблиця 8Б.1). Зафіксовані хвильові картини, глибина події (менше 1 км) і той факт, що вона відбулася поблизу місця ядерного випробування 2006р., свідчать про те, що подія 2009р. була вибухом, а не землетрусом⁸.

Виходячи з сейсмологічних даних, більшість оцінок потужності вибуху варіюється в інтервалі 2-7 Кт, що “майже уп’ятеро більше”, ніж під час випробування 2006р.⁹ У червні 2009р. Уряд США оцінив потужність вибуху, як “приблизно кілька кілотонн”, і неурядові експерти, схоже, погодилися з цією оцінкою¹⁰.

Для підтвердження ядерної природи вибуху лише сейсмологічних даних недостатньо. Після північнокорейського випробування 2006р. відбір атмосферних проб дозволив виявити сліди радіоактивного ксенону, що підтвердило ядерну природу вибуху¹¹. Згідно з повідомленнями, після випробування 2009р. жодних слідів радіоактивного ксенону або інших радіоактивних уламків виявлено не було¹². Попри це, вчені та офіційні представники ОДВЗЯВ погоджуються з оцінкою ядерної природи вибуху, здійсненого Північною Кореєю 25 травня 2009р.¹³ Для виявлення з абсолютною впевненістю ядерної природи події необхідними є інспекції на місці¹⁴.

⁷ US National Academy of Sciences, *Technical Issues Related to the Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty* (National Academy Press: Washington, DC, 2002), pp.39-41.

⁸ Pearce, R.G. et al., ‘The announced nuclear test in the DPRK on 25 May 2009’, *CTBTO Spectrum*, no.13 (Sep. 2009), p.27.

⁹ MacKenzie, D., ‘North Korea’s nuke test could have positive outcome’, *New Scientist*, 26 May 2009. За оцінками, ядерний випробувальний вибух 2006р. мав потужність не вище 1 Кт. Див.: Федченко В., Хеллгрєн Р. “Ядерні вибухи протягом 1945-2006рр.” – *Щорічник СІПРІ 2007*, с.500-501.

¹⁰ US Office of the Director of National Intelligence, ‘Statement by the Office of the Director of National Intelligence on North Korea’s declared nuclear test on May 25, 2009’, News Release no.23-09, 15 June 2009, <http://www.dni.gov/press_releases/20090615_release.pdf>; Kalinowski, M.B., ‘Second nuclear test conducted by North Korea on 25 May 2009’, Fact sheet, University of Hamburg, Carl Friedrich von Weizsäcker Centre for Science and Peace Research (ZNF), 27 May 2009, <http://www.znf.uni-hamburg.de/Factsheet_NK.pdf>.

¹¹ Федченко, Хеллгрєн (посилання 9); Williams, D.L., ‘Characterizing nuclear weapons explosions based upon collected radio-nuclide effluents’, Memorandum, Massachusetts Institute of Technology, Department of Nuclear Science and Engineering, 21 Oct. 2006, <<http://web.mit.edu/tyler9/www/Characterizing Nuclear Weapons Explosions.doc>>.

¹² Pearce et al. (посилання 8), pp.28-29.

¹³ CTBTO, ‘Experts sure about nature of the DPRK event’, Press release, 12 June 2009, <<http://www.ctbto.org/press-centre/highlights/2009/experts-sure-about-nature-of-the-dprk-event/>>; Clery, D., ‘Verification experts puzzled over North Korea’s nuclear test’, *Science*, 19 June 2009.

¹⁴ CTBTO, ‘Homing in on the event’, Press release, 29 May 2009, <<http://www.ctbto.org/press-centre/highlights/2009/homing-in-on-the-event/>>.

Таблиця 8Б.1. Дані про ядерний вибух, здійснений Північною Кореєю 25 травня 2009р.

Джерело ^a	Час події (UTC)	Широта	Довгота	Відносна похибка ^b	Магнітуда об'ємної хвилі ^c
<i>IDC</i> , Відень ^d	00:54:42.8	41.3110° N	129.0464° E	±9,6 км ^e	4,52
<i>ВЛ</i> , Пекін	00:54:43.10	41.3000° N	129.0000° E	..	4,6
<i>CEME</i> , Обнінськ	00:54:40.9	41.29° N	129.07° E	..	5,0
<i>NEIC</i> , Денвер	00:54:43	41.306° N	129.029° E	±3,8 км ^f	4,7
<i>NORSAR</i> , Карасьок	00:54:43	41.28° N	129.07° E	..	4,7

“..” – даних немає.

^a З урахуванням розбіжностей між оцінками, особливо стосовно точного місця вибуху, для порівняння представлені дані від п'яти джерел – однієї міжнародної і чотирьох національних установ: *IDC* – Міжнародний центр даних (*International Data Centre*) Організації ДВЗЯВ, Відень; *ВЛ* – Китайське управління з питань землетрусів (*China Earthquake Administration*), Інститут геофізики, Пекін; *CEME* – Центральна дослідно-методична експедиція (*Central Experimental Methodical Expedition*) Геофізичної служби Російської академії наук, Обнінськ, Калузька область; *NEIC* – Національний інформаційний центр з питань землетрусів Геологічної служби США (*US Geological Survey, National Earthquake Information Center*), Денвер, штат Колорадо; *NORSAR* – Норвезький національний центр даних для ДВЗЯВ (*Norwegian national data centre for the CTBTO*), Карасьок.

^b Відносні похибки вказані за даними використаних джерел інформації.

^c Магнітуда об'ємної хвилі характеризує масштаб події. Для достатньо коректної оцінки потужності підземного вибуху потрібна детальна інформація (наприклад, про геологічні умови в районі вибуху). Дані про магнітуду об'ємної хвилі забезпечують точну характеристику масштабу вибуху.

^d *IDC* перебував “у режимі випробування та тимчасової експлуатації”; в момент події дані надали лише 75% всіх станцій моніторингу Міжнародної системи моніторингу ДВЗЯВ.

^e Це значення є довжиною великої півосі довірчого еліпсу

^f Ця величина є похибкою визначення горизонтального місцезнаходження, яка визначається як “довжина найбільшої проекції на горизонтальну площину трьох головних похибок”.

Джерела: дані IDC: витяги з Бюлетеня розглянутої події (*Reviewed Event Bulletin, REB*) ОДВЗЯВ, надані Секцією інформування громадськості ОДВЗЯВ та Шведським агентством оборонних досліджень (*Swedish Defence Research Agency, FOI*); ‘CTBTO’s initial findings on the DPRK’s 2009 announced nuclear test’, Press release, 25 May 2009, <<http://www.ctbto.org/press-centre/press-releases/2009/ctbtos-initial-findings-on-the-dprks-2009-announced-nuclear-test/>>; *дані ВЛ:* *ВЛ data:* International Seismological Centre (ISC), ‘Event 13193113 North Korea’, ISC On-line Bulletin, <http://www.isc.ac.uk/cgi-bin/web-db-v3?event_id=13193113>; *дані CEME:* CEME, ‘Information message on underground nuclear explosion conducted in North Korea on May 25, 2009’, 26 May 2009, <http://www.ceme.gsras.ru/cgi-bin/info_quakee.pl?mode=1&id=125>; *дані NEIC:* ‘Magnitude 4.7: North Korea’, Preliminary Earthquake Report, 7 Aug. 2009, <<http://earthquake.usgs.gov/eqcenter/recenteqswww/Quakes/us2009hbaf.php>>; *дані NORSAR:* ‘Announced nuclear test by North Korea’, Press release, <<http://www.norsar.no/pc-61-99-Announced-Nuclear-Test-by-North-Korea.aspx>>.

Оскільки радіоактивних викидів виявлено не було, то неможливо визначити, який матеріал – уран чи плутоній – було використано у вибуховому пристрої під час випробування 2009р. Натомість, багатьма експертами припускається, що це був плутоній¹⁵. Без чіткої відповіді залишилося питання успішності випробування, оскільки, на відміну від 2006р., Північна Корея

¹⁵ Див. підрозділ IV розділу 9 цього видання.

не оголосила заздалегідь про заплановану потужність вибуху. Окремі експерти піддають сумніву успішність випробування, аргументуючи це тим, що потужність вибуху північнокорейського пристрою в одиниці кілотонн була в кілька разів нижчою за потужність, якої досягали ядерні держави під час своїх перших випробувань¹⁶.

III. Оцінка кількості ядерних вибухів протягом 1945-2009рр.

У таблиці 8Б.2 перелічені відомі на сьогодні ядерні вибухи, включно з проведеними в рамках програм випробувань, здійсненими в мирних цілях, а також двома атомними бомбами, скинутими в серпні 1945р. на Хіросіму та Нагасакі. Сумарна кількість враховує також випробування з метою перевірки безпеки запасів ядерної зброї, проведені Радянським Союзом, США і Францією, незалежно від їх потужності та від того, чи став результатом випробування ядерний вибух¹⁷. Дані таблиці не враховують докритичні експерименти. Одночасні детонації вибухових пристроїв, що отримали назву групових (або залпових) ядерних випробувань, здійснювалися США (з 1963р.) та Радянським Союзом (з 1965р.), переважно з метою економії ресурсів¹⁸. Групові випробування складають 20% усіх радянських випробувань, у США – 6%.

Термін “підземне ядерне випробування” визначається Протоколом 1990р. до радянсько-американського Договору 1974р. про поріг заборони випробувань (ДПЗВ, *Threshold Test-Ban Treaty, ТТВТ*) як “або окремий підземний ядерний вибух, здійснений на полігоні, або два чи більше підземних ядерних вибухів, здійснених на полігоні в межах району, окресленого колом діаметром 2 км, упродовж загального періоду часу 0,1 секунди”¹⁹. Термін “підземний ядерний вибух” визначається радянсько-американським Договором 1976р. про мирні ядерні вибухи (ДМЯВ, *Peaceful Nuclear Explosions Treaty, PNET*) як “будь-який окремий або груповий підземний ядерний вибух для мирних цілей”²⁰. “Груповий вибух” визначений як “два або більше окремих вибухів, для яких інтервал часу між послідовними окремими вибухами

¹⁶ Park, J., ‘The North Korean nuclear test: what the seismic data says’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 26 May 2009.

¹⁷ В експерименті з метою перевірки безпеки (випробуванні на безпеку) ядерні вибухові пристрої більшого або меншого ступеня готовності піддають дії умов, характерних для аварійної ситуації. Сердечник ядерного боєзаряду руйнується звичайною вибухівкою без вивільнення або з дуже малим вивільненням енергії ділення. Велика Британія також проводила численні випробування безпеки боєзарядів, але вони не враховані в таблиці 2 через їх велику кількість.

¹⁸ СРСР здійснив групові випробування (в т.ч. з вісьмома пристроями) 23 серпня 1975р. і 24 жовтня 1990р. (останнє випробування, проведене Радянським Союзом).

¹⁹ Протокол 1990р. до ДПЗВ, Частина I, параграф 2. Стислий виклад змісту та подробиці ДПЗВ див. у додатку А цього видання.

²⁰ ДМЯВ, стаття II.а. Стислий виклад змісту та подробиці ДМЯВ див. у додатку А цього видання.

не перевищує 5 сек. і для яких точки закладення всіх вибухових пристроїв можуть бути взаємопов'язані відрізками прямих ліній, кожен з яких з'єднує дві точки закладення та не перевищує 40 км²²¹.

У цій сфері запроваджувалися ряд мораторіїв, як на добровільній, так і на юридично зобов'язуючій основах. З листопада 1958р. до вересня 1961р. Велика Британія, СРСР і США дотримувалися мораторію на ядерні випробування. Договір 1963р. про часткову заборону ядерних випробувань (*Partial Test-Ban Treaty, ПТВТ*), який забороняє ядерні вибухи в атмосфері, у відкритому космосі, а також під водою набув чинності 10 жовтня 1963р.²² Із серпня 1985р. до лютого 1987р. СРСР дотримувався одностороннього мораторію на випробування. До моменту підписання 24 вересня 1996р. Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) Радянський Союз, потім Росія (із січня 1991р.) і США (з жовтня 1992р.) дотримувалися мораторію на випробування. Франція виконувала аналогічний мораторій з квітня 1992р. до вересня 1995р. ДВЗЯВ, який і досі не набув чинності, забороняє проведення будь-яких ядерних випробувань²³.

²¹ Договір про обмеження мирних ядерних вибухів, стаття II.в.

²² Сторонами Договору, серед інших країн, є Велика Британія, Індія, Пакистан, Росія і США. Повний перелік сторін див. у додатку А цього видання.

²³ Серед підписантів ДВЗЯВ – Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція. Повний перелік сторін див. у додатку А цього видання.

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями, роззброєння у 2009р.

Розділ 9. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження

Розділ 10. Контроль над звичайними озброєннями

Розділ 11. Контроль над міжнародними поставками, пов'язаними з безпекою

9. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження

ШЕННОН Н.КАЙЛ

I. Вступ

У 2009р. глобальні зусилля з ядерного роззброєння та нерозповсюдження отримали новий імпульс. Головними стимулом стали переговори між Росією і США з питань нового договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь, започатковані у травні 2009р. До інших подій, що сприяли цьому, слід також віднести досягнуту 65 державами-учасниками Женевської Конференції з роззброєння (КР) консенсусної згоди з відкриття переговорів з питань Договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів (ДЗВРМ, *Fissile Material Cut-Off Treaty, FMCT*). Це сталося після 12 років спроб вийти з процедурного глухого кута. Крім того, Рада Безпеки (РБ) ООН ухвалила резолюцію, яка на основі широкого консенсусу зафіксувала політичні зобов'язання стосовно певного спектру заходів зі сприяння ядерному роззброєнню та нерозповсюдженню, а також зі зниження загрози ядерного тероризму. Протягом 2009р. набули чинності два нові договори про зони, вільні від ядерної зброї (ЗВЯЗ, *nuclear weapon-free zone, NWFZ*), одна з яких охоплює Центральну Азію, інша – Африку.

Водночас, 2009р. не відзначився суттєвим прогресом на шляху до розв'язання тривалих проблем ядерних програм Ірану та Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, або Північної Кореї), які спричиняють міжнародне занепокоєння розповсюдженням ядерної зброї.

У цьому розділі розглядаються згадані та деякі інші події 2009р. у сфері контролю над ядерною зброєю, ядерного роззброєння та нерозповсюдження. У підрозділі II описуються відкриття американо-російських переговорів з питань договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь, а також головні спірні аспекти цих переговорів. У підрозділі III окреслені події, пов'язані з ядерною програмою Ірану, стисло викладені висновки МАГАТЕ про виявлений у країні у 2009р. незадекларований завод зі збагачення урану. У підрозділі IV аналізуються проблемна ситуація на Шестисторонніх переговорах про денуклеаризацію Корейського півострова, а також рішення Північної Кореї про проведення другого випробування ядерної зброї і відновлення програми створення інфраструктури для її виробництва. В підрозділі V стисло розглядається питання підозрілої незадекларованої ядерної діяльності Сирії і М'янми. В підрозділах VI та VII описується прогрес у багатосторонніх зусиллях з роззброєння та нерозповсюдження, в т.ч. договори про ЗВЯЗ у Центральній Азії та Африці. У підрозділі VIII наведені висновки.

Таблиця 9.1. Зведені дані про граничну кількість стратегічних озброєнь відповідно до американо-російських договорів про їх скорочення

Договір	Дата підписання/ набуття чинності	Кількість ядерних боеголовок, що враховуються договором	Загальна кількість стратегічних носіїв ядерної зброї ^d	Дата завершення терміну дії
СНО-I	31 липня 1991р./ 5 грудня 1994р. ^b	6 000	1 600	5 грудня 2009р.
СНО-II	3 січня 1993р./ .. ^c	3 000-3 500	жодного ^d	..
СНП	24 травня 2002р./ 1 червня 2003р.	1 700-2 200	жодного	31 грудня 2012р.
Новий СНО	8 квітня 2010р ..	1 500	800 (700 розгорнутих)	через 10 років після набуття чинності

СНО – Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (*Strategic Arms Reduction Treaty, START*); СНП – Договір про стратегічні наступальні потенціали (Московський договір, *Strategic Offensive Reductions Treaty, SORT*).

^a Стратегічні засоби доставки ядерної зброї – це міжконтинентальні балістичні ракети (МБР), балістичні ракети на підводних човнах (БРПЧ) і стратегічні бомбардувальники.

^b У травні 1992р. Білорусь, Казахстан та Україна підписали Лісабонський протокол з Росією і США, в результаті чого всі п'ять країн стали сторонами СНО-I.

^c СНО-II не набув чинності.

^d СНО-II передбачав заборону оснащення МБР головними частинами з роздільними боеголовками індивідуального наведення (БГРІН) і визначав обмеження у 1 700-1 750 БРПЧ для кожної зі сторін.

Джерела: додаток А цього видання; White House, 'Joint Understanding for the START follow-on treaty', 8 July 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/The-Joint-Understanding-for-The-Start-Follow-On-Treaty>.

II. Американо-російське співробітництво в контролі над стратегічною ядерною зброєю

У 2009р. Росія і США офіційно розпочали переговори з питань договору про скорочення стратегічних озброєнь, який мав замінити Договір 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I)¹. Переговори були високопріоритетним завданням як для російського керівництва, так і для Адміністрації нового Президента США Б.Обами. У квітні Б.Обама пообіцяв усіляко сприяти укладенню нового договору в рамках зобов'язань США з просування довгострокової мети – “миру та безпеки у світі без ядерної зброї”².

Заміна СНО-I, термін чинності якого спливав 5 грудня 2009р., стала нагальним завданням як для Росії, так і для США. Така зацікавленість

¹ Стилий виклад змісту та інші подробиці СНО-I див. у додатку А цього видання.

² White House, 'Remarks by President Barack Obama, Hradcany Square, Prague, Czech Republic', 5 Apr. 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered/>.

зумовлювалася тим, що верифікаційний режим СНО-I забезпечував обидві сторони можливостями взаємного моніторингу стратегічних ядерних сил. Зазначений режим складався з 13 видів інспекцій на місцях, а також постійного моніторингу відповідних видів діяльності, взаємного обміну даними та повідомленнями про стратегічні ядерні сили та об'єкти³. Ці заходи слугували також підґрунтям процесу перевірки наступних скорочень стратегічних озброєнь, передбачених Договором 2002р. про стратегічні наступальні потенціали (СНП), який не мав власного верифікаційного механізму (таблиця 9.1)⁴. Окремі прихильники контролю над ядерною зброєю зазначали, що за умов невиконання цих домовленостей стратегічні сили Росії і США стануть набагато менш прозорими для кожної зі сторін. Це, своєю чергою, призвело б до зростання ризику застосування у плануванні ядерних сил найбільш несприятливих сценаріїв⁵.

1 квітня 2009р. Президент Б.Обама і російський Президент Д.Медведев оприлюднили спільну заяву про рішення започаткувати переговори з питань “нової, всеохопної, юридично зобов’язуючої угоди про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь, яка має замінити СНО-I 1991р.”⁶ Двосторонні консультації були продовжені 24 квітня, а самі переговори розпочалися 22 травня⁷.

У підписаному в липні документі “Спільне розуміння” (*Joint Understanding*) Б.Обама та Д.Медведев ще раз підтвердили зобов’язання здійснити подальші скорочення стратегічних наступальних озброєнь країн та укласти “найближчим часом” нову юридично зобов’язуючу угоду замість СНО-I (1991р.)⁸. Президенти запропонували внести до неї положення, відповідно до якого кожна сторона зобов’язується скоротити свої стратегічні наступальні озброєння таким чином, щоб через сім років від дати набуття чинності Договором головні граничні показники були б “у діапазоні 500-1 100 од. – для стратегічних носіїв ядерної зброї” (тобто, МБР, БРПЧ і стратегічних

³ US Department of State, ‘START: verification’, Fact Sheet, 29 July 1991, <<http://www.state.gov/www/global/arms/factsheets/wmd/nuclear/start1/strtrveri.html>>.

⁴ Стилий виклад змісту СНП (відомого також як Московський договір) див. у додатку А цього видання.

⁵ Kimball, D., ‘Jump-STARTing US-Russian disarmament’, *Arms Control Today*, vol.38, no.9 (Apr. 2008), p.3. Важливість збереження, навіть у спрощеному вигляді, верифікаційного режиму СНО-I визнавалась як російською, так і американською сторонами. Див.: Кайл Ш.Н “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.353-356.

⁶ White House, ‘Joint statement regarding further reductions in strategic offensive arms’, 1 Apr. 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Joint-Statement-by-Dmitriy-A-Medvedev-and-Barack-Obama>.

⁷ ‘U.S., Russia set to open START talks May 19 in Moscow’, RIA Novosti, 15 May 2009, <<http://en.rian.ru/russia/20090515/155026763.html>>. Делегації очолювали помічник Держсекретаря США Р.Геттемюллер і Посол А.Антонов, директор Департаменту з питань безпеки та роззброєння Міністерства закордонних справ РФ.

⁸ White House, ‘Joint Understanding for the START follow-on treaty’, 8 July 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/The-Joint-Understanding-for-The-Start-Follow-On-Treaty>.

бомбардувальників), та “1 500-1 675 – боеголовок для них”⁹. Стосовно порядку підрахунку вказаних граничних показників, а також формулювань, обміну даними, повідомлень, ліквідації, інспекцій і процедур перевірки, заходів зміцнення довіри та забезпечення прозорості, було домовлено, що все це буде визначено шляхом наступних переговорів. У “Спільному розумінні” визначалося, що згадані заходи повинні бути “адаптовані, спрощені та, за можливості, менш витратними, порівняно зі СНО-І”¹⁰. Термін чинності Нового СНО має бути 10 років, – якщо він не буде замінений наступною угодою. Б.Обама та Д.Медведєв дійшли згоди, що в новому договорі має бути розв’язане суперечливе трактування “взаємозв’язку між стратегічними наступальними і стратегічними оборонними озброєннями”¹¹. Попередні двосторонні обговорення Нового СНО ускладнювалися запереченнями з боку Росії з приводу розгортання США у Польщі та Чехії елементів системи протиракетної оборони (ПРО). Москва наполягала на тому, що до моменту досягнення домовленості з питань нового договору про скорочення ядерних озброєнь, США повинні усунути занепокоєння Росії наслідками запланованого розгортання ПРО для її системи стратегічного ядерного стримування. За інформацією американських посадовців, рішення про внесення положення, що пов’язує стратегічні оборонні та наступальні сили, відбивало усвідомлення того, що проблеми ПРО не будуть предметом переговорів з питань Договору, який має замінити СНО-І¹². Пізніше США оголосили про відкладення на невизначений термін планів розгортання елементів ПРО в Польщі та Чехії, а також про плани розгортання реконфігурованої системи перехоплення ракет середньої і малої дальності в іншому районі Європи. При цьому, офіційні особи у Вашингтоні заперечили зв’язок між цим рішенням і російською позицією стосовно системи ПРО, розгортання якої було заплановане попередньою Адміністрацією США¹³.

Головні аспекти розбіжностей

До кінця 2009р. Росія і США провели в Женеві вісім раундів переговорів. Найбільш суттєві розбіжності в позиціях сторін стосувалися специфічних процедур верифікації кількісних обмежень, запроваджуваних Новим СНО. До них належали т.зв. “невзаємні заходи”, зокрема положення про безперервний контроль американськими інспекторами на пропускних пунктах на

⁹ White House (посилання 8). За повідомленнями преси, Росія виявила зацікавленість у встановленні більш низької граничної кількості засобів доставки в 500 од., оскільки в цьому випадку ліквідації протягом наступного десятиріччя підлягала б велика кількість застарілих ракет, вироблених ще за радянських часів. Див.: MacAskill, E. and Harding, L., ‘US and Russia close in on nuclear treaty’, *The Guardian*, 15 Dec. 2009.

¹⁰ White House (посилання 8).

¹¹ White House (посилання 8).

¹² Tauscher, E., US Under Secretary of State for Arms Control and International Security, Remarks to US Strategic Command Deterrence Symposium, Omaha, NE, 30 July 2009, <<http://www.acronym.org.uk/docs/0907/doc11.htm>>.

¹³ Baker, P., ‘White House scraps Bush’s approach to missile shield’, *New York Times*, 17 Sep. 2009.

російському заводі з виробництва стратегічних ракет у м.Воткінськ¹⁴. Такі верифікаційні заходи не могли бути взаємними, оскільки США, на відміну від Росії, припинили виробництво нових стратегічних ракет¹⁵. Російська сторона заперечувала стосовно перенесення до Нового СНО положень попереднього Договору стосовно даних про польотні випробування стратегічних ракет. Як повідомлялося, Росія не погоджувалася з положеннями про заборону на кодування телеметричних даних про польотні випробування ракет, оскільки планувала прийняти на озброєння нове покоління стратегічних ракет, тоді як США таких планів не мали¹⁶. Крім того, як повідомлялося, розбіжності в позиціях Росії і США проявилися в питанні про необхідність перегляду “правил підрахунку”, що застосовувалися у СНО-І (приписування конкретним носіям певної кількості боєголовок, незалежно від реальної (можливо, меншої) кількості). США намагалися змінити це правило і внести положення, згідно з яким кожній стороні дозволялося б використовувати інспекції на місцях для безпосереднього підрахунку кількості боєголовок на носіях іншої сторони договору¹⁷. Натомість Росія стверджувала, що без визначення кількості боєголовок на кожну ракету результати інспекцій можуть не дати адекватної інформації про резерв оперативних боєголовок США. Ці вимоги Росії були зумовлені її бажанням за рахунок Нового СНО обмежити суттєву перевагу США у “зворотному потенціалі” (*upload potential*) – можливості швидко розгорнути ядерні боєголовки, що зберігаються у сховищах, на стратегічних носіях ядерної зброї. Російська точка зору полягала в тому, що головним недоліком СНП було те, що він не “зафіксував” чи не зробив незворотними передбачені скорочення озброєнь за рахунок підконтрольного знищення сторонами знятих з носіїв боєголовок¹⁸. Ще одним предметом розбіжностей були плани попередньої Адміністрації США з оснащення деяких стратегічних ракет неядерними боєголовками – як частина плану “Глобальний удар” (*Global Strike*) Стратегічного командування¹⁹. Росія

¹⁴ Grossman, E.M., ‘U.S. treaty-monitoring presence at Russian missile plant winding down’, *Global Security Newswire*, 20 Nov. 2009, <http://gsn.nti.org/gsn/nw_20091120_8953.php>.

¹⁵ До моменту прийняття США рішення припинити випуск нових ракет Росія мала можливість проведення взаємного моніторингу діяльності на майданчику заводу *Thiokol Strategic Operations* (штат Юта).

¹⁶ Collina, T.Z., ‘START stalls; talks continue’, *Arms Control Today*, vol.40, no.1 (Jan./Feb. 2010); Grossman, E.M., ‘Talks hit “sweet spot” for landing new START agreement, U.S. official says’, *Global Security Newswire*, 13 Jan. 2010, <http://www.globalsecuritynewswire.org/gsn/nw_20100113_6737.php>.

¹⁷ Collina, T.Z., ‘START deadline looms; endgame begins’, *Arms Control Today*, vol.39, no.9 (Nov. 2009).

¹⁸ Diakov, A. and Miasnikov, E., ‘On some aspects of the Joint Understanding for the START follow-on treaty, signed by U.S. and Russian presidents during the recent summit meeting’, Moscow Centre for Arms Control, Energy and Environmental Studies, 7 Aug. 2009, p.3, <<http://www.armscontrol.ru/pubs/en/adem080709e.pdf>>. На відміну від Росії, якій довелося знищувати застарілі стратегічні ракети-носії, США мали змогу дотримуватись обмежень СНО-І на розгорнуті боєголовки за рахунок зняття з ракет головних частин з роздільними боєголовками індивідуального наведення (БГРІН) та розміщення їх у сховищах. Російські експерти відзначали, що така ситуація – якщо вибір буде зроблено на користь попередніх значень бойового навантаження ракет – забезпечує США суттєву перевагу в кількості розгорнутих стратегічних боєголовок.

¹⁹ Kile, S.N., Fedchenko, V. and Kristensen, H., ‘World nuclear forces, 2008’, *SIPRI Yearbook 2008*, p.370.

наполягала на тому, що будь-які обмеження в майбутньому договорі мають стосуватися також американських МБР і БРПЧ, які можуть бути оснащені звичайними, замість ядерних, боезарядами²⁰.

Припинення чинності СНО-I

Наприкінці осені 2009р. як Росія, так і США визнали наявність багатьох суттєвих проблем і невирішених технічних питань, що унеможливлювали укладення нового договору до моменту завершення чинності СНО-I²¹. Невідворотне наближення цієї дати змусило обидві сторони докласти серйозних зусиль для завершення розробки правового механізму “перехідного” періоду, чинного до моменту укладення нового договору. Але цієї мети вчасно досягти не вдалося²². 4 грудня президенти Б.Обама і Д.Медведев оприлюднили стислу спільну заяву, в якій проголосили рішучі наміри продовжувати спільну роботу з “якомога швидшого набуття чинності новим договором про стратегічні озброєння”²³.

Завершення терміну чинності СНО-I означало, що окремі процедури перевірки надалі вже не будуть виконуватися. Найбільші спори викликала домовленість про безперервний моніторинг американськими представниками Воткінського заводу, де виготовляються російські ракети. Ця домовленість піддавалася критиці в Росії як така, що надавала можливість надмірного втручання у внутрішні справи²⁴. Водночас, у США деякі сенатори-республіканці критикували Білий дім за те, що він не забезпечив ефективності цієї процедури перевірки саме тоді, коли російський завод випускав нові мобільні МБР, що важко піддаються верифікації технічними засобами США²⁵.

Чергове ускладнення на переговорах виникло, коли російський Прем'єр-міністр В.Путін пов'язав підписання нового договору з новими узгодженими обмеженнями на плани ПРО США²⁶. Це суперечило заявам посадовців Адміністрації США про згоду сторін на те, що питання ПРО вирішуватимуться незалежно від домовленостей стосовно Нового СНО²⁷. У США заява В.Путіна викликала критику політичного курсу Адміністрації Б.Обама на переговорах. У 2009р. республіканці в Конгресі США намагалися внести зміни до Закону про витрати на національну оборону у 2010р. (*National Defense Authorization Bill*) з метою заборони витрат на реалізацію Нового

²⁰ Grossman, E.M., ‘Russian experts question role of conventional “prompt Global Strike” weapons’, Global Security Newswire, 7 Apr. 2009, <http://gsn.nti.org/gsn/nw_20090406_7955.php>.

²¹ Baker, P. and Levy, C.J., ‘Arms treaty is likely to expire before new pact is set’, *New York Times*, 3 Dec. 2009.

²² Baker, P. and Levy, C.J., ‘Arms treaty is likely to expire before new pact is set’, *New York Times*, 3 Dec. 2009.

²³ White House, ‘Joint statement by the President of the United States of America and the President of the Russian Federation on the expiration of the Strategic Arms Reduction Treaty (START)’, 4 Dec. 2009, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/joint-statement-president-united-states-america-and-president-russian-federation-ex>>.

²⁴ Порошков Н. “Прощай Воткинск”. – *Время новостей*, 3 декабря 2009г.

²⁵ Krlev, N., ‘U.S. to stop counting new missiles in Russia’, *Washington Times*, 1 Dec. 2009.

²⁶ ‘Vladimir Putin attacks US missile defence’, BBC News, 29 Dec. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8433352.stm>>.

²⁷ Tauscher (посилання 12).

СНО, доки в нових домовленостях, серед іншого, не будуть усунуті будь-які обмеження на можливості США з розбудови ПРО та не буде забезпечене в повному обсязі фінансування модернізації ядерного виробничого комплексу США²⁸.

Рік закінчився без укладення нового договору, що мав замінити СНО-І. Обидві сторони погодилися відновити переговори в Женеві в середині січня 2010р.

III. Іран та занепокоєння ядерним розповсюдженням

У 2009р. загострилися спори з приводу масштабів і характеру ядерної діяльності Ірану у зв'язку з викриттям факту будівництва Тегераном своєчасно незадекларованого збагачувального заводу. У вересні Іран адресував листа Генеральному директору МАГАТЕ М.Ель-Барадею (*Mohamed ElBaradei*), інформуючи Агентство про те, що на додаток до першої установки, розташованої в Натанці, започатковане будівництво другої експериментальної збагачувальної установки з виробництва низькозбагаченого урану (НЗУ) для його використання в ядерному паливному циклі²⁹. Листа було надіслано до МАГАТЕ напередодні спільної прес-конференції Президента США Б.Обами, Президента Франції Н.Саркозі (*Nicolas Sarkozy*) і Прем'єр-міністра Великої Британії Г.Брауна (*Gordon Brown*), на якій була оголошена їх заява про те, що Іран будує незадекларований збагачувальний завод, і що їм давно відомо про існування цього об'єкта³⁰.

За інформацією американських офіційних осіб, завод розташовано в підземному тунелі на території бази Корпусу стражів ісламської революції (*Islamic Revolutionary Guards Corps*) поблизу м.Кум. Західні лідери відзначили, що розміри заводу, його конфігурація і розміщення викликають підозру в його використанні для виробництва високозбагаченого урану (ВЗУ) в рамках ядерної військової програми³¹. Викриття факту наявності такого заводу відродило також підозри стосовно наявності інших незадекларованих установок, що залишилися поза увагою інспекцій МАГАТЕ, які здійснюються відповідно до Угоди про гарантії в рамках ДНЯЗ³².

²⁸ Collina, T.Z., 'Administration pushes to finish "new START"', *Arms Control Today*, vol.39, no.7 (Sep. 2009).

²⁹ IAEA, Board of Governors, 'Implementation of the NPT safeguards agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran', Report by the Director General, GOV/2009/74, 16 Nov. 2009, p.2. У документі повідомлялося про заплановане збагачення урану до рівня 5% (за ізотопом уран-235). Згадані в тексті документи МАГАТЕ див. на сайті Агентства: <<http://www.iaea.org/>>.

³⁰ Sanger, D.E. and Broad, W.J., 'U.S. and allies warn Iran over nuclear "deception"', *New York Times*, 26 Sep. 2009.

³¹ White House, 'Background briefing by senior Administration officials on Iranian nuclear facility', 25 Sep. 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Background-Briefing-By-Senior-Administration-Officials-On-Iranian-Nuclear-Facility>.

³² Lewis, J., 'Covert site in Iran', *Arms Control Wonk*, 25 Sep. 2009, <<http://www.armscontrolwonk.com/2475/covert-site-in-iran>>.

Іран відкинув звинувачення в тому, що об'єкт, який МАГАТЕ назвало Паливозбагачувальним заводом Фордоу (*Fordow Fuel Enrichment Plant, FFEP*), є частиною прихованої ядерної військової програми. В надісланому в жовтні листі до Агентства Іран стверджував, що рішення про будівництво заводу було зумовлене “зростанням загроз воєнного нападу на Іран”, – натякаючи тим самим на заяви Ізраїлю і США про те, що вони не виключають можливість застосування сили для припинення іранської ядерної програми. В листі пояснювалося, що майданчик у Фордоу був виділений Організації з атомної енергії Ірану (ОАЕІ, *Atomic Energy Organization of Iran, AEOI*) у II половині 2007р., і з того часу розпочалося будівництво заводу із запланованим терміном введення в дію у 2011р. В листі також стверджувалося, що завод будувався на випадок надзвичайної ситуації з метою забезпечення безперервного збагачення урану навіть за умов збройних нападів на іранські експериментальний і промисловий центрифугові заводи в Натанці³³.

26-27 жовтня 2009р. інспектори МАГАТЕ здійснили візит для перевірки інформації про конструкцію (*Design Information Verification*) і підтвердили, що завод знаходиться на проміжній стадії будівництва й жодна центрифуга на ньому ще не встановлена. Інспектори також дізналися, що завод спроектовано під 16 каскадів центрифуг із загальною їх кількістю близько 3 000 одиниць³⁴. Іран повідомив МАГАТЕ, що на заводі Фордоу заплановано використання лише центрифуг *IR-1*. Але, за словами директора ОАЕІ, пізніше Іран може перейти на більш ефективні центрифуги нового покоління³⁵. За інформацією американських посадових осіб, якщо *FFEP* вийде на повну потужність, то на ньому можна буде щорічно виробляти ВЗУ в кількості, достатній для виготовлення “одного-двох” ядерних боезарядів³⁶.

Питання, що викликають занепокоєння МАГАТЕ

У листопаді М.Ель-Барадей доповів Правлінню МАГАТЕ про стан імплементації Іраном Угоди про гарантії, наголосивши на кількох проблемах, пов'язаних із заводом у Фордоу, які викликають найбільше занепокоєння. Хоч інспектори підтвердили відповідність конструкції об'єкта даним, наданим Тегераном у жовтні у формі анкети (*design information questionnaire*), але для з'ясування призначення об'єкта є потреба в додатковій інформації. В доповіді також була піддана сумніву достовірність представлені Іраном хронології робіт на об'єкті. Підставою для цього стали комерційні супутникові фотознімки, які свідчать про те, що протягом 2002-2004рр. на

³³ IAEA, GOV/2009/74 (посилання 29), р.3.

³⁴ IAEA, GOV/2009/74 (посилання 29), р.2.

³⁵ Kalantari, H., 'Iran plans to use new centrifuge at nuclear plant', Reuters, 6 Oct. 2009, <<http://www.reuters.com/article/idUSTRE5951Z920091006>>.

³⁶ White House (посилання 31). З оцінкою Уряду США не погодилися два неурядові аналітики, за підрахунками яких, якщо збагачення почнеться з природного урану, то заводу буде потрібно до чотирьох років для виробництва ВЗУ в кількості, достатній для виготовлення одного боезаряду. Див.: Oelrich, I. and Barzashka, I., 'A technical evaluation of the Fordow fuel enrichment plant', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 23 Nov. 2009.

майданчику здійснювалися будівельні роботи і що у 2006р. вони поновилися. Чи були вони пов'язані з будівництвом збагачувального заводу, залишається незрозумілим³⁷.

Незалежно від дати отримання дозволу на проектування *FFEP* або дати започаткування будівництва об'єкта, ненадання Іраном інформації до МАГАТЕ до вересня 2009р. є “несумісним з його зобов'язаннями, визначеними в Додаткових положеннях до Угоди з МАГАТЕ про гарантії”³⁸. В доповіді були відхилені як неправомірні твердження іранських посадових осіб про те, що Тегеран не був зобов'язаний інформувати МАГАТЕ про завод у Фордоу, оскільки на той час була чинною стара версія Додаткових положень до Угоди про гарантії, відома як Код 3.1³⁹. МАГАТЕ ще раз заявило, що в іранській Угоді з Агентством про гарантії не існує жодних механізмів одностороннього припинення чинності зміненого Коду 3.1, погодженого з МАГАТЕ у 2003р.⁴⁰

У листопаді Правління МАГАТЕ ухвалило резолюцію, в якій піддало Іран критиці за невиконання ним зобов'язань згідно з його Угодою про гарантії і за невідповідність його дій вимогам Правління, а також РБ ООН – припинити всю діяльність, пов'язану зі збагаченням урану⁴¹. Резолюція закликала Іран припинити будівництво *FFEP* та підтвердити, що Тегераном не “приймалося рішення будувати або дозволити будівництво будь-якої іншої ядерної установки, яка не була заявлена Агентству”. Крім того, Ірану була висунута вимога застосовувати положення зміненого Коду 3.1 і негайно розпочати виконання Додаткового протоколу⁴².

³⁷ IAEA, GOV/2009/74 (посилання 29), р.3.

³⁸ У лютому 2003р., після виявлення попередньо незадекларованих збагачувальних заводів у Натанці, Іран погодився з текстом переглянутого Коду 3.1 загальної частини Додаткових положень, стосовно своєчасного надання до МАГАТЕ інформації про конструкцію. Згідно з цим документом, Іран повинен надавати Агентству інформацію про конструкцію нових ядерних установок, що підпадають під дію гарантії, “одразу ж після прийняття рішення про будівництво або про надання дозволу на будівництво такої установки”.

³⁹ У відповідь на прийняття в березні 2007р. РБ ООН Резолюції №1747 Іран призупинив виконання положень переглянутого Коду 3.1. Він повернувся до виконання початкової версії, узгодженої в 1976р., відповідно до якої Іран був зобов'язаний надавати інформацію про конструкцію нової установки “не пізніше 180 днів до запланованої дати першої поставки на цю установку ядерного матеріалу”.

⁴⁰ У цьому питанні Іран дотримується позиції, згідно з якою він мав право повернутися до початкової версії Коду 3.1, оскільки переглянутий текст не був ратифікований Меджлісом (Парламентом). Критичну оцінку позиції Ірану див.: Acton, J.M., ‘Iran violated international obligations on Qom facility’, Carnegie Endowment of International Peace, Proliferation analysis, 25 Sep. 2009, <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=23884>.

⁴¹ IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran’, Resolution, GOV/2009/82, 27 Nov. 2009. Ця резолюція була відхилена трьома державами (Венесуелою, Кубою і Малайзією); шість держав утрималися від голосування (Афганістан, Бразилія, Єгипет, Пакистан, Південна Африка та Туреччина); 26 держав проголосували “за”.

⁴² IAEA, GOV/2009/82 (посилання 41), р.2. У грудні 2003р. Тегеран підписав Додатковий протокол до Угоди з МАГАТЕ про всеохопні гарантії, згідно з яким інспектори Агентства отримали додаткові повноваження на розслідування можливої незадекларованої діяльності. В лютому 2006р., на знак протесту проти передачі Правлінням МАГАТЕ іранського ядерного досюде до РБ ООН, Іран заявив, що надалі він припиняє виконувати положення Додаткового протоколу, який ще мав пройти процедуру ратифікації в Меджлісі (Парламенті) Ірану.

Резолюція також закликала Іран забезпечити повною мірою співпрацю з МАГАТЕ шляхом “надання на запит Агентства такого доступу та такої інформації, які дозволять вирішити всі питання щодо ядерної програми Ірану”. Як детально викладено в доповіді М.Ель-Барадея до Правління від 16 листопада, залишаються ряд питань, пов’язаних з невідповідністю діяльності Тегерана Угоді про гарантії, які викликають “серйозне занепокоєння” і на які потрібно отримати відповіді, аби впевнитися у відсутності військового виміру ядерної програми Ірану⁴³. В доповіді було відзначено, що “більше року минуло з того моменту, коли Агентство останній раз могло залучити Іран” до обговорення невирішених питань, зокрема стосовно свідчення проведення Іраном досліджень певних аспектів конструювання ядерної зброї⁴⁴. Крім інформації про ці дослідження, підозри щодо прихованого виконання Іраном робіт, пов’язаних з конструюванням ядерної зброї, підсилювалися після опублікування у британській газеті документа мовою фарсі, в якому, як виявилось, описувалася програма розробки та випробування ключового компонента ядерної зброї⁴⁵.

29 листопада Уряд Ірану надіслав Правлінню МАГАТЕ недвозначну відповідь, у якій оголосив про ухвалення ним планів будівництва 10 нових заводів зі збагачення урану. Згідно з цією заявою, будівництво п’яти заводів, рішення про спорудження майданчиків для яких прийняті, мало розпочатися вже за два місяці⁴⁶.

Поновлення переговорів між Іраном і державами групи “5+1”

У жовтні, одночасно з полемікою навколо заводу у Фордоу, вперше за більш ніж річний період Іран і держави групи “5+1” (п’ять постійних членів РБ ООН – Велика Британія, Китай, Росія, Сполучені Штати і Франція – плюс Німеччина) поновили переговори про майбутню іранську програму збагачення урану. На переговорах було досягнуто певного прориву, у зв’язку з чим сторони зробили заяву про те, що вони, у принципі, досягли порозуміння щодо угоди про постачання ядерного палива: Іран відправить 1 200 кг НЗУ – близько 7% загальної кількості виробленого Тегераном НЗУ – до Росії для наступного збагачення⁴⁷. Після цього Франція мала б виготовити ядерне паливо для Тегеранського дослідницького реактора (ТДР) з використанням

⁴³ Стилий виклад цих проблем див.: Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”. – *Щорічник СППРІ 2009*, с.336-344.

⁴⁴ IAEA, GOV/2009/74 (посилання 29), pp.6-7.

⁴⁵ Philip, C., ‘Secret document exposes Iran’s nuclear trigger’, *The Times*, 14 Dec. 2009. Документ, охарактеризований Іраном як сфабрикований, описував нейтронний детонатор, виготовлений з дейтериду урану і призначений для ініціації вибуху ядерного босзаряду.

⁴⁶ ‘Iran “planning 10 new uranium enrichment sites”’, *BBC News*, 29 Nov. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8385275.stm>>; ‘Iran to build more uranium plants’, *Al Jazeera*, 30 Nov. 2009, <<http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2009/11/20091129154255281852.html>>.

⁴⁷ Erlanger, S. and Landler, M., ‘Iran agrees to send enriched uranium to Russia’, *New York Times*, 2 Oct. 2009.

іранського НЗУ або збагаченого урану російського виробництва⁴⁸. Наявних запасів НЗУ для цього реактора, за розрахунками, мало вистачити до 2010р. – саме ця перспектива спонукала Іран влітку 2009р. шукати допомоги для перезавантаження реактора ТДР⁴⁹.

Запропонована угода була схвально сприйнята країнами Заходу – як корисний для зміцнення довіри захід, оскільки він вимагатиме від Ірану відправки за межі країни до кінця 2009р. більшої частини задекларованого запасу НЗУ⁵⁰. Згодом матеріал повинен був повернутися до Ірану у вигляді паливних елементів для ТДР. При цьому, такі елементи важко використати для виготовлення ядерної зброї. Згідно з цілим рядом оцінок як урядових, так і неурядових експертів, на початку 2009р. Іраном було вироблено НЗУ в кількості, достатній для виготовлення щонайменше одного боезаряду, – в разі завчасного прийняття Тегераном такого рішення⁵¹.

29 жовтня Іран висунув контрпропозицію стосовно підготовленого МАГАТЕ проекту плану, заснованого на пропозиції групи “5+1”⁵². Іран, у принципі, позитивно поставився до ідеї відправки виробленого ним НЗУ за межі країни для наступного збагачення, але наполягав на тому, щоб відправка здійснювалася меншими партіями впродовж невизначеного часу. Ця позиція відбивала невпевненість Тегерана в тому, що західні країни дозволять повернути збагачене паливо до Ірану. Як повідомлялося, пропозиція групи “5+1” сприймалася вищим керівництвом Ірану як дуже політизована – з огляду на очевидний на той момент глибокий розкол серед політичних сил країни, викликаний спірними результатами президентських виборів у червні 2009р.⁵³

Наступного місяця, після неодноразових закликів до Ірану уточнити його позицію, з’ясувалося, що домовленості між Іраном і групою “5+1” домогтися не вдалося. Міністр закордонних справ М.Моттакі (*Manoucherh Mottaki*) зробив заяву, що Іран не має наміру відправляти НЗУ за кордон до моменту надходження до країни палива, призначеного для ТДР. При цьому, Іран погодився розглянути варіант “одночасного обміну” на іранській території – на розташованому в Перській затоці острові Кіш⁵⁴. Нова пропозиція Тегерана

⁴⁸ ТДР, призначений для виробництва медичних ізотопів, з 1993р. працює на аргентинському паливі. Паливо, що завантажують до реактора, виготовлене на основі урану, збагаченого до 19,7% (за ізотопом уран-235). Технічні можливості з фабрикації паливних елементів, які відповідають специфікації палива, необхідного для ТДР, мають лише Росія і Франція.

⁴⁹ Porter, G., ‘Iran’s fuel for conflict’, *Le Monde Diplomatique*, 9 Dec. 2009.

⁵⁰ Erlanger and Landler (посилання 47); Kalantari (посилання 35). За деякими оцінками, за наявних темпів виробництва, Ірану знадобиться близько одного року для відновлення резерву НЗУ обсягом 1 200 кг.

⁵¹ Borger, J., ‘Iran has enough enriched uranium to make bomb, IAEA says’, *The Guardian*, 19 Feb. 2009; та ‘Iran has enough nuclear fuel to make bomb: US’, Reuters, 1 Mar. 2009, <<http://www.reuters.com/article/idUSTRE5201GO20090301>>.

⁵² Blitz, J., Bozorgmehr, N. and Dombey, D., ‘Iran seeks big changes to nuclear deal’, *Financial Times*, 30 Nov. 2009; Pouladi, F., ‘Iran wants more talks on nuclear fuel deal’, Agence France-Press, 30 Oct. 2009.

⁵³ ‘Iran: too divided for a nuclear deal?’, BBC News, 5 Nov. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8343990.stm>>; та Porter (посилання 49).

⁵⁴ Hafezi, P., ‘Iran rejects sending uranium abroad’, Reuters, 18 Nov. 2009, <<http://www.reuters.com/article/idUSTRE5AH2H820091118>>.

була відхилена Великою Британією, Німеччиною, Францією (“Трійкою Євросоюзу”, ЄС-3) і США як така, що не відповідає головній меті початкової домовленості, а саме – зменшення іранського запасу НЗУ до рівня, недостатнього для виготовлення ядерної зброї⁵⁵.

Протягом року угода про постачання ядерного палива для ТДР так і не була укладена. Зрив переговорного процесу змусив США закликати міжнародну спільноту до застосування більш жорсткого підходу до Ірану, в т.ч. застосування нових дієвих санкцій. Проте, на початку 2010р. ознак одностайної підтримки цього заклику з боку постійних членів РБ ООН не спостерігалось⁵⁶.

IV. Патова ситуація навколо ядерної програми Північної Кореї

У 2009р. спроби відродити план денуклеаризації Північної Кореї, узгоджений у 2007р., завели Шестисторонні переговори до глухого кута⁵⁷. Планом була визначена послідовність взаємних кроків за принципом “дія у відповідь на дію”, кінцевою метою яких було спонукати Північну Корею до відмови в контрольований спосіб від ядерної програми⁵⁸. Але восени 2008р. домовленості були порушені внаслідок спору між двома принциповими антагоністами – Північною Кореєю і США – з приводу способу перевірки точності та повноти первинної декларації Північної Кореї про її ядерні установки та діяльність з виробництва плутонію, як це було передбачено угодою⁵⁹.

Поновлення Північною Кореєю випробувань балістичних ракет і ядерної зброї

У квітні 2009р. північнокорейське агентство новин повідомило про супутник зв'язку, успішно виведений на орбіту триступінчатою ракетою-носієм з ракетного полігону Мусудан-Рі на північно-східному узбережжі країни⁶⁰. На відміну від попередніх пусків ракет великої дальності, в цьому випадку Північна Корея за кілька тижнів заявила про намір запустити цивільний супутник. Повідомлення Пхеньяна про успішне виведення супутника

⁵⁵ Erlanger, S., ‘Frustration as Iran stalls on deal’, *New York Times*, 20 Nov. 2009; Council of the European Union, ‘Statement by Robert Cooper following the E3+3 meeting on Iran in Brussels’, 20 Nov.2009, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/declarations/111386.pdf.

⁵⁶ MacFarquhar, N., ‘Chinese envoy objects to more penalties for Iran’, *New York Times*, 6 Jan. 2009.

⁵⁷ Шестисторонні переговори були започатковані в серпні 2003р. завдяки дипломатичній ініціативі Китаю з метою розв’язання суперечностей щодо способів реагування на підозри стосовно ядерної програми Північної Кореї. Шістьма сторонами переговорів є Китай, Південна Корея, Північна Корея, Росія, США та Японія.

⁵⁸ Про План денуклеаризації Північної Кореї 2007р. див.: Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПРІ 2008*, с.312-315.

⁵⁹ Див. Кайл (посилання 5), с.315-317.

⁶⁰ Korean Central News Agency, ‘KCNA on DPRK’s successful launch of satellite Kwangmyongsong-2’, 5 Apr. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200904/news05/20090405-11ee.html>>.

на орбіту було піддане сумніву зовнішніми аналітиками, оскільки дані спостережень свідчили, що третя ступінь із супутником впала в Тихий океан⁶¹. Південна Корея, США та Японія засудили цей запуск як спробу Північної Кореї продовжити польотні випробування балістичної ракети великої дальності *Taepodong-2* після невдалого випробування у 2006р.⁶²

Після тривалої дискусії РБ ООН одностайно ухвалила заяву із засудженням Пхеньяна за запуск ракети, вимагаючи від Північної Кореї “не проводити наступних пусків” і діяти в повній відповідності до Резолюції №1718, тобто припинити всі види діяльності, пов’язані з балістичними ракетами⁶³. Цією заявою Комітет РБ із санкцій до Північної Кореї було закликано вжити заходів, передбачених Резолюцією №1718, але призупинених наприкінці 2006р. у зв’язку з поверненням Пхеньяна до Шестисторонніх переговорів.

Північна Корея засудила заяву, як скеровану США акцію, “що навмисно порушує суверенітет КНДР” та її право розвивати згідно з міжнародним законодавством цивільну супутникову програму. У відповідь на дії РБ ООН Пхеньян оголосив про вихід із Шестисторонніх переговорів і відмову від зобов’язань, які стали результатом домовленостей під час попередніх переговорів. Північна Корея також заявила, що робитиме все для “зміцнення спроможностей ядерного стримування з метою забезпечення самооборони в будь-який спосіб”. Зокрема, нею передбачалося поновлення виробництва плутонію для ядерної зброї, припинене в рамках домовленостей 2007р. про денуклеаризацію, а також вжиття заходів “з відновлення початкового стану ядерних установок, виведених з ладу згідно з цією домовленістю”⁶⁴. Пізніше Пхеньян оголосив про започаткування переробки відпрацьованих паливних стрижнів з ядерного реактора з графітовим сповільнювачем у Йонгбені⁶⁵.

Міжнародна реакція на друге випробування ядерної зброї Північною Кореєю

У травні 2009р. агентство новин Північної Кореї повідомило про другий успішний підземний ядерний вибух⁶⁶. Попереднє випробування в жовтні 2006р. було розцінено багатьма експертами як невдале через відмінність

⁶¹ Broad, W.J., ‘North Korea’s missile launch was a failure, experts say’, *New York Times*, 5 Apr. 2009.

⁶² ‘Defiant N Korea launches rocket’, BBC News, 5 Apr. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/7982874.stm>>.

⁶³ United Nations, Security Council, Statement by the President, S/PRST/2009/7, 13 Apr. 2009. Резолюція №1718 вимагала від Північної Кореї відмовитися від ядерної зброї, а також від програм виготовлення ядерної зброї і балістичних ракет – “повністю та в контрольований спосіб, що забезпечує незворотність”. Див.: UN Security Council Resolution 1718, 14 Oct. 2006.

⁶⁴ Korean Central News Agency, ‘DPRK Foreign Ministry vehemently refutes UNSC’s “Presidential Statement”’, 14 Apr. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200904/news14/20090414-23ee.html>>.

⁶⁵ Korean Central News Agency, ‘Foreign Ministry spokesman on reprocessing of spent fuel rods’, 25 Apr. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200904/news25/20090425-20ee.html>>.

⁶⁶ Korean Central News Agency, ‘KCNA report on one more successful underground nuclear test’, 25 May 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200905/news25/20090525-12ee.html>>.

зафіксованої потужності вибуху від очікуваної⁶⁷. Хоча це випробування не було несподіваним, повідомлення про нього викликало міжнародний осуд⁶⁸.

У червні РБ ООН одностайно ухвалила Резолюцію №1874, що вимагала від Північної Кореї “повністю та в підконтрольний спосіб, що забезпечує незворотність, відмовитися від усієї ядерної зброї та наявних ядерних програм” і повернутися до Шестисторонніх переговорів⁶⁹. На додаток до нових фінансових санкцій, запроваджених до Пхеньяна, Резолюція закликала держави-члени ООН до взаємодії в огляді вантажів, що прямують до/із Північної Кореї. За Резолюцією, держави-члени отримали розширені права на перехоплення суден у відкритому морі, якщо є “обгрунтовані підстави” вважати, що вони перевозять заборонені вантажі, в т.ч. обладнання та матеріали для північнокорейських програм виробництва ядерної зброї і балістичних ракет. Це положення Резолюції РБ ООН №1874 максимально наблизило права на перехоплення суден до повноважень, передбачених Ініціативою протидії розповсюдженню (ІПС, *Proliferation Security Initiative, PSI*)⁷⁰, провідну роль в якій відіграють США.

Міністр закордонних справ Північної Кореї засудив Резолюцію №1874 як “ще один огидний продукт керованої Вашингтоном агресивної політики тиску”, спрямованої на послаблення політики КНДР і підірив її політичної системи⁷¹. Пхеньян заявив, що з огляду на дії РБ, він переходить до використання у збройовій програмі всього плутонію, виділеного з решти відпрацьованого ядерного палива в Йонгбені⁷². В заяві також стверджувалося, що Північна Корея розробляла експериментальну збагачувальну технологію з метою виготовлення ядерного палива для майбутнього легководного реактора і тепер може розпочати збагачення урану. Цей пункт заяви привернув значну

⁶⁷ На підставі сейсмічних даних від кількох мереж моніторингу, неурядові експерти оцінили потужність вибуху приблизно у 2-7 Кт. Потужність ядерного вибуху 2006р. не перевищувала 1 Кт. Дані про ядерні вибухи див. у додатку 8Б цього видання.

⁶⁸ Наприкінці квітня 2009р. Північна Корея оприлюднила заяву, в якій попереджала, що у відповідь на рішення Комітету РБ із санкцій запровадити нові обмеження до трьох її головних компаній вона може провести ядерне випробування. Див.: Korean Central News Agency, ‘UNSC urged to retract anti-DPRK steps’, 29 Apr. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200904/news29/20090429-14ee.html>>.

⁶⁹ UN Security Council Resolution 1874, 12 June 2009. Інформацію про положення Резолюції №1874 див. у додатку 11А цього видання.

⁷⁰ ІПС, започаткована у травні 2003р. Президентом США Дж.Бушем, передбачає ряд узгоджених принципів, згідно з якими країнам-учасницям дозволяється перевіряти літаки та судна з підозрілими вантажами та вилучати недозволені для перевезення зброю, ракети та обладнання для ядерних технологій. Аналіз правових проблем, пов’язаних з реалізацією ІПС, див.: Альстрьом К. “Ініціатива протидії розповсюдженню: аспекти міжнародного права в Заяві про принципи запобігання нелегальним поставкам зброї масового ураження”. – *Щорічник СІПІ 2005*, с.671-695.

⁷¹ Korean Central News Agency, ‘DPRK Foreign Ministry declares strong counter-measures to UNSC’s “Resolution 1874”’, 13 June 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200906/news13/20090613-10ee.html>>.

⁷² 3 листопада 2009р. Північна Корея оголосила про завершення переробки відпрацьованих паливних стрижнів. Докладніше див. підрозділ IX розділу 8 цього видання.

увагу міжнародного співтовариства, оскільки підтвердив давні підозри, що Пхеньян таємно виконував програму збагачення урану⁷³.

У жовтні 2009р. перспективи поновлення дипломатичних зусиль дещо прояснилися. За словами лідера КНДР Кім Чен Іра, його країна буде готова повернутися до Шестисторонніх переговорів, якщо спочатку зможе домогтися прогресу у двосторонніх відносинах зі США. Офіційні особи США привітали заяву лідера КНДР, але підкреслили, що хоча США й залишаються відкритими до поновлення двостороннього діалогу з Північною Кореєю, вони не дозволять підміни цим діалогом Шестисторонніх переговорів⁷⁴.

Наприкінці 2009р. з'явилися обережні ознаки покращення двосторонніх відносин. До цього можна віднести перший візит до Пхеньяна американського Посла зі спеціальних доручень С.Босворта (*Stephen Bosworth*) 8-10 грудня 2009р.⁷⁵ Після цього візиту Міністерство закордонних справ КНДР заявило, що лідер КНДР вважає за необхідне поновлення Шестисторонніх переговорів і згоден працювати разом з Вашингтоном у напрямі звуження кола розбіжностей⁷⁶. Загалом, рік завершився без будь-якого прогресу в поновленні переговорів на фоні ознак збереження Пхеньяном намірів збільшити впродовж невизначеного періоду свій ядерний арсенал.

V. Занепокоєння розповсюдженням у Сирії і М'янмі

Сирія

У 2009р. було досягнуто незначного прогресу в розв'язанні проблем, виявлених у результаті проведеного МАГАТЕ розслідування розташованої в Аль-Кібарі на сході Сирії незадекларованої установки, стосовно якої були підозри щодо її використання в ядерній діяльності. Об'єкт було зруйновано в результаті атаки ізраїльської авіації у вересні 2007р.⁷⁷ Уряди Ізраїлю і США заявили, що Сирія таємно за технічної підтримки Північної Кореї будує ядерний реактор, аналогічний тому, який Пхеньян використовує для

⁷³ Див., наприклад: Harden, B., 'North Korea says it will start enriching uranium', *Washington Post*, 13 June 2009. Водночас, деякі неурядові аналітики відзначають, що заява Північної Кореї безпосередньо не стосується збагачення урану для виготовлення ядерної зброї. Див.: Pollack, J., 'Mis-reporting North Korea', *Total Wonkerr*, 14 June 2009, <<http://totalwonkerr.com/2038/mis-reporting-north-korea>>.

⁷⁴ Thatcher, J., 'North Korea says ready to return to nuclear talks', *Reuters*, 6 Oct. 2009, <<http://www.reuters.com/article/idUSSP48900020091006>>.

⁷⁵ 'Senior US envoy Bosworth begins talks in North Korea', *BBC News*, 8 Dec. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8400739.stm>>.

⁷⁶ Korean Central News Agency, 'DPRK on US envoy's Pyongyang visit', 11 Dec. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200912/news11/20091211-12ee.html>>.

⁷⁷ Follath, E. and Stark, H., 'How Israel destroyed Syria's Al Kibar nuclear reactor', *Der Spiegel*, 2 Nov. 2009.

виробництва плутонію для ядерної зброї⁷⁸. Сирійський Уряд стверджував, що зруйнована споруда була покинутим військовим об'єктом, який жодним чином не стосувався ядерної діяльності⁷⁹.

У листопаді Генеральний директор МАГАТЕ М.Ель-Барадей доповів Правлінню, що Сірія продовжує ухилятися від співробітництва з Агентством у підтвердженні її заяви про неядерний характер об'єкта в Аль-Кібарі⁸⁰. Серед іншого, в доповіді відзначалося небажання Сирії надати інформацію про закупівлю матеріалів та обладнання, які, як вважає МАГАТЕ, могли використовуватися в будівництві реактора. Крім того, Сірія продовжувала відмовляти в доступі інспекторам до трьох інших місць, які, за наявною інформацією, викликали підозру в можливому “функціональному зв'язку” з діяльністю в Аль-Кібарі⁸¹.

У доповіді також відзначалося, що МАГАТЕ не домоглося суттєвого прогресу у визначенні походження виявлених у пробах доккілля, взятих інспекторами у 2008р. поблизу Аль-Кібару, хімічно оброблених частинок природного урану, тип яких не відповідав заявленому в декларації Сирії про запаси ядерного матеріалу⁸². В поясненні Сирії йшлося про те, що виявлені частинки, ймовірно, були результатом застосування Ізраїлем під час його нападу на об'єкт зброї, в якій використовується збіднений уран (ЗУ). На підставі проведеного МАГАТЕ аналізу складу і структури частинок, було зроблено висновок про “низьку ймовірність” того, що причиною наявності зазначених частинок було застосування боєприпасів із ЗУ⁸³. Питання їх походження є важливим для Агентства⁸⁴. Річ у тім, що уран було виявлено у формі, яка, згідно з Угодою про гарантії, вимагає звітування Сирії перед МАГАТЕ, а присутність такого урану піддає сумніву коректність і повноту сирійської декларації⁸⁵. Подібне питання дотримання Угоди про гарантії виникло у 2009р., коли у пробах з “гарячих камер” єдиного у країні дослідницького реактора в Дамаску були

⁷⁸ US Office of the Director of National Intelligence, ‘Background briefing with senior U.S. officials on Syria’s covert nuclear reactor and North Korea’s involvement’, 24 Apr. 2008, <<http://www.dni.gov/interviews.htm>>. Офіційні представники розвідки США визнали “низький рівень упевненості” в тому, що об'єкт був частиною прихованої ядерної військової програми, оскільки Сірія не мала установки для переробки [відпрацьованого палива] або іншої інфраструктури, необхідної для такої програми.

⁷⁹ ‘Syria denies US allegations over nuclear reactor’, *Syria Today*, May 2008.

⁸⁰ IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards agreement in the Syrian Arab Republic’, Report by the Director General, GOV/2009/75, 16 Nov. 2009.

⁸¹ IAEA, GOV/2009/75 (посилання 80), p.3.

⁸² IAEA, GOV/2009/75 (посилання 80), p.2.

⁸³ IAEA, GOV/2009/75 (посилання 80), p.2.

⁸⁴ Один неурядовий експерт, цитуючи неназване джерело, близьке до МАГАТЕ, висловив припущення, що на об'єкт частинки потрапили з ядерного палива, тасмно імпортованого Сірією з Північної Кореї. Див.: Acton, J., ‘Norks may have shipped Syria U fuel’, Arms Control Wonk, 21 Nov. 2008, <<http://www.armscontrolwonk.com/2106/new-evidence-of-nork-syria-link>>.

⁸⁵ Угода між Урядом Сирії і МАГАТЕ про гарантії у рамках ДНЯЗ набула чинності 18 травня 1992р. Текст Угоди див.: IAEA Information Circular INFCIRC/407, July 1992.

виявлені частинки природного урану зі слідами антропогенної обробки, тип яких не відповідав декларації Сирії про запаси ядерного матеріалу⁸⁶.

М'янма

У серпні 2009р. австралійська газета повідомила, що М'янма таємно співпрацює з Північною Кореєю в ядерній сфері. Дисидентські групи до цього вже робили заяви про секретні ядерні об'єкти в М'янмі, в т.ч. реактори, уранові копальні та збагачувальні заводи⁸⁷. В австралійському повідомленні йшлося про будівництво секретного ядерного реактора та установки для виділення плутонію в печерах поблизу Наунг-Лейнг у північній частині країни⁸⁸. Підозрілі установки були розташовані поблизу майданчика, на якому мав бути збудований Росією під гарантіями МАГАТЕ 10 МВт ядерний реактор⁸⁹. Джерелом інформації для газети про секретні установки послужили свідчення двох перебіжчиків.

Упродовж осені 2009р. спостерігалось зростання сумнівів у надійності інформації, використаної в повідомленні. За даними одного з авторитетних джерел, МАГАТЕ дійшло висновку, що підозрілий об'єкт є не ядерним реактором, а радше, неядерним промисловим цехом або машинобудівним заводом. Цей висновок базувався на факті відсутності на супутникових зображеннях відповідних “ознак на поверхні” реакторної установки, а також на “конкретній інформації про об'єкт і його діяльність, отриманій з перших рук”⁹⁰. Неурядові експертні організації, вивчивши оприлюднену інформацію, відзначили, що за умов, коли існують “обгрунтовані підозри в існуванні” такої діяльності в М'янмі, “брак конкретних даних про об'єкти, що згадувалися в повідомленнях від груп дисидентів і перебіжчиків”, робить неупереджений аналіз заяв дуже важким завданням⁹¹.

VI. Процеси, пов'язані з багатосторонніми договорами та ініціативами

Переговори з питань Договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів

У 2009р. Конференція з роззброєння (КР) пододала 12-річну процедурну німіч та ухвалила програму роботи, зокрема – домоглася домовленості про

⁸⁶ Albright, D. and Shire, J., 'IAEA Report on Iran', Institute for Science and International Security (ISIS) Report, 16 Nov. 2009; Brannan, P., 'ISIS analysis of November 16, 2009 IAEA report on Syria', Institute for Science and International Security Reports, 16 Nov. 2009, <<http://www.isis-online.org/isis-reports/detail/isis-analysis-of-november-6-2009-iaea-report-on-syria>>.

⁸⁷ Lintner, B., 'Tunnels, guns and kimchi: North Korea's quest for dollars: part 1', YaleGlobal Online, 9 June 2009, <<http://yaleglobal.yale.edu/content/NK-quest-for-dollars-part1>>.

⁸⁸ McDonald, H., 'Revealed: Burma's nuclear bombshell', *Sydney Morning Herald*, 1 Aug. 2009.

⁸⁹ Про М'янму відомо, що крім цього проекту, вона не має жодної значної ядерної установки та не проводила робіт у сфері ядерного паливного циклу.

⁹⁰ Hibbs, M., 'IAEA probes Myanmar data, discourages new research reactor', *Nuclear Fuel*, vol.34, no.16 (10 Aug. 2009), pp.3-5.

⁹¹ Kelley, R., Scheel Stricker, A. and Brannan, P., 'Exploring claims about secret nuclear sites in Myanmar', Institute for Science and International Security (ISIS) Reports, 28 Jan. 2010, <<http://www.isis-online.org/isis-reports/detail/exploring-claims-about-secret-nuclear-sites-in-myanmar/>>.

скликання робочої групи з метою започаткування переговорів з питань ДЗВРМ на засадах мандата, ухваленого Конференцією в 1995р.⁹² КР також погодила рішення утворити робочі групи за трьома іншими ключовими напрямками програми діяльності: ядерне роззброєння, запобігання гонці озброєнь у відкритому космосі, негативні гарантії безпеки⁹³. Попередніми роками багато держав-учасниць і неформальних груп держав наполягали на комплексному русі до укладення ДЗВРМ з одночасним рухом за іншими ключовими напрямками. Прийняття КР програми діяльності сприяло відновленню оптимізму стосовно перспектив переговорного процесу з питань ДЗВРМ. Позитивні зрушення були посилені зобов'язанням нової Адміністрації США, на відміну від її попередників, докладати зусиль з укладення Договору, положення якого піддаються верифікації⁹⁴. Водночас, рішення сформувати робочу групу для започаткування переговорів поновило спори з питань сфери застосування майбутнього Договору, не розв'язані в мандаті 1995р.⁹⁵ Одним з головних невіршених питань залишається: чи заборонятиме ДЗВРМ лише подальше виробництво розщеплюваних матеріалів для виготовлення ядерної зброї, чи Договір слід поширити й на запобігання використанню наявних запасів таких матеріалів. Окремі держави, зокрема Єгипет і Пакистан, висунули вимогу, щоб заборона майбутнього виробництва розщеплюваних матеріалів стосувалася не лише власне виробництва, а охопила також наявні запаси таких матеріалів. Натомість п'ятірка офіційно визнаних ядерних держав разом з Індією наполягали на тому, що мандат має стосуватися лише майбутнього виробництва розщеплюваних матеріалів⁹⁶.

Попри прийняття програми діяльності, до кінця сесії 2009р. КР не змогла ухвалити засади її виконання – переважно через процедурні застереження, що надійшли від представників Пакистану⁹⁷. Без таких засад КР вия-

⁹² Conference on Disarmament, 'Decision for the establishment of a Programme of Work for the 2009 session', CD/1864, Geneva, 29 May 2009. Мандат 1995р., або т.зв. мандат Шеннона (*Shannon mandate*), передбачав "переговори з питань недискримінаційного, багатостороннього, з ефективними механізмами верифікації договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів для ядерної зброї або для інших ядерних вибухових пристроїв". Див.: Conference on Disarmament, 'Report of Ambassador Gerald E. Shannon of Canada on consultations on the most appropriate arrangement to negotiate a treaty banning the production of fissile material for nuclear weapons or other nuclear explosive devices', CD/1299, 24 Mar. 1995.

⁹³ Conference on Disarmament, CD/1864 (посилання 92). Негативні гарантії безпеки є зобов'язаннями п'яти офіційно визнаних ядерних держав не застосовувати ядерну зброю та не загрозувати її застосуванням проти неядерних держав-сторін ДНЯЗ.

⁹⁴ У 2006р. США запропонували проект договору без положень про верифікацію, що відбивало оприлюднену у 2004р. позицію Адміністрації Дж.Буша, згідно з якою положення ДЗВРМ не можуть бути ефективно перевірені. Див.: Кайл Ш.Н. "Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження". – *Щорічник СІПРІ 2007*, с.486-489.

⁹⁵ Огляд проблем застосування та верифікації майбутнього ДЗВРМ див.: International Panel of Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2008: Scope and Verification of a Fissile Material (Cutoff) Treaty* (IPFM: Princeton, NJ, 11 Oct. 2008).

⁹⁶ Meyer, P., 'A fissile material (cut-off) treaty: some observations on scope and verification', *Disarmament Diplomacy*, no.91 (summer 2009).

⁹⁷ Conference on Disarmament, 'Statement by Ambassador Zamir Akram, Permanent Representative of Pakistan, to the Conference on Disarmament', Geneva, 2 July 2009.

вилася неспроможною розпочати результативну роботу за жодним пунктом порядку денного. Це означало, що КР має ухвалити нову програму роботи і план наступної сесії 2010р., тим самим збільшуючи ризик використання процедурних застережень для блокування роботи над Договором державами-учасницями, зокрема Пакистаном, які традиційно прохолодно ставляться до ДЗВРМ.

Сесія Підготовчого комітету Оглядової конференції ДНЯЗ 2010р.

Третя й заключна сесія Підготовчого комітету Оглядової конференції ДНЯЗ відбулася в Нью-Йорку 4-5 травня 2009р.⁹⁸ Для неї була характерною конструктивна атмосфера, яка, на думку багатьох спостерігачів, відбивала вплив позитивного підходу нової Адміністрації США до багатосторонньої дипломатії і контролю над озброєннями⁹⁹. Попередній порядок денний Оглядової конференції 2010р. було ухвалено консенсусом, що усувало повторення процедурних проблем, через які було заблоковано більшу частину роботи Конференції 2005р.¹⁰⁰ Сторони також погодили питання фінансування та організації Конференції, в т.ч. ухвалили кандидатуру Посла Л.Кабактулана (*Libran Cabactulan*) з Філіппін на посаду голови наступної Оглядової конференції 2010р.¹⁰¹

Сесія Підготовчого комітету висвітлила давні розбіжності в позиціях держав-сторін ДНЯЗ із суттєвих питань, що належать до трьох головних стовпів: ядерна енергетика, ядерне роззброєння, нерозповсюдження. Під час сесії не вдалося домогтися консенсусу з питань підготовлених головою рекомендацій для наступної Конференції. Вони стосувалися: ядерного роззброєння та гарантій безпеки; регіональних проблем, у т.ч. Близького Сходу; а також заходів забезпечення дотримання зобов'язань з нерозповсюдження. Окремі держави-учасниці Руху неприєднання вимагали від ядерних держав конкретних дій з ядерного роззброєння. Єгипет очолив групу країн, що закликали поновити виконання ухваленої на Оглядовій конференції 1995р. резолюції про створення на Близькому Сході зони, вільної від зброї масового ураження¹⁰².

⁹⁸ Завданнями сесії Підготовчого комітету, що проводяться кожні три роки з метою підготовки оглядових конференцій, які скликаються раз на п'ять років, є "розгляд принципів, цілей і способів сприяння виконанню ДНЯЗ, його універсальності, а також підготовка відповідних рекомендацій" для чергових оглядових конференцій. Див.: 'Strengthening the review process for the treaty', NPT/CONF.1995/32 (Part I), 11 May 1995.

⁹⁹ Charbonneau, L., 'Obama boosts nuclear talks, split remains', Reuters, 15 May 2009, <<http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSN15244364>>.

¹⁰⁰ Стислий огляд зазначених проблем див.: Кайл Ш.Н "Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження". – *Щорічник СІПІ 2006*, с.556-563.

¹⁰¹ Final report of the Preparatory Committee for the 2010 Review Conference of the parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT/CONF.2010/1, 20 May 2009.

¹⁰² Johnson, R., 'Enhanced prospects for 2010: an analysis of the third PrepCom and the outlook for the 2010 NPT Review Conference', *Arms Control Today*, vol.39, no.5 (June 2009).

Нові зобов'язання зі зниження ядерної небезпеки

У 2009р. світові лідери взяли на себе нові політичні зобов'язання докласти зусиль з ядерного роззброєння та надати підтримку комплексу заходів, спрямованих на зниження глобальної ядерної небезпеки. Особливої уваги було надано розширенню поточних зусиль з посилення ядерної безпеки та фізичної безпеки зберігання ядерних матеріалів, придатних для виготовлення ядерної зброї. Більша частина цих зусиль, особливо в рамках Глобального партнерства проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження (*Global Partnership against the Proliferation of Weapons and Materials of Mass Destruction*) Великої вісімки (G8), зосереджені на забезпеченні ядерної безпеки на території колишнього Радянського Союзу¹⁰³.

У квітні 2009р. Президент США Б.Обама висловив особливе занепокоєння ризиком потрапляння ядерної зброї до рук терористичних угруповань – сценарієм, який, за його словами, є “найбільш нагальною та екстремальною загрозою для глобальної безпеки”¹⁰⁴. Б.Обама наголосив на необхідності міжнародних зусиль з амбітною метою убезпечити впродовж наступних чотирьох років “усі уразливі ядерні матеріали в усьому світі”, а також висловив намір прийняти саміт з питань ядерної безпеки у 2010р.

Резолюція РБ ООН №1887

У вересні 2009р., під час засідання на вищому рівні за участі 13 глав держав або урядів під головуванням Президента Б.Обами, РБ ООН одностайно прийняла Резолюцію №1887¹⁰⁵. У політично зобов'язуючій Резолюції висловлена підтримка широкого спектру кроків у напрямі ядерного роззброєння і протидії розповсюдженню ядерної зброї, водночас поза увагою лишилися розбіжності між державами-членами з конкретних питань.

Хоча Резолюція №1887 привернула значну увагу ЗМІ завдяки заклику побудувати світ без ядерної зброї, більша частина її рекомендацій торкалася, по суті, питань нерозповсюдження та заходів з ядерної безпеки. В Резолюції зроблено акцент на посиленні правової бази та регулювання з метою зниження ризику незаконного використання ядерного матеріалу у військових цілях. Резолюція №1887 закликала до універсального дотримання Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок (*Convention on the Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities, CPPNM*), Поправки до неї від 2005р., а також Конвенцій про боротьбу з актами ядерного тероризму (*Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*)¹⁰⁶. Крім того, Резолюція закликає держави обмінюватися найкращим досвідом у підвищенні стандартів ядерної безпеки з метою забезпечення впродовж

¹⁰³ Глобальне партнерство започатковане у 2002р. з метою підтримки спільних проєктів – спочатку в Росії, а згодом і в Україні, – з питань нерозповсюдження, роззброєння, протидії тероризму та ядерної безпеки. Стислий огляд останніх подій див.: Кайл (посилання 5), с.353-356.

¹⁰⁴ White House (посилання 2).

¹⁰⁵ UN Security Council Resolution 1887, 24 Sep. 2009.

¹⁰⁶ Докладніше про Конвенцію див. додаток А цього видання.

наступних чотирьох років захисту всіх чутливих ядерних матеріалів, а також наполегливо рекомендує вжити “належних заходів із запобігання фінансуванню діяльності, пов’язаної з розповсюдженням і відповідними поставками, посилити експортний контроль, забезпечити захист чутливих матеріалів, а також контроль над доступом до нематеріальних передач технологій”. В цьому контексті в Резолюції визнається необхідність надати додаткову фінансову та іншу підтримку надійному виконанню Резолюції РБ ООН №1540¹⁰⁷.

Ухвалення Резолюції №1887 свідчить про зростаюче усвідомлення міжнародним співтовариством рівня загрози ядерного тероризму та необхідності узгоджених дій з метою його зниження. Резолюція також привернула увагу до наголосу, який робиться деякими країнами, зокрема Великою Британією і США, на визнанні ядерної безпеки “четвертим стовпом” (*fourth pillar*) режиму ДНЯЗ¹⁰⁸. Водночас, інші країни занепокоєні тим, що наголос на ядерній безпеці відволікатиме зусилля від досягнення ключових цілей ДНЯЗ.

VII. Нові зони, вільні від ядерної зброї

Регіональні домовленості про створення ЗВЯЗ, є важливими компонентами глобального режиму ядерного нерозповсюдження та доповнюють міжнародні зусилля із запобігання появі нових держав, що володіють ядерною зброєю. У 2009р. набули чинності договори про створення нових ЗВЯЗ у Центральній Азії та Африці (таблиця 9.2).

Таблиця 9.2. Договори про зони, вільні від ядерної зброї

Договір ^a	Зона застосування	Дата підписання	Дата набуття чинності
Договір Тлателолко	Латинська Америка, Карибський басейн	14 лютого 1967	22 серпня 1968
Договір Раротонга	Південна частина Тихого океану	6 серпня 1985	11 грудня 1986
Бангкокський договір	Південно-Східна Азія	15 грудня 1995	27 березня 1997
Договір Пеліндаба	Африка	11 квітня 1996	15 липня 2009
Семіпалатинський договір	Центральна Азія	8 вересня 2006	21 березня 2009

^a Крім того, офіційний статус ЗВЯЗ мають: Антарктика (Договір про Антарктику 1959р.); відкритий космос, Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір 1967р.); а також дно морів та океанів (Договір про морське дно 1971р.).

Джерело: додаток А цього видання.

¹⁰⁷ UN Security Council Resolution 1540, 28 Apr. 2004. See also Ahlström, C., ‘United Nations Security Council Resolution 1540: non-proliferation by means of international legislation’, *SIPRI Yearbook 2007*, pp.460-476.

¹⁰⁸ British Cabinet Office, *The Road to 2010: Addressing the Nuclear Question in the 21st Century*, Cmd 7675 (The Stationery Office: Norwich, 16 July 2009), p.7.

Центральноазійська ЗВЯЗ

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії (Семіпалатинський договір, *Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia*) набув чинності 21 березня 2009р., після того, як остання держава-учасниця, Казахстан, здала на зберігання ратифікаційний інструмент¹⁰⁹. У 1997р. лідери п'яти центральноазійських держав – Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану – оприлюднили Алматинську декларацію, яка закликала до створення Центральноазійської ЗВЯЗ. Договір відкрито для підписання у вересні 2006р.¹¹⁰

Положення Договору є подібними до інших угод про ЗВЯЗ і зобов'язують держави: не проводити досліджень, не розробляти, не виготовляти та не накопичувати ядерну зброю або в інший спосіб не володіти нею та не дозволяти використовувати свою територію для її розміщення¹¹¹. На відміну від інших угод, до Договору внесені й інші положення. Він уперше зобов'язує сторони імплементувати Додаткові протоколи до їх Угод про гарантії з МАГАТЕ, а також дотримуватися обмежень, накладених Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT*), який ще не набув чинності¹¹². Крім того, Семіпалатинський договір вимагає від сторін застосування заходів з фізичного захисту ядерних матеріалів і ядерних установок на своїх територіях з метою дотримання міжнародних стандартів, – що відбиває занепокоєння перетворенням Центральної Азії на джерело або транзитний коридор контрабанди ядерних матеріалів. Він також зобов'язує сторони ліквідувати шкоду довкіллю, завдану виробництвом і випробуванням радянських ядерних озброєнь в регіоні. Протокол до Договору, яким передбачені негативні гарантії його сторонам з боку п'яти офіційно визнаних ядерних держав, станом на 1 січня 2010р., не був підписаний жодною з цих держав. Китай і Росія підтримали ухвалення Протоколу, тоді як Велика Британія, США і Франція висловили побоювання стосовно цього, оскільки зміст Договору може тлумачитись як такий, що за певних обставин дозволяє Росії розгортати ядерну зброю на території зони, відповідно до положень попередньої оборонної угоди – Договору 1992р. про колективну безпеку (ДКБ, або Ташкентського договору, *Treaty on Collective Security*)¹¹³.

¹⁰⁹ United Nations, Office of Disarmament Affairs (UNODA), 'Fact Sheet: Treaty on Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia', 20 Mar. 2009, <<http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/NWFZ.shtml>>.

¹¹⁰ Parrish, S. and Potter, W., 'Central Asian states establish nuclear-weapon-free-zone despite US opposition', Center for Nonproliferation Studies (CNS) Research Report, Monterey Institute of International Studies, 8 Sep. 2006, <<http://cns.miis.edu/stories/060905.htm>>.

¹¹¹ Стилий виклад змісту та інші подробиці Семіпалатинського договору див. у додатку А цього видання.

¹¹² Стилий виклад змісту та інші подробиці ДВЗЯВ див. у додатку А цього видання.

¹¹³ Kakatkar, M. and Pomper, M., 'Central Asian nuclear-weapon-free zone formed', *Arms Control Today*, vol.39, no.7 (Jan./Feb. 2009). ДКБ відкритий для підписання 15 травня 1992р. та набув чинності 20 квітня 1994р. Див.: *United Nations Treaty Series*, vol.1894 (1995). Чотири центральноазійські держави-учасниці Семіпалатинського договору – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан та Узбекистан – є сторонами ДКБ, а також членами Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ). Стилий опис ОДКБ див. у додатку Б цього видання.

Африканська ЗВЯЗ

Договір Пеліндаба (*Treaty of Pelindaba*) про створення Африканської ЗВЯЗ набув чинності 15 липня 2009р., після ратифікації його Бурунді, яка стала 28 державою-учасницею¹¹⁴. Договір, що отримав назву колишньої південно-африканської ядерної установки військового призначення поблизу Преторії, відкрито для підписання в 1996р. Набуття ним чинності стало кульмінаційним пунктом понад 40-річної діяльності Африканського Союзу (АС), а також поширення ЗВЯЗ на всю південну півкулю.

Зона відповідальності Договору охоплює Африку, острівні держави-члени АС та острівні території, що розглядаються АС як частина Африки. Крім подібних до інших угод про ЗВЯЗ положень, цей Договір передбачає використання державами-учасницями ядерної енергії в мирних цілях з укладенням при цьому угод про гарантії з МАГАТЕ. Договір також передбачає надання п'ятьма офіційно визнаними ядерними державами негативних гарантій сторонам договору (Протокол I), а також зобов'язує сторони не випробувати ядерну зброю та не надавати допомогу для її випробування в межах зони (Протокол II)¹¹⁵.

Набуття чинності Договором Пеліндаба знову привернуло увагу до спору про належність до Африканської ЗВЯЗ острова Дієго-Гарсія архіпелагу Чагос в Індійському океані¹¹⁶. АС розглядає Дієго-Гарсія та навколишні острови як частину держави-члена АС Маврікія, отже, частиною Африканської ЗВЯЗ, – на відміну від Великої Британії, під суверенітетом якої перебуває Дієго-Гарсія та яка вважає острів частиною Британської території в Індійському океані¹¹⁷. В рамках ряду двосторонніх угод з Великою Британією США побудували на острові великі військово-морські та авіаційні об'єкти з метою забезпечення дислокації там підводних човнів і стратегічних бомбардувальників, здатних наносити ядерні удари. США заявили, що ні Договір, ні Протоколи I і II не стосуються діяльності на острові Дієго-Гарсія США, Великої Британії або будь-якої іншої держави, яка не є стороною Договору¹¹⁸.

¹¹⁴ Harvey, C., 'African NWFZ treaty enters into force', *Arms Control Today*, vol.39, no.7 (Sep. 2009). Договір підписаний всіма 53 державами-членами АС і Марокко. Стилий виклад змісту та інші подробиці Договору Пеліндаба див. у додатку А цього видання.

¹¹⁵ Усі п'ять держав, які згідно з ДНЯЗ визнані ядерними, підписали протоколи I і II. Протоколи ратифіковані Китаєм 6 вересня 1996р., Францією 31 липня 1997р. та Великою Британією 27 лютого 2001р.

¹¹⁶ Sand, P.H., 'Diego Garcia: a thorn in the side of Africa's nuclear-weapon-free zone', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 8 Oct. 2009.

¹¹⁷ Велика Британія уточнила свою позицію щодо підписання у 1996р. протоколів I і II заявою про те, що вона "не визнає внесення [архіпелагу Чагос] до Африканської ЗВЯЗ" без згоди британського Уряду. Див. додаток А цього видання.

¹¹⁸ Росія відмовилася ратифікувати Протоколи I і II, поки не отримає від США гарантій невикористання Дієго-Гарсія для зберігання і транспортування ядерної зброї. Див.: Harvey (посилання 114). Див. додаток А цього видання.

VIII. Висновки

У 2009р. глобальні зусилля з ядерного роззброєння та нерозповсюдження отримали новий імпульс перед проведенням Оглядової конференції ДНЯЗ 2010р. Потенційного прориву вдалося домогтися на КР, де було подолано процедурні проблеми, що блокували відкриття переговорів з питань ДЗВРМ. Перспективи набуття чинності ДЗВРМ покращилися після того, як США знову підтвердили зобов'язання ратифікувати Договір. Зросла також увага політиків до проблем забезпечення ядерної безпеки та фізичної безпеки зберігання ядерних матеріалів. Прийняття РБ ООН Резолюції №1887 засвідчило дедалі глибше усвідомлення міжнародною спільнотою загрози ядерного тероризму та необхідності спільних дій з протидії їй. Водночас зберігаються серйозні виклики в питанні правового та нормативного забезпечення режиму ДНЯЗ. Північна Корея, яка до офіційного оголошення виходу з ДНЯЗ у 2003р. мала статус неядерної держави-сторони Договору, у 2009р. здійснила друге випробування ядерної зброї і заявила про намір зміцнити військові ядерні спроможності. Залишаються нерозв'язаними проблеми дотримання Іраном Угоди про гарантії, що вказує на можливість військового виміру його ядерної програми.

Найбільш обнадійливою ознакою 2009р. було, можливо, те, що політичні лідери на найвищому рівні почали “уявляти неуявне” та надавати серйозну увагу формуванню довгострокової стратегії не лише зменшення розмірів ядерних арсеналів і запобігання розповсюдженню ядерної зброї, але й, зрештою, повного їх знищення. Цьому процесу сприяв прихід до Білого дому нової Адміністрації США, яка сприйняла ідеї контролю над озброєннями й роззброєння, що ґрунтуються на договорах, та закликала до багатосторонніх, заснованих на міжнародних правових нормах заходів з протидії гострим викликам розповсюдження. Наприкінці року відповідь на питання, чи трансформуються в конкретні дії риторичні зобов'язання, що лунали протягом 2009р., виглядала неоднозначною¹¹⁹.

¹¹⁹ Про кроки на шляху до світу без ядерної зброї див. розділ 1 цього видання.

10. Контроль над звичайними озброєннями

ЖДИСЛАВ ЛЯХОВСКИ

I. Вступ

У 2009р. спроби реставрації режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі набули більшої інтенсивності. Договір про звичайні збройні сили в Європі 1990р. (ДЗЗСС, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з грудня 2007р., коли Росія в односторонньому порядку “призупинила” участь у ньому, перебуває у стані невизначеності¹. Водночас пропозиція Президента Росії Д.Медведева стосовно Договору про європейську безпеку одержала певну підтримку. Ініційований у 2008р. діалог про європейську безпеку продовжився і в 2009р. – з наголосом на потребі оновлення та посилення контролю над озброєннями і заходів зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ, *confidence- and security-building measures, CSBMs*)². Продовжує успішно діяти субрегіональний режим контролю над озброєннями на Західних Балканах, зроблено нові кроки в напрямі забезпечення його незалежності від стороннього втручання. Проте, зосереджені на конкретних територіях зусилля зі зміцнення довіри і спільного забезпечення безпеки потребують адаптації та удосконалення.

У 2009р. тривали процеси у сфері ліквідації “негуманної” зброї, щоправда, з меншим динамізмом, ніж у 2008р. в рамках “Процесу Осло” стосовно касетних боєприпасів³.

У цьому розділі оцінюються головні події у сфері контролю над звичайними озброєннями у 2009р. У підрозділі II обговорюється стан режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі та дебати навколо нього. В підрозділі III аналізуються кроки з підтримки “м’яких” заходів контролю над озброєннями, спрямовані на зміцнення довіри та безпеки, підвищення передбачуваності та надання практичної допомоги в роззброєнні в зоні ОБСЄ. У розділі IV розглядаються питання контролю над “негуманними” видами звичайних озброєнь, а в підрозділі V наводяться висновки.

¹ Стилий зміст та окремі подробиці про ДЗЗСС див. у додатку А цього видання.

² OSCE, Corfu informal meeting of OSCE foreign ministers on the future of European security: Chair’s concluding statement to the press, document CIO.GAL/83/09, 29 June 2009.

³ Див.: Ляховські Ж., Пост С. “Контроль над звичайними озброєннями”, *Щорічник СІПРІ 2009*. “Процес Осло” – назва дипломатичної діяльності та публічної кампанії, за результатами якої у 2008р. ухвалено Конвенцію про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*). Стилий виклад та окремі подробиці про ККБ див. у додатку А цього видання.

II. Контроль над озброєннями в Європі

Режим ДЗЗСЄ 1990р. досі залишається найдетальнішим у світі режимом контролю над звичайними озброєннями. Завдяки його імplementації сторонам вдалося більш ніж на 50% скоротити загальний обсяг арсеналів важких звичайних озброєнь і техніки, обмежених Договором (ЗОТОД, *treaty-limited equipment TLE*): танків, бойових броньованих машин, артилерії калібром понад 100-мм, бойових літаків та ударних вертольотів (таблиця 10.1). Однак, Договір ґрунтується на застарілій біполярній концепції балансу сил у зоні від Атлантики до Уралу між блоками – НАТО та вже не існуючою Організацією Варшавського Договору. Він визначає паритетні обмеження головних категорій важких звичайних озброєнь і техніки для держав цих блоків. Угода 1999р. з адаптації ДЗЗСЄ (*Agreement on Adaptation of the CFE Treaty*) мала стати кращою відповіддю на геополітичні зміни, нові обставини та вимоги безпеки⁴. Угода не набула чинності через відмову членів НАТО та інших країн ратифікувати її до виконання Росією зобов'язань, узятих на Стамбульському саміті ОБСЄ 1999р.⁵ Тому ДЗЗСЄ і відповідні погоджені документи та рішення, навіть попри “призупинення” Росією їх імplementації, залишаються обов'язковими для всіх сторін.

Європейська архітектура безпеки та контроль над звичайними озброєннями

Діалог з питань європейської безпеки був ініційований на засіданні Ради міністрів ОБСЄ в Гельсінкі у 2008р., а в червні 2009р., на зустрічі міністрів закордонних справ ОБСЄ в Корфу (Греція) була відзначена нагальна потреба відновити та посилити контроль над озброєннями та ЗЗДБ. На цій зустрічі було започатковано широкомасштабний діалог з питань європейської безпеки, відомий як “Процес Корфу”. У 2009р. в його рамках відбулося 11 додаткових засідань. На них було підготовлено порядок денний саміту ОБСЄ на рівні міністрів (відбувся у грудні в Афінах), а також майбутніх засідань. “Стратегічний вимір” контролю над озброєннями – зокрема, питання ДЗЗСЄ, ЗЗДБ та певний спектр викликів і загроз безпеці, – був одним з п'яти головних питань порядку денного⁶.

У червні 2008р. Д.Медведєв представив план проведення в середині 2009р. європейського саміту з метою детальної розробки юридично обов'язкового

⁴ Стилий виклад Угоди та окремі подробиці про неї див. у додатку А цього видання. Текст ДЗЗСЄ з доповненнями згідно з Угодою з адаптації див.: *SIPRI Yearbook 2000*, pp.627-642.

⁵ OSCE, ‘Istanbul Summit Declaration’, 17 Nov. 1999, paras 15-19; OSCE, ‘Final Act of the Conference of the States Parties to the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe’, 17 Nov. 1999, Annex 14. Ці документи див.: *SIPRI Yearbook 2000*, pp.642-646; OSCE, ‘Istanbul Document 1999’, <<http://www.osce.org/item/15853.html>>, pp.46-54, 236-259. Росії закидалося недотримання наступних зобов'язань: (а) скоротити свої озброєння та військову техніку у Грузії; (б) вивести всі війська та боєприпаси з території Молдови; (в) ліквідувати арсенали боєприпасів, озброєнь і військової техніки на території Придністров'я.

⁶ OSCE, Corfu process: Reinforced Permanent Council, document CIO.GAL/179/09, 23 Nov. 2009.

Таблиця 10.1. Загальні обсяги запасів звичайних озброєнь і техніки, обмежених ДЗЗСЄ, станом на 1 січня 2010р.

Рік	Танки	ББМ	Артилерія	Літаки	Вертольоти	Всього
1990	58 282	77 402	47 573	14 311	3 437	201 005
1992	55 939	78 273	46 344	13 525	3 215	197 296
1995	33 217	51 349	33 324	10 174	2 749	130 813
2000	30 338	46 968	31 511	9 070	2 497	120 384
2010	20 979	38 599	24 677	6 110	1 750	92 115
<i>Сумарні ліміти для всіх сторін</i>						
	40 000	60 000	40 000	13 600	4 000	157 600
<i>Скорочення протягом 1990-2010рр.</i>						
	-37 303	-38 803	-22 896	-8 201	-1 687	-108 890

ББМ – бойові броньовані машини

Джерело: Treaty on Conventional Arms Control in Europe and the Concluding Act on the Negotiations on Personnel Strength of Conventional Armed Forces in Europe, Consolidated Matrix, JCG document JCG.TOI/1/10, 19 Mar. 2010.

Договору про європейську безпеку⁷. Паралельно, з урахуванням обговорення пропозиції російського Президента, тривав млявий діалог з питань контексту та масштабів майбутнього режиму контролю над звичайними озброєннями, хоча від самого початку зв'язок проекту Договору про європейську безпеку з ДЗЗСЄ і ЗЗДБ залишався невизначеним.

Після серпневого 2008р. конфлікту між Грузією і Росією Д.Медведев оголосив доктрину “привілейованих інтересів”, що поширювалася на сусідів Росії і потенційно могла б у майбутньому зашкодити перспективам режиму контролю над озброєннями в Європі⁸. Пізніше Д.Медведев закликав країни-учасниці ОБСЄ виступити гарантами “рівної безпеки”, заснованої на російських умовах⁹. Ключовим чинником при цьому визнавалася “жорстка” безпека (заснована на скороченні озброєнь), і така позиція, навіть не враховуючи дії Росії під час конфлікту з Грузією, давала уявлення про можливе трактування нею питань контролю над звичайними озброєннями. Ще одна російська пропозиція стосовно нового договору про євроатлантичну безпеку, оприлюднена в листопаді 2009р., виявилася значно вужчою, порівняно з оголошеним широким порядком денним ОБСЄ з питань безпеки та, на відміну від нього, зосереджувалася на створенні механізму консультацій і конференцій з розгляду заяв будь-яких країн-членів стосовно можливих загроз їх безпеці з боку інших сторін¹⁰.

⁷ Президент Росии, “Выступление на встрече с представителями политических, парламентских и общественных кругов Германии”, Берлин, 5 июня 2008г., <<http://archive.kremlin.ru/text/appears/2008/06/202133.shtml>>. Про обговорення питань євроатлантичної безпеки у 2009р. див. розділ 4 цього видання.

⁸ “Интервью Дмитрия Медведева телеканалам “Россия”, Первому, НТВ”, Сочи, Россия, 31 августа 2008г., <<http://archive.kremlin.ru/text/appears/2008/08/205991.shtml>>. Про російсько-грузинський конфлікт див.: Степанова К. “Тенденції збройних конфліктів: одностороннє насильство проти мирного населення”, *Щорічник СППРІ 2009*, с.55-58.

⁹ Президент России, “Выступление на Конференции по вопросам мировой политики”, Эвиан, Франция, 8 октября 2008г., <<http://kremlin.ru/transcripts/1659>>.

¹⁰ European security treaty, Unofficial translation, Draft, President of Russia, 29 Nov. 2009, <<http://eng.kremlin.ru/text/docs/2009/11/223072.shtml>>.

Невдовзі після інаугурації Президента США Б.Обами, його Адміністрація поновила діалог з Росією з питань контролю над стратегічними озброєннями¹¹. В лютому 2009р. заступник Міністра закордонних справ РФ О.Грушко заявив, що аспекти контролю над озброєннями в Договорі про європейську безпеку не можуть замінити ДЗЗСЄ та інші угоди про контроль над озброєннями, що стосуються Європи¹². Деталі домовленостей про контроль над озброєннями в рамках пропонованого Договору повідомлялися російськими посадовцями на різноманітних зустрічах протягом I півріччя 2009р.; при цьому підкреслювалась особлива важливість юридично обов'язкових заходів з роззброєння.

Водночас, проводилися зустрічі вищих посадовців ОБСЄ з експертами з метою обговорення стану Організації та огляду підтримки режиму контролю над звичайними озброєннями. Перспективи європейської безпеки та роль Організації обговорювалися послами країн-учасниць ОБСЄ – з наголосом на тому, що метою країн-учасниць має бути вдосконалення і зміцнення наявних принципів ОБСЄ, настанов і зобов'язань (“Гельсінкі +” або “ОБСЄ +”), а не намагання замінити їх, як це пропонує Росія (“Гельсінкі II”)¹³. Більшість країн-учасниць вважають відродження контролю над озброєннями та ЗЗДБ невідкладними пріоритетами. На семінарі-практикумі в Австрії з питань європейської безпеки обговорювалися концепція “багатополярності”, її неспроможність вирішувати питання конфліктів низької інтенсивності та перспективи ДЗЗСЄ¹⁴. Зустріч експертів у червні в Німеччині, яка мала надати нового імпульсу обговоренню ДЗЗСЄ, не дала відчутних результатів. Утім, на одній з неформальних зустрічей послів країн-учасниць ОБСЄ, присвяченій контролю над озброєннями та ЗЗДБ, було знову підкреслене значення цих тем не лише для країн-учасниць ДЗЗСЄ, але й для інших, які не беруть участі в Договорі¹⁵.

На відміну від варіанту, який запропоновано в рамках “Гельсінкі +” і ґрунтується на пріоритетності ОБСЄ, російський проект безпекового договору передбачає залучення всіх крупних міжнародних структур євроатлантичного регіону. Ці два підходи мають багато спільного, але не обов'язково є тотожними. В червні 2009р. на щорічній конференції ОБСЄ з огляду безпеки (*Annual Security Review Conference, ASRC*) Міністр закордонних справ РФ С.Лавров

¹¹ Biden, J.R., Speech at the 45th Munich Security Conference, Munich, 7 Feb. 2009, <<http://www.securityconference.de/Joseph-R-Biden.234+M52b89fcd08.0.html>>; White House, ‘Remarks by President Barack Obama, Prague, Czech Republic, 5 May 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered/>. Див. також розділи 4 та 9 цього видання.

¹² OSCE, Forum for Security Cooperation and Permanent Council, document FSC-PC.DEL/9/2009, 18 Feb. 2009.

¹³ OSCE, ‘Debate on the future of European security and the role of the OSCE’, Ambassadors’ retreat, Stegersbach, 24-25 Apr. 2009, Summary by the Greek Chairmanship, 27 Apr. 2009, document CIO.GAL/53/09, 27 Apr. 2009. Організація-попередниця ОБСЄ була утворена на Гельсінській конференції 1975р. Росія надає перевагу варіанту “Гельсінкі II”, порівняно з “Гельсінкі +”.

¹⁴ OSCE, ‘Expert meeting on a European security dialogue’, Palais Niederösterreich, Vienna, 8 May 2009.

¹⁵ OSCE, ‘Corfu process: Vienna informal meetings at ambassadors’ level, 22 September 2009’, Chair’s perception paper, document CIO.GAL/132/09, 24 Sep. 2009.

оголосив загальні принципи безпекового договору, підкреслюючи, що його пріоритетом має бути “жорстка” безпека¹⁶.

Інший представник Росії на *ASRC* детально зупинився на елементах безпекового договору, що стосуються контролю над озброєннями, зокрема на трьох концептуальних категоріях (у рамках блоку питань контролю над озброєннями): (а) головні завдання; (б) керівні принципи переговорів про укладення нового договору; (в) критерії досягнення порозуміння¹⁷.

До головних завдань віднесено: зниження рівнів збройних сил і військової діяльності непровакативного характеру; зміцнення регіональної стабільності шляхом запобігання військовому домінуванню будь-якої країни або групи країн; допомога в розв’язанні кризових ситуацій; запровадження принципу “розумної достатності” шляхом заборони постійного базування суттєвих бойових сил на території іншої держави.

Переговори мали ґрунтуватися на наступних принципах: (а) контроль над озброєннями, зміцнення довіри, стриманість і розумна достатність у розвитку збройних сил; (б) суверенітет і рівні права на переговорах, що ведуться на добровільній основі; (в) визнання та повага інтересів безпеки майбутніх сторін такого договору.

До критеріїв досягнення порозуміння належали: збалансований підхід і взаємодія; військово-значимі зобов’язання з контролю над озброєннями; більша прозорість збройних сил та їх діяльності; зменшення фінансового та економічного навантаження процесів зміцнення безпеки; підконтрольність; адаптивність.

Росія запропонувала започаткувати “програму невідкладних заходів” (подібну до програми початку 1990-х років), метою якої є вдосконалення, переформулювання та розширення рамок Віденського документа 1999р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (*the Vienna Document 1999 on Confidence and Security-Building Measures*)¹⁸. Крім того, Росія виступила за адаптацію та актуалізацію Платформи колективної безпеки від 1999р., яка стимулює неієрархічні відносини між міжнародними організаціями євроатлантичного регіону. Обидві пропозиції були підтримані країнами-членами Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ)¹⁹.

¹⁶ OSCE, Annual Security Review Conference, Delegation of the Russian Federation, ‘The challenges of “hard security” in the Euro-Atlantic region: the role of the OSCE in establishing a stable and effective security system’, Statement by Sergei Lavrov, Russian Minister for Foreign Affairs, at the opening session of the OSCE Annual Security Review Conference, Vienna, 23 June 2009.

¹⁷ OSCE, ‘Collective security or new confrontation: who is choosing what’, Statement by Professor Vyacheslav Kulebyakin at the 2009 Annual Security Review Conference, Working Session II, Politico-military aspects of security: arms control arrangements and confidence-building measures in the OSCE area, Vienna, 19 June 2009.

¹⁸ Див.: Conference on Security and Co-operation in Europe, Helsinki Document 1992: The Challenges of Change, Programme for Immediate Action annex, Helsinki, 10 July 1992, <<http://www.osce.org/mc/13017.html>>. Стилий зміст Віденського документа 1999р. див. у додатку А цього видання.

¹⁹ Statement by the CSTO member states at the OSCE Forum for Security Cooperation, document FSC.DEL/208/09, 18 Nov. 2009. Наприкінці вересня 2009р. міністри закордонних справ країн-членів ОДКБ на зустрічі в Нью-Йорку підтримали ініціативу Росії стосовно Договору про європейську безпеку та висунули вимогу – як перший крок організувати зустріч лідерів ОДКБ, НАТО, ЄС, СНД та ОБСЄ. Стислу характеристику ОДКБ див. у додатку Б цього видання.

Альтернативні погляди на відродження режиму ДЗЗСЄ

У грудні 2008р. Міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайер (*Frank-Walter Steinmeier*), намагаючись підтримати життєздатність режиму ДЗЗСЄ, попри призупинення участі в ньому Росії, запросив високопоставлених експертів з країн-учасниць ДЗЗСЄ до Німеччини та закликав їх “розпочати все заново”²⁰. На Гельсінському засіданні Ради міністрів ОБСЄ у 2008р. С.Лавров заявив, що рішення стосовно виходу з глухого кута, ґрунтоване на запропонованому НАТО “пакеті паралельних дій” – пропозиціях західних країн від 2007-2008рр. щодо поетапної ратифікації Угоди з адаптації разом з одночасною імплементацією Росією Стамбульських зобов’язань²¹, – було “досить аморфним”, на відміну від “плану, що містить ретельно вивірені дії Росії”²². Він також позитивно сприйняв ідеї Німеччини, подібні за орієнтацією до російського плану. Водночас, західні країни-учасниці ДЗЗСЄ продовжували спонукати Росію до розв’язання спірних питань на основі “пакета паралельних дій” НАТО як найбільш перспективного підходу і критикували Росію за неповноту наданої інформації.

Попри зайнятість питаннями ядерного роззброєння, власної політики та переговорів, США пообіцяли допомогти розв’язати безвихідну ситуацію, пов’язану з припиненням участі Росії в ДЗЗСЄ. Один з керівників Бюро з питань верифікації, дотримання та імплементації [міжнародних договорів про контроль над озброєннями, нерозповсюдження та роззброєння] Державного департаменту (*Department of State’s Bureau of Verification, Compliance and Implementation*) заявив, що це питання буде віднесене до розряду найвищої пріоритетності²³. Однак, досягти швидкого прогресу виявилось нереальним.

У Декларації про безпеку Альянсу, ухваленій на саміті НАТО у квітні 2009р., було повторно підтверджене ставлення НАТО до режиму ДЗЗСЄ, погоджене на Бухарестському саміті Північно-Атлантичної Ради (НАР, *North Atlantic Council, NAC*) в березні 2008р.: запропонований НАТО “пакет паралельних дій” забезпечує розв’язання всіх проблем, які непокоять Росію²⁴.

У 2009р., як і попередніми роками, Росія відмовилася надавати повну інформацію, надсилати повідомлення і приймати інспекції згідно з режимом ДЗЗСЄ. Однак, її декларації і документи 2009р. демонстрували обережне

²⁰ Speech by Federal Foreign Minister, Dr Frank-Walter Steinmeier, at the OSCE Ministerial Council in Helsinki on 4 Dec. 2008, document MC.DEL/14/08, 4 Dec. 2008.

²¹ Socor, V., “Action for action” on the CFE Treaty: opportunity and risk’, *Eurasia Daily Monitor*, 9 Oct. 2007; NATO, NAC Statement on CFE, Press Release 2008(047), 28 Mar. 2008, <<http://www.nato.int/docu/pr/2008/p08-047e.html>>. Див. також: Ляховські, Пост (посилання 3), с.370-374.

²² Министерство иностранных дел РФ, Управление информации и прессы “Выступление Министра иностранных дел России С.В.Лаврова на 16 заседании Совета министров иностранных дел ОБСЕ”, Хельсинки, 5 декабря 2008г., <<http://www.in.mid.ru>>.

²³ Gottemoeller, R., Assistant Secretary of State-designate for the Bureau of Verification and Compliance, Testimony before the US Senate Foreign Relations Committee, 26 Mar. 2009, <<http://www.foreign.senate.gov/testimony/2009/GottemoellerTestimony090326p.pdf>>.

²⁴ NATO, Declaration on Alliance Security issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Strasbourg/Kehl, 4 Apr. 2009, para.57, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52838.htm>.

намагання досягти згоди з цих питань. НАТО, зі свого боку, обіцяв надати у 2009р. свої дані в рамках щорічного інформаційного обміну, закликав Росію діяти подібним чином і застеріг, що відсутність аналогічних дій у відповідь “може ускладнити” в майбутньому передачу НАТО інформації для Росії. Водночас, країни НАТО заявили про готовність до інтенсифікації зусиль у пошуку виходу з глухого кута і врятування режиму ДЗЗСЄ²⁵.

На відміну від загального характеру “пакета паралельних дій”, в кількох документах, представлених Росією, містилася деталізація її бачення режиму контролю над озброєннями в Європі. У травні 2009р. російська делегація надіслала до Спільної консультативної групи (*Joint Consultative Group, JCG*) документ під назвою “Відновлення життєздатності ДЗЗСЄ: шлях уперед”²⁶. Росія висловлювала переконання, що режим Договору можна врятувати за умов продовження роботи над розробкою російсько-американського комплексного рішення. У 12 пунктах пояснювальної записки до документа була представлена позиція Росії з детально опрацьованими вимогами і пропозиціями, що містилися в попередніх документах, а також додані нові пропозиції.

1. Росія висловила сподівання на “найнадійніші гарантії” ратифікації Угоди з адаптації в межах узгодженого часового періоду.

2. Росія наголосила на необхідності внесення певних положень до пакета заходів щодо тимчасового застосування адаптованого режиму Договору²⁷.

3. “Абсолютно обов’язковою передумовою” домовленості проголошувалося скасування територіальних (флангових) підривнів, що стосуються Росії²⁸. Водночас, Росія висловила готовність обговорювати з іншими партнерами на взаємоприйнятній основі додаткові заходи зміцнення довіри (ЗЗД). Мотивом скасування флангових обмежень було те, що вони заважають “боротьбі з тероризмом”. Згідно з пропозицією Росії, флангові обмеження треба було поширити на всю її європейську територію. Перетворення всієї європейської території Росії на флангову зону сприяло б урівноваженню прав та обов’язків Росії та інших флангових держав-учасниць ДЗЗСЄ, а також зміцненню режиму за рахунок розширення території флангової зони²⁹. Подібний компроміс був корисний для Росії (розв’язуючи їй руки для концентрації ЗОТОД у стратегічних зонах вздовж своїх кордонів), тоді як для інших флангових держав обмеження на розгортання, що перевищують територіальні рівні, залишалися незмінними.

²⁵ OSCE, Statement by the delegation of Denmark, 17th Meeting of the OSCE Ministerial Council, document MC.DEL/78/09, 2 Dec. 2009.

²⁶ Joint Consultative Group, document JCG.JOUR/693, Annex 3, attachment, 5 May 2009.

²⁷ Спочатку Росія передбачала двоетапний підхід: протягом дев’ятимісячного періоду сторони виконують політичні зобов’язання дотримуватись адаптованого ДЗЗСЄ; після цього, якщо на той час режим не набуде чинності, розпочинається його тимчасове застосування.

²⁸ Фланговою зоною (згідно зі Статтею V) вважається стратегічно важливий простір (включно з Центральною Європою) вздовж лінії конфронтації між двома блоками. Після розпаду Радянського Союзу значення та роль флангової зони суттєво змінилися, порівняно з тими обставинами, за яких вона обговорювалася та узгоджувалася.

²⁹ Kulebyakin, V., ‘European security and the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe’, eds W. Zellner, H.-J. Schmidt and G. Neuneck, *Die Zukunft konventioneller Rüstungskontrolle in Europe, The Future of Conventional Arms Control in Europe* (Nomos: Baden-Baden, 2009), p.249.

4. Узгоджені скорочені рівні ЗОТОД для членів НАТО мали набути чинності одночасно з тимчасовим застосуванням адаптованого режиму Договору.

5. Таке комплексне рішення мало доповнюватися визначенням конкретних термінів приєднання до режиму Договору.

6. Текст проекту пакета заходів має містити визначення “суттєвих бойових сил”³⁰.

7. Рішення має бути затверджене на початку переговорів з питань подальшої модернізації адаптованого режиму ДЗЗСЄ після набуття ним чинності. Це рішення мало б містити приблизний перелік питань для розгляду.

8. Росія вимагала внесення до комплексного російсько-американського рішення узгодженого проекту постанови зі схвалення та підтримки нинішньої миротворчої операції в Молдові³¹. Пізніше цей проект постанови мав би бути переданий до Постійної Ради ОБСЄ для затвердження.

9. Залежно від ситуації, Росія могла б розглянути можливість здійснення певних заходів підвищення прозорості стосовно Молдови та Закавказзя (маючи на увазі Абхазію і Південну Осетію).

10. Російська пропозиція могла б бути схвалена в рамках підсумкового документа позачергової конференції держав-учасниць ДЗЗСЄ.

11. Щойно Угода з адаптації набуде чинності або розпочнеться її тимчасове застосування, Росія може поновити процес її імплементації. Як жест доброї волі до набуття чинності Угодою з адаптації або її тимчасового застосування Росія була б згодна розглянути на двосторонній основі взаємні заходи з прозорості.

12. Росія наголосила на необхідності діалогу зі США з питань ДЗЗСЄ з метою деталізації проекту комплексного російсько-американського рішення. Росія також відкрита для діалогу з іншими державами-сторонами, зокрема, в рамках Спільної консультативної групи.

Російську ініціативу відразу підтримала Білорусь – як важливий крок до розв’язання кризи навколо ДЗЗСЄ. Інші держави, зокрема, члени НАТО, висловили застереження, підкреслюючи цінність “пакета паралельних дій” НАТО. Важливим було те, що Росія розмовляла з позицій не ультиматумів, а бажання повернутися за стіл переговорів. Окремі російські пропозиції,

³⁰ Росія давно вимагала від НАТО пояснення значення терміну “суттєві бойові сили”, який містився в зобов’язаннях Альянсу від 1997р. не здійснювати “додаткового постійного базування суттєвих бойових сил”. У 2008р. Росія подала свої пропозиції щодо параметрів “суттєвих бойових сил” (на бригадному рівні). Див.: Ляховські, Пост (посилання 3), с.373.

³¹ Декларація від 18 березня 2009р. Президента Молдови, лідера самопроголошеного Придністров’я і Президента Росії ускладнила реалізацію Стамбульських зобов’язань стосовно повного та безумовного виводу російських військ з Молдови. Подожуючись з “доцільністю перетворення [розгорнутих російських військ] на операцію з гарантування миру під егідою ОБСЄ після врегулювання конфлікту в Придністров’ї”, Молдова послабила на майбутнє свою переговорну позицію з питань Придністров’я і погіршила позицію Заходу в переговорах з питань ДЗЗСЄ. Див.: “Совместное заявление, принятое по итогам переговоров Президента Российской Федерации Д.А.Медведева с Президентом Республики Молдова В.Н.Ворониным и главой Приднестровья И.Н.Смирновым”, Барвиха, 18 марта 2009г., №431-18-03-2009, <http://www.in.mid.ru/brp_4.nsf/newslines>. Див. також: Socor, V., ‘Voronin-Medvedev accord demolishes Moldova’s negotiating position on Transnistria’, *Eurasia Daily Monitor*, 20 Mar. 2009.

зокрема стосовно “суттєвих бойових сил” і приєднання нових членів, здавалися прийнятними для обговорення, проте погодитися з іншими її вимогами було важко – наприклад, стосовно паритету сил між Альянсом і Росією, Стамбульських зобов’язань. Флангове питання, сформульоване Росією у вигляді кількісних вимог, набуло для НАТО та інших зацікавлених сторін важливого значення, з точки зору випробування їх принциповості під час прийняття рішень.

Дебати про “реадаптацію”: ключові моменти

Наприкінці 2009р. НАТО ще не сформулював офіційну позицію стосовно оновлення (“реадаптації”) режиму ДЗЗСЄ. Натомість, експерти та аналітики намагалися заповнити цю прогалину ідеями і пропозиціями, вказуючи на критично важливі проблемні питання, пов’язані із забезпеченням воєнної стабільності в Європі³². Можна визначити кілька головних підходів і пропозицій стосовно розв’язання кризи ДЗЗСЄ, хоча кінцеві результати майбутніх переговорів стосовно ЗЗСЄ прогнозувати важко.

Збіг позицій у поточних дебатах може полягати в тому, що поступове вдосконалення Договору виглядає більш привабливо, ніж його радикальна зміна (тобто, запровадження зовсім іншого режиму контролю над озброєннями), а також у тому, що “реадаптований” ДЗЗСЄ має бути невід’ємною частиною архітектури європейської безпеки. Всеосяжність режиму вже не здається реальною. Хоча “загальноєвропейська” система контролю вважається в цілому дієдальною, але регіональні та локальні загрози й виклики вимагають пошуку вдосконалених і нестандартних підходів – як правового, так і політичного характеру.

Попри безсумнівні переваги, Угода з адаптації вже не задовольняє потреби з огляду на зміну ситуації, особливо в частині субрегіональних викликів. Дебати точилися навколо доцільності або спочатку ратифікації Угоди з наступним переходом до переговорів щодо оновленого (“реадаптованого”) Договору, або відразу переходу до переговорів про новий режим Договору³³. Російська пояснювальна записка від травня 2009р. дозволяє припустити, що зараз росіян влаштовує перший підхід. Загалом, “пакет паралельних дій” НАТО також є прийнятним для Росії як база для переговорів, – хоча й із застереженнями та попередніми умовами.

Потребує вирішення дилема пов’язування адаптованого Договору з виконанням Росією стамбульських зобов’язань. Навіть якщо НАТО має

³² Про “реадаптацію” режиму ДЗЗСЄ див.: Zellner, Schmidt and Neuneck (посилання 29); Champenois, P.-E., ‘CFE in the current strategic environment’, pp.199-206; Grand, C., ‘European security and conventional arms control: an agenda for the 21st century’, pp.144-151; Richter, W., ‘Ways out of the crisis: approaches for the preservation of the CFE regime’, pp.347-365; Zellner, W., ‘Conventional arms control in Europe at the strategic and sub-regional levels: the balance of military capabilities—a valid concept?’, pp.475-483.

³³ Наприклад, стверджується, що Росія не погодилася б з адаптованим Договором у його нинішньому вигляді, а НАТО та решта держав-учасниць не погодилися б з Договором, що частково втратив чинність і невдовзі має бути змінений. Див.: Richter (посилання 32), pp.362-363.

намір продемонструвати певну гнучкість, повна відмова Росії від виконання стамбульських зобов'язань видається неприйнятною³⁴. У цьому контексті було запропоновано розмежувати стратегічний (що стосується всього регіону застосування ДЗЗСЄ) і субрегіональний рівні³⁵.

Варто зважати на мету Росії з відновлення військового балансу із Заходом. У будь-якому разі, російські ЗОТОД будуть скорочуватися, незалежно від того, чи здійснюється запланована воєнна реформа, розпочата у 2008р.: Росія не може дозволити собі утримувати застарілі та дорогі арсенали озброєнь³⁶. Логіка вимог Росії стосовно подальших скорочень військових арсеналів впливає з її зростаючого занепокоєння перевагою НАТО у звичайних озброєннях. Ліміти держав-членів НАТО, визначені Угодою з адаптації, перевищують їх реальні запаси. Отже, як жест доброї волі і знак самообмеження, національні та територіальні ліміти держав-членів НАТО можна було б знизити без шкоди для вимог безпеки як держав-учасниць ДЗЗСЄ, так і НАТО.

З метою вирішення питання балансу сил, замість паритету рівнів обмежень для Росії і НАТО, було запропоноване політично зобов'язуюче правило достатності. Подібний підхід мав би означати, що сукупний потенціал НАТО не повинен у межах певних відсотків перевищувати російський³⁷. Інший погляд акцентує увагу на важливості регіональних балансів сил, піддаючи водночас сумніву значення розумної достатності на глобальному рівні³⁸.

Скороченню підлягають також утворені угруповання сил, що дестабілізують ситуацію, в т.ч. на прикордонних територіях і в зонах конфліктів. Потребують перегляду механізми забезпечення гнучкості адаптованого Договору з метою підвищення їх дієвості. Ще в 1997-1999рр. на переговорах з питань адаптації ДЗЗСЄ було висловлено стурбованість: якщо вся Європа має стати зоною застосування Договору, то нові його учасники та невеликі країни разом зможуть накопичити дестабілізуючі ЗОТОД, достатні для озброєння кількох армійських корпусів³⁹. З метою забезпечення регіональної стабільності було запропоновано створити безпечні у військовому сенсі зони зі скороченими рівнями ЗОТОД, зокрема вздовж кордонів держав, між якими існують суперечності⁴⁰. Термін “суттєві бойові сили” має бути визначено – як теоретично, так і через кількісні параметри – та, можливо, зафіксовано юридично в ДЗЗСЄ.

Питання флангових обмежень було найбільш спірним, і для його вирішення було запропоновано нові субрегіональні підходи⁴¹: перетворення загальних флангових обмежень для Росії на кілька граничних рівнів ЗОТОД у її окремих областях і в певних регіонах сусідніх країн. Проте, якщо Росія

³⁴ Richter (посилання 32), pp.349-350.

³⁵ Zellner (посилання 32), p.479.

³⁶ Див. також підрозділ II розділу 7 цього видання.

³⁷ Zellner (посилання 32), p.483.

³⁸ Champenois (посилання 32), p.205.

³⁹ Richter (посилання 32), p.351.

⁴⁰ Richter (посилання 32), pp.361-362.

⁴¹ Zellner (посилання 32), p.481; Champenois (посилання 32), p.205. Відстоювання попередніми російськими переговорниками адаптованого ДЗЗСЄ та його положень про флангові обмеження було рухом проти течії. Chernov, V., ‘The collapse of the CFE Treaty and the prospects for conventional arms control in Europe’, eds Zellner, Schmidt and Neuneck (посилання 29), p.187.

збирається цілком скасувати флангові обмеження, Захід міг би вдатися до аналогічної відповіді. Отже, Росія має вирішити, чи варто діяти в односторонньому порядку. Крім того, було запропоновано: під час підготовки до ухвалення Угоди з адаптації визначити умови приєднання до Договору держав Балтії, аналогічні тим, що існують для держав Центральної Європи, а також додаткові заходи забезпечення прозорості⁴².

Пропонувалося також впровадження різних ЗЗД в контексті ДЗЗСЄ (зокрема: добровільна відмова від розміщення бойових сил на територіях інших держав; посилення спрямованості режиму ДЗЗСЄ на антитерористичну діяльність; залучення Росії до спільних миротворчих операцій)⁴³.

“Реадаптація” ДЗЗСЄ створила б додаткові можливості для міжнародної спільноти: режим Договору можна було б поширити на нові технологічні розробки та категорії звичайних озброєнь і збройних сил, які дедалі більше впливають на безпеку на тактичному і стратегічному рівнях. Крім того, ЄС отримав би шанс переглянути своє небажання займатися традиційним контролем над озброєннями в усіх його аспектах⁴⁴.

Субрегіональний контроль над озброєннями на Західних Балканах

Єдиним чинним документом про “жорсткий” контроль над озброєннями в Європі є Угода про субрегіональний контроль над озброєннями 1996р. (Флорентійська угода, *Agreement on Sub-Regional Arms Control, Florence Agreement*). Політична ситуація в регіоні у 2009р. суттєво не вплинула на воєнну безпеку в сенсі, визначеному в Дейтонських домовленостях. Після завершення в 1997р. офіційного терміну скорочення, озброєння, обмежені Флорентійською угодою, знищуються в добровільному порядку. До листопада 2009р. сторони знищили чи піддали конверсії загалом 9 228 одиниць важких озброєнь, проведена 621 інспекція, зокрема близько 130 перевірок процесу скорочення⁴⁵.

Політично важливою є домовленість про двоетапний план скорочення озброєнь власними силами, запропонований Персональним представником Голови ОБСЄ⁴⁶. Сторони Флорентійської угоди давно прагнули досягти повної автономії в її імplementації. На першому етапі передбачена передача сторонам Угоди (орієнтовно до кінця 2011р.) технічних функцій, які сьогодні

⁴² Zellner (посилання 32), pp.481-482. Росія була зацікавлена в поширенні флангових обмежень на країни Балтії.

⁴³ ‘Discussion note on the Treaty on Conventional Forces in Europe’, *Euro-Atlantic Security: One Vision, Three Paths* (EastWest Institute: New York, June 2009), pp.8-9.

⁴⁴ Neuneck, G., ‘Conventional arms control in Europe-structural stability and new weapons developments’, pp.515-530; Schmidt, H.-J., ‘The European Union and its growing importance for conventional arms control’, eds Zellner, Schmidt and Neuneck (посилання 29), pp.491-496.

⁴⁵ Periotto, C. (Brig. Gen.), ‘Report to the 17th OSCE Ministerial Council. Implementation of the Agreement on Sub-regional Arms Control (Article IV, Annex 1-B, Dayton Peace Accords)’, document MC.GAL/10/09, 9 Nov. 2008. Стислий виклад Флорентійської угоди див. у додатку А цього видання. Текст Дейтонських домовленостей міститься на сайті ОБСЄ: <<http://www.oscebih.org/overview/gfap/eng/>>.

⁴⁶ Periotto (посилання 45).

здійснюються в їх інтересах Офісом Персонального представника. У такому випадку на другому етапі, якщо дозволяє політична ситуація, сторонам Угоди могла б бути повністю передана відповідальність за її імплементацію. Цей план був затверджений у 2009р. Контактною групою у складі Франції, Німеччини, Італії, Росії, Великої Британії і США, а також представників ЄС. Застереження, висловлені сторонами Флорентійської угоди, мали здебільшого технічний і фінансовий характер.

III. Зміцнення співробітництва в галузі військової безпеки в зоні ОБСЄ⁴⁷

Зміцнення довіри та безпеки у військовій сфері в Європі протягом десяти років розглядається як унікальна практика та експеримент. У 2009р. діяльність країн-учасниць ОБСЄ продовжувала зосереджуватися на “м’якому” аспекті контролю над озброєннями⁴⁸. На засіданні ОБСЄ на рівні міністрів наприкінці року були представлені доповіді про зміцнення довіри та безпеки у військовій сфері, співробітництво з питань стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО), скорочення запасів звичайних боєприпасів (ЗЗБ, *stockpiles of conventional ammunition, SCA*) і Кодекс поведінки з воєнно-політичних аспектів безпеки (*Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security, COC*)⁴⁹. Важливо зазначити, що у 2009р. загальний рівень впровадження інформаційного обміну в рамках режимів встановлення норм і стандартів був нижчим і менш задовільним у частині дотримання термінів, ніж попередніми роками. Зазнала занепаду й нормативна діяльність у сфері заходів зміцнення довіри. З метою активізації взаємодії між Форумом ОБСЄ зі співробітництва в галузі безпеки (ФСБ, *Forum for Security Co-operation, FSC*) та Постійною радою ОБСЄ – як частини оновленої концепції всеосяжної і неподільної безпеки, – у 2009р. ці органи провели п’ять спільних засідань.

⁴⁷ Перелік країн-учасниць ОБСЄ див. у додатку Б цього видання. Зона ОБСЄ охоплює Європу від Атлантики до Уралу та Центральну Азію.

⁴⁸ “М’який” контроль над озброєннями охоплює заходи зміцнення довіри у військовій сфері. Див., наприклад: Lachowski, Z., *Confidence- and Security-Building Measures in the New Europe*, SIPRI Research Report no.18 (Oxford University Press: Oxford, 2004), pp.1-2

⁴⁹ Огляд подій у 2009р. див.: OSCE, ‘Letter from the Chairperson of the Forum for Security Cooperation to the Prime Minister and the Minister for Foreign Affairs of Greece, Chairperson of the 17th Meeting of the Ministerial Council’, document MC.GAL/4/09/Rev.2, 19 Nov. 2009; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Efforts in the field of arms control agreements and confidence-and security-building measures in accordance with its mandate’, Chairperson’s Progress Report to the 17th Meeting of the Ministerial Council, Athens, Dec. 2009, document FSC.DEL/200/09/Rev.1, 9 Nov. 2009; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘The continuing implementation of the OSCE Document on Small Arms and Light Weapons’, Chairperson’s Progress Report to the 17th Meeting of the Ministerial Council, document FSC.DEL/191/09/Rev.2, 9 Nov. 2009; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘The continuing implementation of the OSCE Document on Stockpiles of Conventional Ammunition’, Chairperson’s Progress Report to the 17th Meeting of the Ministerial Council, document MC.GAL/8/09, 11 Nov. 2009; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Efforts to further improve the implementation of the Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security’, Chairperson’s Progress Report to the 17th Meeting of the Ministerial Council, document MC.GAL/7/09, 11 Nov. 2009.

Заходи зміцнення довіри та безпеки

У цілому, протягом кількох років формально рівень імплементації ЗЗДБ згідно з Віденським документом 1999р. залишався високим і відносно стабільним⁵⁰. Хоча режим ДЗЗСЄ призупинено, у 2009р. кількість інспекцій та оціночних візитів згідно з Віденським документом була такою ж, як у 2008р., причому Росія подавала заявки частіше, ніж усі інші країни⁵¹. Проте, заявки Росії в січні 2009р. – лише через кілька місяців після серпневого конфлікту 2008р. – на здійснення оціночного візиту до військової частини та інспекційної перевірки визначеної (неокупованої) території Грузії підтвердила наявність кризи в галузі зміцнення довіри та безпеки на субрегіональному рівні. Обидві заявки були відхилені Грузією як “цінічні”, а в російсько-грузинських відносинах до завершення окупації Абхазії і Південної Осетії було оголошено форс-мажорний період⁵².

У вересні 2009р. відбулися білорусько-російські військові навчання – найбільші в Європі з 1999р. під керівництвом Росії, – стосовно яких надійшов протест від Польщі⁵³. Офіційне повідомлення про навчання було подане у визначеному порядку, але масштаби двох паралельних воєнних ігор – *Запад-2009* і *Ладоза-2009*, під спільною назвою *Осень-2009* – знаходилися на межі дозволених граничних параметрів⁵⁴. Таким чином, окремі зацікавлені держави не мали змоги належним чином спостерігати за цими навчаннями⁵⁵.

⁵⁰ OSCE, FSC.DEL/200/09/Rev.1 (посилання 49).

⁵¹ До дозволених заходів належали: 109 інспекцій у 2008р. і 96 – у 2009р.; 75 оціночних візитів у 2008р. і 65 – у 2009р. У 2009р. Росія здійснила 23 інспекції і 19 оціночних візитів. Див.: OSCE, Conflict Prevention Centre, ‘Annual CPC survey on CSBM information exchanged in 2009’, document FSC.GAL/3/10, 20 Jan. 2010.

⁵² 26 січня 2009р. Спостережна місія ЄС у Грузії (*European Union Monitoring Mission in Georgia, EUMM*) підписала Меморандум про розуміння з Міністерством оборони Грузії, в якому згадувались односторонні заходи зміцнення довіри, що передбачали певні обмеження на пересування Збройних сил Грузії поблизу адміністративних кордонів Абхазії і Південної Осетії, а також завчасне інформування *EUMM* про пересування військ. Див.: EU Monitoring Mission in Georgia, ‘EUMM and Georgian Ministry of Defence sign Memorandum of Understanding’, Tbilisi, Press release, 26 Jan. 2009, <http://www.eumm.eu/en/press_and_public_information/press_releases/796/>. Згідно зі статтями 78 і 120 Віденського документа 1999р., якщо держава, що приймає чи здійснює візит, позбавлена можливості приймати або виконувати інспекції чи оціночний візит, вона має невідкладно детально пояснити причини цього. Про Віденський документ 1999р. див. у додатку А цього видання. Багато країн-учасниць ОБСЄ вважають форс-мажорні обставини в російсько-грузинських відносинах перешкодою на шляху до більшої відкритості.

⁵³ За інформацією, Польща повідомила Генерального секретаря НАТО про наступальний характер російських навчань. Див.: ‘Sikorski: rosyjskie manewry blisko naszych granic nas niepokoją [Sikorski: the Russian manoeuvres close to our borders give rise to concern], *Gazeta Wyborcza* (Warsaw), 12 Nov. 2009.

⁵⁴ Згідно з повідомленням Білорусі, в навчаннях *Запад-2009* брали участь 12,5 тис. військово-службовців (граничний рівень – 13 тис.); 228 бойових танків (300 од.); 470 БМ (500 од.) і 234 реактивні системи залпового вогню (250 од.). Паралельні навчання *Ладоза-2009*, повідомлення про які подавала Росія, відбувалися в Росії, неподалік від перших, за участі 7 400 військово-службовців, 150 танків і 100 БМ.

⁵⁵ На навчаннях опрацьовувалися дії в умовах сценарію зміцнення руху етнічних поляків у Західній Білорусі та нападу литовських терористів у російському Калінінградському анклаві. Режим спостереження за навчаннями був обмежений участю лише білорусько-російської сторони, а також часовими рамками – одним днем.

Помітна подія сталася в рамках режиму Договору 1992р. з відкритого неба. У вересні Грузія і Росія за участі команди від Великої Британії здійснили два спільні обльоти територій обох країн⁵⁶.

У 2009р. до ФСБ було подано багато пропозицій, але лише одна завершилася новим рішенням⁵⁷. 14 грудня окремо від щорічного засідання з оцінки імплементації (*annual implementation assessment meeting, AIAM*) відбулося засідання керівників верифікаційних центрів; його висновки були представлені на *AIAM* у березні 2010р. Нова практика проведення окремих засідань має сприяти кращому опрацюванню проблемних питань, конкретних пропозицій та ініціатив під час підготовки до *AIAM*.

У російському “матеріалі для роздумів” про імплементацію Віденського документа 1999р. причиною слабких результатів діяльності з імплементації ЗЗДБ було названо відсутність політичної волі і зниження інтересу до подібних заходів з боку значної частини країн-учасниць ОБСЄ⁵⁸. У матеріалі зазначається, що понад половина положень Віденського документа існують лише на папері, а втрата ефективності його інструментів викликає тривогу. Намагаючись актуалізувати режим Віденського документа, Росія закликала інші держави розглянути давно подані пропозиції стосовно дій військово-морських сил, сил швидкого реагування, верифікації та обов’язкового повідомлення про крупні військові заходи. Росія також запропонувала визначити чіткі граничні терміни для певних оглядів.

Під час підготовки до засідання Ради міністрів у Афінах, Білорусь і Росія подали проект рішення стосовно огляду Віденського документа 1999р. на ФСБ з акцентом на його запланованому вдосконаленні. Рада закликала ФСБ інтенсифікувати у 2010р. діалог з безпекових питань, зокрема про роль контролю над озброєннями та ЗЗДБ, а також дослідити шляхи покращення воєнно-політичного інструментарію ОБСЄ, включно з Віденським документом⁵⁹.

Стрілецька зброя, запаси боєприпасів і токсичне ракетне паливо

Тривалий занепад співробітництва у сфері безпеки не міг не позначитися на процесах у таких сферах, як СЗЛО та ЗЗБ. Питання стрілецької зброї і надлишкових запасів боєприпасів є взаємопов’язаними та дедалі більше набувають спільних нормативних і практичних вимірів. З обох цих питань покращується координація зусиль міжнародних організацій. Рамки порядку денного засідань з питань СЗЛО та ЗЗБ розширюються із внесенням, за можливості, інших відповідних проектів і питань. З 2003р. ОБСЄ отримала 29 заявок

⁵⁶ ‘Georgia-UK-Russia joint surveillance flights’, Civil.ge, Daily News Online, Tbilisi, 9 Oct. 2009, <http://www.civil.ge/eng/_print.php?id=21554>. Стислий зміст та інші деталі Договору з відкритого неба див. у додатку А цього видання.

⁵⁷ OSCE, Decision no.8/09, Best Practice Guide for Implementation of the Vienna Document 1999 Chapter IV, Contacts, document FSC.DOC.8/09, 14 Oct. 2009.

⁵⁸ OSCE, Delegation of the Russian Federation, ‘Food-for-thought paper—analysis of the implementation of the Vienna Document 1999: Initial remarks’, document FSC.AIAM/2/09, 20 Feb. 2009.

⁵⁹ OSCE, Ministerial Council Decision no.16/09, Issues relevant to the Forum for Security Co-operation, document MC.DEC/16/09, 2 Dec. 2009.

від 14 країн про допомогу в удосконаленні управління запасами СЗЛО та ЗЗБ, забезпечення їх безпеки та утилізації надлишків. У 2009р. ОБСЄ і Програма розвитку ООН (*UN Development Programme, UNDP*) завершили переговори про фінансові та юридичні механізми покращення спільного виконання проектів з питань СЗЛО та ЗЗБ⁶⁰.

Документ ОБСЄ 2000р. про стрілецьку зброю і легкі озброєння (*Document on Small Arms and Light Weapons*) та інші відповідні документи є інструментами для: розв'язання проблем, пов'язаних із СЗЛО; підтримки прозорості та довіри між країнами-учасницями; допомоги у стримуванні регіональних криз та конфліктів і в боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю⁶¹. Протягом 2001-2008рр. країни ОБСЄ знищили близько 8,6 млн. одиниць стрілецької зброї, а у 2009р. пообіцяли виділити близько €434 тис. (\$600 тис.) на проекти ОБСЄ з питань СЗЛО⁶².

Оглядове засідання ОБСЄ (вересень 2009р.) визначило проблеми та виклики в імplementації Документа про СЗЛО, зокрема: брак адекватного законодавства і процедур стосовно СЗЛО та ЗЗБ; розбіжність між цілями донорів і потребами бенефіціаріїв; нестачу гармонізованих міжнародних стандартів; необхідність значного оновлення Документа⁶³. В галузі створення нормативної бази співпраця у 2009р. зосереджувалася на оновленні Рішення ФСБ №15/02 про експертні консультації з питань імplementації розділу V Документа про СЗЛО – “Раннє оповіщення, попередження конфліктів, врегулювання криз і постконфліктна реабілітація”⁶⁴. Практична допомога, надана країнам-учасницям ОБСЄ, сприяла виконанню у 2008-2009рр. проектів з питань СЗЛО в Білорусі, Киргизстані, Таджикистані та на Кіпрі⁶⁵.

Наявність небезпечних і неконтрольованих запасів звичайних боєприпасів і компонентів токсичного рідкого ракетного палива зумовлює взаємопов'язані безпекові, гуманітарні, економічні та екологічні ризики. Згідно з Документом ОБСЄ про запаси звичайних боєприпасів (*Stockpiles of Conventional Ammunition, SCA Document*) 2003р., будь-яка країна-учасниця ОБСЄ, що виявить ризик для своїх надлишкових запасів і має потребу в допомозі з усунення такого ризику,

⁶⁰ OSCE, document FSC.DEL/191/09/Rev.2 (посилання 49); OSCE, document MC.GAL/8/09 (посилання 49).

⁶¹ OSCE, Forum for Security Co-operation, OSCE Document on Small Arms and Light Weapons, 24 Nov. 2000, <http://www.osce.org/fsc/13281.html>; OSCE, *Handbook of Best Practices on Small Arms and Light Weapons* (OSCE: Vienna, 2003); OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Standard elements of end-user certificates and verification procedures for SALW exports’, Decision no.5/04, document FSC/DEC/5/04, 17 Nov. 2004; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Principles on the control of brokering in small arms and light weapons’, Decision no.8/04, document FSC/DEC/8/04, 24 Nov. 2004; OSCE, Ministerial Council, ‘OSCE principles for export controls of man-portable air defence systems’, Decision no.8/04, document MC.DEC/8/04, 7 Dec. 2004.

⁶² OSCE, FSC.DEL/191/09/Rev.2 (посилання 49), annex C.

⁶³ OSCE Meeting to Review the OSCE Document on Small Arms and Light Weapons and its supplementary decisions, Vienna, 22 and 23 Sep. 2009, Consolidated Summary, document FSC.GAL/109/09, 20 Oct. 2009.

⁶⁴ OSCE, Decision 11/09, Update on FSC Decision 15/02 on expert advice on implementation of Section V of the Document on Small Arms and Light Weapons, document FSC/DEC/11/09, 25 Nov. 2009

⁶⁵ Проекти на Кіпрі та в Таджикистані успішно завершені; проект у Білорусі продовжується; завершено розробку проектної пропозиції для Киргизстану.

може запросити таку допомогу від міжнародного співтовариства через ОБСЄ⁶⁶. Як метод позбавлення ЗЗБ продовжує масово використовуватися їх продаж, замість знищення. Через це ОБСЄ стикається з необхідністю зміни цієї тенденції і впровадження спеціальних критеріїв експорту⁶⁷. У 2009р. країни-учасниці ОБСЄ пообіцяли виділити близько €1,2 млн. (\$1,7 млн.) для проектів утилізації ЗЗБ, або близько половини суми, виділеної попереднього року.

Проекти допомоги в утилізації, управлінні ЗЗБ та забезпеченні безпеки їх зберігання залишаються найдинамічнішою сферою імплементації Документа про СЗЛО. У 2009р. були завершені проекти в Албанії і Таджикистані, започатковано новий проект (утилізації боєприпасів) в Албанії. Проект утилізації меланжу в Україні – один з найбільших позабюджетних проектів ОБСЄ – увійшов до прикінцевої стадії: до кінця 2010р. понад 3 000 т меланжу будуть перевезені для знешкодження на російській об'єкт знищення хімічної зброї.

Інші проекти перебувають на початкових стадіях виконання і розпочнуться, коли надійдуть достатні кошти. ОБСЄ завершила обговорення з Казахстаном питання посилення його спроможностей з перевірки компонентів ракетного палива, за результатами якого були розроблені проектні пропозиції. Було завершено також розробку української проектною пропозиції щодо поставки спеціалізованого устаткування для очищення територій від артилерійських снарядів і боєприпасів, що не вибухнули. Наближається до завершення Комплексна програма з питань СЗЛО та ЗЗБ (*Comprehensive Programme on SALW and SCA*) в Молдові. У Грузії всі діючі та заплановані проекти у 2009р. були призупинені внаслідок завершення Місії ОБСЄ у Грузії, але ведеться пошук шляхів для їх поновлення.

Кодекс поведінки з воєнно-політичних аспектів безпеки

Кодекс поведінки з воєнно-політичних аспектів безпеки 1994р. є нормативним документом про колективну поведінку і взаємну політичну відповідальність держав у зоні ОБСЄ і демократичний контроль над збройними силами. Він також регулює воєнно-політичні відносини усередині держав⁶⁸.

Рівень інформаційного обміну з питань імплементації Кодексу загалом залишається високим⁶⁹. Країни-учасниці домовилися перенести кінцевий термін відповідей на анкету – з 15 квітня до 15 серпня 2009р., з метою дозволити країнам-учасникам скористатися, за бажанням, новою анкетною (див. нижче)⁷⁰.

⁶⁶ OSCE, 'OSCE Document on Stockpiles of Conventional Ammunition', document FSC.DOC/1/03, 19 Nov. 2003.

⁶⁷ OSCE, document MC.GAL/8/09 (посилання 49).

⁶⁸ OSCE, 'Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security', document DOC.FSC/1/95, 3 Dec. 1994.

⁶⁹ OSCE, document MC.GAL/7/09 (посилання 49).

⁷⁰ OSCE, Decision no.1/09 postponing the 2009 Annual Information Exchange on the OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security, document FSC/DEC/1/09, 11 Mar. 2009.

У квітні 2009р. ФСБ ухвалив рішення про вдосконалення анкети⁷¹. Анкета складається з трьох розділів: (а) міждержавні елементи (звіти про заходи запобігання тероризму та боротьби з ним; тривале розміщення збройних сил на закордонній території; імплементація інших міжнародних зобов'язань у рамках Кодексу); (б) внутрішньодержавні елементи (національне планування і процеси прийняття рішень; існуючі структури і процеси; процедури, пов'язані з персоналом різних військових формувань; імплементація інших політичних норм, принципів, рішень і міжнародного гуманітарного права); (в) доступ громадськості до інформації і контактні дані. Внесення до анкети 24 нових підпунктів має за мету отримання більш структурованої, чіткої, лаконічної і мінімально дубльованої інформації, порівняно з попереднім варіантом. До нових належать, зокрема підпункти стосовно: національних зусиль із запобігання тероризму та боротьби з ним; контролю над озброєннями, роззброєння та ЗЗДБ; міжнародного гуманітарного права. Країни-учасниці ОБСЄ бажають також отримувати інформацію про військові, воєнізовані формування та сили внутрішньої безпеки, а також про розвідувальні служби та поліцію⁷².

“Практичне роззброєння”: допомога НАТО в утилізації боєприпасів

Агентство технічного забезпечення та постачання НАТО (*Maintenance and Supply Agency, NAMSA*) є головною службою з питань управління комплексним матеріально-технічним забезпеченням⁷³. Головним завданням *NAMSA* є допомога державам НАТО в організації закупівель і постачання стандартних запчастин, організації послуг з технічного обслуговування та ремонту систем озброєнь. *NAMSA* перебрала керівництво багатьма проектами з утилізації боєприпасів. Досягнуто також домовленостей стосовно надання *NAMSA* підтримки країнам-нечленам НАТО в рамках програми “Партнерство заради миру” (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*). Трастовий фонд ПЗМ НАТО був створений у 2000р. згідно з Конвенцією про протипіхотні міни 1997р. (КППМ, *Anti-Personnel Mine Convention, APM*) спочатку для допомоги країнам-учасникам ПЗМ у безпечній утилізації запасів ППМ; пізніше завдання було поширене на утилізацію СЗЛЮ та надлишкових боєприпасів, а також фінансування інших видів діяльності, пов'язаних з оборонною реформою.

До лютого 2009р. 24 держави-члени НАТО, 14 країн-учасниць ПЗМ, дві контактні держави (Австралія та Японія), кілька міжнародних організацій

⁷¹ OSCE, ‘Technical update of the questionnaire of the Code of Conduct’, document FSC.DEC/2/09, 1 Apr. 2009. Анкета була розроблена у 1998р. та оновлена у 2003р.

⁷² У пояснювальних коментарях 17 країн-учасниць заявили про намір розширити зміст відповідей за рахунок інформації про гендерні питання, мир і безпеку; п'ять країн закликали внести повідомлення про демократичний політичний контроль над приватними військовими та охоронними компаніями; одна країна наголосила на добровільному характері надання додаткової інформації про національні зусилля із запобігання тероризму та боротьби з ним (питання 1.4). Див.: OSCE, document MC.GAL/7/09 (посилання 49), attachments 1, 2, 3.

⁷³ Стосовно цілей, завдань і діяльності *NAMSA* див.: <<http://www.namsa.nato.int/>>.

(ЄС, ОБСЄ і ПРООН) та одна неурядова організація (*Milieucontact International*) зробили внески до 15 проектів Трастового фонду, керованих *NAMSA*. До 2009р. *NAMSA* виконала згідно з графіком вісім проектів Трастового фонду з утилізації боєприпасів і була виконавчим агентом ще семи діючих проектів. У 2000-2007рр. у рамках шести проектів було утилізовано понад 4,1 млн. ППМ в Албанії, Білорусі, Молдові, Сербії і Чорногорії, Таджикистані та Україні. Крім того, було знищено 28 тис. одиниць надлишкових СЗЛЮ в Сербії і Чорногорії; утилізовано 11,5 тис. т стрілецьких боєприпасів в Албанії; знешкоджено 250 м³ ракетного палива в Молдові⁷⁴.

У рамках поточних проектів, розпочатих чи продовжених у 2009р., заплановано утилізувати 400 тис. одиниць СЗЛЮ та 300 переносних зенітних ракетних комплексів (ПЗРК) в Україні, а також 27 тис. одиниць СЗЛЮ та 1 000 ПЗРК у Казахстані. Проектом у Грузії передбачено утилізувати понад 1 000 некерованих авіаційних ракет і 7 700 протиградних ракет. Протягом першої фази проекту Україна-II передбачалося знищення 15 тис. т стрілецьких боєприпасів⁷⁵.

IV. Контроль над “негуманною” зброєю

Починаючи із середини 1990-х років, питання про “негуманну” зброю привертало значну увагу міжнародної спільноти, оскільки військова корисність цієї зброї викликала дедалі більше питань, а гуманітарна та економічна шкода від неї зумовила широкий публічний осуд. Кілька міжнародних угод не лише забороняють застосування ППМ і касетних боєприпасів чи регулюють ліквідацію вибухонебезпечних залишків війни (ВЗВ), але й мають за мету обмежити наслідки збройних конфліктів для цивільного населення.

Конвенція 1981р. про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї (Конвенція про “негуманну” зброю, КНЗ, *Certain Conventional Weapons (CCW) Convention*) обмежує або забороняє застосування певних категорій озброєнь, що завдають надмірних ушкоджень комбатантам або невибірково діють на цивільних⁷⁶. Поза рамками КНЗ, Оттавський процес за заборону ППМ завершився укладенням КППМ, яка має на меті викоринити всю подібну зброю⁷⁷. Донедавна Протокол V від 2003р. до КНЗ був єдиним міжнародним правовим актом, що охоплює ВЗВ, зокрема касетні боєприпаси. Беручи за зразок КППМ, Процес Осло засудив касетні боєприпаси, а в грудні 2008р. в Осло була підписана Конвенція про заборону касетних боєприпасів (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*), яка набуває чинності 1 серпня 2010р.

⁷⁴ NATO Maintenance and Supply Agency, ‘Latest news, facts & figures’, <http://www.namsa.nato.int/Demil/news_e.htm>.

⁷⁵ Утилізації підлягали загалом 136 т боєприпасів і 1,5 млн. одиниць СЗЛЮ.

⁷⁶ Стислий виклад та інші подробиці про КНЗ та п’ять протоколів до неї див. у додатку А цього видання.

⁷⁷ Стислий виклад та інші подробиці про КППМ див. у додатку А цього видання.

Касетні боеприпаси в контексті Конвенції про “негуманну” зброю

Внаслідок міжнародного тиску, багато крупних споживачів, виробників і власників запасів касетних боеприпасів вважали за краще продовжити діалог у рамках КНЗ, ніж приєднатися до Процесу Осло. Питання касетних боеприпасів стоїть на порядку денному КНЗ, починаючи з Оглядової конференції КНЗ 2006р. У серпні 2009р., після неформальних консультацій у Групі урядових експертів (*Group of Governmental Experts, GGE*), її голова Г.Айнчїл (*Gustavo Ainchil*) представив проект Протоколу про касетні боеприпаси, який зрештою міг стати шостим протоколом до КНЗ⁷⁸.

Питання про касетні боеприпаси було в центрі уваги засідання Високих договірних сторін КНЗ 12-13 листопада 2009р. Країни-учасниці зобов'язалися подовжити переговори після подання головою узагальнених текстів проекту протоколу, документа про касетні боеприпаси та інших пропозицій делегацій. Метою залишається якомога скоріше завершення переговорів⁷⁹.

Вибухонебезпечні залишки війни

Протокол V до КНЗ стосовно ВЗВ визнає викликані ними гуманітарні проблеми і стосується постконфліктних відновлювальних заходів для мінімізації їх наявності, ризиків і наслідків їх вибухів. Наприкінці 2009р. цей Протокол був підписаний 62 країнами-учасницями, а протягом 2010р. його сторонами стали ще 11 країн⁸⁰. Італія і Саудівська Аравія оголосили, що вони ратифікували Протокол V і невдовзі передадуть ратифікаційні грамоти Генеральному секретарю ООН. У центрі дискусії перебуває питання універсальності Протоколу.

У листопаді 2009р. в Женеві, на Третій конференції Високих договірних сторін Протоколу V, сторони були закликані максимально повно застосовувати механізми імплементації КНЗ, з метою спрощення надання допомоги та підвищення рівня усвідомлення масштабів проблеми ВЗВ і шляхів її розв'язання. Учасники конференції висловилися на підтримку більш жорстких заходів у рамках ухваленого у 2008р. Плану надання допомоги постраждалим (*Plan of Action on Victim Assistance*). Серед інших тем конференції були: (а) очищення території від ВЗВ, їх вивезення та утилізація; (б) співпраця, допомога та заявки про допомогу; (в) національне звітування; (г) стандартні профілактичні заходи. У квітні 2010р. відбудеться засідання експертів сторін Протоколу V з цих питань, а також з питань розробки Інтернет-версії інформаційної системи імплементації Протоколу. Четверта конференція Високих договірних сторін запланована на листопад 2010р.⁸¹

⁷⁸ CCW, ‘Draft protocol on cluster munitions’, Presented by the Chairperson of the CCW Group of Governmental Experts, CCW/MSP/2009/WP.1, 21 Oct. 2009. Документи про “негуманну” зброю див. на сайті Женевського офісу ООН: <<http://www.unog.ch/ccw/>>.

⁷⁹ CCW, ‘Cluster munitions: consolidated text’, document CCW/GGE/2009-II/2, Annex I, 22 Apr. 2009; UN Office at Geneva, News and Media, ‘Parties to Conventional Weapons Convention decide to continue negotiations on cluster munitions’, 19 Nov. 2009.

⁸⁰ Перелік сторін Протоколу V див. у додатку А цього видання.

⁸¹ UN Office at Geneva, News and Media, ‘States forge further efforts at strengthening implementation of protocol on explosive remnants of war’, 19 Nov. 2009.

Міни

У 2009р. до 156 сторін КППМ не приєдналася жодна нова країна. Хоча окремі ключові виробники та користувачі ППМ – зокрема, Індія, Китай, Пакистан, Росія і США – не підписали Конвенцію, вона вважається однією з найуспішніших багатосторонніх угод у сфері контролю над звичайними озброєннями. У рамках Конвенції 86 країнами-сторонами, які завершили утилізацію своїх запасів, було загалом знищено близько 44 млн. ППМ. За оцінками, станом на середину 2009р., чотирьом сторонам Конвенції залишалось знищити понад 12 млн. ППМ: Білорусі – 3,4 млн., Греції – 1,4 млн., Туреччині – 1,3 млн. та Україні – 6,1 млн.; близько 160 млн. ППМ перебуває в запасах держав, що не є сторонами Конвенції⁸². М'янма та Росія, які не є сторонами Конвенції, як і недержавні збройні угруповання у принаймні семи країнах у 2008-2009рр. продовжували застосовувати ППМ.

Три учасники Конвенції, що мають великі запаси ППМ – Білорусь, Греція і Туреччина, – не змогли дотриматися граничного терміну утилізації (1 березня 2008р.), і всі троє залишаються серйозними порушниками Конвенції. Для 15 учасників у 2009р. терміни утилізації були подовжені – стосовно замінованих районів; ще чотири країни-учасниці – Аргентина, Камбоджа, Таджикистан та Уганда – також надіслали запити на подовження термінів на 3-10 років. Наприкінці 2009р. Албанія, Греція, Замбія і Руанда були оголошені країнами, вільними від мін⁸³.

29 листопада - 4 грудня 2009р. у Картахені (Колумбія) відбулася Друга оглядова конференція КППМ за участі представників країн-учасниць Конвенції, держав, що не є її сторонами, міжнародних організацій, агентств ООН, Міжнародного комітету Червоного Хреста та Міжнародної кампанії за заборону мін. Оглядова конференція мала на меті оцінити виклики, пов'язані з універсалізацією та повною імплементацією Конвенції, і відзначила успіхи, досягнуті за час після Першої оглядової конференції 2004р. Варто уваги те, що після суперечливих офіційних заяв, зроблених у листопаді 2009р., США, які не є стороною КППМ, взяли участь у Картахенському саміті 30 листопада - 1 грудня “За світ, вільний від мін”, – вперше в рамках зустрічей такого рівня. Глава американської делегації поінформував учасників Конференції, що Адміністрація США ініціювала всеохопний огляд політики стосовно наземних мін⁸⁴.

⁸² International Campaign to Ban Landmines, *Landmine Monitor Report 2009: Toward a Mine-Free World* (Mines Action Canada: Ottawa, 2009).

⁸³ Кожна країна-учасниця Конвенції повинна знищити свої запаси ППМ протягом чотирьох років та очистити протягом 10 років усі заміновані території, що перебувають в її юрисдикції або під її контролем.

⁸⁴ Abramson, J., ‘In a first, U.S. attends landmine meeting’, *Arms Control Today*, vol.40, no.1 (Jan./Feb. 2010). США стверджували, що не зможуть задовольнити потреби власної національної безпеки та виконати зобов'язання в галузі безпеки перед друзями і союзниками, якщо підпишуть цю Конвенцію. Хоча США не є стороною КППМ, вони дотримуються більшості її положень. З 1991р. вони не встановлюють міни, в 1992р. заборонили їх експорт, а в 1997р. припинили виготовлення. Крім того, починаючи з 1993р., США витратили \$1,5 млрд. на розмінування та супутні роботи. Вони пообіцяли до кінця 2010р. припинити використання некерованих протипіхотних фугасних мін (*persistent landmines*), продовжуючи водночас застосування т.зв. “інтелектуальних” мін (*smart mines*).

Саморобні вибухові пристрої

Саморобні вибухові пристрої (СВП, *Improvised explosive devices, IED*), відомі також як “придорожні міни”, широко застосовуються в терористичних актах та інших нетрадиційних видах воєнних дій. Їх застосування в конфліктах залишається гострою проблемою. Група експертів, створена у 2008р. згідно з рішенням Щорічної конференції сторін Доповненого протоколу II КНЗ, який забороняє міни, міни-пастки та аналогічні вибухові пристрої, провела у квітні 2009р. зустріч з метою дослідження проблем СВП. На Одинадцятій щорічній конференції, яка відбулася в листопаді 2009р., було призначено двох координаторів роботи експертної групи із завданнями: розглянути питання СВП; зробити огляд дії і статусу Доповненого протоколу II на предмет захисту цивільного населення від невибіркової дії мін⁸⁵.

V. Висновки

У 2009р. перспективи у сфері контролю над озброєннями в Європі виглядали кращими, ніж попередніми роками, – навіть попри те, що режим ДЗЗСЄ залишався в невизначеному стані. Значення контролю над озброєннями для європейської безпеки – як частини процесу Корфу – визнається всіма учасниками ОБСЄ. Країни-учасниці продемонстрували потужну політичну волю до змін. На Афіньському засіданні Ради міністрів було повторно підтверджене бажання подолати стагнацію основних режимів контролю – в рамках ДЗЗСЄ і Віденського документа з питань ЗЗДБ, – а також, можливо, інтегрувати або тісніше пов’язати їх з іншими зусиллями у сфері безпеки в зоні ОБСЄ. Рішення вимагатимуть нових підходів і рішучості, а також здатності до компромісу. Що стосується безпеки в ширшому розумінні, то Росія наполягає на скликанні Євро-Атлантичного саміту з метою укладення договору про європейську безпеку. Західні держави продемонстрували обережність і стриманість, – ставлячи свою згоду в залежність від адекватності змісту і сфери дії майбутнього договору. Нинішня Адміністрація США розпочала детальний перегляд національної програми контролю над озброєннями, а в лютому 2010р. було призначено Посла зі спеціальних доручень у галузі звичайних збройних сил в Європі з метою початку консультацій з НАТО, європейськими партнерами та Росією стосовно перспектив режиму ДЗЗСЄ.

Заходи з безпеки в Європі, пов’язані з контролем над озброєннями, покликані дати відповідь на традиційні й нові загрози, ризики та виклики. Проте, режим ЗЗДБ Віденського документа перебуває у стагнації. Учасники ОБСЄ намагаються протистояти багатоаспектним загрозам, що дедалі частіше мають локальний і субрегіональний характер. За умов ослаблення нормотворчої діяльності, практична допомога, що надається державам євроатлантичного

⁸⁵ CCW, ‘Improvised explosive devices (IEDs)’, 11 Annual Conference of the High Contracting Parties, document CCW/AP.II/CONF.11/2, 19 Oct. 2009; UN Office at Geneva, News and Media, ‘States parties to CCW Amended Protocol II on mines and explosive devices prohibition decide to continue work on improvised explosive devices’, 19 Nov. 2009

регіону, залишається центральним напрямом зусиль зі зміцнення безпеки і стабільності в зоні ОБСЄ.

У реагуванні на глобальні виклики у сфері контролю над звичайними озброєннями продовжують домінувати гуманітарні інструменти. Публічні процеси та конвенції, а також традиційні міждержавні договори і протоколи конкурують між собою, але в моральному плані, продовжують робити взаємний позитивний вплив, будучи спрямованими на вирішення проблем людських страждань і покращення умов життєдіяльності на уражених конфліктами територіях і в усьому світі.

11. Контроль над міжнародними поставками, пов'язаними з безпекою

СІБІЛ БАУЕР, ІВАНА МІЧІЧ

I. Вступ

Протягом минулого десятиліття характерними ознаками як легальної торгівлі продукцією подвійного використання, так і незаконних придбань матеріалів і технологій, що стосуються зброї масового ураження (ЗМУ, *weapons of mass destruction, WMD*), були складність і перманентні зміни їх форм¹. Використання посередників, підставних компаній, операцій переадресування та перевантаження зумовило зростання кількості суб'єктів та урізноманітнення способів діяльності, пов'язаної з поставками продукції. Для описання контролю над поставками, пов'язаними з безпекою, як і раніше, використовується термін “експортний контроль”. Проте, термін “контроль над поставками” точніше відбиває комплексну сутність процесу, зокрема контролю над посередницькою діяльністю, транзитом, перевантаженням, фінансовими потоками та технічною допомогою (наприклад, фізичною (з рук у руки) або усною передачею *no-ux*). До сфери контролю над поставками належать також невідчутні передачі технологій (НПТ, *intangible technology transfers, ITT*), тобто передачі з використанням нематеріальних засобів, наприклад, технічної інформації через електронні засоби*. Ця категорія поставок продукції висуває нові вимоги до контролю – як у законодавчій сфері, так і в практичній діяльності.

У сфері нерозповсюдження ЗМУ центр докладання зусиль поступово перемістився з відстеження фізичного руху товарів до визначення, які саме елементи поставок є або мають бути об'єктами контролю. Такі зміни не лише створюють нові проблеми, але й відкривають нові перспективи для міжнародного співробітництва. Проста парадигма відносин “постачальник-отримувач” вже не відповідає дійсності, а до питань “хто виробляє?” та “хто купує?” відтепер додається “хто залучається на кожному етапі поставки?”. Крім того, постійні вимоги спростити і прискорити процедури легальної торгівлі шляхом мінімізації обмежень, затримок, вартості та адміністративного

¹ Продукцією подвійного використання є товари та технології, що можуть використовуватись як у цивільних, так і військових цілях.

* В Україні немає сталого перекладу терміну “*intangible technology transfers*”. У літературі, в т.ч. в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*, зустрічаються різні переклади – “неявні”, “нематеріальні”, “невідчутні”. Державною службою експортного контролю України найчастіше вживається термін “невідчутні передачі технологій”. Водночас до самих технологій або засобів, що передаються, найчастіше застосовується термін “нематеріальні”. – *Ред.*

навантаження призведуть до скорочення проміжку часу, потрібного для втручання правоохоронних органів. Це підкреслює актуальність як розвитку міжнародного співробітництва, так і зміцнення національних і міжнародних правових засад для впровадження заходів контролю та прийняття рішень про втручання правоохоронних органів.

Правове підґрунтя для докладання зусиль з нерозповсюдження ЗМУ створене Резолюцією Ради Безпеки (РБ) ООН №1540, але через відмінності в законодавчих традиціях, політичних пріоритетах і перевагах країни часто стикаються зі спільними проблемами та потребами практичного впровадження міжнародного законодавства. Дотримання взятих зобов'язань вимагає концептуалізації і визначення таких термінів, як “посередницька діяльність”, “транзит”, “перевантаження”, “ефективні штрафні санкції до порушників”, а також формування їх однакового розуміння на регіональному та міжнародному рівнях.

У цьому розділі розглядаються заходи контролю над продукцією подвійного використання, а також частково – над поставками продукції, спеціально розробленої і створеної для військового використання. У підрозділі II підсумовано останні зміни, внесені на форумах ООН до режимів контролю над товарами та технологіями, чутливими з точки зору розповсюдження ЗМУ. В підрозділі III описуються функціональні сфери діяльності режимів експортного контролю та наводиться інформація про останні зміни в цих режимах. У підрозділі IV аналізуються заходи ЄС з розв'язання проблемних питань контролю над поставками озброєнь на національному рівні та рівні ЄС. У підрозділі V наведені висновки. У додатку 11А розглядаються процеси впровадження та застосування багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь у 2009р.

II. Резолюції РБ ООН стосовно поставок продукції, чутливої з точки зору розповсюдження ЗМУ

Резолюція РБ ООН №1540, розроблена з метою запобігання доступу недержавних суб'єктів до ЗМУ, ядерних і радіоактивних матеріалів, сьогодні широко використовується як правова база для просування міжнародних стандартів експортного контролю та формування вимог до них². Згідно з Резолюцією створено Комітет 1540, який працює з країнами ООН з питань її імплементації³. У Восьмій програмі Комітету визначено п'ять головних сфер

² Резолюцією №1540 впроваджуються юридично зобов'язуючі вимоги до держав зі створення національних систем контролю з метою запобігання розповсюдженню ЗМУ та засобів її доставки, в т.ч. шляхом запровадження “належних механізмів контролю над пов'язаними з ними матеріалами”. Див.: UN Security Council Resolution 1540, 28 Apr. 2004. Тексти резолюцій РБ див. на сайті ООН: <<http://www.un.org/sc/>>. Про юридичні спори навколо статусу РБ ООН як суб'єкта законодавчої діяльності, визначеного Статтею VII Хартії ООН, див.: Ahlström, C., ‘United Nations Security Council Resolution 1540: non-proliferation by means of international legislation’, *SIPRI Yearbook 2007*, pp.460-473.

³ Термін чинності мандата Комітету 1540 подовжено Резолюцією №1810 до 2011р. Див.: United Nations, 1540 Committee, Programme of work of the Security Council Committee established pursuant to Resolution 1540 (2004) from 1 February 2009 to 31 January 2010, Annex to S/2009/124, 4 Mar. 2009; UN Security Council Resolution 1810, 25 Apr. 2008; UN Security Council Resolution 1673, 27 Apr. 2006; Ентоні Я., Бауер С. “Контроль над міжнародними поставками, пов'язаними з безпекою”, *Щорічник СІПРІ 2009*, с.386. Про Комітет 1540 див.: <<http://www.un.org/sc/1540/>>.

діяльності і створено робочі групи, відкриті для участі всіх делегацій РБ; завдання груп розподіляються за чотирима категоріями: (а) моніторинг і виконання, (б) підтримка, (в) співпраця з міжнародними організаціями; (г) прозорість і розповсюдження інформації⁴.

24 вересня 2009р. на саміті РБ ООН, який відбувся під головуванням Президента США Б.Обами та на якому були присутні глави держав або урядів ще 13 країн, була одностайно схвалена Резолюція №1887, спрямована на заохочення ядерного роззброєння та боротьбу з розповсюдженням ядерної зброї⁵. Хоча Резолюція закликає країни ООН вжити “на національному рівні всіх заходів, потрібних ... для посилення експортного контролю ... та забезпечення підконтрольності невідчутних передач технологій”, в її тексті визначення таких заходів немає.

Міжнародні зусилля із запобігання розповсюдженню ядерної, хімічної, біологічної зброї (ЯХБЗ), систем її доставки дедалі більше зосереджуються на недержавних суб'єктах і проблемних програмах окремих держав. РБ ООН ухвалено ряд резолюцій, що запроваджують обмеження або заборони на поставки підконтрольної продукції до Ірану та Кореїської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, або Північної Кореї)⁶. Станом на січень 2010р., через розбіжності в політичних та економічних інтересах членів РБ, консенсусу стосовно впровадження додаткових або жорсткіших санкцій проти Ірану домогтися не вдалося. Резолюцією РБ ООН №1874, ухваленою у відповідь на ядерні випробування Північної Кореї 25 травня 2009р., країнам ООН надані ширші, несуперечливі міжнародному праву повноваження з перевірки вантажів (за наявності “грунтовних підстав” вважати, що на борту судна знаходяться заборонені Резолюцією вироби), а також право вилучати такі вироби та розпоряджатися ними⁷. В цій Резолюції визначені принципи, запропоновані у 2003р. в рамках Ініціативи протидії розповсюдженню (ІПР, *Proliferation Security Initiative, PSI*), яку Б.Обама запропонував перетворити на надійний міжнародний інститут⁸.

2 грудня 2009р. Генеральною Асамблеєю ООН було погоджено до 2012р. графік переговорів з питань договору про торгівлю озброєннями⁹.

⁴ До п'яти головних сфер діяльності Комітету 1540 належать: перегляд порядку імплементації Резолюції №1540; підвищення рівня інформування про імплементацію; заохочення до імплементації; розширення співпраці; заохочення держав до надання фінансової допомоги. Див.: United Nations, S/2009/124 (посилання 3), pp.7-8.

⁵ UN Security Council Resolution 1887, 24 Sep. 2009. Див. також розділ 9 цього видання.

⁶ Докладніше див. додаток 11А цього видання.

⁷ UN Security Council Resolution 1874, 12 June 2009. Про положення цієї Резолюції див. додаток 11А цього видання. Про ядерні випробування див. додаток 8Б та розділ 9 цього видання.

⁸ White House, ‘Remarks by President Barack Obama, Hradcany Square, Prague, Czech Republic’, 5 Apr. 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered/>. Про ІПР див.: Альєстрьом К. “Ініціатива протидії розповсюдженню: аспекти міжнародного права в Заяві про принципи запобігання нелегальним поставкам зброї масового ураження”, *Щорічник СІПРІ 2005*, с.671-695.

⁹ UN General Assembly Resolution 64/48, 2 Dec. 2009.

Таблиця 11.1. Держави-учасниці багатосторонніх режимів контролю над поставками озброєнь і технологій, станом на 1 січня 2010р.

Держава	Комітет Цангера	ГЯП	АГ	РКРТ	ВД
Аргентина	x	x	x	x	x
Австралія	x	x	x	x	x
Австрія	x	x	x	x	x
Білорусь		x			
Бельгія	x	x	x	x	x
Бразилія		x		x	
Болгарія	x	x	x	x	x
Канада	x	x	x	x	x
Китай	x	x			
Хорватія	x	x	x		x
Кіпр		x	x		
Чехія	x	x	x	x	x
Данія	x	x	x	x	x
Естонія		x	x		x
Фінляндія	x	x	x	x	x
Франція	x	x	x	x	x
Німеччина	x	x	x	x	x
Греція	x	x	x	x	x
Угорщина	x	x	x	x	x
Ісландія		x*	x	x	
Ірландія	x	x	x	x	x
Італія	x	x	x	x	x
Японія	x	x	x	x	x
Казахстан	x	x			
Південна Корея	x	x	x	x	x
Латвія		x	x		x
Литва		x	x		x
Люксембург	x	x	x	x	x
Мальта		x	x		x
Нідерланди	x	x	x	x	x
Нова Зеландія		x	x	x	x
Норвегія	x	x	x	x	x
Польща	x	x	x	x	x
Португалія	x	x	x	x	x
Румунія	x	x	x		x
Росія	x	x		x	x
Словаччина	x	x	x		x
Словенія	x	x	x		x
Південна Африка	x	x		x	x
Іспанія	x	x	x	x	x
Швеція	x	x	x	x	x
Швейцарія	x	x	x	x	x
Туреччина	x	x	x	x	x
Велика Британія	x	x	x	x	x
Україна	x	x	x	x	x
США	x	x	x	x	x
Європейська Комісія	c	c	x		
Усього	37	46	41	34	40

АГ – Австралійська група; ВД – Вассенаарська домовленість; ГЯП – Група ядерних постачальників; РКРТ – Режим контролю над ракетними технологіями; c – спостерігач; x – член або учасник; * – приєдналась у 2009р.

III. Події в багатосторонніх режимах експортного контролю

У 2009р. над покращенням співробітництва у специфічних галузях експортного контролю працювали чотири неформальні багатосторонні режими: Австралійська група (АГ, *Australia Group, AG*), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), Вассенаарська домовленість про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, WA*) і Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Supplier Group, NSG*). Держави, що беруть участь у цих режимах, а також у роботі Комітету Цангера, наведені в таблиці 11.1¹⁰.

Цілі і структури

Неординарні події, що продемонстрували використання або ймовірність використання ЗМУ, а також занепокоєння поширенням програм ЗМУ зумовили політичні ініціативи з утворення АГ, РКРТ та ГЯП. Утворення АГ було зумовлене міжнародною занепокоєністю застосуванням хімічної зброї у війні 1980-1988рр. між Іраном та Іраком. Спочатку співробітництво країн-учасниць АГ охоплювало підтримку та розвиток національних систем контролю з метою запобігання експорту хімічних речовин, що можуть бути використані або пристосовані для використання у програмах створення хімічної зброї. Нині країни-учасниці АГ працюють над запобіганням умисним і ненавмисним поставкам матеріалів або обладнання, що можуть бути використані у програмах зі створення хімічної або біологічної зброї¹¹. Метою діяльності РКРТ є запобігання розповсюдженню безпілотних засобів доставки, здатних нести ЗМУ¹². Мета ГЯП – запобігання розповсюдженню ядерної зброї шляхом контролю над експортом ядерних і пов'язаних з ними матеріалів, техніки, програмних засобів і технологій¹³. У центрі уваги АГ, РКРТ і ГЯП перебувають ЗМУ та системи їх доставки, а ВД сприяє забезпеченню прозорості та обміну інформацією і думками з питань поставок звичайних озброєнь та пов'язаних з ними товарів і технологій

¹⁰ Діяльність Комітету Цангера спрямована на врахування ефекту “зміни аспектів безпеки” після укладення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*), а також “пристосування до них критеріїв та умов експортного контролю”, хоча ці питання формально не є частиною режиму ДНЯЗ. Базову інформацію про АГ, РКРТ, ГЯП і Комітет Цангера див. у додатку Б цього видання. Стислий виклад та інші подробиці про ДНЯЗ див. у додатку А цього видання.

¹¹ Див. сайт Австралійської групи: <<http://www.australiagroup.net/>>.

¹² Див. сайт РКРТ: <<http://www.mtcr.info/>>.

¹³ Про ГЯП див.: Anthony, I., Ahlström, C. and Fedchenko, V., *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group*, SIPRI Research Report no.22 (Oxford University Press: Oxford, 2007); див. також сайт ГЯП: <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>.

подвійного використання. ВД заохочує відповідальну поведінку в поставках цієї продукції і прагне запобігти їй “дестабілізуючому накопиченню”¹⁴.

Спільною метою всіх чотирьох режимів є посилення національних систем контролю над поставками у країнах-учасниках, а також у країнах, що не є учасниками режимів, з метою запобігання розповсюдженню ЯХБЗ та засобів її доставки. Між собою режими різняться переважно за типами підконтрольної продукції і притаманними їм рушійними силами, що визначаються членством кожного з режимів.

На відміну від АГ та ГЯП, РКРТ не відхиляється від визначених у його рамках засад діяльності, закріплених міжнародною угодою¹⁵. Водночас, резолюції РБ ООН №1718 і №1737 визначають список підконтрольної продукції РКРТ, перетворюючи таким чином цей список на обов’язковий для всіх країн-членів ООН у частині, що стосується поставок до Ірану та Північної Кореї¹⁶. РКРТ доповнюється Гаагським Кодексом поведінки з протидії розповсюдженню балістичних ракет, кількість держав, що приєдналися до нього, є набагато більшою¹⁷.

Режими мають подібні принципи діяльності та організаційну структуру. Вони об’єднані неформальними, юридично не зобов’язуючими домовленостями і приймають рішення за принципом консенсусу. Країни-учасниці режимів впроваджують їх норми та керівні принципи через національні законодавства та системи експортного контролю. В рамках режимів офіційні представники політичних, юридичних і ліцензійних органів, а також технічні експерти проводять засідання відповідних груп і звітують перед пленарними засіданнями (органом, що приймає рішення); це дозволяє компетентним органам, залученим до експортного контролю, брати участь у цих режимах на відповідних рівнях. Технічні робочі групи готують зміни до списків підконтрольної продукції (контрольних списків), які щорічно ухвалюються відповідними пленарними засіданнями. За винятком АГ, в якій постійно головує Австралія, в інших режимах головування здійснюється однією з країн-учасниць за принципом щорічної ротації. Попри відмінності в якості інформаційного обміну і здатності приймати рішення (наприклад, у здатності пленарних засідань погоджуватися з публічними заявами), режими

¹⁴ Попри намагання країн-учасниць шляхом використання документів про найкращі практики запровадити загальні чіткі стандарти, термін “дестабілізуюче накопичення” має досить широке плуччання. Див. сайт ВД: <<http://www.wassenaar.org/>>.

¹⁵ Підґрунтям для створення АГ стали Конвенція 1972р. про біологічну та токсинну зброю (КБТЗ, *Biological and Toxin Weapons Convention, BTWC*) та Конвенція 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*); ГЯП була створена після підписання у 1968р. ДНЯЗ. На практиці КБТЗ меншою мірою пов’язується з АГ через недостатню інституціоналізацію Конвенції (тобто перетворення її на базу для створення структур зі сталою системою відносин). Стислий виклад та інші подробиці про КБТЗ, КЗХЗ і ДНЯЗ див. у додатку А цього видання.

¹⁶ UN Security Council Resolution 1718, 14 Oct. 2006; UN Security Council Resolution 1737, 23 Dec. 2006; Ентоні Я., Бауер С. “Контроль над міжнародними поставками, пов’язаними з безпекою”, *Щорічник СІПРІ 2007*, с.588-593.

¹⁷ На 1 січня 2010р. Гаагський Кодекс поведінки (*Hague Code of Conduct, HCOC*) підписали 130 країн. Перелік країн, що приєдналися до Кодексу, та його стислий виклад див. у додатку Б цього видання.

відіграють значну роль не лише в розробці керівних принципів і контрольних списків, але й у сприянні міжнародному співробітництву та встановленню ділових контактів¹⁸.

До загальних тем дискусій в рамках режимів належать проблеми НПТ, підвищення ефективності правозастосування, контролю кінцевого користувача та взаємодія з країнами, що не беруть участі в режимах. Країни-учасниці режимів обмінюються інформацією про проблеми та ризики розповсюдження ЗМУ (в т.ч. про проблемних кінцевих користувачів, міжнародні мережі закупівель і підтримувані на державному рівні зусилля у сфері придбання небезпечної продукції), а також про політичні заходи стосовно окремих регіонів або держав. Інформаційний обмін поширюється також на дані про відмови в наданні експортних ліцензій. Робочі групи різного рівня прагнуть посилити національні системи контролю шляхом обміну інформацією, досвідом, повідомленнями про проблемні питання та висновками з помилок у випадках розповсюдження. Під впливом викликів глобальній безпеці центр уваги режимів поступово перемістився з державних програм та отримувачів на специфічні регіони, країни та недержавні суб'єкти. У рамках режимів обговорюються також вимоги до контролю над посередницькою діяльністю і транзитом, визначені Резолюцією РБ ООН №1540.

Якщо на початку діяльності режимів їх головна увага зосереджувалася на розробці спільних контрольних списків, погодженні країнами-учасницями ефективних національних процедур контролю та законодавчих засад, то сьогодні на додаток до цього зусилля спрямовані на розробку настанов з використання найкращих правил. Шляхом поширення інформації про діяльність режимів їх країни-учасниці сприяють поширенню принципів, правил діяльності і контрольних списків; країни, що не є учасницями режимів, можуть імплементувати запроваджені режимами норми, не приєднуючись до них.

Взаємна еволюція режимів, тенденції і виклики

Контрольні списки та найкращі правила

Від самого початку ключовою функцією міжнародних режимів експортного контролю було регулярне опрацювання відповідних контрольних списків; через 20 років кількість змін у цих списках стала меншою, а самі зміни – більш специфічними. Контрольний список, ухвалений будь-яким з режимів, набуває

¹⁸ Наприклад, на пленарному засіданні РКРТ у 2009р. була досягнута домовленість про звернення до окремих країн з метою нагадати їм про зобов'язання, визначені резолюціями РБ ООН №№1718, 1737, 1747, 1803 і 1874; водночас, консенсусу стосовно згадування у прес-релізів про проблемні національні ракетні програми досягти не вдалося. Див.: German Government, *Bericht der Bundesregierung zum Stand der Bemühungen um Rüstungskontrolle, Abrüstung und Nichtverbreitung sowie über die Entwicklung der Streitkräftepotentiale (Jahresabrüstungsbericht 2009)* [Доповідь Федерального Уряду про успіхи в контролі над озброєннями, роззброєнні, нерозповсюдженні та розвитку спроможностей збройних сил (річна доповідь з питань роззброєння за 2009р.)] (German Government: Berlin, 12 Jan. 2010), p.93; UN Security Council Resolution 1747, 24 Mar. 2007; UN Security Council Resolution 1803, 3 Mar. 2008. У 2009р. була підготовлена (не для оприлюднення) заява пленарного засідання РКРТ. Заяви за попередні роки див. на сайті РКРТ: <<http://www.mtrc.info>>.

юридично зобов'язуючого характеру після його внесення до національного або наднаціонального законодавства. В рамках АГ та ВД докладаються зусилля з перетворення таких списків на більш зручні для використання як органами влади, так і в промисловості¹⁹. Уніфікація контрольних списків різних режимів до рівня єдиного списку, як це зроблено в ЄС, є одним із шляхів підвищення зручності їх використання.

Технічні робочі групи режимів виконують складне завдання з опрацювання контрольних списків з метою адаптації внесених змін до швидких темпів технологічного розвитку, спрощеного доступу до технологій і більш досконалих методів закупівель (про методи НПП див. нижче). Прагнучи виконати це завдання, режими запровадили до продукції, що не потрапила до контрольних списків, положення про кінцеве використання ЗМУ (т.зв. всеохопний механізм); цей спосіб контролю може бути застосований для продукції, не охопленої національним або наднаціональним законодавством, але такої, що може бути використана не за призначенням або з метою створення чи використання ЗМУ. Такий механізм дозволяє державам поширити заходи контролю на поставки, чутливі з точки зору розповсюдження ЗМУ. Більше того, значний проміжок часу між прийняттям рішень відповідними режимами та державними органами зумовлює додаткові ризики та зайвий раз підкреслює важливість застосування методів всеохопного контролю. Цікавим аспектом цього механізму є правила формування критеріїв внесення продукції до контрольних списків (наприклад, чи базуються критерії на традиційних цілях експортного контролю або визначаються, крім того, на підставі антитерористичних міркувань).

Режими продовжують удосконалювати відповідні контрольні списки та аналізувати можливості кінцевого використання неконтрольованої продукції. Починаючи з 2007р., АГ надає особливу увагу міжнародним подіям у галузі синтетичної біології²⁰. У 2009р. АГ розглянула доповідь спеціалістів технічної групи радників у цій сфері та “погодилася розширити сферу діяльності з метою охоплення ряду технологій, що розвиваються”. Тепер до контрольного списку АГ належить і програмне забезпечення. На пленарному засіданні ВД було скориговано контрольний список, до якого, серед іншого, потрапили засоби захисту інформації (шифрування) і приймальне обладнання глобальних супутникових навігаційних систем²¹.

З часом сфери діяльності режимів розширилися та охопили укладення угод з питань ефективних національних процедур та законодавчих норм, а також розробку посібників з найкращих правил, що мають доповнити вже наявні

¹⁹ Wassenaar Arrangement, ‘2009 plenary meeting of the Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies’, Public statement, Vienna, 3 Dec. 2009, <http://www.wassenaar.org/publicdocuments/index_PD09.html>; Leahy, J., ‘Day one: regime updates: Australia Group’, 10th International Export Control Conference, Istanbul, 25-27 June 2009, <<http://exportcontrol.org/pastconferences/2705c.aspx>>.

²⁰ Australia Group, ‘2009 Australia Group plenary’, Media release, 25 Sep. 2009, <http://www.australiagroup.net/en/agm_sept2009.html>.

²¹ Wassenaar Arrangement (посилання 19).

документи, якими керуються працівники відповідних організацій та установ. Нерідко теми, що розглядаються та узгоджуються в керівних принципах режимів, з'являються в результаті розвитку національного законодавства та практичної діяльності. Наприклад, у 2009р. АГ та ГЯП погодили посібник з найкращих правил ефективного контролю над кінцевим використанням, розроблений на підґрунті пропозиції Німеччини, яка була ухвалена ВД у 2007р. і згодом представлена для розгляду РКРТ²². Метою посібника є запровадження більш комплексного підходу до контролю над кінцевим використанням з відмовою від сертифікатів кінцевого користувача. В Посібнику визначаються обов'язки як експортера, так і державних органів влади на всіх етапах процесу контролю – до, під час і після ліцензування. Цей приклад демонструє також можливість координації дій режимів, а саме: впровадження різними режимами подібних документів і підходів.

Невідчутні передачі технологій

Поняття НПП стосується передачі знань, навичок (наприклад, надання технічної допомоги, демонстрація документів з результатами досліджень на конференціях тощо), а також технологій у нематеріальній формі (наприклад, факсом, телефоном, електронною поштою або у вигляді програмних засобів). НПП може, хоч і не обов'язково, супроводжуватися передачею і матеріальних засобів. Термін НПП охоплює інформацію, необхідну для розробки, виробництва та ремонту певних виробів. Матеріали фундаментальних досліджень або інформація у відкритому доступі не є об'єктами контролю НПП, і навіть якщо б контроль на них поширювався, його практична реалізація була б надто складною.

Через нематеріальну природу, НПП є вкрай складними для контролю. До засобів контролю НПП належать аудит компаній, візовий режим, підвищення поінформованості представників промисловості та академічної науки²³. Потенційними розповсюджувачами НПП можуть бути колишні вчені та технічні експерти, які через грошові потреби або для задоволення амбіцій можуть вдатися до поширення чутливої інформації. Заходи контролю над НПП ілюструють загальний відхід від механізмів класичного експортного контролю та парадигми “постачальник-отримувач”.

У 2008р., після ухвалення АГ у 2007р. “розширених заходів” з НПП, країни-учасниці Групи погодилися, що НПП є “дедалі більш пріоритетною сферою у протидії розповсюдженню потенціалів хімічної та біологічної зброї”, та обмінялись інформацією про національні заходи перевірки заявок на отримання віз як засобу протидії НПП у чутливих галузях²⁴. У 2009р.

²² German Government (посилання 18), p.91.

²³ Останні дискусії навколо НПП були зосереджені на питаннях вибіркового надання віз студентам і викладачам. Див., наприклад: Ентоні, Бауер (посилання 3), с.463.

²⁴ Усі заяви див. на сайті АГ: <<http://www.australiagroup.net>>.

АГ прийняла рішення розробити у 2010р. посібник з питань НППТ²⁵ з метою надання інформації про рамки контролю над НППТ та різноманітні способи передачі технологій. У посібнику також розглядатимуться варіанти заходів митного контролю. В публічній заяві від 2009р. АГ “відзначила нагальну потребу заохочення промислового та наукового секторів у підтримці роботи Групи”²⁶.

На пленарному засіданні РКРТ у 2003р. країни-учасниці режиму погодилися відповідно до національного законодавства вжити заходів з розвитку національних процедур експортного контролю над НППТ, що належать до сфери РКРТ. Питання НППТ розглядалося на засіданнях РКРТ і в 2004-2005рр. У 2006р. було погоджено, що передачі технологій, як це зазначено в Керівних принципах РКРТ стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій, “містять як відчутні, так і невідчутні елементи”²⁷.

У 2009р. ГЯП “удосконалила посібники з найкращих правил – для використання цих правил урядами країн-учасниць та їх поширення поза межами Групи” з метою розв’язання проблем у сферах НППТ і контролю над кінцевим використанням²⁸. Головуючий в ГЯП від Угорщини у 2009-2010рр. оголосив НППТ сферою особливої уваги²⁹.

У 2006р. ВД був погоджений Посібник “Найкращі правила впровадження контролю над невідчутними передачами технологій”³⁰. Він містить: “положення про підготовку компетентних органів експортного контролю з питань застосування належних слідчих процедур у викритті порушень вимог до НППТ або доступу до них спеціалістів, визначених національним режимом експортного контролю”; відповідні дані “здійснюваних згідно з вимогами та нормами національного законодавства спостережень або нагляду за діями осіб, які підозрюються . . . у здійсненні недозволеної невідчутної передачі підконтрольної технології”; дані про “застосування національними компетентними органами санкцій проти тих, хто здійснив у сфері їх юрисдикції передачу підконтрольної технології з використанням нематеріальних засобів з порушенням норм експортного контролю”.

²⁵ Wingren, L.-E., Swedish ambassador to Bosnia and Herzegovina, ‘EU statement by the presidency on behalf of the European Union at the Australia Group plenary session’, Paris, 22 Sep. 2009, <http://www.se2009.eu/fr/reunions_actualites/2009/9/22/statement_at_the_plenary_session_of_the_australia_group>. Фінансування видання посібника з питань НППТ надається Південною Кореєю.

²⁶ Australia Group (посилання 20).

²⁷ MTCR, ‘Plenary meeting of the Missile Technology Control Regime’, Press release, Copenhagen, 2-6 Oct. 2006, <<http://www.mtcr.info/english/press/copenhagen.html>>; та MTCR, Guidelines for Sensitive Missile-Relevant Transfers, <<http://www.mtcr.info/english/guidetext.htm>>.

²⁸ Nuclear Suppliers Group, ‘NSG plenary meeting’, Press statement, Budapest, 11-12 June 2009, <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/Leng/PRESS/2009-10-Budapest.pdf>>.

²⁹ Stefan, L., ‘Day one: regime updates: Nuclear Suppliers Group’, 10th International Export Control Conference (посилання 19).

³⁰ Wassenaar Arrangement, ‘Best practices for implementing intangible transfer of technology controls’, Vienna, 6 Dec. 2006, <http://www.wassenaar.org/publicdocuments/index_PD06.html>.

Правозастосування і штрафні санкції

Правозастосування – як головний елемент ефективної системи експортного контролю – останніми роками привертає дедалі більшу увагу; водночас, починають поступово впроваджуватися необхідні практичні кроки з виділення ресурсів, а також додаткові законодавчі, інституційні і процедурні зміни. Штрафні санкції, спрямовані на запобігання порушенням законодавства з експортного контролю та на покарання порушників, є важливою складовою правозастосування та передумовою перерозподілу відповідальності органу ліцензування та експортера в напрямі підвищення відповідальності останнього. Резолюція №1540 вимагає від кожної країни-члена ООН впровадження на національному рівні ефективних та адекватних покарань, що порушує питання правильного їх визначення і тлумачення в національному законодавстві. Аналогічно, країни-члени ЄС започаткували обговорення національних підходів до впровадження, згідно з вимогами законодавства ЄС, ефективної, стримуючої і пропорційної системи покарань³¹.

АГ вимагає від своїх членів: створити “ефективні системи експортного контролю, які забезпечують на національному рівні контроль над усією продукцією зі спільного контрольного списку АГ та підтримуються адекватними режимами ліцензування і правозастосування”; запровадити “законні покарання та санкції за порушення правил контролю”; забезпечити здатність національних систем їх застосовувати³². Країни-учасниці ГЯП повинні мати законодавчі інструменти для ефективного впровадження Керівних принципів ГЯП, включно із заходами правозастосування та покарання за порушення³³. Найкращі правила ВД з ефективного правозастосування визначають відповідальність у певних сферах, положення про адекватні ресурси та підготовку особового складу компетентних органів, а також гарантії “достатності періоду чинності обмежень, запроваджених національними нормативно-правовими актами для виявлення та судового переслідування порушень режиму експортного контролю”. В найкращих правилах також наголошується на важливості взаємодії законодавчих органів і митних служб, міжнародних органів розслідувань і судового переслідування, а також на потребі запровадження “ефективних штрафних санкцій”³⁴.

Членство

Єдиним режимом, що поповнився у 2009р. новим членом, була ГЯП, до якої приєдналася Ісландія³⁵. Кілька запитів на членство знаходяться на розгляді у ВД – з часів приєднання Південної Африки на початку 2006р. членство

³¹ Australia Group, ‘Australia Group Membership’, [n.d.], <<http://www.australiagroup.net/en/membership.html>>.

³² Australia Group, ‘Australia Group Membership’, [n.d.], <<http://www.australiagroup.net/en/membership.html>>.

³³ International Atomic Energy Agency, ‘Guidelines for nuclear transfers’, Information Circular INFCIRC/254/Rev.9/Part.1, 7 Nov. 2007, p.4; International Atomic Energy Agency, ‘Guidelines for transfers of nuclear-related dual-use equipment, materials, software, and related technology’, Information Circular INFCIRC/254/Rev.7/Part 2, 20 Mar. 2006, p.2.

³⁴ Wassenaar Arrangement, ‘Best practices for effective enforcement’ (1 Dec. 2000), *Basic Document* (Wassenaar Arrangement: Vienna, Jan. 2010), pp.49-50.

³⁵ Nuclear Suppliers Group (посилання 28).

організації не оновлювалося. Зокрема, запит на членство у ВД подала Сербія, яка також має намір приєднатися до ГЯП³⁶. Кілька запитів знаходяться на розгляді в АГ.

Запити на членство в РКРТ подали Китай і Хорватія³⁷. Казахстан, який “послідовно намагається стати невід’ємною частиною міжнародних режимів експортного контролю”, наголосив на пріоритетності приєднання до РКРТ та передав у червні 2003р. офіційний запит на членство³⁸. Казахстан заявив у 2009р. про дотримання ним вимог Керівних принципів РКРТ та Технічного додатка до них³⁹. У 2009р. ще чотири країни заявили про одностороннє дотримання норм РКРТ⁴⁰. У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики (*Indian-US Civil Nuclear Cooperation Initiative, CNCI*), підписаної 10 жовтня 2008р., вимога з дотримання Керівних принципів РКРТ висунута до Індії⁴¹. У спільній американо-індійській заяві Індія вже проголосила згоду з Керівними принципами РКРТ і відданість їм⁴².

Кілька країн-членів ЄС ще не є членами всіх чотирьох режимів⁴³. Рішення стосовно нових членів приймаються на підставі як технічних, так і політичних міркувань (причому, політична доцільність часто превалює над специфічними потребами експортного контролю), а також з урахуванням проблемних питань, пов’язаних з обміном чутливою інформацією (в частині доступу до даних про відмови в наданні ліцензій, а також до розвідувальної інформації). Формально кандидатури нових членів розглядаються за умов наявності у відповідних країнах ефективних систем експортного контролю і правозастосування, а також дотримання ними вимог міжнародних договорів. У деяких випадках уважно вивчається також питання належності кандидата до постачальників (що стосується, зокрема ГЯП, виходячи з її найменування) або виробників (що стосується, зокрема ВД, згідно з її критеріями членства). Відповідно до вимог АГ, членом Групи може стати країна, яка є виробником, експортером або транзитером контрольованої АГ продукції⁴⁴. З часом

³⁶ Starcevic, F., Permanent representative of Serbia to the United Nations in New York, Statement at First Committee General Debate, 9 Oct. 2009, <<http://www.un.int/serbia/Statements/52.pdf>>.

³⁷ Croatian Ministry of Foreign Affairs and European Integration, ‘Multilateral relations’, <<http://www.mfa.hr/MVP.asp?pcpid=1239>>. Китай надіслав запит на членство в РКРТ у 2004р. Див.: US Department of Defense, Defense Treaty Inspection Readiness Program, ‘Missile Technology Control Regime (MTCR)’, <<http://dtirp.dtra.mil/TIC/synopses/mtrc.cfm>>.

³⁸ Abusseitov, K., Permanent representative of Kazakhstan at the Conference on Disarmament, Statement, Geneva, 7 Aug. 2007, <<http://www.unog.ch/>>.

³⁹ Kazakh Government, ‘On Kazakhstan’s efforts to join [the] Missile Technology Control Regime’, Press release, London, 10 Nov. 2009, <http://www.kazembassy.org.uk/press_releases.html>.

⁴⁰ Такими країнами є Ізраїль, Македонія, Румунія і Словаччина.

⁴¹ US Department of Defense (посилання 37). Див. також: Ентоні, Бауер (посилання 3).

⁴² Indian Government and US Government, ‘India-U.S. joint statement’, Press release, Washington, DC, 18 July 2005, <http://www.indianembassy.org/press_release/2005/July/21.htm>.

⁴³ Із 27 країн-членів ЄС вісім – Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Румунія, Словаччина і Словенія – не є учасниками РКРТ, а одна (Кіпр) не бере участі у ВД.

⁴⁴ Australia Group, ‘Australia Group membership’, <<http://www.australiagroup.net/en/member-ship.html>>.

критичність таких вимог може зменшитися: через зростання важливості контролю над посередницькою діяльністю і транзитом, а також значимості інформації про відмови в наданні експортних дозволів – для перехоплення незаконних поставок.

Одним із прикладів переважного впливу політичних чинників на рішення про членство є випадок з Кіпром, який стверджує, що його членству в режимах експортного контролю заважає Туреччина⁴⁵. Проте, на цей час режими меншою мірою, ніж раніше, керуються загальними політичними цілями і спільним відчуттям загроз. Проблема розширення членства пов'язана, скоріше, з наявністю конфліктів політичних інтересів усередині режимів, що впливає на їх внутрішню атмосферу та функціональність. У більш широкому контексті, проблема полягає в дотриманні балансу між потребою збільшення кількості країн, які отримують зиск від приєднання до режимів і ширшого доступу до інформації та контактних мереж, і ризиком зниження ефективності самих режимів внаслідок зростання кількості їх членів.

Поширення інформації про режими

Протягом певного періоду всі режими співпрацюють з країнами, що не є їх учасницями, шляхом здійснення просвітницьких візитів, участі в міжнародних конференціях та організації спеціалізованих семінарів. Крім того, режими опікуються підвищенням прозорості та забезпеченням доступності відповідних документів на своїх сайтах, погоджених на пленарних засіданнях (зокрема, керівних принципів, посібників з найкращих правил, підсумкових заяв пленарних засідань, контрольних списків). Заходи з поширення інформації про режими мають за мету розширення переліку країн, які сприймають та імплементують погоджені принципи експортного контролю, а також підвищення обізнаності у країнах, що не є учасницями режимів, про їх діяльність. Наприклад, АГ підкреслює, що “погодження міжнародною спільнотою принципів контролю і практичних заходів Австралійської групи є частиною результату, якого Група прагне досягти за рахунок поширення інформації про режим у країнах, що не є її учасницями, та в інших міжнародних організаціях”⁴⁶. Залежно від режиму та конкретної країни, поширення інформації про режим може розглядатись як альтернатива членству або як підготовка до його набуття.

Кількість і характер заходів з поширення інформації про режими відбивають: (а) амбіції і пріоритети керівництва; (б) активність зусиль країн, що не є учасницями режиму, зацікавлених країн або країн, що прагнуть отримати членство; (в) реакцію на ситуацію усередині режиму. В діяльності режимів спостерігаються періоди, коли їх увага зосереджується на суто внутрішніх питаннях, а країни-учасниці переймаються невирішеними внутрішніми

⁴⁵ Cypriot Ministry of Foreign Affairs, ‘Turkey’s attempts to exclude Cyprus’ membership’, <<http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/All/826CB014C0CDE8DEC22571B100229450>>.

⁴⁶ Australia Group (посилання 20).

проблемами, а також періоди, коли в режимах панує згода та є достатньо енергії для зосередження діяльності на розв'язанні “зовнішніх” проблем. Характер цієї діяльності обов'язково залежить від сприйняття загроз і визначення політичних пріоритетів (наприклад, сьогодні більше уваги надається ядерній, ніж хімічній зброї).

Заходи з поширення інформації про режими здійснюються в різні способи. Наприклад, пленарне засідання АГ у 2008р. ухвалило стратегічні напрями: підвищення цілеспрямованості поширення інформації про режим і покращення координації зусиль⁴⁷. Зокрема, для досягнення цілей поширення інформації про режим інформація на сайті АГ викладається англійською, арабською, іспанською, китайською, німецькою, російською і французькою мовами. АГ підтримує регіональні підходи та вже встановила зв'язок з понад 50 країнами (багато з них – в Азії)⁴⁸.

РКРТ у відповідь на запити про надання технічної підтримки влаштував у 2009р. для 15 країн, що не є учасницями режиму, спеціальну зустріч з питань поширення інформації про режим; аналогічні зустрічі передбачені й на 2010р.⁴⁹ Очікує на схвалення пропозиція Німеччини з розробки документа з питань ракетних загроз, який надалі може використовуватися з метою поширення інформації про діяльність режиму⁵⁰. Особливий наголос РКРТ робить на необхідності поширення інформації про режим у промисловості⁵¹.

ГЯП у 2009р. провела двосторонні переговори з питань поширення інформації про режим з Албанією, Боснією і Герцеговиною, Єгиптом, Індією, Індонезією, Ізраїлем, Македонією, Малайзією, Мексикою, ОАЕ, Пакистаном, Сербією, Сінгапуром, Таїландом і Чорногорією⁵². Як зауважено в заяві ГЯП, “Головуючий та інші члени Трійки були уповноважені на продовження контактів з урядами країн і міжнародними організаціями, що не є учасницями ГЯП, ... з метою їх інформування про останні події в рамках Групи, допомоги партнерам в їх діяльності з покращення експортного контролю, а також сприяння усвідомленню Керівних принципів ГЯП”⁵³. Головуючий в ГЯП у 2009-2010рр. представник Угорщини назвав регіоном особливої уваги Західні Балкани⁵⁴.

До заходів ВД з поширення інформації про режим у 2009р. належали брифінги після пленарних засідань, взаємодія з промисловістю і двосторонні заходи з рядом країн, що не є учасницями ВД. На пленарному засіданні було

⁴⁷ Leahy (посилання 19).

⁴⁸ Australia Group, ‘2006 Australia Group plenary’, Media release, 12-15 June 2006, <http://www.australiagroup.net/en/agm_june2006.html>.

⁴⁹ Quinn, J., ‘Day one: regime updates: Missiles Technology Control Regime’, 10th International Export Control Conference (посилання 19); German Government (посилання 18), p.93.

⁵⁰ German Government (посилання 18), p.93.

⁵¹ Quinn (посилання 49).

⁵² German Government (посилання 18), p.88.

⁵³ NSG (посилання 35). До Трійки ГЯП належать Головуючий у поточному періоді, а також його попередник і наступник.

⁵⁴ Stefan (посилання 29).

вирішено провести у 2010р. для деяких країн, що не є учасницями режиму, спеціальні брифінги з питань змін у контрольних списках ВД⁵⁵.

Проблеми розповсюдження ядерної зброї

Міжнародна спільнота, зацікавлена у розв'язанні проблем розповсюдження ЗМУ, ще не завершила обговорення можливих наслідків рішення ГЯП про вилучення Індії з числа країн, до яких застосовується обмежувальний критерій Групи, і продовжує прогнозувати можливий вплив цього рішення на чергову Оглядову конференцію ДНЯЗ 2010р. Водночас країни-учасниці ГЯП, зацікавлені в мирному використанні ядерної енергії, надають більшої уваги практичним проблемам, що потребують розв'язання⁵⁶. Дискусії на пленарному засіданні ГЯП 2009р. були зосереджені на “наслідках для розповсюдження ЗМУ ядерних випробувань Північної Кореї та ядерної програми Ірану”⁵⁷.

Попереду у ГЯП – погодження нових Керівних принципів, згідно з якими гарантії МАГАТЕ, що містяться в Додатковому протоколі, мають стати передумовою експортування продукції ядерної галузі⁵⁸. Головною перешкодою для погодження Керівних принципів є відсутність підписів окремих країн-учасниць ГЯП під Додатковим протоколом⁵⁹. Брак консенсусу в ГЯП стосовно Керівних принципів відбиває стурбованість деяких країн позбавленням їх перспектив або значним скороченням їх можливостей з розвитку власних ядерних програм внаслідок упровадження цих Керівних принципів. Попри відсутність такого консенсусу, на саміті в липні 2009р. Велика вісімка (G8) погодилась із упровадженням запропонованих Керівних принципів ГЯП вже в наступному році. Серед іншого, згоду країн G8 можна сприймати як доказ відсутності у них наміру постачати чутливі ядерні технології (збагачення та переробки)⁶⁰. Значне зростання попиту на ядерну енергію і прогнозоване

⁵⁵ Wassenaar Arrangement (посилання 19), p.1.

⁵⁶ Ентоні, Байер (посилання 3), с.393-398; Horner, D., ‘Indian-U.S. nuclear trade still faces hurdles’, *Arms Control Today*, vol.40, no.3 (Jan./Feb. 2010).

⁵⁷ Zanathy, G.M., Hungarian ambassador to Austria, ‘Opening remarks, NSG transparency seminar’, New York, 15 Oct. 2009, <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/Leng/05-public.htm>>. Див. також розділ 9 цього видання.

⁵⁸ Додатковий протокол є юридичним документом, що доповнює базові угоди з МАГАТЕ про гарантії і надає Агентству право проводити інспекції. Всеохопні гарантії будуються на комплексі заходів з обліку ядерних матеріалів, обмеження доступу до них і спостереження (наприклад, використання захищених від підробки печаток, встановлення МАГАТЕ відеокамер для неперервного відстеження діяльності на об'єктах). Уряди ЄС і США схвалили зусилля ГЯП, “спрямовані на досягнення згоди з питань посилення експортного контролю над технологіями збагачення та переробки, а також на перетворення Додаткового протоколу на стандарт для постачання ядерних матеріалів”. Див.: ‘Declaration on non-proliferation and disarmament’, EU-US Summit Declaration, 3 Nov. 2009, Annex 3, <http://www.se2009.eu/polopoly_fs/1.21999!menu/standard/file/st15351-re01.en09.pdf>.

⁵⁹ German Government (посилання 18), p.89. Перелік країн, що підписали Додатковий протокол, див. у додатку А цього видання.

⁶⁰ G8 Summit, ‘L’Aquila statement on non-proliferation’, Declaration, L’Aquila, 8 July 2009, <http://www.g8italia2009.it/G8/Home/Summit/G8-G8_Layout_locale-1199882116809_Atti.htm>.

раніше розповсюдження ядерних технологій подвійного використання матимуть значний вплив на заходи із запобігання розповсюдженню ядерної зброї та на майбутнє експортного контролю.

IV. Заходи постачальників і спільні заходи в ЄС

Усі наслідки набуття чинності Лісабонським договором від 1 грудня 2009р. для нерозповсюдження та політики експортного контролю ще мають бути з'ясовані⁶¹. Надалі ЄС не буде розділений на три стовпи: один наднаціональний (Економічне співтовариство) і два міжурядові (спільна зовнішня політика та політика безпеки, співробітництво у сферах юстиції і внутрішніх справ). Однак, поділ компетенції між країнами-членами та ЄС залишається. Новий Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки К.Ештон (*Catherine Ashton*) разом з Радою Європи буде визначати рівень пріоритетності нерозповсюдження та експортного контролю, а також структуру і способи ресурсного забезпечення Європейської служби зовнішньої дії (*European External Action Service*) та інших, пов'язаних з цими питаннями, суб'єктів. Одним із уже відомих законодавчих наслідків є те, що в майбутньому перегляд законодавчої бази в частині продукції подвійного використання проходитиме за процедурою спільного прийняття рішення (*co-decision procedure*), яка зараз має перетворитися на усталену практику, що значно посилює позиції Європарламенту.

У сфері контролю над експортом звичайних озброєнь 2009р. ознаменувався впровадженням на рівні ЄС рішень, прийнятих на національному рівні у 2008р. У грудні 2008р. Кодекс поведінки ЄС стосовно експорту озброєнь (*EU Code of Conduct on Arms Exports*), погоджений 10 років тому, замінено на Спільні правила ЄС регулювання контролю над експортом військових технологій і техніки (Спільні правила, *EU's Common Rules Governing Control of Exports of Military Technology and Equipment, Common Rules*)⁶². Серйозні зміни спостерігались у 2009р. і в законодавстві ЄС, що регулює контроль над експортом продукції подвійного використання.

Директива про поставки всередині Співтовариства (*Intra-Community Transfers Directive*), ухвалена Європарламентом у грудні 2008р., була

⁶¹ Про Лісабонський договір див. підрозділ III розділу 4 цього видання.

⁶² Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 13 Dec. 2008, pp.99-103; Council of the European Union, *EU Code of Conduct on Arms Exports*, 8675/2/98 Rev. 2, Brussels, 5 June 1998. Про вплив Кодексу поведінки ЄС на експортний контроль див.: Bauer, S. and Bromley, M., *The European Union Code of Conduct on Arms Exports: Improving the Annual Report*, SIPRI Policy Paper no.8 (SIPRI: Stockholm, Nov. 2004); Bromley, M. and Brzoska, M., 'Towards a common, restrictive EU arms export policy? The impact of the EU Code of Conduct on major conventional arms exports', *European Foreign Affairs Review*, vol.13, no.3 (2008), pp.333-356; Bromley, M., *The Impact on Domestic Policy of the EU Code of Conduct on Arms Exports: The Czech Republic, the Netherlands and Spain*, SIPRI Policy Paper no. 21 (SIPRI: Stockholm, May 2008).

прийнята 6 травня 2009р. та набула чинності в червні 2009р.⁶³ Ця Директива передбачає використання глобальних і генеральних ліцензій на поставки військової техніки в межах ЄС (замість ліцензій на окремі разові поставки) і впровадження сертифікатної схеми для компаній-отримувачів. Країни-члени ЄС повинні імплементувати Директиву протягом двох років і забезпечити набуття нею чинності у 2012р.

Зміни регуляторної бази ЄС у частині продукції подвійного використання

27 серпня 2009р. набула чинності Постанова Ради ЄС №428/2009 про експорт, посередницьку діяльність і транзит продукції подвійного використання, в т.ч. програмного забезпечення та технологій⁶⁴. Її нові положення стали результатом дворічних переговорів між 27 країнами-членами ЄС, а сама Постанова замінила аналогічну Постанову №1334/2000⁶⁵. Вона привела законодавство ЄС у повну відповідність до вимог Резолюції РБ ООН №1540 стосовно контролю над посередницькою діяльністю, транзитом і перевантаженнями⁶⁶. Хоча до цього в межах ЄС застосовувалися загальносоюзні правила контролю над продукцією подвійного використання, але посередницької діяльності і транзиту вони не стосувалися. Водночас, на національному рівні деякі з країн-членів ЄС уже схвалили заходи з контролю над цими видами діяльності. Наприклад, Німеччина використовує положення про одичне втручання (*Einzeleingriff*) для надання національним органам влади законних повноважень із заборони транскордонних операцій⁶⁷. Органи влади Німеччини можуть також застосовувати нещодавно впроваджене право на запобіжне накладення арешту⁶⁸.

Постанова №428/2009 надає національним органам влади законних повноважень із заборони за певних умов транзиту визначеної продукції подвійного використання. Транзит такої продукції територією ЄС може бути заборонений, якщо вона призначена або може бути призначена для кінцевого використання у ЗМУ. Проте, нова Постанова не передбачає можливості зупинення

⁶³ Directive 2009/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community, *Official Journal of the European Union*, L146, 10 June 2009, pp.1-36. Див. також: Ентоні, Бауер (посилання 3), с.398-400.

⁶⁴ Council Regulation (EC) no.428/2009 (посилання 31); Wetter (посилання 31); Council of the European Union, 'Security-related export controls I: dual use items and technology', <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=408&lang=en>>. Див. також підрозділ III вище.

⁶⁵ Council Regulation (EC) no.1334/2000 (посилання 31).

⁶⁶ ЄС визначає перевантаження як один з елементів транзиту.

⁶⁷ Це можливо за наявності згоди трьох міністерств (економіки, закордонних справ та фінансів), що необхідно для (а) "гарантії життєвих інтересів Федеративної Республіки Німеччина", (б) "запобігання порушенню мирного співіснування націй"; (в) "унеможливлення підризу закордонних відносин Федеральної Республіки Німеччина". Див.: Außenwirtschaftsgesetz [Закон про зовнішні торгівлю та розрахунки], 28 Apr. 1961, as amended most recently on 19 Dec. 2009, Article 2<<http://bundesrecht.juris.de/awg/index.html>>.

⁶⁸ Gesetz über das Zollkriminalamt und die Zollfahndungsämter (Zollfahndungsdienstgesetz, ZFdG) [Закон про відділи митної кримінології та розслідування митних справ (Закон про службу розслідування митних справ)], Article 35b, <<http://bundesrecht.juris.de/zfdg/BjNR320210002.html>>.

транзиту визначеної продукції, яка б поширювалася на весь ЄС, – для цього можуть застосовуватись інші митні та національні норми ЄС. На додаток до цього, на національному рівні країни можуть застосовувати вимоги до ліцензування. Формулювання нового положення про контроль над транзитом подібне до юридичного викладу положення про всеохопний контроль кінцевого використання у ЗМУ в тому самому документі. Але з однією суттєвою відмінністю: Розділ 4 застосовується до експортних операцій з продукцією, що не підлягає контролю в частині кінцевого використання у ЗМУ, а новий Розділ 6 застосовується до транзиту продукції, яка такому контролю підлягає. Хоча Постанова №428/2009 надає державним органам законне повноваження на втручання та визначає обов'язки експортера і, що є новим, посередника, але вона не визначає обов'язки особи, яка здійснює транзит; отже, роль суб'єкта транзиту не має законодавчого визначення.

Юридичний виклад положення про кінцеве використання застосовується також у частині контролю над посередницькою діяльністю. Посередницька діяльність визначається як “проведення ділових переговорів або укладення домовленостей про виконання ділових операцій з метою купівлі, продажу або постачання продукції подвійного використання з третьої країни до будь-якої іншої третьої країни, або з метою продажу чи купівлі продукції подвійного використання, що знаходиться у третій країні для її подальшого постачання до іншої третьої країни”⁶⁹. Допоміжні послуги (наприклад, страхування) вилучені з визначення такої діяльності. Якщо посередника поінформовано компетентними органами про те, що певна продукція призначена або може бути призначена для кінцевого використання у ЗМУ, то така посередницька діяльність потребує дозволу. Якщо посередник знає про те, що певна продукція призначена для кінцевого використання у ЗМУ, то він має повідомити про це компетентні органи⁷⁰. Постанова недвозначно надає країнам-членам ЄС можливість поширити положення про посередницьку діяльність і транзит на національний рівень, наприклад, шляхом вжиття екстериторіальних заходів контролю та розширення номенклатури підконтрольної продукції.

Хоча до перегляду Постанови №1334/2000 спонукала, головним чином, Резолюція РБ ООН №1540, на обговорення було винесено багато інших питань, що пояснює значну тривалість переговорів. Іншою причиною тривалості обговорень була велика кількість проблем, виявлених за результатами проведеної країнами ЄС у 2004р. Взаємної експертної оцінки систем експортного контролю (*Peer Review*)⁷¹. Огляди законодавчої бази потребують значного часу навіть на національному рівні; крім того, для гармонізації законодавчої бази в рамках ЄС потрібна згода всіх 27 країн. Водночас, як рішення про обов'язкове ліцензування транзиту будь-якої продукції подвійного використання, так і рішення про заборону транзиту невеликої кількості продукції подвійного використання, стосовно якої існує підозра в кінцевому

⁶⁹ Council Regulation (EC) no.428/2009 (посилання 31), Article 2. “Третіми країнами” є всі країни за межами ЄС.

⁷⁰ Council Regulation (EC) no.428/2009 (посилання 31), Article 5.

⁷¹ Ентоні Я., Бауер С. “Контроль над поставками озброєнь”, *Щорічник СІПРІ 2005*, с.636-638.

використанні у ЗМУ, мають дуже відмінні практичні наслідки для різних країн-членів ЄС – залежно від обсягів транзиту їх територією товарів загалом і транзиту продукції подвійного використання зокрема. Крім того, під час обговорень увага приверталася до недостатнього погодження на міжнародному рівні або в рамках ЄС термінів “посередницька діяльність”, “транзит”, “перевантаження”, а також до недостатнього рівня імплементації відповідних вимог Резолюції РБ ООН №1540. Деякі питання були залишені на розгляд національних органів, зокрема про заходи у випадку призупинення або припинення транзиту.

Постанова №428/2009 може бути безпосередньо застосована в усіх 27 країнах-членах ЄС. У ній міститься завдання кожній країні – вжити необхідних заходів з її імплементації і набуття нею чинності, а також із запровадження ефективних, пропорційних, стримуючих санкцій за порушення. Виконання країнами-членами ЄС цього масштабного завдання розпочалося у 2009р. і триватиме протягом кількох наступних років. Перед набуттям членства в ЄС країни-кандидати повинні привести національне законодавство у відповідність до єдиних стандартів ЄС⁷². Отже, перегляд регуляторної бази ЄС впливає як на розширення ЄС, так і на нинішніх і потенційних кандидатів на вступ.

Боротьба з розповсюдженням зброї масового ураження

Документ “Нові напрями дій ЄС у боротьбі з розповсюдженням ЗМУ та систем її доставки” (Нові напрями, ‘*New lines for action by the European Union in combating the proliferation of weapons of mass destruction and their delivery systems*’, *New Lines*) від грудня 2008р. став наступним етапом розвитку і вдосконалення Стратегії ЄС протидії розповсюдженню ЗМУ 2003р.⁷³ У Нових напрямках визначено амбітні цілі, що мають бути досягнуті до кінця 2010р. Серед них – краще використання ЄС положень про ЗМУ в угодах з третіми країнами, тобто концепції, що вперше була визначена у Стратегії ЄС протидії розповсюдженню ЗМУ 2003р.⁷⁴ Протягом 2009р. положення про ЗМУ було погоджено з Індонезією, Іраком, Китаєм, Південною Кореєю, країнами

⁷² Єдині стандарти ЄС (*acquis communautaire*) є комплексом загальних прав і зобов'язань, юридично обов'язкових для всіх країн-членів ЄС.

⁷³ Council of the European Union, Council Conclusions and new lines for action by the European Union in combating the proliferation of weapons of mass destruction and their delivery systems, 17172/08, Brussels, 17 Dec. 2008; Council of the European Union, ‘EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction’, Brussels, 12 Dec. 2003, <http://europa.eu/legislation_summaries/foreign_and_security_policy/cfsp_and_esdp_implementation/133234_en.htm>.

⁷⁴ У 2003р. ЄС увів у дію положення про нерозповсюдження, відоме як положення про ЗМУ, як один із засобів заохочення країн, що не є членами ЄС, до участі в багатосторонніх угодах з питань нерозповсюдження та їх імплементації. Див.: Grip, L., ‘The EU non-proliferation clause: a preliminary assessment’, SIPRI Background Paper, Nov. 2009, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=394>.

Центральної Америки та Радою співробітництва держав Перської Затоки⁷⁵. Незабаром набуде чинності Угода про співробітництво між ЄС і Сірією, що містить положення про ЗМУ⁷⁶. Тривають переговори з Брунеєм, В'єтнамом, Лівією, Малайзією, Росією, Сінгапуром, Таїландом і Філіппінами⁷⁷. Проте, Нові напрями мають комплікативний характер, а відмінності у викладенні положень про ЗМУ в кожному випадку демонструють, що правила розповсюдження ЗМУ простіше погодити тоді, коли на кону стоять економічні інтереси⁷⁸. Водночас ЄС розпочав активно ініціювати та фінансувати спільні проекти з питань боротьби з розповсюдженням ЗМУ, в т.ч. проекти у сфері експортного контролю.

Співробітництво в галузі експортного контролю з країнами-партнерами, що не є членами ЄС

У грудні 2009р. Рада Європи ухвалила рішення про подовження діяльності ЄС зі сприяння контролю над експортом звичайних озброєнь і впровадження у третіх країнах принципів і критеріїв Спільних правил⁷⁹. Згідно з цим рішенням, протягом 2010-2011рр. у рамках Європейської політики сусідства (*European Neighbourhood Policy, ENP*) буде профінансовано регіональні семінари з питань контролю над експортом звичайних озброєнь у країнах, що приєднуються, є кандидатами на вступ та у країнах-партнерах. Ця ініціатива, на відміну від Спільних дій 2008р., передбачає також обмін персоналом і візити офіційних осіб країн-партнерів до органів експортного контролю ЄС. Дворічний проект буде виконуватись Управлінням з питань економіки та експортного контролю Німеччини (*Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle, BAFA*).

Ініціатива доповнює програми допомоги і співробітництва ЄС у галузі контролю над продукцією подвійного використання, що фінансуються через бюджет ЄС та реалізуються через *BAFA* у співпраці з іншими країнами-членами ЄС. Головною відмінністю між ініціативою з поширення інформації

⁷⁵ Council of the European Union, Six-monthly progress report on the implementation of the EU Strategy against the proliferation of weapons of mass destruction (2009/I), 11490/09, Brussels, 26 June 2009, p.36.

⁷⁶ Delegation of the European Union to Syria, 'EU-Syria Association Agreement', <http://www.delsy.ec.europa.eu/en/eu_and_syria_new/cooperation_agreements_and_priorities_2.htm>.

⁷⁷ Council of the European Union, Six-monthly progress report on the implementation of the EU Strategy against the proliferation of weapons of mass destruction (2009/II), 17387/09, Brussels, 9 Dec. 2009, p.5.

⁷⁸ Grip (посилання 74).

⁷⁹ Постанова Ради ЄС №428/2009 від 5 травня 2009р. запроваджує в рамках Співтовариства режим контролю над експортом, постачанням, посередництвом і транзитом продукції подвійного використання. Див.: *Official Journal of the European Union*, L134, 29 May 2009. Аналогічні положення визначалися Постановою Ради ЄС №1334/2000 від 22 червня 2000р., якою запроваджувався режим контролю над експортом продукції і технологій подвійного використання. Див.: *Official Journal of the European Communities*, L159, 30 June 2000. Див. підрозділ IV нижче, а також: Wetter, A., *Enforcing European Union Law on Exports of Dual-use Goods*, SIPRI Research Report 24 (Oxford University Press: Oxford, 2009). Про ефективні та адекватні штрафні санкції, що визначаються згідно з Резолюцією РБ ООН №1540 та стосуються як ЄС, так і його країн-членів, див. підрозділи II та IV цього розділу.

про контроль над звичайними озброєннями та ініціативою з поширення інформації про контроль над продукцією подвійного використання є різниця у фінансовому забезпеченні їх реалізації. Співробітництво в галузі контролю над продукцією подвійного використання отримує, починаючи з 2005р., значне фінансування та передбачає участь дедалі більшої кількості країн, а співробітництво в галузі контролю над експортом звичайних озброєнь фінансувалося ситуативно, лише за окремими напрямками та на значно нижчому рівні. Діяльність у галузі контролю над продукцією подвійного використання фінансується через один із фінансових інструментів ЄС з підтримки зовнішніх дій – Інструмент сприяння стабільності (*Instrument for Stability, IFS*)⁸⁰. У багаторічній Індикативній програмі *IFS* на 2009-2011рр. (*IFS's Multi-annual Indicative Programme for 2009-2011*), ухваленій 8 квітня 2009р., передбачено €123 млн. (\$171 млн.) на зменшення ризиків хімічної, біологічної, радіаційної та ядерної небезпеки, в т.ч. на посилення експортного контролю та боротьбу з нелегальними поставками⁸¹. Додаткове фінансування боротьби з нелегальними поставками можливе через інші елементи *IFS*.

V. Висновки

Велика кількість суб'єктів, залучених до операцій, чутливих з точки зору розповсюдження ЗМУ, а також характерна заплутаність їх діяльності зумовлюють потребу не лише коригування концепцій і термінології, але й відповідних законодавчих актів, а також механізмів ліцензування і правозастосування. Ці обставини вимагають також зміцнення міжнародного співробітництва – оскільки до таких операцій можуть бути залучені навіть ті держави, що не є виробниками продукції подвійного використання (наприклад, як пункти транзиту та перевантаження, або через своїх громадян, які є посередниками чи експедиторами). Міжнародне співробітництво та допомога у сфері експортного контролю мають дедалі більше точок перетину, що викликає потребу виходу за межі парадигми “постачальник-отримувач” та укладення домовленостей про взаємодію. Режими експортного контролю також не можуть уникнути цієї тенденції. Прозорість і поширення інформації про режими серед країн, які не є їх учасниками, останнім часом перетворилися на головні функції режимів експортного контролю. Надалі потреба адаптації практичної діяльності у сферах ліцензування і правозастосування, розробки правових засад експортного контролю до швидких темпів технологічного розвитку зумовить появу нових викликів. Хоча традиційні структури експортного контролю й не відповідають повною мірою всім нюансам розповсюдження ЗМУ, але вони вдосконалюються.

⁸⁰ В орієнтовному бюджеті *IFS* на 2009-2011рр. передбачено €6-10 млн. на “сприяння і співробітництво в галузі експортного контролю над товарами подвійного використання”. Див.: European Commission, ‘The Instrument for Stability: Multi-annual Indicative Programme 2009-2011’, Brussels, 8 Apr. 2009, C(2009)2641, p.19, <http://ec.europa.eu/external_relations/ifs/docs/>. Про фінансування діяльності з поширення інформації про контроль над звичайними озброєннями на 2008-2011рр. див. посилання 79.

⁸¹ European Commission (посилання 80).

Додаток 11А. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2009р.

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, НОЕЛ КЕЛЛІ

I. Вступ

У 2009р. діяли 29 багатосторонніх обов'язкових ембарго на поставки озброєнь. Об'єктами 17 з них були уряди, недержавні угруповання та одна транснаціональна мережа. 12 ембарго були запроваджені ООН, 16 – ЄС, одне – *ECOWAS* (Економічним Співтовариством Західно-Африканських Держав, *Economic Community of West African States*)¹.

Протягом 2009р. Рада Безпеки (РБ) ООН вперше з 2006р. запровадила ембарго проти Еритреї. ООН подовжила термін ембарго на поставки озброєнь до Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, або Північна Корея) і скасувала ембарго на поставки озброєнь Уряду Ліберії.

Дев'ять з 16 ембарго ЄС запроваджені в рамках виконання ембарго ООН². На додаток до цього ЄС запровадив два ембарго, що відрізняються від ембарго ООН за змістом і масштабами застосування, а також п'ять, – що не мають аналогів серед запроваджених ООН³. Протягом 2009р. ЄС запровадив нове ембарго на поставки озброєнь до Гвінеї і скасував ембарго проти Узбекистану. *ECOWAS* запровадило нове ембарго проти Гвінеї.

У підрозділі II цього додатка описуються деталі змін в ембарго ООН протягом 2009р., а в підрозділі III – в ембарго ЄС та *ECOWAS*. У таблиці 11А наведені дані про всі багатосторонні ембарго на поставки озброєнь, що діяли протягом 2009р. Офіційні та неофіційні односторонні ембарго на поставки озброєнь (запроваджені окремими державами) в додатку не розглядаються.

¹ На додаток до цього, залишалися чинними добровільні ембарго, запроваджені проти Азербайджану та Вірменії ОБСЄ в 1992р. та ООН у 1993р. Вони не були підтримані всіма країнами-членами ОБСЄ та ООН. Див.: Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, Statement, annex 2 to Journal of the Eighth Meeting of the Committee, 13 Mar. 1992; UN Security Council Resolution 853, 29 July 1993. Усі документи ООН, що згадуються тут, див. на сайті ООН: <<http://documents.un.org/>>.

² Маються на увазі ембарго, запроваджені проти Аль-Каїди, Талібана й пов'язаних з ними осіб та організацій, проти недержавних угруповань ДРК, Іраку, Лівану та Сьєрра-Леоне, а також проти Кот-д'Івуару, Ліберії, Північної Кореї та Сомалі.

³ Два ембарго, що відрізняються від ембарго ООН, запроваджені: одне – проти Ірану (охоплює більше типів заборонених до поставок озброєнь, ніж аналогічне ембарго ООН) та одне – проти Судану (стосується країни в цілому, тоді як ембарго ООН – лише регіону Дарфур). П'ять ембарго, що не мають аналогів серед ембарго ООН, запроваджені проти Гвінеї, Зімбабве, Китаю, М'ямі та Узбекистану.

II. Зміни в ембарго ООН на поставки озброєнь

У грудні 2009р. РБ ООН запровадила не обмежені за часом санкції проти Еритреї⁴. Це було реакцією, по-перше, на останні доповіді про результати розслідувань Моніторингової групи ООН у Сомалі (*UN Monitoring Group on Somalia*), якими було доведено факти надання Еритреєю політичної, фінансової і матеріально-технічної підтримки збройним угрупованням у Сомалі; по-друге – на відмову Еритреї вивести свої збройні сили з території, що є предметом спору між Еритреєю і Джибуті, та розпочати дипломатичний діалог щодо розв'язання цієї проблеми. Запроваджені санкції передбачають заборону на поставки всіх видів озброєнь і відповідних майна та послуг як до Еритреї, так і від неї.

Починаючи з 2005р. Моніторингова група ООН у Сомалі повідомляла, що Еритрея надавала широку підтримку, в т.ч. постачала озброєння угрупованням у Сомалі, які протидіють Перехідному федеральному уряду (*Transitional Federal Government*) Сомалі⁵. Хоча до режиму ембарго проти Сомалі в листопаді 2008р. РБ були внесені зміни – до об'єктів санкцій віднесені всі порушники режиму ембарго, – до будь-кого з порушників не було вжито жодних заходів⁶. У травні 2009р. Міжурядовий орган з питань розвитку (МОР, *Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) та Африканський Союз (АС, *African Union, AU*) звинуватили Еритрею в підтримці збройних угруповань у Сомалі та закликали ООН запровадити санкції проти Еритреї⁷. РБ кілька разів обговорювала варіанти таких санкцій, а в листопаді 2009р. Уганда запропонувала проект відповідної резолюції⁸. На початку грудня 2009р. голова РБ зазначив, що переговори в Раді стосовно запропонованих санкцій були складними; при цьому визнавалося, що запровадження санкцій є “дуже болючим рішенням”⁹. Проте, Резолюція №1907 від 23 грудня отримала широку підтримку, за її прийняття проголосували 13 членів РБ; утримався лише Китай, а проти проголосувала тільки Лівія¹⁰.

⁴ UN Security Council Resolution 1907, 23 Dec. 2009.

⁵ United Nations, Security Council, Report of the Monitoring Group on Somalia pursuant to Security Council resolution 1639 (2005), annex to S/2006/229, 4 May 2006, pp.10-13. Цю та наступні доповіді Моніторингової групи ООН у Сомалі див. на сайті: <<http://www.un.org/sc/committees/751/mongroup.shtml>>.

⁶ UN Security Council Resolution 1844, 20 Nov. 2008, para 8(b).

⁷ Intergovernmental Authority on Development (IGAD), Communiqué of the 33rd Extra-ordinary session (Extra-ord. no.1) of the IGAD Council of Ministers on the security and political situation in the subregion in particular Somalia, Addis Ababa, 20 May 2009, <http://www.igad.org/index.php?option=com_content&task=view&id=265&Itemid=96>; African Union, Peace and Security Council, 190th meeting, Communiqué, 22 May 2009, <http://www.africa-union.org/root/au/index/index_may09.htm>. Інформацію про МОР див. у додатку Б цього видання. Членами МОР є Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Судан та Уганда.

⁸ United Nations, Security Council, 6158th meeting, S/PV.6158, 9 July 2009; United Nations, Security Council, 6197th meeting, S/PV.6197, 8 Oct. 2009; Charbonneau, L., ‘Move at UN to sanction Eritrea over Somalia links’, Reuters, 19 Nov. 2009, <<http://www.reuters.com/article/idUSN19531413>>.

⁹ United Nations, ‘Press conference by Security Council president’, 2 Dec. 2009, <http://www.un.org/News/briefings/docs/2009/091202_SCPres.doc.htm>.

¹⁰ United Nations, Security Council, 6254th meeting, S/PV.6254, 23 Dec. 2009.

У відповідь на проведення Північною Кореєю випробувального ядерного вибуху та випробувань балістичних ракет РБ ООН у червні 2009р. одностайно прийняла рішення про внесення змін до чинних санкцій, запроваджених проти Північної Кореї у 2006р.¹¹ Ембарго проти Північної Кореї було розширене – до заборони на поставку основних видів звичайних озброєнь додана заборона на поставку всіх видів озброєнь і відповідного майна, за винятком стрілецької зброї і легких озброєнь. Крім того, ембарго на закупівлю озброєнь у Північної Кореї було поширене на всі без винятку види озброєнь. Згідно з Резолюцією було також утворено експертну комісію для моніторингу дотримання санкцій. Із 12 запроваджених ООН ембарго на поставки озброєнь лише три – проти Іраку, Ірану та Лівану – не передбачали створення відповідних комісій.

Резолюцією РБ ООН №1903 від грудня 2009р. ембарго проти Уряду Ліберії на поставки озброєнь було скасоване на випробувальний термін в один рік¹². Уряд Ліберії був об'єктом ембарго ООН на поставки озброєнь з 1992р., хоча починаючи з 2005р. Комітет із санкцій проти Ліберії регулярно приймав рішення про винятки, якими дозволялися поставки озброєнь до Ліберії для потреб урядових сил безпеки¹³. Залишається чинною вимога стосовно завчасного повідомлення Комітету із санкцій проти Ліберії про відвантаження адресованих Уряду Ліберії озброєнь і відповідного майна. Крім того, Резолюцією РБ ООН №1903 подовжено на рік термін ембарго на поставки озброєнь усім недержавним отримувачам – як організаціям, так і приватним особам, які діють у Ліберії.

Перевірки та випадки порушення ембарго

Резолюції, якими запроваджуються ембарго на поставки озброєнь до Еритреї, Ірану та Північної Кореї, містять специфічні заклики до всіх країн-членів ООН здійснювати на власній території перевірку будь-яких вантажів, що перевозяться морем чи повітрям до/з країн, на які поширюються ембарго¹⁴. Крім того, Резолюція від 2009р. стосовно внесення змін до санкцій проти Північної Кореї закликає країни-члени ООН перевіряти за межами територіальних вод судна під прапором відповідних країн за наявності переконливих підстав для підозр у перевезенні ними заборонених вантажів. Якщо країна прапора не погоджується на таку перевірку за межами територіальних вод,

¹¹ UN Security Council Resolution 1874, 12 June 2009. Ембарго 2006р. на імпорт та експорт озброєнь поширювалося на бойові танки, бойові броньовані машини, крупнокаліберні артилерійські системи, бойові літаки, ударні вертольоти, бойові кораблі, ракети або ракетні системи – за визначенням Реєстру звичайним озброєнь ООН (*United Nations Register of Conventional Arms*) – або на відповідне майно, в т.ч. запасні частини. Див.: UN Security Council Resolution 1718, 14 Oct. 2006. Про ядерні випробування Північної Кореї див. додаток 8Б та підрозділ IV розділу 9 цього видання.

¹² Security Council Resolution 1903, 17 Dec. 2009.

¹³ United Nations, Security Council, Final report of the Panel of Experts on Liberia submitted pursuant to paragraph 4 of Security Council Resolution 1854 (2008), annex to S/2009/640, 11 Dec. 2009, pp.41-43.

¹⁴ UN Security Council Resolution 1907 (посилання 4), para.7; UN Security Council Resolution 1803, 3 Mar. 2008, para.11; Security Council Resolution 1874 (посилання 11), para.11.

то Резолюція вимагає від неї спрямувати судно до порту, де така перевірка буде проведена. Якщо країна прапора відмовляється діяти в такий спосіб, то країна-член ООН, що звернулася із запитом про перевірку, передає доповідь до комітету з питань ембарго¹⁵. Китай і Росія проголосували на підтримку Резолюції, але зауважили на безпрецедентності цього положення ембарго ООН і наголосили, що Резолюція не дає дозволу на застосування сили¹⁶.

Протягом 2009р. під час перевірок вантажів було викрито ряд порушень ембарго ООН на поставки озброєнь з Ірану та Північної Кореї. В лютому Кіпр доповів про виявлення призначених для Сирії озброєнь і боєприпасів іранського походження на борту судна під кіпрським прапором, зафрахтованого Судноплавною компанією Ісламської Республіки Іран (*Islamic Republic of Iran Shipping Lines, IRISL*)¹⁷. У жовтні військовий підрозділ США висадився на борт зафрахтованого *IRISL* судна під прапором Німеччини в Суецькій затоці та виявив вісім контейнерів набоїв для стрілецької зброї, що переправлялися з Ірану до Сирії. Судно було відведене до Мальти, де набої були вивантажені¹⁸. В листопаді Ізраїль повідомив про перехоплення “за погодженням з відповідними органами влади” 36 контейнерів зброї іранського походження на борту судна, яке йшло під прапором Антигуа та Барбуди та було зафрахтоване *IRISL* для перевезень у Середземномор’ї¹⁹. У липні Військово-морські сили США вели в нейтральних водах спостереження за північно-корейським судном, яке запідозрили в перевезенні зброї до М’янми, але спроб з його перевірки не вживалося. Судно повернулося до Північної Кореї не вивантаженим²⁰. Призначені для Ірану гранати до гранатометів і комплектуючі до звичайних озброєнь було виявлено в серпні в Об’єднаних Арабських Еміратах (ОАЕ) на судні під прапором Багамських Островів, що прямувало з Північної Кореї²¹. В листопаді Південна Африка перехопила судно з вантажем запасних частин до танків, що прямувало з Північної Кореї до Республіки Конго²². Нарешті, у грудні на затриманому в Таїланді літаку, зареєстрованому в Грузії, було виявлено 35 т озброєнь північно-корейського походження²³.

¹⁵ Security Council Resolution 1874 (посилання 11), paras 12-13.

¹⁶ United Nations, Security Council, 6141st meeting, S/PV.6141, 12 June 2009, pp.3, 8.

¹⁷ United Nations, Security Council, 6142nd meeting, S/PV.6142, 15 June 2009; United Nations, Security Council, ‘Implementation assistance notice’, 24 July 2009, <<http://www.un.org/sc/committees/1737/selectedocs.shtml>>.

¹⁸ United Nations, Security Council, 6235th meeting, S/PV.6235, 10 Dec. 2009; ‘German ship transporting arms for Iran’, *Der Spiegel*, 12 Oct. 2009.

¹⁹ United Nations (посилання 18); Government of Antigua and Barbuda, ‘Antigua Department of Marine Services and Merchant Shipping launches investigation into ammunitions find aboard the Antigua and Barbuda flagged vessel the Motor Vessel “Francop”’, Press release, 9 Nov. 2009, <http://www.ab.gov.ag/gov_v2/government/pressreleases/pressreleases2009/prelease_2009Nov09_1.html>.

²⁰ Kirk, D., ‘Storm over North Korea-Iran arms vessel’, *Asia Times*, 1 Sep. 2009; Choe, S., ‘South Korea says freighter from north turns back’, *New York Times*, 6 July 2009.

²¹ Kirk (посилання 20).

²² ‘South Africa reports seizing banned North Korea weapons’, BBC News, 26 Feb. 2010, <<http://ews.bbc.co.uk/2/hi/8539408.stm>>.

²³ McCartney, B., ‘Weapons seizure hits North Korea hard’, *Asia Times*, 22 Dec. 2009.

У рамках виконання ембарго ООН на поставки озброєнь Аль-Каїді, Талібану та пов'язаним з ними особам й організаціям, до ДРК, Сомалі, Дарфуру в Судані експертні комісії ООН повідомляли про неодноразові порушення, зафіксовані після запровадження санкцій, у т.ч. багато випадків у 2009р.²⁴ У 2009р. Група експертів ООН з проблем Кот-д'Івуару вперше доповіла про значні порушення ембарго ООН на поставки озброєнь до цієї країни. За повідомленням Групи, всі учасники конфлікту вдавалися до переозброєння, і є небезпідставні підозри, що значні партії стрілецької зброї і боєприпасів систематично постачались у 2008-2009рр. повстанцям Кот-д'Івуару з території Буркіна-Фасо²⁵.

III. Інші багатосторонні ембарго на поставки озброєнь

Протягом 2009р. політичне становище у Гвінеї значно погіршилося, красномовним свідченням чого стало вбивство гвінейськими солдатами 28 вересня 2009р. понад 150 учасників демонстрації²⁶. У відповідь на ці події Міжнародна контактна група у Гвінеї рекомендувала світовій спільноті запровадити проти країни санкції, в т.ч. ембарго на поставки озброєнь²⁷. Незабаром *ECOWAS* та ЄС – двоє з учасників Контактної групи – запровадили до Гвінеї ембарго на поставки озброєнь. Ембарго *ECOWAS* від 17 жовтня 2009р. було другим із запроваджених Співтовариством проти країни, що належить до його складу²⁸. ЄС запровадив санкції проти Гвінеї, у т.ч. ембарго на поставки озброєнь, 27 жовтня 2009р.²⁹

27 жовтня 2009р. ЄС прийняв рішення поновити санкції, в т.ч. ембарго на поставки озброєнь, проти Узбекистану з метою “переконати узбецьку владу в необхідності вжити наступних істотних заходів з дотримання законності

²⁴ Reports by the panels of experts can be found on the website of the UN Security Council sanctions committees, <<http://www.un.org/sc/committees/>>.

²⁵ United Nations, Security Council, Final report of the Group of Experts on Côte d'Ivoire pursuant to paragraph 11 of Security Council Resolution 1842 (2008), annex to S/2009/521, 9 Oct. 2009.

²⁶ Aziakou, G., ‘Guinea mayhem was “crime against humanity”: UN report’, AFP, 21 Dec. 2009, <<http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5iAtF14yvbRin3uNtL4F0idhGo1Q>>.

²⁷ Final Communique, 8th Session of the International Contact group on Guinea (ICG-G), 12 Oct. 2009, <[http://www.africa-union.org/root/AU/Conferences/2009/october/Communique\[1\]_ICG-G.pdf](http://www.africa-union.org/root/AU/Conferences/2009/october/Communique[1]_ICG-G.pdf)>. У Контактній групі співголюють комісії АС та *ECOWAS*, залучаються представники ООН, ЄС, Співдружності країн Сахелю та Сахари (*Community of Sahelo-Saharan States, CEN-SAD*), Союзу річки Мано (*Mano River Union*), Організації ісламської Конференції, Міжнародної організації франкомовних спільнот (*International Organisation of La Francophonie*), а також голови Ради миру та безпеки АС (*AU Peace and Security Council*) та *ECOWAS*, а також члени РБ ООН – постійні та від африканських країн.

²⁸ *ECOWAS*, Extraordinary Summit of *ECOWAS* heads of state and government, Final communique, Abuja, 17 Oct. 2009. Перше подібне ембарго *ECOWAS* на постачання озброєнь було запроваджене проти Того – протягом 19-26 лютого 2005р.

²⁹ Council Common Position 2009/788/CFSP of 27 Oct. 2009 concerning restrictive measures against the Republic of Guinea, *Official Journal of the European Union*, L281, 28 Oct. 2009.

та захисту прав людини”³⁰. ЄС дійшов висновку, що в Узбекистані відбулися певні зміни, хоча ключова вимога запроваджених санкцій залишається невиконаною, а саме – проведення незалежного міжнародного розслідування стосовно “надмірного, непропорційного та невідповідного застосування сили узбецькими структурами безпеки” під час демонстрацій в Андіжані у травні 2005р.³¹

Інші ембарго ЄС на поставки озброєнь у рамках його санкцій, пов'язаних з порушенням прав людини, змін не зазнали. Створення в Зімбабве у 2009р. Уряду на засадах розподілу влади з опозицією не було визнане ЄС достатнім для скасування будь-яких із запроваджених ним санкцій проти цієї країни³².

³⁰ Council of the European Union, 2971st meeting, General Affairs and External Relations, Press Release 14658/09 (Presse 299), Luxembourg, 27 Oct. 2009.

³¹ Council Common Position 2005/792/CFSP of 14 Nov. 2005 concerning restrictive measures against Uzbekistan, *Official Journal of the European Union*, L299, 16 Nov. 2005.

³² Bearak, B., ‘Europeans to keep sanctions on Zimbabwe’, *New York Times*, 13 Sep. 2009.

Таблиця 11А.1. Чинні багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2009р.

Об'єкт ^а	Дата ухвалення	Інструменти запровадження або зміни ембарго ^б	Зміни протягом 2009р.
<i>Ембарго ООН</i>			
Аль-Каїда, Талібан і пов'язані з ними особи та організації	19 грудня 2000р.	РРБ ООН №№1333, 1390	Положене до 30 червня 2011р. згідно з РРБ ООН №1904 від 17 грудня 2009р.
Демократична Республіка Конго (НДУ)	28 липня 2003р.	РРБ ООН №№1493, 1596, 1807	Положене до 30 листопада 2010р. згідно з РРБ ООН №1896 від 30 листопада 2009р.
Кот-д'Івуар	15 листопада 2004р.	РРБ ООН №1572	Положене до 31 жовтня 2010р. згідно з РРБ ООН №1893 від 29 жовтня 2009р. Нове ембарго
Ерitreя	23 грудня 2009р.	РРБ ООН №1907	
Іран (технології, пов'язані із системами доставки ядерної зброї) ^в	23 грудня 2006р.	РРБ ООН №1737	
Ірак (НДУ)	6 серпня 1990р.	РРБ ООН №№661, 1483, 1546	
Північна Корея ^г	15 липня 2006р.	РРБ ООН №№1695, 1718	Змінене згідно з РРБ ООН №1874 від 12 червня 2009р.
Ліван (НДУ)	11 серпня 2006р.	РРБ ООН №1701	
Ліберія (НДУ) ^д	22 грудня 2003р.	РРБ ООН №№1521, 1683	Змінене та продовжене до 17 грудня 2010р. згідно з РРБ ООН №1903 від 17 грудня 2009р.
Сьєрра-Леоне (НДУ)	8 жовтня 1997р.	РРБ ООН №№1132, 1171	
Сомалі ^е	23 січня 1992р.	РРБ ООН №№733, 1725	
Судан (Дарфур)	30 липня 2004р.	РРБ ООН №1556, 1591	
<i>Ембарго ЄС</i>			
Аль-Каїда, Талібан і пов'язані з ними особи та організації	17 грудня 1996р.	СП РЄ №№96/746/CFSP, 2001/154/CFSP, 2002/402/CFSP	
Китай	27 червня 1989р.	Декларація РЄ	
Демократична Республіка Конго (НДУ)	7 квітня 1993р.	Декларація, СП РЄ №№2003/680/CFSP, 2005/440/CFSP, 2008/369/CFSP	
Кот-д'Івуар	13 грудня 2004р.	СП РЄ №2004/852/CFSP	

Гвінея Іран	27 жовтня 2009р. 27 лютого 2007р.	СП РЄ №2009/788/CFSP СП РЄ №№2007/140/CFSP, 2007/246/CFSP	Нове ембарго
Ірак (НДУ)	4 серпня 1990р.	Декларація, СП РЄ №№2003/495/CFSP, 2004/553/CFSP	Положене до 31 грудня 2009р. згідно з СП РЄ №2009/175/CFSP від 5 березня 2009р.
Північна Корея Ліван (НДУ) Ліберія	20 листопада 2006р 15 вересня 2006р. 7 травня 2001р.	СП РЄ №2006/795/CFSP СП РЄ №2006/625/CFSP СП РЄ №№2001/357/CFSP, 2004/137/CFSP, 2006/518/CFSP	Змінене згідно з СП РЄ №2009/573/CFSP від 27 липня 2009р.
М'янма ^с	29 липня 1991р.	Декларація <i>GAC</i> , СП РЄ №№96/635/CFSP, 2003/297/CFSP	Положене до 30 квітня 2010 згідно з СП РЄ №2009/351/CFSP від 27 квітня 2009р.
Сьєрра-Леоне (НДУ) Сомалі Судан	29 червня 1998р. 10 грудня 2002р. 15 березня 1994р.	СП РЄ №98/409/CFSP СП РЄ №2002/960/CFSP СП РЄ №№94/165/CFSP, 2004/31/CFSP, 2005/411/CFSP	Змінене згідно з СП РЄ №2009/138/CFSP від 16 лютого 2009р.
Узбекистан ^ж Зімбабве	14 листопада 2005р. 18 лютого 2002р.	СП РЄ №2005/792/CFSP СП РЄ №2002/145/CFSP	Припинило чинність 13 листопада 2009р. Положене до 20 лютого 2010 згідно з СП РЄ №2009/68/CFSP від 26 січня 2009р.
<i>Ембарго ЕСOMIAS</i> Гвінея	17 жовтня 2009р.	Заява <i>ЕСOMIAS</i>	Нове ембарго

НДУ – недержавні угруповання; РРБ ООН – Резолюція Ради Безпеки ООН; СП РЄ – Спільна позиція Ради Європи; *GAC* – Рада із загальних справ ЄС (*General Affairs Council*).

^а Об'єкт міг змінитися з часу ухвалення санкцій. Об'єкт вказується за визначенням, чинним на кінець 2009р.

^б Попередні інструменти могли бути змінені або скасовані після ухвалення наступних інструментів.

^в РРБ ООН №1747 від 24 березня 2007р. закликала країни-члени ООН до "пильності і стриманості у здійсненні прямих і непрямих поставок, продажу або передачі Ірану звичайних озброєнь" і запровадила обов'язкове ембарго на експорт звичайних озброєнь з Ірану, але не запроваджувала обов'язкового ембарго на поставки звичайних озброєнь до Ірану.

^г РРБ ООН №1874 закликала країни-члени ООН до пильності у здійсненні прямих і непрямих поставок, продажу або передачі Північній Кореї стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО) та зобов'язала завчасно повідомляти відповідний комітет ООН із санкцій – щонайменше за п'ять днів до здійснення продажу, поставки або передачі СЗЛО Північній Кореї.

^d Лівія, починаючи з 1992р., є об'єктом ембарго ООН на поставки озброєнь, але ембарго були спрямовані проти різних сторін конфлікту. До ухвалення РРБ ООН №1903 Комітет ООН із санкцій проти Лівії міг дозволити робити винятки стосовно поставок озброєнь і військової техніки, надання Урядом Лівії технічної допомоги та послуг з підготовки особового складу, відповідно до РРБ ООН №1683 від 13 червня 2006р.

^e РРБ ООН №1725 вилучила присутні в Сомалі сили АС і МОР (Міжурядового органу з питань розвитку, *Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) з ембарго на поставки озброєнь і дозволила їм надавати допомогу у відновленні структур національної безпеки Сомалі. РРБ ООН №1772 від 20 серпня 2007р. дозволила поставки озброєнь країнами ООН лише з метою надання допомоги в розвитку структур сектору безпеки Сомалі, за умови відсутності негативного рішення з боку Комітету із санкцій.

^f Перше ембарго на поставки озброєнь проти М'янми було запроваджене ЄС і його країнами-членами у 1990р.

^{жс} Рада із загальних справ та зовнішніх відносин (*General Affairs and External Relations Council*) 27 жовтня 2009р. прийняла рішення не поновлювати будь-яких санкцій проти Узбекистану.

Джерела: United Nations, 'UN Security Council Sanctions Committees', <<http://www.un.org/sc/committees/>>; and Council of the European Union, 'List of EU embargoes on arms exports', 16105/09, 13 Nov. 2009.

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

НЕННЕ БОДЕЛЛ

У додатку наводиться перелік багатосторонніх і двосторонніх угод, конвенцій, протоколів і договорів з контролю над озброєннями та з роззброєння. Інформація стосовно статусу угод, учасників і підписантів наводиться станом на 1 січня 2010р., якщо не зазначене інше.

Примітки

1. Угоди розподілені на універсальні (багатосторонні угоди, що відкриті для всіх країн, розділ I), регіональні (багатосторонні угоди відкриті для країн окремого регіону, розділ II) та двосторонні (розділ III). Перелік угод упорядкований у хронологічному порядку їх прийняття, підписання або відкриття для підписання (багатосторонні угоди), чи підписання (двосторонні угоди). Крім того, наведені також дати набуття чинності та зазначені депозитарії багатосторонніх договорів.

2. Головне джерело інформації – надані депозитаріями переліки підписантів і сторін договорів. У списку сторін договору та підписантів ті країни, що виділені курсивом, ратифікували, приєдналися, стали правонаступницями або підписали угоду після 1 січня 2009р.

3. Стосовно кількох основних договорів суттєві застереження, заяви та/або тлумачення положень договірних документів, зроблених державами у зв'язку з їх підписанням, про їх ратифікацію, приєднання до них або правонаступництво, наводяться в посиланнях після вступу.

4. У переліках наведені держави та організації як сторони, що ратифікували, приєдналися або стали правонаступницями угод. Колишні території, які не мали власного державного управління, після здобуття незалежності іноді декларують приєднання до всіх угод, укладених колишньою метрополією. У цьому додатку сторонами вважаються лише ті нові держави, які однозначно декларували подовження участі в угодах або повідомили депозитаріїв про правонаступництво. Російська Федерація підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними СРСР. Сербія підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними Союзною Державою Сербії та Чорногорії.

5. Якщо не зазначене інше, багатосторонні угоди, що згадуються в цьому додатку, відкриті для підписання, ратифікації, приєднання або правонаступництва для всіх держав або всіх держав відповідної зони (або регіону). Не всі підписанти та сторони договору є країнами-членами ООН. Ряд країн не визнали Тайвань незалежною державою; проте, він згадується як сторона ратифікованих ним угод.

6. Де можливо, вказується джерело розміщення точної копії тексту договору. Ними можуть бути депозитарій, агенція чи секретаріат відповідного договору, або Збірник договорів ООН (*United Nation Treaty Series*, <<http://treaties.un.org/>>).

7. Прийняті скорочення: ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ПАР – Південна Африка (Південноафриканська Республіка); ЦАР – Центральнаафриканська Республіка (*ред.*).

8. Переліки держав наведені за англійською абеткою (*ред.*).

9. Назви договорів, конвенцій, угод, протоколів, які підписала, ратифікувала або до яких приєдналась Україна, взяті з бази даних законодавства України – <http://www.rada.gov.ua> (*ред.*).

I. Універсальні угоди

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол від 1925р.)

Підписаний в Женеві 17 червня 1925р.; набув чинності 8 лютого 1928р.; депозитарій – Уряд Франції

Протокол визначає, що сторони погодились із зобов'язанням заборонити використання згаданих видів зброї під час війни.

Сторони (137): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чілі, Китай, *Коста-Рика*, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Мавританія, Мексика, Монако, Монголія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Сірія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен

Підписав, але не ратифікував (1): Сальвадор

Примітки: окремі держави, приєднавшись до Протоколу, висловили застереження, якими залишили за собою право на застосування хімічної чи біологічної зброї проти держав, що не є учасниками Протоколу, проти коаліцій, до складу яких належать держави, що не є учасниками Протоколу, чи у відповідь на застосування стороною-агресором хімічної чи ядерної зброї. Більшість із цих держав згодом відкликали свої застереження (зокрема, після укладення Конвенції 1972р. про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та їх знищення та Конвенції 1993р. про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення), оскільки вони суперечили їх зобов'язанням як держав-учасниць цих Конвенцій.

На додаток до самостійно заявлених застережень, ряд держав, що декларували приєднання до Протоколу після набуття ними незалежності, успадкували застереження, заявлені їх відповідними державами-попередниками. Наприклад, такі застереження стосуються держав, що здобули незалежність від Великої Британії і Франції до того, як ті відкликали чи змінили свої застереження. Держави, що приєдналися до Протоколу, а не успадкували участь, не успадкували й відповідних застережень.

Текст Протоколу див.: International Committee of the Red Cross, International Humanitarian Law, <<http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/280?OpenDocument>>

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид)

Прийнята в Парижі на засіданні Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1948р.; набула чинності 12 січня 1951р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Згідно з положеннями Конвенції, будь-які акти, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, оголошуються злочинами та підлягають покаранню відповідно до міжнародного права.

Сторони (141): Афганістан, Албанія*, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос, Білорусь*, Бельгія, Беліз, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія*, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гаїті, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Йорданія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мексика, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік, М'янма*, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, *Нігерія*, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія*, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сірія, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна*, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Домініканська Республіка

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/CTCSTreaties.aspx?id=4>

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни

Підписана в Женеві 12 серпня 1949р.; набула чинності 21 жовтня 1950р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

IV Женевська конвенція встановлює правила захисту цивільних осіб у районах бойових дій і на окупованих територіях. Конвенція розроблена на Конференції дипломатичного рівня, що відбулася 21 квітня - 12 серпня 1949р. Одночасно прийняті інші конвенції: Конвенція (I) про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях; Конвенція (II) про покращення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Конвенція (III) про поводження з військовополоненими.

Сторони (194): Афганістан, Албанія*, Алжир, Андорра, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і

Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Еритрея, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Північна Корея*, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія)*, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Чорногорія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам*, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Сірія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ, Уругвай*, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам*, Ємен*, Замбія, Зімбабве

Примітка: у 1989р. Організація визволення Палестини поінформувала депозитарія про наміри неухильно дотримуватися чотирьох Женевських конвенцій і двох Протоколів 1977р.

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції див.: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <<http://www.eda.admin.ch/eda/fr/home/topics/intla/intrea/chdep/warvic/gvaciv.html>>

Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій 1949р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1949р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру

Відкриті для підписання в Берні 12 грудня 1977р.; набули чинності 7 грудня 1978р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

Протоколи підтверджують, що сторони, які беруть участь у міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах, мають дотримуватися певних обмежень у виборі засобів і методів збройної боротьби. Забороняється застосовувати зброю та інші засоби збройної боротьби, використання яких призведе до надмірних каліцтв і зайвих страждань.

Сторони Протоколу I (169) та Протоколу II (165): *Афганістан*, Албанія, Алжир*, Ангола¹*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь*, Бельгія*, Беліз, Бенін, Болівія*, Боснія і Герцеговина*, Ботсвана, Бразилія*, Бруней, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада*, Кабо-Верде*, ЦАР, Чад, Чілі*, Китай*, Колумбія*, Комори, ДРК*, Республіка Конго, Острови Кука*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет*, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія*, Франція*,

Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія*, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія*, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея¹, Південна Корея*, Кувейт, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Македонія* (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар*, Малаві, Мальдіви, Малі*, Мальта*, Мавританія, Маврій*¹, Мексика¹, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія, Мозамбік, Намібія*, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія*, Оман, Палау, Панама*, Парагвай*, Перу, Філіппіни², Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія*, Судан, Сурінам, Сваленд, Швеція*, Швейцарія*, Сірія*¹, Таджикистан*, Танзанія, Тімор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам¹, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколі І.

² Сторона бере участь лише у Протоколі ІІ.

Текст протоколів див.: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <<http://www.eda.admin.ch/eda/fr/home/topics/intla/intrea/chdep/warvic.html>>

Договір про Антарктику

Підписаний у Вашингтоні 1 грудня 1959р.; набув чинності 23 червня 1961р.; депозитарій – Уряд США

Проголошує Антарктичний регіон зоною, яка може використовуватися винятково в мирних цілях. Забороняє проведення в Антарктиці будь-яких акцій військового характеру, зокрема, розміщення військових баз та об'єктів, проведення військових маневрів або випробувань будь-яких видів зброї. Договір забороняє здійснювати в Антарктиці ядерні вибухи та використовувати територію материка для утилізації ядерних відходів. Договір дає право на інспекцію на місці всіх станцій та об'єктів в Антарктиці для забезпечення дотримання положень Договору.

Стаття ІХ Договору передбачає проведення регулярних консультативних зустрічей з метою обміну інформацією і проведення консультацій з питань, що стосуються Антарктики, а також вироблення рекомендацій для урядів зі сприяння реалізації принципів і цілей Договору.

Договір є відкритим для приєднання всіх країн-членів ООН та інших запрошених до приєднання країн за спільною згодою всіх сторін Договору, які мають право брати участь у консультативних зустрічах, як це передбачено статтею ІХ. Країни, зацікавлені у здійсненні в Антарктиці науково-дослідницької діяльності шляхом розгортання там наукових станцій чи надсилання наукових експедицій, зобов'язані стати членами консультативних зустрічей.

Сторони (47): Аргентина[†], Австралія[†], Австрія, Білорусь, Бельгія[†], Бразилія[†], Болгарія[†], Канада, Чилі[†], Китай[†], Колумбія, Куба, Чехія, Данія, Еквадор[†], Естонія, Фінляндія[†], Франція[†], Німеччина[†], Греція, Гватемала, Угорщина, Індія[†], Італія[†], Японія[†], Північна Корея, Південна Корея[†], Монако, Нідерланди[†], Нова Зеландія[†], Норвегія[†], Папуа-Нова Гвінея, Перу[†], Польща[†], Румунія, Росія[†], Словаччина, ПАР[†], Іспанія[†], Швеція[†], Швейцарія, Туреччина, Велика Британія[†], Україна[†], Уругвай[†], США[†], Венесуела

† Сторони, які мають право, згідно зі статтею IX Договору, брати участь у консультативних зустрічах

Текст Договору див.: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/e/ats_treaty.htm>

Протокол про охорону навколишнього середовища (Мадридський протокол 1991р.) набув чинності 14 січня 1998р.

Текст Протоколу див.: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/e/ats_protocol.htm>

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою (Договір про часткову заборону ядерних випробувань)

Підписаний в Москві трьома державами 5 серпня 1963р.; відкритий для підписання іншими країнами в Лондоні, Москві та Вашингтоні 8 серпня 1963р.; набув чинності 10 жовтня 1963р.; депозитарії – уряди Великої Британії, США та Росії

Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї і будь-яких інших ядерних вибухів: (а) в атмосфері, за її межами, включно з космічним простором, або під водою, включно з територіальними та екстериторіальними водами; (б) в будь-якому іншому природному середовищі, якщо такий вибух може призвести до радіоактивного забруднення території за межами кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якої здійснюється зазначений вибух.

Сторони (125): Афганістан, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Фіджі, Фінляндія, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Ліберія, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальта, Мавританія, Маврійїк, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (11): Алжир, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Ефіопія, Гаїті, Малі, Парагвай, Португалія, Сомалі, В'єтнам

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.480 (1963)

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 27 січня 1967р.; набув чинності 10 жовтня 1967р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє розміщення на навколоземній орбіті будь-яких об'єктів, які несуть ядерну зброю або інші види зброї масового ураження, розміщення згаданих видів зброї на небесних тілах або будь-яким іншим чином у космічному просторі. Крім того, на небесних тілах забороняється розміщувати військові бази, споруди та об'єкти, а також проводити маневри або випробування будь-яких видів зброї.

Сторони (108): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Фіджі, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гренада, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Маврікій, Мексика, Монголія, Чорногорія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Сірія, Тайвань, Таїланд, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (27): Болівія, Ботсвана, Бурунді, Камерун, ЦАР, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Іран, Йорданія, Лесото, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Малайзія, Нікарагуа, Панама, Філіппіни, Руанда, Сербія, Сомалі, Тринідад і Тобаго

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.610 (1967)

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 1 липня 1968р.; набув чинності 5 березня 1970р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє ядерним державам (які визначені в Договорі як такі, що виробляли та випробували ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої до 1 січня 1967р.) передавати будь-яким іншим сторонам ядерну зброю, інші вибухові ядерні пристрої або контроль над ними, а також надавати допомогу, сприяти чи заохочувати будь-які без'ядерні держави до виробництва або придбання такої зброї в будь-який інший спосіб. З іншого боку, Договір забороняє без'ядерним державам отримувати від будь-якого постачальника ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої, а також виробляти або придбавати їх у будь-який інший спосіб.

Сторони вживають заходів з полегшення обміну обладнанням, матеріалами, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях, а також з метою забезпечення без'ядерних сторін Договору даними про корисні, з точки зору мирного застосування, результати ядерних вибухів. Крім того, сторони зобов'язуються проводити переговори стосовно ефективних

заходів з якомога швидшого припинення гонки ядерних озброєнь, а також з питань ядерного роззброєння та підготовки відповідного Договору про загальне та повне роззброєння.

Без'ядерні держави зобов'язуються укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії, маючи на увазі запобігання використанню ядерної енергії, що виробляється в мирних цілях, для виготовлення ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Типовий Додатковий протокол до угод про гарантії, що посилює передбачені в них заходи, ухвалений в 1997р.; такі додаткові протоколи про гарантії підписуються між МАГАТЕ та кожною державою.

Конференція 1995р. з огляду дії і подовження Договору ухвалила рішення про його безстрокову чинність.

Сторони (190): Афганістан[†], Албанія[†], Алжир[†], Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда[†], Аргентина[†], Вірменія[†], Австралія[†], Австрія[†], Азербайджан[†], Багамські Острови[†], Бахрейн, Бангладеш[†], Барбадос[†], Білорусь[†], Бельгія[†], Беліз[†], Бенін, Бутан[†], Болівія[†], Боснія і Герцеговина[†], Ботсвана, Бразилія[†], Бруней[†], Болгарія[†], Буркіна-Фасо[†], Бурунді, Камбоджа[†], Камерун[†], Канада[†], Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чилі[†], Китай[†], Колумбія, Комори, ДРК[†], Республіка Конго, Коста-Ріка[†], Кот-д'Івуар[†], Хорватія[†], Куба[†], Кіпр[†], Чехія[†], Данія[†], Джібуті, Домініка[†], Домініканська Республіка[†], Еквадор[†], Єгипет[†], Сальвадор[†], Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія[†], Ефіопія[†], Фіджі[†], Фінляндія[†], Франція[†], Габон, Гамбія[†], Грузія, Німеччина[†], Гана[†], Греція[†], Гренада[†], Гватемала[†], Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана[†], Гаїті, Ватикан[†], Гондурас[†], Угорщина[†], Ісландія[†], Індонезія[†], Іран[†], Ірак[†], Ірландія[†], Італія[†], Ямайка[†], Японія[†], Йорданія[†], Казахстан[†], Кенія, Кірібаті[†], Південна Корея[†], Кувейт[†], Киргизстан[†], Лаос[†], Латвія[†], Ліван[†], Лесото[†], Ліберія, Лівія[†], Ліхтенштейн[†], Литва[†], Люксембург[†], Македонія[†] (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар[†], Малаві[†], Малайзія[†], Мальдіви[†], Малі[†], Мальта[†], Маршаллові Острови, Мавританія, Маврій[†], Мексика[†], Мікронезія, Молдова, Монако[†], Монголія[†], Чорногорія, Марокко[†], Мозамбік, М'янма[†], Намібія[†], Науру[†], Непал[†], Нідерланди[†], Нова Зеландія[†], Нікарагуа[†], Нігер, Нігерія[†], Норвегія[†], Оман, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея[†], Парагвай[†], Перу[†], Філіппіни[†], Польща[†], Португалія[†], Катар, Румунія[†], Росія[†], Руанда, Сент-Кітс і Невіс[†], Сент-Люсія[†], Сент-Вінсент і Гренадіни[†], Самоа[†], Сан-Маріно[†], Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал[†], Сербія[†], Сейшельські Острови[†], Сьєрра-Леоне, Сінгапур[†], Словаччина[†], Словенія[†], Соломонові Острови[†], Сомалі, ПАР[†], Іспанія[†], Шрі-Ланка[†], Судан[†], Сурінам[†], Свазіленд[†], Швеція[†], Швейцарія[†], Сірія[†], Тайвань, Таджикистан[†], Танзанія[†], Таїланд[†], Того, Тімор-Лешті, Тонга[†], Тринідад і Тобаго[†], Туніс[†], Туреччина[†], Туркменістан, Тувалу[†], Уганда, Велика Британія[†], Україна[†], ОАЕ[†], Уругвай[†], США[†], Узбекистан[†], Вануату, Венесуела[†], В'єтнам[†], Ємен[†], Замбія[†], Зімбабве[†]

[†] Сторони, що мають на вимогу ДНЯЗ чинні угоди з МАГАТЕ про гарантії, або ядерні держави, що уклали згадані угоди добровільно.

Текст Договору див.: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/140, 22 Apr. 1970, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Treaties/npt.html>>

Додаткові протоколи чинні для 93 держав: Афганістан, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бангладеш, Бельгія, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Канада, ЦАР, Чилі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Кувейт, Латвія, Лівія, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврій, Монако, Монголія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Парагвай, Перу,

Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан

Примітка: 6 лютого 2007р. Іран інформував МАГАТЕ про відмову від зобов'язань дотримуватися вимог нератифікованих додаткових протоколів. Тайвань, хоч і не укладав Угоду про гарантії, погодився вжити заходів, що містяться в типовому Додатковому протоколі 1997р.

Текст типового Додаткового протоколу див.: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/540 (corrected), Sep. 1997, <http://www.iaea.org/OurWork/SV/Safeguards/sg_protocol.html>

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (Договір про морське дно)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні

11 лютого 1971р.; набув чинності 18 травня 1972р.;

депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє встановлення або розміщення будь-якої ядерної зброї або інших видів зброї масового ураження, а також будь-яких споруд, установок для запуску або інших пристроїв, призначених для її зберігання, випробування або використання, на дні морів та океанів, за межами 12-мильної прибережної зони.

Сторони (97): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія¹, Болгарія, Канада², Кабо-Верде, ЦАР, Китай, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Екваторіальна Гвінея, Ефіопія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія³, Іран, Ірак, Ірландія, Італія⁴, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея, Лаос, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мексика⁵, Монголія, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сербія⁶, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Того, Туніс, Туреччина⁷, Велика Британія, Україна, США, В'єтнам⁸, Ємен, Замбія

¹ Згідно з тлумаченням Бразилії, слово “спостереження”, вжите в параграфі 1 статті III Договору, означає лише спостереження, необхідне для забезпечення відповідності практики навігаційної діяльності міжнародному праву.

² Канада заявила, що параграф 1 статті I Договору не може тлумачитись як такий, що надає будь-якій державі право встановлювати або розміщувати будь-яку зброю, не заборонену згідно з параграфом 1 статті I, на морському та океанському дні та в його надрах поза зоною її національної юрисдикції. Положення цього параграфа не можуть тлумачитись також як такі, що запроваджують будь-які обмеження на використання морського, океанського дна та його надр у зазначених районах винятково в мирних цілях. Статті I, II і III не можуть тлумачитись як такі, що надають право будь-якій державі, крім прибережних держав, встановлювати або розміщувати будь-яку зброю, не заборонену згідно з параграфом 1 статті I, на континентальному шельфі або в надрах, що належать відповідній прибережній державі поза межами зовнішнього кордону зони морського дна, згаданій у статті I та визначеній статтею II. Стаття III не може тлумачитись як така, що визначає будь-яке звуження або обмеження виняткового права суверенної прибережної

держави на використання свого континентального шельфу, проведення інспекцій та перевірок, а також здійснення заходів, спрямованих на переміщення будь-якої зброї, конструкцій, споруд, установок або пристроїв, розміщених на континентальному шельфі або в надрах, що належать згаданій прибережній державі, поза межами зовнішнього кордону зони морського дна, згаданої у статті I та визначеної статтею II.

³ Приєднання Індії супроводжувалося застереженням її позиції: вона має повне та виняткове право на використання континентального шельфу, прилеглого до її території та поза межами її територіальних вод, і його надр. Тобто, не може бути жодних обмежень суверенного права Індії як прибережної держави на здійснення перевірок та інспекцій, переміщення або знищення будь-якої зброї, пристроїв, конструкцій, споруд або установок, які можуть бути встановлені або розміщені на її континентальному шельфі чи в безпосередній близькості від нього будь-якою іншою державою, або вжиття інших заходів, необхідних для забезпечення гарантій своєї безпеки.

⁴ Італія заявила, що у випадку укладення наступних угод у галузі роззброєння і припинення гонки озброєнь стосовно морського та океанського дна та його надр, питання делімітації районів, на які поширюватиметься дія цих угод, мають розглядатися та вирішуватися в кожному випадку відповідно до характеру заходів.

⁵ Мексика заявила, що Договір не може тлумачитися як такий, що дозволяє будь-якій державі розміщувати на континентальному шельфі Мексики зброю масового ураження, будь-які види озброєнь і військової техніки. Вона залишає за собою право здійснювати перевірки та інспекції, переміщувати або знищувати будь-яку зброю, конструкції, споруди, пристрої або техніку, розміщені на її континентальному шельфі, в т.ч. ядерну зброю та іншу зброю масового ураження.

⁶ У 1974р. Посол Югославії передав Державному секретарю США ноту, в якій, зокрема, зазначалося, що, на думку Уряду Югославії, параграф I статті III Договору має тлумачитися як такий, що зобов'язує державу, яка відповідно до цієї статті реалізує свої права, заздалегідь повідомляти прибережну державу про проведення спостережень у зоні "відкритого моря поза межами континентального шельфу згаданої прибережної держави". США відхилили пропозицію Югославії як таку, що суперечить предмету та меті Договору.

⁷ Туреччина заявила, що положення статті II не можуть використовуватися державою-стороною Договору для підтримки будь-яких претензій, крім безпосередньо пов'язаних із роззброєнням. Внаслідок цього, стаття II не може тлумачитися як така, що визначає зв'язок з відповідною Конвенцією ООН про морське право. Крім того, жодне з положень Договору не дає сторонам право мілітаризувати зони, демілітаризовані згідно з іншими міжнародними домовленостями. Договір також не може тлумачитися як такий, що дає прибережним або іншим державам право розміщувати ядерну зброю або іншу зброю масового ураження на континентальному шельфі демілітаризованих територій.

⁸ В'єтнам заявив, що жодне з положень Договору не може тлумачитися як таке, що суперечить правам прибережних держав стосовно їх континентального шельфу, в т.ч. на здійснення заходів із забезпечення безпеки.

Підписали, але не ратифікували (20): Болівія, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Колумбія, Коста-Ріка, Гамбія, Гвінея, Гондурас, Ліван, Ліберія, Мадагаскар, Малі, М'янма, Парагвай, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Уругвай

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.955 (1974)

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ)

Відкрита для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 10 квітня 1972р.; набула чинності 26 березня 1975р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Конвенція забороняє розробку, виробництво, накопичення або набуття в будь-який інший спосіб, а також зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів, незалежно від їх природи та способу виробництва, таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення

профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях, а також зброї, обладнання та засобів доставки, призначених для застосування таких агентів або токсинів у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що знаходяться в розпорядженні сторін, або їх конверсія для мирного використання, мають бути здійснені не пізніше дев'яти місяців після набуття Конвенцією чинності для кожної з країн. Сторони проводять щорічні конференції з політичних і технічних питань з метою забезпечення реалізації Конвенції. Сьома оглядова конференція, запланована на 2011р., буде присвячена питанням необхідності і шляхам зміцнення режиму Конвенції.

Сторони (164): Афганістан, Албанія, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Канада, Кабо-Верде, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея*, Південна Корея, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика*, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина*, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція, Швейцарія*, Тайвань, Таджикистан, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями.

Підписали, але не ратифікували (13): Бурунді, ЦАР, Кот-д'Івуар, Єгипет, Гайана, Гаїті, Лівія, Малаві, М'янма, Непал, Сомалі, Сирія, Танзанія

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.1015 (1976)

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція Енмод)

Відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977р.; набула чинності 5 жовтня 1978р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє військове або будь-яке вороже використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкомасштабний, тривалий і сильний ефект, з метою руйнації, пошкодження або завдання інших збитків державі-стороні Конвенції. Термін “засоби впливу на природне середовище” використовується для визначення будь-яких засобів, здатних причинити зміни

(через навмисну маніпуляцію природними процесами) динаміки, складу або структури Землі (включно з її біосферою, літосферою, гідросферою та атмосферою), а також космічного простору. За результатами переговорів визначені, але не внесені до тексту Конвенції терміни “широкомасштабний”, “тривалий” і “сильний” ефект.

Сторони (73): Афганістан, Албанія, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Канада, Кабо-Верде, Чілі, Китай*, Коста-Ріка, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Єгипет, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт, Литва, Лаос, Малаві, Маврійї, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Польща, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам, Ємен

* Із заявами.

Підписали, але не ратифікували (16): Болівія, ДРК, Ефіопія, Ватикан, Ісландія, Іран, Ірак, Ліван, Ліберія, Люксембург, Марокко, Португалія, Сьєрра-Леоне, Туреччина, Сірія, Уганда

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <<http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>>

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок

Первинна Конвенція була відкрита для підписання у Відні та Нью-Йорку 3 березня 1980р.; набула чинності 8 лютого 1987р. Конвенція була доповнена у 2005р.; депозитарій – Генеральний директор МАГАТЕ

Конвенція з поправками зобов'язує сторони забезпечувати захист ядерних установок і ядерних матеріалів, призначених для використання в мирних цілях, під час їх зберігання і транспортування. Поправки набувають чинності через 30 днів після їх ратифікації, прийняття та затвердження двома третинами держав-учасниць Конвенції.

Сторони первинної Конвенції (142): Афганістан, Албанія, Алжир*, Андорра*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Хорватія, Куба*, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, *Домініканська Республіка*, Еквадор, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Євратом*, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаяна, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія*, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, *Йорданія**, Казахстан, Кенія, Південна Корея*, Кувейт*, Латвія, Ліван, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбик*, Намібія, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, *Ніуе*, Норвегія*, Оман*, Пакистан*, Палау, Панама, Парагвай, Перу*, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, *Саудівська*

*Аравія**, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Судан, Свaziленд, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Ємен

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (1): Гаїті

Текст Конвенції див.: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274/Rev.1, May 1980, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/cppnm.html>>

Ратифікували, прийняли, затвердили та передали доповнену Конвенцію депозитарію (33): Алжир, *Антигуа та Барбуда*, Австралія, Австрія, Болгарія, *Чилі*, Китай, Хорватія, *Естонія*, Фіджі, Габон, Угорщина, Індія, *Йорданія*, Кенія, Лівія, *Ліхтенштейн*, *Литва*, Мавританія, Молдова, *Нігер*, Нігерія, *Норвегія*, Польща, Румунія, Росія, Сейшельські Острови, *Словенія*, Іспанія, Швейцарія, Туркменістан, Україна, *ОАЕ*

Текст поправок див.: International Atomic Energy Agency, Board of Governors, GOV/INF/2005/10-GC (49)/INF/6,6Sep.2005, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/cppnm.html>>

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (Конвенція про “негуманну” зброю)

Конвенція, разом із Протоколами I, II та III, відкрита для підписання в Нью-Йорку 10 квітня 1981р.; набула чинності 2 грудня 1983р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція є певним рамковим договором, на засадах якого можуть укладатися спеціальні угоди у формі протоколів до нього. Для приєднання до Конвенції держава має ратифікувати щонайменше два Протоколи.

Поправка до статті 1 первинного (1981р.) тексту Конвенції відкрита для підписання в Женеві 21 листопада 2001р. Нею розширюються рамки поняття “конфлікти міжнародного характеру”. Конвенція з поправкою набула чинності 18 травня 2004р.

Протокол I забороняє застосування зброї, призначеної для ураження фрагментами, що не піддаються виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя.

Протокол II забороняє або обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв.

Протокол II з поправками, що посилюють обмеження застосування протипіхотних мін, набув чинності 3 грудня 1998р.

Протокол III обмежує застосування бойових запалювальних сумішей.

Протокол IV набув чинності 30 липня 1998р. і забороняє застосування лазерної зброї, розробленої з метою спричинення тривалої сліпоты.

Протокол V набув чинності 12 листопада 2006р. і визначає потребу в заходах загального характеру з мінімізації ризиків і наслідків вибухів залишених з війни боєприпасів.

Сторони Конвенції 1981р. та первинних протоколів (111): Албанія, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін*, Болівія, Боснія і Герцеговина,

Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Камерун, Канада*, Кабо-Верде, Чілі¹, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Еквадор, Сальвадор, Естонія¹, Фінляндія, Франція*, Габон¹, Грузія, Німеччина, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Ізраїль*², Італія*, Ямайка¹, Японія, Йорданія¹, *Казахстан*¹, Південна Корея³, Лаос, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва¹, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Мальдіви¹, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако³, Монголія, Чорногорія, Марокко⁴, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа¹, Нігер, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу¹, Філіппіни, Польща, Португалія, *Катар*¹, Румунія*, Росія, Саудівська Аравія¹, Сенегал⁵, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне¹, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина*³, Туркменістан², Уганда, Велика Британія*, Україна, *OAE*¹, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколах 1981р. I і III.

² Сторона бере участь лише у Протоколах 1981р. I і II.

³ Сторона бере участь лише у Протоколі 1981р. I.

⁴ Сторона бере участь лише у Протоколі 1981р. II.

⁵ Сторона бере участь лише у Протоколі 1981р. III.

Підписали, але не ратифікували Конвенцію 1981р. та первинні Протоколи (5): Афганістан, Єгипет, Нігерія, Судан, В'єтнам

Сторони Конвенції з поправками та первинних Протоколів (72): Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай, *Колумбія*, *Коста-Ріка*, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, *Еквадор*, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, *Грузія*, Німеччина, Греція, *Гватемала*, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мальта, Мексика*, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, *Туніс*, Туреччина, Велика Британія, Україна, *Уругвай*, США

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу II з поправками (93): Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, Чілі, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія*, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія*, Франція*, *Грузія*, Німеччина*, Греція*, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея*, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Молдова, Монако, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан*, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія*, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія*, Україна, Уругвай, США*, Венесуела

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу IV (96): Албанія, Аргентина, Австралія*, Австрія*, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо,

Камбоджа, Камерун, Канада*, Кабо-Верде, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, *Казахстан*, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, *Катар*, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Велика Британія*, Україна, Уругвай, *США**, Узбекистан

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу V (62): Албанія, Австралія, Австрія, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Болгарія, *Канада*, *Чілі*, *Коста-Ріка*, Хорватія, Чехія, Данія, *Еквадор*, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Ямайка, Південна Корея, *Латвія*, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, *Малі*, Мальта, Молдова, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Норвегія, *Пакистан*, Парагвай, *Перу*, Португалія, *Катар*, Румунія, Росія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Україна, *ОАЕ*, Уругвай, *США**.

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції та Протоколів (оригінал та доповнення) див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ)

Відкрита для підписання в Парижі 13 січня 1993р.; набула чинності 29 квітня 1997р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє застосування, розробку, виробництво, закупівлю, передачу та накопичення хімічної зброї. Режим заборони хімічної зброї ґрунтується на чотирьох засадах: роззброєння, нерозповсюдження, сприяння та захист від застосування хімічної зброї, а також міжнародна співпраця в мирному застосування хімічних продуктів.

Кожна зі сторін зобов'язалася знищити свою хімічну зброю та потужності з її виробництва до 29 квітня 2012р. Стара та залишена хімічна зброя буде знищена щойно буде виявлена, наприклад, на полях колишніх битв.

Сторони (188): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, *Багамські Острови*, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініка, *Домініканська Республіка*, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина,

Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, *Ірак*, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (2): Ізраїль, М'янма

Текст конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 24 вересня 1996р.; чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір забороняє будь-які випробування ядерної зброї і будь-які інші ядерні вибухи та закликає сторони запобігати таким ядерним вибухам у будь-якому місці, що перебуває під їх юрисдикцією або контролем, а також утримуватися від спричинення, заохочення або будь-якої іншої участі у проведенні випробувань ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухів.

Договір набуває чинності через 180 діб з моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 державами, переліченими в додатку до Договору. Всі зазначені 44 держави мають на своїх територіях ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори.

44 держави, ратифікація якими необхідна для набуття Договором чинності: Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Єгипет*, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія*, Індонезія*, Іран*, Ізраїль*, Італія, Японія, Північна Корея*, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Пакистан*, Перу, Польща, Румунія, Росія, Словаччина, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*, В'єтнам

* Держави, які не ратифікували Договір.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (151): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, Чілі, Колумбія, ДРК, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія,

Німеччина, Греція, Гренада, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, *Ліберія*, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, *Марішаллові Острови*, Мавританія, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, *Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Замбія

Підписали, але не ратифікували (31): Ангола, Бруней, Бурунді, ЦАР, Чад, Китай, Комори, Республіка Конго, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Гана, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Індонезія, Іран, Ірак, М'янма, Непал, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Сан-Томе і Принсіпі, Соломонові Острови, Шрі-Ланка, Свазіленд, Таїланд, Тімор-Лешті, *Тринідад і Тобаго*, США, Ємен, Зімбабве

Текст Договору див.: United Nations Treaty Collection, <<http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>>

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ)

Відкрита для підписання в Оттаві 3-4 грудня 1997р. та Нью Йорку 5 грудня 1997р.; набула чинності 1 березня 1999р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє протипіхотні міни (ППМ) як такі, що призначені для підриву від присутності, близькості або контакту з людиною та спричиняють ушкодження, каліцтва або загибель однієї чи кількох осіб.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше чотирьох років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси ППМ. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується знищити всі ППМ у замінованих районах, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції.

Сторони (156): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада*, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Франція, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Кірібаті, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва*, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврій*, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія*, Мозамбік, Намібія, Науру,

Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Португалія, Катар, Румунія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР*, Іспанія, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, Уругвай, Вануату, Венесуела, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (2): Маршаллові Острови, Польща

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>

Конвенція про касетні боєприпаси

Прийнята в Дубліні 30 травня 2008р.; відкрита для підписання в Осло 3 грудня 2008р.; набула чинності 1 серпня 2010р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція ставить за мету заборону використання, виробництва, передачі та зберігання касетних боєприпасів, що можуть заподіяти неприйнятної шкоди цивільному населенню, а також започаткування структури співробітництва та надання допомоги, що забезпечує відповідний догляд та реабілітацію постраждалим, очищення вражених територій, інформування з метою зниження ризиків, знищення запасів. Конвенція не стосується мін.

Сторони, станом на 1 квітня 2010р. (30): Албанія, Австрія, Бельгія*, Буркіна-Фасо¹, Бурунді, Хорватія, Данія¹, Франція, Німеччина, Ватикан*, Ірландія, Японія, Лаос, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Малаві, Мальта, Мексика, Молдова¹, Чорногорія¹, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Сан-Маріно, Сьєрра-Леоне, Словенія, Іспанія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Вручили ратифікаційні грамоти в січні-березні 2010р.

Підписали, але не ратифікували, станом на 1 квітня 2010р. (74): Афганістан, Ангола, Австралія, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Кіпр, Чехія, Домініканська Республіка, Екватор, Сальвадор, Фіджі, Гамбія, Гана, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Італія, Ямайка, Кенія, Ліван, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Мадагаскар, Малі, Монако, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нігерія, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Португалія, Руанда, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сомалі, ПАР, Швеція, Швейцарія, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Велика Британія

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>

II. Регіональні угоди

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко)

Відкритий для підписання у Федеральному окрузі Мексика 14 лютого 1967р.; набув чинності 22 квітня 1968р. Договір доповнювався в 1990р., 1991р. та 1992р.; депозитарій – Уряд Мексика

Договір забороняє латиноамериканським країнам і країнам Карибського басейну випробування, використання, виробництво, виготовлення та набуття в будь-який спосіб, а також отримання, зберігання, встановлення, застосування, розгортання та будь-яку форму володіння будь-якою ядерною зброєю.

Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї діяльності в ядерній сфері гарантій безпеки. МАГАТЕ має виняткові повноваження з проведення спеціальних інспекцій.

Договір відкритий для підписання для всіх незалежних держав Латинської Америки та зони Карибського басейну, як зазначено в Договорі.

У рамках додаткового Протоколу I держави, які мають контрольовані території в межах визначеної Договором зони (Франція, Нідерланди, Велика Британія і США), зобов'язуються дотримуватися вимог без'ядерного статусу цих територій.

У рамках додаткового Протоколу II держави, які мають офіційний статус ядерних держав (Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США), зобов'язуються поважати без'ядерний статус Латинської Америки та Карибського басейну, не вживати жодних дій, пов'язаних з порушенням вимог Договору, а також не використовувати ядерної зброї проти сторін Договору та не погрозувати її використанням.

Учасники первинного Договору (33): Антигуа та Барбуда, Аргентина¹, Багамські Острови, Барбадос¹, Беліз², Болівія, Бразилія¹, Чилі¹, Колумбія¹, Коста-Ріка¹, Куба¹, Домініка, Домініканська Республіка³, Еквадор¹, Сальвадор¹, Гренада⁴, Гватемала¹, Гайана¹, Гаїті, Гондурас, Ямайка¹, Мексика¹, Нікарагуа³, Панама¹, Парагвай¹, Перу¹, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам¹, Тринідад і Тобаго, Уругвай¹, Венесуела¹

¹ Ратифікували поправки 1990р., 1991р. та 1992р.

² Ратифікували поправки лише 1990р. та 1992р..

³ Ратифікували поправки лише 1992р.

⁴ Ратифікували поправки лише 1990р.

Сторони додаткового Протоколу I (4): Франція¹, Нідерланди, Велика Британія², США³

Сторони додаткового Протоколу II (5): Китай⁴, Франція⁵, Росія⁶, Велика Британія², США⁷

¹ Франція заявила, що дія Протоколу I не поширюватиметься у визначеній Договором зоні на транзитні перевезення через контрольовані нею території до інших французьких територій. Протокол також не обмежуватиме участь населення контрольованих Францією територій в заходах, згаданих у статті I Договору, а також у заходах, пов'язаних із забезпеченням національної оборони Франції. Франція не вважає визначену Договором зону як створену згідно з міжнародним правом і, таким чином, не може погодитися на застосування норм Договору в межах цієї зони.

² Під час підписання та ратифікації Протоколів I і II Велика Британія зробила такі заяви про розуміння: "Підписання та ратифікація Протоколу Великою Британією не може розглядатись як акт, що будь-яким чином змінює юридичний статус будь-якої території, яка розташована в

межах визначеної Договором географічної зони та за міжнародні відносини якої Велика Британія несе відповідальність". У випадку агресії з боку будь-якої сторони Договору, здійснюваної за підтримки ядерної держави, Велика Британія залишає за собою право переглянути рамки дотримання нею положень Протоколу II.

³ США ратифікували Протокол I з такими застереженнями: положення Договору не впливають на виняткове право та юридичну компетенцію (відповідно до міжнародного права) будь-якої держави, що дотримується Протоколу, надавати або не надавати транзитні і транспортні привілеї власним або іншим суднам і повітряним засобам, незважаючи на тип вантажу або озброєння на борту; положення Протоколу не повинні обмежувати права будь-якої держави, що дотримується Протоколу, на свободу мореплавства (відповідно до міжнародного права), прохід територіальними водами або проліт над ними, як предмет суверенітету держави. На Протокол I поширюється дія заяв, доданих США до ратифікаційних грамот Протоколу II.

⁴ Китай заявив про своє зобов'язання ніколи не використовувати свої транспортні засоби та інші носії ядерної зброї для перетину території, територіальних вод і повітряного простору країн Латинської Америки.

⁵ Франція заявила, що розуміє положення статті 3 Протоколу II як такі, що не перешкоджають повній реалізації права на самооборону, передбаченого статтею 51 Статуту ООН; вона бере до уваги тлумачення Підготовчої Комісії зі створення в Латинській Америці без'ядерної зони, згідно з яким дія Договору не поширюється на транзит, для якого потрібен дозвіл, надання або відмова в якому є винятковою компетенцією будь-якої зі сторін, згідно з міжнародним правом. У 1974р. Франція зробила додаткову заяву про готовність виконувати зобов'язання в рамках Протоколу II стосовно не лише сторін Договору, але й територій, на які, згідно з Протоколом I, поширюється дія положень про без'ядерну зону.

⁶ При підписанні та ратифікації Протоколу II, СРСР заявив, що розглядає статтю I Договору як таку, що поширюється на будь-які вибухові ядерні пристрої. Отже, він вважає проведення будь-якою зі сторін ядерних вибухів у мирних цілях порушенням вимог статті I, що є несумісним з їх без'ядерним статусом. Сторони Договору можуть вирішувати питання про проведення ядерних вибухів у мирних цілях згідно з вимогами статті V Договору про нерозповсюдження, а також у рамках міжнародних програм під егідою МАГАТЕ. Крім того, СРСР зазначив, що надання дозволу на транзит ядерної зброї в будь-якій формі вважатиметься порушенням положень Договору.

Будь-які заходи, здійснювані окремими державами-сторонами Договору або групами держав, що є несумісними з їх без'ядерним статусом, а також акти агресії, вчинені за підтримки або разом з державами, які володіють ядерною зброєю, розглядатимуться СРСР як несумісні з вимогами Договору. В таких випадках СРСР залишає за собою право переглянути свої зобов'язання згідно з Протоколом II. Крім того, він залишає за собою право переглянути своє ставлення до цього Протоколу в разі порушення його положень будь-якою з держав, які володіють ядерною зброєю.

⁷ США підписали та ратифікували Протокол II з такими застереженнями: кожна зі сторін Договору залишає за собою виняткове право та юридичну компетенцію надавати або не надавати транзитні і транспортні привілеї державам, які не є сторонами Договору. Що стосується положення про невикористання ядерної зброї та погрози її застосування проти сторін Договору, то США вважатиме збройний напад з боку сторони Договору, здійснений за підтримки держави, яка володіє ядерною зброєю, актом, несумісним з положеннями Договору.

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.634 (1968)

Тексти додаткових протоколів див.: Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean, <<http://www.opanal.org/opanal/Tlatelolco/P-Tlatelolco-i.htm>>

Договір про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договір Раротонго)

*Відкритий для підписання в Раротонго, Острови Кука, 6 серпня 1985р.;
набув чинності 11 грудня 1986р.; депозитарій – директор Секретаріату
Форуму Тихоокеанських островів*

Договір забороняє сторонам виробництво або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями

або контроль над ними як у межах, так і поза межами зони, визначеної в додатку. Крім того, сторони погодились утримуватися від постачання ядерних матеріалів або обладнання, за винятком обумовлених у гарантіях безпеки МАГАТЕ, а також запобігати розміщенню і проведенню випробувань на своїй території будь-яких вибухових ядерних пристроїв, не захоронювати та запобігати захороненню в морі радіоактивних відходів і радіоактивних речовин у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї.

Договір відкритий для всіх держав-членів Форуму Тихоокеанських островів.

Згідно з *Протоколом 1*, Франція, Велика Британія і США зобов'язуються дотримуватися заборон Договору, що стосуються виробництва, розміщення та проведення випробувань вибухових ядерних пристроїв на територіях у межах зон їх міжнародної відповідальності.

Згідно з *Протоколом 2*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не застосовувати вибухових ядерних пристроїв проти сторін Договору чи будь-якої території в межах зони міжнародної відповідальності сторін Протоколу 1 або не погрожувати їй застосуванням.

Згідно з *Протоколом 3*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не проводити випробувань будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони.

Сторони (13): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Сторони Протоколу 1 (2): Франція, Велика Британія; **підписали, але не ратифікували (1):** США

Сторони Протоколу 2 (4): Китай, Франція¹, Росія, Велика Британія²; **підписали, але не ратифікували (1):** США

Сторони Протоколу 3 (4): Китай, Франція, Росія, Велика Британія; **підписали, але не ратифікували (1):** США

¹ Франція заявила, що негативні гарантії безпеки, встановлені Протоколом 2, збігаються з визначеними в Декларації Конференції з роззброєння від 6 квітня 1995р. (згадані в Резолюції Ради Безпеки ООН №984 від 11 квітня 1995р.).

² Під час підписання Протоколу 2 в 1997р. Велика Британія заявила, що положення Договору не мають впливати на визначені міжнародним законодавством права здійснення транзиту через зону або відвідування портів та аеродромів у межах зони морськими та повітряними суднами. Велика Британія не виконуватиме зобов'язань за Договором у випадках: вторгнення або будь-якого іншого нападу на Велику Британію, її території, збройні сили її або її союзників з боку будь-якої зі сторін Договору за підтримки або в союзі з ядерною державою; порушення зобов'язань про нерозповсюдження, визначених у Договорі, будь-якою з його сторін.

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.1445 (1987)

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)

Первинний Договір підписаний в Парижі 19 листопада 1990р.; набув чинності 9 листопада 1992р.; депозитарій – Уряд Нідерландів

Договір визначає граничну кількість озброєнь, обмежених Договором, у п'яти категоріях: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 100 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти, – що розташовані в зоні від Атлантики до Уралу.

Договір укладений та підписаний державами-членами Організації Варшавського Договору (ОВД) та НАТО в рамках Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995р. – Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ).

Ташкентський договір 1992р., підписаний республіками колишнього СРСР (за винятком трьох держав Балтії), території яких належать до зони від Атлантики до Уралу, а також **Документ, підписаний в Осло в 1992р.** (Заключний документ Позачергової конференції держав-членів Договору про ЗЗСЄ), зумовили внесення до Договору відповідних змін у зв'язку з появою на міжнародній арені нових держав, що утворилися після розпаду СРСР.

Сторони (30): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Казахстан, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія¹, Словаччина, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір.

Перша Конференція з огляду виконання ДЗЗСЄ в 1996р. ухвалила **Документ про флангові обмеження**, що передбачав певну реорганізацію флангових районів, дозволяючи Росії та Україні розмістити вздовж кордонів більше підконтрольних озброєнь.

Первинний текст договору (1990) див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/item/13752.html?html=1>>

Консолідований текст договору (1993) див.: Dutch Ministry of Foreign Affairs, <<http://www.minbuza.nl/en/treaties/004285>>

Текст документа про флангові обмеження див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, annex A, <<http://www.osce.org/item/13755.html?html=1>>

Підсумковий акт переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил у Європі (Угода про ЗЗСЄ-1А)

Підписаний сторонами ДЗЗСЄ у Гельсінкі 10 липня 1992р.; набув чинності одночасно з ДЗЗСЄ; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода обмежує загальну чисельність особового складу звичайних збройних сил сторін у зоні від Атлантики до Уралу.

Текст Договору див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/item/13753.html?html=1>>

Угода з адаптації Договору про ЗЗСЄ

Підписаний сторонами Договору про ЗЗСЄ у Гельсінкі 19 листопада 1999р.; чинності не набув; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода замінює запроваджений Договором про ЗЗСЄ військовий баланс між блоками на обмеження підконтрольних категорій озброєнь для кожної окремої країни, а також запроваджує нову структуру обмежень і нові механізми військової еластичності, флангові обмеження та підвищену прозорість.

Угода передбачає можливість участі в режимі Договору про ЗЗСЄ всіх інших європейських держав. Вона набуває чинності після ратифікації всіма державами, що її підписали. **Заключний акт 1999р.** з додатками містить політично зобов'язуючі домовленості стосовно Грузії, Молдови та Центральної Європи, а також вивід військ з іноземних територій.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Білорусь, Казахстан, Росія*¹

Примітка: Україна ратифікувала Угоду з адаптації Договору про ЗЗСЄ, але не передала ратифікаційну грамоту депозитарію.

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір.

Текст Договору див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/item/13760.html?html=1>>

Текст договору, доповнений актом 1999р., див.: SIPRI Yearbook 2000, pp.627-642

Текст Заключного акта див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/item/13761.html?html=1>>

Договір з відкритого неба

Відкритий для підписання в Гельсінкі 24 березня 1992р.;
набув чинності 1 січня 2002р.; депозитарії – уряди Канади та Угорщини

Договір зобов'язує сторони надавати можливість для проведення раптових (із стислим терміном попередження) спостережних польотів неозброєних літаків над їх територією. Дія Договору поширюється на географічний регіон від Ванкувера (Канада) до Владивостока (Росія).

Договір укладений між державами-членами Організації Варшавського Договору (ОВД) та НАТО. Договір був відкритий для підписання державами-членами НАТО, державами - колишніми членами ОВД та новими державами - колишніми радянськими республіками (за винятком Естонії, Латвії та Литви). Протягом шести місяців після набуття Договором чинності інші держави-учасниці Організації з безпеки та співробітництва в Європі могли заявити про приєднання до Договору, а з 1 липня 2002р. заявку на приєднання до Договору може подати будь-яка держава.

Сторони (34): Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Підписав, але не ратифікував (1): Киргизстан

Текст Договору див.: Canada Treaty Information, <http://www.treaty-accord.gc.ca/text-texte.asp?id=102747>

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Договір Бангкоку)

Підписаний в Бангкоку 15 грудня 1995р.; набув чинності 27 березня 1997р.;
депозитарій – Уряд Таїланду

Договір забороняє розробку, виробництво, закупівлю або випробування ядерної зброї в межах та поза межами зони, а також розміщення і транспортування ядерної зброї в/через зону. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Сторони зобов'язуються не захоронювати в морі, не викидати в атмосферу будь-які радіоактивні матеріали чи відходи та не здійснювати утилізацію радіоактивних матеріалів на суші в межах зони. Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі повномасштабних гарантій безпеки.

Зона охоплює не лише території, але й континентальний шельф і спеціальні економічні зони держав-сторін Договору.

Договір відкритий для всіх держав Південно-Східної Азії.

Згідно з *Протоколом* до Договору, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти сторін Договору і не погрожувати їй застосуванням. Крім того, вони мають взяти зобов'язання не використовувати ядерну зброю в межах зони, вільної від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії. Протокол набуває чинності для кожної окремої сторони з дня передачі нею ратифікаційної грамоти.

Сторони (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Протокол: не підписаний і не ратифікований жодною з держав

Текст Договору та Протоколу див.: ASEAN Secretariat, <<http://www.aseansec.org/5181.htm>>

Договір про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договір Пеліндаба)

*Підписаний у Каїрі 11 квітня 1996р.; чинності не набув;
депозитарій – Генеральний секретар Африканського Союзу*

Договір забороняє проведення досліджень, розробку, виробництво та закупівлю вибухових ядерних пристроїв, а також випробування або розміщення будь-яких вибухових ядерних пристроїв. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Крім того, Договір забороняє будь-які напади на ядерні об'єкти. Сторони зобов'язалися не захоронювати та не надавати дозвіл на захоронення радіоактивних відходів і матеріалів у межах зони. Сторони мають укласти угоди з МАГАТЕ про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі всеохопних гарантій.

Зона охоплює території Африканського континенту, острівних держав-членів Африканського Союзу (АС), а також усіх островів, які вважаються АС такими, що належать до Африки.

Договір відкритий для підписання всіма африканськими державами.

Згідно з *Протоколом I*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору і не погрожувати їх застосуванням.

Згідно з *Протоколом II*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не здійснювати будь-які випробування вибухових ядерних пристроїв у межах зазначеної зони.

Згідно з *Протоколом III*, держави, які в межах зони мають території, за які несуть міжнародну відповідальність, беруть зобов'язання виконувати певні положення Договору стосовно зазначених територій. Протокол є відкритим для підписання Іспанією і Францією.

Для сторін, які їх підписали та передали депозитарію ратифікаційні грамоти, протоколи набувають чинності одночасно з Договором.

Сторони (29): Алжир, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, *Бурунді*, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гвінея, Кенія, Лесото, Лівія, Мадагаскар, *Малаві*, Малі, Мавританія, Маврікій, Мозамбік, Нігерія, Руанда, Сенегал, ПАР, Свaziленд, Танзанія, Того, *Туніс*, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (25): Ангола, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Джібуті, Єгипет, Ерitreя, Гана, Гвінея-Бісау, Ліберія, Марокко, Намібія, Нігер, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Уганда, Замбія

Протокол I – передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Китай, Франція¹, Велика Британія²; **підписали, але не ратифікували (2):** Росія³, США⁴

Протокол II – передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Китай, Франція, Велика Британія²; **підписали, але не ратифікували (2):** Росія³, США⁴

Протокол III – передала депозитарію ратифікаційну грамоту (1): Франція

¹ Франція заявила, що Протоколи не повинні обмежувати її право на самооборону згідно з положеннями статті 51 Статуту ООН. Вона зауважила, що її зобов'язання, згідно зі статтею I Протоколу I, можуть вважатися відмовою в наданні гарантій безпеки без'ядерним державам-сторонам ДНЯЗ. Така позиція Франції була підтверджена в її Декларації на Конференції з роззброєння 6 квітня 1995р. та відповідає Резолюції Ради Безпеки ООН №984 від 11 квітня 1995р.

² Велика Британія заявила, що вона не визнає внесення британських територій в Індійському океані до Африканської зони, вільної від ядерної зброї, без її згоди та не визнає жодних юридичних зобов'язань, пов'язаних з її приєднанням до Протоколів I і II стосовно зазначених територій. Більше того, вона не виконуватиме зобов'язань згідно зі статтею I Протоколу I у випадку вторгнення або будь-якого іншого нападу на Велику Британію, контрольовані нею території, її збройні сили або інші війська, на її союзників або державу, перед якою Велика Британія має зобов'язання в галузі безпеки, з боку без'ядерної держави-сторони Договору за підтримки або в союзі з ядерною державою, або у випадку порушення будь-якою стороною Договору своїх договірних зобов'язань з нерозповсюдження.

³ Росія заявила, що розглядає наявність військових баз ядерних держав на островах архіпелагу Чагос як невиконання положень договорів про території, вільні від ядерної зброї. Більше того, оскільки ряд держав заявили про небажання виконувати передбачені Протоколом зобов'язання стосовно зазначених територій, Росія також не вважає себе зобов'язаною виконувати вимоги Протоколу I стосовно цих територій. Росія тлумачить свої зобов'язання згідно зі статтею I Протоколу I таким чином: вона не застосовуватиме ядерну зброю проти сторін Договору, за винятком випадків вторгнення або будь-якого іншого нападу на Росію, її територію, на її збройні сили або інші війська, на її союзників або державу, перед якою Росія має зобов'язання в галузі безпеки, з боку без'ядерної держави-сторони Договору за підтримки або в союзі з ядерною державою.

⁴ Стосовно Протоколу I США заявили, що вони вважатимуть вторгнення або будь-який інший напад на США, їх збройні сили або інші війська, на їх союзників або державу, перед якою США мають зобов'язання в галузі безпеки, з боку без'ядерної держави-сторони Договору за підтримки або в союзі з ядерною державою, несумісними з відповідними зобов'язаннями сторін Договору. США також заявили, що ні Договір, ні Протокол II не стосуються заходів, що здійснюються Великою Британією, США або будь-якою іншою державою, яка не є стороною Договору, на острові Дієго-Гарсія або в будь-якому іншому місці британських територій в Індійському океані. Тому не було потреби в жодних змінах у діяльності Збройних сил США на острові Дієго-Гарсія та в інших місцях згаданих територій.

Текст Договору див.: African Union, <<http://www.africa-union.org/root/AU/Documents/Treaties/treaties.htm>>

Угода про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода)

Підписана у Флоренції і набула чинності 14 червня 1996р.

Угода укладена під егідою ОБСЄ, відповідно до мандата, зазначеного у статті IV Додатка 1-В, наданого в 1995р. в рамках Загальної рамкової угоди про мир у Боснії і Герцеговині (Дейтонська угода). Вона визначає граничну кількість озброєнь колишніх ворогуючих сторін. До п'яти категорій важких звичайних озброєнь віднесені: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 75 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти. Скорочення були завершені до 31 жовтня 1997р. Протягом згаданого періоду було знищено 6 580 одиниць важких озброєнь (46% запасів, наявних до червня 1996р.). До 1 січня 2010р. було добровільно знищено ще 2 650 одиниць озброєнь. Контроль і допомога в реалізації Угоди здійснюється Особистим представником діючого Голови ОБСЄ, Контактною групою (Франція, Німеччина, Італія, Росія, Велика Британія, США) та підтримується іншими країнами-членами ОБСЄ.

У 2006р. число сторін зменшилося з п'яти до трьох – з розпуском міністерств оборони правових суб'єктів Боснії і Герцеговини. У березні 2006р. сторони домовилися стосовно шести юридично обов'язкових поправок до Угоди. Кількість сторін збільшилася до чотирьох у 2007р., після набуття незалежності Чорногорією.

Сторони (4): Боснія і Герцеговина, Хорватія, Чорногорія, Сербія

Текст Угоди див.: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, <http://www.oscebih.org/documents/11-eng.pdf>

Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів

Прийнята у Вашингтоні 13 листопада 1997р.; відкрита для підписання у Вашингтоні з 14 листопада 1997р., набула чинності 1 липня 1998р.; депозитарій – Генеральний секретар Організації Американських Держав

Метою Конвенції є запобігання і протидія незаконним виробництву та постачанням вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів, їх унеможливлення, а також забезпечення й полегшення співробітництва та обміну інформацією і досвідом між сторонами.

Сторони (30): Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, *Домініканська Республіка*, Гайана, Гаїті, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Венесуела

* Із зауваженнями.

Підписали, але не ратифікували (4): Канада, Ямайка, Сент-Вінсент і Гренадіни, США

Текст Конвенції див.: Organization of American States, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-63.html>

Міжамериканська конвенція про прозорість закупівель звичайних озброєнь

Прийнята в м.Гватемала 7 червня 1999р.; набула чинності 21 листопада 2002р.; депозитарій – Генеральний секретар Організації Американських Держав

Метою Конвенції є якнайбільше сприяння регіональній відкритості і прозорості закупівель звичайних озброєнь шляхом обміну інформацією про такі закупівлі для забезпечення довіри між державами Американського континенту.

Сторони (13): Аргентина, Бразилія, Канада, Чилі, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гватемала, Нікарагуа, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (8): Болівія, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, Гаїті, Гондурас, Мексика, США

Текст Конвенції див.: Organization of American States, <<http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-64.html>>

Віденський документ 1999р. про заходи зміцнення довіри та безпеки

Прийнятий державами-учасниками Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Стамбулі 16 листопада 1999р.; набув чинності 1 січня 2000р.

Віденський документ 1999р. складений на основі Стокгольмського документа 1986р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) та роззброєння в Європі, а також попередніх Віденських документів (1990р., 1992р. та 1994р.). Віденський документ 1990р. запровадив обмін інформацією про військові бюджети, процедури зниження ризиків, єдину мережу зв'язку та щорічну оцінку процесу імплементації ЗЗДБ. Віденські документи 1992р. та 1994р. запровадили нові механізми оцінки та параметри військової діяльності, обмін інформацією про оборонне планування, а також здійснення військових контактів.

Віденським документом 1999р. запроваджені заходи на регіональному рівні, спрямовані на підвищення прозорості та довіри в контексті двостороннього, багатостороннього та регіонального співробітництва, а також ряд пропозицій, зокрема, з удосконалення обмежувальних заходів.

Текст Документа див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <http://www.osce.org/item/4251.html?html=1>

Конвенція ECOWAS про легку стрілецьку зброю, боєприпаси до неї та інші супутні матеріали

Прийнята державами-членами Економічного Співтовариства Західно-Африканських Держав (ECOWAS) в Абуджі 14 червня 2006р.; чинності не набула; депозитарій – Виконавчий секретар ECOWAS

Конвенція зобов'язує сторони запобігати та боротися з надмірним і дестабілізуючим накопиченням легкої стрілецької зброї у 15 державах-членах ECOWAS.

Сторони (9*): Бенін, Буркіна-Фасо, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Підписали, але не ратифікували (6): Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія*, Гана, Гвінея*, Гвінея-Бісау

* За неперевереними даними, Гамбія ратифікувала Конвенцію, а Гвінея ратифікувала, але не передала ратифікаційну грамоту.

Текст Конвенції див.: ECOWAS Small Arms Control Programme, <http://www.ecosap.ecowas.int/en/ecosap/strategic_docs/convention/convention_small_arms.pdf>

Договір про Центрально-Азійську без'ядерну зону (Семипалатинський Договір)

Підписаний в Семипалатинську 8 вересня 2006р.; набув чинності 21 березня 2009р.; депозитарій – Уряд Киргизстану

Договір зобов'язує сторони не здійснювати дослідження, розробки, виробництво, зберігання або здобуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними в будь-який спосіб, будь-де.

Згідно з *Протоколом*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору та не погрожувати їх застосуванням. Протокол набуває чинності для кожної сторони з дати передачі нею ратифікаційних інструментів.

Сторони (5): Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан

Протокол: не підписаний і не ратифікований жодною з держав

Текст Договору див.: United Nations, Office for Disarmament Affairs, Status of Multilateral Arms Regulation and Disarmament Agreements, <<http://disarmament.un.org/treatystatus.nsf>>

III. Двосторонні угоди

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО)

Підписаний США та СРСР у Москві 26 травня 1972р.; набув чинності 3 жовтня 1972р.; втратив чинність 13 червня 2002р.

Сторони (США та Росія) зобов'язувалися не створювати загальнонаціональні системи протиракетної оборони та обмежити розвиток і застосування дозволених систем захисту від стратегічних ракет. Договір забороняв сторонам здійснювати модернізацію ракет протиповітряної оборони, радіолокаційних станцій і пускових установок з метою їх пристосовування для ураження стратегічних балістичних ракет, а також проводити будь-які пов'язані з цим випробування.

Протоколом 1974р. до Договору ПРО були внесені додаткові кількісні обмеження на дозвалені системи протиракетної оборони.

У 1997р. Білорусь, Казахстан, Росія, Україна і США підписали меморандум про взаєморозуміння, яким Білорусь, Казахстан і Україна визначалася як сторони Договору на рівні з Росією, як держави- правонаступниці Радянського

Союзу, а також Узгоджених заяв, якими визначалася межа між стратегічною протиракетною обороною, забороненою Договором, і нестратегічною або ПРО на театрі воєнних дій, створення якої не суперечить вимогам Договору. Ряд угод 1997р. були ратифіковані Росією у квітні 2000р., але через не ратифікацію США не набули чинності. 13 грудня 2001р. США заявили про вихід з Договору ПРО з 13 червня 2002р.

Текст Договору та Протоколу див.: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/isn/trty/16332.htm>>

Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (Договір про поріг заборони випробувань, ДПЗВ)

Підписаний США та СРСР у Москві 3 липня 1974р.; набув чинності 11 грудня 1990р.

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні випробування пристроїв потужністю понад 150 Кт. Протокол з верифікації 1974р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Текст Договору та Протоколу див.: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993)

Договір щодо підземних ядерних вибухів в мирних цілях (Договір про мирні ядерні вибухи, ДМЯВ)

Підписаний США та СРСР у Москві та Вашингтоні 28 травня 1976р.; набув чинності 11 грудня 1990р.

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні вибухи в мирних цілях потужністю понад 150 Кт або будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 150 Кт; не проводити будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 1 500 Кт, якщо кожен окремий вибух у групі не може бути ідентифікований та оцінений за узгодженою процедурою верифікації. Протокол з верифікації 1976р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993)

Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)

Підписаний США та СРСР у Вашингтоні 8 грудня 1987р.; набув чинності 1 червня 1988р.

Договір зобов'язує сторони (СРСР і США) знищити всі ракети наземного базування з дальністю дії 500-5 500 км (середньої дальності – 1 000-5 500 км; і меншої дальності – 500-1 000 км) та їх пускові установки до 1 червня 1991р. До травня 1991р. були ліквідовані 2 692 ракети. У 1994р. Договір був розширений з метою приєднання до нього Білорусі, Казахстану та України. Протягом 10 років після 1 червня 1991р. здійснювались інспекції на місцях з метою верифікації

дотримання взятих зобов'язань. Після припинення 31 травня 2001р. інспекцій на місцях використовуються дані супутникових спостережень.

Текст Договору див.: US Department of State, <http://www.state.gov/t/vci/trty/102360.htm>

Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I)

Підписаний США та СРСР у Москві 31 липня 1991р.; набув чинності 5 грудня 1994р.; чинність спливає 5 грудня 2009р.

Договір зобов'язує сторони (США і СРСР) здійснити поетапне скорочення своїх стратегічних наступальних ядерних сил протягом семирічного періоду. Він визначає кількісні обмеження стратегічних ядерних носіїв – МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників, а також ядерних боеголовок, які вони можуть нести. У Протоколі від 1992р. зі сприяння виконанню СНО-I (**Лісабонський протокол 1992р.**), що набув чинності 5 грудня 1994р., Білорусь, Казахстан та Україна взяли на себе визначені Договором зобов'язання колишнього СРСР.

Примітка: Договір втратив чинність 5 грудня 2009р. без підписання угоди про його подовження чи заміни новим Договором, який згодом сторони підписали 8 квітня 2010р.

Текст Договору та Протоколу див.: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/isn/18535.htm>>

Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-II)

Підписаний США та Росією в Москві 3 січня 1993р.; чинності не набув

Договір зобов'язує сторони позбавитися всіх міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування з роздільними головними частинами індивідуального наведення та до 1 січня 2003р. скоротити кількість стратегічних ядерних боеголовок до рівня 3 000-3 500 од. (у т.ч. балістичних ракет на підводних човнах – до 1 750 од.). 26 вересня 1997р. дві сторони підписали Протокол до Договору, згідно з яким термін виконання Договору був подовжений до кінця 2007р.

Примітка: СНО-II був ратифікований Сенатом США, Державною Думою Російської Федерації, але обидві сторони не обмінялися ратифікаційними грамотами. Таким чином, Договір так і не набув чинності. 14 червня 2002р., у відповідь на рішення США від 13 червня 2002р. про вихід із Договору ПРО, Росія заявила, що не виконуватиме зобов'язань за СНО-II.

Текст Договору та Протоколу див.: US Department of State, <http://www.state.gov/t/isn/18535.htm>

Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП)

Підписаний США та Росією в Москві 24 травня 2002р.; набув чинності 1 червня 2003р.

Договір зобов'язує сторони до 31 грудня 2012р. скоротити кількість розгорнутих для застосування стратегічних ядерних боеголовок таким чином, щоб їх загальна кількість не перевищувала 1 700-2 200 од. з кожної сторони.

Примітка: Договір буде скасовано після набуття чинності новим договором про СНО 2010 (Новим СНО, або СНО-III).

Текст Договору див.: US Senate, The Moscow Treaty, Treaty Document 107-8 (Government Printing Office: Washington, DC, 2002)

Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, СНО-III, Празький договір)

Підписаний США та Росією у Празі 8 квітня 2010р., на час підготовки видання не набув чинності

Договір зобов'язує кожну зі сторін скоротити кількість (а) МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників – до 700 од.; (б) боєголовок на розгорнутих МБР, БРПЧ і призначених для важких бомбардувальників – до 1 550 од.; (в) розгорнутих і нерозгорнутих пускових установок МБР, пускових установок БРПЧ і важких бомбардувальників – до 800 од. Скорочення повинно бути завершено протягом семи років з дати набуття чинності Договором. Двостороння Консультативна комісія буде вирішувати питання дотримання та реалізації Договору. Протоколом до Договору визначені механізми верифікації.

Договір, що мав бути ратифікований Федеральними зборами Російської Федерації і Сенатом США, ґрунтується на положеннях СНО-I і замінить СНП. Договір буде чинним протягом 10 років, якщо не буде замінений черговим договором раніше.

Текст Договору див.: US Department of State, <<http://www.state.gov/documents/organization/140035.pdf>>

Додаток Б. Міжнародні організації та міжурядові органи

НЕННЕ БОДЕЛЛ

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Подаються також переліки членів або учасників цих організацій та органів станом на 1 січня 2010р.

Першою наводиться інформація про ООН та органи системи ООН, далі – про інші організації за англійською абеткою. Не всі члени та учасники цих організацій є членами ООН. Держави, що приєдналися, або вперше брали участь у роботі організації протягом 2009р. подані курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси організацій. Про угоди з питань контролю над озброєннями та роззброєння, що згадуються тут, див. додаток А цього видання.

Організація об'єднаних націй (ООН)

United Nations (UN)

<http://www.un.org/>

ООН є світовою міжурядовою організацією, утвореною в 1945р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать: Генеральна асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада (*Economic and Social Council, ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) і Секретаріат. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

192 держави-члени ООН і дати набуття членства.

Австралія, 1945	Беліз, 1981	Вірменія, 1992
Австрія, 1955	Бельгія, 1945	В'єтнам, 1977
Азербайджан, 1992	Бенін, 1960	Габон, 1960
Албанія, 1955	Болгарія, 1955	Гаїті, 1945
Алжир, 1962	Болівія, 1945	Гайана, 1966
Ангола, 1976	Боснія і Герцеговина, 1992	Гамбія, 1965
Андорра, 1993	Ботсвана, 1966	Гана, 1957
Антигуа та Барбуда, 1981	Бразилія, 1945	Гватемала, 1945
Аргентина, 1945	Бруней, 1984	Гвінея, 1958
Афганістан, 1946	Буркіна-Фасо, 1960	Гвінея-Бісау, 1974
Багамські Острови, 1973	Бурунді, 1962	Гондурас, 1945
Бангладеш, 1974	Бутан, 1971	Гренада, 1974
Барбадос, 1966	Вануату, 1981	Греція, 1945
Бахрейн, 1971	Велика Британія, 1945	Грузія, 1992
Білорусь, 1945	Венесуела, 1945	Данія, 1945

Демократична Республіка Конго (ДРК), 1960	Лівія, 1955	Саудівська Аравія, 1945
Джібуті, 1977	Литва, 1991	Свазіленд, 1968
Домініка, 1978	Ліхтенштейн, 1990	Сейшельські Острови, 1976
Домініканська Республіка, 1945	Люксембург, 1945	Сенегал 1960
Еквадор, 1945	Маврікій, 1968	Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980
Екваторіальна Гвінея, 1968	Мавританія, 1961	Сент-Кітс і Невіс, 1983
Ерїтрея, 1993	Мадагаскар, 1960	Сент-Люсія, 1979
Естонія, 1991	Македонія, 1993	Сербія, 2000
Ефіопія, 1945	Малаві, 1964	Сінгапур, 1965
Єгипет, 1945	Малайзія, 1957	Сірія, 1945
Ємен, 1947	Малі, 1960	Словаччина, 1993
Замбія, 1964	Мальдіви, 1965	Словенія, 1992
Зімбабве, 1980	Мальта, 1964	США, 1945
Ізраїль, 1949	Марокко, 1956	Соломонові Острови, 1978
Індія, 1945	Маршаллові Острови, 1991	Сомалі, 1960
Індонезія, 1950	Мексика, 1945	Судан, 1956
Ірак, 1945	Мікронезія, 1991	Суринам 1975
Іран, 1945	Мозамбік, 1975	Сьєрра-Леоне, 1961
Ірландія, 1955	Молдова, 1992	Таджикистан, 1992
Ісландія, 1946	Монако, 1993	Таїланд, 1946
Іспанія, 1955	Монголія, 1961	Танзанія, 1961
Італія, 1955	М'янма, 1948	Тімор-Лешті, 2002
Йорданія, 1955	Намібія, 1990	Того, 1960
Кабо-Верде, 1975	Науру, 1999	Тонга, 1999
Казахстан, 1992	Непал, 1955	Тринідад і Тобаго, 1962
Камбоджа, 1955	Нігер, 1960	Тувалу, 2000
Камерун, 1960	Нігерія, 1960	Туніс, 1956
Канада, 1945	Нідерланди, 1945	Туркменістан, 1992
Катар, 1971	Нікарагуа, 1945	Туреччина, 1945
Кенія, 1963	Німеччина, 1973	Уганда, 1962
Кіпр, 1960	Нова Зеландія, 1945	Угорщина, 1955
Киргизстан, 1992	Норвегія, 1945	Узбекистан, 1992
Кірібаті, 1999	ОАЕ, 1971	Україна, 1945
Китай, 1945	Оман, 1971	Уругвай, 1945
Колумбія, 1945	Пакистан, 1947	Фіджі, 1970
Комори, 1975	Палау, 1994	Філіппіни, 1945
Конго, 1960	Панама, 1945	Фінляндія, 1955
Південна Корея, 1991	Папуа-Нова Гвінея, 1975	Франція, 1945
Північна Корея (КНДР), 1991	Парагвай, 1945	Хорватія, 1992
Коста-Ріка, 1945	Перу, 1945	Центральноафриканська Республіка (ЦАР), 1960
Кот-д'Івуар, 1960	Південна Африка (ПАР), 1945	Чад, 1960
Куба, 1945	Польща, 1945	Чорногорія, 2006
Кувейт, 1963	Португалія, 1955	Чехія, 1993
Лаос, 1955	Росія, 1945	Чілі, 1945
Латвія, 1991	Руанда, 1962	Швейцарія, 2002
Лесото, 1966	Румунія, 1955	Швеція, 1946
Ліберія, 1945	Сальвадор, 1945	Шрі-Ланка, 1955
Ліван, 1945	Самоа, 1976	Ямайка, 1962
	Сан-Маріно, 1992	Японія, 1956
	Сан-Томе і Принсіпі, 1975	

Рада Безпеки ООН UN Security Council

<<http://www.un.org/sc/>>

Постійні члени (Велика п'ятірка): Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція

Непостійні члени у 2008р. (обираються Генеральною асамблеєю на дворічний термін; у дужках наведено рік завершення терміну): Бельгія (2008), Буркіна-Фасо (2009), Коста-Ріка (2009), Хорватія (2009), Індонезія (2008), Італія (2008), Лівія (2009), Панама (2008), ПАР (2008), В'єтнам (2009)

Конференція з роззброєння (КР) Conference on Disarmament (CD)

<<http://www.unog.ch/>>

КР є багатостороннім органом для обговорення питань контролю над озброєннями, який, починаючи з 1959р., кілька разів змінював склад і назву – останнього разу в 1984р. КР не є органом ООН, але є підзвітною Генеральній асамблеї ООН. Розташовується в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Північна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сірія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) International Atomic Energy Agency (IAEA)

<<http://www.iaea.org/>>

МАГАТЕ – міжурядова організація в системі ООН. Згідно з його Статутом, що набув чинності в 1957р., Агентство має сприяти мирному використанню атомної енергії і гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про ядерні гарантії з метою підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія).

Члени (151): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа*, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія,

Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбик, М'янма, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, *Оман*, Пакистан, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сірія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбabwe

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994р. На додаток до зазначених держав, Кабо-Верде, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Того отримали підтвердження членства від Генеральної Конференції МАГАТЕ; рішення набуде чинності після передачі державами необхідних юридичних інструментів до МАГАТЕ.

* Камбоджа вийшла з МАГАТЕ в березні 2003р., але поновила членство в листопаді 2009р.

Африканський Союз (АС)

African Union (AU)

<<http://www.africa-union.org/>>

АС офіційно створено у 2001р., з моменту набуття чинності його Установчим актом. До 2002р. він мав назву Організація Африканської Єдності. Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. АС має сприяти єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини, а також політичній, соціальній та економічній солідарності в Африці. Штаб-квартира розташована в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Члени (53): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Екваторіальна Гвінея*, Ерітрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Kenia, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар**, Малаві, Малі, Мавританія, Маврікій, Мозамбик, Намібія, Нігер***, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, ПАР, Судан, Свазіленд, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбabwe

* Гвінея призупинила членство в АС у грудні 2008р.

** Мадагаскар призупинив членство в АС у березні 2009р.

*** Нігер призупинив членство в АС у лютому 2010р.

Організація азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва (АПЕК)

Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<<http://www.apec.org/>>

АПЕК утворена в 1989р. з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в азійсько-тихоокеанському регіоні. Її члени беруть участь у діалозі та укладають юридично не зобов'язуючі угоди, за якими зобов'язуються боротися з тероризмом, не розповсюджувати зброю масового ураження і здійснювати ефективний експортний контроль. Офіс розташовано в Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чілі, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд, США, В'єтнам

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)

<<http://www.aseansec.org/>>

АСЕАН утворена в 1967р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Її секретаріат розташовано у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Регіональний форум АСЕАН (РФА) ASEAN Regional Forum (ARF)

<<http://www.aseanregionalforum.org/>>

РФА утворено в 1994р. з метою розв'язання проблем безпеки.

Учасники (27): члени АСЕАН плюс Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, Тімор-Лешті, США

АСЕАН плюс три ASEAN Plus Three (APT)

<<http://www.aseansec.org/4918.htm>>

Співробітництво розпочалося в 1997р. в розпал фінансової кризи в Азії та було офіційно оформлене в 1999р. Метою є сприяння економічному, політичному та безпековому співробітництву, а також – фінансовій стабільності між учасниками.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Південна Корея та Японія

Саміт Східної Азії East Asia Summit (EAS)

<<http://www.dfat.gov.au/asean/eas/>>

Саміт Східної Азії започаткований у 2005р. як регіональний форум для діалогу з питань стратегії, політики та економіки з метою сприяння миру, стабільності та економічному добробуту у Східній Азії. Щорічні зустрічі відбуваються спільно із самітами АСЕАН.

Учасники (16): члени АСЕАН плюс Австралія, Китай, Індія, Південна Корея, Японія, Нова Зеландія

Австралійська група (АГ) Australia Group (AG)

<<http://www.australiagroup.net/>>

АГ – сформована в 1985р. група держав, що має на меті попередження навмисного чи ненавмисного розповсюдження матеріалів та обладнання, що стосуються програм виробництва хімічної і біологічної зброї шляхом обміну

інформації про випадки розповсюдження та стратегіями протидії, у т.ч. шляхом гармонізації процедур контролю над передачами.

Учасники (41): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) Collective Security Treaty Organization (CSTO)

<<http://www.dkb.gov.ru/>>

ОДКБ офіційно створено у 2002-2003рр. шістьма країнами-членами Договору 1992р. про колективну безпеку з метою сприяння співробітництву між сторонами та забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркоторгівля. Керівні органи розташовано в Москві (Росія).

Члени (7): Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Співдружність Незалежних Держав (СНД) Commonwealth of Independent States (CIS)

<<http://www.cis.minsk.by/>>

СНД створена в 1991р. як система багатостороннього співробітництва колишніх радянських республік. Штаб-квартира розташована в Мінську (Білорусь).

Члени (11): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Примітки: Грузія припинила членство в СНД 18 серпня 2009р.

Україна є однією з держав-засновниць, але не державою-членом СНД, оскільки не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД (*ред.*)

Співдружність націй Commonwealth of Nations

<<http://www.thecommonwealth.org/>>

Створена в 1949р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку у країнах-членах і поза їх межами. Секретаріат розташовано в Лондоні (Велика Британія).

Члени (54): Антигуа та Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Фіджі*, Гамбія, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврійї, Мозамбік, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, ПАР, Шрі-Ланка, Свaziленд, Танзанія, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Вануату, Замбія

* Фіджі призупинила участь в органах Співдружності 1 вересня 2009р.

Економічне Співтовариство Центрально-Африканських Держав (ECCAS)

Communauté Économiques d'États de l'Afrique Centrale (CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)

<<http://www.ceeac-eccas.org/>>

ECCAS засноване у 1983р. з метою сприяння політичному діалогу, створення митного союзу та визначення спільної політики в Центральній Африці. Секретаріат розташований в Лібревілі (Габон). Рада миру та безпеки в Центральній Африці (*The Council for Peace and Security in Central Africa, COPAX*) є механізмом сприяння спільним політичним і воєнним стратегіям попередження та розв'язання конфліктів у Центральній Африці.

Члени (10): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Сан-Томе і Прінсіпі

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

<<http://www.ctbto.org/>>

ОДВЗЯВ утворена в 1996р. з метою вирішення питань дотримання Договору та як форум для консультацій і співробітництва держав-членів. Організація розпочне діяльність після набуття Договором чинності. Для цього створена Підготовча комісія, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Офіс розташований у Відні (Австрія)

Сторони Договору (182): див. додаток А цього видання

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії

Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia (CICA)

<<http://www.s-cica.org/>>

Створення Конференції ініційоване в 1992р. та завершене в 1999р., що засвідчено Декларацією про керівні принципи відносин між країнами-членами Конференції. Конференція є форумом з питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву.

Члени (20): Афганістан, Азербайджан, Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ізраїль, Казахстан, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестина, Росія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, Узбекистан

Рада зі співробітництва у сфері безпеки в азійсько-тихоокеанському регіоні

Council for Security Cooperation in the Asia Pacific (CSCAP)

<<http://www.cscap.org/>>

Рада запроваджена в 1993р. як неформальна, неурядова організація сприяння співробітництву у зміцненні довіри та безпеки в регіоні шляхом діалогу та консультацій з питань безпеки в азійсько-тихоокеанському регіоні.

Члени (21): Австралія, Бруней, Камбоджа, Канада, Китай, представники Європи, Індія, Індонезія, Японія, Південна Корея, Північна Корея, Малайзія, Монголія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Таїланд, США, В'єтнам

Рада Європи (РЄ) Council of Europe (COE)

<<http://www.coe.int/>>

Рада створена в 1949р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав та основоположних свобод людини. Головний офіс розташований у Страсбурзі (Франція). До її складу належать Європейський суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (47): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

Рада держав Балтійського моря (РДБМ) Council of the Baltic Sea States (CBSS)

<<http://www.cbss.org/>>

Рада створена в 1992р. як регіональна міжурядова організація співробітництва держав Балтійського регіону. Секретаріат розташований у Стокгольмі (Швеція).

Члени (12): Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Швеція

Економічне Співтовариство Західно-Африканських Держав (ECOWAS) Economic Community of West African States (ECOWAS)

<<http://www.ecowas.int/>>

ECOWAS утворено в 1975р. з метою сприяння торгівлі і співробітництву, а також допомоги розвитку в Західній Африці. В 1981р. Співтовариство ухвалило Протокол про взаємну допомогу у справах оборони. Виконавчий секретаріат розташований в Лагосі (Нігерія).

Члени (15): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер**, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

* Гвінея відсторонена від участі в діяльності *ECOWAS* 10 січня 2009р.

** Нігер відсторонений від участі в діяльності *ECOWAS* 21 жовтня 2009р.

Європейський Союз (ЄС) European Union (EU)

<<http://europa.eu/>>

ЄС – організація європейських держав, що співпрацюють з широкого кола питань, у т.ч. спільний ринок з вільним переміщенням людей, товарів, послуг і капіталу; спільна валюта для деяких членів, а також Спільна зовнішня

політика і політика безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*). Головними органами ЄС є Європейська Рада, Рада Європейського Союзу, Європейська Комісія, Європейський Парламент. СЗППБ і Спільна політика безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*) координуються Високим Представником Союзу з питань зовнішньої політики і політики безпеки. Лісабонський Договір 2007р., що вдосконалює механізми функціонування ЄС, набув чинності 1 грудня 2009р. Штаб-квартира ЄС розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ) European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<<http://ec.europa.eu/euratom/>>

Євратом утворено в 1957р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом) з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування багатонаціональної регіональної системи гарантій, що поширюється на всі держави-члени ЄС. Офіс розташовано у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): держави-члени ЄС

Європейське оборонне агентство (ЄОА) European Defence Agency (EDA)

<<http://eda.europa.eu/>>

ЄОА є агентством ЄС під керівництвом Ради ЄС. Утворене у 2004р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних можливостей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом прийняття рішень є Правління у складі міністрів оборони країн-членів і Високого Представника ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС (Голова Агентства). Розташоване у Брюсселі (Бельгія).

Члени (26): Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Велика вісімка Group of Eight (G8)

<<http://www.g8.gc.ca/>>

Велика вісімка (спочатку сімка) – група індустріально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються

з 1970-х років. Глобальне партнерство G8 проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження, засноване у 2002р., спрямоване на вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом та ядерної безпеки.

Члени (8): Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Росія, Велика Британія, США

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ) Gulf Cooperation Council (GCC)

<<http://www.gcc-sg.org/>>

Офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, державне управління та законодавство, а також стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, оборони та безпеки. Головний орган – Верховна Рада. Штаб-квартира розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Гаагський кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП) Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (НСОС)

<<http://www.bmeia.gv.at/index.php?id=64664&L=1>>

ГКП підписано у 2002р. групою держав, що визнають його принципи, насамперед: необхідність запобігання розповсюдженню і стримування зростання кількості балістичних ракетних систем, здатних нести зброю масового ураження; зміцнення багатосторонніх механізмів роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї. Функції Секретаріату ГКП виконує Міністерство закордонних справ Австрії, розташоване у Відні.

Держави-підписанти (130): Афганістан, Албанія, Андорра, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

Міжурядовий орган з питань розвитку (МОР) Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

<<http://www.igad.org/>>

Створення МОР було ініційоване в 1986р. як Міжурядового органу з питань розвитку і протидії посухам; формально завершилося в 1996р. Цілі – сприяння миру і стабільності в регіоні Африканського рогу, а також створення механізмів запобігання конфліктам, їх врегулювання та розв’язання. Секретаріат розташовано у Джибуті.

Члени (7): Джибуті, Ерітрея, Ефіопія, Kenia, Сомалі, Судан, Уганда

Міжнародний кримінальний суд (МКС) International Criminal Court (ICC)

<<http://www.icc-cpi.int/>>

МКС – незалежний постійно діючий кримінальний суд, що розглядає випадки геноциду, воєнні злочини та злочини проти людства. Статут МКС ухвалений в Римі в 1998р. і набув чинності 1 липня 2002р. Розташований в Гаазі (Нідерланди).

Сторони (110): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Канада, ЦАР, Чад, *Чілі*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, *Чехія*, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Kenia, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тимор-Лешті, Тринідад і Тобаго, Уганда, Велика Британія, Уругвай, Венесуела, Замбія

Спільна комісія з дотримання договірних зобов’язань та інспектування (СКДІ) Joint Compliance and Inspection Commission (JCIC)

СКДІ – форум, запроваджений в рамках Договору 1991р. СНО-I (*START I*), на якому сторони обмінюються даними, вирішують питання дотримання договірних зобов’язань, усувають неоднозначності в розумінні договірних положень та обговорюють шляхи покращення імплементації Договору. СКДІ збирається на запит як мінімум однієї зі сторін. Припинив існування із завершенням Договору 5 грудня 2009р. Після набуття чинності Новим СНО, укладеним Росією і США у 2010р., робота Двосторонньої консультативної комісії буде відновлена.

Сторони Договору: див. додаток А цього видання

Спільна консультативна група (СКГ) Joint Consultative Group (JCG)

[<http://www.osce.org/item/13517.html>](http://www.osce.org/item/13517.html)

СКГ створена в рамках Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЕ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення неоднозначності його інтерпретації. Розташована у Відні (Австрія).

Сторони Договору: див. додаток А цього видання

Ліга Арабських Держав (ЛАД) League of Arab States

[<http://www.arableagueonline.org/>](http://www.arableagueonline.org/)

ЛАД (Арабська ліга) створена в 1945р. Головне завдання – сформувати спільноту арабських держав і заохотити їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво між її членами підписана в 1950р. Постійна штаб-квартира розташована в Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джибуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестинські території, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія, Туніс, ОАЕ, Ємен

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ) Missile Technology Control Regime (MTCR)

[<http://www.mtcr.info/>](http://www.mtcr.info/)

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, у рамках якого країн-учасниці координують зусилля з ліцензування національного експорту з метою запобігання розповсюдженню ракетних систем, здатних доставляти зброю масового ураження. Країни-учасниці користуються Керівними принципами стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій.

Учасники (34): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Рух неприєднання Non-Aligned Movement (NAM)

[<http://www.cubanoal.cu/>](http://www.cubanoal.cu/)

Рух неприєднання засновано в 1961р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики, економіки та контролю над озброєннями.

Члени (118): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней,

Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Маврікій, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, ПАР, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свазіленд, Сірія, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО)

North Atlantic Treaty Organization (NATO)

<<http://www.nato.int/>>

НАТО створено в 1949р. в рамках Північно-Атлантичного Договору (Вашингтонського Договору) як оборонний альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (28): Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Франція*, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

* Франція відновила участь в об'єднаних військових структурах НАТО протягом 2009р.

Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП)

Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)

<<http://www.nato.int/issues/eapc/>>

РЄАП об'єднує НАТО та його партнерів у програмі "Партнерство заради миру" (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*) для діалогу та консультацій. Надає загальний політичний формат для двосторонніх програм ПЗМ.

Члени (50): країни-члени НАТО, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія, Росія, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Рада НАТО-Росія

NATO-Russia Council (NRC)

<<http://www.nato-russia-council.info/>>

Рада створена у 2002р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань безпеки, зосереджуючись на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому

акті НАТО-Росія 1997р. про взаємовідносини, співробітництво та безпеку, а також на таких нових галузях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (29): країни-члени НАТО та Росія

**Комісія Україна-НАТО (КУН)
NATO-Ukraine Commission (NUC)**

<<http://www.nato.int/issues/nuc/>>

КУН утворена в 1997р. з метою консультацій з політичних питань і проблем безпеки, запобігання конфліктам та їх розв'язання, нерозповсюдження ядерної зброї, експорту озброєнь, передачі технологій, а також інших питань, що турбують обидві сторони.

Учасники (29): країн-члени НАТО та Україна

**Група ядерних постачальників (ГЯП)
Nuclear Suppliers Group (NSG)**

<<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) утворена в 1975р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно поставок ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, вперше погоджені в 1978р.), що містять орієнтовний список матеріалів, які є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави, а також згідно з Керівними принципами стосовно поставок пов'язаного з ядерною діяльністю устаткування подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи).

Учасники (46): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, *Ісландія*, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

**Консультативний комітет Договору з відкритого неба
Open Skies Consultative Commission (OSCC)**

<<http://www.osce.org/item/13516.html>>

Комітет утворено в 1992р. згідно з Договором з відкритого неба для вирішення питань його дотримання.

Сторони Договору (34): див. додаток А цього видання

**Організація співробітництва з питань
спільних програм озброєння (ОССО)
Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement
(OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)**

<<http://www.occar-ea.org/>>

ОССО створена Францією, Німеччиною, Італією та Великою Британією в 1996р.; з 2001р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і

раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира розташована в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

<<http://www.oecd.org/>>

ОЕСР утворена в 1961р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

Члени (30): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

<<http://www.guam.org.ua/>>

ГУАМ – група чотирьох держав, метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення бере початок з 1997р.; офіційно зареєстрована у 2006р. В семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Секретаріат розташовано в Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

<<http://www.osce.org/>>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973р. (перейменована на ОБСЄ в 1995р.) як головний інструмент всеохопної та спільної безпеки для раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктної відбудови. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія). Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation, FSC*), розташований також у Відні, опікується контролем над озброєннями та заходами зміцнення довіри та безпеки. До складу ОБСЄ належать кілька установ, розташованих у Європі.

Учасники (56): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ)
Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)
<<http://www.opcw.org/>>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї як орган з нагляду сторонами за імплементацією Конвенції і вирішення питань її дотримання. Розташовується в Гаазі (Нідерланди).

Сторони Конвенції (188): див. додаток А цього видання

Організація Американських Держав (ОАД)
Organization of American States (OAS)
<<http://www.oas.org/>>

ОАД – група держав Американського континенту, які ухвалили в 1948р. її Статут. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Генеральний секретаріат розташовано у Вашингтоні (США).

Члени (35): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас**, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

* Згідно з Резолюцією від 3 червня 2009р., втратила чинність Резолюція 1962р., якою Куба була позбавлена членства в ОАД. Згідно з Резолюцією 2010р., участь Куби в Організації “буде результатом діалогу”.

** 5 липня 2009р. було призупинено активну участь Гондурасу в ОАД.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)
Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)
<<http://www.bsec-organization.org/>>

ОЧЕС утворена в 1992р. Цілі – забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат розташовано у Стамбулі (Туреччина).

Члени (12): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

Організація Ісламської конференції (ОІК)
Organization of the Islamic Conference (OIC)
<<http://www.oic-oci.org/>>

ОІК утворена в 1969р. мусульманськими державами з метою розширення співробітництва між ними та підтримки миру, безпеки та боротьби народу Палестини і всіх мусульман. Секретаріат розташовано у Джідді (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д’Івуар, Джибуті, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Мозамбік,

Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестинські території, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Суринам, Сірія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні
Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

<<http://www.opanal.org/>>

Агентство створене в 1967р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Розташоване в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору (33): див. додаток А цього видання.

Форум Тихоокеанських островів
Pacific Islands Forum

<<http://www.forumsec.org/>>

Форум засновано в 1971р. групою держав Південного узбережжя Тихого океану, які запропонували створити в цьому регіоні без'ядерну зону, уклали в 1985р. Договір Раротонго. Крім сприяння моніторингу імплементації Договору, Форум надає майданчик для неформальних дискусій з широкого кола проблем. Секретаріат розташований в Суві (Фіджі).

Члени (16): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Рада регіонального співробітництва (PPC)
Regional Cooperation Council (RCC)

<<http://www.rcc.int>>

Рада заснована у 2008р. як наступниця Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, ініційованого ЄС на Конференції 1999р. з питань Південно-Східної Європи. PPC сприяє взаємовигідному співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи заради підтримки розвитку на користь народів країн регіону. Діяльність зосереджена на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток, енергетика та інфраструктура, судочинство та внутрішні справи, безпекове співробітництво, розвиток людського капіталу, міжпарламентське співробітництво. Секретаріат розташований у Сараєво, Офіс зв'язку – у Брюсселі.

Члени (45): Албанія, Австрія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, ЄС, Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Македонія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, ІСПСЄ, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Європейська економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, Місія ООН у Косово, США, Світовий Банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС) Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<http://www.sectSCO.org/>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996р., змінила назву на теперішню у 2001р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри та регіональної безпеки. Секретаріат розташований в Пекіні (Китай).

Члени (6): Китай, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Шестисторонні переговори Six-Party Talks

Форум багатосторонніх переговорів стосовно Північно-Корейської ядерної програми. Проводяться в Пекіні під головуванням Китаю.

Учасники (6): Китай, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Росія, США

Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі (ІСПСЄ) Southeast European Cooperative Initiative (SECI)

<http://www.secinet.info/>

ІСПСЄ ініційована в 1996р. США за підтримки ЄС з метою сприяння співробітництву країн Південно-Східної Європи, стабільності в регіоні, полегшення доступу країн регіону до європейських структур. Секретаріат розташований в офісі ОБСЄ у Відні (Австрія).

Члени (13): Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Греція, Угорщина, Македонія, Молдова, Румунія, Сербія, Словенія, Туреччина

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР) Southern African Development Community (SADC)

<http://www.sadc.int/>

ПАСР утворено в 1992р. з метою просування регіонального економічного розвитку та головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Орган співробітництва з питань політики, оборони та безпеки (*Organ on Politics, Defence and Security Cooperation, OPDS*) призначений для сприяння миру та безпеці в регіоні. Секретаріат розташований в Габороні (Ботсвана).

Члени (15): Ангола, Ботсвана, ДРК, Лесото, Мадагаскар*, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови, ПАР, Свазіленд, Танзанія, Замбія, Зімбабве

* Мадагаскар був усунений від участі в усіх органах ПАСР у березні 2009р.

Спеціальна верифікаційна комісія (СВК) Special Verification Commission (SVC)

Комісія утворена в 1987р. згідно з Договором про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of*

Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty) як форум з вирішення питань дотримання Договору та заходів, необхідних для підвищення його життєздатності та ефективності.

Сторони Договору (5): див. додаток А цього видання

Субрегіональна консультативна комісія (СРКК)

Sub-Regional Consultative Commission (SRCC)

<<http://www.osce.org/item/13692.html>>

СРКК створена згідно з Угодою 1996р. про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійською угодою) як форум для вирішення сторонами питань її дотримання.

Сторони Угоди (4): див. додаток А цього видання

Союз південноамериканських націй (СПАН)

Unión de Naciones Suramericanas (UNASUR, Union of South American Nations)

<<http://www.pptunasur.com/>>, <http://www.cdsunasur.org/>

Завершення процесу створення СПАН відбудеться після набуття чинності Договору про заснування 2008р. Мета міжурядової організації – зміцнення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації з оборонних питань між країнами-членами. Штаб-квартира розташована у Квіто (Еквадор). СПАН має поступово замінити Андійську спільноту (*Andean Community*) та Південноамериканський спільний ринок (*Mercado Común del Sur, MERCOSUR*). Південноамериканська оборонна рада (ПАОР, *Consejo de Defensa Suramericano, CDS*) затверджена державами-членами у грудні 2008р., перша зустріч відбулася в березні 2009р. Цілями ПАОР є перетворення Південної Америки на зону миру, формування регіональної ідентичності, зміцнення регіонального співробітництва у сфері оборони.

Члени (12): Аргентина, Болівія, Бразилія, Чілі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Венесуела

Вассенаарська домовленість (ВД)

Wassenaar Arrangement (WA)

<<http://www.wassenaar.org/>>

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами та технологіями подвійного використання укладена в 1996р. Мета – запобігання придбанню озброєнь, чутливих товарів і технологій подвійного використання для застосування у військових цілях державами, чия поведінка викликає стурбованість держав-членів. Секретаріат розташовано у Відні (Австрія).

Учасники (40): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди,

Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Західно-Європейський Союз (ЗЄС)

Western European Union (WEU)

<<http://www.weu.int/>>

ЗЄС утворено в 1954р. згідно з оновленим Брюссельським договором. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія). У 2000р. оперативні функції ЗЄС передані ЄС (Петерсберзькі завдання). За ЗЄС залишилися функції стосовно зобов'язань колективної оборони, інституційного діалогу та підтримки співробітництва з питань розробки озброєння.

Примітка: 31 березня 2010р. сторони оновленого Брюссельського договору домовилися про припинення договору та, відповідно, закриття ЗЄС до червня 2011р.

Члени (10): Бельгія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Велика Британія

Комітет Цангера

Zangger Committee

<<http://www.zanggercommittee.org/>>

Комітет експертів з ядерних питань (Комітет Цангера) створений в 1971-1974рр. групою країн - ядерних постачальників, неофіційні зустрічі яких відбуваються двічі на рік з метою координації експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з регулярно оновлюваним орієнтовним списком виробів, які під час експорту підпадають під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (37): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Про авторів

Доктор Сібіл Бауер (*Sibylle Bauer*, Німеччина) – керівник Проекту СІПРІ з питань експортного контролю, старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Раніше працювала в Інституті європейських досліджень (Брюссель). Автор і співавтор багатьох публікацій з питань експортного контролю та політики озброєння в Європі, в т.ч.: *The European Union Code of Conduct on Arms Exports: Improving the Annual Report, SIPRI Policy Paper no.8* (2004); *The Arms Trade* (Routledge, 2010); *From Early Warning To Early Action? The Debate on the Enhancement of the EU's Crisis Response Capability Continues* (European Commission, 2008). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2004р.

Елісон Дж.К.Бейлз (*Alyson J.K.Bailes*, Велика Британія) – позаштатний професор Університету Ісландії, спеціалізується на безпекових дослідженнях. Після 30 років дипломатичної служби була директором СІПРІ (2002-2007рр.). Має велику кількість публікацій на теми європейської, скандинавської та арктичної безпеки. Останньою публікацією є зібрання промов *Through European Eyes* (University of Iceland Press, 2009). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2003р.

Доктор Стефані Блер (*Stephanie Blair*, Канада) – старший науковий співробітник і заступник директора Проекту з питань участі цивільних у миротворчих операціях (*SIPRI Project on the Civilian Contribution to Peace Operations*). Працювала у Верифікаційній місії ОБСЄ (*OSCE Kosovo Verification Mission*) та в Тимчасовій адміністрації ООН у Косово (*UN Interim Administration Mission in Kosovo, UNMIK*), була членом групи зі створення Канадського міжнародного миротворчого тренувального центру ім.Л.Б.Пірсона (*Lester B. Pearson Canadian International Peacekeeping Training Centre, PPC*) та співзасновником Міжнародної асоціації миротворчих тренувальних центрів (*International Association of Peacekeeping Training Centres, IAPTC*). Отримала ступінь доктора військових наук Лондонського Королівського коледжу (*King's College London*). Автор і співавтор кількох публікацій на теми миротворчих та стабілізаційних операцій.

Ненне Боделл (*Nenne Bodell*, Швеція) – директор бібліотеки СІПРІ, керівник відділу документації і Програми СІПРІ з документального огляду сфер контролю над озброєннями та роззброєння. Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2003р.

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь, в якій він досліджує питання експорту озброєнь та експортного контролю в Європі, а також закупівель озброєнь у Південній Америці. Раніше працював політичним аналітиком у Британо-американській раді з питань безпеки інформації (*British American Security Information Council, BASIC*). До останніх публікацій, де він був автором або співавтором, належать: *The Europeanisation of arms export policy in the Czech Republic, Slovakia, and Poland*, *European Security* (June 2007); *The Impact on Domestic Policy of the EU Code of Conduct on Arms Exports: The Czech Republic, the Netherlands and Spain*, *SIPRI Policy Paper no.21*

(May 2008), *Air Transport and Destabilizing Commodity Flows, SIPRI Policy Paper no.24* (May 2009, співавтор). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2004р.

Професор Петер Валленштайн (*Peter Wallensteen*, Швеція) – завідувач кафедри дослідження миру та конфліктів імені Дага Хаммарскільоля (*Dag Hammarskjöld Chair in Peace and Conflict Research*) Уппсальського університету (з 1985р.). Був професором Студій миру імені Ріхарда Дж.Штарманна (*Richard G. Starmann Sr Peace Studies*) Нотрдамського університету (з 2006р.). Керівник Уппсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) Уппсальського університету і Спеціальної програми із застосування цільових санкцій (*Special Program on the Implementation of Targeted Sanctions*). У 2007р. вийшло друком друге доповнене видання його книги *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System*. Брав участь у редагуванні видань: *International Sanctions: Between Words and Wars in the Global System* (*Frank Cass, 2005*); *Third Parties in Conflict Prevention* (*Gidlunds, 2008*). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 1988р.

Пітер Д.Веземан (*Pieter D. Wezeman*, Нідерланди) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Працював у СІПРІ впродовж 1994-2003рр. У 2003-2006рр. був провідним аналітиком з питань розповсюдження технологій звичайних озброєнь і ядерної зброї в Міністерстві оборони Нідерландів. З 2006р. знову працює в СІПРІ. Брав участь у підготовці Щорічника СІПРІ в 1995-2003рр., з 2007р. відновив цю роботу.

Сімон Т.Веземан (*Siemon T. Wezeman*, Нідерланди) – з 1992р. старший співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Кілька його публікацій стосуються міжнародної прозорості поставок озброєнь. Автор доповіді *The Future of the United Nations Register of Conventional Arms* (*SIPRI Policy Paper №4, Aug. 2003*), співавтор публікації *Cluster Weapons: Necessity or Convenience?* (*Pax Christi Netherlands, 2005*). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 1993р.

Шарон Віхарта (*Sharon Wiharta*, Індонезія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання, керує дослідженнями з питань миротворчості та побудови миру. Предметом її постійних досліджень є проблеми запровадження правосуддя та верховенства права в постконфліктних ситуаціях. Зараз є заступником керівника Проекту СІПРІ з питань участі цивільних у миротворчих операціях. Співавтор публікацій: *Peace Operations: Trends, Progress and Prospects* (*Georgetown University Press, 2008*); *The Transition to a Just Order: Establishing Local Ownership after Conflict* (*Folke Bernadotte Academy, 2007*). Автор публікації *The Effectiveness of Foreign Military Assets in Natural Disaster Response* (2007). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2002р.

Доктор Ян Ентоні (*Ian Anthony*, Велика Британія) – координатор досліджень СІПРІ, директор Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Серед публікацій для СІПРІ: *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group, SIPRI Research Report no.22* (2007), *Reducing Threats at the Source: A European Perspective on Cooperative*

Threat Reduction, SIPRI Research Report no.19 (2004), Russia and the Arms Trade (1998, редактор). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 1988р.

Доктор Бейтс Гілл (*Bates Gill*, США) – сьомий за період з 1969р. директор СІПРІ. До приходу в СІПРІ в жовтні 2007р. очолював кафедру Фрімана з досліджень Китаю Вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень (*Freeman Chair in China Studies at the Center for Strategic and International Studies, Washington*). Раніше працював старшим співробітником Студій закордонної політики (*Foreign Policy Studies*) та почесним директором Центру досліджень Північно-Східної Азії Брукінгського Інституту (*Center for Northeast Asian Policy Studies at the Brookings Institution*). Має великий перелік досліджень і публікацій з питань міжнародної і регіональної безпеки, особливо в галузях контролю над озброєннями, нерозповсюдження, відносин у сфері стратегічних ядерних озброєнь, миротворчості та військово-технічного розвитку з акцентом на Китаї та інших країнах Азії. До останніх публікацій, де він був автором або співавтором, належать: *Asia's New Multilateralism: Cooperation, Competition, and the Search for Community* (Columbia University Press, 2009, співредатор); *Rising Star: China's New Security Diplomacy* (Brookings, 2007, revised edition 2010).

Доктор Александр Гласер (*Alexander Glaser*, Німеччина) – помічник професора Школи державних і міжнародних відносин імені Вудро Вілсона (*Woodrow Wilson School of Public and International Affairs*) та Кафедри механіки та повітряно-космічного проектування (*Department of Mechanical and Aerospace Engineering*) Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки; учасник Програми Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки (*Program on Science and Global Security*); співпрацює з Міжнародною експертною групою з питань розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*), що публікує щорічний Звіт про розщеплювані матеріали (*Global Fissile Material Report*). У 2005р. отримав ступінь доктора фізики в Дармштадтському технологічному університеті (*Darmstadt University of Technology*, Німеччина). Був співробітником Ради соціологічних досліджень ім.Макартура (*Social Science Research Council, SSRC/MacArthur*), у 2001-2003рр. працював у Програмі досліджень безпеки (*Security Studies Program*) Массачусеттського технологічного інституту (*Massachusetts Institute of Technology*). Був радником Федерального Міністерства екології Німеччини (2000-2001рр.). Є помічником редактора міжнародного журналу *Science & Global Security*. Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2007р.

Доктор Барас Гопаласвами (*Bharath Gopalaswamy*, Індія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Раніше, під час післядипломного докторського дослідження в рамках Програми дослідження миру Корнельського університету (*Cornell University's Peace Studies Program*), працював над технічними аспектами питань зовнішньої політики. Має ступінь доктора цифрового акустичного машинобудування. Працював у Центрі космічних досліджень Індії (*Indian Space Research Organisation*) та в компанії *EADS Astrium*.

Джеймс Е.Гудбі (*James E. Goodby*, США) – науковий співробітник Гуверівського інституту Стенфордського університету (*Stanford University's Hoover Institution*), позаштатний старший науковий співробітник Брукінгського

інституту (*Brookings Institution*, Вашингтон). Автор та редактор кількох публікацій з питань контролю над ядерною зброєю та проблем європейської безпеки. Перебуваючи на дипломатичній службі, працював Послом США у Фінляндії, головою делегації США на Стокгольмській конференції з розбудови заходів довіри в Європі, заступником керівника делегації США на переговорах *START*, Спеціальним представником Президента з питань ядерної безпеки та роззброєння, а також на дипломатичних посадах у місіях США в НАТО та ЄС.

Доктор Сьюзен Т.Джексон (*Susan T.Jackson*, США) – в липні 2009р. очолила Проект з питань закупівель озброєнь Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Здобула ступінь доктора Університету Арізони (*University of Arizona*) (з питань зв'язку між військовими витратами і глобальною конкуренцією на державному та корпоративному рівнях). Ще до закінчення школи працювала у Програмі дослідження проблем зовнішньої політики Брукінгського інституту (*Brookings Institution*, Вашингтон). Протягом трьох років перебувала в Туреччині, де редагувала та перекладала матеріали щоденного політико-економічного дайджесту для керівників компаній.

Кірсен Зодер (*Kirsten Soder*, Німеччина) – була науковим співробітником Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання. З 2006р. керує Базою даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції; брала участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* та Щорічних глобальних оглядів миротворчих операцій Центру міжнародного співробітництва (*Center on International Cooperation's Annual Review of Global Peace Operations*). Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2007р.

Доктор Олавейл Ісмаїл (*Olawale Ismail*, Нігерія) – співробітник Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь та координатор Проекту СІПРІ з питань безпеки та врядування в Африці. Отримав ступінь доктора наук у галузі досліджень миру Бредфордського університету (*University of Bradford*). Раніше працював у Групі з дослідження питань конфліктів, безпеки та розвитку (*Conflict, Security and Development Group (CSDG)* Лондонського Королівського коледжу (*King's College London*) та у Проекті СІПРІ з питань бюджетування військового сектору в Африці. До останніх публікацій, де він був автором або співавтором належать: *Post-War Regimes and State Reconstruction in Liberia and Sierra Leone (CODESRIA, 2009)*, *Dynamics of Post-conflict Reconstruction and Peace Building in West Africa: Between Change and Security (Nordic Africa Institute, 2009)*, *'The dialectics of "junctions" and "bases": youth, "seculo-commerce" and the crises of order in downtown Lagos'*, *Security Dialogue (2009)*.

Крістер Карлссон (*Krister Karlsson*, США) – інтерн Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання у 2009-2010рр., отримав ступінь магістра Департаменту дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету.

Шеннон Н.Кайл (*Shannon N.Kile*, США) – старший науковий співробітник і керівник Проекту з питань ядерної зброї Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Головні сфери його досліджень:

контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження з акцентом на процесах в Ірані та Північній Кореї. Бере участь у підготовці багатьох публікацій СІПРІ, в т.ч. з 1995р. – розділів *Щорічника СІПРІ* про контроль над ядерною зброєю, ядерні сили та технології виробництва ядерної зброї. Остання публікація, в якій він брав участь як редактор – *Europe and Iran: Perspectives on Non-proliferation (SIPRI Research Report №21, 2005)*.

Ноел Келлі (*Noel Kelly*, Ірландія) – з січня 2008р. науковий асистент у програмах СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь, а також поставок озброєнь. Відповідає за електронний архів даних з цих питань і веде систему звітування СІПРІ з питань військових витрат. Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2007р.

Доктор Ендрю Котті (*Andrew Cottey*, Велика Британія) – старший лектор, завідувач кафедри Європейської політичної інтеграції ім.Жана Моне на Факультеті управління коледжу Коркського університету (*Jean Monnet Chair in European Political Integration in the Department of Government, University College Cork*). Раніше працював науковим співробітником у НАТО, Міжнародному інституті стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*) та позаштатним дослідником у СІПРІ. Автор праць: *Security in the New Europe (Palgrave Macmillan, 2007)*, *Reshaping Defence Diplomacy: New Roles for Military Cooperation and Assistance, Adelphi Paper 365 (Oxford University Press/International Institute for Strategic Studies, 2004)* and *Subregional Cooperation in the New Europe: Building Security, Prosperity and Solidarity from the Barents to the Black Sea (Macmillan/EastWest Institute, 1999)*. Брав участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* у 2003р., 2004р., 2006р.

Ханс М.Крістенсен (*Hans M.Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформації з ядерних питань Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*). Співавтор постійної рубрики “Ядерний зошит” (*Nuclear Notebook*) у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*). Останні публікації: ‘*Counter-proliferation in US nuclear strategy*’, in *US Nuclear Strategy and the Implications for Global Security (Dalhousie University: Centre for Foreign Policy Studies, 2009)*, *Obama and the Nuclear War Plan (FAS, 2010)*. Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2001р.

Доктор Ждзіслав Ляховські (*Zdzislaw Lachowski*, Польща) – старший співробітник Програми СІПРІ з питань євроатлантичної безпеки. Автор багатьох публікацій з проблем європейської воєнної безпеки, контролю над озброєннями та європейської воєнно-політичної інтеграції. Брав участь у редагуванні видання *International Security in a Time of Change: Threats-Concepts-Institutions (Nomos, 2004)*. Автор публікацій: *Confidence- and Security-Building Measures in the New Europe (SIPRI Research Report №18, 2004)*; *Foreign Military Bases in Eurasia (SIPRI Policy Paper №18, June 2007)*, *Tools for Building Confidence on the Korean Peninsula (2007)*. Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 1992р.

Тім Макінтай (*Tim Macintyre*, Австралія) – керівник Відділу глобальних досліджень Інституту економіки та миру (*Institute for Economics and Peace*), який розробляє Глобальний індекс миролюбності (*Global Peace Index*). Його завданням є підбір виконавців, керівництво та менеджмент досліджень

Інституту, а також контроль публікацій. Раніше працював на дослідницькій компанії *Gartner* та *Economist Intelligence Unit*. Магістр міжнародних відносин Університету Сіднею (*University of Sydney*), бакалавр міжнародної торгівлі Університету Аделаїди (*University of Adelaide*).

Зі Мін (*Zia Mian*, Пакистан/Велика Британія) – фізик, працює керівником Проекту з питань миру та безпеки в Південній Азії у Програмі Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки (*Princeton University's Program on Science and Global Security*). Впродовж останніх 10 років його наукові інтереси були зосереджені на питаннях ядерної зброї, контролю над озброєнням і роззброєння, ядерної енергетики в Пакистані та Індії. Раніше працював у Спілці занепокоєних науковців (*The Union of Concerned Scientists*), в Інституті політики стійкого розвитку (*The Sustainable Development Policy Institute*) та Ісламабадському університеті Квайд-е-Азама (*Quaid-e-Azam University, Islamabad*). Брав участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* у 2003р. та у 2007-2009рр.

Івана Мічіч (*Ivana Mičić*, Бельгія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження, спеціаліст з питань експортного контролю та експерт з питань Південно-Східної Європи. Відіграє ключову роль у розробці і впровадженні проектів СІПРІ з посилення спроможностей у розслідуванні порушень режимів експортного контролю в Південно-Східній Європі та зміцнення систем експортного контролю.

Доктор Сем Перло-Фрімен (*Sam Perlo-Freeman*, Велика Британія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Відповідає за моніторинг усіх даних про військові витрати. Раніше працював старшим викладачем економіки мирного та воєнного часу на економічному факультеті Університету Заходу Англії (*University of the West of England*). Останні публікації: *The demand for military expenditure in developing countries, International Review of Applied Economics* (January 2003), розділ про оборонну промисловість Великої Британії в *The Global Arms Trade: A Handbook* (Routledge, 2009). Брав участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* у 2003р., 2004р., 2008р. та 2009р.

Карина Солмірано (*Carina Solmirano*, Аргентина) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь, відповідальна за моніторинг військових витрат у регіонах Південної Америки, Близького Сходу та Південної Азії. Раніше працювала у Школі міжнародних відносин ім.Джозефа Корбела Денверського університету (*Josef Korbel School of International Studies at the University of Denver*, штат Колорадо), де здобула докторську ступінь. Працювала також над проблемами контролю над озброєннями в Аргентинській НУО *Asociacion para Politicas Publicas* та радником Сенату Аргентини.

Доктор Катерина Степанова (Росія) – старший науковий співробітник з питань збройних конфліктів, тероризму та політекономії конфліктів Інституту світової економіки та міжнародних відносин Російської академії наук. Викладає в Європейському університеті (Санкт-Петербург) та у Європейському університеті миру (*European Peace University*, Австрія). У 2007-2009рр. була

керівником Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання. Автор чотирьох монографій, в т.ч.: *Terrorism in Asymmetrical Conflict: Ideological and Structural Aspects*, SIPRI Research Report no.23 (2008), яка видана також іспанською (*Argentinian Ministry of Defence*, 2009р.) і російською (*Научная книга*, 2009р.). Остання з публікацій, де вона була співредактором, – *Terrorism: Patterns of Internationalization* (Sage, 2009). Член редакційної колегії видання *Terrorism and Political Violence*. Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2008р.

Віталій Федченко (Росія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Відповідає за сектор ядерної безпеки, а також політичні, технологічні та освітні аспекти контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження. Раніше працював: позаштатним співробітником СІПРІ, науковим співробітником і координатором проєктів Центру політичних досліджень Росії (*ЛІПР-Центр*, Москва, Росія), науковим співробітником Інституту прикладних міжнародних досліджень (Москва). Автор або співавтор кількох публікацій з питань ядерних розслідувань, ядерної безпеки та верифікації, а також міжнародних аспектів ядерного паливного циклу, зокрема *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group* (SIPRI Research Report no.22, 2007). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2005р.

Лотта Харбом (*Lotta Harbom*, Швеція) – науковий співробітник Упсальської Програми збору даних про конфлікти (Департамент дослідження миру та конфліктів Упсальського університету). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2005р.

Доктор Пол Холтом (*Paul Holtom*, Велика Британія) – директор Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Раніше працював молодшим науковим співробітником Центру прикордонних досліджень при Університеті Гламорган (*University of Glamorgan Centre for Border Studies*, Уельс). Останні публікації: *Transparency in Transfers of Small Arms and Light Weapons: Reports to the United Nations Register of Conventional Arms, 2003-2006*, SIPRI Policy Paper no.22 (2008), *Implementation of the EU Common Position on the Control of Arms Brokering* (SEESAC, 2009), *Nothing to report: the lost promise of the UN Register of Conventional Arms*, *Contemporary Security Policy* (April 2010). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2007р.

Камілла Шіппа (*Camilla Schippa*, Італія) – директор Інституту економіки та миру (*Institute for Economics and Peace*), де під її керівництвом розробляється Глобальний індекс миролюбності (*Global Peace Index*) та здійснюються міжнародні дослідження навколо Глобального індексу миролюбності. До початку 2008р. очолювала Офіс партнерства ООН (*United Nations Office for Partnerships*), відповідаючи за створення ООН стратегічних альянсів з корпораціями, фондами і благодійними організаціями.

Щорічник СІПРІ 2010

© Центр Разумкова, 2011
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2011
e-mail: zapovit@gmail.com

Підписано до друку 18.07.2011р.
Папір офсетний 70 г/м². Друк офсетний.
Зам. №11-602. Наклад 1000 прим.